

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Nikola Mladenović

**POZICIONIRANJE STRANAKA U SRBIJI
U KONTEKSTU TEORIJE
RACIONALNOG IZBORA**

doktorska disertacija

Beograd, 2018

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Nikola Mladenović

**POSITIONING OF PARTIES IN SERBIA
IN THE CONTEXT OF THE RATIONAL
CHOICE THEORY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

Informacije o mentoru i članovima komisije za odbranu doktorske
disertacije

Mentor:

Prof. dr Dušan Pavlović, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

Član komisije:

Prof. dr Nebojša Vladislavljačić, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

Član komisije:

Prof. dr Slobodan Antić, redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Datum odbrane:

Izjava zahvalnosti

Zahvaljujem se svim kolegama koji su mi tokom doktorskih studija svojim pitanjima koja provociraju razmišljanje pomogli da dublje razmišljam o problemima koji su sadržani u ovoj tezi. Osim toga, prof. dr Miloš Bešić mi je pružio korisne povratne informacije u ranim fazama izrade teze. Prof. dr Milan Jovanović je pružio veoma korisne opservacije o predmetu i metodu teze, kao i niz drugih sugestija koje su mi pomogle da u delovima i korišćenoj terminologiji unapredim napisani tekst. Prof. dr Nebojša Vladislavljević mi je uputio veoma korisne kritike na ideje i nacрте radova koji su nastali u toku izrade teze. Ove kritike su mi pomogle da unapredim analizu same teze i da fokusiram argumentaciju. Svima se zahvaljujem na pomoći.

Posebno veliku zahvalnost dugujem mentoru prof. dr Dušanu Pavloviću. Rad na tezi je začет radom koji sam napisao na predmetu koji je vodio ovaj nastavnik na doktorskim studijama. Prof. Pavlović je podstakao dalji rad na temi koja je kasnije razvijena u ovu tezu. Bez njegove pomoći ova teza ne bi bila moguća, a verovatno i ne bi bila započeta, kao i same doktorske studije. Prof. Pavlović je tokom čitavog procesa pisanja teze pružao komentare koji su pomogli da se unapredi tekst ove teze. Takođe, on mi je pomogao da razumem naučne zadatke koje teza treba da ispuni. Konačno, od razgovora sa njim sam imao veliku korist koja se odražava na sve aspekte ove teze. Za sve ovo mu se zahvaljujem.

Konačno, najveću zahvalnost dugujem svesrdnoj podršci majke Aleksije. Bez njene podrške, moguće je da ne bih imao istrajnost da završim tezu.

Podaci o doktorskoj disertaciji

Pozicioniranje stranaka u Srbiji u kontekstu teorije racionalnog izbora

Sažetak

Teza istražuje prostorno pozicioniranje najvažnijih stranaka u Srbiji, u periodu 2001–13. godina. Glavni problem koji obrađuje jeste da li se pomoću teorije racionalnog izbora mogu objasniti promene pozicija najvažnijih stranaka u Srbiji. Teza se koristi prostornim modelom politike u nastojanju da popuni prazninu u literaturi koja je inspirisana Daunsovim (Downs 1957) *Ekonomskom teorijom demokratije* i Rajkerovom (Riker 1986) racionalno–teorijskom analizom političkog diskursa. Empirijski podaci u tezi su sakupljeni pomoću kvalitativne analize komunikacija političkih aktera.

U dosadšnjoj literaturi dominira analiza dvopartijske stranačke konkurencije koja postoji u malom broju država i nije primenljiva u slučajevima višepartijskog nadmetanja, kakav postoji u Srbiji. Etablirane demokratije se karakterišu političkim sukobljavanjem koje se svodi na rascep levica–desnica. Nasuprot prethodnim slučajevima, teza analizira promene pozicija stranaka u Srbiji na dimenziji politike EU–Kosovo, kao krajnjim tačkama rascepa koji je obeležavao politička sukobljavanja u istraživanom periodu.

Teza nalazi da daunsovska konvergencija stranaka samo delimično objašnjava stranačke strategije. Najvažnije stranke u Srbiji su težile centru. Dodatno, one su se suočavale sa složenijim strategijama u odnosu na daunsovski koncept političkog takmičenja. Stranke su imale racionalni podsticaj da se ili udalje od centra, ka ekstremnim pozicijama, ili da se pojave kao novi akteri koji bi bili pozicionirani blizu ekstremnih tačaka dimenzije politike.

Dalje, teza razvija i primenjuje koncept političkog kartela kao oblika saradnje stranaka. Teza objašnjava kako su stranke koje su sačinjavale kartele pokazivale ponašanje različito od onog koje bi bilo vođeno motivom maksimiranja neposredne koristi od strane pojedinačnog političkog aktera. Koncept kartela koji je predložen u tezi pokušava da prevaziđe problem u dualnom modelovanju političkog delovanja: stranke

isključivo teže vlasti, a birači samo mare za politike. Stranke u kartelu pokazuju i preferencije prema politikama i teže osvajanju vlasti.

Konačno stranke nisu uvek slobodne da odaberu bilo koju poziciju na dimenziji politike. U Srbiji je politika uslovljavanja od strane EU i SAD-a činila dimenziju politike diskretnom i ograničavala je izvodljive pozicije vladajućih aktera. Stranke su pod uticajem spoljašnjih uslova prihvatale pozicije koje su ih udaljavale od centra i bile nepoželjne sa stanovišta težnje ka maksimiranjem glasova. Međutim, one su želele da umanje štetu od ovakvih poteza simuliranjem suprotnih politika i dvosmislenim pozicioniranjem.

Ovo istraživanje konvergencije i divergencije stranaka može da bude u budućnosti prošireno uključivanjem drugih država. Poseban potencijal za dalju analizu stranačkog delovanja ima koncept kartela stranaka.

Ključne reči: političke partije, teorija racionalnog izbora, partijsko takmičenje, Srbija, EU, teorija igara, analiza jezika, politički karteli, politički rascepi, prestrojavanje partija.

Naučna oblast: Političke nauke

Uža naučna oblast: Politička ekonomija

UDK broj 329(497.11)“2001/2013“

327(4-672EU):32(497.11)

Information About Doctoral Thesis

Positioning of Parties in Serbia in the Context of the Rational Choice Theory

Abstract

This thesis analyses spatial positioning of the most important parties in Serbia, over the period 2001–2013. The main problem that it tackles is could changes of spatial positions of the most relevant parties be explained by rational choice theory. This thesis relies on spatial model of politics in an attempt to fill the gap in the literature inspired by Downs' (1957) *Economic Theory of Democracy* and Riker's (1986) rational choice approach to discourse analysis. Empirical data has been gathered by qualitative analysis of communication of political actors.

Current literature has been predominantly occupied by analyses of a two party competition, which is present only in a small number of countries and it is not applicable in cases of multi-party competition, such as the Serbian one. Political competition in established democracies relies on the left–right cleavage. As opposed to previous cases, this thesis analyses changes of parties' positions by relying on the EU–Kosovo dimension of politics, which defined political struggles in the researched period.

This thesis finds that Downsian party convergence can only partially explain parties' strategies. The most important Serbian parties have been striving toward political centre. They had more complex strategies than Downsian concept of spatial competition envisaged. Parties had rational incentive to move away from the political centre, toward extreme positions, or to emerge as new actors which take up positions near end-points of political dimension.

Additionally, this thesis extends and applies the concept of political cartel as a form of cooperation between parties. This thesis suggests that parties which form cartels exhibit behavior different from actors who act unilaterally to maximize immediate payoffs. The concept of cartel which was advanced in this thesis attempts to overcome a problematic

duality of political behavior: parties only seek access to office, while voters only care for policies. Parties in cartels both reveal policy preferences and seek office.

Finally, parties are not always free to take up any position on a dimension of politics. In Serbia, EU's and USA's policies of conditionality made political dimension discrete and limited feasible positions of actors in power. Under the influence of external conditions, parties were accepting feasible positions removed from political centre and undesirable in the pursuit to maximize votes. However, they wanted to minimize the damage from these moves by simulating opposing positions and by relying on ambiguous positioning.

This research of parties' convergence and divergence can be extended in future by including different countries. The concept of political cartel has great potential for further research of parties' behavior.

Key words: political parties, rational choice theory, party competition, Serbia, EU, game theory, language analysis, political cartels, political cleavages, party realignment.

Scientific field: Political Sciences

Scientific subfield: Political Economy

UDC number

Sadržaj

Poglavlje 1. Uvod	1
1.1 Predmet istraživanja teze	4
1.2 Osnovna dimenzija politike EU–Kosovo	5
1.3 Hipoteze i nalazi	11
1.4 Pojašnjenje pojedinih problema.....	13
1.4.1 Izjave političara i njihove „prave“ pozicije.....	13
1.4.2 Opravdanost dimenzije politike EU–Kosovo	16
1.4.3 Racionalno ponašanje i ostvarivanje vrednosti u politici.....	19
Poglavlje 2. Pregled literature.....	23
2.1 Racionalno–teorijska analiza političkog diskursa.....	26
2.2 Problemi sa Daunsovim modelom.....	27
2.3 Slučajevi sa više od dve partije	30
2.4 Neizvesnost informacija.....	35
2.5 Glasачi nisu zainteresovani samo za pozicije kandidata	39
2.6 Stranke kao jedinstveni akteri.....	43
Poglavlje 3. Teorijsko modelovanje pozicioniranja stranaka	50
3.1 Pretpostavke teorijske dedukcije	50
3.2 Osnovni model.....	52
3.3 Dopuna modela I: Politički kartel.....	55
3.4 Dopuna modela II: Spoljašnji uticaj na pozicioniranje stranaka	69
Poglavlje 4. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Zorana Đinđića	75
4.1 Pozicije stranaka DOS–a nakon svrgavanja Miloševića.....	77
4.2 Saradnja sa Haškim sudom i EU.....	82
4.3 Saradnja sa Haškim sudom nakon hapšenja Miloševića.....	88
4.4 Retorika nakon izručenja Miloševića i „patriotsko“ poentiranje Đinđića	100
4.5 Saradnja sa Haškim sudom: Grafički prikaz.....	104
4.6 Stavovi u direktnoj vezi sa Kosovom	113

4.7 Politika SRS-a	116
4.8 Zaključak poglavlja.....	117
Poglavlje 5. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Zorana Živkovića.....	122
5.1 Živkovićeви prioriteti na početku mandata	123
5.2 Promena prioriteta DS-a i udaljavanje od centra	125
5.3 Pozicioniranje SRS-a.....	134
Poglavlje 6. Pozicioniranje stranaka u Srbiji u vreme prve vlade Vojislava Koštunice	137
6.1 Početne pozicije Koštuničinog DSS-a	138
6.2 Politika DSS-a i haško uslovljavanje vlade Srbije	141
6.3 Pozicioniranje DSS-a tokom prvog Koštuničinog mandata.....	150
6.4 Pozicioniranje DS-a i ponuda DSS-u za stvaranje kartela.....	157
6.5 Pozicioniranje DS-a po pitanju saradnje sa Haškim sudom.....	166
6.6 Igra DS-a i DSS-a	170
6.7 Pojava LDP-a i politika stranke.....	178
6.8 Politika SRS-a u vreme prve Koštuničine vlade	182
Poglavlje 7. Pozicioniranje najvažnijih stranaka tokom druge Koštuničine vlade.....	188
7.1 Udaljavanje DSS-a od centra, u toku druge Koštuničine vlade	188
7.2 Pozicioniranje DS-a u vreme druge Koštuničine vlade	195
7.3 Umeravanje politike SRS-a.....	208
7.4 Pozicioniranje stranaka u toku dve Koštuničine vlade – zaključak.....	211
Poglavlje 8. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Mirka Cvetkovića	223
8.1 Pozicioniranje DS-a u 2008. godini	225
8.2 Pozicioniranje DS-a u 2009. godini	234
8.3 Politika i pozicioniranje DS-a u 2010. godini	239
8.4 Pozicioniranje DS-a tokom 2011. godine i do kraja Cvetkovićevoг mandata	249

8.5 Zaključak o pozicioniranju DS-a i diskusija.....	256
8.6 Pozicioniranje SNS-a tokom Cvetkovićeve vlade.....	263
Poglavlje 9. Briselski sporazum i pozicioniranje stranaka.....	270
9.1 Centrističke politike najvažnijih vladajućih stranaka.....	271
9.2 Briselski sporazum kao ustupak prokosovskoj politici RS.....	272
9.3 Model igre vlade Srbije i EU.....	275
9.4 Politika uslovljavanja Srbije od strane EU.....	284
9.5 Model igre i politika EU.....	294
9.6 Prihvatanje Briselskog sporazuma i politički kartel.....	301
9.7 Dvosmisleno pozicioniranje nakon Briselskog sporazuma	309
9.8 Zaključak poglavlja i diskusija.....	315
Poglavlje 10. Zaključak i diskusija.....	318
10.1 Sažetak hipoteza i sadržaja teze.....	318
10.2 Težnja stranaka ka centru i ekstremima dimenzije politike.....	320
10.3 O kartelima stranaka	329
10.4 Spoljašnje ograničavanje izvodljivih pozicija stranaka	334
10.5 Racionalno pozicioniranje stranaka i preporuke za dalji rad.....	341
Literatura.....	344

Spisak slika

Slika 1. Osnovna dimenzija politike EU–K.....	6
Slika 2. Linija budžeta i krive koristi.....	17
Slika 3. Izbor između „Kosova“ i „EU“ uz ograničenje izvodljivosti.....	18
Slika 4. Konvergencija dve stranke na osnovu Daunsovog modela.....	25
Slika 5. Primer Koksovog ekvilibrijuma ako je broj kandidata $m=4$	32
Slika 6. Dvosmisleno pozicioniranje stranke A sa pozicijama A_1 i A_2	36
Slika 7. Lutrija koristi od stranke za pojedinačnog birača.....	47
Slika 8. Pozicije tri stranke.....	52
Slika 9. Pojava nove stranke.....	54
Slika 10. Preskakanje ne–ekstremne stranke.....	54
Slika 11. Pozicije četiri stranke.....	56
Slika 12. Stouksovi birači.....	60
Slika 13. Kartel C i D i pozicija njihove potencijalne vlade.....	61
Slika 14. Kartel A i B, te pomeranje B.....	67
Slika 15. Spoljašnje ograničenje izvodljivog skupa pozicija za stranku A.....	71
Slika 16. Igra saradnje sa Haškim sudom.....	96
Slika 17. Spremnost stranaka da udovolje Zapadu (EU) u saradnji sa Haškim sdom.....	108
Slika 18. Prikaz promena pozicija DS–a i DSS–a.....	110
Slika 19. Najvažnije promene pozicija tokom rada Živkovićeve vlade Srbije.....	122
Slika 20. Korist birača od pozicije stranke sa dva političara X i Y.....	196
Slika 21. Pozicioniranje DS–a u toku druge Koštuničine vlade 2007–08.....	197
Slika 22. Pomeranja stranaka do polovine 2004. godine.....	211
Slika 23. Igra saradnje sa Haškim sudom.....	214
Slika 24. Pomeranja pozicija u toku druge Koštuničine vlade.....	218
Slika 25. Pomeranje DS–a ka EU kraju politike na početku 2009. godine.....	258
Slika 26. Pomeranje SNS–a u drugoj polovini 2011.....	269
Slika 27. Pozicije vladajućih stranaka u Srbiji pre i nakon Briselskog sporazuma.....	275

Slika 28. Igra Vlade RS i EU.....	278
Slika 29. Igra Vlade RS i EU uz uvažavanje mešovitih strategija	281
Slika 30. Vlada RS, primorana da bira akcijama EU, odlučuje na osnovu vrednosti d_1 i d_2	283
Slika 31. Ponavljanja igre Vlade RS i EU	296
Slika 32. Ograničeni skup izvodljivih pozicija stranke A	302
Slika 33. Potencijalne akcije Vlade RS pod uticajem EU.....	303
Slika 34. Kartel SNS-a i DSS-a i međusobno razdvajanje članica.....	307
Slika 35. Pomeranje DS-a ka EU kraju dimenzije politike krajem 2008. i početkom 2009. godine	331
Slika 36. Pozicioniranje SNS-a od sredine 2009. godine	332

Pomenute skraćenice

čl.	– član (u pravnom dokumentu)
DS	– Demokratska stranka
DSS	– Demokratska stranka Srbije
DOS	– Demokratska opozicija Srbije
EK	– Evropska komisija
EP	– Evropski parlament
ES	– Evropski savet
<i>et al.</i>	– i drugi (<i>et alia</i> , <i>-ii</i> , <i>-ae</i>)
EU	– Evropska unija
ibid.	– na istom mestu (<i>ibidem</i>)
JNA	– Jugoslovenska narodna armija
KBS	– Kosovske bezbednosne snage
KFOR	– Snage na Kosovu i Metohiji (<i>Kosovo Force</i>)
Kosovo	– Kosovo i Metohija
MSP	– Međunarodni sud pravde
NATO	– Severnoatlantski pakt (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
npr.	– na primer
NS	– Nova Srbija
NSRS	– Narodna skupština Republike Srbije
RS	– Republika Srbija
SAD	– Sjedinjene Američke Države
SBUN	– Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija
SCG	– Srbija i Crna Gora
SFRJ	– Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
<i>sic</i>	– tako je napisano (<i>sic erat scriptum</i>)
SNP	– Socijalistička narodna partija (Crne Gore)
SNS	– Srpska napredna stranka
SPS	– Socijalistička partija Srbije
SRJ	– Savezna republika Jugoslavija
SRS	– Srpska radikalna stranka
SSP	– Sporazum o stabilizaciji i priključenju
STO	– Svetska trgovinska organizacija
tj.	– to jest
UK	– Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske
UN	– Ujedinjene nacije
UNMIK	– Privremena administrativna misija UN–a na Kosovu i Metohiji (<i>United Nations Mission in Kosovo</i>)
v.	– vidi

Sva politika je borba za centralnu poziciju.

Džon Rentul

Poglavlje 1. Uvod

Ova teza istražuje pozicioniranje najvažnijih stranaka u Srbiji u periodu od 2001. do 2013. godine. U tezi se analizira i predlaže objašnjenje pozicioniranja stranaka uz pomoć pristupa teorije racionalnog izbora. Glavni problem koji ona pretenduje da reši je da li se pomoću teorije racionalnog izbora mogu objasniti promene pozicija najvažnijih stranaka u Srbiji. Teza pretenduje da popuni prazninu u naučnoj literaturi koja je inspirisana Daunsovim (Downs 1957) prostornim modelom politike. U dosadašnjim radovima autori su tipično modelovali ishode dvostranačkog političkog takmičenja, dok su empirijski orijentisani radovi analizirali etablirane, Zapadne demokratije, u kojima postoji klasična podela levica–desnica. Za razliku od ovih, dimenzija politike koja je u osnovi stranačkog sukobljavanja u Srbiji i u odnosu na koju se stranke pozicioniraju je dimenzija EU–Kosovo.

Teza nalazi da daunsovska konvergencija stranaka samo delimično objašnjava stranačke strategije. Zaista, najvažnije stranke u Srbiji su u istraživanom periodu načelno težile centru. Dodatno, stranke su se suočavale sa složenijim strategijama u odnosu na daunsovski koncept političkog takmičenja. Stranke su imale racionalni podsticaj da se ili udalje od centra, ka ekstremnim pozicijama, ili da se pojave nove stranke koje bi bile pozicionirane blizu ekstremnih tačaka dimenzije politike. Dalje, teza osmišljava i primenjuje politički kartel kao oblik saradnje stranaka. Teza objašnjava kako su stranke koje su sačinjavale kartele pokazivale ponašanje različito od onog koje bi bilo vođeno motivom maksimiranja neposredne koristi od strane pojedinačnog političkog aktera. Konačno, teza objašnjava kako spoljašnje uslovljavanje politika utiče na pozicioniranje stranaka. U Srbiji je politika EU ograničavala izvodljive pozicije stranaka, koje su bile prinuđene da biraju između nepoželjnih pozicija.

Da li je moguće složenost političkog života svesti na nekoliko principa delanja, ili jedan jedini, koji bi bio u osnovi sveg ljudskog ponašanja? Intuitivan odgovor koji bi se momentalno nametnuo bio bi da nije moguće. Čak i kada bismo poznavali jedinstveni princip ljudskog ponašanja koji bi ličio na prirodni zakon, koji bi mogao da objasni čak i veoma složene pojave u ljudskom društvenom životu, nesumnjivo bi postojali mnogi izuzeci. Upravo je brojnost tih izuzetaka veliki problem za teoretičare racionalnog izbora. Izgleda da su izuzeci toliko brojni, da je upitno koliko uopšte možemo da

govorimo o postojanju zakonomernosti ponašanja na prvom mestu. Stoga, ne treba misliti da je implicitna zamisao ove teze da celokupno političko ponašanje svede na principe koje obuhvatamo teorijom koju nazivamo „racionalnim izborom“.

Međutim napomena o složenosti ljudskog ponašanja može da otvori i pitanje koje se kreće u suprotnom smeru: Da li je stvarnost politike potpuno lišena racionalnosti? Moje verovanje je da nije. Donošenje političkih odluka veoma često okupira složene mreže pojedinaca i institucija – shvaćenih u najširem značenju ove reči – da je teško zamisliti da su one posledica isključivo stihijalnosti ili impulsivnosti. Politički predstavnici donose odluke koje treba da budu prihvaćene od strane nižih partijskih ešalona. Ovi zajedno treba da pridobiju podršku stanovništva, makar samo, ako nije reč o demokratskom sistemu, da bi izbegli nasilan prevrat. Takođe, čak iako država nije demokratska, moderna država je isuviše složena tvorevina da bi postojala bez pravnog sistema. Pravni sistem definiše i podstiče određene oblike delanja, pa čak i političkih predstavnika. Dakle, sve ove institucije služe da efektivno otežaju impulsivnost u donošenju odluka. Politički predstavnici, bez obzira na to kakvim su motivima vođeni i koliko su formalno slobodni, moraju da vagaju koje akcije im donose veću korist. Ako oni vagaju koristi od svojih akcija, zar nije reč o racionalnom ponašanju?

Stoga ovu tezu treba razumeti kao napor da se makar deo naizgled složenih pojava u politici objasni kao posledica izbora i vaganja koristi. Stranke koje su analizirane su imale potencijalno neograničeni skup mogućih pozicija koje su mogle da zauzimaju. Ipak, one su se opredelile da zastupaju baš neke od mogućih politika. Zašto su to činile? Da li postoji neki princip koji je bio prisutan u njihovim odlukama? Ako je postojao takav princip pri odlučivanju, koliko je ovakva zakonomernost čvrsta? Ova pitanja pokreću rad na tezi i stoje u osnovi napora koji su učinjeni u njenoj izradi.

Ovaj napor svakako nije savršen. Tako će se ova teza ograničiti samo na neke, najvažnije partije u Srbiji, koje su pretendovale na vlast ili je vršile. Takođe, ona će obuhvatiti samo neke od tema koje su postojale u političkom životu i koje su prožimale ostale (*underlying issues*). Preostale teme koje su manje opšte ili manje prožimajuće, kao i stranke koje su se fokusirale na ovakve teme (*niche parties*), neće se analizirati u tezi. Takođe, čak i uz ova ograničenja i redukciju složenosti politike na naizgled „najvažnije“ teme, zaključci do kojih teza dolazi će tražiti diskusiju (v. poglavlje 10).

Na primer, promene pozicija SRS-a nisu bile ujednačene i u skladu sa očekivanim zbog unutrašnjih nesaglasja u stranci tokom Šešeljevog odsustva, zbog suđenja pred Haškim sudom (Sud).¹

Ipak, držim da su naponi da se odgonetnu pitanja koja pokreću tezu naučno opravdani. Teza pretenduje da unapredi razumevanje osnovnih motiva koji usmeravaju pozicioniranje stranaka u slučaju višestranačkog takmičenja. Ona zagovara da se i u slučaju Srbije može identifikovati racionalni motiv pozicioniranja stranaka koji ih podstiče da teže centru ili budu što je moguće bliže njemu. Takođe, teza pretenduje da sugerise objašnjenje zašto ova težnja nije savršena. Čak i kada se stranke ponašaju različito od Daunsovih predviđanja, one to čine racionalno. Osim toga, teza demonstrira zašto je rezonovanje zasnovano na čistim pretpostavkama racionalnog postupanja limitirano. Naime, u istraživanju srpskih stranaka identifikovani su slučajevi odstupanja od racionalističkih predviđanja. Konačno, teza može da podstakne dalju analizu koja bi popravila ovu, dopunila neke od sugerisanih zaključaka ili poslužila u srodnim istraživanjima.

Stoga, racionalni pristup može da bude veoma koristan alat u objašnjavanju politike, ali teza ne zagovara da treba da bude i jedini. Sasvim je moguće i legitimno ponuditi objašnjenje za pozicioniranje stranaka u Srbiji koje bi bilo zasnovano na drugačijem pristupu u politikologiji. Takođe, bez obzira na korišćeni pristup, moguće je na drugačije načine interpretirati događaje i pomeranja u srpskoj politici. Na primer, ono što je u tezi interpretirano kao pomeranje neke stranke na dimenziji politike može nekome izgledati drugačije. Dakle, „racionalna analiza“ u ovoj tezi nije i jedina moguća koja bi se temeljila na pristupu racionalnog izbora. Koliko su uverljivi zaključci koje teza sugerise ostavljeno je na procenu čitaocu.

Ovo poglavlje sadrži četiri odeljaka koji će, redom, obrađivati sledeće teme. Odeljak 1.1 predstavlja predmet istraživanja teze. Dalje, odeljak 1.2 predstavlja osnovnu dimenziju politike EU–Kosovo, kao i razloge zašto se teza koristi upravo njom. Nakon ovoga, odeljak 1.3 predstavlja hipoteze koje će teza istraživati, kao i njene osnovne nalaze. Konačno, u odeljku 1.4 će, u cilju razumevanja teze, biti adresirani pojedini problemi koji se mogu nametnuti čitaocu.

¹ Haški sud je uobičajeni naziv institucije u Srbiji, te će se teza koristiti ovim izrazom. Precizniji naziv je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – ICTY*).

1.1 Predmet istraživanja teze

Teza analizira pozicioniranje najvažnijih stranaka u Srbiji, u periodu 2001–13. godina. Ona namerava da istraži problem da li se pomoću teorije racionalnog izbora mogu objasniti promene pozicija ovih stranaka. Ovo znači da će biti pretpostavljano da akteri biraju pozicije u želji da uvećaju sopstvene koristi. Takođe, pored racionalnog izbora, teza se koristi analizom sadržaja komunikacija političkih aktera. S obzirom na mali broj izbornih ciklusa u višestranačkom takmičenju u Srbiji, analiza komunikacija će biti kvalitativnog tipa.

Uzor za ovakav pristup analizi političkih aktera u Srbiji je rad Rajkera (Riker 1986) i, naročito, Hindmurova knjiga (Hindmoor 2004) „Novi laburizam u centru“ (*New Labour at the Centre*), koji je i sam bio inspirisan ovim slavnim prethodnikom. Hindmur analizira politike Laburističke i Konzervativne partije u Ujedinjenom Kraljevstvu, tokom devedesetih i s početka dvehiljaditih godina nastojeći da pokaže da je ključ uspeha Blerovih Laburista u centralnom pozicioniranju stranke. Iako knjiga ovog autora ima ograničene sličnosti sa ovom tezom, od naročitog je značaja to da Hindmur argumentuje svoje tvrdnje brojnim analizama javnih govora političkog vodstva dve partije, koje uključuju teme odnosa prema EU, porezima i naoružanju. Ova teza na metodološki sličan način pretenduje da objasni pozicioniranja partija u Srbiji oslanjajući se na analizu komunikacija najviših partijskih predstavnika (v. i odeljak 2.1), ali je najvažnija tema koja je dominirala srpskom unutrašnjom politikom drugačija. Dok u starijim demokratijama dominira podela na klasičnu levicu i desnicu, suštinu političkog sukobljavanja u Srbiji može da obuhvati dimenzija politike EU–Kosovo (v. opširnije dalje, u odeljku 1.2).

U literaturi koja je inspirisana teorijom racionalnog izbora i koristi se prostornom metaforom stranačke konkurencije dominira analiza država sa većinskim izbornim sistemom. Ovakav sistem je tipično povezan sa dvostranačkom konkurencijom koja postoji u najčistijem obliku u SAD (Gaines 1999, 857). Najpoznatiji zaključak ovakve analize je da dve stranke teže političkom centru i da treba da veoma liče jedna na drugu (Downs 1957). Nasuprot ovome, države sa proporcionalnim sistemom raspodele predstavičkih mandata tipično karakteriše višestranačje i Srbija spada u ovu grupu zemalja. Ovi slučajevi su manje analizirani, a znanja o tome kakvu strategiju

pozicioniranja stranaka treba očekivati su veoma ograničene prirode (v. više u poglavlju 2). Teza nastoji da doprinese popunjavanju ove praznine u telu naučne literature.

Teza će analizirati pozicioniranje stranaka u Srbiji u periodu od 2001. do 2013. godine. Razlozi zašto je uzet upravo ovaj period su sledeći. Milošević je svrgnut sa vlasti 2001. godine, što je otvorilo mogućnost da Srbija (SRJ) započne proces demokratizacije i da istakne ambiciju da započne proces pristupanja EU. Međutim, ova godina je značajna i zbog još jednog razloga. Značaj pada Miloševića vlasti u Srbiji ostavlja u drugi plan činjenicu da su izbori koji su okončali njegovu vlast na nivou Republike Srbije (RS) prvi nakon rata na Kosovu iz 1999. godine, kada je upravljanje teritorijom preneto sa RS, na misiju UN-a. Dok je Demokratska opozicija Srbije (DOS) postigla jedinstvo zarad svrgavanja Miloševića, ova raznolika koalicija je vrlo brzo pokazala neslaganja po novim pitanjima koja su se tada otvorila: kako se postaviti prema očekivanjima Evrope od Srbije, koja su uključivala saradnju Srbije sa Haškim sudom, i kako formulisati kosovsku politiku nakon vojnog sukoba sa Zapadom iz 1999. godine. Ovo postaju ključne protivrečnosti srpske politike, a DOS faktički puca u prvim mesecima rada novih vlasti 2001. godine, kada je trebalo izručiti Miloševića (v. poglavlje 4). Analiza pozicioniranja stranaka se odnosi na period do 2013. godine jer je tada sklopljen Briselski sporazum. Ovaj sporazum je došao nakon otvorenih i jasnih uslova koji su Srbiji nametnuti od Unije u 2011. godini, a ticali su se njene kosovske politike (v. poglavlje 9). Ovaj sporazum, iako nedorečen, je činio velike ustupke pređašnjoj prokosovskoj politici Srbije na unutrašnjem i spoljašnjem planu. Nakon njega je tema „borbe“ za suverenitet na Kosovu izgubila na značaju u srpskoj politici, kao i dilema „EU ili Kosovo“.

1.2 Osnovna dimenzija politike EU–Kosovo

Teza se koristi prostornom metaforom izbornog takmičenja (prostorni model ili prostorno predstavljanje), koji ima osnove u teoriji racionalnog izbora. Ova teza će se koristiti sledećom dimenzijom politike (slika 1): na jednom kraju (EU) je politika pristupanja EU od najveće važnosti za Srbiju, dok je na drugom kraju (K) najveća važnost Kosova i Metohije (dalje Kosovo), te Srbija treba da odustane od svih politika

koje ne vode njegovom očuvanju u sastavu Srbije. Smisao ovih krajnjih tačaka zaslužuje još pojašnjenja, koje dalje sledi.

Slika 1. Osnovna dimenzija politike EU–K.

Pristupanje zemlje Uniji zahteva postepeni proces oblikovanja domaće politike tako da obrasci funkcionisanja EU postanu deo logike i organizacije domaće politike (Börzel i Risse 2000, 3). Da bi postale članice, zemlje kandidati treba da učine neprijatne adaptacije i one su pod pritiskom Unije da ih učine pre punog članstva, kako bi se troškovi same Unije sveli na minimum. Proces pristupanja Uniji je hijerarhizovan i od budućih članica se očekuje da prihvate (*download*) norme Unije. Ovaj proces usvajanja normi može da dovede do otpora domaćih grupa koje se suprotstavljaju adaptacijama. Na pomenutoj dimenziji politike tačka EU označava one pojedince i organizacije koje u potpunosti prihvataju očekivanja Unije od Srbije. Za njih je politika koja vodi pristupanju Uniji – koja se veoma visoko ceni – legitimna i ima intrinzičnu vrednost.

Srbija se u istraživanom periodu suočavala sa uslovljavanjem Unije u vezi sa članstvom i približavanjem (v. npr. poglavlja 4, 6 i dalje). Međutim, zahtevi za očekivanim političkim adaptacijama su Srbiji dolazili i od SAD–a. Očekivanja SAD–a i Unije od Srbije se nisu suštinski razlikovala (v. poglavlja 4, 6 i 8), ali su u momentima postojale taktičke razlike. Takođe, SAD je tipično prednjačio u postavljanju uslova Srbiji (ili SRJ), dok su evropske sile često sledile vođstvo SAD–a. Stoga će se u tezi pominjati očekivanja Zapada od Srbije, koja obuhvataju SAD i EU, kao i očekivanja samo Unije. Međutim, u čitavom periodu koji je obuhvaćen tezom, nije uočena značajna razlika u očekivanjima pomenute dve strane od Srbije, što uključuje kosovsku politiku države. Rečju, ono što je doprinosilo približavanju Srbije Uniji, takođe je išlo u susret očekivanjima SAD–a. Tipičan primer ovakve podudarnosti očekivanja Zapada od Srbije

predstavljaju ona koja su postojala za održavanje donatorske konferencije za Jugoslaviju u 2001. godini, nakon što je Milošević pao sa vlasti (v. poglavlje 4).

Sa druge strane dimenzije politike je tačka (K) koja simbolizuje maksimalnu opoziciju zahtevima i očekivanjima Unije od Srbije. Akteri koji su pozicionirani na ovom kraju dimenzije izravno odbacuju politike koje približavaju Srbiju Uniji, koja se veoma nisko ceni. EU i Zapad su neprijatelji Srbije i SRJ koji podstiču separatizam kako bi se rasparčala država. Kosovo treba da ostane deo Srbije po svaku cenu, čak i pod uslovom da državi preti vojni konflikt sa Zapadom. Stranke u Srbiji su bile pozicionirane između krajeva dimenzije politike EU–K, ali je nacionalistički SRS predvođen Šešeljem bio najbliži kraju K. Osim opozicije Zapadu po pitanju kosovske politike, još jedan izvor suprotstavljanja je bila saradnja sa Haškim sudom. Evropsko uslovljavanje saradnjom sa Sudom je u bitnoj meri oblikovalo pozicioniranje stranaka u Srbiji u ranim dvehiljaditim, da bi postepeno, sa isporučivanjem najtraženijih optuženika, bilo zamenjeno kosovskim uslovljavanjem.

Zašto se ova teza koristi upravo pomenutom dimenzijom politike? Ovo je problem koji će dalje biti obrađen. Teza sugerise dve grupe razloga: prvo, biće argumentovano u kojoj meri su približavanje Uniji i „borba“ za Kosovo važni i suprotstavljeni ciljevi koji su obeležili politička sukobljavanja u Srbiji i, drugo, biće objašnjeno zašto je neprikladna analiza u postojećim radovima koji se bave stranačkom konkurencijom, a počivaju na prostornoj metafori sukobljavanja.

Prvo, biće predstavljeno zašto je EU–Kosovo važna dimenzija političkih podela u Srbiji. Već je dobro poznato da je politički diskurs u Srbiji tokom Miloševićeve vladavine iz devedesetih godina obeležila etnifikacija politike i snažna nacionalistička mobilizacija (Subotic 2011, 320). Međutim, ovakav diskurs je ostao snažan u srpskoj politici i nakon Miloševićevog pada 2000. godine (v. Erjavec i Volčič 2007, 70; v. Massari 2005). Upravo snažne nacionalističke, autoritarne i iliberalne grupe na nacionalnom nivou čine protivtežu procesu evropeizacije, a u slučaju da su na vlasti, uticaj Unije na države je minimalan jer stranke ne mogu da prihvate troškove adaptacije (v. Sedelmeier 2011, 18).

Element nacionalističkog diskursa u Srbiji je bilo veoma negativno poimanje uloge Zapada i Zapadnih organizacija. Zapad je, u ovakvom diskursu, želeo da razbije Srbiju (ili ranije SRJ), te je podsticao albanski separatizam na Kosovu (v. npr. SRS

1996). Neke od stranaka koje su predstavljale opoziciju Miloševiću i bile na vlasti nakon njegovog pada su usvojile i promovisale slične ideje nakon 2000. godine. Ovo je slučaj sa DSS–om, koji je poručio „Srbija je ugrožena“ (DSS 2012). Od Srbije je, po njemu, oteta teritorija Kosova i ona je ucenjivana od strane Unije. Takođe, Srbija je ponižavana preko zahteva da saraduje sa Haškim sudom (DSS 2012). Čak je i načelno prozapadno orijentisani DS usvojio politiku „i Evropa i Kosovo“ (v. poglavlja 6–8).

Pristupanje EU je jedna od istaknutih tema izbornih procesa u Srbiji, a naročito su bili kontroverzni uslovi koje je država trebalo da ispuni u tom procesu. Već je u literaturi primećeno da su težnja Srbije ka EU i potraživanje teritorije Kosova suprotstavljeni ciljevi, kao i da je približavanje Uniji zahtevalo saradnju sa Haškim sudom (Subotic 2010, 607–609, v. i Ristić 2009). Zapravo, iako je Unija uticala na Srbiju da „odustane“ od Kosova, u dužem nizu godina nakon pada Miloševića ona nije jasno suočila vlade u Beogradu sa izborom „ili EU ili Kosovo“. Moguće je da ni Unija nije imala jasnu sliku kakva će biti budućnost Kosova sve do 2004. godine (Ker-Lindsey 2009), a kasnije nije mogla da predstavi Srbiji jedinstveni stav prema njenoj kosovskoj politici zbog očekivanja da sama postigne jedinstvo po istom pitanju.² EU je jasno nametnula pomenuti uslov Srbiji tek u 2011. godini, nakon Merkelove posete Beogradu (v. poglavlje 9). Ipak, čak i bez jasnog uslovljavanja Unije po pitanju kosovske politike, javnost u Srbiji je povezivala dve teme (v. Noutcheva 2009). Većina birača u Srbiji je prihvatila pristupanje Uniji, ali ne pod uslovom da država „odustane“ od Kosova.³ Takođe, već je primećeno da je haško uslovljavanje Srbije otežavalo približavanje Uniji. Negativna percepcija Haškog suda je osnaživala protivnike reformi, a slabila liberalne i demokratske snage (Spoerri i Freyberg-Inan 2008). Haški sud je u političkom diskursu u Srbiji povezan sa pretnjom međunarodne izolacije i ucenama, a ne sa pomirenjem i pravdom. Međunarodna zajednica je haškim uslovljavanjem nesvesno pomagala antireformiste (Spoerri i Freyberg-Inan 2008).

Drugo, postojeći teorijski okvir je nepodesan za analizu političkog sukobljavanja u Srbiji. Analiza novijih radova koji su tražili svoju inspiraciju u Daunsovoj

² U Uniji nije postojalo jedinstvo po ovom pitanju jer su, osim Grčke, Kipra, Rumunije, Slovačke i Španije, ostale članice priznale nezavisnost Kosova, ili mu bile naklonjene pre nego što ga je proglasilo.

³ U 2007. godini je istraživanje sugerisalo da 71,55% ispitanih prihvata pristupanje EU (Politikum 2007). Međutim, pod uslovom da Srbija bude uslovljena priznanjem Kosova, podrška integraciji bi splasnula na 18,11%, a čak 70,21% ispitanika bi se protivilo. Štaviše, relativna većina od 43,2% ispitanika je verovala da će Kosovo dobiti samostalnost. Procenat ljudi koji su se protivili trampni „članstvo za nezavisnost“ je ostao visok (npr. 66% u 2015. godini) (TNS Medium Galup 2015).

Ekonomskoj teoriji demokratije i koji su se koristili prostornom metaforom stranačkog takmičenja je počivala na klasičnoj političkoj podeli na levicu i desnicu (v. npr. Gabel i Huber 2000; Kim i Fording 1998; Klingemann et al. 2006). Tako tipične desničarske odlike uključuju pozitivna pominjanja vojske, zalaganja za slobode, političku autoritativnost i tradicionalni moral (v. Klingemann et al. 2006, 5–6). Sa druge strane, levičarske osobine uključuju antikolonijalizam, internacionalizam, upravljanje privredom i ekspanziju obrazovnog sistema. Naravno, daleko od toga da postoji slaganje među teoretičarima koje tačno vrednosti spadaju u desničarske, a koje u levičarske i konkretne osobine se razlikuju (npr. v. Inglehart 1990). Metod analize pozicioniranja stranaka u jednom od najistaknutijih skorašnjih pristupa, Projektu uporednih programa (*Comparative Manifestos Project*), je tokom vremena evoluirao. Autori su se inicijalno koristili faktorskom analizom da bi identifikovali teme u politici koje su prožimale ostale (*underlying issues*), bez predubeđenja koje bi to teme bile. Na iznenađenje teoretičara, upravo se klasična podela na levicu i desnicu pokazala kao ona koja može da objasni najveći deo varijacija (*variance*) u politici (Budge i Robertson 1987, 388–92), te su kasniji radovi polazili od, pomenutog, arbitrarno određenog skupa levičarskih i desničarskih tema.

Međutim, u ovom pristupu pomenuta podela može da bude korisna u objašnjavanju političkog sukobljavanja u starijim demokratijama, što je problematično u slučaju država koje ne ispunjavaju ili samo minimalno ispunjavaju ovaj standard (npr. Šri Lanka, u Budge i Robertson 1987). Ovo upravo sugerise problem: sa koliko uspešnosti se može primeniti teorijski okvir koji je od koristi u objašnjavanju starijih, Zapadnih demokratija, na države koje su tek zbacile nedemokratske vladare, kao u slučaju Srbije? Kao što su prethodni redovi sugerisali, suština političkog sukobljavanja u Srbiji, vezana za EU i Kosovo, ne može biti obuhvaćena podelom na klasičnu levicu i desnicu.

Tako je istraživanje birača u Srbiji otkrilo da su levičari istovremeno i umereni ili izraziti nacionalisti (Komšić, Pantić i Slavujević 2003, 176). Ovo istraživanje je sugerisalo nalaz da podele u Srbiji pokazuju potpuno obrnute stavove u odnosu na ono što se obično razume kao klasična podela na levicu i desnicu u politici. Ovo je verovatno posledica nacionalizma u vreme Miloševićeve vladavine, s obzirom na to da je on bio predsednik socijalističke partije (SPS). Na primer, levica se tipično povezuje

sa miroljubivim internacionalizmom, dok su desničarske stranke zainteresovane za nacionalne vrednosti i jaku odbranu (McDonald i Budge 2005, 36). Takođe, SRS, popularna stranka koja je okupljala izrazite nacionaliste u Srbiji, kombinovala je elemente krajnje desnice, ali i krajnje levice (Slavujević 2003, 147; v. i Konitzer 2008, 739).

Dalje, ne postoji jedinstvena teorija koja bi bila dovoljno precizna da objasni sve individualne slučajeve. Autori su se trudili da njihovi teorijski okviri analize ponude nalaze koji su uporedivi između više država. Stoga, u pojedinim slučajevima oni imaju tendenciju da čine nepreciznosti kako bi osigurali uporedivost nalaza. U Istočnoj Evropi je tema pristupanja EU tipično bila od najvećeg značaja (*salient*) (Benoit i Laver 2008, 110). Međutim, u slučaju Srbije, kosovski problem se pokazao kao tema od najvećeg značaja. Ipak, ova tema u Srbiji je dekodirana kao problem decentralizacije. Takođe, ona je shvaćena odvojeno od teme pristupanja Uniji (Benoit i Laver 2008, 110). Ovakav teorijski okvir očigledno ima problem da obuhvati suprotstavljenost ciljeva „borbe“ za Kosovo u Srbiji i pristupanja Uniji. Osim ovoga, značaj kosovskog problema u srpskoj politici je znatno dublji od problema centralizacije ili decentralizacije uprave i povezan je sa pitanjem nacionalnog identiteta i ponosa.

Pomenuti radovi sugerišu da u postojećem telu literature postoji problem u objašnjavanju stranačkog sukobljavanja u Srbiji. Ova teza, koja se oslanja na opisanu dimenziju politike EU–Kosovo, teži da doprinese razrešavanju problema u naučnoj literaturi i ponudi potpunije razumevanje stranačkog sukobljavanja u Srbiji. U procesu evropeizacije drugih država u Istočnoj Evropi, kada bi proevropske grupe došle na vlast, tipično nije postojao problem spremnosti država da prihvate evropske norme kao legitimne (v. Noutcheva 2009, 1074). Evropsko uslovljavanje je pomagalo da opstanu demokratske reforme (v. Schimmelfennig i Sedelmeier 2004, 678). Nasuprot ovim slučajevima, demokratske snage koje su zbacile Miloševića su imale ambivalentan odnos prema Uniji: dok su stranke originalnog DOS–a više ili manje bile spremne da prihvate evropske norme, evropska uslovljavanja kosovske i haške politike Srbije su predstavljala izvor podela i otpora. Ovo upravo može da obuhvati dimenzija politike EU–Kosovo.

1.3 Hipoteze i nalazi

Teza će istražiti sledeće hipoteze. Prva opšta hipoteza je da je u Srbiji bila prisutna težnja najvažnijih stranaka ka centru, u skladu sa Daunsovim objašnjenjem da stranke racionalno konvergiraju ka medijani. Posebna hipoteza koja je u vezi sa ovom je da se u Srbiji, s obzirom da je reč o višepartijskom sistemu, može identifikovati i obrnuta tendencija da se stranke pozicioniraju kao ekstremne, koja proširuje Daunsov model. Ovo znači da stranke mogu da se udaljavaju od centra ili da se nove stranke mogu pojavljivati kao ekstremne. Pojedinačna hipoteza koja je će biti istražena jeste da su unutrašnji sukobi u SRS-u sprečavali racionalno pozicioniranje ove stranke. Još jedna pojedinačna hipoteza je da su politički motivi Zorana Živkovića, tada predsednika Vlade RS, odstupali od pretpostavki o racionalnom ponašanju političkih aktera, što je prouzrokovalo pozicioniranje DS-a suprotno racionalnim očekivanjima.

Druga opšta hipoteza je da se stranke ne ponašaju samo kao akteri koji pojedinačno (unilateralno) uvećavaju korist, već da sačinjavaju kartele koji modifikuju njihov izbor pozicija. Konačno, teza će istražiti hipotezu da politika međunarodnih aktera, koji su spoljašnji za posmatrani politički sistem Srbije, menja očekivano pozicioniranje stranaka. Posebno, kada spoljašnji činoci ograniče izvodljivi skup pozicija strankama i prisile ih da zauzmu suboptimalne pozicije, one se trude da prikriju svoje neželjeno pozicioniranje. Ove hipoteze će biti opširnije objašnjene u poglavlju 3.

Osnovni nalazi teze su sledeći. Najvažnije stranke u Srbiji su načelno težile centru, u skladu sa Daunsovim predviđanjima. Međutim, realno ponašanje stranaka je složenije od onog koje se teorijski predviđa, na osnovu pretpostavki o racionalnom ponašanju aktera (v. pretpostavke u poglavlju 3). Konkretno, unutrašnji sukobi u SRS-u su onemogućili ovu stranku da vodi konzistentnu politiku i da se ujednačeno pomera na dimenziji politike. Osim toga, pojedinačni političari nisu isključivo vođeni motivom osvajanja vlasti. Otuda pozicioniranje DS-a pod vođstvom Zorana Živkovića odstupa od predviđanja na Daunsovim linijama (v. poglavlje 10).

Dalje, uvećavanje koristi stranaka ih može podstaći da se pozicioniraju kao ekstremne stranke. U tezi se sugerše da je ponašanje stranaka u višestranačkim sistemima složenije nego u slučajevima dvostranačkog nadmetanja. Ovo je otuda što se stranke suočavaju sa većim brojem igrača, pa su i njihove strategije složenije. Stoga,

Daunsovo predviđanje da stranke konvergiraju centru i da liče jedna na drugu može samo delimično da objasni ponašanje političkih partija. Težnja stranaka ka centru dimenzije politike je prisutna i u višestranačkim sistemima, ali i obrnuta tendencija pojave ekstremnih stranaka. Ne–ekstremne stranke mogu da „preskoče“ druge na dimenziji politike, te da se udalje od centra. Takođe, novim strankama je značajno lakše da se pozicioniraju kao ekstremne, nego da osvoje dovoljan broj glasova da pređu cenzus, ako su ne–ekstremne.

Osim ovoga, teza objašnjava da su stranke u Srbiji formirale kartele. Stranke se međusobno dogovaraju o njihovom pozicioniranju, odnosno sačinjavaju političke kartele. Politički karteli smanjuju složenost strategija sa kojima se stranke suočavaju jer se one međusobno obavezuju na određeni vid ponašanja, odnosno zastupanja politike i zauzimanja pozicija na dimenziji. Ovo obavezivanje smanjuje neizvesnost u politici. Takođe, karteli uvećavaju šansu strankama da osvoje vlast ili da realizuju politike zbog kojih su formirani. Ovi karteli su prouzrokovali pozicioniranje stranaka ili promene pozicija koje ne bi bile racionalne ako bi stranke isključivo unilateralno uvećavale korist.

Ova teza razvija pojam političkog kartela u odnosu na to kako su se autori njime koristili u postojećoj literaturi. Kartel partija je pojam koji u dosadašnjoj literaturi predstavlja organizacioni princip modernih partija. Sa druge strane, kartel će u ovoj tezi značiti oblik prostorne saradnje najmanje dve partije. Takođe, koncept političkog kartela može da pomogne u prevazilaženju intuitivnog problema koji je izazvan različitim modelovanjem ponašanja ljudi u teoriji racionalnog izbora: stranke nemaju intrinzične preferencije prema politici i pozicioniraju se na striktno instrumentalno racionalan način, dok se birači opredeljuju upravo na osnovu preferencija prema politici. Politički kartel se formira pre izbora i na osnovu preferencija stranaka prema politikama. Time što stranke sačinjavaju kartele one istovremeno zadržavaju motiv uvećavanja glasova i težnje za vlašću, ali i imaju motiv realizacije politike (v. opširnije u poglavlju 3).

Konačno, na pozicioniranje stranaka utiču faktori koji su spoljašnji za posmatrani politički sistem. U tezi je objašnjavano na koji način i kada je Evropska unija (EU) uticala na pozicioniranje stranaka u Srbiji. Ona je ograničavala skup izvodljivih pozicija za stranke u Srbiji. Ove, izvodljive pozicije nisu nužno optimalne sa stanovišta težnje za vlašću ili maksimiranja glasova. To je problematično za stranke jer

je njihova korist u funkciji od broja birača koji ih podržavaju, ali na njihovo pozicioniranje utiču potezi EU. EU time efektivno pretvara neograničeni skup izvodljivih pozicija stranaka u onaj koji je ograničen. Teza sugerise da stranke prihvataju jednu od izvodljivih pozicija, ali se trude da iskoriste prednosti dvosmislenog pozicioniranja (*ambiguous positioning*). Na ovaj način se stranke trude da umanje štetu od napuštanja poželjne pozicije blizu centra. U dosadašnjoj literaturi se pozicioniranje stranaka modeluje u funkciji varijabli koje su unutar jednog političkog sistema. Ova teza pokušava da doprinese postojećem telu literature razmatrajući uticaj spoljašnjih ograničenja na pozicioniranje partija, kakve je u Srbiji upravo nametala Unija.

1.4 Pojašnjenje pojedinih problema

U cilju razumevanja teze, nadalje će biti obrađeni pojedini problemi koji se mogu nametnuti čitaocu. Ovaj odeljak sadrži tri sekcije koje, redom, obrađuju sledeće probleme. Prvi problem je da li izjave političara predstavljaju odraz njihovih „pravih“ pozicija. Prva sekcija objašnjava zašto je problem identifikovati „prave“ pozicije aktera, kao i načine na koje teza teži pronalaženju najbolje aproksimacije „prave“ pozicije. Drugi problem je da li je opravdano koristiti se dimenzijom politike EU–Kosovo, čak i kada akteri u Srbiji veoma vrednuju oba pomenuta dobra. Izvodljive pozicije stranaka u Srbiji su bile ograničene samom politikom Unije, te je opravdano koristiti se pomenutom dimenzijom. Konačno, odeljak obrađuje problem u kojoj meri je oslanjanje na ideju da stranke racionalno teže maksimiranju glasova spojivo sa ostvarivanjem vrednosti u politici. Sekcija objašnjava na koji način teza teži da pomiri ove motive.

1.4.1 Izjave političara i njihove „prave“ pozicije

Za početak, u kojoj meri izjave političara zaista predstavljaju njihove pozicije? Ovo je važno pitanje i potencijalan izvor kritike koja se može uputiti tezi. Stoga je u cilju razumevanja teze ono dalje adresirano i raščlanjeno na dva problema. Prvo, da li oni izjavljaju ono što zaista misle i, drugo, da li je reč o „pravim“ pokazateljima

pozicija? U vezi sa prvim problemom Meklejn (McLean 2001, ix), koji sa stanovišta teorije racionalnog izbora analizira istaknute političare iz Ujedinjenog Kraljevstva iz XIX i XX veka, piše da su javne izjave političara dokaz, ali da su privatno date izjave bolji dokaz. Ovo upravo sugerše ispravno rezonovanje da političari privatno ne misle nužno ono što javno izjavljaju. Međutim, ova primedba nije problematična za tezu. Ova teza istražuje pozicioniranje stranaka. Političarima je dozvoljeno da imaju svoje privatne preferencije koje se razilaze sa onim koje su javno iskazali stranački lideri, stranački organi ili, čak, oni sami. Naprotiv, ako je ovo slučaj, to upravo sugerše značaj pristupa racionalnog izbora. Pod ovim uslovom, političari imaju svoje privatne preferencije ali, nakon što razmisle i izvagaju šta im donosi veću korist, oni odlučuju da javno zastupaju pozicije koje ne odgovaraju njihovim privatnim. Ova teza ne ulazi u psihološku analizu kakve stavove imaju političari i zašto baš njih. Ako se može pokazati da postoji neka pravilnost u javnom zastupanju ili promenama pozicija, to je dovoljno za nekoga ko pretenduje da se bavi teorijom racionalnog izbora. Takođe, političari izvlače korist iz aktivnosti bavljenja politikom (javni ugled ili materijalne koristi) koja može da nadmašuje koristi koje imaju od sprovođenja njihove preferirane politike. Stoga, u ovoj tezi nije nužno znati da li političari zastupaju politike koje privatno preferiraju. Slično ovome, na ekonomskom tržištu, pekari ne moraju nužno da lično preferiraju vrstu hleba koju prodaju ili prodavci cigareta da budu pušači. Političari stiču koristi od političkog tržišta, kao što pomenuti pekari stiču od ekonomskog.

Drugo, da li pojedine izjave političara zaista odgovaraju njihovim pozicijama? Političari su u stanju da u kratkom vremenskom periodu iznesu veliki broj stavova. Ova sposobnost je uvećana modernim medijima komuniciranja. Na primer, partije nemaju nužno kompletne informacije o preferencijama birača. One testiraju svoje programe i očekuju da dobiju povratnu informaciju od birača. Na osnovu nje, uz pomoć različitih procedura, prave adaptacije kojima se pomeraju ka povoljnijim pozicijama na dimenziji (v. u Kollman, Miller i Page 1992). Otuda problem: kako znamo da baš određene izjave predstavljaju „prave“ pokazatelje pozicija? Moguće je da stranački prvaci čine javne nastupe upravo kako bi provocirali reakciju birača i dobili povratnu informaciju. Proces političke adaptacije čitave stranke može, ali i ne mora da usledi.

Tako je Sanda Rašković–Ivić, tada članica DSS–a i predsednik Koordinacionog centra Srbije za Kosovo i Metohiju, sredinom avgusta 2006. godine u intervjuu

sugerisala da bi Srbija bila spremna za neku vrstu podele Kosova, ukoliko se ne pronade drugo dugoročno rešenje (Milošević 2006). Međutim, ona je već sledećeg dana demantovana od strane Dragana Jočića, tada potpredsednika istovetne partije DSS i ministra unutrašnjih poslova, koji je tvrdio da se ni jedna država nije odrekla svoje teritorije („Jočić: Srbija neće dozvoliti odvajanje Kosmeta“ 2006). Sama Rašković–Ivić nije kasnije ponavljala sličan predlog i tražila je da rešenje za Kosovo bude univerzalne prirode. Ovo je jedan od primera koji pokazuju problem utvrđivanja „prave“ pozicije stranke u nekom trenutku.

Problem pronalaženja „prave“ pozicije se ne može u potpunosti rešiti primenom ijedne procedure u istraživanju pozicija stranaka. Ukoliko se kao kriterijum uzimaju stranačka dokumenta, u koja spadaju statuti i programi, ona se sačinjavaju relativno retko i ne daju nužno konkretna rešenja za sve probleme koji postoje u politici. Takođe, stranke mogu da objavljuju dokumenta kako bi namerno zamaskirale politike koje preferiraju.⁴ Tako ostaje problem koja je pozicija stranke u međuperiodu između objavljivanja većeg pisanog akta organizacije (programa). Čak i kada stranka poseduje dokument koji predstavlja usaglašenu stranačku politiku, stranački lideri, ako dođu na vlast, nemaju obavezu da se drže reči koju su dali, što je načelni problem demokratija. Dalje, pozicije stranaka se mogu utvrđivati na osnovu anketiranja eksperata. Međutim, ovakve ankete su pokazale mali stepen promene pozicije stranaka tokom vremena. Eksperti pridaju veći značaj reputaciji stranaka, nego onome što zapravo govore ili pišu u određenom trenutku (Klingemann et al. 2006, 64; Dittrich 1987, 207). Takođe, eksperti imaju tendenciju da povezuju različite dimenzije sukobljavanja, pa na osnovu pozicija stranaka na jednoj, određuju poziju na drugoj, što nije nužno slučaj (Bara 1987, 116).

Uz svest da se problem ne može u potpunosti razrešiti, da bi analiza ove teze bila uverljivija, u njoj će biti primenjena dva rešenja. Prvo, teza će se fokusirati na izjave najvažnijih stranačkih predstavnika i, drugo, ona će se oslanjati na analizu ideja koje su se ponavljale. Prvo, kao pokazatelje pozicija stranaka teza će uzimati izjave stranačkih lidera, zatim potpredsednika stranaka i najistaknutijih predstavnika, u koje spadaju najznačajniji ministri u vladama koji su se bavili temama od značaja za tezu, portparol DSS–a i generalni sekretar SRS–a. Stranke se sastoje od većeg broja aktera u koje

⁴ Ovo će biti pomenuto u odeljku 3.3.

spadaju lideri, organi, članovi stranačkih organa na različitim nivoima, aktivisti i druge organizacije (kao sindikati). Njihove pozicije nisu nužno u potpunosti podudarne. Izjave lidera i najistaknutijih predstavnika stranaka treba posmatrati kao najbližu aproksimaciju „prave“ pozicije stranke koja, kao što je sugerisano u prethodnom paragrafu, može da ostane neuhvatljiva. Neka je očekivana korist za birača od stranke jednaka zbiru $E_1p_1 + E_2p_2 + E_3p_3 + \dots = E$, gde je E očekivana korist od stranke u celini, a sa E_xp_x je označena, respektivno, očekivana korist od stranačkog aktera i verovatnoća da sprovede svoju politiku, tako da je $p_1 + p_2 + p_3 + \dots = 1$. Ako je verovatnoća p_1 da stranački lideri sprovode politiku stranke najveća, to je i očekivana korist E_1p_1 najpribližnija onoj koja bi odgovarala koristi E od „prave“ i neuhvatljive pozicije stranke.⁵

Drugo, teza će analizirati ideje koje su se ponavljale i ovo će potkrepljivati. Ako postoji šansa da pojedinačna izjava političara ne predstavlja izraz „prave“ politike stranke, već samo traženje povratne informacije od birača, to se ova verovatnoća smanjuje sa ponavljanjem istovetnih ideja u javnosti. Takođe, češće zagovaranje pojedinih politika čini ih istaknutijim (*salient*) u nastupima stranke, te one neizbežno postaju značajnija odrednica njene pozicije. Izjave mogu da budu ponovljene od strane jednog političara ili više njih. Tako će u tezi biti argumentovano da su u isto vreme slične ideje zagovarali Jeremić i Tadić ili Jeremić i Đelić (v. poglavlja 7–8). Ova teza će poput pomenute Hindmurove knjige navoditi konkretne izjave političara. Međutim, za razliku od nje i uporedno gledano, teza će nastojati da zaključke argumentuje većim brojem kraćih citata izjava političara koje su date u približno isto vreme. Ovim, većim brojem izjava teza će nastojati da učini zaključke o pozicioniranju stranaka i njihovim promenama uverljivijim, odnosno nastojaće da sugeriše da se ne radi o slučajnim ili usamljenim idejama.

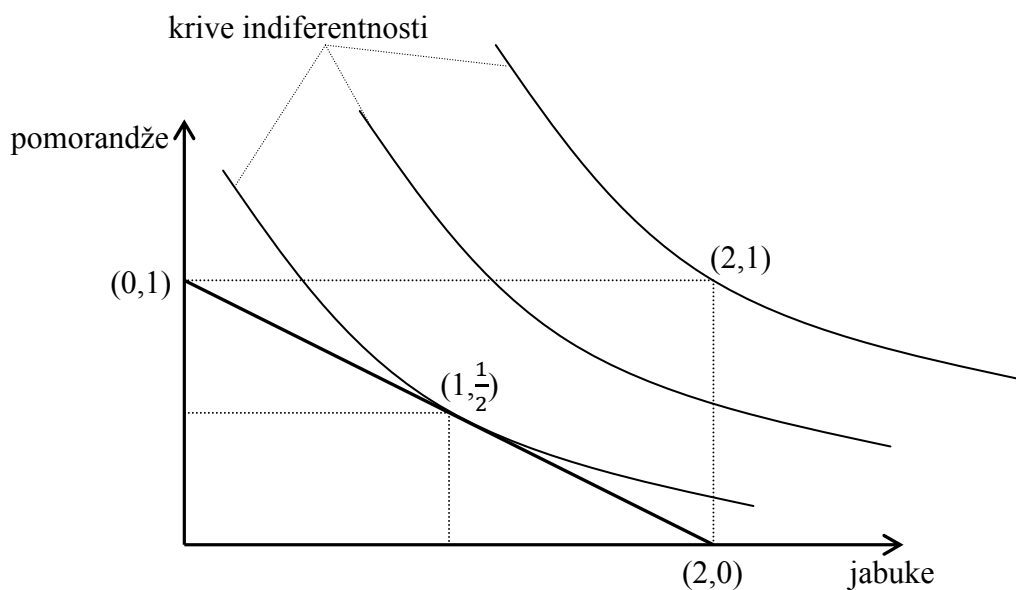
1.4.2 Opravdanost dimenzije politike EU–Kosovo

Sada prelazim na objašnjenje sledećeg problema. Naime, da li je opravdano suprotstavljanje vrednosti Unije i Kosova na jedinstvenoj dimenziji politike? Moguće je

⁵ Odeljak 2.6 se vraća na ovu temu i objašnjava zašto je opravdano stranke analizirati kao da su uniformni akteri, uprkos unutarstranačkim razlikama u pozicijama.

da politički akter u Srbiji visoko vrednuje oba dobra. Politička „borba“ za suverenitet nad Kosovom ne implicira po sebi da akter u Srbiji ne vrednuje evropski aki (*acquis communautaire*). Međutim, ovaj problem nije ikako drugačiji od onog sa kojim se susreće kupac na ekonomskom tržištu. Zamislimo sledeći primer.

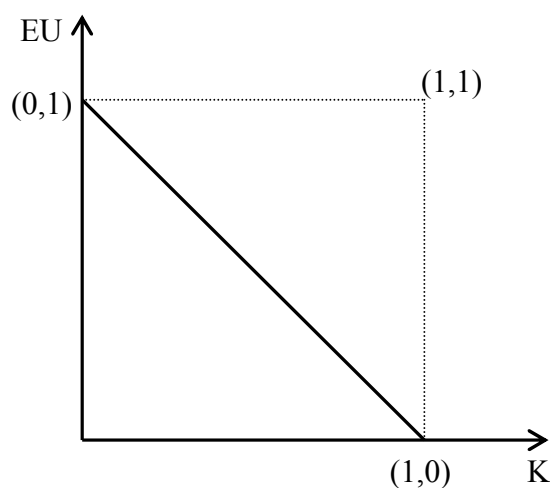
Neka kupac treba da bira između kupovine jabuka i pomorandži (slika 2). Neka ima budžet od 100 dinara za koje može da kupi 2kg jabuka ili 1kg pomorandži. Kupac je onda ograničen u svom izboru linijom budžeta između tačaka (2,0) i (0,1). On bi preferirao da kupi robu, na primer, koja odgovara tački (2,1) nego (1,1/2), jer se ona nalazi na višoj liniji indiferentnosti. Međutim, ovo je za njega neizvodljivo jer ne odgovara njegovom budžetu. Biranje između dobara „EU“ i „Kosovo“ se ne razlikuje od bilo kog drugog izbora sa kojim se pojedinac suočava.

Slika 2. Linija budžeta i krive koristi.

Neka je, analogno prethodnom primeru, akter u situaciji da odlučuje da li i koliko želi dobara „Kosovo“ i „EU“ (slika 3). Politički akter može da ima najviše jedno dobro „EU“, odnosno da država postane član Unije. Isto ovako, akter može da ima najviše jedno dobro „Kosovo“. Oba dobra donose neku pozitivnu korist akteru. Stoga, on bi želeo da ima više (najviše) i jednog i drugog dobra. Najviša linija indiferentnosti

bi bila ona koja odgovara tački (1,1). Međutim, akter je u problemu ako je ova tačka neizvodljiva. Tada on mora da bira neko rešenje koje se nalazi u izvoljivom skupu, i to na duži [(1,0),(0,1)]. U literaturi je već sugerisan stav da je Srbija trebalo da trampira prvo „Hag“ za EU, a onda i Kosovo za EU (Subotic 2010, 607). Ova razmena sugerise da je Srbija bila prinuđena da bira Pareto-optimalno rešenje: nije mogla da dobije više dobra „Kosovo“ a da se ne odrekne dobra „EU“ i obrnuto. Ovaj izbor odgovara skupu tačaka na duži [(1,0),(0,1)], na slici 3. Takođe, ova teza će objasniti da je EU uslovljavala srpsku kosovsku politiku i da je postepeno uvećavala očekivanja (v. odeljak 9.4).

Slika 3. Izbor između „Kosova“ i „EU“ uz ograničenje izvodljivosti.

Ova argumentacija sugerisa da, čak iako akter u Srbiji visoko vrednuje oba cilja, ipak je opravdano postaviti ih kao suprotstavljene polove dimenzije politike. Sama struktura odlučivanja predstavnika vlasti u Srbiji ih je primorala da biraju između dva dobra, bez obzira na to što bi oni možda mogli da veoma „vole“ i evropski akter i Kosovo. EU je nametnula ovaj izbor. Naravno, još je lakše uvideti smisao dimenzije politike EU–Kosovo ako postoji veći broj aktera koji izuzetno cene samo jedno od dva, pomenuta dobra.

1.4.3 Racionalno ponašanje i ostvarivanje vrednosti u politici

Dalje, okrećem se problemu u kojoj meri poimanje stranaka kao racionalnih aktera koji maksimiraju koristi ograničava njihovu analizu. Intuitivno doživljavamo da je politika više od borbe za vlast. Da li je ovo problem za tezu? Da li u politici nema mesta ostvarivanju vrednosti, odnosno delanju koje nije „instrumentalno–racionalno“? Zagovaram da ovo nije slučaj, jer je teško međusobno razdvojiti posledice motiva za realizacijom politike i za osvajanjem vlasti. Oba motiva dopuštaju slične ishode.

Naime, stranke imaju podsticaj da konvergiraju ka medijani, čak i ako nisu motivisane samo željom da dođu na vlast, već imaju preferencije prema politikama (Calvert 1985; Shepsle 2010, 120–1). Zamislimo da se dve stranke, međusobno udaljene na dimenziji politike, takmiče za vlast i da one zaista mare za svoje politike. Za njih politika nije samo sredstvo osvajanja vlasti. Neka jedna od njih uviđa da će izgubiti izbore. Njoj se više isplati da malo odstupa od svoje politike i da se pomeri ka medijani, kako bi pobedila na izborima. Njen trošak u vidu napuštanja preferirane politike je veoma mali, a dobitak u vidu mogućnosti realizacije politike je veliki. Međutim, onda isto može da uvidi i druga stranka, te da se po istovetnom rezonu i sama pomeri ka medijani. Nakon nekog vremena, rezultat stranačkog nadmetanja je da obe stranke konvergiraju ka medijani, slično kao kad su motivisane samo osvajanjem glasova (Shepsle 2010, 120–1). Stoga, posmatrač koji primećuje pomeranje pozicija stranaka ne može *a priori* sa sigurnošću da zaključi da li su one „principijelne“ ili „neprincipijelne“. Čak i ovakva relaksacija Daunsovih pretpostavki o strankama koje maksimiraju glasove vodi nepromenjenom ishodu u vidu konvergencije ka medijani.

Dodatno, može se reći da su se političari isprva opredelili baš za stranku koja je ideološki najbliža njihovom verovanju u ispravne vrednosti. Od mnoštva različitih stranaka kojima su mogli da pristupe, opredelili su se za jednu u kojoj su prepoznali „pravu“ politiku. Tek nakon pristupanja, i kada dođu u priliku da vode stranku, oni utiču na njeno pozicioniranje u zavisnosti od strateške situacije u kojoj se nalazi, odnosno od pozicija drugih aktera. Takođe, članovi koji su nezadovoljni politikom stranke, vrše pritisak da se stranka pomeri na dimenziji, što često izaziva različito „povlačenje“ političkih stranaka na dimenziji politike od strane članstva i vođstva (v. May 1973). Konačno, u slučaju da stranka isuviše odstupa od ideologije koju je zastupala u nekom

trenutku, članovi mogu da joj otkazu lojalnost. Dakle, racionalni motiv osvajanja glasova nije nespojiv sa motivom realizacije vrednosti u politici.

Ovo može da bude ilustrovano sledećim primerom. Nekadašnji premijer Ujedinjenog Kraljevstva Entoni „Toni“ Bler je poznat po tome što je kao vođa Laburista pozicionirao stranku u centru dimenzije politike čineći kompromise između levičarske politike i ustupaka poslovnom svetu (v. Hindmoor 2004). Ovo je politika koja se može razumeti ka posledica želje da stranka zauzme optimalnu poziciju za izbore. Međutim, poznato je i da je Bler, nakon što je izabran za vođu Laburista, izjavio: „Sa mojom klasnom pozadinom, da je sve što sam želeo bilo samo da vladam, mogao sam i učlanio bih se – da budemo otvoreni – u drugu partiju“ (Rentoul 2001, 35). Dakle, on je faktički objašnjavao da zaista veruje da je politika koju zastupa „ispravna“.

Možemo li kao posmatrači da nedvosmisleno utvrdimo šta je važnije, odnosno šta u većoj meri određuje ponašanje ijednog političara: realizacija politike ili osvajanje glasova kako bi se došlo na vlast? Prethodni primer sugerise da je nekada teško dati i potkrepiti uverljiv odgovor. Stoga, u tezi neće biti posebno analizirano zbog kojih motiva su se stranke pozicionirale ili pomerile na određeni način. *A priori* je neizvesno sa kojim motivom su ovo činile jer su posledice slične. Ono što će biti analizirano jeste kako su strateške situacije u kojima su se nalazile uticale na njihove izbore.

Takođe, teza će pokušati da teorijski predstavi i primeni koncept političkog kartela. Ovaj koncept treba da pomiri motive političkih aktera da realizuju politike i da osvoje vlast. Radovi koji dolaze iz oblasti teorije racionalnog izbora tipično zanemaruju bilo jedan, bilo drugi motiv, a tipično se ponašanje aktera modeluje tako da oni teže osvajanju vlasti. Ovo stvara intuitivni problem u poimanju ljudskog ponašanja (v. u odeljku 3.3). Politički kartel je u tezi shvaćen kao dogovor stranaka da ne menjaju pozicije tako da međusobno otimaju birače na dimenziji politike. Kartel stranaka se ne formira neposredno nakon izbora kada su stranke prinuđene da sastavljaju pobedničku koaliciju sa potrebnom većinom poslanika, već u periodu između izbora. Time stranke faktički otkrivaju svoje preference prema politikama. One se odlučuju da se dogovore sa drugim akterima koje preferiraju kako bi kasnije bile u situaciji da mogu da formiraju koaliciju upravo sa njima i kako bi rezultat bilo ostvarenje preferirane politike.

Konačno, treba pojasniti temu ove teze. Teza se ne bavi kosovskim krizom sa kraja XX i početka XXI veka. Ova tema je već analizirana sa više aspekata koji

uključuju analizu istorije sukoba (Vickers 1998) i, konkretnije, novije evolucije krize (Perritt, Jr. 2009; Vladislavljević 2008), analizu međunarodnih odnosa i napora u vezi sa razrešenjem spora (Ker–Lindsay 2009), bezbednosnih i međunarodno–političkih aspekata krize na Kosovu (Bacevich i Cohen 2001), etničkih i identitetskih pitanja (Bieber i Daskalovski 2003; Kostovicova 2005) i medijskih aspekata sukoba (Bahador 2007; Willcox 2005) – da pomenem samo neke od radova. Ovaj odeljak je do sada već pomenuo neke od problema u postojećoj građi naučne literature. Poglavlje 2 će nastaviti pregled dosadašnjih radova koji su od značaja za tezu.

Ova teza se bavi isključivo kosovskom temom u srpskoj unutrašnjoj politici. Međunarodni aspekti kosovskog spora se pominju samo u cilju objašnjenja evolucije evropskog uslovljavanja srpske kosovske politike, jer je ovo uslovljavanje ograničavalo izvodljive pozicije srpskih stranaka na dimenziji politike. Teza ne zagovara ikakav oblik razrešenja kosovskog spora, niti rangira moguće potencijalne pravce ovog razrešenja po poželjnosti. Analiza u tezi ne oslikava na bilo koji način preferencije autora prema EU ili Kosovu. Ona se isključivo bavi analizom kako su stranke u Srbiji birale da se postave prema kosovskoj, ili temi pristupanja Uniji.

U tezi je usvojen čikaški kao preferirani stil akademskog pisanja. Ovo znači da su elementi teksta, uključujući blok citate, reference i reči na stranim jezicima, pisani u skladu sa sugestijama čikaškog stila. U okviru ovog stila, reference su navođene u tekstu i po sistemu autor–datum (*author–date*). Originalne preporuke ovog stila su u interpunkciji prilagođene srpskom jeziku, što uključuje srpske citatne znakove. U tezi su svi delovi teksta, koji su u originalu na jezicima različitim od srpskog, prevedeni od strane autora.

Teza je organizovana na sledeći način. Poglavlje 2 će predstaviti naučne radove iz postojećeg tela literature koji su od značaja za razumevanje ideja ove teze. Poglavlje 3 će teorijski modelovati ponašanje političkih aktera. Ovo poglavlje će prvo dedukovati kakvo se pozicioniranje stranaka može očekivati na osnovu Daunsovih pretpostavki. Međutim, za razliku od Daunsovog slučaja dvostranačkog tamičenja, poglavlje teze će analizirati situaciju kada postoji višestranačko takmičenje. Osim ovoga, poglavlje će uvesti pojam političkog kartela. Biće objašnjeno na koji način stranke imaju koristi od kartela i kako njihovo postojanje utiče na očekivano pozicioniranje stranaka. Konačno, poglavlje će analizirati situaciju kada je pozicioniranje stranaka ograničeno spoljašnjim

uslovljavanjem. EU ograničava izvodljive pozicije stranaka, te one biraju nepoželjne, suboptimalne pozicije, ali žele da prikriju ovaj, nepoželjan izbor.

Poglavlja 4–8 će, redom, analizirati pozicioniranja najvažnijih stranaka u Srbiji tokom vlada Zorana Đinđića, Zorana Živkovića, Vojislava Koštunice i Mirka Cvetkovića. Poglavlje 9 će objasniti evoluciju evropskog uslovljavanja srpske kosovske politike, te kako su se stranke u Srbiji odlučile da sačine Briselski sporazum. Konačno, poglavlje 10 se vraća teorijskim predviđanjima iz poglavlja 3, te u kojoj meri ona objašnjavaju empirijska otkrića iz poglavlja 4–9. To poglavlje, takođe, sadrži diskusiju o slučajevima u kojima empirijski nalazi odstupaju od teorijskih predviđanja.

Poglavlje 2. Pregled literature: Prostorni model politike

Ovo poglavlje nastavlja započeto iz odeljka 1.4, u prethodnom poglavlju. Ovde su predstavljeni važni radovi koji primenjuju prostorni model političkog takmičenja i koji su od važnosti za analizu koja sledi u daljim poglavljima teze. Poglavlje je organizovano na sledeći način. Uvodni deo sadrži opšte informacije o prostornom modelu politike, njegovom nastanku i primeni u do danas najvažnijem radu u oblasti – Daunsovoj *Ekonomskoj teoriji demokratije*. Odeljak 2.1 predstavlja radove koji sa stanovišta teorije racionalnog izbora analiziraju politički diskurs, što je ambicija i ove teze. Dalje, odeljak 2.2 predstavlja radove koji problematizuju najvažnije predviđanje Daunsovog modela, da stranke treba da konvergiraju ka medijani. Nakon ovoga, odeljak 2.3 razmatra literaturu koja modeluje slučajeve višepartijske konkurencije. Odeljak 2.4 rezimira ideje da postoji neizvesnost u vezi sa tačnim pozicijama koje stranke zauzimaju. Odeljak 2.5 pominje radove u kojima glasači nisu zainteresovani samo za pozicije aktera, već uvažavaju i nepozicione razloge kada se opredeljuju. Konačno, odeljak 2.6 sagledava da li je opravdano modelovati stranke kao jedinstvene aktere.

Prostorni model konkurencije stranaka je predstavljanje njihovih politika kao tačaka na pravi, u ravni ili prostoru, te se, respektivno, govori o jednodimenzionalnom, dvodimenzionalnom ili trodimenzionalnom modelu.⁶ Najčešći je slučaj da se takmičenje stranaka predstavlja pomoću jedne prave linije ili dve (u prostoru koordinatnog sistema). Prostorna teorija stranačke konkurencije se ponekad sinonimično označava drugim izrazima u koje spadaju prostorna analiza, prostorna metafora, prostorni model, prostorni pristup konkurenciji stranaka ili glasanju, Daunsov model ili Hotelling–Daunsov model (po poznatim autorima). Njena svrha je razumevanje podsticaja koje stranke imaju da zauzimaju pozicije u međusobnoj konkurenciji sa drugim strankama. Time se može objasniti ponašanje političkih aktera, na osnovu skupa pretpostavki koje se uvode o njihovom ponašanju.

Koncipiranje prostornog modela takmičenja se pripisuje Hotellingu (Hoteling 1929). On je takmičenje dva prodavca predstavio kao da biraju poziciju na tržištu koje je predstavljeno kao prava linija. Svaki prodavac želi da proda što više robe. Kupci žele

⁶ Gligorov (1985, 118 i dalje) je među prvima u domaćoj nauci objašnjavao smisao prostorne konkurencije.

da kupe jeftinije ali i od prodavca koji im je bliži, da bi smanjili troškove odlaska u nabavku. Iz tog razloga, ako oba prodavca imaju istu cenu, kupac će kupiti robu od onog prodavca koji im je bliži. Međutim, iako je pomenuo, Hotelling nije razradio primenu prostornog modela na politiku. Hotellingov model je razrađivan tokom narednih decenija (v. Adams, Merrill III i Grofman 2005, 7–10; Hammond i Humes 1995, 141–2; takođe v. i Downs 1957, 115).

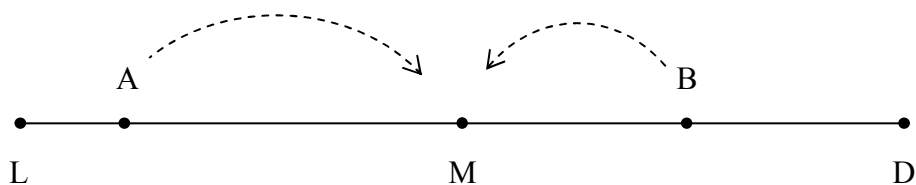
Međutim, najpoznatiju primenu prostornog modela predstavlja Daunsova *Ekonomska teorija demokratije* iz 1957. On je pošao od pretpostavke da stranke formulišu politike da osvoje izbore, a ne obratno, i pokušao da dedukuje racionalan smer akcije koji bi one preduzele kako bi maksimirale glasove. Najpoznatiji zaključak njegove knjige je da, ako su ostale okolnosti nepromenjene, stranke u dvopartijskom sistemu namerno menjaju programe tako da liče jedne na druge i konvergiraju ka medijani. Do današnjih dana ni jedan rad koji na prostoran način predstavlja delovanje stranaka nije po uticaju zasenio *Ekonomsku teoriju* koja je izuzetno citirana i, tipično, polazište za izvođenje razvijenijih modela ponašanja političkih aktra.

Dauns je pretpostavljao da stranke isključivo motiviše želja da maksimiraju glasove na izborima. „[...]Stranke formulišu politike da dobiju izbore, umesto da dobijaju izbore da bi formulisale politike (Downs 1957, 28).“ Posledica takve pretpostavke jeste da stranke u dvopartijskom sistemu namerno menjaju programe tako da liče jedne na druge. O ovakvoj tendenciji se u literaturi sinonimično piše kao o centripetalnoj tendenciji sistema, konvergenciji stranaka (ka medijani), koncentraciji, težnji ka centru (iako striktno govoreći centar nije isto što i medijana) ili moderaciji politike. Obrnuto, ako bi se stranke udaljavale, radilo bi se o centrifugalnoj tendenciji, težnji ka ekstremima, diverzifikaciji ili disperziji stranaka.

Konvergencija stranaka je predstavljena na slici 4. Neka su L i D ekstremne tačke neke dimenzije politike. A i B su dve stranke, a M je medijana.⁷ Glasači se opredeljuju za stranku koja im je bliža na dimenzijia. U ovakvoj situaciji stranka A će osvojiti $LA + 1/2AB$ glasova, a B će osvojiti $BD + 1/2AB$. Obema strankama je racionalno da se pomere ka medijani M, jer na taj način uvećavaju broj glasova koji mogu da

⁷ Medijana je tačka na političkom rasepu koja ga deli na dva jednaka dela, tj. delovi LM i LD obuhvataju tačno po 50% glasača.

osvoje. U ovakvoj situaciji će postojati samo jedan ekvilibrijum kada su obe stranke A i B locirane u medijani.⁸

Slika 4. Konvergencija dve stranke na osnovu Daunsovog modela.

Dalji doprinosi prostornom pristupu demokratije se razvijaju u odnosu na Daunsovo delo i odnose se na pojedine aspekte ili slučajeve kojima dopunjuju zaključke njegove knjige ili dozvoljavaju drugačije ishode. Naime, Dauns je pretpostavio da se izbori održavaju periodično u demokratskoj državi u kojoj svi odrasli glasaju a gubitnici ne pokušavaju da nasiljem dođu na vlast. U njoj postoji više partija i niko ne pokušava da sa pozicija vlasti ograniči delovanje opozicije (Downs 1957, 23–4). Osim ovoga, Dauns pretpostavlja da samo jedna partija ili koalicija dolazi na vlast, što je u skladu sa praksom većinskog izbornog sistema kakav postoji u SAD. U njegovom modelu partije isključivo motiviše želja da maksimiraju glasove na izborima. Političari žele moć, prestiž i prihode, a sve to mogu da postignu uvećanjem broja glasača stranke. On takođe modeluje ponašanje stranaka kao da je reč o jednoj osobi (jedinostvenom akteru), tj. da postoji apsolutno slaganje o svim pitanjima (Downs 1957, 26–7). U Daunsovom modelu ne postoji neizvesnost oko toga koje pozicije zauzimaju stranke, a kada ih menjaju to ne izaziva posledice po njih u koje spadaju smanjeno poverenje, alijenacija i odsustvo glasanja birača. Takođe, birači raspolažu perfektnom informacijom o pozicijama stranaka.

Svi ovi elementi Daunsovog rada bivaju naknadno preispitani i ovo poglavlje će sagledati neke od tema koje su se razvile u kasnijoj literaturi. Sledeći odeljak objašnjava jednu od grana u literaturi racionalno–teorijske analize stranačkog pozicioniranja koja je

⁸ Ekvilibrijum je ono stanje interakcije dva ili više aktera u kojem ni jedan od njih ne želi samostalno da promeni akciju. Akteri biraju akciju da bi maksimirali korist, uzimajući u obzir ponašanje drugih aktera. To može biti broj glasova ako su u pitanju političke stranke ili količina prodane robe ako se radi o firmama. Svaki akter će menjati svoje poteze i činiti nove da uveća svoju korist, na osnovu poznavanja akcija drugih aktera. U nekom trenutku može se desiti da ni jedan od aktera ne želi samostalno da menja poteze. To je onda stabilan ishod interakcije, tj. ekvilibrijum.

manje obimna, ali je naročito važna za ovu tezu. Radi se o analizi diskursa političara, sa stanovišta ove teorije.

2.1 Racionalno–teorijska analiza političkog diskursa

Većina radova koja analizira stranke uz pomoć prostorne metafore politike nastoji da razvije, usavrši ili operacionalizuje Daunsov model. Ovakvi radovi se zasnivaju na matematičkim modelima ponašanja stranaka (v. npr. Adams i Merrill III 2008; Austen-Smith i Banks 1988; Enelow i Hinich 1982; Hinich, Ledyard i Ordeshook 1973), a ne retko uključuju statističke tehnike provere valjanosti modela (npr. Budge, Robertson i Hearl 1987; Schofield i Sened 2006). Nasuprot ovim radovima koji uključuju oblike merenja, postoji manje obimna literatura u oblasti racionalnog izbora koja se interesuje za to na koji način je konstruisan politički diskurs. Ova poslednja je od naročite važnosti za tezu i već je bila pomenuta u odeljku 1.1.

Političari biraju poruke koje će poslati u predstavničkim telima ili biračima kako bi njihovi primaoci racionalno odabrali da ih podrže (npr. na izborima) ili njihove akcije (npr. predloge zakona). Političari nisu prinuđeni da se isključivo pomeraju na unapred određenim dimenzijama politika. Oni su kreativni, te mogu da uvedu nove teme (*issues*) ili dimenzije politike.

Rajker je poznat po formulisanju izraza „herestetika“ (*heresthetics*), koja označava upravo ovakvo, kreativno nastupanje političara (Riker 1986, 143). Političari podešavaju situacije u kojima se odlučuje tako što biraju kako će političke teme biti formulisane. Birači ne menjaju svoje preferencije. Međutim, političari oblikuju svet tako da birači odaberu ishode koje političari preferiraju. Herestetika je oblik manipulacije u kojem oni koji su manipulisani mogu da budu svesni manipulacije (ibid, 151). Birači su svesni svojih preferencija i ponašaju se u skladu sa njima. Oni tako svesno „padaju“ na manipulacije. Jednom kada je manipulacija predstavljena, ona se sama odvija. Riker je objasnio tri tipa herestetičkih trikova: kontrola agende, strateško glasanje i manipulacija dimenzijama politike.

Hindmur je bio podstaknut Rajkerovim idejama, te je dopunio listu retoričkih trikova kojima se političari služe (Hindmoor 2004). Političari ne menjaju prosto

pozicije, već uobličavaju (*frame*) istaknute političke teme tako da njihove pozicije izgledaju kao umerene; razumne; izbalansirane; teške, ali iskrene; kao da su alternative smešne, loše ili kao da i ne postoje. Političari „spinuju“ nove teme, ali ovo čine na osnovu postojećih predrasuda. Ovakva politička sredstva su omogućila Blerovim Laburistima da „signaliziraju levo, dok su se pomerali udesno“ (ibid, 64). Rajkerov rad je, takođe, uticao na MekLejnovu (McLean 2001) racionalno–teorijsku analizu retorike Britanskih državnika tokom dva veka i na Dardanelijevu (Dardanelli 2009) analizu evropeizacije kao herestetičkog sredstva u partijskom takmičenju.

Rezonovanje u ovoj tezi je podstaknuto opisanom strujom u literaturi. Teza će na sličan metodološki način analizirati diskurs političara u Srbiji. Od posebne važnosti će biti njihovo nastojanje da simuliraju dvosmisleno pozicioniranje (v. o neizvesnosti kod pozicioniranja stranaka dalje u odeljku 2.4), onda kada je EU ograničavala izvodljive pozicije stranaka u Srbiji (v. npr. poglavlja 6–9). Međutim, u dosadašnjoj literaturi se implicitno podrazumevalo da se neizvesnost u vidu pozicioniranja stranaka odnosi na nekoliko bliskih pozicija. Na primer, prilikom korišćenja skale sa sedam pozicija, očekuje se da neizvesnost posoji između ideološki bliskih pozicija, kao što su od 1 do 3 (Tomz i Van Houweling 2009). Nije neobično da se bilo levičarske, bilo desničarske partije koriste ovakvim „zamagljivanjem“ pozicija, kada žele da prošire podršku ideološki bliskih birača (Sommer-Topcu 2014). Međutim, nije očekivano da stranke zauzimaju potpuno kontradiktorne pozicije, kao npr. 2 i 6 na pomenutoj sedmostupanjskoj skali. Teza će argumentovati da je upravo simuliranje potpuno suprotnih pozicija bio slučaj u Srbiji, onda kada su stranke bile primorane da biraju suboptimalne pozicije, nakon uslovljavanja Unije.

2.2 Problemi sa Daunsovim modelom

Vremenom su napisani mnogi radovi koji menjaju pretpostavke Daunsovog modela, modelujući drugačije ishode stranačke konkurencije (v. Grofman 2004; Ordeshook 1997). Naime, uprkos intuitivnoj privlačnosti i jednostavnosti njegovog objašnjenja, Daunsova predviđanja su naišla na problem empirijske provere. Bilo je pre svega potrebno dosta vremena da se operacionalizuje njegov model. Takođe, u literaturi

racionalnog izbora postoji neslaganje između teorijskih predviđanja da stranke treba da konvergiraju i empirijski orijentisanih autora koji takva predviđanja ne potvrđuju (Schofield i Sened 1995). Stoga je jedna od glavnih ambicija koji su naknadno pisali radove zasnovane na prostornom modelu kako teorijski objasniti da stranke donekle konvergiraju centru (medijani), ali nisu baš u samom centru i međusobno su udaljene.

Istraživanja su, tako, osporila verovatno najvažniju Daunsovu predikciju da stranke treba da konvergiraju ka medijani rascepa. Tokom šezdesetih godina je u većini država izgledalo da se stranke međusobno udaljavaju. Međutim, tokom sedamdesetih je izgledalo da stranke konvergiraju (sa značajnim izuzecima konzervativnog talasa u Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD). Tako izgleda da je međusobna udaljenost stranaka u dužem roku nepromenjena i kao što je bila tokom pedesetih. Takođe, problem je za prostorne modele što izgleda da su neke stranke međusobno konvergirale, dok druge nisu. Zbog toga izgleda da ovaj proces nije izvestan kako sugeriše Daunsovo najvažnije delo (Budge i Robertson 1987, 398). Takođe, zaključak u velikoj meri zavisi od toga od koje godine se posmatra pomeranje stranaka, tako da sva pomeranja više liče na fluktuacije u pozicioniranju, nego na konvergiranje ili divergenciju (Klingemann et al. 2006, xxi).

Ensolabiheri i ostali procenjuju pozicije kongresmena u SAD u periodu od više od jednog veka (Ansolabehere, Snyder Jr. i Stewart II 2001, 139–40). Njihov glavni nalaz je da su kongresmeni veoma malo činili da umere politike u svojim izbornim jedinicama. Istina, oni su pokazivali takvu tendenciju od četrdesetih do sedamdesetih, ali je ona preokrenuta nakon toga i kongresmeni uglavnom prihvataju pozicije stranke na nacionalnom nivou. Odsustvo konvergencije je pojava na nacionalnom nivou i na nivou distrikta. Kandidati su uglavnom raspoređeni oko prosečnih pozicija svojih partija. Samo u dva od 1814 slučajeva postoje ubedljivi pokazatelji da ima konvergencije kandidata na lokalnom nivou. Takođe, oni procenjuju da izgleda da postoje dve grupe birača, demokratskih i republikanskih, koje se malo preklapaju. Važno je ipak pomenuti da Ensolabiheri i ostali, iako nalaze empirijske podatke koji protivureče poznatim predviđanjima o konvergenciji stranaka koja postoje od Daunsa, ne kritikuju prostorni model konkurencije po sebi. Oni odstupanja od teorije pripisuju jednostavnosti dosadašnjih prostornih modela. Tako prostorni modeli obično predstavljaju pojedinačne izbore čiji rezultati nisu povezani sa izborima na drugom

nivou. Ovi autori, nasuprot tome, sugerišu da u praksi postoji povezanost lokalnih sa nacionalnim izborima i da složeniji modeli mogu bolje da se uklape sa empirijom (ibid, 148–53).

Pul i Rosenthal nalaze da izgleda da glasači reaguju razumno u skladu sa pretpostavkama prostorne teorije, tj. da biraju na osnovu udaljenosti kandidata (Poole i Rosenthal 1984). Međutim, to ne važi i za političke stranke. Ranija istraživanja su već sugerisala da postoji konvergencija kandidata po nekim pitanjima, ali po nekim drugim ne postoji. Partije ne izgleda da konvergiraju, već zauzimaju fiksne pozicije i imaju međusobno jasno prepoznatljive politike. Ono što začuđuje je koliko se te politike razlikuju i koliko se nalaze na periferiji osa sukobljavanja. Ovaj efekat polarizacije oni objašnjavaju delovanjem interesnih grupa koje podržavaju stranke i koje su uglavnom na ekstremnim pozicijama (Poole i Rosenthal 1984). Izgleda da stranke ostaju na čvrstim pozicijama u dužem periodu, samo su birači ti koji su mobilni.

Mekarti i ostali imaju slične nalaze. Oni primećuju da je do šezdesetih dolazilo da smanjenja polarizacije u politici dve stranke u SAD. Međutim ovaj trend je preokrenut od sedamdesetih i karakteriše ga nekoliko pojava (McCarty, Keith Poole i Howard Rosenthal 2006, 23–4). Pozicije stranačkih kandidata su više raštrkane i veće su šanse da postoje reprezentanti u Kongresu koji su na ekstremnim pozicijama, bilo konzervativnim, bilo liberalnim. Razlike između stranaka su se vremenom povećale (prosečne pozicije predstavnika Demokrata i Republikanaca su se uvećale) a one su same postale ideološki homogenije. Umerene pozicije nestaju, kao i preklapanja između stranaka.

Klingman i ostali iznose podatke o procenjenoj razlici pozicije vlada i srednjih birača u demokratskim državama sa većinskom i proporcionalnom izbornom formulom (Klingemann et al. 2006, 128–31). Oni tu razliku označavaju kao predstavničku distorziju. Oni nalaze da je u proseku veća kod država sa većinskim izborima. Izgleda da ne dolazi do konvergencije stranaka u ovim državama, samo se u dužem vremenskom periodu, sa smenom vlada, umanjuju efekti te distorzije i međusobno se znatno poništavaju. To znači da jedna stranka na vlasti zauzima poziciju i sprovodi politiku koja je udaljena od medijane, na levo ili desno. Nakon promene vlsti, druga stranka zauzima poziciju sa druge strane medijane. Ti efekti se nakon više izbora poništavaju, ali nema konvergencije.

Mekdonald i Badž napominju da u sistemima sa većinskim izborima, u kojima se bira jedan kandidat, birači su često u poziciji da biraju između dva kandidata od kojih jednog preferiraju samo malo više, dok bi znatno više voleli nekog kandidata koji bi bio u centru (McDonald i Budge 2005, 76). Oni nalaze da se zapravo u sistemima sa proporcionalnom izbornom formulom u većem procentu slučajeva desilo da vlada ima politiku koju podržava srednji glasač (85,4%) nego u onima sa većinskom (69,1%), u periodu od nešto manje od pola veka u demokratskim državama (ibid, 27–9).

Dakle, postoje brojne sugestije u literaturi koje ukazuju na probleme u najpoznatijoj, Daunsovoj predikciji prostorne teorije izbora, da stranke treba da konvergiraju ka medijani. Stoga je nastala obimna literatura koja dopunjuje originalne pretpostavke Daunsovog modela, te autori modeluju konsekvence takvih, izmenjenih pretpostavki. U ovom poglavlju će nadalje biti sagledano nekoliko tema koje su razvijene u literaturi nakon Daunsovog prvobitnog modela. Sledeći odeljak obrađuje literaturu u kojoj se analizira političko takmičenje u sistemima sa više od dve partije.

2.3 Slučajevi sa više od dve partije

U radovima iz oblasti racionalnog izbora koja se bavila prostornim takmičenjem stranaka dugo je postojao fokus na slučaj dvopartijske konkurencije. Samo situacija u SAD odgovara ovakvim modelima; nešto manje odgovara Engleska, dok se za druge države sa većinskim izbornim sistemom (npr. Kanada i Škotska, iako nije država) ne može reći da imaju dvopartizam (Gaines 1999, 857). Ovakav pristup je izostavljao veliki broj država iz prostorne analize stranačke konkurencije. Upravo prevazilaženju ove praznine je služila konferencija koja je organizovana 1987. godine u Fiezoli kod Firence. Ova konferencija je podstakla veće interesovanje autora za analizu višepartijskih sistema sa stanovišta teorije racionalnog izbora i do objavljivanja izvesnog broja radova (v. Schofield i Sened 2006; takođe i ovaj odeljak).

Empirijsku osnovu za pomenutu konferenciju je pružala knjiga Badža i ostalih *Ideologija, strategija i partijska promena*, koja analizira 19 zapadnoevropskih demokratija (Budge, Robertson i Hearl 1987). Istraživanja koja ova knjiga objedinjava imaju za ambiciju da stvore teorijski okvir kojim bi se omogućila međunarodna

uporedivost stranaka, stranačkih porodica i izborne utakmice u različitim državama. Sve demokratije su istraživane po jedinstvenoj metodi, a stranački programi su u celini analizirani. Knjiga sugerira zaključak da podela levo–desno objašnjava ogromnu većinu političkih podela u istraživanim državama. U nekima je uz ovu osu potrebna i dodatna dimenzija, ali je podela na levicu i desnicu i dalje prisutna i veoma relevantna. Ova podela je bila pretpostavljena u Daunsovoj *Ekonomskoj teoriji* i, iako ovaj autor nije imao u vidu sva naknadna istraživanja, pružaju potkrepljenje njegovog pristupa, uprkos jednostavnosti modela. Izgleda da se podela levica–desnica može generalizovati u prostornoj analizi demokratija.

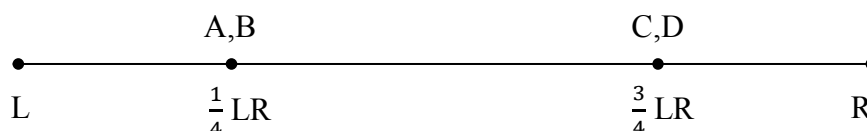
U istraživanju višepartijskih sistema na osnovu teorije racionalnog izbora najčešći je slučaj da se ponašanje partija modeluje kao ponašanje agenata koji teže da maksimiraju glasove (*vote seekers*) i takav pristup potiče od Daunsove *Ekonomске teorije*. Druga mogućnost je da se partije posmatraju kao agenti koji mare za sprovođenje politike (*policy seekers*) i ova literatura je daleko manje obimna. Konačno, treća mogućnost je da partije mare da dođu na vlast (*office seekers*). Naime, u dvopartijskim sistemima ne postoji razlika između maksimiranja glasova i uvećanja šanse da stranka osvoji vlast. Nasuprot tome, u višestranačkim sistemima uopšte nije izvesno da bi stranka samo želela više glasova, već bi želela da dođe na vlast ili da maksimira portfolio pozicija u vlasti (Adams 2001, 122; Strom 1990, 566–8). Na primer, Peti sugerira da motivi da maksimiraju glasove i da budu deo vlasti mogu da pruže strankama različite podsticaje u zauzimanju pozicija (Patty 2005, 526). Maksimiranje glasova je posledica sume očekivanih ponašanja birača, dok osvajanje vlasti traži složeniju računicu.

Za male stranke upravo važi da mogu da uvećaju svoje izborne šanse ako ne zauzimaju pozicije kojima maksimiraju glasove, već one koje im pružaju najbolju osnovu da nakon izbora pregovaraju o formiranju vlasti. Tako Skofield i Sened nalaze da je pozicija religijske Šas (*Shas*) partije u Izraelu znatno različita od one koju bi trebalo da zauzme kada bi težila prostom maksimiranju glasova na izborima 1992. i 1996. godine (Schofield i Sened 2002, 205). Za ovu pojavu postoji više mogućih objašnjenja; a ono koje sugeriraju autori je da upravo povećanom pregovaračkom snagom u sklapanju koalicije na vlasti ova partija teži da uveća podršku. Ova partija je bila pivotalna u sklapanju vlada u kojima je mogla da učestvuje jedna od većih stranaka Likud ili

Laburistička. U modelu Skofilda i Seneda većim partijama je najisplativija politika maksimiranja glasova, dok je manjoj partiji isplativija politika maksimiranja šansi da dođu na vlast (*office seeker*) i agresivnog pregovaranja (Schofield i Sened 2002, 208). Sa ovim navodima bi se složio i Strom koji sugeriše da se u višepartijskim sistemima stranke koje imaju veliki broj očekivanih glasova ponašaju kao stranke u dvopartijskim sistemima u maksimiranju glasova. Za razliku od velikih, takva strategija može da bude neuspešna malim strankama (Strom 1990, 592).

Koks sugeriše da je veoma malo radova koji su istraživali posledice proporcionalnog izbornog sistema na podsticaje koje partije imaju da zauzimaju pozicije (Cox 1990). Uobičajeno je verovanje da će se u dvostranačkoj konkurenciji stranke približiti medijani. Međutim, u mnogim slučajevima postoje više od dve stranke. Radovi koji modeluju ponašanje stranaka u proporcionalnim sistemima su se pojavljivali počev od osamdesetih (dakle sa znatnom vremenskom distancom u odnosu na glavno Daunsovo delo) i bavili su se jednom manje korišćenom verzijom proporcionalne izborne formule koja se ne koristi od Vajmarske republike.

Dalje, radovi koje se bave prostornim modelima obično traže ekvilibrijum ishod konkurencije. Koks dokazuje kao teoremu izgled ekvilibrijuma ako na izborima postoje tri ili više kandidata, pod pretpostavkom da je izborni sistem većinski. Ako postoji neparan broj kandidata, onda nema ekvilibrijum ishoda. Ako je broj kandidata paran, onda ekvilibrijum ima sledeće karakteristike: 1) ako je ukupan broj kandidata m (paran), broj lokacija kandidata je $m/2$; 2) u svakoj ovoj lokaciji se nalaze tačno dva kandidata; 3) lokacije su raspoređene tako da zadovoljavaju $1/m, 3/m, \dots, (m-1)/m$ (Cox 1987, 89). Na primer, ako je $m=4$, ovo će izgledati kao na slici 5. Na slici je prikazana proizvoljna dimenzija politike LR, sa kandidatima A, B, C i D ($m=4$). U ekvilibrijumu će po dva kandidata biti raspoređena na pozicijama $1/m$ i $3/m$, a slično će važiti ako je više kandidata (ali paran broj).

Slika 5. Primer Koksovog ekvilibrijuma ako je broj kandidata $m=4$.

Značaj ovakvog zaključka je u tome što više nije neophodno da u sistemu sa više kandidata oni teže medijani. Upravo obrnuto, u ekvilibrijumu će kandidati biti rasuti duž dimenzije politike, ako ekvilibrijuma uopšte i ima. Postoje izborni sistemi koji se karakterišu relativno većom centripetalnom tendencijom i oni sa većom centrifugalnom. Za razliku od većinskih sistema sa više kandidata, postoje oni u kojima je ekvilibrijum centralizovan (Bordino brojanje i Kondorseov pobednik) (Cox 1987, 102). Za proporcionalne sisteme važi isto pravilo kao za većinske sa više kandidata, te se može očekivati disperzija stranaka (Cox 1990, 922). Međutim, ovo važi samo pod uslovom da glasači glasaju iskreno u sistemu sa proporcionalnom formulom. Koks sugerise da ako se ponašanje birača modeluje kao strateško, onda je moguć i drugačiji ishod, ali ne izvlači čvršće zaključke o tome. Povećavanje broja glasova kojima raspolaže birač, obaveznost glasanja i smanjenje veličine izborne jedinice podstiču konvergenciju stranaka i obrnuto (Cox 1990, 927).

Koks je uspeo da izvuče zaključke ograničene prirode o disperziji stranaka na dimenziji politike. Naime, on objašnjava da će do grupisanja stranaka oko medijane u sistemima bez obaveznog glasanja doći ako je broj kandidata manji od broja glasova kojima birači raspolažu na izborima. U suprotnom slučaju doći će do disperzije, kao i onda kada je dozvoljena kumulacija glasova. Ovi zaključci su ograničenog značaja jer su sistemi pluralnog votuma veoma retki.

Koks i Šugart su se teorijom racionalnog izbora služili da objasne da li je u izbornom sistemu sa proporcionalnom formulom (metodom najvećeg izbornog ostatka) prisutno strateško glasanje (Cox i Shugart 1996). Strateško glasanje definišu kao davanje glasa manje preferiranom kandidatu zato što ima veće šanse na izborima. Uobičajeno je mišljenje koje se može pratiti još od Diveržea da do strateškog glasanja ne dolazi u sistemima sa proporcionalnom izbornom formulom. Sa druge strane, Sartori je sugerisao da u manjim izbornim jedinicama može doći do strateškog glasanja, jer je teško očuvati visoki nivo proporcionalnosti ako se biraju dva ili tri predstavnika.

Koks i Šugart modeluju ponašanje birača pod pretpostavkama da je glasanje instrumentalno, tj. da glasači glasaju da bi uvećali korist. Takođe, postoji opšte znanje o tome kakva je distribucija preferenci birača, zahvaljujući sredstvima informisanja (ibid, 303–4). Posledica njihovog modela je da će se strateško glasanje pojaviti u dva slučaja. Prvi je da je gotovo izvesno da lista neće osvojiti predstavničko mesto, a drugi je da će

gotovo izvesno osvojiti predstavničko mesto. Dakle, ono će se pojaviti ako lista ima premalo ili višak glasova. Svoja merenja sprovode na slučajevima Kolumbije i Japana.

Njihova merenja strateškog glasanja kovariraju sa merenjima racionalnih očekivanja, što ide u prilog njihovim hipotezama (ibid, 317). Međutim, oni potvrđuju postojanje strateškog glasanja ako je broj predstavnika mali u jedinicama. Kako broj predstavnika raste, smajuju se podsticaji za strateško glasanje. Ovi nalazi važe za veoma idealizovane uslove glasanja koji su pomenuti. Postojanje strateškog glasanja potvrđuju i Alvarez i Negler analizirajući izbore u UK 1987 (Alvarez i Nagler 2000). Na ovim izborima su učestvovala tri stranke (Konzervativna, Laburistička i SDP–Liberalna alijansa). Ovi autori potvrđuju da „bacanje glasova“ podstiče strateško ponašanje ali u malom procentu.

Radovi koji se baziraju na pristupu koji modeluje partije kao agente koji mare za politike je uglavnom prisutna u teorijama koalicija. Jedan od radova koji kombinuje prostorni pristup politici (sa više partija) sa koalicionom teorijom je knjiga Lejvera i Šepsla *Pravljenje i rušenje vlada* (Laver i Shepsle 1996; takođe v. i Strom 1990, 567–8). Ovi autori žele da objasne kakva će se koaliciona vlada formirati u višestranačkim sistemima ako, što je najčešći slučaj, nijedna stranka nema samostalnu većinu. Lejver i Šepsl svojim rezonovanjem žele da pokažu da iako je skup tačaka koje su društveno preferirane u odnosu na pobedničku koaliciju neograničen, ipak neće postojati kaos i kruženje skupštinskih većina. Naime, Mekelvi je u svom poznatom radu sugerisao da ako ne postoji ekvilibrijum ishod društvenog donošenja odluka, sve je moguće (McKelvey 1976). Polazeći od bilo koje tačke u dvodimenzionalnom prostoru odlučivanja, može se doći do bilo koje druge tačke koju bi neka druga većina preferirala, čak iako je ta nova tačka Pareto inferiorna. Drugim rečima, u višestranačkim sistemima i u višedimenzionalnom sukobljavanju je sve moguće. Ovo je dovelo teoretičare do frustrirajućeg zaključka da je nemoguće predvideti kakvi su ishodi izbora, niti je moguće u sistemima sa proporcionalnom izbornom formulom glasati racionalno. Formiranje vlade je posledica pregovaranja u kojem stranke raspolažu predstavničkim mestima kao resursima. Postoje sugestije da je pregovaranje neosetljivo na politike stranaka i da ishod zavisi isključivo od plena koji može da se dobije (McDonald i Budge 2005). Lejver i Šepsl sugerišu izlaz iz stanja haosa o kome je svaki ishod moguć. Iako

postoji neograničeni skup mogućih ishoda, ograničen je skup institucionalnih rešenja za foriranje vlade.

U jednom od radova iz oblasti racionalnog izbora koji se bavi izborima sa proporcionalnom formulom Osten-Smit i Benks modeliraju igru u više etapa da bi predstavili ishode izbora. Prva faza se sastoji od izbora, dok u drugoj fazi se odvija proces pregovaranja koji određuje ko će formirati vladu i kakva će biti distribucija ministarstava (Austen-Smith i Banks 1988). Proces pregovaranja zavisi od „težina“ koje partije imaju u predstavničkom telu i od pozicija koje su usvojile pre izbora. Važna osobina njihovog modela, i razlika u odnosu na dvopartijske sisteme, jeste da uticaj partije ne raste proporcionalno broju glasova. Mala partija, pogotovu ako je centralna na jednodimenzionalnoj osi sukobljavanja, ima šansu da bude u vladi, pa čak i veću od neke partije sa više predstavnika. Konačan ishod politike u predstavničkom telu će verovatno biti blizu medijane, sa jedne ili druge strane. Osten-Smit i Benks sugerišu da u proporcionalnim izbornim sistemima svi pojedinci ne moraju da glasaju iskreno (ibid.).

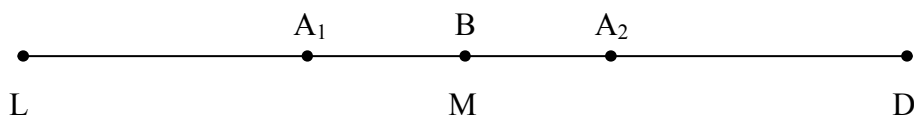
Dakle, dosadašnja racionalno–teorijska analiza partija u višestranačkim sistemima je proizvela relativno mali broj radova koji pružaju ograničeno razumevanje njihovih očekivanih ponašanja, dok zauzimaju svoje pozicije. Ova teza nastoji da analizirajući slučaj stranačke konkurencije u Srbiji doprinese razumevanju podsticaja koje imaju partije da zauzimaju pozicije i da ih menjaju. Sledeća tema kojom se ovo poglavlje bavi je neizvesnost informacija u vezi sa pozicijama stranaka.

2.4 Neizvesnost informacija

Važan element u literaturi koja se bavi prostornim modelovanjem demokratskog nadmetanja aktera jeste neizvesnost informacija. Rani prostorni modeli su implicitno podrazumevali izvesnost preferencija birača nad politikama i izvesnost stranaka nad ishodima svojih politika, kada dođe vreme izbora. Značaj neizvesnosti za razumevanje motiva stranaka u njihovoj međusobnoj konkurenciji već je i Downs isticao. Na primer, on je objašnjavao da dvosmislenost u ponašanju stranaka uvećava broj glasova koje mogu da osvoje i da stranke imaju podsticaj da zamagle svoje pozicije (Downs 1957,

136). Međutim, u njegovom modelu glasači tačno znaju politike stranaka, a stranke znaju koliko će glasova osvojiti ako zastupaju određene politike.

Šepsl je među prvima istakao značaj dvosmislenosti za kampanje stranaka (Shepsle 1972). Naime, građani na izborima ne biraju samo politike na dimenzijama, već glasaju za kandidate. Kandidati ne moraju nužno da govore očigledne neistine, ali može im se isplatiti, kao što je Dauns već sugerisao, da iznose poluistine i da zamagljuju svoje pozicije. Na slici 6 stanka A vodi dvosmislenu politiku sa pozicijama A_1 i A_2 i respektivnim verovatnoćama, dok je stranka prosto B pozicionirana u samoj medijani. Šepsl objašnjava da u zavisnosti od distribucije birača i njihovih stavova prema riziku, politika A ipak može da porazi B, uprkos neizvesnosti.

Slika 6. Dvosmisleno pozicioniranje stranke A sa pozicijama A_1 i A_2 .
(prema Shepsle 1972, 562).

Stoga Šepsl sugerise da pozicije kandidata ne treba posmatrati kao tačke na osama, već kao lutrije koje sa određenim verovatnoćama dozvoljavaju raspon različitih ishoda (ibid). Postoji još jedan razlog za ovakvo posmatranje kandidata (ili stranaka) koji se sastoji u tome da stranke u stvarnosti nemaju jedinstvene pozicije po svim pitanjima. U teoriji racionalnog izbora se ponašanje stranaka obično modeluje kao ponašanje jednog aktera, koje apstahuje unutarstranačke razlike. Šepslovo stanovište ukazuje da na glasače treba gledati kao na kockare koji treba na osnovu ograničenih informacija da odaberu srećku na lutriji.

Samim tim što je u proces odlučivanja glasača na izborima uključen faktor rizika, na glasanje utiče njihov odnos prema riziku. Ljudi koji prihvataju rizik (*risk takers*) i oni kojima je rizik odbojan (*risk averse*) na različite načine glasaju za kandidate koji su im npr. podjednako udaljeni na osama rascepa. Najvažnija posledica toga je da medijana rascepa nije nužna tačka konvergencije stranaka, niti da

ekvilibrijum ishod mora da postoji. Šepsl sugeriše da ako većinu glasača odbija rizik, onda opozicioni kandidat i nema dobitničku strategiju (ibid, 662–7).

Pejdz je pisao na temu veoma blisku Šepslovoj (Page 1976). Iako je dosta napora uložio da dovede u pitanje Šepslovu analizu, njegov zaključak je, ipak, da je teško sprečiti politiku dvosmislenosti kod kandidata. On sugeriše da je to možda moguće promenom institucija ili podizanjem svesti javnosti protiv takve politike. Kandidatima je najisplativije da izbegavaju teme koje u velikoj meri dele javnost i da daju odgovore na pitanja u vezi sa njima samo kada su pritisnuti na to od strane novinara. Oni izbegavaju da otvoreno zauzimaju stavove koji su međusobno protivurečni (ibid, 744 i dalje).

Bouler se takođe bavi značajem neizvesnosti za delovanje političkih partija (Bowler 1990). On pokušava da empirijski proveri kolika je neizvesnost pozicija koje stranke zauzimaju. Bouler prihvata napore prethodnika da prevaziđu problem koji nastaje time što se birači posmatraju kao profesori. Međutim, ne slaže se sa nalazima koji preneglašavaju neizvesnost, jer izgleda kao da su birači potpuno naivni. Biračima je zapravo odbojan rizik te im je značajna reputacija aktera koja predstavlja jeftino sredstvo sticanja informacija o njihovoj pouzdanosti. U teoriji racionalnog izbora se naglašavala sloboda aktera da zauzimaju pozicije na dimenzijama politika, ali, po njemu, kakve su reakcije birača na to predstavlja neistraženo polje u literaturi. Zapravo, stranke mogu da izgube glasove, ako se značajno pomeraju ili ako birači u velikoj meri pridaju značaj tom pomeranju. Strategije stranaka su stoga ograničene ponašanjem birača koji žele pouzdanost (ibid, 68).

U načelu, stranke su fokusirane na izborna obećanja koja su izvodljiva i neposredno pod kontrolom vlade. Kada su izabrane, stranke na vlasti pokazuju manju tendenciju da se pomeraju na dimenziji, budući da njihova reputacija zavisi od njihovih postignuća. Opozicija je uglavnom ta koja uvodi nove teme u svoje izborne nastupe, budući da je verovatno izgubila na prethodnim izborima. On takođe zaključuje da se manje stranke više pomeraju, što važi i za levičarske partije u 14 Evropskih zemalja koje su posmatrane (na osnovu nalaza Budge, Robertson i Hearl 1987). U sistemima sa više partija postoji više pomeranja nego u sistemima sa manje (Bowler 1990, 79–80). Iako on ne nudi celokupno objašnjenje za ovakve zaključke, oni sa empirijskog

stanovišta donekle dovode u sumnju ranija uverenja u vezi sa neizvesnošću delovanja stranaka.

Husted i ostali takođe imaju empirijski pristup i nastoje da odgovore na pitanje koji faktori utiču na to da margina greške birača prilikom procene pozicija kandidata za Kongres SAD bude manja (Husted, Kenny i Morton 1995). Mnogi birači su loše informisani i to utiče na ishode izbora. Oni često nemaju podsticaj da glasaju, niti da ulože dodatni napor da bi glasanjem učinili informisanu odluku. Loša informisanost dozvoljava kandidatima da zauzimaju dvosmislene pozicije ili da se jednostavno oslanjaju na ideološke poruke da bi osvojili određene grupe birača. Po autorima, jedan od najvažnijih faktora koji smanjuje loše odluke birača kada glasaju je obrazovanje. Ono povećava sposobnosti alokacije i smanjuje troškove postizanja dobre informisanosti (ibid, 268).

Badž objašnjava da se stranke ili kandidati suočavaju sa ozbiljnim ograničenjem informacija zbog kojih one samo mogu da čine proračunate rizike kada zauzimaju pozicije, a ishodi se karakterišu određenom verovatnoćom (Budge 1994). Kako stratezi partija mogu da procene koja politika vodi maksimiranju glasova pod takvim okolnostima? Badž sugerše da ekvilibrijum ishod stranačkih strategija može da zavisi ne samo od motivacije da se uvećaju glasovi, već i od kognitivnih faktora. Ako ne postoji sigurnost posledica pozicije koju stranka zauzima, može se desiti da stranka prestane da odlučuje o strategijama delovanja samo da bi se prilagodila trenutnim okolnostima. Partije zapravo ne znaju šta će se desiti na izborima, a umesto strateškog pozicioniranja, ono što se dešava je prilagođavanje trenutnim dešavanjima koje se vide kao jedinstveni događaji (*one-off*) (ibid.).

Ako pozicije koje stranke zauzimaju utiču na političke ishode, ovo se dešava na osnovu koalicija koje se pregovaraju nakon izbora. Tu postoji problem u literaturi teorije racionalnog izbora: zašto bi partije, koje teže maksimiranju glasova (*vote maximizers*), odjednom postale zainteresovane za politike (*policy seekers*), nakon izbora? Veza koja se uspostavlja između ovih motiva je u tome da čak iako su stranke potpuno „sebične“ u formulisanju politika, one ipak žele da implementiraju ono što obećavaju da bi očuvale svoju reputaciju agenata od poverenja (Budge 1994, 447). Tako će efektivno izgledati kao da se stranke ponašaju kao da su zainteresovane za politike.

Partijama ideologije donekle ograničavaju mogućnosti promene pozicija. Ideologije pojednostavljaju izbor u politici (o čemu je pisao i Dauns), ali one ostavljaju dovoljno prostora strankama da se pomeraju u okviru sopstvenog ideološkog okvira. Partije zato retko preskaču (*leapfrog*) jedna drugu, već u okviru sopstvenih ideologija menjaju akcente svojih politika. Badž osporava Daunsov ishod po kome je konvergiranje ka medijani stabilan ishod stranačke konkurencije, ali nalazi da su stranačke pozicije mahom stabilne, te da one osciluju u okviru svojih ideoloških orijentacija (ibid, 466).

Berger i ostali predstavljaju model konkurencije dva kandidata koji uključuje neizvesnost (Berger, Munger i Potthoff 2000). Oni žele da ospore rašireno stanovište u pređašnjoj literaturi da Daunsov model predviđa konvergenciju stranaka koja vodi tome da sve stranke zauzimaju gotovo identične pozicije. Ovo je samo jedno predviđanje modela koji bi bio analogan tvrdnji da postoji jedan najbolji potez u šahu, što, naravno, nije slučaj. Optimalan potez zavisi od konkretne situacije. Oni takođe predlažu model u kojem se kandidati ne tretiraju kao tačka na osi rascepa, već kao opseg pozicija koji ima određenu varijansu. Odluka birača na izborima treba da uračuna varijansu kandidata. Birači mogu da glasaju za kandidata koji je udaljeniji na osi rascepa, ali sa manjom varijansom. Ovi autori tvrde da ako izazivač ima veću varijansu od vladajućeg kandidata, za njega ne postoji pobednička strategija (ibid, 234). Berger i ostali modeluju postojanje tačke na osi rascepa koja maksimira glasove izazivača na izborima, a koja zavisi od varijansi kandidata. Posledica toga je da konvergencija nije ishod Daunsovog modela, već da izazivač samo gubi glasove približavanjem koje bi prevazišlo tu, određenu tačku.

2.5 Glasači nisu zainteresovani samo za pozicije kandidata

Dauns je nagovestio da racionalnim glasačima može da bude isplativo da primene iracionalne mehanizme prilikom odlučivanja za koga da glasaju. Oni mogu da se odluče za lidera sa šarmantnim osobinama, za stranku za koju su glasali njihovi očevi ili za onu čije istorijske ličnosti ga privlače (Downs 1957, 275). Stouks ovo razvija uvodeći pojava valence kandidata u prostornu analizu izbora (Stokes 1963). On

razlikuje dve vrste tema u političkim utakmicama. Prve su teme pozicionog tipa, u kojima kandidati zauzimaju pozicije, a birači se opredeljuju za najbližu alternativu. Druge su one koje Stouks označava kao teme valence (*valence issues*) (ibid, 373). U njima se ne zauzimaju pozicije, već se partije povezuju sa nekom temom koja se pozitivno ili negativno vidi u javnosti. On objašnjava da postoje teme koje gotovo svi birači i kandidati vide na određeni način. Stoga nije pitanje u kampanji koju poziciju zauzimaju kandidati (ili stranke) po tom pitanju, već koji su više u stanju da ostvare tu vrednost. Isključivanje tema valence je veliki nedostatak za modele racionalnog izbora. Začuđujuće je, zapravo, koliko takvih tema ima u politici. Stouks navodi primere iz SAD u koje spadaju: odnos prema ekonomskoj depresiji (iz tridesetih i četrdesetih godina), korupcija, prestiž u inostranstvu, odnos prema komunističkim zemljama te odnos prema ratovima. Ovakve teme se ne mogu uklopiti u prostorni model. U njima se ne radi o pozicijama (jer se verovatno svi zalažu za veći prestiž ili za pobedu u ratu), već o tome ko je uverljiviji biračima da može da ostvari povoljan ishod.

U novijim radovima autori su težili da uključe nepolitičke razloge za odlučivanje birača u prostorne modele. Adams i Meril III sugerišu da je izostavljanje nepolitičkih motiva posledica želje za konciznošću (*parsimony*) modela (Adams i Merrill III 1999). Oni nalaze da je model koji uključuje nepolitičke motive glasača bolji u istorijskom objašnjenju izbora u slučaju Norveške. Za razliku od uobičajenih pretpostavki o odlučivanju birača na osnovu blizine kandidata na osi, kod nepolitičkog odlučivanja birači imaju u vidu različite psihološke i sociološke faktore na osnovu kojih evaluiraju kandidate retrospektivno. U takve faktore spadaju članstvo u organizacijama, mesto življenja, religija i identifikacija. U njihovom modelu je odlučivanje glasača posledica ponderisanog zbira političkih i nepolitičkih faktora, i nalaze da je potrebno približno jednako uvažiti oba (ibid, 788). Adams i Meril III nalaze da ovakav model bolje odgovara empirijskim nalazima, te da naročito može da objasni zašto se stranke udaljavaju od medijane na dimenziji politike.

Grousklouz modeluje uticaj valence na dvostranačke izbore SAD (Groseclose 2001). On nastoji da objasni razlikom u valenci kandidata zašto se u praksi ne dešava konvergencija stranaka. U nepolitičke faktore koji mogu da daju prednost nekom od kandidata spadaju prepoznatljivost ličnosti na vlasti, veća sredstva u kampanjama, harizma i veća inteligencija. Kada kandidat poseduje prednost u nepolitičkim faktorima

koji predstavljaju valencu, on ima podsticaja da se pomera ka centru. Na taj način, približavanjem protivničkom kandidatu on u stvari smanjuje ulogu političkih razlika na odlučivanje birača. On podstiče birače da ako ne postoji znatna razlika u političkim pozicijama, birači zapravo odlučuju na osnovu nadmoćnosti u valenci. Kandidati obično ne mogu da učine mnogo da bi promenili to kako su viđeni od strane birača. Oni uglavnom mogu da se takmiče na taj način što menjaju pozicije. Moguće je da birači preferiraju poziciju jednog kandidata koji im je bliži, ali da glasaju za drugog zato što ima prednost u valenci. Birače koji spadaju u ovu grupa on označava kao „Stouksove birače“ (ibid, 864). Što su veće razlike u pozicijama kandidata, to je broj ovakvih birača manji.

Zaključak Grousklouza je da samo ako nijedan kandidat nema prednost u valenci, onda je ishod političke konkurencije konvergentan ekvilibrijum koji nam je poznat još od Daunsa. Međutim, ovaj ishod kao da leži na oštrici noža: ako samo jedan kandidat ima malu prednost u valenci, izborna igra se menja tako da ne postoji ekvilibrijum čistih strategija. Kandidat sa manjom valencom će biti udaljeniji od drugog što je ta razlika u valenci veća.

Ova analiza autoru služi da sugerise objašnjenje zašto kongresmeni koji su već izabrani tipično imaju umerenije pozicije od protivkandidata na novim izborima. Naime, budući da su već bili na vlasti, može se pretpostaviti da su njihova imena prepoznatljiva više nego imena novih kandidata. Zahvaljujući tome imaju prednost u valenci koja im omogućava da zauzimaju umerenije pozicije. Različita istraživanja sugerisu da prednost već izabranih kandidata može da bude od 6 do 12 procentnih poena (ibid, 875).

U modelu Skofilda i Seneda valenca se odnosi na osobine koje uključuju kompetencije lidera partije, njegov integritet, moralnost, harizmu i sposobnost da se nosi sa problemima (Schofield i Sened 2006). Ona predstavlja varijablu koja je nezavisna od pozicija partija i glasača. Posebno je važno da autori analiziraju višepartijske demokratije sa verzijama proporcionalnih izbornih sistema – Izrael i Italiju. Oni žele da pokažu da stranke sa visokom valencom nalaze pozicije kojima maksimiraju podršku na izborima blizu medijane dimenzije politike, ali ne baš u samoj medijani. Sa druge strane, stranke sa manjom valencom se pozicioniraju na periferiji dimenzije. Oni ne uspevaju da ponude objašnjenje zašto bi to bio slučaj, ali sugerisu kao razlog da stranke sa manjom valencom izbegavaju sukob sa strankama sa većom, i da

traže svoju šansu na periferiji (ibid, 199). Ove sugestije istovremeno predstavljaju doprinos razumevanju dinamike višestranačke konkurencije. Uobičajena je logika da stranke u dvostranačkim sistemima konvergiraju ka medijani. Sa druge strane, postoje brojne sugestije u literaturi da do toga ne dolazi (o čemu je bilo reči na ranije, u odeljku 2.2). Skofild i Sened veruju da uključivanje valence može da unapredi razumevanje ovog problema, za šta pronalaze potkrepljenje u slučaju velikih partija u Izraelu.

Nasuprot velikim strankama, Adams i ostali sugerišu da male partije sa relativno ekstremnim pozicijama (*niche parties*) mogu da pokazuju veću privrženost političkim ciljevima od centralnih partija koje teže maksimiranju glasova (Adams et al. 2006). One mogu da se opiru ideološkim kompromisima i da, posledično, plaćaju veću cenu ako se odluče da menjaju svoje pozicije. Ove sugestije impliciraju da manje partije više teže očuvanju svoje valence. Autori nalaze empirijske sugestije da ovakve manje partije bivaju oštro kažnjene ako menjaju pozicije i teže medijani. Za razliku od manjih, relativno umerene i veće stranke statistički više pokazuju tendenciju da menjaju pozicije, sa promenama javnog mnjenja. Male partije se ne suočavaju sa izborom da li da teže medijani da bi uvećali glasove ili očuvaju svoje ekstremne pozicije. Politički radikalizam je izborna pragmatična strategija jer znači očuvanje glasova (ibid, 526). Ovakvi nalazi ukazuju da manje i ekstremne stranke nemaju nužno manju valencu od velikih stranaka koje su bliže medijani.

Abramovic i Sonders osporavaju da Amerikanci instinktivno teže centru (Abramowitz i Saunders 2008). Dugo je bilo rasprostranjeno uverenje da je većina birača u SAD raspoređena oko centralnih političkih pozicija. Samim tim udaljenost kandidata od centra je smatrana devijacijom koju treba objasniti. Zapravo veliki deo literature racionalnog izbora koji se nadovezuje na Duansovu *Ekonomsku teoriju* nastoji da objasni ekvilibrijum ishod stranačke konkurencije koji nije konvergentan. Jedna od posledica toga pristupa je pretpostavka autora poput Skofilda i Seneda da relativno umerene stranke, nasuprot onim ekstremnijim, imaju neku intrinzičnu prednost kakva je ona u valenci (Le Pen je primer političara ekstremnih pozicija kome se pripisuje niska valenca). Abramovic i Sonders sugerišu da u poslednjim decenijama od 1970-tih postoji tendencija rastuće polarizacije javnosti u SAD. Uobičajeno je bilo uverenje da glasači tipično nisu dobro informisani, nemaju čvrste stavove i nemaju ideološku pristrasnost.

Ovi autori sugerišu da su bolje informisani, više zainteresovani i aktivniji birači ti koji konzistentno zauzimaju bilo liberalne, bilo konzervativne pozicije (ibid, 545).

2.6 Stranke kao jedinstveni akteri

Ovaj odeljak je okrenut problemu da li se ponašanje stranaka može modelovati kao da je reč o jedinstvenom akteru. U modelima teorije racionalnog izbora u veoma dugom periodu je uobičajena pretpostavka da se stranke tretiraju kao unitarni akteri. Ovakav pristup zanemaruje unutarstranačke razlike koje često postoje. U poslednjim godinama razvila se literatura koja problematizuje značaj politike unutar stranaka, naročito u svetlu promena načina rada političkih stranaka u zapadnim demokratijama. Takođe, u teoriji racionalnog izbora se javljaju radovi u kojima se kritikuju dosadašnje uobičajene pretpostavke teorije ili se u modelovanje uključuje uticaj unutarstranačkih frakcija. Ovaj odeljak nudi opravdanje zašto se političke stranke mogu u ovoj tezi analizirati kao da je reč o jednoj osobi (jedinstvenom akteru), na osnovu aksioma instrumentalno racionalnog ponašanja u slučaju neizvesnosti.

Koliko je važna politika unutar partija? Da li to što uvažavamo da stranka ima više aktera unutar organizacije (uključujući predsednika, potpredsednike, portparole, druge funkcionere, finansijere, interesne grupe i članove) predstavlja problem da se modeluje jedinstvena pozicija stranke? Ako stranka ima više aktera, problematično je da li se može govoriti o jedinstvenoj poziciji stranke na dimenziji politike u nekom trenutku u vremenu. Sa druge strane, ogromna većina radova koja potiče iz tradicije teorije racionalnog izbora i koja se bavi prostornom analizom stranaka implicitno tretira stranke kao jedinstvene aktere i teži pronalaženju pozicije koja adekvatno predstavlja njihovu politiku na dimenziji politike.

Još je Downs za potrebe svog modela usvojio shvatanje političkih stranaka kao grupa ljudi koji se slažu u svim, a ne samo u nekim ciljevima. Ovo znači da stranke tretira kao da su jedna, racionalna osoba (Downs 1957, 25–6). On je, naravno, svestan da ovakva pretpostavka predstavlja izvesnu apstrakciju, ali je uvodi iz metodoloških razloga. Diverže je objašnjavao da partija koja je demokratski organizovana nije dobro opremljena za političku borbu. Kada se u ratu nađu demokratska i autoritarna država,

ova prva pre ili kasnije mora da prihvati metode druge da bi je pobedila. Slično važi i za stranke. Međutim, očuvanje demokratske fasade ponekad može da bude od koristi (Duverger 1966 [1954], 134–5). Predstavljanje stranaka kao da se radi o jednoj osobi je dugo bilo neupitno, ali se problematizuje u novijim radovima.

Elster kritikuje deo teorije racionalnog izbora koja tretira kolektivitete kao unitarne aktere, jer zanemaruje probleme kolektivnog delanja i šlepanja (*free-riding*) (Elster 2007, 463). Šepsle i Laver nalaze da je empirijski opravdano u većini slučajeva posmatrati stranačke predstavnike kao savršene agente svojih stranaka. Sa druge strane, postoje slučajevi kada stranačka previranja mogu da dovedu do velikih promena na vlasti, kao u slučaju smene premijera konzervativaca Margaret Tačer od strane Mejdžora (Shepsle i Laver 1996, 24–5). Hindmur drži da posmatranje stranaka kao da su jedna osoba nije uverljivo. Konflikti unutar partija mogu da budu podjednako izraženi kao i oni između partija (Hindmoor 2006, 39). Stoga, potencijalni partijski lideri treba da zauzmu poziciju srednjeg glasača u okviru partije. Međutim, u zavisnosti od toga kakvu slobodu odlučivanja imaju, nakon izbora lideri mogu da usmeravaju partiju u pravcu zauzimanja političke pozicije kakvu sami žele (ibid, 40). Mej isnosi sugestiju da su srednji i niži ešloni partijskih pristalica, u odnosu na elite, u većoj meri privrženi stranačkoj ideologiji, kao i da su emotivno više involvirani u politiku stranke. Oni u većoj meri žele da stranka i javnost usvoji njihove pozicije. Sa druge strane, stranačke elite, ali i šira javnost, manje mare za ekstremne politike i žele da pragmatičnim postupanjem uvećaju šanse da osvoje vlast. Ovo između ostalog znači da elite teže umerenijim pozicijama koje su bliže političkoj medijani. Ove razlike su izvor unutarstranačkih nesloga (May 1973). Neki radovi oprezno potvrđuju Mejove ideje (Warwick 2004; Widfeldt 1995). Javlja se i drugi radovi koji ukazuju na razlike unutar stranaka i ulogu stranačkih aktivista u odlučivanju (Grofman et al. 1999; Haute i Carty 2011; Scarrow i Gezgor 2010; v. supr. Saglie i Heidar 2004).

U svetlu promena u radu stranaka i kritika u teoriji racionalnog izbora, javljaju se i radovi u kojima se relaksira uobičajena pretpostavka da se stranke tretiraju kao jedna osoba. U novijim radovima se razmatra ponašanje stranačkih aktera kada stranke nisu uniformne, mada je ova grana literature još uvek slabo razvijena (Laver i Shepsle 1990; Ceron 2012; Laver i Benoit 2003). Dakle, postoje kontroverze u pogledu toga

koliko su važne političke razlike unutar stranaka. Koliko je opravdano u modelima predstavljati stranku jedinstvenom pozicijom?

Pretpostavimo da je stranka potpuno autoritarna organizacija i da njen lider potpuno samostalno određuje politiku stranke u svim pitanjima. U tom slučaju pozicija čitave organizacije odgovara poziciji jedne osobe. Sa druge strane, zamislimo stranku u kojoj se politika utvrđuje neposrednim izjašnjavanjem svih članova, na idealno demokratski način. Uzmimo, takođe, da su funkcioneri idealni agenti organizacije. U tom slučaju će pozicija stranke biti utvrđena glasanjem članova. U ovakvim slučajevima se problem jedinstvenosti aktera lako razrešava.

Stvarnost funkcionisanja stranaka je verovatno između ekstrema. Više izgledno ponašanje stranaka jeste da svaki predstavnik ima određeni stepen slobode u okviru zacrtane i opšte politike stranke. Ako stranka dođe na vlast, svaki njen izabrani predstavnik će imati slobodu da donosi odluke u oblasti svoje nadležnosti, dok god su one u opštim okvirima stranačke politike, ma kako nju razumeli. Da li i onda možemo opravdano predstavljati stranku jedinstvenom pozicijom?

Opravdanje koje odeljak nudi se temelji na aksiomima racionalnosti koji potiču od Nojmana i Morgenšterna. Argument je da se u racionalno–teorijskim modelima stranke mogu tretirati kao da je reč o jednoj osobi, bez obzira na to koliko je izražena unutarstranačka demokratija. Objašnjeno je da se ponašanje i pozicioniranje stranke može modelovati kao ponašanje jedinstvenog aktera, na osnovu aksioma racionalnosti i osnovnih logičkih operacija. Ovo važi bez obzira na to da li u konkretnom slučaju stranka nastupa koherentno i bez unutrašnjih disonanci (tj. sa veoma malo) ili je frakcionaštvo veoma izraženo u organizaciji.

Podimo od aksioma instrumentalno racionalnog ponašanja u slučaju neizvesnosti ishoda. Ovi aksiomi se mogu pronaći pod donekle različitim nazivima u literaturi, ali poznati su kao aksiomi kompletnosti, tranzitivnosti, kontinuiteta i nezavisnosti (up. Heap et al. 1992, 9; Neumann i Morgenstern 1953, 26–7). Pogledajmo prvo šta oni znače.

1. Aksiom kompletnosti znači da je akter uvek u stanju da proceni redosled preferencija nad dobrima. Ako postoje dva dobra A i B koja akter može da dobije sa

izvesnošću, on uvek može da proceni da li važi jedna i samo jedna od sledećih mogućnosti: $A > B$ ili $A < B$ ili $A \sim B$.⁹

2. Aksim tranzitivnosti znači da za tri dobra A, B i C, ako za aktera važi $A > B$ i $B > C$, otuda sledi i $A > C$. Ukoliko to ne bi bio slučaj, osobu biste mogli trgovanjem da potpuno osiromašite. Pretpostavimo da važi, na primer, $A > B > C > A$. Ako osoba poseduje C, bila bi spremna da plati x sumu novca da od C dobije B, jer $B > C$. Takođe bi bila spremna da doplati y novca da od B dobije A, jer $A > B$. Međutim, onda bi bila spremna da plati z da dobije ponovo C, jer $C > A$. Tako bi osoba ponovo posedovala C, a pritom bi izgubila $x + y + z$ novca i to bi se moglo nastaviti do potpunog siromaštva.

3. Aksiom kontinuiteta znači da, ako postoje tri dobra A, B i C, tako da je $A \leq B \leq C$, uvek je moguće pronaći neku verovatnoću p (tako da $0 < p < 1$) tako da je osoba indiferentna između dve lutrije: $B \sim pA + (1-p)C$. Dakle, od tri ishoda, uvek je moguće pomešati verovatnoću da bude najbolji ishod sa verovatnoćom da bude najlošiji ishod, a da osoba bude indiferentna u odnosu na B. Aksiom kontinuiteta je obrnut principu leksičkog prioriteta (npr. leksičkog prioriteta slobode u odnosu na jednakost u Rolsovoj *Teoriji pravde*) (v. Rawls 1999 [1971]).

4. Aksiom nezavisnosti nalaže da se jedna lutrija uvek može zameniti drugom ako je osoba indiferentna između njih. Neka je lutrija $X = (D, E; q, 1-q)$ i neka je $D \sim B$. Iz aksioma sledi da, ako je lutrija $Y = (B, E; q, 1-q)$, onda je osoba indiferentna $X \sim Y$. Na osnovu prethodnog aksioma ($B \sim pA + (1-p)C$) takođe važi da $X \sim Y \sim [(pA + (1-p)C), E; q, 1 - q]$ (v. Heap i dr. 1992, 9).

U prostornim modelima stranačke konkurencije korist koju birač ima od stranke zavisi od udaljenosti idealne tačke stranke od idealne tačke birača. Najveće su šanse da birač glasa za stranku koja mu je najbliža na dimenziji politike. Međutim, stranka se ne sastoji od samo jednog aktera. Na formiranje njene politike utiče formalno vođstvo; članovi vlade ili kabineta iz senke; predstavnici u institucijama; sindikati ili druge organizacije koje su kolektivni članovi stranke; konačno, članovi koji se neposredno izjašnjavaju. Stoga korist od stranke za birača zavisi od očekivane koristi od svih tih aktera unutar stranke, koji utiču na njenu politiku.

O očekivanoj koristi za birača od stranke se može misliti kao o lutriji sa neizvesnim ishodima. Birači treba da procene koje su pozicije stranačkih aktera i kakve

⁹ Simboli „>“ i „<“ označavaju preferenciju, a „~“ indiferentnost.

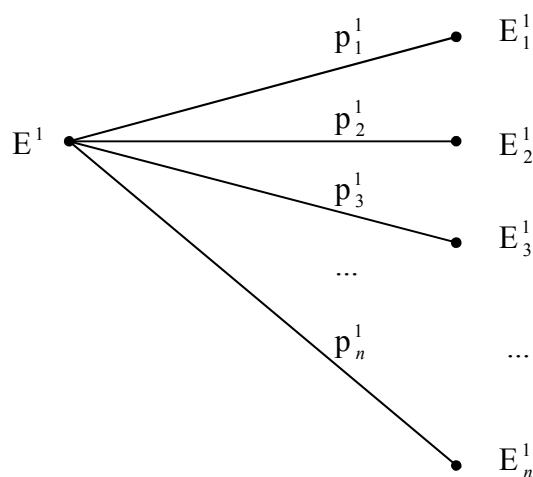
su šanse da oni sprovedu svoju politiku. Od nekih aktera mogu da očekuju veliku korist, ali ako su veoma male šanse da oni ostvare tu politiku, teško da će se birači kladiti na njih. Neka očekivana korist od pozicije stranke izgleda ovako:

$$E^1 = p_1^1 E_1^1 + p_2^1 E_2^1 + p_3^1 E_3^1 + \dots + p_n^1 E_n^1.$$

Pretpostavimo da pojedinačni birač na osnovu udaljenosti stranke na relevantnoj dimenziji procenjuje očekivanu korist E^1 od njene politike, kada bi bila na vlasti. Međutim, stranka se sastoji od više aktera i njihove pozicije mogu delimično da se razlikuju. Zbog tih razlika u pozicijama postojaće razlika između koristi birača koju očekuje od politika pojedinih aktera iz stranke. Neka je, na primer, E_1^1 korist koju birač očekuje od pozicije koju zauzima predsednik stranke; neka je E_2^1 očekivana korist od političke pozicije potpredsednika; i tako redom bi postojale razlike od koristi koje bi se ostvarile sprovođenjem politika drugih visokih funkcionera stranke (koji su članovi kabineta iz senke ili kandidati za ministre), društvenih grupa koje su povezane sa strankom i utiču na njenu politiku, od principa deklariranih u aktima stranke, od pozicija nižih članova; konačno, E_n^1 bi bila korist od političke pozicije običnog člana stranke. Redom bi $p_1^1, p_2^1, \dots, p_n^1$ bile subjektivno dodeljene verovatnoće da će se sprovesti politika datog aktera.

Prethodni izraz je ekvivalentan sledećoj lutriji (slika 7):

$$E^1 = (E_1^1, E_2^1, E_3^1, \dots, E_n^1; p_1^1, p_2^1, p_3^1, \dots, p_n^1).$$

Slika 7. Lutrija koristi od stranke za pojedinačnog birača.

Ovu lutriju možemo posmatrati kao da se sastoji od većeg broja manjih lutrija:

$$E^1 \sim [(E_1^1, E_2^1; p_1^1/q_1^1, p_2^1/q_1^1), (E_3^1, E_4^1; p_3^1/q_2^1, p_4^1/q_2^1), \dots, (E_{n-1}^1, E_n^1; p_{n-1}^1/q_{n/2}^1, p_n^1/q_{n/2}^1); q_1^1, q_2^1, \dots, q_{n/2}^1],$$

$$\text{pri čemu je } p_1^1 + p_2^1 = q_1^1, p_3^1 + p_4^1 = q_2^1, \dots, p_{n-1}^1 + p_n^1 = q_{n/2}^1.$$

Uzmimo jednu od ovako dobijenih novih lutrija $(E_1^1, E_2^1; p_1^1/q_1^1, p_2^1/q_1^1)$ i primetimo da je ekvivalentna $(E_1^1, E_2^1; p_1^1/q_1^1, 1 - p_1^1/q_1^1)$. Na osnovu aksioma kontinuiteta, moguće je pronaći nekakvu isplatu F^1 , tako da je $E_1^1 < F^1 < E_2^1$ i pri tome

$$F^1 \sim p_1^1/q_1^1 E_1^1 + (1 - p_1^1/q_1^1) E_2^1.$$

Na osnovu aksioma nezavisnosti u prethodni izraz možemo da uvrstimo isplatu F^1 :

$$E^1 \sim (F_1^1, F_2^1, \dots, F_{n/2}^1; q_1^1, q_2^1, \dots, q_{n/2}^1).$$

Međutim, i ovu lutriju možemo da posmatramo kao da je sastavljena od većeg broja manjih lutrija, tako da je možemo transformisati analogno prethodnoj proceduri. Ove transformacije se mogu nastaviti dok se ne dobije:

$$E^1 \sim (G_1^1, G_2^1; r_1^1, 1 - r_1^1),$$

gde su sa G označene nove isplate, a sa r njihove verovatnoće. Naposletku, ponovo na osnovu aksioma kontinuiteta, moguće je naći nekakvu isplatu H^1 , tako da je pojedinac indiferentan između prethodne lutrije i isplate H^1 sa izvesnošću, $E^1 \sim H^1$. Pošto u prostornim modelima postoji pretpostavka da su moguće isplate od političke pozicije stranke za koju se glasa posledica njene pozicije na dimenziji politike, to isplati H^1 odgovara jedinstvena pozicija. Dakle, pojedinac je indiferentan između H^1 i lutrije u koju ulaze svi akteri unutar partije koji oblikuju njenu politiku. Stoga možemo H^1 da tretiramo kao da je jedinstvena pozicija stranke na dimenziji politike.

Ovaj zaključak ukazuje na to da je moguće posmatrati stranku kao jedinstvenog aktera na osnovu aksioma racionalnosti i logike, bez obzira na to koliko je stranka autoritarno ili demokratski organizovana. Ovo ne znači da je stranka stvarno jedinstvena po svim ili čak najvažnijim pitanjima. Takođe, ne znači da o pozicijama stranaka treba

razmišljati kao o objektivnim kategorijama. Šanse su da se dve osobe ne bi složile oko toga koje pozicije tačno zauzima stranka, čak iako imaju identične informacije o njenoj politici. Međutim, opravdano je predstavljati stranke na način na koji se to tipično čini u teoriji racionalnog izbora: kao da stranke zauzimaju jedinstvene pozicije na dimenziji politike.

Ova teza ne zagovara samo jedan pristup u modelovanju stranačkog ponašanja u nauci. Posebna i legitimna tema je kako stranke donose odluke unutar sebe, suočavajući se sa izborom između većeg broja potencijalnih pravaca politike ili lidera (v. McGann, Grofman i Koetzle 2002; Schofield i Sened 2002; Schofield i dr. 2011). Međutim, ovaj rad ne treba da polemizuje sa tim pravcem (istina ne dominantnim) u literaturi koja se oslanja na teoriju racionalnog izbora u proučavanju stranaka. Objasnjeno je da on nije nespojiv sa modelovanjem stranaka kao jedinstvenih aktera. Čak iako su izražene unutarstranačke razlike, u trenutku kada su pred glasačkim mestima, birači razmišljaju o koristi koju imaju od stranke u celosti. Sve razlike unutar stranaka obuhvaćene su procenom koliko korist će birači očekivati od njih.

Poglavlje 3. Teorijsko modelovanje pozicioniranja stranaka

Ovo poglavlje sadrži teorijsku dedukciju očekivanog ponašanja političkih stranaka koje deluju kao da su racionalne. Poglavlje započinje iznošenjem pretpostavki objašnjenja koje su u skladu sa Daunsovom *Ekonomskom teorijom*, ali i dopuštaju primenu njegovog modela na Srbiju. Nakon toga, poglavlje sadrži eksplikaciju predviđenog ponašanja stranaka. U poglavlju će biti obrađene tri situacije u kojima se stranke suočavaju sa različitim strukturnim podsticajima odlučivanja. U odeljku 3.2, biće reči o osnovnom modelu u kome se ponašanje stranaka modeluje tako da u velikoj meri odgovara Daunsovom razumevanju prirode delovanja stranaka. Dalje, odeljak 3.3 sadrži dopunu modela koja treba da uvede dodatne pretpostavke o ponašanju stranaka i da objasni šta se dešava kada stranke sačinjavaju kartele. Konačno, odeljak 3.4 sadrži drugu dopunu modela koja uvodi mogućnost spoljašnjeg ograničavanja izvodljivih pozicija stranaka.

3.1 Pretpostavke teorijske dedukcije

Ovaj odeljak uvodi skup pretpostavki na kojima se zasniva teorijska dedukcija u ovom poglavlju. Pretpostavke u ovom odeljku su u skladu sa Daunsovim, ali i dozvoljavaju primenu njegovog modela na stranačko takmičenje u Srbiji. Naime, u proučavanju političkih stranaka je poznat Diveržeov zakon, koji predstavlja prvu od dve hipoteze koju je predložio Diverže. Njegova prva hipoteza jeste da jednokružni većinski izbori sa jednomandatnim jedinicama snažno podstiču dvostranački sistem (v. Duverger 1966 [1954], 217). Glasači i sponzori su nevoljni da pod takvim uslovima bacaju glasove ili kampanjska sredstva na treće stranke koje nemaju šanse da pobede. Takođe, znajući ovo, treće stranke su unapred nevoljne da se upuste u izbornu utakmicu. Druga Diveržeova hipoteza sugerise da su proporcionalni izborni sistemi povezani sa višestranačkim sistemima (ibid, 239). Upravo je ovakva situacija u Srbiji. Ovo poglavlje razmatra kako se teorijski može modelovati ponašanje stranaka, na osnovu pretpostavki koje su navedene dalje u tekstu.

Prva pretpostavka se tiče prirode političkog sistema i znači da je on u razumnoj meri demokratski. To uključuje karakteristike da se izbori održavaju periodično, svi imaju po jedan glas, gubitnici na izborima ne pokušavaju da nasiljem dođu na vlast, sistem je višepartijski i vlast ne pokušava da ograniči delovanje opozicije. Sve ove pretpostavke o prirodi političkog sistema su u skladu sa Daunsovim i na sažet način ih prenose (Dauns 1957, 23–24).

Druga se tiče političkih stranaka. Pretpostavimo da političke stranke motiviše isključivo maksimiranje glasova na izborima. Političari žele moć, prestiž, prihode i sve to mogu da postignu ako se povećava podrška glasača njihovoj stranci. „[P]artije formulišu politike da pobede na izborima, a ne pobeđuju na izborima da bi formulisale politike“ (ibid, 28). Osim ovoga, stranke se ponašaju kao jedna osoba. Ovo efektivno znači da postoji potpuno slaganje unutar stranaka po svim pitanjima (ibid, 25–26). O ovoj temi je bilo više reči u odeljku 2.6.

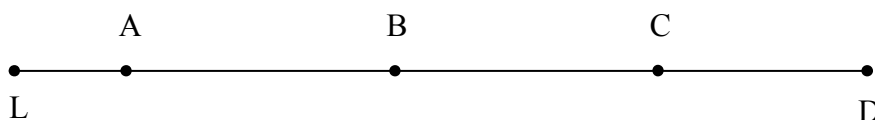
Treća se odnosi na birače. Birači se opredeljuju isključivo za stranku koja im je najbliža na dimenziji politike. Oni su racionalni i biraju da glasaju za stranku od koje očekuju da imaju najveću korist, onako kako je sami vide. Birači imaju jednovrsne preferencije i što su stranke udaljenije od njihovih idealnih tačaka, to su manje očekivane koristi za te birače od stranaka. Zbog jednostavnosti pretpostavljam uniformnu distribuciju glasača na dimenziji politike. Stoga će se medijana poklapati sa centrom dimenzije politike, a ovim terminima ću se sinonimično koristiti. Kada distribucija ne bi bila uniformna, medijana i centar bi se razlikovali. Zanimajući probleme u koje spadaju svi troškovi glasanja i kompletnosti informacija birača u vezi sa politikom stranaka. Sumarno, postoji kompletna informacija birača, kao i stranaka o biračima.

Četvrta se odnosi na izborni sistem. Ova pretpostavka označava ključnu razliku od Daunsovog modela i dozvoljava njegovu primenu na Srbiju. Pretpostavljeno je da je izborna formula proporcionalna, što znači da stranka sa više osvojenih glasova nije automatski ona koja dolazi na vlast, kao što je u slučaju većinskih izbora kakvi postoje u SAD. Na primer, Dauns pretpostavlja da samo jedna koalicija ili stranka dolazi na vlast (ibid, 23). Sledeći odeljak razmatra na teorijski način kakvo se ponašanje političkih stranaka može očekivati ako su uvažene navedene pretpostavke.

3.2 Osnovni model

Do sada su objašnjene pretpostavke analize političkih stranaka, te kakve su sličnosti i razlike u odnosu na Daunsov model. Da bi njegov model bio primenjen u analizi stranačkog takmičenja u Srbiji, potrebno je da zamislimo situaciju u kojoj se više od dve stranke nadmeću. Ovaj odeljak polazi od pretpostavke da ih je tri, ali i razmatra mogućnost pojave novih.

Neka su stranke A, B i C i raspoređene kao na slici 8, na kojoj su L i D krajevi relevantne dimenzije politike. Nazovimo ekstremnim strankama one koje su prve sa leve i desne strane dimenzije politike (A i C na ovoj slici). Dakle, u ovom odeljku, izraz „ekstremna stranka“ ne sadrži negativnu konotaciju vrednosti za koje se stranka zalaže, već je isključivo opisnog karaktera. Stranka je najbliža jednom kraju dimenzije politike, od svih posmatranih. Ona može da zastupa skup vrednosti koje je svrstavaju u porodicu partija levog centra ili desnog centra. Ipak, sve dok je relativno najbliža jednom kraju dimenzije, ona će biti ekstremna, po tome kakvo je značenje izraza u ovom odeljku. Uvek postoje tačno dve ekstremne stranke, čak iako postoji veći broj stranaka u datom političkom sistemu. Stranka A bi osvojila $LA + \frac{1}{2}AB$ glasova. Stranka B bi osvojila $\frac{1}{2}AB + \frac{1}{2}BC$, dok bi C osvojila $\frac{1}{2}BC + CD$. Nazovimo ove glasače stranaka njihovim domenom.

Slika 8. Pozicije tri stranke.

Kakvo bi bilo ponašanje stranaka koje žele da uvećaju svoje domene? Kada su u pitanju ekstremne stranke, to se jednostavno postiže pomeranjem ka srednjem biraču. Dakle, u proporcionalnim kao i većinskim izbornim sistemima treba očekivati postojanje centripetalne tendencije pomeranja stranaka. Međutim, nadalje će biti argumentovano da višestranačke sisteme, za razliku od dvostranačkih, karakteriše i

centrifugalna tendencija pomeranja ka krajevima dimenzije. Ona ima dva vida koja se manifestuju u mogućnosti pojave novih partija i ponašanju već postojećih.

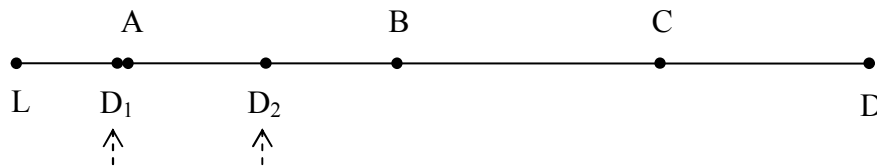
Prvo, razmotrimo mogućnosti pojave novih stranaka. Te, nove stranke ne moraju nužno biti novonastale, već mogu da budu i neke marginalne, koje postoje ali prethodno nisu uspevale da pređu cenzus. U Srbiji postoji više desetina registrovanih stranaka i vrlo je verovatno da mnoge neparlamentarne postoje sa idealnim tačkama duž čitave dimenzije politike. One žele da uvećaju svoj domen, ako za to imaju priliku. Međutim, na osnovu pomenutog Diveržeovog zakona (v. odeljak 3.1), pojava novih stranaka u sistemima sa proporcionalnom izbornom formulom nije obeshrabrena u meri u kojoj je to slučaj u dvostranačkim sistemima. Novim strankama je jedina prepreka izborni cenzus. Ako je cenzus manji, parlamentarizacija će biti lakša i obratno. Dakle, da bismo na dimenziji politike identifikovali novu stranku D, ona treba da pređe cenzus. Kako bi se popozicionirale te, nove stranke?

Nove partije mogu da budu ekstremne ili ne–ekstremne. Lakše im je da budu ekstremne. Zamislimo da na postojećoj dimenziji politike svoji šansu da postanu parlamentarne traže nove stranke D_1 i D_2 (slika 9). Ako bi nova stranka D_1 bila ekstremna, maksimirala bi domen postavljanjem tik pored A. Na ovaj način njen domen bi postao gotovo čitav LA. Međutim, ako je nova stranka ne–ekstremna (D_2), onda je ona sa stanovišta maksimiranja glasova indiferentna prema poziciji gde se tačno postavlja. Njen domen je svejedno

$$\frac{1}{2}AD_2 + \frac{1}{2}D_2B = \frac{1}{2}(AD_2 + D_2B) = \frac{1}{2}AB.$$

Dakle, da bi nova stranka prešla cenzus potrebno je ili da je domen LA ili $\frac{1}{2}AB$ dovoljno veliki da joj to dozvoljava. Možemo zaključiti da je politički sistem mnogo izloženiji pojavi novih stranaka na ekstremnim nego na ne–ekstremnim pozicijama, *ceteris paribus*. Novim strankama je u prvom slučaju potrebno dvostruko manji prostor za delovanje da bi prešle cenzus nego u drugom. Ovo ne znači da stranka sa procentom podrške birača koji je jednak cenzusu automatski postaje parlamentarna. Glasači i sponzori mogu da se ponašaju strateški i da ne podržavaju stranku koja očigledno ima manje šanse da pobedi ili da formira koaliciju nakon izbora. Dakle, psihološki razlozi mogu da obeshrabre glasanje za neku stranku (v. Cox i Shugart 1996). Međutim, čak iako pretpostavimo da je strankama potreban veći nivo podrške među biračima da bi prevazišli efekte u koje spadaju psihološki razlozi koji obeshrabruju glasanje za njih ili

nedostatak prepoznatljivosti imena (*name recognition*), pomenuti rezon važi. Prostor za delovanje novih stranaka treba da je dvostruko veći ako su ne–ekstremne.

Slika 9. Pojava nove stranke.

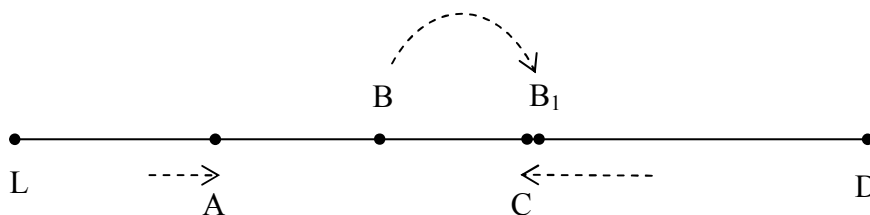
Drugo, razmotrimo ponašanje već postojećih partija. Primetimo da centripetalna tendencija ekstremnih stranaka stavlja ne–ekstremnu B u sve nezavidniju situaciju zbog smanjenja njenog domena. Naposljetku, njoj postaje racionalno da se pomeri i „preskoči“ jednu od ekstremnih stranaka (slika 10). Ovo bi učinila kada

$$LA \vee CD > \frac{1}{2}AB + \frac{1}{2}BC,$$

$$LA \vee CD > \frac{1}{2}(AB + BC),$$

$$LA \vee CD > \frac{1}{2}AC.$$

Drugim rečima, čim se na krajevima dimenzije otvori prostor koji je veći od domena stranke B, njoj postaje racionalno da „preskoči“ ekstremnu stranku (C) i pozicionira se u položaju B₁, tako da odseče najveći deo birača sa ekstrema političke dimenzije.

Slika 10. Preskakanje ne–ekstremne stranke.

Na osnovu prethodna dva slučaja možemo zaključiti da u proporcionalnim sistemima postoji i centripetala i centrifugalna tendencija. Ekstremne stranke žele da

uvećaju glasove pomeranjem ka centru, ali moraju i da se paze da time ne otvore dovoljno prostora za nove konkurente na ekstremnim pozicijama.

3.3 Dopuna modela I: Politički kartel

Ovaj odeljak uvodi i objašnjava pojam političkog kartela. Politički kartel u tezi predstavlja pojavu da se stranke međusobno obavezuju da će ograničiti neposredno maksimiranje glasova na dimenziji politike kako bi ostvarile neko drugo dobro u politici (npr. osvojile vlast). U prostornoj analizi politike ovo znači da stranke međusobno ugovaraju pozicije i obavezuju se da neće unilateralno odstupati od njih. Karteli ne poništavaju razlike između stranaka članica i one zadržavaju svoje politike. U dosadašnjoj literaturi je već poznat pojam „kartel partija“ (Katz i Mair 1995), koji označava organizacioni oblik delovanja pojedinačnih partija. Međutim, u tezi je značenje pojma uže i vezano je isključivo za prostornu saradnju više od jedne stranke. Krenimo redom.

Dosadašnja analiza u ovom poglavlju je suštinski zasnovana na idejama Daunsove *Ekonomске teorije*. U odnosu na ovaj rad, postoji razlika u pogledu prirode izbornog sistema i, posledično, broja stranaka, ali stranke se ponašaju na sličan način. Bitni elementi dosadašnje analize stranaka jeste da su one potpuno međusobno nezavisne i ne saraduju, a o uvećanju koristi razmišljaju kao o neposrednom uvećanju glasova. Stranke su u nekoj vrsti borbe sviju protiv svih. Ove karakteristike stranaka jesu logične u kontekstu Daunsove analize. On je imao u vidu pre svega dvostranačku konkurenciju kakva postoji u najčistijem vidu u SAD. Potpuno je logično da se izborna konkurencija modeluje tako da stranke ne saraduju. Posledica tog nedostatka saradnje je da izgleda da bi stranke trebalo stalno da se pomeraju i preskaču, a nema bilo kakve stabilnosti pozicioniranja.

Ovakav pristup ima mogućnost da samo delimično objasni pozicioniranje stranaka u Srbiji. Čak i letimično posmatranje politike sugerise da stranke ponekad saraduju ili pokazuju kontinuitet nepromenjenog ili sličnog pozicioniranja na dimenziji politike. Kako je ovo moguće? Ovaj odeljak sadrži dopunu teorijskih predviđanja ponašanja stranaka u slučajevima kada one o očekivanoj koristi razmišljaju na

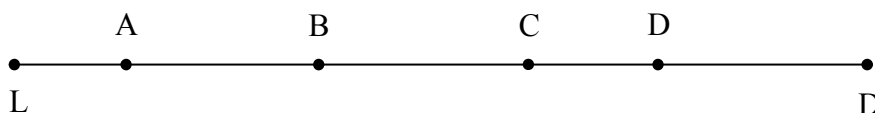
sofisticiraniji način nego što je to bio slučaj u prethodnom odeljku. Takođe, u odeljku se analizira kakve su posledice postojanja kartela stranaka, odnosno da neke od njih nisu u stanju borbe sviju protiv svih.

Dosadašnja argumentacija sugerise zašto ekstremne stranke imaju podsticaja da teže političkom centru, odnosno zašto postoji centripetalna tendencija u sistemima sa višestranačkim nadmetanjem. Međutim, da li ne–ekstremne stranke imaju sličan podsticaj? Razmotrimo nešto složeniju situaciju sa četiri stranke (tj. dve ne–ekstremne), koje zauzimaju slučajno izabrane pozicije na dimenziji politike (slika 11). Stranke A i D imaju podsticaja da se približe strankama, redom, B i C, kako bi uvećale svoje domene. Sa druge strane, ne–ekstremne stranke B i C nemaju ikakav razlog da prilagođavaju svoje pozicije, sve dok nemaju razloga da preskoče neku od ekstremnih stranaka. Na primer, stranka B, sve dok ostaje na liniji AC, zauzimanjem bilo koje pozicije zadržava isti domen. Slično onome što je u prethodnoj glavi pomenuto u vezi sa novim strankama,

$$\forall B: B \in (A, C),$$

$$\frac{1}{2}AB + \frac{1}{2}BC = \frac{1}{2}AC.$$

Ne–ekstremna stranka B nema podsticaja da unilateralno menja svoju poziciju, jer time ne dobija išta, a isto važi i za sve ostale ne–ekstremne stranke (C). Naprotiv, na osnovu argumentacije iz prethodnog odeljka, jedino što je predvidivo jeste pomeranje stranke A prema B, što jeste unilateralno racionalan potez za A. Ako bi to bilo tako, stranka B bi, da bi opstala ili uvećala svoj domen, mogla da preskoči A. Stoga bi za B bilo racionalno da pripremi svoje birače za pomeranje ka ekstremnijoj poziciji.

Slika 11. Pozicije četiri stranke.

Međutim, hajde da zamislimo da stranka B ipak teži centru i na slici 11 se pomera prema C. To bi bilo protivno implikacijama dosadašnjih pretpostavki. Pod

kojim uslovima bi ovo bilo moguće? Nadalje navodim dva uslova. Prvi uslov je da stranke nisu akteri koji samo kratkovidno makimiraju svoje koristi. One razmišljaju o očekivanim koristima i vagaju ih, ali na sofisticirani način. One računavaju i očekivane dugoročne koristi od sopstvenih pozicija. Na primer, ako bi se borba stranaka A i B svela samo na neposredno maksimiranje koristi, ovo bi verovatno vodilo, na osnovu prethodne glave, do međusobnih preskakanja pomenute dve stranke koje bi ih držalo relativno blizu ekstremne tačke (L) dimenzije politike. Ovo bi imalo posledice koje bi obe stranke želele da izbegnu, u koje spadaju udaljavanje od političkog centra i isključivanje iz borbe za vlast. Teško je zamisliti da stranke postoje i deluju bez ikakve dugoročne strategije o tome kako da se nađu na vlasti, a da samo razmišljaju kako da neposredno i kratkoročno uvećaju glasove. Podsećam da u dvopartijskim sistemima osvojiti više glasova znači osvojiti vlast, dok u višepartijskim to nije slučaj.

Ovde dolazimo do drugog uslova. Naime, stranke bi morale da imaju kartel kojim dogovaraju saradnju. Dosadašnje spekulacije o ponašanju stranaka u prethodnom i ovom odeljku se zasnivaju na ideji da stranke ne saraduju i da o koristi odlučuju predviđajući unilateralno racionalne akcije drugih aktera. Naprotiv, ovaj uslov znači da stranke na formalan ili neformalan način saraduju sa drugim akterima i na osnovu toga formulišu svoje politike i pozicioniraju se u političkom prostoru. U dosadašnjoj literaturi je već pisano i bila je tema teorijskog modelovanja kako stranke formiraju koalicije nakon izbora. Konvencionalna logika je da stranke prvo formulišu politike i time zauzimaju pozicije; zatim dolaze izbori; nakon njih se formiraju koalicije; konačno, politike bivaju implementirane (Schofield i Sened 2006, 7; Austen-Smith i Banks 1988, 405–6). Autori tipično razmišljaju o formiranju koalicija kao nečemu što se dešava u pregovorima koji dolaze nakon izbora (McDonald i Budge 2005, 9). Takođe, Lejver i Šepsl objašnjavaju nastanak koalicija na osnovu preferencija stranaka prema politikama (Laver i Shepsle 1996, v. odeljak 2.3).

Međutim, uslov u ovoj tezi se razlikuje od njihovog modela. U modelu Lejvera i Šepsle stranke imaju preferencije nezavisno jedna od druge i saraduju sa onima sa kojima imaju bliske pozicije tek nakon izbora. Sa druge strane, u ovoj tezi, pomenuti uslov znači da već pre izbora stranke odlučuju o tome sa kojim akterima će saradivati. Štaviše, one formulišu svoje političke strategije i pozicioniraju se, ne samo na osnovu

autonomnih preferencija, već imajući u vidu dogovorenu ili očekivanu saradnju sa drugim akterima, odnosno imajući u vidu dogovorene akcije drugih aktera.

U odsustvu ovog uslova o postojanju kartela, pozicioniranje stranaka se svodi na borbu sviju protiv svih, odnosno svake stranke protiv svake druge (pod uslovom da se o strankama može razmišljati kao o jednoj osobi, v. odeljak 2.6). Poslednji uslov znači da stranke formiraju politički kartel kojim dogovaraju eksploataciju birača, na sličan način na koji se dogovara kartel za podelu ekonomskog tržišta. Da li je ovakav pristup opravdan?

Već je rašireno znanje u teoriji javnog izbora da je političko tržište slično onom ekonomskom i da se u oba slučaja akteri (koji uključuju građane, političare i administraciju) ponašaju po modelu *homo economicus* (v. Buchanan 1984). Dakle, ako stranke pre izbora saraduju da bi podelile političko tržište, to se ne protivi dosadašnjim teorijskim znanjima ili metodu proučavanja politike kakav postoji u teoriji javnog izbora. Ipak, o pozicioniranju stranaka do sada se nije eksplicitno pisalo kao o kartelu koji se formira pre izbora.

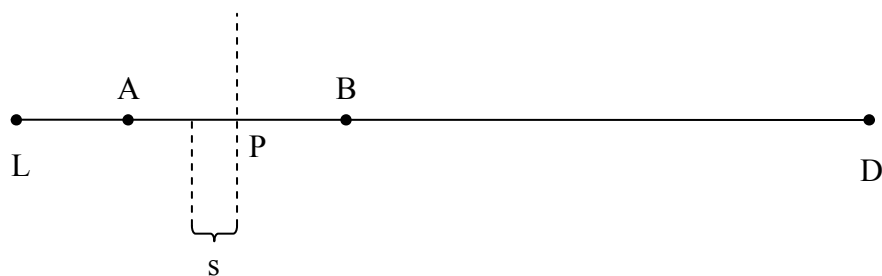
Koji bi bili podsticaji strankama da se dogovaraju o kartelisanju političkog tržišta? U daljem tekstu sugeriram četiri razloga. Prvo, one time uvećavaju šansu da osvoje vlast. Osvajanje glasova je u interesu svake stranke kao što i svi ljudi preferiraju više normalnih dobara u odnosu na manje, *ceteris paribus*. Međutim, osvajanje glasova i njihovo maksimiranje ne vodi nužno uvećavanju šansi da se osvoji vlast u višepartijskim sistemima (v. Patty 2005, u odeljku 2.3). Stvaranje predizbornih kartela upravo služi osvajanju vlasti. Oni ne moraju i ne treba da obuhvate sve stranke, već stranke koje su u stanju da osvoje većinu i dođu na vlast ili stranke između kojih postoji dovoljan stepen poverenja da bi poštovale međusobne dogovore. Stranke lako mogu da procene da li bi zajedno mogle da imaju većinu potrebnu za osvajanje vlasti preko anketa javnog mnjenja. Druga stvar – poverenje – se može izgraditi naročito uz dugotrajnu ličnu saradnju, poznavanje osoba i njihovih preferencija, naročito kada se radi o najvišim stranačkim funkcionerima različitih stranaka. Najistaknutiji primer postojanja ovakvog poverenja je onaj koji se odnosi na bračne drugove na čelima dve različite stranke, SPS–a i JUL–a, tokom devedesetih godina u Srbiji.

Drugo, karteli treba da spreče ulazak novih stranaka na političko tržište. Stranke koje su članice kartela se dogovaraju da zauzmu takve pozicije, da trećim strankama ne

bude isplativo da se pozicioniraju u delu političkog prostora koji kontroliše dati kartel. Na primer, na slici 11, unilateralno racionalno ponašanje stranke A bi bilo da se pomeri ka B i odseče joj birače. Iako je ovo kratkoročno racionalna strategija, njena posledica je otvaranje novog prostora blizu kraja dimenzije L na kojem može da se pojavi nova stranka. Stoga nije izvesno da kratkoročno racionalno ponašanje stranke A predstavlja i racionalnu strategiju kojom ona uvećava koristi u dužem roku. Međutim, ako stranke A i B dogovore kartel, to one neće međusobnim nadmetanjem otvoriti prostor novom konkurentu na ekstremnoj poziciji.

Svaka od stranaka koja učestvuje u dogovoru o podeli političkog tržišta osigurava šanse da birači nastave da se opredeljuju za političke usluge postojećih stranaka (glasaju za njih). Ovo je naročito važno ako je ulazak na tržište težak, kao kada je cenzus visok ili ako su barijere za političko organizovanje veće. Politički karteli su veoma slični ekonomskim, jer svaka stranka koja u njima učestvuje zadržava šanse da eksploatiše jedan deo tržišta. U ekonomiji to može da bude jedna geografska zona sa građanima koji igraju ulogu kupaca, dok je u politici to opet prostor, ali sa građanima koji su birači i kojima je blisko prostorno pozicioniranje stranke na relevantnoj dimenziji politike. Kartelu političkih stranaka se isplati da učestvuje u demokratskoj utakmici koja se vodi oko osvajanja vlasti. Međutim, istom tom kartelu se ne isplati da postoji demokratska utakmica u delu tržišta koji sâm kontroliše. Na primer, stranke koje čine kartel mogu da pristaju da demokratski dolaze na vlast i sa nje odlaze. Ipak, njima se ne bi isplatilo da dozvole nove konkurente u delu tržišta koji one eksploatišu.

Treći razlog zašto bi stranke bile spremne da sačine kartele je da su svesne sopstvenih slabosti. One uviđaju da nisu u stanju da same vladaju. Stranke se karakterišu ograničenim kadrovskim resursima, ograničenim novčanim resursima ili njihovi lideri imaju samo neznatnu prednost u valenci. Radi podsećanja, valenca predstavlja prednost koju kandidati uživaju na osnovu nepozicionih razlika (v. odeljak 2.5; v. Stouks 1963). Ako bi stranke bile u stanju da same osvoje vlast, ne bi imale razlog da se dogovaraju sa drugim akterima. Na primer, hajde da na trenutak zanemarimo ostale stranke sa prethodne slike 10 i da razmotrimo samo stranke A i B (slika 12). Radi jednostavnosti, hajde da o strankama razmišljamo kao o jednoj osobi (npr. njenom lideru) i da na opredeljivanje birača utiče samo valenca lidera (kao i njegova pozicija), a da zanemarimo za trenutak ostale članove stranke.

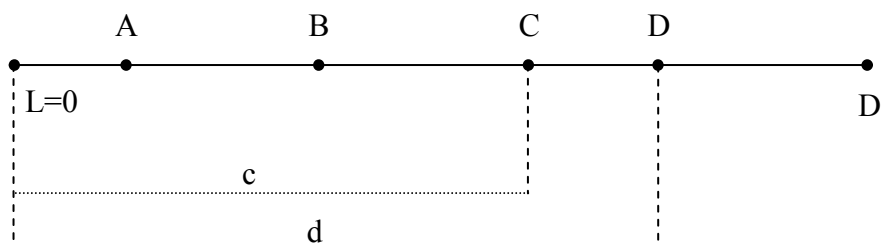

Slika 12. Stouksovi birači.

Ako bi lideri A i B imali istu valencu, onda bi njihovi domeni tačno polovili liniju AB (u tački P). Međutim, hajde da zamislimo da jedan od lidera ima prednost u valenci. Ovo može da znači da je on lepši, pametniji, harizmatičniji, uverljiviji, ima više sredstava za reklamu ili uživa bilo koju drugu nepozicionu prednost. U tom slučaju, kako je objasnio Grousklouz (v. u odeljku 2.5; Groseclose 2001), postoje birači koji bi, uprkos tome što im je na slici bliži lider A, glasali za stranku lidera B. Dakle, iako bi oni imali veću korist od pozicije lidera koji im je bliži na dimenziji, zahvaljujući izvesnoj prednosti u valenci lidera koji im je dalji, ipak bi glasali za udaljenijeg. Grousklouz te birače naziva „Stouksovim biračima“ (s na slici 12) (upor. Groseclose 2001, 864–65). Što je veća prednost u valenci nekog stranačkog lidera, to je veća oblast Stouksovih birača. Ako bi neka stranka uživala veliku prednost u odnosu na druge samo na osnovu nepozicionih razlika, onda bi ona mogla da sama osvoji većinu dovoljnu za formiranje vlasti, čak i u sistemu sa višestranačkim nadmetanjem i proporcionalnom izbornom formulom. Takva prednost bi umanjila potrebu da stranka formira kartel za osvajanje vlasti. Ipak, veliki broj partija koje su bile parlamentarne u državama sa proporcionalnom izbornom formulom, kao što su Nizozemska, Izrael ili Dom predstavnika u Italiji do 1992, ukazuje na malu verovatnoću da postoji stranka sa liderom koji ima tako veliku prednost u valenci da nema potrebu za koalicijom na vlasti.

Konačno, sačinjavanje kartela olakšava osvajanje glasova strankama jer im pomaže da očuvaju imidž predvidljivih aktera. Na slici 10 je već bilo prikazano pomeranje ekstremne stranke ka centru, što predstavlja unilateralno racionalno ponašanje tog aktera, kada nema kartel sa ne–ekstremnom strankom. Međutim, kakav bi bio politički ishod u vidu politike vlasti, kada postoji politički kartel (slika 13 koja zbog jednostavnosti predstavlja identičan raspored stranaka kao slika 11)? Na slici 13 bi

takođe unilateralno racionalna akcija za ekstremnu stranku D bilo pomeranje ka C, jer bi time uvećala glasove. Međutim, hajde da zamislimo da stranke C i D čine kartel. Neka dimenzija politike pripada koordinatnom sistemu sa početkom u tački $L=0$. Shodno tome, pozicija stranke C ima vrednost c , a pozicija D ima vrednost d . Ako bi stranka C sama formirala vlast, onda bi njena pozicija bila c , a slično važi i za d . Neka je, respektabilno, broj glasova koji osvoje stranke jednak g_c i g_d . Koja bi bila pozicija vlade (v), ako stranke C i D čine koaliciju?

Slika 13. Kartel C i D i pozicija njihove potencijalne vlade.

Pretpostavimo da u vladi predstavnici svake stranke sprovode samo politiku svoje stranke, odnosno oni su idealni agenti svoje stranke. Takođe, kao što su Lejver i Šepsl u svom modelu pretpostavili, ministri u vladi su potpuno nezavisni jedni od drugih u donošenju odluka u svojoj nadležnosti (v. Laver i Shepsle 1996, 35). Neka je broj resora svake stranke proporcionalan broju glasova koji su stranke osvojile. Onda bi broj resora stranke C bio $\frac{g_c}{g_c + g_d}$, a stranke D $\frac{g_d}{g_c + g_d}$. Sve ovo su, naravno, pojednostavljenja, ali ona nisu daleko od stvarnosti. Navedene izraze treba razumeti kao prosečne očekivane vrednosti. Na osnovu navedenog, pozicija vlade na dimenziji bi bila jednaka ponderisanom proseku pozicija stranaka koje u njoj učestvuju

$$v = \frac{g_c}{g_c + g_d} \cdot c + \frac{g_d}{g_c + g_d} \cdot d.$$

To znači da bi ministri iz stranke C zauzimali poziciju c , a slično bi bilo i za D. Birači bi imali veću korist od ministara koji su im bliži, a manju od udaljenijih. Prosečna pozicija vlade u celosti zavisi od relativne težine svake stranke u vladi, a time i

očekivana korist za birače na dimenziji politike. Ako na taj način proračunamo poziciju vlade, ona je dalje jednaka

$$v = \frac{g_c}{g_c + g_d} \cdot c + \frac{g_c - g_c + g_d}{g_c + g_d} \cdot d,$$

$$v = \frac{g_c}{g_c + g_d} \cdot c + \left(1 - \frac{g_c}{g_c + g_d}\right) \cdot d,$$

$$v = d + \frac{g_c(c-d)}{g_c + g_d}.$$

U posljednjem izrazu $(c-d)$ ima vrednost manju od 0, pošto je, na slici, $d > c$. Time je i vrednost izraza $\frac{g_c(c-d)}{g_c + g_d} < 0$. To znači da je politika vlade pomerenjena ulevo u odnosu

na vrednost d u tački D . Ona će biti više pomerenjena ulevo ukoliko je razlika između pozicija stranaka C i D veća, odnosno ako je veća vrednost $(c-d)$. Takođe, što je veća

vrednost $\frac{g_c}{g_c + g_d}$, odnosno broj birača stranke C u odnosu na ukupan broj birača

stranaka koje sačinjavaju vladu, to je veće pomerenjenje pozicije vlade. Šta poslednji izraz sugerira?

Oba ishoda vode sličnom ishodu politika vlade (*policy output*): unilateralno racionalno pomerenjenje ekstremne stranke D ka centru i formiranje koalicije sa neekstremnom strankom. U oba slučaja bi pozicija vlade bila pomerenjena u odnosu na D , kada bi trenutna pozicija te stranke bila kao na slici 13. Dakle, kao što je pomenuto, stranka D može da uvidi da nije u stanju da sama formira vladu. Onda joj se isplati da načini kartel sa strankom C i da ostane na nepromenjenoj poziciji. Na taj način ona bi sačuvala imidž aktera od poverenja. Njena pozicija se ne bi menjala tokom vremena i birači bi videli da se ona konzistentno zalaže za istovetne principe. Birači bi možda verovali da stranka iskreno želi principe koje deklarira pozicionirajući se upravo u tački D . No, konzistentno zalaganje za neku politiku nema direktne veze sa iskrenošću, odnosno jedno ne implicira drugo. Ono što birači tipično ne znaju je da stranke imaju tajno sačinjeni kartel, koji faktički podrazumeva formiranje koalicije na vlasti koja bi, ako do nje dođe, odstupila od deklarisanje pozicije stranke. Nakon izbora stranke ionako mogu da se posluže činjenicom da postoji koalicija na vlasti kao izgovorom što ne podržavaju politike koje odgovaraju njihovim idealnim pozicijama.

Očuvanje imidža ili reputacije je važan element delovanja političkih aktera. Prosečni birači ne raspolažu dovoljnom količinom informacija da bi tačno procenili politike ili pozicije kandidata i stranaka, niti imaju interesa da postanu bolje informisani. Stoga je oslanjanje na reputacije jeftiniji način za birače da steknu informacije o političarima (Bowler 1990, 63). Birači tipično imaju odbojan odnos prema riziku i neizvesnosti (*risk averse, uncertainty averse*), i njihovo postojanje može da pogodi kandidate (v. Bartels 1986). Stoga stranke imaju značajan interes da brinu o očuvanju reputacije. Osim ovoga, ideološke porodice kojoj stranke mogu da pripadaju dodatno otežavaju promene politike. Ideologije i predstavljaju korisno sredstvo partijama da privuku nedovoljno informisane birače (Downs 1957, 98–101). Međutim, kako je još Dauns objašnjavao, one takođe onemogućavaju radikalne promene partijskih doktrina (ibid, 109). Takođe, empirijski nalazi iz demokratskih država sugerišu da su u ogromnoj većini slučajeva političke stranke usidrene u okviru sopstvenih ideoloških prostora i veoma retko zauzimaju pozicije izvan njih u toku kampanja (Budge 1994, 460; v. takođe McDonald i Budge 2005, 62). Ovi argumenti ukazuju na ograničene mogućnosti stranaka da budu mobilne na dimenziji politike. Formiranje kartela omogućava strankama da očuvaju reputaciju pre izbora (ili da je minimalno ugroze pomeranjima), a da omoguće političke adaptacije koje bi bile potrebne za formiranje koalicije nakon izbora. Nakon izbora stranke ionako imaju opravdanje za odstupanje od izborne platforme u tome što su deo koalicije. One mogu da pripisuju odstupanja od izbornih platformi neophodnošću kompromisa u vladi, i takvim opravdanjima rutinski pribegavaju.

Ono što je dosada navedeno o razlozima formiranja političkog kartela ukazuje na još jednu zgodnu karakteristiku kartela. Naime, ideja o postojanju kartela je kompatibilna sa dva od tri motiva za delovanje stranaka. Za početak, ako modelujemo ponašanje stranaka kao da su one inspirisane motivom ostvarivanja politike (*policy seeking*), formiranje kartela sa drugim strankama je racionalno. One formiraju kartele sa strankama koje su im ideološki (što znači i poziciono) najbliže na dimenziji politike. Ako već nisu u stanju da same vladaju, najmanje im je loše da formiraju vladu sa najbližim strankama. Ovo im je bolje nego da preostale stranke koje su još udaljenije na dimenziji politike formiraju koaliciju.

Osim ovoga, ako se ponašanje stranaka modeluje kao da je motivisano ciljem osvajanja vlasti, takođe je racionalno formiranje kartela sa drugim strankama. Kartel se formira da bi stranke došle na vlast, što bi im donelo najveću korist. Naposletku, ostaje motiv maksimiranja glasova. Formiranje kartela stranaka nije u skladu sa motivom neposrednog, unilateralnog maksimiranja glasova. Sa druge strane, može se argumentovati da sama činjenica da je stranka na vlasti doprinosi osvajanju glasova (v. Strom 1990, 567). Na primer, političari na vlasti tipično imaju prednost u prepoznatljivosti imena, koja je veća ako su duže na vlasti (v. Husted, Kenny i Morton 1995, 256), ili birači mogu da imaju klijentelistički odnos prema strankama na vlasti. Međutim, ovakve pojave nemaju direktnu vezu sa prostornom analizom politike, jer mogu podjednako da važe za sve stranke, bez obzira na njihove pozicije, tako da neće biti dalje analizirane.

Na osnovu objašnjenog možemo razumeti političke kartele kao pojave kada se stranke unapred međusobno obavezuju da će ograničiti neposredno maksimiranje glasova na relevantnoj dimenziji politike da bi ostvarile neko drugo dobro u politici. Ovo može biti realizacija preferirane politike ili samo osvajanje vlasti. U prostornom modelu politike ovo bi značilo da stranke međusobno ugovaraju pozicioniranje i obavezuju se da neće unilateralno odstupati od dogovorenih pozicija. Postojanje kartela i dalje ne poništava razlike između stranaka i ne smanjuje efektivan broj stranaka. Njegovo postojanje ne znači da se višepartijski sistem efektivno približava jednopartijskom (v. supr. Wittman 1973, 67). Svaka članica kartela zadržava svoju politiku. Stranke vode svoje politike i međusobno se napadaju, ako je to potrebno. Stranke ni na koji eksplicitan način ne moraju da podržavaju jedna drugu akcijama ili izjavama. Jedina stvar koju kartel implicira je da stranke ne preuzimaju jedna drugoj birače. Svaka nastavlja eksploataciju manje–više nepromenjenog domena na dimenziji i svaka se nezavisno od drugih stara o tome da ubedi birače da glasaju koristeći se nepozicionim sredstvima. Ovo može uključivati podsticanje iracionalnih motiva glasanja, stranačke identifikacije i tehnike marketinga koje unapređuju političke kampanje (npr. tehnika ličnog kontakta), ali ne i pozicioni ulazak u tuđi politički domen. Takođe, stranke iz kartela mogu da se trude da ulaze u domen i osvajaju birače trećih stranaka, koje nisu deo kartela.

Vratimo se osnovnom problemu. Ako su stranke akteri koji sofisticirano maksimiraju koristi i ako imaju razumevanje o saradnji (politički kartel), onda možemo očekivati da i ne–ekstremne stranke teže centru. Ako ovi uslovi nisu do sada bili u fokusu literature koja potiče iz polja teorije racionalnog izbora i na prostoran način analizira političko takmičenje, kako to možemo objasniti? Prva primedba, o sofisticiranosti maksimiranja koristi, svakako nije nova u teoriji racionalnog izbora. Međutim, prostorna analiza politike počev od Daunsove *Ekonomске teorije* je primarno fokusirana na dvostranački sistem takmičenja kakav postoji u SAD i u manjoj meri u Ujedinjenom Kraljevstvu. Ako postoji takmičenje dve stranke, onda ne postoji praktična razlika između motiva uvećanja glasova i osvajanja vlasti, jer prvo direktno vodi drugom. Pod uticajem pomenutog dela, prominentni autori su uglavnom zanemarivali motiv bavljenja politikom zbog ostvarivanja političkih ideja. Međutim, čak iako pretpostavimo da kandidati mare za politike a ne samo za glasove, ishod takmičenja izgleda da ostaje nepromenjen, tj. dešava se konvergencija stranaka ka medijani ili njoj blizak ishod (*near-convergence*) (Shepsle 2010, 120–21). Kalvert je objasnio da je taj ishod robustan čak iako se relaksiraju Daunsovske pretpostavke o maksimiranju glasova (Calvert 1985, 87).

U sistemima čiste proporcionalne reprezentacije ili mešovitim sistemima prostorno takmičenje se karakteriše znatno složenijim strategijama aktera nego u dvostranačkim većinskim. Veći broj partija znači da svaki akter u situaciji strateškog odlučivanja treba da razmišlja o očekivanim akcijama većeg broja preostalih aktera i o očekivanim koristima od tih akcija. Povrh toga, kao što je pomenuto, procena političke koristi od akcija je složenija u sistemima sa proporcionalnom izbornom formulom. Maksimiranje glasova, osvajanje vlasti i realizacija politike su motivi koji se manje podudaraju nego u slučaju dvostranačke konkurencije i veći je izazov balansiranje ovih motiva. Takođe, u dvostranačkim sistemima ne može biti saradnje između stranaka, te kartelisanja političkog tržišta, mada je moguće da nastaju nova krila postojećih partija sa ciljem da odvuku politiku partije u celini.

U kojoj meri su stranke orijentisane na maksimiranje glasova, osvajanje vlasti ili realizaciju politike je tema koja je samo zagrebana u literaturi. Čak i kada autori analiziraju ove različite motive, izostaju pokušaji objašnjavanja slučajeva u kojima različiti motivi utiču na oblikovanje politika stranaka (v. npr. Budge i Laver 1986;

Strom 1990; Wittman 1983). Dodatna komplikacija je u tome što svaki od motiva može da postoji kao intrinzična vrednost ili kao instrumentalna. Na primer, stranka može da teži vlasti, ali samo kao sredstvu ostvarivanja politike, a ne kao cilju po sebi. To samo otežava račun dobitaka i gubitaka (*tradeoff*) od akcija. Stoga autori tipično pretpostavljaju jedan motiv, a onda dedukuju modele ponašanja na toj osnovi.

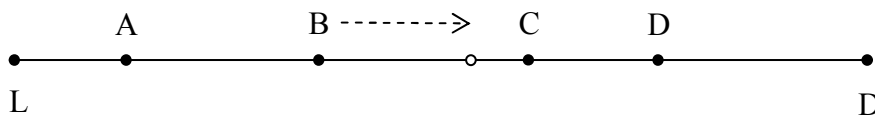
Prostorni modeli politike koji su tipično zasnovani na jednoj pretpostavci stranačke motivacije, onoj o maksimiranju glasova i koja potiče od Daunsa, imaju značajan teorijski problem. Naime, u njima se stranke i birači tretiraju kao dve potpuno različite vrste aktera: stranke mare samo za to da osvoje glasove ili da dođu do političkih pozicija, bez intrinzičnih preferencija prema politici; dok birači mare samo za politike, jer se samo na osnovu njih opredeljuju (Benoit i Laver 2006, 40). Ovakav dualizam predstavlja intuitivni problem, jer se u oba slučaja modeluje ponašanje građana, samo u različitim ulogama. Ovaj problem je dodatni razlog zašto bi bilo dobro uvažiti različite motive rada stranaka pri njihovom modelovanju. Tu dolazi druga primedba iz ovog odeljka.

Ako stranke sačine politički kartel, onda one faktički to čine na osnovu političkih preferencija. Ako se koristimo idejom da se stranke ponašaju kao da su deo kartela, ne napuštamo osnovnu ideju da one teže uvećanju glasova (i osvajanju vlasti), ali i razmišljaju o svojim preferencijama prilikom odlučivanja sa kojom strankom će sačiniti kartel. Političke stranke ne sačinjavaju kartel da bi neposredno formirale vladu, kao što se to čini nakon izbora. Kada se formiraju koalicije nakon izbora, one treba da budu takve da mogu da kontrolišu većinu u predstavničkom telu (parlamentu), mada ima i izuzetaka kada se formiraju manjinske vlade. Najpoznatija, ali i osporavana, predstava u teoriji koalicija je da vladajuća koalicija treba da bude minimalna pobednička (Riker 1962).

Za razliku od (postizbornih) koalicija, kartel partija ne mora da zadovolji bilo kakve formalne kriterijume. Osim ovoga, dogovoreni kartel ne mora da se pretvori u vladajuću koaliciju. Kartel samo znači da stranke neće menjati poziciju na račun drugih članica. Međutim, one i dalje mogu da menjaju pozicije na račun trećih partija u težnji da maksimiraju očekivani broj glasova. Dakle, one samo imaju potencijal da osvoje vlast, do čega ne mora doći. Budući da se kartel dogovara pre izbora čiji ishod nije izvestan, on otkriva preferencije stranaka u vidu toga sa kojim drugim strankama bi

najradije saradivale. Ovo, dalje, znači da one biraju politike, ali se ne odriču dalje težnje za uvećavanjem glasova i osvajanjem vlasti.

Zašto formiranje kartela otkriva i političke preferencije stranaka (slika 14, koja zbog pogodnosti predstavlja identičan raspored stranaka kao slika 13)? Svaka stranka može potencijalno da sačini kartel sa bilo kojom drugom, ali pretpostavimo, zbog jednostavnosti, da one razmišljaju o saradnji prvenstveno sa drugim strankama koje su im bliže na dimenziji politike. Shodno tome, na slici, stranka B ima mogućnost da formira kartel sa dve stranke (A i C), i to može da učini sa jednom, sa obe ili ni sa jednom. Njen domen je ograničen polovinom distance između susednih stranaka. Pretpostavimo da je kartel formiran samo između stranaka A i B. Takva situacija znači da stranka B otkriva da od skupa mogućih kartela bira onaj koji preferira u odnosu na druge, *ceteris paribus*. Na primer, ona bi uvećala šanse da osvoji vlast i saradnjom sa strankom C (kako je ranije objašnjeno u tekstu), međutim, u odsustvu drugih uslova, ona bira preferirani oblik saradnje sa A. Stoga ona otkriva da preferira A u odnosu na C. U ovakvoj situaciji, saradnja A i B otvara prostor da verovatna sledeća akcija B bude pomeranje ka C (ka centru). Na taj način ona bi uvećala šansu da osvoji većinu za formiranje vlade. Međutim, za nju je najvažnije da, zahvaljujući postojanju kartela sa A, ona očekuje da A ostane na manje-više nepromenjenoj poziciji. Naravno, stranačke pozicije neminovno osciluju na osnovu svakodnevnih izjava. Stoga bi se analizom jezika verovatno utvrdila kratkoročna fluktuacija pozicija stranaka. Ipak, za B je važno da očekuje da A neće usvojiti strategiju da se kreće ka centru da bi uvećala očekivane koristi.

Slika 14. Kartel A i B, te pomeranje B.

Paradoksalni ishod preferiranja kartela sa A jeste da je za B racionalno da teži centru, odnosno u suprotnom smeru od otkrivene preferencije o saradnji stranaka. Obrnuto, ako bi stranka B formirala kartel sa C, onda bi uvećala očekivanu korist ako bi

se pomerala ka A. Ovakvo ponašanje izgleda protivno intuiciji. Međutim, nije nova tema u literaturi da stranke iz strateških razloga prave signale koji ne odgovaraju njihovim pozicijama. Postoji asimetrija informacija između stranaka i birača, tako da stranke mogu da vode dvosmislene politike, o čemu postoji čitav pravac u literaturi (v. odeljak 2.4; v. Shepsle 1972). Takođe, Francman i Kajzer sugerišu da ono što stranački predstavnici govore ne iskazuje pozicije stranaka, već njihovu nameru da promene pozicije (Franzmann i Kaiser 2006). Oni objašnjavaju da stranke namerno stavljaju akcenat na neke teme da bi pogrešno predstavile svoje pozicije. Ovo je naročito problematično kada se radi o proučavanju ekstremnih stranaka, koje često deluju manje ekstremno jer u nastupima stavljaju akcenat na ne-ekstremne delove programa. Možda je problem razlika između signala i namera najbolje ilustrovan idejom da stranke „signaliziraju desno dok skreću levo“ (Hindmoor 2004, 64). Karteli stranaka A i B, kao i B i C, su u tezi ilustrovani, redom, kartelima između LDP-a i DS-a, kao i DS-a i SNS-a (v. odeljke 6.7 i 8.5).

Stranke koje su deo kartela ne moraju nužno da sačine post-izbornu koaliciju. Koalicije za formiranje vlade se formiraju (opet, sa izuzetkom manjinskih vlada) iz skupa mogućih koalicija. Svaki od ishoda iz tog skupa treba da zadovolji kriterijum da u zbiru članova parlamenta koalicije postoji većina. Moguće je da članice kartela nisu u stanju da zadovolje taj kriterijum. Ovo ne sprečava jednu stranku ili deo kartela da sačini koaliciju sa nekim drugim strankama. Ovakav potez bi bio racionalan na osnovu dva motiva: stranke preferiraju da budu u vlasti nego da ne budu, stoga je bolje da formiraju koaliciju; i stranke preferiraju politiku koja je bliža njihovoj idealnoj tački, stoga je bolje da formiraju koaliciju, jer bi time i vlada bili bliža njihovoj idealnoj tački. Dakle, koaliciju bi formirale i stranke koje žele vlast i koje žele politiku. U prethodnom primeru, na slici 14, čak iako bi B preferirala koaliciju sa strankom A sa kojom čini kartel, u slučaju da zajedno nemaju većinu u predstavničkom telu, stranka B bi razmatrala koaliciju sa C ili sa A i C. Šta bi od ovoga bilo izvodljivo je poseban problem.

Naposletku, izraz „kartel partija“ je već poznat u literaturi koja nije neposredno povezana sa teorijom racionalnog izbora. Pripisuje se Kacu i Majeru (Katz i Mair 1995), koji su pružili okvir za analizu nekih novijih radova (v. Biezen i Kopecky 2014; Detterbeck 2005). Stoga želim da razjasnim upotrebu pomenutog izraza u ovom radu, te

razliku u odnosu navedene autore. Po Kacu i Majeru kartel partija je pre svega organizacioni oblik delovanja modernih partija, stoga se oni pomenutim izrazom koriste u jednini (*cartel party*); mada on obuhvata i saradnju različitih partija (*cartel parties*) (Katz i Mair 1995, 17). Osim ovoga, kartel partija obuhvata i pojave u koje spadaju: odsustvo velikih političkih borbi; težnja postojećih partija da pooštire barijere za pojavu novih; saradnja sa kompetitorima tako da niko nije trajno izvan vlasti; oslanjanje na državne resurse u radu, a ne na građane; odsustvo jasnih pobednika i gubitnika među političkim profesionalcima; lideri odgovaraju biračkom telu, a ne partijskom članstvu; i partije su semi-državne agencije (ibid, 16–24). Kartel partija Kaca i Majera je model delovanja koji revidira shvatanje demokratije. Sa druge strane, uprkos očiglednim sličnostima u značenju izraza, ova teza ne ide tako daleko. Kartel partija u ovoj tezi se odnosi na saradnju partija (isključivo množina), i to u vidu odsustva ulaženja u domen drugih partija. Stoga je u tezi ovaj izraz uži nego kod pomenute dvojce. U ovoj tezi izraz ne podrazumeva ikakve pretpostavke o zarobljavanju države od strane stranaka. Takođe, stranke mogu i dalje da se sukobljavaju unutar kartela, ali bez međusobnih ugrožavanja domena. Konačno, i dalje je moguća konkurencija između kartela ili kartela i pojedinačnih, trećih stranaka.

3.4 Dopuna modela II: Spoljašnji uticaj na pozicioniranje stranaka

Do sada je u tekstu ukazano na razlike u složenosti strategija političkih aktera u sistemima sa dvostranačkim i višestranačkim takmičenjem. U ovom odeljku se uvodi novi problem: spoljašnji uticaj na pozicioniranje stranaka. U modelima ponašanja političkih aktera, izbor pozicija političkih stranaka je tipično modelovan tako da one biraju pozicije na kontinuiranoj dimenziji politike i struktura situacije odlučivanja je određena jednim političkim sistemom. Kontinuiranost dimenzije politike, znači da akteri imaju neograničeni skup akcija na raspolaganju pri odabiru politika, a time i pozicija na dimenziji.

Međutim, hajde da zamislimo da je pozicioniranje stranke moguće samo na diskretnoj dimenziji politike. Ovo znači da se stranke susreću sa ograničenim skupom akcija koje mogu da preduzmu da bi se pozicionirale na dimenziji. Možda bi stranke

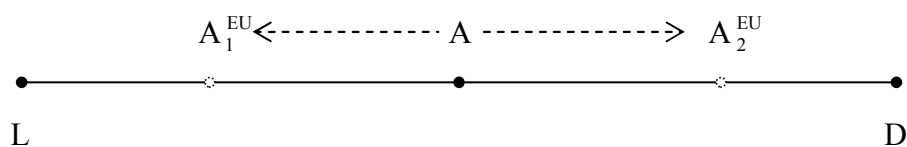
odabrale na osnovu sopstvenih motiva ili sporazuma sa drugim strankama preferiranu poziciju, ali strukturni uslovi odlučivanja ovo ne dopuštaju. Šta onda preostaje strankama? Stranke se onda suočavaju sa izborom između različitih neželjenih pozicija. Problem je u tome što razlike između akcija iz skupa mogućih mogu da budu veoma velike. Ako bi razlike bile male, onda bi stranke mogle pred biračima da opravdaju odstupanje od poželjne ili najavljene pozicije. Ovo ne bi ugrožavalo stečenu reputaciju stranke. Međutim, ako bi razlike bile velike, to bi znatno otežavalo očuvanje reputacije aktera.

Ovo je problem pre svega za stranke koje su na vlasti. Stranke na vlasti tipično imaju manju slobodu promene pozicija na dimenziji jer je njihova sloboda ograničena predizbornim obećanjima (*commitments*). Stranke koje su na vlasti prosečno manje i menjaju pozicije. Sa druge strane, od opozije se tipično očekuje da uvodi nove teme u politiku. Postoji još jedan razlog koji otežava pozicioniranje stranaka na vlasti. Naime, svi političari su poznati po izbegavanju neprijatnih tema i pitanja. Ako daju odgovore na takva pitanja, oni to čine kada su pritisnuti od strane novinara. Ipak, stranke na vlasti, za razliku od onih opozicionih, su te na kojima je najveći teret donošenja kolektivnih odluka, jer u svim demokratskim državama ogroman procenat iniciranih zakona potiče od izvršne vlasti. Stoga, čak iako bi radije verbalno izbegavali odgovore na neprijatna pitanja, predstavnici vladajućih stranaka ipak treba da preduzimaju praktične mere kojima pokazuju političke preferencije povodom neprijatnih tema. Naravno, moguće je i to izbegavati, odlagati ili delati tajno. Međutim, čak i nedonošenje političkih mera može da predstavlja zauzimanje pozicija.

Druga pomenuta karakteristika dosadašnjih modela u literaturi jeste da je struktura situacije odlučivanja određena jednim političkim sistemom. Pozicioniranje stranaka zavisi isključivo od činilaca strukture iz posmatrane države. Stranke se u modelima ne pozicioniraju imajući u vidu šta bi time postigle na međunarodnom planu, niti u modelima međunarodni akteri utiču na pozicioniranje stranaka u državama. Stranke se vode opisanim motivima (v. prethodni odeljak) i odlučuju na osnovu pravila igre koji postoje u jednom političkom sistemu. Takođe, teorija racionalnog izbora se primenjuje u različitim oblastima političke nauke, u koju spadaju međunarodni odnosi, ali u radovima nema direktnog povezivanja međunarodne igre aktera sa pozicioniranjem stranaka u državama.

Nasuprot ovakvom modelovanju pozicioniranja stranaka, u tezi je argumentovano da su na pozicioniranje stranaka u Srbiji uticali međunarodni akteri. Međunarodni uticaji na politiku jedne države zahtevaju složenu studiju koja nije tema ove teze. Stoga će u tezi kao aproksimacija međunarodnih uticaja biti označen akter „EU“. EU je složena organizacija čije funkcionisanje je funkcija njenih tela i aktera na nacionalnom nivou. O akteru „EU“ treba misliti kao o aproksimaciji uticaja svih tih aktera koji imaju moć veta nad procesom pristupanja Srbije EU. Dakle, zbog jednostavnosti, složena organizacija će biti predstavljena kao jedan akter koji daje podsticaje strankama u Srbiji. Kada se u tezi pominje akter „EU“ ili sinonimično samo EU to je pojednostavljeno i rezultanta različitih uticaja na politiku Srbije. U odeljku 9.4 će biti objašnjena evolucija evropskog uslovljavanja srpske kosovske politike.

Dakle, suština problema u ovom odeljku je kako se stranke ponašaju kada se suoče sa spoljnim ograničenjem izvodljivog skupa pozicija koje ih primorava da biraju između nepreferiranih pozicija. U poglavljima 6–9 će biti argumentovano da je struktura situacije odlučivanja u Srbiji odgovarala prikazanoj na slici 15. Ona pokazuje stranku koja zauzima centralnu poziciju na dimenziji politike, pre nego što je suočena sa spoljnim ograničenjem mogućih pozicija. To ograničenje je posledica politike EU prema Srbiji i nameće stranci izbor između dve suboptimalne pozicije (A_1^{EU} i A_2^{EU}). Dobro je poznato da centralno pozicioniranje predstavlja poželjnu strategiju za osvajanje glasova i to je tema *Ekonomске teorije* i kasnijih radova. Stranka A bi racionalno želela da zadrži poželjno pozicioniranje blizu centra. Međutim, izvodljive pozicije bi pomerile stranku prema ekstremnim tačkama dimenzije. Ovakvo pozicioniranje bi bilo veoma nepoželjno. Ipak, kada je stranka prisiljena da donese odluku, može da bira samo između dve pomenute pozicije. Šta bi racionalne stranke činile u ovakvoj situaciji?

Slika 15. Spoljašnje ograničenje izvodljivog skupa pozicija za stranku A.

U dosadašnjoj literaturi nema direktnog odgovora na ovakav problem. Na primer, još je Dauns objašnjavao da promene u obliku distribucije birača mogu da izazovu ponovno postrojavaje političkih partija (Downs 1957, 128–31). Međutim, ako se stranke suoče sa spoljašnjim ograničenjem pozicija, to znači da oblik distribucije birača ostaje nepromenjen. Birači se ne mogu brzo prilagoditi spoljašnjim ograničenjima politike. Pošto od birača zavisi očekivana korist stranaka, to podstičaji strankama (ne računajući spoljašnje) ne bivaju promenjeni, a njihova idealna pozicija ostaje nepromenjena – u centru.

Sugerišem da bi racionalna stranka sa opisanim ograničenjem izvodljivih pozicija postupila na sledeći način. Ona bi prihvatila neku od izvodljivih pozicija, a zatim se koristila prednostima dvosmislenog pozicioniranja (v. odeljak 2.4). Tako bi želela da umanjí značaj odstupanja od preferirane centralne pozicije i pokušala bi da je povрати pošto je bila prisiljena da napusti centar. Ona bi time efektivno simulirala različite pozicije, da bi umanjila značaj biranja nepreferirane. Međutim, stranka bi se na tako suočila sa problemom kredibilitnosti svoje politike. Na slici 15 stranka A ne može prosto da skače sa pozicija A na A_1^{EU} i A_2^{EU} , pa nazad. Ona mora da bude mnogo uverljivija da bi birače sa preferirane pozicije poverovali da je ona posvećena politici koju birači očekuju. Uzmimo za primer formulu za pozicije stranaka Kima i Fordinga (Kim i Fording 1998, 78–79), koja je prominentna u novijim radovima. Prema njima, pozicija stranke je

$$P = (d - l) / (d + l),$$

pri čemu je P pozicija stranke, a d i l su brojevi izjava kojima se stranke zalažu za desničarske ili levičarske ciljeve. U izrazu (d - l) predstavlja razliku između suprotnih ciljeva, a (d + l) ukupan zbir izjava. Drugim rečima, što više se stranka zalaže za neki od ciljeva u odnosu na drugi, to je ekstramnije pozicionirana. Na primer, što bi se više zalagala za centralno planiranje proizvodnje u odnosu na nemešanje države, to bi stranka bila više levo. Prema Kimu i Fordingu, srednja pozicija (A na slici 15) ima vrednost 0, a pozicije variraju od -1 do 1.

Hajde da zamislimo da je stranka odabrala poziciju A_2^{EU} i da je vrednost te pozicije na dimenziji 0,5. To dalje znači

$$(d - l) / (d + l) = 0,5 ,$$

$$d - l = 0,5 (d + l),$$

$$0,5 d = 1,5 l,$$

$$d = 3l, \text{ ili } d - l = 2l.$$

To znači da je odabrana pozicija ekvivalentna situaciji u kojoj bi stranka iznosila tri puta više desničarskih ideja nego levičarskih. Na osnovu navedene formule, jasno je da stranka ne može prosto da se vrati direktno u centar. Ako bi nakon A_2^{EU} prosto nastavila da vodi politiku centra, i dalje bi bila pozicionirana desno, na osnovu ukupnog broja desničarskih izjava koje bi pretezale. Ona treba da učini više od toga. Neka je novi broj desničarskih izjava d' , a levičarskih l' . Neka je

$$d' = d + \Delta d,$$

$$l' = l + \Delta l,$$

pri čemu su Δd i Δl promene u levičarskim i desničarskim politikama. Stranka bi želela da se vrati optimalnoj poziciji u centru (P'), iz čega se lako pokazuje da

$$P' = 0,$$

$$\frac{d' - l'}{d' + l'} = 0,$$

$$\frac{\Delta d + 3l - \Delta l - l}{\Delta d + 3l + \Delta l + l} = 0,$$

$$\Delta d - \Delta l + 2l = 0,$$

$$\Delta l - \Delta d = 2l.$$

Da bi se stranka vratila u centar potrebno je da nakon A_2^{EU} nastavi da zastupa obrnute stavove. Potrebno je da iznese onoliko više levičarskih izjava koliko je do tog momenta iznela desničarskih. Sudeći po poslednjem izrazu, ako bi se neko zainteresovao za politiku stranke A u trenutku kada je ona odabrala poziciju A_2^{EU} , bez ikakvog znanja o istoriji te stranke, pomislio bi da je to izrazito levičarska stranka.

U ovom trenutku bi se mogla izneti standardna kritika na račun teorije racionalnog izbora da ljudi nisu u stanju da zaista obavljaju matematičke operacije kojima bi precizno mogli da procene šta im je činiti ili šta im je korisnije. Po ovom rezonu, stranke ne mogu da znaju kakvim ih tačno ljudi vide i kojoj poziciji na dimenziji ih dodeljuju. Međutim, na ovakvu kritiku postoji jednostavan odgovor: stranački ljudi procenu vrše na subjektivan način. Verovatno oni, kao i drugi ljudi, ne mogu da objektivno procene na kojoj su poziciji u datom trenutku, ali oni vrše subjektivnu procenu šta im je činiti. Čak iako ne bi postojale dve osobe koje se mogu

složiti u proceni stranačke politike, stranke subjektivno donose odluke o politici koju će zastupati, imajući u vidu sopstvenu procenu vrednosti izraza navedenog u prethodnom pasusu.

Percipirane pozicije stranaka, naravno, ne zavise samo od onoga što govore, već i od onoga što čine. Opisani rezon služi da objasni suštinu problema kada se stranke suoče sa spoljašnjim ograničenjem politike. One svoje promene pozicija ne moraju nužno da izraze samo rečima, već i delima. Međutim, ne postoji u političkoj nauci prominentna metoda koja bi procenjivala pozicije na osnovu dela, ili kombinovala govore i delanje.¹⁰ Teorijski je moguće da stranka promeni politiku, a da ne potroši ni jednu reč da to obrazloži u javnosti. Ipak, čak i u takvom slučaju, u poziciji A_2^{EU} , stranka bi se suočila sa problemom kredibilitnosti svoje politike i bilo bi potrebno da uloži uvećani napor, reflektovan opisanim rezonom, da se naknadno pozicionira u centru.

U poglavljima 4 i 6–9 biće objašnjeni slučajevi u kojima su stranke u Srbiji bile prinuđene da biraju suboptimalne pozicije, te kako su nastojale da umanje štetu od biranja nepoželjnih pozicija. Biće objašnjeno da su se stranke koristile prednostima dvosmislenog pozicioniranja (v. odeljak 2.4). Stranke su efektivno „signalizirale levo a skretale desno“ (Hindmoor 2004, 64)

¹⁰ Zapravo, to čine ankete stručnjaka, ali ne na direktan način. One ne kvantifikuju direktno ono što stranke čine ili govore, već mišljenja stručnjaka o tome šta one čine.

Poglavlje 4. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Zorana Đinđića

Ovo poglavlje analizira pozicioniranje najvažnijih stranaka u Srbiji, u toku rada prve postmiloševićevske vlade RS. Poglavlje analizira politike srpskih političara sa republičkog i tadašnjeg saveznog nivoa vlasti. Objasnjeno je da je u ovom periodu Zapad bio fokusiran na to da se Srbija povinuje haškim uslovima. Stranke u Srbiji su imale svoje inicijalne preferencije prema saradnji sa Haškim sudom, ali su menjale pozicije po ovom pitanju. U poglavlju je argumentovano da su DS i DSS, kao stranke koje su težile vlasti, svoje politike formirale kao da računaju o očekivanim koristima od politika koje vode. One su se ponašale strateški, što potvrđuje značaj analize politike sa stanovišta pristupa racionalnog izbora. Argumentovano je da su stranke težile sredini dimenzije politike, što je poželjno pozicioniranje za izbore, ali da su njihove pozicije bile ograničavane spoljašnjim uticajem (v. odeljak 3.4). Uprkos inicijalnim razlikama preferencija dve stranke, njihove pozicije su se vremenom približile. Odsustvo saradnje između DS-a i DSS-a je posledica ne toliko različitosti preferencija, koliko računica uvećanja koristi.

Osvrćem se na stavove u relevantnoj dosadašnjoj literaturi o političkom sukobljavanju u Srbiji sa početka 2000-tih koji su povezani sa temom ovog poglavlja. Biber je sugerisao da je Kosovo kao tema nestala iz glavnog toka političkog sukobljavanja u Srbiji nakon 2000. godine (Bieber 2003, 7). U ovom stavu ima delimične istine. Ekonomska pitanja, kao i ona vezana za tranziciju pravdu su dobila na značaju. Međutim, manji značaj kosovske teme je posledica izbijanja novih sukoba u oblasti kopnene zone bezbednosti prema Kosovu, koji su privremeno istisnuli rasprave o statusu Kosova. Ubrzo po formiranju prve postmiloševićevske vlade RS, predstavnici vlasti (RS i SRJ) su započeli intenzivne i višemesečne kontakte sa Zapadnim predstavnicima u vezi sa novonastalom krizom. Ipak, o povezanosti ove teme sa kosovskom ukazuju reči Nebojše Čovića, potpredsednika Vlade RS i predsednika Koordinacionog državnog tela za Preševo, Bujanovac i Medveđu, da „[r]ešenje drame na jugu Srbije, uz pomoć međunarodne zajednice, treba da postane mustra za buduće rešavanje albanskog i srpskog pitanja na Kosovu i Metohiji“ („Nebojša Čović predlaže: Rešenje...“, 2001). Takođe, o Kosovu je u Srbiji bilo manje rasprava jer nije postojao pritisak iz EU na vlasti u Beogradu da promene politiku po ovom pitanju. Evropsko

uslovljavanje kosovske politike Srbije će u sledujućim godinama dobiti na značaju (v. odeljak 9.4).

Antonić (2007, 56–7) razvrstava stranke u Srbiji u četiri kategorije: A, koje zagovaraju što brže promene, obračun svim snagama sa starim režimom, te brzo i bezuslovno ispunjavanje uslova EU i NATO-a; B, koje se zalažu za brze, ali ne revolucionarne promene, kojima Srbija nije jedini krivac za ratove i koji nisu za nezavisnost Kosova; C, koje su za postepene promene, poštovanje „Miloševićevog“ ustava i snažnije zalaganje za „očuvanje“ Kosova; i D, koje ne žele promene i nisu za pristupanje EU bez Kosova. Antoniće smatra da je DS u vreme Đinđića bio između pozicija A i B, dok je DSS bio u C. Pavlović i Antoniće (2007, 259) se koriste istovetnom tipologijom stranaka u Srbiji, i dodeljuju DS-u nakon 5. oktobra položaj A. Po njima, Đinđić je bio elitista koji je bio spreman da „žrtvuje“ deo putnika na brodu da bi većina preživela. Sa druge strane, DSS je zahtevao da se Đinđić „čvrsto pridržava Ustava, zakona i demokratske procedure“, a bio je protiv uslovljavanja Srbije od strane Zapada (ibid, 267). U poglavlju teze ću argumentovati da niti je DS bio za brzo povinovanje Zapadnim očekivanjima, niti je DSS bio dosledan u protivljenju. Naprotiv, obe stranke su vrlo često imale istovetan redosled preferencija. Razdvajale su ih kalkulacije u strateškim situacijama u kojima su se nalazile. Na njihovu nedoslednost ukazuju česte promene retorika.

Vladislavljević (2014, 11) uspeh Koštunice od 2000. godine pripisuje njegovom „ličnom integritetu, patriotizmu i principijelnoj opoziciji autoritarnoj vladavini“. U ovom poglavlju će biti argumentovano da nije prihvatljiva predstava o integritetu i principijelnosti Koštunice, ali i drugih istaknutih političara u analiziranom periodu. Naprotiv, argumentovaću da su njihove politike i, konsekventno, pozicije bile promenljive, te da su zavisile od očekivanih koristi od vlasti, na osnovu pozicija stranaka i spoljašnjih podsticaja.

Poglavlje je organizovano na sledeći način. Odeljak 4.1 analizira stavove stranaka DOS-a neposredno nakon svrgavanja Miloševića. Odeljak 4.2 opisuje saradnju sa Haškim sudom, koja je uslovljavana od strane Zapada. Odeljak 4.3 se nadovezuje na prethodni i opisuje saradnju sa Haškim sudom nakon hapšenja Miloševića. Odeljak 4.4 opisuje stavove aktera nakon izručenja Miloševića i „patriotsko“ poentiranje Đinđića. Odeljak 4.5 grafički prikazuje promene pozicija, na osnovu prethodna tri odeljka.

Odeljak 4.6 se osvrće na stavove koji su u direktnoj vezi sa Kosovom, oko kojih je bilo manje sukoba u periodu kojim se bavi poglavlje. Odeljak 4.7 opisuje stavove SRS-a, koji su ostali nepromenjeni u odnosu na devedesete. Konačno, odeljak 4.8 izvlači zaključke o prostornoj predstavi opisane borbe stranaka.

4.1 Pozicije stranaka DOS-a nakon svrgavanja Miloševića

U ovom odeljku će biti opisani stavovi, redom, DS-a i DSS-a, na samim počecima postmiloševićevske Srbije. Ono sugerije da je DS pridavao veći značaj pristupanju EU, a manji značaj Kosovu od DSS-a. Ovi stavovi će se u periodu 2001–03. godina menjati, kao i pozicije stranaka. Međutim, reputacije stranaka se teže menjaju, pa će one nastaviti da utiču na njihovo pozicioniranje u godinama koje slede (v. odeljke 4.8, kao i 6.2).

U januaru 2001. godine mandatar za sastavljanje vlade Zoran Đinđić je izneo svoj ekspozé iz kojeg se mogu interpretirati politički stavovi koji su u vezi sa dimenzijom politike EU–Kosovo. U ovom ekspozéu je primetno da je vrlo malo reči eksplicitno posvećeno odnosu prema EU ili Kosovu, što ukazuje na nisku istaknutost teme i ide u prilog Biberovog stava. Najveći deo izlaganja je posvećen obrazlaganju potrebnih unutrašnjih promena institucionalnog okvira funkcionisanja države. Ovo je logična posledica potrebe dekonstruisanja nedemokratskog modela funkcionisanja države koja je karakterisala Srbiju (SRJ) devedesetih godina. Sa druge strane, prostor koji je posvećen dimenziji EU–Kosovo sugerije izraženu privrženost brzom prilagođavanju EU, tako da je izostanak češćih referenci na EU verovatna posledica identifikovanja izgradnje demokratskih institucija i procesa pristupanja. Drugim rečima, ovo znači da je Đinđić podrazumevao da političke reforme Srbije idu ruku pod ruku sa pristupanjem EU, tako da izostaje posvećivanje većeg procenta govora ekspliciranju ciljeva u procesu pristupanja. Ovome u prilog ide izjava Đinđića koju je izneo u aprilu 2001. godine, u kontekstu rada na novom programu stranke: „Smatramo da je posle deset godina postojanja stranke potrebno inovirati program koji će sadržati tri važna elementa: socijalnu odgovornost, modernizaciju upravljanja odnosno evropsku orijentaciju stranke i lokalnu samoupravu“ („Vizija Srbije kakvu želimo“ 2001). Dakle,

ova, donekle konfuzna formulacija sugerše da je iz Đinđićeve perspektive „modernizacija upravljanja“ u tesnoj vezi sa „evropskom orijentacijom“, te da unapređivanje uprave u Srbiji ono što je približava Evropi.

Po njemu, Srbija je „na poslednjem mestu u Evropi“ „po svim merodavnim pokazateljima“ (Đinđić 2001). Ovo je motiv koji se ponavlja u ekspozeu i ukazuje da su njemu evropski standardi institucija osnova procenjivanja srpskih političkih prioriteta. Ovo zaostajanje Srbije je vidno pre svega u ekonomiji, ali i u radu javnih institucija. Stoga je za njega bio prioritet „vraćanje naše zemlje u izgubljene evropske integracije“ i trebalo bi trajno rešiti „pitanje njenog evropskog pripadništva“. Jedina izjava koja u njegovom izlaganju eksplicira cilj pristupanja Uniji je: „[K]ompletiraćemo zakonodavstvo koje omogućava neometano poslovanje po standardima Evropske zajednice. Mi želimo da se prilagodimo Evropskoj zajednici i njenom zakonodavstvu da bismo za deset godina, najkasnije, postali član Evropske zajednice“ (Đinđić 2001). Uprkos tome, u čitavom tekstu provejavaju upoređivanja sa evropskim zemljama i iskazuje se ambicija da Srbija bude u većoj meri uporediva sa njima (npr. u stopi korupcije, obrazovanju i postojanju demokratskih institucija).

Sa druge strane, ekspoze nije lišen objašnjavanja interesa Srbije na Kosovu. Ipak, ovoj temi je posvećeno izuzetno malo prostora (svega osam eksplicitnih rečenica u čitavom ekspozeu), što ukazuje na njenu srazmerno malu važnost (*saliency*) za Đinđića. Kao i većina drugih političara najvažnijih stranaka (*mainstream parties*), on je zagovarao očuvanje Kosova u sastavu Srbije. Ipak, argumentacija koju je upotrebio u prilog ovakvog stava je u potpunosti lišena tvrdnji o istorijskim i kulturološkim vrednostima Kosova za nacionalni identitet Srba. Naprotiv, on je pokazivao ambiciju da „ubedi“ Albance u vrednosti zajedničke države. Ovo bi se postiglo u razgovoru sa umerenim Albancima koji bi uvideli da „sve ekonomske i ljudske interese [mogu da ostvare] samo u saradnji sa Srbijom i samo preko Srbije“ (Đinđić 2001). Ovo je značajna razlika u odnosu na Miloševićevu politiku iz devedesetih, čija je nedemokratskost zapravo išla u prilog albanskom secesionizmu (npr. v. Vickers 1998, 263). Stoga, iako je za Đinđića nesumljivo vrednost Kosova u sastavu Srbije pozitivna, ona je značajno slabije izražena od kasnijeg državnog vođstva koje je afirmisalo upravo istorijski i kulturološki značaj ove teritorije (npr. v. poglavlja 6–8).

Inače, sukobljavanja koja se zasnivaju na kulturološkim razlikama, kakvi su oni koji se zasnivaju na etničkim, jezičkim ili religijskim identitetima, teže se razrešavaju od onih koji su distributivne prirode (Elster i dr. 1998, 249–50; v. i Pavlović i Antonić 2007, 251). U prvom slučaju je teško naći kompromis, jer bi sukobljenim stranama bilo najbolje kada protivnici i ne bi postojali. Teško je naći središnje rešenje jer samo postojanje druge strane ugrožava aktere. U poimanju identiteta vremenski horizont tipično seže u daleku prošlost i proteže se u nejasnu budućnost, stvarajući utisak „večnog“ značenja (Elster i dr. 1998, 251). Sa druge strane, u sukobljavanjima distributivne prirode je srazmerno lakše kvantifikovati i podeliti razliku između strana.

Odsustvo identitetskog značenja Kosova, nasuprot „naduvanih nacionalnih interesa i nacionalnih mitologija“ (Đinđić 2001), nesumljivo čini njegovu vrednost manjom nego što bi bila uz dodatak ovih značenja. Ukoliko je Kosovo „normalno“ dobro, akter može da bude spreman na razmenu za neko drugo dobro, pod uslovom da uvećava korist. Nasuprot tome, ukoliko su akteri ušančeni u poimanju identitetskih razlika, to se njihove preferencije približavaju leksikografskim. Tada oni nisu spremni da ih razmenjuju za druga dobra. U tom slučaju bi Kosovo uvek bilo preferirano u odnosu na druga dobra, bez obzira na njihovu moguću monetarnu isplatu. Primer za ovaj drugi slučaj pružaju preference izražene često ponavljanim frazom „bez obzira šta se desi“ (*come what may*), kao u Jeremićevom (2009) obraćanju: „Kao što smo bili nepopustivi tada, ostaćemo nepopustljivi danas i ostaćemo nepopustljivi zauvek. Bez obzira šta se desi, Srbija neće ikada priznati unilateralnu deklaraciju nezavisnosti Prištine.“

Još dve formulacije u Đinđićevom ekspoziju ukazuju na malu vrednost srpske „borbe“ za Kosovo. Rešavanje problema sa prostora bivše Jugoslavije jeste za njega bio prioritetan, ali nije po sopstvenom izboru. Po njemu: „[Ovi problemi] ne zavise samo od nas. Mi smo ih zatekli i treba da ih rešavamo“ (Đinđić 2001). Ovo sugerise da bi se radije bavio drugim problemima u državi, a ne onim koji su vezani za statusna pitanja. Osim toga, on je istakao važnost „pronalaženja modaliteta saradnje u regionu, pre svega sa susedima iz bivše Jugoslavije“. Definisavanje okvira saradnje u regionu kroz razvijanje dobrosusedskih odnosa bi bilo skandalozno za političke aktere u Srbiji koji su tvrdokorno zagovarali slučaj da je „Kosovo Srbija“. Čak i u dokumentima tela EU nije

postojalo formalno i eksplicitno uslovljavanje srpskog pristupanja razvijanjem „dobrosusedskih odnosa“ sve do 2010. godine (v. odeljak 9.4).

Nakon DS-a, sledi opis stavova DSS-a. Ove dve stranke su bile deo koalicije koja je smenila Miloševićev režim. Međutim, od samih početaka ove koalicije postojale su razlike u izražavanju vrednosti prema temama koje se odnose na dimenziju politike EU-Kosovo. DSS je pokazivao veća istaknutost kosovskih tema, a manju onih koje idu u prilog pristupanja EU.

Predsednik DSS-a, Vojislav Koštunica, je uoči izbora za predsednika SRJ 2000. godine insistirao na „doslednoj primeni Rezolucije 1244“ (Koštunica 2000b). Po Rezoluciji SBUN 1244, ljudi na Kosovu treba da uživaju zamašnu autonomiju u okviru SRJ (UNSC 1999b, čl. 10). Međunarona civilna misija na Kosovu treba da uspostavi i nadgleda „privremene demokratske institucije samouprave“ do „konačnog rešenja“ (ibid, čl. 10–11). Ovo rešenje treba da ima u vidu Sporazum iz Rambujea koji, između ostalog, izražava „posvećenost međunarodne zajednice suverenitetu i teritorijalnom integritetu SRJ“ (UNSC 1999a). Rezolucija 1244 takođe nabroja funkcije koje treba da obavlja srpsko osoblje po povratku na Kosovo. Insistiranje na ovom dokumentu sugriše veće vrednovanje zalaganja za Kosovo u sastavu Srbije DSS-a u odnosu na DS. U istom izvoru je primetno da Koštunica i ne pominje cilj pristupanja EU, što po sebi nije dokaz protivljenja ovom cilju jer insistira na principima koji uključuju demokratiju i vladavinu prava, koji su kompatibilni sa članstvom. Međutim, on pominje povratak države u članstvo u UN-u i OEBS-u, što ukazuje da je EU namerno izostavljena.

U obraćanju Koštunice na protestu 5. oktobra 2000. godine takođe dominira interesovanje za Kosovo. On je optuživao Miloševića da je svojom politikom doveo Albance „nadamak nezavisnog Kosova“ (Koštunica 2000a). Međutim, „zločinac“ Milošević je ravan onima u NATO-u koji su bombardovali Srbiju, i to ne treba da bude zaboravljeno. On se sastajao sa „našim [srpskim] najvećim neprijateljima u svetu“, što je Koštunica ilustrovao pregovorima u Dejtonu. Srbija, po Koštunici, treba da postane „deo Evrope“. Ona treba da prvo razvija odnose sa „prijateljskim narodima u Evropi“ (kao koji su imenovani Grci, Francuzi i Norvežani), ali i sa „drugim narodima u Evropi“, što sugerše odsustvo prijateljskog odnosa, po njegovom viđenju, prema velikom delu Evrope. Srbija je za njega „najevropskiji deo Evrope“, „Srbija ne može bez Evrope“, ali i „Evropa ne može bez Srbije“ (Koštunica 2000a).

Zabrinutost da Kosovo može da postane nezavisno nije po sebi *diferencia specifica* DSS-a, jer je i DS zastupao ideju da granice Srbije (SRJ) ne treba da se menjaju. Međutim, Koštuničine formulacije o odnosu prema EU otvaraju prostora za različita tumačenja i čine nejasnim njegove političke ciljeve u odnosu prema Uniji. On ne pominje igde pristupanje „EU“, već da Srbija bude deo „Evrope“. Razlika je u tome što EU predstavlja organizaciju i potencijalni članovi treba da zadovolje kriterijume iz Kopenhagena, kao i druge kriterijume da bi imali izgleda da pristupe. Sa druge strane, članstvo u „Evropi“ ne zahteva ikakve uslove i zagarantovano je samom geografskom pozicijom Srbije. Osim toga, jasan je Koštuničin animozitet prema NATO organizaciji, koja obuhvata najveći deo članica EU. Pristupanje nove članice Uniji podleže višestrukim ratifikacijama postojećih država članica. Stoga je teško zamisliti da država-kandidat ima skromnu saradnju sa članicama NATO-a, a da razvija saradnju sa istim državama koje imaju moć veta nad pristupanjem Srbije EU.

Međutim, čak iako zanemarimo razlike između pojmova „EU“ i „Evropa“ i uzmemo da DSS načelno prihvata pristupanje Srbije, Koštuničino viđenje ovog procesa ukazuje na značajno protivljenje i potencijalno suprotstavljanje. Naime, proces pristupanja EU se zasniva na asimetričnom odnosu između kandidata i Unije, te traži jednostrano prihvatanje (*download*) normi od strane države kandidata (v. Elbasani 2009; Schimmelfennig i Sedelmeier 2004). Njihovo prihvatanje zahteva političke adaptacije koje mogu da budu veoma neprijatne, a Unija vrši pritisak na kandidate da ih učine. Veće su šanse da država prihvata evropske norme, i da ovo brže čini, ukoliko ih vidi kao prikladne (*appropriate*) (v. o ovome u Hall i Taylor 1996; March i Olsen 1989, 1998). Ukoliko su razlike u viđenju prikladnih normi velike, to uvećava šanse da se države suprotstavljaju transferu EU-normi (Börzel i Risse 2003). Takođe, brzina pristupanja države zavisi od kapaciteta člana da prihvati ove norme. Moguće je problem da države samo formalno prihvataju EU pravila, ali da izostaje ponašanje u skladu sa ovim pravilima (Borzel 2011).

U svetlu pomenute literature o Evropeizaciji, Koštuničin odnos prema Uniji je problematičan. Ukoliko „Srbija ne može bez Evrope“ u meri u kojoj „Evropa ne može bez Srbije“, to postoji simetrija pregovaračkih moći dve strane, jer obe podjednako poseduju ono što druga želi. Međutim, ovo ne odgovara realnosti pristupanja novih članova Uniji i, kako je objašnjeno u prethodnom pasusu, na kandidatima je da

prihvataju EU norme. Ukoliko se tome protive, ovo otežava i usporava pristupanje. Dakle, Koštuničino viđenje procesa pristupanja je neodrživo, i, u punijoj spoznaji zadataka koji bi se našli pred njim koje dolazi sa posedovanjem vlasti, šanse su da bi se mogla stvoriti opozicija procesu. Štaviše, ako je Srbija „najevropskiji deo Evrope“, to ne postoji razlog da se Srbija adaptira uslovima članstva u Uniji. Naprotiv, ova formulacija implicira da je Unija, u najboljem slučaju, dorasla Srbiji, a, u najlošijem, da je na njoj da se prilagodi, pošto „ne može bez Srbije“. Ovo sugerise dodatno protivljenje transferu EU normi.

4.2 Saradnja sa Haškim sudom i EU

Ovaj odeljak opisuje značaj saradnje vlada u Beogradu sa Haškim sudom, za odnose sa Zapadom. EU nije vršila pritisak na srpsku kosovsku politiku u toku rada Đinđićeve vlade, ali jeste očekivala popravljjanje saradnje sa Sudom. Odeljak opisuje politiku Beograda prema saradnji sa Sudom, budući da je on presudno uticao na odnose sa Zapadom, u periodu koji obrađuje ovo poglavlje. Ova tema bila predmet strateških kalkulacija najvažnijih stranaka u Srbiji koje su pokazivale otpore očekivanjima Zapada.

Vlada Srbije je vrlo brzo nakon izbora započela razgovore sa visokim predstavnicima EU o perspektivi pristupanja države Uniji. Jedan od prvih konkretnih uslova za Srbiju u tom procesu je bila saradnja sa Haškim sudom. Na saradnji sa ovom institucijom su najviše i najjasnije insistirale SAD, a predstavnici EU su sledili vođstvo SAD-a. Na primer, SAD je najjasnije formulisao svoje uslove za učešće na donatorskoj konferenciji za SRJ i oni su uključivali saradnju sa Sudom. Međutim, tek kada je SRJ donela uredbu o saradnji, a izručenje Miloševića je postalo izvesno, ministri inostranih poslova zemalja EU su u Luksemburgu 25. juna 2001. godine podržali ovo kao pozitivan korak. Predstavnici Srbije su ubrzo po formiranju Vlade RS krajem januara 2001. godine započeli intenzivne kontakte sa predstavnicima Zapadnog sveta (ovo uključuje i srpske funkcionere sa tadašnjeg federalnog nivoa). SAD su odmah istakle da je njihov uslov za finansijsku pomoć Srbiji, koju je Kongres trebalo da odobri 31. marta te godine, saradnja sa Hagom. Vilijem Montgomeri, ambasador SAD-a u SRJ, je 2.

marta preneo upozorenja američke administracije na „ozbiljnost situacije koja bi mogla da nastupi ukoliko se u predstojećih 30 dana ne obezbede traženi uslovi za nastavak američke bilateralne pomoći Jugoslaviji“, među kojima je ključni uslov saradnja sa Haškim sudom („Vašington upozorava vlasti u Beogradu“ 2001). Generalni sekretar NATO–a Džordž Robertson je već 1. februara izjavio da je preduslov za ulazak SRJ u EU i Partnerstvo za mir „njena saradnja sa Haškim tribunalom, prihvatanje granica i saradnja sa susedima“ („Prvo Hag, pa saradnja“ 2001).

Predstavnici EU su takođe isticali značaj saradnje sa Haškim sudom, ali su bili manje određeni u pogledu rokova za pružanje dokaza o saradnji Srbije. Ana Lind, ministar inostranih poslova Švedske koja je predsedavala EU, je 8. februara izjavila da „EU pruža snažnu podršku novom rukovodstvu, ali i da od SRJ mnogo očekuje. [...] [T]akođe smo razgovarali i o očekivanjima koja imamo za budućnost, kao što je saradnja sa Haškim tribunalom“ („U Evropsku uniju pre očekivanja“ 2001). Takođe je rekla: „Ne očekujemo da Milošević bude izručen sutra, ali vlasti moraju reagovati veoma brzo.“ („Sve bliži ulasku u Evropsku uniju“ 2001). Već 10. februara je delegacija Evropskog parlamenta (EP) razgovarala sa predstavnicima Srbije o saradnji sa Sudom. Doris Pak, predsednica Delegacije za odnose sa Jugoistočnom Evropom EP, je predložila hapšenje „vukovarske trojke“ (oficira bivše JNA Veselina Šljivančanina, Mileta Mrkšića i Miroslava Radića) kao izraz spremnosti za saradnju s Haškim sudom. „Zamolili smo naše sagovornike da vide da li postoji mogućnost da uhapsu ’kriminalnu vukovarsku trojku’, jer znamo da su u SRJ. Nismo dobili odgovor, ali smo im dali ideju da ih uhapsu. [...] Pokazali su interesovanje za pitanje saradnje sa Hagom, ali nisu dali rokove“, izjavila je Pak tom prilikom („Tražimo hapšenje vukovarske trojke“ 2001). Svega tri dana nakon što je Milošević lišen slobode, 3. aprila, EU je odobrila 150 od predviđenih 240 miliona evra pomoći SRJ za 2001. godinu. Portparol Evropske komisije (EK) je izjavio: „I dalje ćemo insistirati na punoj saradnji Jugoslavije sa Međunarodnim krivičnim sudom u Hagu za ratne zločine očinjene u bivšoj Jugoslaviji. [...] [Hapšenje je] ogroman korak napred, ali mi očekujemo više“ („EU šalje Jugoslaviji 150 miliona evra“ 2001).

Dakle, saradnja sa Sudom je od samih početaka rada vlasti u postmiloševićevskoj Srbiji bila skopčana sa odnosom države prema EU. Saradnja države koja teži članstvu u Uniji sa Haškim sudom nije utemeljena u kopenhagenskim

kriterijumima (European Council in Copenhagen 1993). Međutim, pošto svaka postojeća članica EU ima moć veta nad pristupanjem Srbije, odnos srpskih stranaka prema Sudu faktički odražava njihovu poziciju na dimenziji politike EU–Kosovo. Moguće je da stranka podržava na načelnom nivou pristupanje Srbije Uniji, ali da odbija saradnju države sa Sudom. Čak iako je ovo principijelna politika u čiju „ispravnost“ veruju političari, ona otežava proces pristupanja Srbije Uniji i faktički udaljava poziciju stranke na dimenziji EU–Kosovo od kraja EU. Obrnuti slučaj, da stranka zagovara saradnju sa Sudom ali da se protivi pristupanju Uniji, nije postojao u Srbiji.

Stranke DOS–a su od svrgavanja Miloševića pokazivale rezervisanost prema saradnji sa Haškim sudom. Đinđić je, nakon susreta sa državnim sekretarom SAD–a Kolinom Paelom, u vezi sa Sudom, izjavio da „Otvoreni smo za saradnju sa svim međunarodnim institucijama, ali smatramo da je naše pravosuđe sposobno da se pozabavi time [problemom ratnih zločina]“, te da „trenutno ne razmišlja“ o izručenju Miloševića Sudu. Takođe je izjavio: „Mislim da je najvažnije da se uspostave čvrste institucije u samoj Srbiji i da dobiju zadatak da ispitaju šta se dešavalo“ („Podrška za rešenje problema“ 2001). Potpredsednik DS–a i ministar unutrašnjih poslova SRJ Zoran Živković je objašnjavao da je SRJ spremna za saradnju sa Haškim sudom, „što je pokazala pokretanjem procesa stvaranja neophodnih zakonskih pretpostavki“, ali je potrebno vreme za „promenu Ustava u tom smeru“ („Nije preduslov“ 2001). U to vreme drugi potpredsednik DS–a i ministar telekomunikacija SRJ, Boris Tadić, je nakon posete Nemačkoj tvrdio da je dobio podršku da se suđenje Miloševiću održi u Beogradu („DOS dobio podršku“ 2001). Dakle, DS, koji je najizraženije od velikih stranaka u Srbiji zagovarao pristupanje Srbije EU, se inicijalno protivio željama Zapada da Srbija izruči Miloševića i istraživao je u diplomatskim aktivnostima načine da izbegne ovakav ishod.

Rezervisanost prema Haškom sudu je pokazivao i DSS. Istina, „[s]vi funkcioneri, uključujući i predsednika Vojislava Koštunicu, rekli su [...] da priznaju nadležnost Tribunala“, u razgovoru sa zamenikom glavnog tužioca Haškog suda Grejemom Bluitom („Hag čeka konkretne znake“ 2001). Na gostovanju u Švedskoj, koja je predsedavala EU, Koštunica je razgovarao sa najvišim predstavnicima domaćina i od njega je zatraženo da isporuči bivšeg predsednika Miloševića Sudu. Koštunica je na konferenciji za novinare izjavio: „Svesni smo svojih međunarodnih obaveza. Znamo da

treba da saradujemo sa Haškim tribunalom, ali ono što nam je potrebno to je saradnja na legalnim osnovama. [...] Potrebno nam je malo razumevanja i strpljenja“ („Zahtevano izručenje Miloševića“ 2001). Međutim, kako je potpredsednik DSS-a Vladimir Dobrosavljević objašnjavao, „predstoji dug proces koji bi trebalo da stvori uslove da ta saradnja [sa Sudom] počne. [...] Tu pre svega mislim na promenu našeg Ustava i većeg broja zakona, koji takvu saradnju onemogućavaju. [...] Ovaj proces će, sasvim sigurno, trajati dugo i sve dok on ne bude završen neće ni biti, neke, 'kooperativnosti' sa Hagom“ („Prvo zakoni, pa onda saradnja“ 2001).

Dakle, inicijalno su vođstva DS i DSS bila rezervisana prema saradnji sa Sudom i tražila načine da odgode konkretna izručenja. One su se izgovarale nedostatkom pravnih institucija u Srbiji, ili željom da Miloševićevi ljudi odgovaraju u zemlji. DSS je bio znatno glasniji u kritici Suda, što sugerise veću u udaljenost na dimenziji politike od EU kraja. Ovo se vidi iz formulacije Koštunice da „[m]ožemo se zapitati o čudnoj proceduri koju vodi sud. Moje primedbe se odnose na selektivnu pravdu tog tribunala, što navodi da se kaže da ta pravda i nije pravična“ („Zahtevano izručenje Miloševića“ 2001). Uz ovo, Zapad, koji je insistirao na saradnji Srbije sa Sudom, po Koštuničinom viđenju, je efektivno činio ultimatum, te je on odbijao ovakvu politiku. Dragan Maršićanin, predsednik Skupštine RS i potpredsednik DSS-a, je formulisao da saradnja treba da bude „obostrano prihvatljiva“, što veoma odudara od prihvatanja saradnje kao uslova za pristupanje Uniji: „Mislim da prihvatljiva mera saradnje neće podrazumevati obavezu izručenja bilo kog lica koje je optuženo pred Haškim tribunalom, već se ovde radi samo o ubrzavanju procesa pristupanja određenim, mogućim i obostrano prihvatljivim oblicima saradnje“ („Izručenje neće biti neophodno?“ 2001). Ipak, pošto se radi o samim počecima funkcionisanja postmiloševićevske vlasti u Srbiji, to je inicijalno postojala neizvesnost u pogledu značaja saradnje Srbije (SRJ) sa Sudom, za odnose sa EU i šansama za pristupanje. Stoga inicijalne preferencije stranaka prema saradnji sa Sudom nisu uverljivi pokazatelj njihovih pozicija na dimenziji politike EU–Kosovo. One po sebi mogu da sugerisu bilo negativnu percepciju Suda od strane srpskog vrha, bilo nevoljnost da učine „nepatriotske“ i nepopularne mere koje bi dale izgovor protivnicima za napade.

Ipak, u svetlu uslova za pristupanje Srbiji Uniji, koji su vrlo brzo po formiranju postmiloševićevskih vlasti predloženi srpskim liderima, odnos stranaka prema Sudu

postaje uverljivi pokazatelj njihovih politika prema EU. Otežavanje saradnje sa Haškim sudom, *volens–nolens*, otežava približavanje države Uniji. Razlike između DS–a i DSS–a su počele da se pokazuju u prvim nedeljama rada Vlade RS i stranke su počele da se udaljavaju na dimenziji politike. Već u prvoj polovini februara predsednik Vlade RS Đinđić je zagovarao da se zakon koji bi uređivao saradnju sa Sudom donese u najkraćem mogućem roku, što bi potvrdilo da u Srbiji postoji volja vlasti da realizuju saradnju sa Sudom. Takođe, on je smatrao da bi bilo dobro da država isporuči Sudu neke optuženike odmah nakon usvajanja zakona. Nasuprot njemu i sve jasnijim očekivanjima od Zapada, Predsednik SRJ Koštunica je smatrao da zakon ne treba doneti na brzinu, već da ga treba temeljno pripremiti kako „bi se izbegle sve, eventualne, neprilike koje bi mogle uslediti“ („Prvo zakon, pa izručenje“ 2001). Po Koštuničinom mišljenju, nakon pada Miloševića, one države koje su uslovljavale Srbiju, a faktički to su zemlje Unije i SAD, su više „odmagale nego što su pomagale“ rešavanje problema u Srbiji. Ispunjavanjem uslova „[SRJ] ne zna šta dobija, ako se ne računaju verbalna obećanja“. Zapad ne treba „da nam nudi nekakva svoja rešenja“ („Međunarodnoj zajednici suštinski nedostaje Milošević“ 2001).

Đinđić je 15. februara tvrdio da je postignut dogovor između republičke i savezne vlade da treba otkazati gostoprimstvo ili izručiti lica koja su tražena od Suda, a nisu državljani SRJ. Međutim, Koštunica je već sutradan demantovao postizanje ovakvog sporazuma. DSS je načelno prihvatao hapšenja optuženika, ali tek pošto se donese novi ustav. U odsustvu ovoga, po stavovima DSS–a, akt bi bio ilegalan i sama demokratija u Srbiji bi bila potkopana. MUP Srbije je 23. marta objavio da je uhapšen Milomir Stakić, državljanin BiH, na teritoriji Srbije i predat Sudu koji ga je tražio. Povodom ovog događaja je Ministar unutrašnjih poslova SRJ Živković izjavio da „ne postoje zakonske prepreke za ekstradiciju stranih državljana i mi moramo da poštujemo obaveze prema međunarodnoj zajednici“ („Hapšenje Stakića saradnja s Hagom“ 2001). Primetno je da ovo sugeriše promenu politike u odnosu na onu koju je Živković nešto ranije predstavljao i da je DS isticao interpretaciju prava o kojoj ranije nije govorio. Do ove promene je došlo, očigledno, pod uticajem predočenih želja Zapada.

DSS se protivio hapšenju Stakića. Koštunica je tvrdio da je ovo „izuzetak koji nije smeo da se dogodi“ („Sva (ne)slaganja Koštunica–Đinđić“ 2001). Po njemu, saradnja sa Haškim sudom je trebalo da bude uređena jedinstvenim zakonom koji bi

obuhvatao slučajeve domaćih i stranih državljana. Štaviše, DSS je sugerisao da je Koštunica prevaren činom hapšenja, koji nije dogovoren od koalicije na vlasti – DOS. Dva dana nakon vesti o hapšenju, DSS je održao sednicu glavnog odbora na kojoj je Koštunica počeo da najavljuje nove izbore. Uz osude hapšenja, Koštunica je govorio o teškom stanju na Kosovu i izražavao je potrebu za većim prisustvom organa SRJ (što je bilo u skladu sa rezolucijom SBUN 1244). Ovo ukazuje na veću istaknutost kosovske teme i sugeriše veće vrednovanje Kosova u odnosu na druge članice DOS-a.

Početak izrade zakona o saradnji sa Sudom je najavljivan nakon formiranja republičke vlasti DOS-a. Ovo je bio posao kojim se bavilo Ministarstvo pravde SRJ na čelu sa Momčilom Grubačem, a ministarstvo je najavljivalo da će predlog zakona brzo biti završen. Međutim, uprkos deklarativnoj voljnosti čitavog DOS-a da se materija saradnje sa Sudom pravno uredi, do usvajanja zakona nije došlo niti u roku nakon kojeg je SAD trebalo da odluči o pomoći Srbiji, niti kasnije. Đinđić je tokom posete SAD-u krajem marta 2001. godine izostanak zakona objašnjavao nevoljnošću crnogorskih partnera u vlasti na federalnom nivou. Crnogorska Socijalistička narodna partija (SNP) se protivila izručenjima, a Đinđić je neizglasavanje zakona podređivao vrednosti sigurnosti opstanka federalne države. Postojala je ideja da na federalnom nivou treba da se donese samo opšti zakon koji bi načelno definisao saradnju sa Sudom, a nakon toga bi trebalo da republike konkretnije uredi oblike saradnje zakonima koje bi same donele. Međutim, na sastanku DOS-a na kojem je trebalo o ovome da se odlučuje, Gradimir Nalić, Koštuničin savetnik koji se pojavio umesto Koštunice, je saopštio da „ne može da garantuje da će njihovi poslanici glasati za to u republičkom parlamentu“ (Ikonić 2001).

Do akcije hapšenja Miloševića je došlo u samom predvečerju roka SAD-a, 31. marta 2001. godine. Ova akcija je imala usaglašenu podršku republičkih i saveznih organa (uključujući ministre sa oba nivoa). Do nje je došlo nakon njihovog tročasovnog sastanka u Palati federacije 31. marta. Do ovoga je došlo, po rečima samog Koštunice, „kako bi se smirila napetost povodom zahteva za hapšenje bivšeg predsednika SRJ“ („Sprećićemo državnu krizu“ 2001). Primetno je da je Koštunica izbegavao da imenuje izvor zahteva za hapšenje, iako je jasno da je datum određen zahtevima SAD-a, a da su njihove preferencije delile članice Unije. Dakle, Koštunica je pokušavao da izbegne slanje signala da se pomerio ka EU kraju dimenzije politike, iako je hapšenje Miloševića u tom trenutku upravo snažan signal za ovo. Takođe, Koštunica je

komentarisao da „[n]ijedan pojedinac ne može ugroziti opšte državne i nacionalne interese“ („Sprečićemo državnu krizu“ 2001). Ovo, takođe, ukazuje na prećutno uvažavanje „ozbiljnosti situacije“, kako je Montgomeri to formulisao, u kojoj bi se država našla oglušavanjem o zahteve Zapada.

Tri dana nakon hapšenja, Koštunica se dodatno ograđivao od akcije tvrdnjom: „Ja sam za akciju hapšenja saznao tek u osam ujutru, narednog dana“ („Konfuzno i trapavo“ 2001). Po njemu, čitava akcija je izvedena „konfuzno i trapavo“. Po Koštunici, „[t]akva akcija je dovela i u pitanje odluku Džordža Buša [predsednika SAD–a] o pomoći Jugoslaviji“. On je, takođe, tvrdio da hapšenje nije povezano sa rokom koji je dao SAD. Da bi dodatno ojačao kredibilitet kod glasača koji su rezervisani prema Zapadu, Koštunica je kritikovao Haški sud, kome „nedostaju neke sudske institucije“. Ovo je u suprotnosti sa ranijim izjavama kojima je DSS prihvatao nadležnost Suda, što je u ovom odeljku pomenuto. Po Koštunici, Milošević je trebalo da odgovara u Srbiji zbog onoga što je morao da uradi, a ovo se „pre svega“ ticalo Kosova („Konfuzno i trapavo“ 2001). Konačno, on je 8. aprila izjavio da se američkom „ultimatumu nije ni moglo, ni smelo udovoljiti“ („Poslednji čas za federaciju“ 2001).

4.3 Saradnja sa Haškim sudom nakon hapšenja Miloševića

Ovaj odeljak nastavlja tamo gde se prethodni završio. U njemu će biti opisani stavovi srpskih stranaka o Haškom sudu, nakon hapšenja Miloševića, kao i pokušaji usaglašavanja sa crnogorskom Socijalističkom narodnom partijom (SNP) po istom pitanju. Hapšenje Miloševića je pozitivno primljeno od strane Zapada i privremeno je smanjilo diplomatski pritisak na Srbiju da saraduje sa Haškim sudom. Savezno ministarstvo pravde i država su dobili novo vreme da rade na već ranije pominjanom zakonu koji bi uredio saradnju sa Sudom. Ministar Grubač je 4. aprila izjavio da je nacrt zakona gotov, ali su predstavnici crnogorskog SNP–a, koji je bilo partner DOS–a na saveznom nivou, ubrzo potvrdili od ranije poznato protivljenje izručenjima državljana SRJ. Ipak, u državi je postojalo raspoloženje da će do usvajanja zakona doći tokom narednog meseca, naročito nakon okončanja kampanje za parlamentarne izbore krajem aprila 2001. godine u Crnoj Gori.

DS je iskoristio novodobijeno vreme i podršku Zapada državi da signalizira pomeranje na dimenziji politike, udaljavajući se od krajnje tačke dimenzije politike „EU“, što je i DSS već započeo (v. prethodni odeljak). Prvo je potpredsednik DS-a Živković objašnjavao da će izručivanje građana zavisiti od toga kako tu materiju uredi zakon o saradnji sa Sudom, te da niko neće biti izručen bez zakona („Vrh vlasti povezan s kriminalom“ 2001). Predsednik vlade Đinđić je u maju dao intervju francuskom „Mondu“ u kome je objašnjavao da Miloševiću treba suditi u Srbiji, te da Zapad treba ovo da razume i da dâ Srbiji „godinu ili dve“ („Miloševiću treba suditi u Beogradu“ 2001). Po njemu, zašto bi se Miloševiću sudilo u Hagu, ako ovo može da bude učinjeno u Srbiji, uključujući i suđenje za ratne zločine. Đinđić je objašnjavao da bi Srbija zasluživala kritike ako ne bi bila voljna da mu sudi, ali ovo nije slučaj. Da se radi o promenama pozicije Đinđića ukazuje i del Ponteova, koja je izražavala veliku iznenađenost njegovim novoizrečenim izjavama u vezi sa suđenjem Miloševiću u Srbiji. Po njoj, Đinđić joj je ranije, „u privatnim razgovorima govorio drugačije“ („Insistirao na izručenju“ 2001).

Da se ne radi o izolovanoj izjavi može se zaključiti iz Đinđićevih aktivnosti iz maja 2001. godine. On je 12. maja izjavio, u vezi sa pregovorima o zakonu o saradnji sa Sudom, da će doći do razgovora sa partnerima iz crnogorskog SNP-a, ali da „neće biti pritisaka ni na koga“ („Po meri koalicije“ 2001). S obzirom da je stav SNP-a već bio dobro poznat po pitanju izručenja, to Đinđićeva nevoljnost da vrši pritisak na crnogorske partnere sugerise da je i sam bio bez entuzijazma za izručenja, jer je u startu odbacivao insistiranje upravo na onome na čemu se SNP najviše protivio. Međutim, ovo će se brzo promeniti, te će doći do pritisaka Srbije na Crnu Goru, nakon ponovnih uvođenja uslova Zapada koji su se ticali saradnje sa Sudom (v. kasnije u ovom odeljku). Đinđić je 20. maja objašnjavao da treba da dođe do suočavanja društva sa zločinima, ali da do ovoga treba da dođe nakon jednog dugog procesa. Po njemu je bilo potrebno stabilizovati institucije, u koje spadaju sistem zakona, sudstvo, policija, prosveta i zdravstvo, pa onda se „suočiti sa velikim temama“ („Neophodno stvoriti stabilne institucije“ 2001). Ovakve izjave sugerisu da bi suđenja za ratne zločine usledila tek nakon protoka veoma dugog vremenskog perioda i da je Đinđić pokazivao preferenciju prema zanemarivanju teme na kojoj je Zapad insistirao. U intervjuu koji je dao 3. juna

španskom listu „Mundo“, Đinđić je načelno prihvatao funkcije Haškog suda, ali je zagovarao ideju da Miloševiću bude prvo suđeno u Srbiji, pa tek onda da bude izručen.

DSS je nakon hapšenja Miloševića nastojao da izbegne odgovornost za ovaj čin (v. prethodni odeljak). DSS je nastavio da zagovara načelnu potrebu donošenja zakona o saradnji sa Haškim sudom, ali i dalje nije pokazivao spremnost da prihvati izručenja optuženih Sudu, u prvom redu Miloševića. Koštunica je početkom maja bio u poseti SAD-u, gde se i obavezao da će doprineti usvajanju zakona o saradnji sa Sudom koji Vlada SRJ priprema. Izjavio je: „[S]ve ću učiniti da taj zakon [o saradnji sa Sudom] Skupština i usvoji. [...] Više od toga u ovom trenutku ne mogu da učinim“ („Podrška Pauela“ 2001). Naravno, da nacrt zakona nije predviđao izručenja optuženih njegovo donošenje ne bi ni bilo sporno u pregovorima sa crnogorskim SNP-om. Nakon povratka iz SAD-a Koštunica je priznao da njegova uveravanja samo za donošenje zakona nisu zadovoljavajuća za SAD: „[N]ašim sagovornicima to nije bilo dovoljno, tako da je pitanje učešća SAD na donatorskoj konferenciji i dalje otvoreno“ („Istorijski važna poseta“ 2001). Međutim, u Srbiji se Koštunica i dalje trudio da ignoriše problem očekivanih izručenja Haškom sudu. On je 23. maja, potpuno suprotno ranijim izjavama, tvrdio da izručenje Slobodana Miloševića nigde nije postavljano kao uslov za održavanje donatorske konferencije, te „da se u svetu o tome i ne razmišlja“, a „[j]edino što je zatraženo je usvajanje pravnog okvira za saradnju sa Tribunalom“ (Đorđević 2001). Ipak, da ne bi bilo zabuna, iako je Koštunica već bio upoznat sa stavovima SAD-a, već sledećeg dana je iz Stejt departmenta stigla potvrda da SAD očekuje napredak u saradnji SRJ sa Haškim sudom, u šta spada i izručenje Miloševića, a da od ovoga „zavisiti podrška Vašingtona donatorskoj konferenciji za Jugoslaviju“ („Izručenje se podrazumeva“ 2001).

Razgovori predstavnika DOS-a i SNP-a su tokom maja i juna bili veoma intenzivni, ali nisu urodili prihvatanjem obostrano zadovoljavajućeg zakona o saradnji sa Haškim sudom. Čak i nakon izbora u Crnoj Gori, SNP se čvrsto protivio izručenjima državljana SRJ. Podsticaji na saradnju SRJ sa Sudom su naročito porasli nakon najava održavanja donatorske konferencije krajem juna, koja je bila uslovljena ovom saradnjom. U Srbiji je od ove konferencije očekivan iznos do 1 milijarde dolara i otpis dugova. Međutim, SAD su očekivale napredak SRJ u saradnji sa Sudom, koji se po njima nije desio nakon hapšenja Miloševića. Bez učešća SAD na konferenciji (ili uz

minimalno učešće) vrlo je izvesno da bi i drugi učesnici, uključujući EU i Japan, bili spremni na manju pomoć SRJ. Koštunica je tako sredinom maja bio u poseti Berlinu, gde je podržano održavanje konferencije, ali uz učešće SAD-a. Nakon Koštuničine posete Beloj kući u maju, portparol predsednika Buša je izjavila: „Buš je jasno stavio do znanja da Milošević treba da bude izveden pred lice pravde za međunarodne zločine“ („Buš: Očekujem konkretne korake“ 2001). Nakon ovoga, ministri inostranih poslova zemalja EU su odlučili da donatorska konferencija za SRJ treba da bude krajem, a ne početkom juna, jer „još treba dati vremena“ da se stvore uslovi („Evropa čeka SAD do kraja juna“ 2001).

Dakle, nakon labavljenja pritiska na SRJ da saraduje sa Sudom, Zapad je u odsustvu napretka saradnje države povećao očekivanja od SRJ i podsticaje da država saraduje. DOS se nadao da bi uvođenjem zakona o saradnji sa Sudom u skupštinsku proceduru u poslednjim momentima pokolebao stav SNP-a, te stvorio potrebnu većinu za njegovo donošenje. Kako se ovo nije desilo, zakon je povučen iz procedure. Iako je Đinđić najavljavao da neće biti pritiska na SNP, neuspešnost pregovora je ovo promenilo. U toku pregovora je dovođena u pitanje budućnost Jugoslavije kao federalne države, budućnost koalicije na saveznom nivou i integracija u međunarodnu zajednicu, u slučaju oglašavanja o očekivanja Zapada. Vlada SRJ je 23. juna, nekoliko dana pre donatorske konferencije, donela Uredbu o postupku saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom sa očiglednom namerom da izruči Miloševića. SNP je bio protiv uredbe, ali je njen član ipak dao kvorum Vladi svojim pristustvom. Pošto je u tom trenutku isporučivanje Miloševića izgledalo kao izvesnost, ministri inostranih poslova zemalja EU su pozdravili uredbu Vlade SRJ i saopštili da bi uspeh donatorske konferencije doprineo razvoju demokratije u SRJ i podstakao proevropske reforme. Međutim, Savezni ustavni sud je doneo privremenu meru suspenzije primene uredbe do konačne odluke o ustavnosti dokumenta. Ipak, Vlada RS je na osnovu statuta Haškog suda i Ustava RS (1990, član 90, tačka 2), po kojem republički organi donose akte kada su interesi republike ugroženi od strane federacije, donela odluku o direktnoj saradnji sa Sudom, po kojoj je izručen Milošević. Đinđić je ovu odluku potkrepio sa tri argumenta: Savezni ustavni sud je nekredibilan zbog personalnog sastava i prethodnih odluka; osim toga, mnoge države su odlučile da učestvuju na donatorskoj konferenciji samo zahvaljujući donošenju Uredbe; konačno i najvažnije, Savezni ustavni sud svojom

odlukom potencijalno gura Srbiju u novu međunarodnu izolaciju. On je izjavio: „Smatramo da Savezni ustavni sud predstavlja organ koji očigledno ne funkcioniše sa interesima Srbije i da su se stekle ustavne okolnosti da Vlada Srbije donese odluku koju je donela“ („Milošević u Hagu“ 2001). Ironično je da je Milošević, koji se u vreme urušavanja socijalističkog bloka koristio narastajućim nacionalizmom u Srbiji, isporučen Sudu na osnovu arhaične odredbe Ustava RS (1990) koja je trebalo da zaštiti interese Srbije od potencijalnog ugrožavanja u okviru SFRJ.

Koalicija DOS je bila ujedinjena tokom više rundi pregovora sa SNP–om. Ovo su potvrđivale izjave ministara inostranih poslova Svilanovića („Razgovori pre ponedeljka“ 2001), unutrašnjih poslova Živkovića („Savezna Uredba karta za Hag“ 2001) i telekomunikacija Tadića („O zahtevima DSS-a kad budu zvanični“ 2001) iz Vlade SRJ, kao i Đinđića i Žarka Koraća iz Vlade RS („I Koštunica bio za izručenje“ 2001). Portparol DSS-a, Milorad Jovanović, je izjavio da „neće biti odstupanja od postojećeg Predloga zakona [o saradnji sa Sudom], jer je već učinjeno dovoljno ustupaka SNP–u.“ On je, takođe, dodao da je „stav DSS–a precizan – zakon treba da se donese, da imamo te međunarodne obaveze i da je to najbolji put za saradnju sa Haškim tribunalom. [...] Ako Zakon ne bude donet, DOS će održati sednicu i videti šta dalje“ („Jedino rešenje je Statut Tribunala“ 2001). On je u intervjuu još izjavio da Demokratska stranka Srbije „ne bi lično nikoga isporučila Haškom sudu, ali više nije u pitanju da li to odgovara nekoj stranci, već se radi o opstanku zajedničke države“ („Nije više u pitanju interes stranaka“ 2001). Takođe, čak iako je bilo članica DOS–a koje su se protivile saradnji sa Sudom u značajnoj meri, dvomesečna ubeđivanja SNP–a od strane DOS–a su dovoljno dug period da se ono pokaže. Istina, SNP–je sugerisao tokom više rundi pregovora sa DOS–om da u DOS–u postoje unutrašnje razlike koje ga dele na dva krila. Po ovome, Koštunica je spadao u one koji se i sami kolebaju po pitanju saradnje sa Sudom. Međutim, čak i DSS nije zvanično opstruirao korake DOS–a koji su preduzimani ka ostvarivanju saradnje sa Sudom radi zadovoljenja Zapada, pre donatorske konferencije. Takođe, nakon neuspeha donošenja zakona o saradnji sa Haškim sudom, bilo je potpuno izvesno da donošenje uredbe uoči konferencije znači samo jedno – priprema se izručenje Miloševića, što ni Đinđić nije krio.

Isporučivanje Miloševića je momenat kada je DSS počeo da se protivi zadovoljavanju uslova Zapada, i da signalizira pomeranje na dimenziji politike. Na ovaj

način je stranka želela da izbegne odgovornost za nepopularnu politiku zadovoljavanja uslova Zapada, koja je veoma udaljena od sredine dimenzije politike, a činjenje nepopularnih mera koje stranke približavaju krajevima dimenzije politike je prepušteno drugim akterima. Prvo je ministar u Vladi RS iz redova DSS-a, Obren Joksimović, glasao protiv odluke o primeni statuta Suda. Ova odluka je bila formalno pokriće za DSS, ali ova stranka i dalje nije javno osudila politiku vlade RS prema Sudu.

Najjasnije pomeranje DSS je signalizirano sa vrha, od strane Koštunice, munjevito, istog dana pošto je Milošević isporučen sudu 28. juna. Koštunica je izručenje Miloševića i pređašnje izručenje Stakića okarakterisao kao nezakonito, neustavno i kao ozbiljno ugrožavanje pravnog poretka. On je čak negirao da je iko u svetu eksplicitno očekivao izručenje Miloševića. Koštunica je ukazivao da je saradnja sa Sudom mučna, ali da treba da se odvija po zakonu i ustavu, za šta se on i zalagao u čitavom procesu pregovora koji je trebalo da dovedu do usaglašavanja zakona. Po njemu, isporučivanje Miloševića je izvršeno „[k]ao da se nekome ovde, a ne nekome spolja žurilo da što pre ispuni ko zna kada, kako i od koga preuzetu obavezu“ („Ishitreno i ponižavajuće“ 2001). Štaviše, ishitreni postupci republičke vlade su po njemu predstavljali preuzimanje Miloševićevih nedemokratskih i nezakonitih metoda. Koštunica je tvrdio da nije bio upoznat sa namerom Vlade RS da isporuči Miloševića, te da je informisan o ovome samo preko medija.

Ovakvo političko ponašanje DSS-a predstavlja faktičku ispalu saradnje koja je postojala u okviru DOS-a, a prvenstveno između njegovih najznačajnijih aktera – DS-a i DSS-a. Tvrdnja o ispalu DSS-a može dobro da bude ilustrovana izjavama samog Đinđića o DSS-u. Naime on je pre isporuke Miloševića govorio da se sa Koštunicom poznaje veoma dugo, da oni o najvažnijim stvarima misle slično, da između njih nema suštinskih razlika, te da i nema sukoba u DOS-u. Nakon pomeranja DSS-a koje je usledilo po izručenju Miloševića, Đinđić je napomenuo da „više ne može da se toleriše“ odnos prema Haškom sudu koji je „licemeran i kukavički“, a koji je povezao sa Koštunicom (Milošević 2002).

Koji su podsticaji na ispalu DSS-a? Izručenje Miloševića u skladu sa željama Zapada i samo na osnovu statuta Suda, a bez zakonskog okvira koji bi u SRJ definisao nadležnosti Suda, je moglo da izgleda kao isuviše prozapadna politika u Srbiji. Pozicioniranje isuviše blizu krajnjih tačaka dimenzije politike bi verovatno bilo

nepopularno kod većine birača u Srbiji. Na primer, popularnost Đinđića, koji je bio na čelu vlade koja je formalno donela odluku o izručenju Miloševića, je pala za četvrtinu od jula do septembra 2001. godine (Milošević 2002), odnosno, u periodu koji je neposredno sledio za izručenjem. Ovo se dogodilo političaru i stranci koja je već imala prozapadnu reputaciju (v. odeljak 4.1). Stranka koja je imala reputaciju veće rezervisanosti prema Zapadu, odnosno čija je idealna tačka bila udaljenija od krajnje tačke EU na dimenziji, mogla je da očekuje i snažniji pad podrške birača.

DSS se, onda, pomerio u anticipiranju manje očekivane koristi od pada podrške. Osim toga, čak i da se DSS nije na vreme pomerio, prozapadna politika vlade RS bi stvorila veliki upražnjeni prostor u sredini dimenzije politike i među umerenim evroskepticima. Ovo bi iznenada stvorilo veliku tražnju na političkom tržištu koja je nezadovoljena, te bi postojao podsticaj da se neki od postojećih ili čak novonastali politički akter pojavi koji bi zadovoljio ovu tražnju. Iznenadnost promene pozicija je prouzrokovana time da gotovo nijedan akter u DOS–ovoj vlasti nije otvoreno zagovarao ideju da Milošević treba da bude isporučen (odnosno, javno mnjenje nije „pripremano“), pogotovu bez zakonodavnih ograničenja same države SRJ, u periodu između uvođenja dva uslova Zapada (za pomoć Kongresa i za donatorsku konferenciju). Čak je i Đinđić izbegavao da otvoreno odgovara novinarima koja će biti sudbina Miloševića, pre nego što je doneta uredba Vlade RS.

Stoga, čak i da nije došlo do ispale DSS–a, vrlo je moguće da bi vakuum oko političkog centra dimenzije privukao nekog drugog političkog aktera i da bi bilo prostora na pretek da ugrabi pristalice, odnosno da pređe cenzus. DSS je racionalno reagovao i munjevito ugrabio priliku na političkom tržištu, istog dana kada se Vlada RS pomerila na dimenziji i isporučila Miloševića. Pomeranje DSS–a je rezultat racionalne logike maksimiranja očekivanog broja glasova, odnosno logike da se politika formuliše radi osvajanja vlasti, a ne obratno (Downs 1957). Ovome je nesumnjivo pomoglo i to što su stranke starog režima bile izuzetno kompromitovane nakon pada Miloševića i ušančene u svojim antievropskim politikama (v. odeljak 4.7 o SRS–u).

Pravi motiv politike DSS–a je ubrzo pokazan. Već narednog dana je DSS, čiji su poslanici do tada bili deo jedinstvenog DOS–a, formirao zaseban poslanički klub. Ova stranka je izražavala opoziciju politici DOS–a, prvenstveno u pogledu izručenja. Iako se nije suprotstavljala pre izručenja, naknadno je oštro kritikovala ovaj čin, označavajući

ga kao ugrožavanje ustavnog poretka. Ova stranka je, ipak, deklarativno i dalje nevoljno prihvatila saradnju sa Haškim sudom kao neminovnost, kao i približavanje države Evropi, iako nije ponudila ijednu konkretnu politiku koja bi se razlikovala od one koju su zagovarali čelnici DOS-a pre izručenja Miloševića. Za DOS je pre izručenja Miloševića važio sledeći redosled preferencija:

„donošenje zakona o saradnji“ > „automatska izručenja na osnovu statuta Suda“.

Zakon nije donet zbog nevoljnosti SNP-a. Nakon izručenja Miloševića, DSS je faktički zagovarao identičan redosled preferencija. On je kritikovao hitrinu izručenja, bez donetog zakona. Očigledno, motivi za ispalu DSS-a ne leže u realizaciji politike, već negde drugde. Motiv DSS-a je bilo uvećanje njegovog udela u vlasti i iskorišćavanje velikog poverenja birača. Ovo je trebalo da bude ostvareno rekonstrukcijom vlade i dodeljivanjem još dva ministarstva ovoj stranci, što je DSS odmah istakao kao zahtev.

Ispala od strane DSS-a je nesumljivo racionalno ponašanje sa stanovišta maksimiranja broja glasova. Međutim, ovo je individualno-racionalno ponašanje kojim se urušava poverenje unutar dotadašnje koalicije DOS, a time i otežava buduća saradnja.¹¹ Da bih ovo objasnio predstavljam pojednostavljenu igru u kojoj učestvuju Đinđić i Koštunica kao lideri najznačajnijih stranaka DOS-a (slika 16). Pretpostavimo radi jednostavnosti da oba igrača imaju na raspolaganju akcije „sarađuje sa Sudom“ i „ne sarađuje sa Sudom“. Igrač koji sarađuje sa Sudom doprinosi izručenju optuženih i obratno. Oba igrača žele da dođe do saradnje, ali preferiraju i da onaj drugi bude odgovoran za izručenja. Oba igrača uviđaju da bi preuzimanjem odgovornosti za izručenja „po nalogu EU“ učinili vrlo nepopularno pomeranje ka kraju dimenzije politike, udaljili bi se od većine birača i učinili sebi izvesnu štetu. Ova šteta ne bi bila katastrofalna ni za jednog igrača jer bi i dalje uživali izvesnu podršku, ali bi ona bila manja nego da stranke teže sredini dimenzije politike. Pretpostavimo da je dovoljno da samo jedan igrač sarađuje sa Sudom da bi došlo do izručenja čije bi benefite ubirala obojica.¹² Pretpostavimo dalje da je korist za oba igrača od saradnje sa sudom jednaka 2

¹¹ Za objašnjenje zašto je opravdano ponašanje stranaka predstaviti kao ponašanje individua v. odeljak 2.6.

¹² Zapravo, mnogo je verovatnije da saradnjom samo Đinđićeve Vlade RS bila moguća izručenja Sudu, nego da bi obrnuta situacija bila moguća. Republička vlada je upravljala organima prisile koji bi mogli da sprovedu konkretna izručenja, a ne vlada SRJ. Međutim, s obzirom na realna dešavanja, ishod igre u

i da je ona posledica direktne finansijske pomoći od Zapada, otpisa dugova i podrške u međunarodnim institucijama. Šteta bi bila jednaka -2. Konačno, neka je korist od „patriotskih poena“ pred domaćim biračima od nesaradnje sa Sudom jednaka 1, dok je šteta -1.

		Koštunica	
		sarađuje	ne sarađuje
Đinđić	sarađuje	1,1	1,3
	ne sarađuje	3,1	-1,-1

Slika 16. Igra saradnje sa Haškim sudom.

Ako Koštunica ne sarađuje, a Đinđić sarađuje sa Sudom, u matrici gore–desno, Đinđić dobija 2-1, a Koštunica ubira koristi i od saradnje i od „patriotizma“, tj. 2+1. Ako ni Koštunica ni Đinđić ne sarađuju, dole–desno, obojica gube podršku Zapada (-2), ali su obojica na optimalnim pozicijama za domaću javnost (+1). Ovo je ishod igre koji je ekvivalentan razvoju političkih događaja u Srbiji tokom devedesetih. Najvažniji akteri na vlasti su se protivili očekivanjima Zapada, ali su pobeđivali na izborima. Ako Đinđić ne sarađuje, a Koštunica sarađuje, hipotetički slučaj dole–levo, isplate su obrnute u odnosu na gore–desno. Konačno, ako obojica sarađuju, gore–levo, obojica dobijaju +2 od Zapada, a -1 od birača. Međutim, moguće je da bi zajedničkim nastupom i usaglašenom politikom prema Sudu mogli da izbegnu štetu od „nepatriotske“ politike. Oni bi mogli da predstave saradnju sa sudom kao izuzetno tešku odluku za državu i onu koju obojica nerado prihvataju, jer ne postoji druga opcija (v. o retoričkim tehnikama političara u Hindmoor 2004). Primer za ovakvu saradnju u kojoj su najvažniji akteri u Vladi RS pokazivali slične preferencije je donošenje Briselskog sporazuma (v. poglavlje 9) i konsekvantna retorika predsednika Vlade i prvog potpredsednika. Drugim rečima, oni su prihvatili zajedničku odgovornost za tešku odluku u politici Srbije prema Kosovu. Stoga je moguće da bi oba igrača koja sarađuju u polju gore–levo imala

kojem samo Koštunica sarađuje, a Đinđić ne, nije od velikog značaja za razumevanje događaja u tadašnjoj srpskoj politici.

uvećanu korist od one koja je prikazana na slici 16. Ovo može da bude ilustrovano rečima samog Đinđića, koji je pre nego što je konačno usvojen savezni zakon o saradnji sa Sudom 2002. godine tvrdio da ne želi da on ponovo bude „izdajnik“. On je izjavio: „[N]e bi bilo korektno da MUP Srbije to radi [izručenja Sudu] bez ikakvog učešća i odgovornosti Savezne vlade i saveznog predsednika, u čijoj je to nadležnosti. Ovako je odgovornost podeljena“ („Na širem spisku nepoznata imena“ 2002).

Lako se pokazuje da su dve ravnoteže igre one u kojima jedan igrač ne saraduje, a drugi saraduje i po ovome igra ima oblik „kukavice“. Izgledalo je da stranke unutar DOS-a saraduju na najvažnijim političkim pitanjima, od kojih je osnovno bilo svrgavanje Miloševića. Ova saradnja je ekvivalentna ishodu gore-levo na slici. Međutim, prva velika prilika da se ostvari značajna politička korist – a ovo je posledica neomiljenosti saradnje sa Sudom među biračima u Srbiji – rasturila je DOS. DSS je u poslednjem momentu „zamotao volan“ birajući da ne saraduje sa Sudom.

Šta je potrebno da bi postojala saradnja dva aktera koji su u situaciji kao na slici? Dve mogućnosti su mehanizam prinude i poverenje između aktera. DOS nije posedovao mehanizam prinude sopstvenih članova. Dragoljub Mićunović, predsednik Demokratskog centra, je nakon jednog sastanka predsedništva DOS-a izjavio da za kršenje discipline ne postoji sankcija. Ovo osnažuju i reči Vladana Batića, predsednika Demohrišćanske stranke Srbije, da je izlazak DSS-a iz DOS-a „potpuno nova situacija“ („Razlaz sa DOS-om?“ 2002), što ukazuje da i nisu predvideli ovakvu mogućnost. DOS je naknadno, nakon duge neizvesnosti u odnosima između DS-a i DSS-a, koja je trajala tokom 2001. i 2002. godine, pronašao mehanizam sankcije. Ovo je prvo bila zamena poslanika koja je najviše pogodila DSS, a zatim i zamena poslanika DSS-a u 2002. godini. Druga mogućnost, poverenje između aktera, je ozbiljno narušeno ispalom DSS-a. Štaviše, DSS je svoju poziciju snažio aluzijama na metod izručenja Miloševića, na osnovu prvo savezne uredbe, a onda i odluke Vlade RS. Po tvrdnjama Dejana Mihajlova, predsednika poslaničke grupe DSS-a u NSRS, nije trebalo vladati uredbama „kao što je to radila Marjanovićeva vlada“ („Uredbama se ne vlada“ 2001). Koštunica je komentarisao: „Želimo li stvarno, ne samo deklarativno da uspostavimo demokratsku državu, napravićemo radikalni rez i odreći se tehnologije vlasti prošlog režima, nećemo više načelo zakonitosti zamenjivati načelom celishodnosti, pokušavati da i sebe i druge ubedimo kako je brzina reformi važnija od njihove temeljitosti“ („Pravna država je

iznad svega“ 2001). Bilo bi gotovo neverovatno da se konsoliduje poverenje u okviru originalnog DOS–a ako jedan od aktera afirmiše čin ispale politike na kojoj je koalicija prethodno saradivala (o jedinstvenom nastupu DOS–a pre izručenja Miloševića v. ranije u ovom odeljku).

DSS–ova ispala originalnog DOS–a je individualno racionalno ponašanje. Međutim, DSS je osvajanjem birača na račun drugih igrača iz DOS–a onemogućio saradnju. Očuvanje saradnje bi iziskivalo da se igrač (akter) odrekne neposrednog uvećavanja glasova na račun drugih igrača, zarad zajedničkog cilja (osvajanja vlasti ili realizacije politike). Na osnovu rečenog, originalni DOS je *de facto* prestao da postoji u danu izručenja Miloševića Sudu. Ovo, takođe, indiciraju Đinđićeve reči, da je saradnja sa Sudom bila „inicijalni spor iz kojeg su generisani svi drugi sporovi“ („Neću da žrtvujem nijednog ministra“ 2001). Ipak, originalni akteri DOS–a su čitavu godinu, do zamene poslanika DSS–a 2002. godine, pokušavali da ispregovaraju novi sporazum. Ovo oslikavaju reči Đinđića: „Hajde da sednemo za sto i da kažemo: možemo li zajedno ili ne možemo. Ili ćemo raditi svako svoj posao ili ćemo se razići“ („Sakupljaju poene blaćenjem drugih“ 2001).

Da bi DSS pristao na novi sporazum bilo je potrebno da tadašnja očekivana korist od vlasti DSS–a bude veća od diskontovane buduće očekivane koristi. Neka je najprostiji oblik kalkulacije DSS–a u obliku $U_1 = d * t * U_2$, gde je U_1 ranija korist od udela vlasti DSS–a (pre novih izbora), U_2 je očekivana buduća korist od udela vlasti (nakon sledećih izbora), t je proteklo vreme, a d je nepoznati faktor diskontovanja DSS–a ($0 \leq d \leq 1$). Još jednom, nakon ispale originalnog DOS–a, DSS nije imao razloga da kalkuliše umanjene lične koristi zarad saradnje sa drugim akterima. Osvajanje ili zadržavanje „patriotskih poena“ tokom izručenja Miloševića je doprinelo popularnosti DSS–a na račun krnjeg DOS–a. Stoga je očekivana korist $U_2 > U_1$. Međutim, ulazak u vladu DSS–a bi dugoročno umanjio vrednost U_2 , jer bi se stranka verovatno „kompromitovala“ kod birača koji su skeptični prema ispunjavanju očekivanja Zapada. Ona bi tada podržavala politiku ispunjavanja zapadnih i haških uslova, te bi izgubila „patriotski“ kredibilitet. Stoga je kalkulacija koju je DSS imao da bi maksimirao korist predstavljala isključiv izbor između U_1 i U_2 . Uvećanje U_1 bi verovatno impliciralo smanjenje U_2 i obratno. Manji udeo u vlasti bez odlaganja bi implicirao pad

popularnosti. Sa druge strane, očekivani veći udeo u vlasti zbog veće popularnosti bi se dogodio, ali sa odlaganjem.

Da bi bio sklopljen novi sporazum o vladi, bilo je potrebno da se poveća korist DSS-a pre novih izbora (U_1). Alternativno, DSS bi želeo da što je manje moguće čeka na pretpostavljeno uvećanje U_2 zbog nestrpljivosti, odnosno diskontovanja budućnosti d * t. Na primer, raspisivanje republičkih izbora ubrzo nakon izručenja Miloševića bi postiglo ovaj efekat. Ovo rezonovanje dobro oslikavaju reči potpredsednika DSS-a i predsednika NSRS Dragana Maršićanina: „Nećemo se vraćati u staru, već ćemo ući u novu Vladu Srbije... [...] DSS rešenje sukoba vidi ili u kompromisu ili u raspisivanju vanrednih republičkih izbora“ („Povratak samo u novu vladu“ 2001). Obren Joksimović, ministar zdravlja iz DSS-a u Vladi RS, je bio još otvoreniji: „Lično bih voleo da do dogovora ne dođe i da mi izađemo iz te Vlade što pre, jer što pre izađemo, pre će biti izbori, a što pre budu izbori narodu će biti bolje“ („Narod plaća, a ko pije ne zna se“ 2001).

Ipak, DSS je pogrešno procenio konsekvence svog izlaska iz DOS-a. Obaranje vlade RS bi iziskivalo koaliciju DSS-a sa strankama starog režima (SPS-a i SRS-a), što bi bilo kompromitujuće za birače DOS-a i na ovo je Đinđić spremno ukazivao. Međutim, još je važnije da je Đinđić obezbedio minimalnu vladajuću koaliciju bez DSS-a.

DSS je odmah po izručenju Miloševića tražio dva dodatna važna ministarska mesta (pravde i unutrašnjih poslova), a kasnije i na podjednaku zastupljenost u Vladi RS kao i DS. Đinđić nije pristao na ovakave aranžmane jer je uvideo da, bez saradnje DSS-a, DOS i dalje ima većinu u NSRS. Tanku većinu od sedam poslaničkih mesta je osigurao nuđenjem mesta Velimiru Iliću, prvo kopredsedniku a zatim i predsedniku Nove Srbije (NS), u izmenjenoj Vladi RS. Ilićeva stranka je takođe ispalila DOS odmah nakon DSS-a, formirajući zaseban poslanički klub u NSRS i sama kritikujući DOS. Međutim, Đinđiću su ustupci NS-u bili jeftiniji, te je faktički postigao minimalnu vladajuću koaliciju u NSRS. Ilić je uživao značajnu popularnost među biračima nakon 5. oktobra zbog svoje involviranosti u događaje koji su vodili do svrgavanja Miloševića. Međutim, njegova popularnost je bila značajno manja od Koštunićine, kao i broj poslanika, te je njegovo podmirivanje funkcijama iziskivalo manje koncesija. Iliću je obećano mesto potpredsednika Vlade, na čemu se on zahvaljivao Đinđiću, a spekulisalo

se o još jednom manjem novom ministarskom mestu za NS. Stoga, sa Đinđićevog stanovišta, niti bi brzi izbori bili korisni, niti su bili veliki podsticaji na pregovaranje nove koalicije sa DSS–om. Naprotiv, on je tvrdio da podržava kandidaturu Koštunice za predsednika Srbije, u slučaju raspada SRJ, ali zato što predsednik nema faktičku vlast.

Pošto je Đinđić osigurao podršku vladi u RS, izgledalo je da je DSS ostao kratkih rukava. Ipak, stranke originalnog DOS–a su se usaglasile da idu na stvaranje novog ustava, nakon kojeg bi usledili izbori. Članovi Vlade RS iz DSS–a su podneli ostavke u avgustu 2001. godine, ali su faktički bili u Vladi sve do njene rekonstrukcije juna 2002. DSS je imao izvesno strpljenje da kapitalizuje popularnost, ali, po rečima Mihajlova, „na izbore neće čekati četiri godine“ („Glasanje veoma blizu“ 2001). Po njemu, DOS je obećao da će raspisati izbore posle osamnaest meseci. Koštunica je kritikovao nevoljnost DOS–a da raspiše prevremene izbore nazivajući je „strahom“ koji je pravdan tobožnjom nemogućnošću reformi („Najveća opasnost 'rumunizacija' reformi“ 2001). Nakon više meseci neizvesnosti o tome ko će ostati u Vladi RS, spekulacija o pregovorima između najvažnijih aktera u originalnom DOS–u i, konačno, pregovora između DS–a i DSS–a, u 2002. godini je došlo do raspleta. Đinđić je na Glavnom odboru DS–a u februaru konstatovao da „[z]a stabilan rad Vlade dovoljna je i apsolutna većina u Skupštini Srbije“, te da nema potrebe da Vlada raspusti samu sebe i da nema potrebe za vanrednim izborima za NSRS pre isteka četiri godine („Rekonstrukcija Vlade u martu“ 2002). Nakon donošenja saveznog zakona koji je uređivao saradnju sa Haškim sudom, DSS je zaboravio insistiranje na novom ustavu RS i intenzivirao kampanju za nove izbore, jer, po Koštunici, „raspored snaga, naročito u srpskoj skupštini, ne odražava političku realnost i uticaj koji imaju političke stranke“ („Serija izbora krajem godine“ 2002).

4.4 Retorika nakon izručenja Miloševića i „patriotsko“ poentiranje Đinđića

Ovaj odeljak se nadovezuje na prethodni i obrađuje promene politika DS–a. U njemu je objašnjeno kako su na Đinđićeve stavove uticale promenljive klime u međunarodnoj zajednici, te kako je iskoristio priliku da ubere „patriotske“ poene zahlađenjem stavova prema Haškom sudu. Nakon izručenja Miloševića Srbija je

ponovo dobila period pauze od međunarodne zajednice na nagovaranje da popravi saradnju sa Haškim sudom. Pozicija DSS-a po pitanju saradnje sa Sudom se nije suštinski menjala, odnosno ova stranka je i dalje očekivala donošenje zakona koji bi uredio ovu materiju. Međutim, DS je iznosio promenljive signale u vezi sa svojom pozicijom. U odsustvu jasnih uslova sa Zapada, DS je postepeno intenzivirao kritiku Suda i zalaganje za zaštitu optuženih. Ova stranka, ipak, nije išla tako daleko da negira nadležnost Suda.

Đinđić je u septembru 2001. godine, uoči susreta sa glavnim tužiocem Suda Karlom del Ponte, objašnjavao da je protiv izručenja aktuelnog predsednika RS Milana Milutinovića. Međutim, što je važnije, on je bio protiv automatizma u izručenjima. On je izjavio: „Do sada je bilo mnogo koraka u toj saradnji. Uvek je poslednji transfer optuženog i taj korak je najteži i najkomplikovaniji. Ali on se ne dešava tako što neko dođe u Beograd i odnese neki paket. To nije bilo nikada do sada, pa neće ni sada“ („Nema izručenja Milutinovića“ 2001). Nakon susreta je izražavao od ranije prisutnu želju da bude suđenja u Srbiji: „[S]ve ono što je nadležnost Haga vrlo brzo može da postane nadležnost našeg pravosuđa, ako naše sudstvo bude radilo na odgovarajući način“ („Đinđić garantuje za Miloševića“ 2001). U jednom intervjuu Đinđić je objašnjavao da je izručenje Miloševića bila neprijatna odluka: „Ta odluka se predstavlja kao suština moje politike: ja to nisam uradio zato što sam želeo, već zato što je to bilo neophodno“ („Neophodna akcija“ 2001). Zoran Živković je u decembru izjavio da ne isključuje mogućnost da se traženi bivši general Ratko Mladić nalazi na teritoriji SRJ. Na pitanje novinara da li bi bio uhapšen, ako je u SRJ, Živković je odgovorio da je potrebno da se donese savezni zakon koji bi ovo uredio („Mladić možda u Jugoslaviji“ 2001). Ovakve izjave sugerišu pomeranje DS-a, koji je želeo da osvoji veće simpatije birača koji su skeptični prema saradnji sa Zapadom. Oporavak rejtinga ove stranke i približavanje centru dimenzije politike joj je bio veoma potreban nakon izručenja Miloševića.

Potvrda da je politika SRJ (Srbije) prema Haškom sudu bila nekonzistentna došla je od njegovih predstavnika koji su krajem 2001. godine ponovo kritikovali državu. Predsednik ovog suda, Klod Žorda, je krajem novembra na zasedanju Generalne skupštine UN-a pohvalio izručenje Miloševića, ali je i ocenio da saradnja države nije dokazana u pogledu svih optuženih, kao i da postoje optuženi koji žive slobodno na

teritoriji SRJ. Nakon toga su predstavnici tužilaštva Suda razgovarali u Parizu sa francuskim predsednikom Žakom Širakom, uoči njegove posete Beogradu, i žalili su se na vlasti SRJ zbog skrivanja Mladića i problema sa pristupima vojnim arhivama. Nakon Suda, evropski predstavnici su ponovo počeli da podsećaju na važnost saradnje sa ovom institucijom. Širak, prvi predsednik velike države u poseti Beogradu nakon Miloševića, je isticao značaj hapšenja i suđenja svima koji su osumnjičeni. Takođe, Doris Pak iz EP-a je u Beogradu, u susretu sa predstavnicima SRJ i Vlade RS objašnjavala značaj saradnje sa Sudom za proces pristupa EU. Po njoj, čak i bez postojanja zakona, moralna je obaveza države bila da isporuči optuženike za ratne zločine.

U SRJ je ponovo postala aktuelna tema donošenja zakona o saradnji sa Sudom. DSS je sada predlagao modus saradnje koji je DOS ranije odbacio. Radilo se o ideji da postoji samo načelni savezni zakon, a da republički zakoni urede detaljnije materiju. Međutim predlozi DSS-a su odbačeni od krnjeg DOS-a jer su podrivali nadležnosti države, za čije očuvanje se u to vreme zalagao skoro čitav originalni DOS, a i tužilaštvo Suda je kritikovalo predlog DSS-a. U svetlu najnovijih podsticaja iz EU i institucionalnih teškoća u SRJ, Đinđić je ponovo zauzeo poziciju saradnje samo po statutu Suda: „Do donošenja zakona, primenjivaćemo Statut Haškog suda, jer je to međunarodni sud i mi smo dužni da ga poštujemo“ („Nacionalni program protiv kriminala i korupcije“ 2001).

Početak 2002. godine je doneo novi odnos u međunarodnoj zajednici prema Sudu. SAD je, kao glavni sponzor ove institucije, želeo smanjivanje njenih troškova i osposobljavanje nacionalnih sudova za procesuiranje zločina. Osim toga, početno izvođenje dokaza protiv Miloševića, kao i njegovo držanje protiv tužilaca, nije delovalo ohrabrujuće na međunarodnu zajednicu. Ovakav razvoj događaja se odrazio i na pozicioniranje DS-a u Srbiji. Đinđić je pokušao da pragmatično iskoristi nepovoljnu klimu po Sud, i da zabeleži „patriotske“ poene u Srbiji.

Đinđić je u intervjuu za nemački „Špigl“ objašnjavao da on ne može uverljivo da zagovara saradnju sa Sudom i isporučivanje novih optuženih u svetlu slabo obavljenog posla tužilaštva, koje je nazvao skupim „cirkusom“ („Hapšenje Mladića izazvalo bi rat!“ 2002). On je, takođe, bio kategorički protiv hapšenja Mladića. Tvrdio je da bi njegovo hapšenje moglo da izazove građanski rat, te da bi cena tog čina bila isuviše velika. Nakon nekoliko dana ponovio je slične izjave radiju „Slobodna Evropa“,

da Mladića i Karadžića ne želi da hapsi jer bi neko mogao da nastrada u činu hapšenja. Po njemu, „ako je [Mladić] u Srbiji, sigurno ima neko obezbeđenje“ i „[n]e znam šta bi se dešavalo u Srbiji da neki mladi policajac pogine [...] u pokušaju da on bude uhapšen“ („Zašto mi da radimo...“ 2002). Da je Đinđić bio uveren da optuženi za ratne zločine treba da budu sudski procesuirani, ovakva opravdanja ne bi bila ubedljiva. On je, tobože, nagađao u kakvom su stanju ovi osumnjičeni, a zatim nagađao o posledicama hapšenja. Teško da bi države postojale ako ne bi raspolagale nadmoćnim aparatom prinude ili ako bi unapred izbegavale primenu metoda prinude zbog mogućeg otpora građana koji bi bili na gubitku delovanjem državnih organa. Stoga, ove Đinđićeve izjave više ukazuju na njegove političke stavove prema saradnji sa haškim sudom, odnosno na njegovu rezervisanost, nego na zabrinutost za živote ljudi koji su pomenuti. Pre nego što je konačno donet zakon o saradnji sa Sudom u 2002. godini, Đinđić je najavljiavao da su izručenja koja su tada bila aktuelna poslednja do kojih će doći, te da će srpsko pravosuđe biti osposobljeno u toku godine da nadalje procesuiraju osumnjičene za ratne zločine. On je izražavao želju da zaista dođe do identifikovanja individualne odgovornosti za zločine, kako ne bi postojala kolektivna odgovornost naroda.

Na značaj Đinđićeve retorike protiv Suda i na njene posledice ukazuje istraživanje „Strateškog marketinga“ koje je u februaru i martu 2002. godine, nakon opisanih intenziviranja Đinđićevih kritika, sugerisalo da bi za krnji DOS glasala dva procentna poena birača više nego za DSS (31,1 naspram 29,1%), u slučaju da dođe do formalnog raspada originalnog DOS-a („Koštunica najbolje ocenjen“ 2002). Ankete malo toga mogu da dokažu. Takođe, pozitivno viđenje Koštunice od strane birača nije iznenađujuće za 2002. godinu. Ipak, snažniji rejting „Đinđićevog“ dela DOS-a i njegov oporavak nakon „kompromitovanja“ izručenjem Miloševića ukazuju da su Đinđićeve političke poruke u odnosu na Sud bile dobro osmišljene u strateškoj situaciji u kojoj se nalazio i da je razumeo značaj približavanja centru na dimenziji politike (v. i odeljak 4.6 u vezi sa promenom Đinđićeve kosovske politike u februaru 2002. godine).

Zakon o saradnji sa Haškim sudom je donet u 2002. godini, nakon konačnog pronalaženja formulacija koje su bile prihvatljive za SNP. Usvajanjem zakona je tema saradnje sa Sudom izgubila na značaju u Srbiji u toku mandata prve postmiloševićevske vlade. U narednom odeljku će opis politika stranaka iz ovog i prethodna dva odeljka poslužiti za iznošenje grafičkog prikaza njihovog pozicioniranja i pomeranja.

4.5 Saradnja sa Haškim sudom: Grafički prikaz

U prethodna tri odeljka je bilo opisano pozicioniranje najvažnijih stranaka iz vladajućeg DOS-a, kao i promene pozicija, po pitanju saradnje sa Haškim sudom. Saradnja sa Sudom je opisivana jer je bila uslovljena zahtevima Zapada (uključujući i EU) i oslikavala je spremnost stranaka u Srbiji da udovoljavaju ili oponiraju Zapadu. Takođe, politika Zapada prema SRJ (Srbiji) je bila fokusirana na povinovanje Haškim uslovima, dok će se kasnije ovaj fokus izmestiti (v. poglavlja 7–9). Ovaj odeljak predstavlja stavove aktera na dimenziji politike, a onda objašnjava promene pozicija do kojih je dolazilo tokom vremena.

Dosadašnji opis stranačkih politika u ovom poglavlju potvrđuje značaj racionalnog pristupa u analizi pozicioniranja političkih stranaka. Stranke se tipično pozivaju na principijelne razloge zbog kojih zagovaraju svoje politike i njihovi predstavnici nastoje da pokažu svoju iskrenu uverenost u ideje koje predstavljaju. Jedana takva ideja koja je naročito bila prisutna u kontekstu odnosa Srbije prema EU je vladavina prava. Političke stranke su svoje postupke nastojale da predstave kao posledicu verovanja u značaj ideje vladavine prava. Posledično, one su želele da njihov odnos prema politici EU i zahtevima Unije prema Srbiji predstave kao da je ograničen principom vladavine prava. Poglavlje sugerise da ovo nije bio slučaj, već da je njihova politika prvenstveno bila vođena političkim rezonovanjem. Ovo, političko rezonovanje je vođeno željom da se u strateškoj situaciji u kojoj su se najvažniji akteri nalazili uveća sopstvena korist, a otuda i uloga racionalnog izbora.

Važno je napomenuti da primat političkog rezonovanja nad pravnim ne implicira potpuno odsustvo značaja vladavine prava za političke aktere koji su opisivani. Naprotiv, razumno je pretpostaviti da svi oni u određenoj meri uvažavaju značaj vladavine prava, a najviše kada im ona ne šteti. Nije moguće vladati modernom državom na uspešan način, a samim tim i maksimirati korist aktera na vlasti, bez sistema normi u državi. Pravo je izraz volje države i akterima koji vladaju je korisno da svoju volju normiraju, da bi podstakli druge građane da se ponašaju u skladu sa njom. Međutim, pravni sistem jedne države je složen i podložan je evoluciji, a obuhvata elemente domaćeg i međunarodnog prava. Stoga ne treba da iznenađuje ako politički akteri uspevaju da pronađu pravne norme koje više odgovaraju njihovim preferencijama

i podvrgavaju svoje ponašanje ovim normama (makar deklarativno), a ne onim koje nisu bliske njihovim političkim preferencijama. Pravni sistem SRJ (Srbije) je bio izrazito podložan tome da akteri biraju kojim će se normama povinovati zato što je država iz devedesetih godina nasledila odsustvo vladavine prava, disfunkcionalnu saveznu državu, nemeritorni sistem javnih institucija i odsustvo snažnog sudstva kao najvažnijeg garanta prava.¹³

Zagovornici neodložnog započinjanja saradnje Srbije sa Haškim sudom, uključujući u prvom redu same predstavnike Suda, su svoju argumentaciju crpli iz činjenice da Povelja UN-a (UN 1945, glava VII) dopušta SBUN-a da, u slučajevima koji uključuju povrede mira i opasnosti po mir, odluči o merama koje će se primeniti da bi se došlo do mira i da bi se mir očuvao. Ovo je obavezujuće za sve zemlje članice UN-a, pa i one koje nisu zastupljene u SBUN-a. Godinu dana nakon osnivanja Haškog suda je osnovan sud za ratne zločine koji su počinjeni u Ruandi i koji funkcioniše po sličnim principima kao i Haški sud (Fatić 2002, 55–6). Statut Haškog suda je donet na osnovu odredbi međunarodnog humanitarnog i ratnog prava, a njime su kriminalizovana dela koja su preuzeta u Krivičnom zakonu SRJ (Fatić 2002, 56). Osim toga, zagovornici saradnje su se pozivali na činjenicu da je Dejtonskim sporazumom SRJ prihvatila nadležnost Suda. Međutim, u sporazumu samo piše da će sve vlasti u BiH saradivati sa institucijama u koje spada Haški sud (UN General Assembly 1995, aneks 6, glava 3, član XIII–4), ali ne i da će isto činiti sve strane potpisnice Parisko–Dejtonskog sporazuma (uključujući SRJ). Konačno, Rezolucija 1244 SB (UNSC 1999b, član 14), na koju su se srpski političari često pozivali u kontekstu potraživanja teritorije Kosova od strane Srbije, obavezuje na punu saradnju sa Sudom.

Na primer, Dragoljub Mićunović, predsednik Veća građana Skupštine SRJ, je nakon neuspeha pregovora DOS-a sa SNP-om objašnjavao: „Poštujući logiku da su međunarodni akti stariji od domaćih, te da nijedan akt UN zakoni članica ove organizacije ne mogu da anuliraju, Statut Haškog tribunala kao tvorevine UN važi i za nas“ („Naš zakon manje zlo“ 2001). Takođe, ministar Grubač je nehotično pokazao da, kada postoji volja, država može da primeni proceduru u saradnji sa Sudom, bez uredbe i bez zakona o tome. Naime, nakon što je Karla del Ponte uručila nalog Suda za hapšenje Miloševića, Grubač je izjavio: „[U]ručenje optužnice ide određenim procesom koji je

¹³ Za analizu pravnih problema funkcionisanja SRJ v. Vučetić (1996).

predviđen i važećim jugoslovenskim propisima: Savezno ministarstvo pravde dostavlja te akte republičkom ministru pravde, a ovaj nadležnom sudu, u ovom slučaju Okružnom sudu“ („Pismo nisam dobio“ 2001). Dakle, državni organi su u tom momentu svesno odlagali saradnju sa Sudom, iako je ministar nehotično pokazao da je moguće primeniti proceduru uručenja optužnice bez dodatnog usvajanja pravnih akata koji bi uređivali materiju saradnje sa Sudom, kada za to postoji volja. Štaviše, ako je ministar zaista nevešt, a procedura i dalje teče bez njegovog uvida, ovo je jak pokazatelj da i nema potrebe za donošenjem dodatnog zakona o saradnji. Godinu dana kasnije Đinđić je izjavio da „ne vidi zašto bi se privođenje nekadašnjih bliskih saradnika Slobodana Miloševića razlikovalo od privođenja bilo koga drugog. [...] Zna se kakva je procedura. Onaj ko se ne pojavi na poziv suda biće priveden“ („Suđenja u Srbiji za dva, tri meseca“ 2002). Konačno, u vremenskoj iznudici pre donatorske konferencije za obnovu SRJ 2001. godine, Vlada RS je saradivala sa Haškim sudom pozivajući se na njegov statut.

Sa druge strane, protivnici saradnje sa Haškim sudom u Srbiji su formulisali više argumenata kritike Suda koji uključuju: Sud je osnovan od strane SBUN–a koji nije nadležan za ovo; procedure Suda određuje on sam; izostavljene su iz nadležnosti određene vrste dela; sam Sud je ponovo nadležan za odlučivanje o žalbama; ne postoji obeštećenje za vreme provedeno u pritvoru za lica za koja se utvrdi da nisu kriva; Sud je kršio prava okrivljenih poput onog na suđenje u razumnom roku; Sud nije procesuirao NATO zločine na prostoru bivše SRJ; i neujednačeni je sistem izrečenih kazni za slične zločine.¹⁴ U ovom duhu, Koštunica je komentarisao „iako iz Haga stižu primedbe da su naši sudovi nesposobni za određene tužbe, moram da naglasim da Tribunalu nedostaju neke sudske institucije“ („Konfuzno i trapavo“ 2001). Osim toga, protivnici Suda su se pozivali na odredbe Ustava SRJ iz 1992. godine, u kome piše da „Jugoslovenski građanin ne može biti lišen državljanstva, proteran iz zemlje, ni izručen drugoj državi“ (Ustav SRJ 1992, član 17, stav 3), kao i Ustava RS, po kome: „Građanin Republike Srbije ne može biti lišen državljanstva, prognan ili ekstradiran“ (Ustav RS 1990, član 47, stav 2). Tako je, na primer, SRS tvrdio: „Nije moguće donošenjem zakona legalizovati nešto što Ustav zabranjuje, već se, po predviđenoj proceduri, mora izvršiti promena Ustava“ („Ekstradicija je protivustavna“ 2002).

¹⁴ Za one koji žele da vide iscrpniju analizu argumenata protiv Suda u srpskoj javnosti, v. npr. Krivokapić (2013). Krivokapić ima pravnu argumentaciju protiv Suda, ali su slični argumenti bili prisutni u političkom diskursu.

Ipak, najčešće su političari iz vlasti bili između ekstremnih pozicija po pitanju saradnje sa Haškim sudom, dok se Koštunica najviše protivio saradnji sa Sudom pre nego što su Zapadni političari u susretima državnog vrha počeli da uslovljavaju Srbiju saradnjom sa Sudom. Neretko su menjali pozicije između sastanaka sa predstavnicima Zapadnih država, pa je primetno da su isti politički lideri imali različite pozicije u različitim momentima (v. odeljke 4.2 i 4.3). Političari koji su načelno podržavali saradnju sa Sudom (ili u momentima kada su ovo želeli da čine) su generalno prihvatili nadležnost Suda, ali su isticali značaj postojanja nekakvog vida domaćeg izvora prava koje bi uredilo saradnju. U najblažem vidu, i najbližem EU kraju dimenziji politike, ovo je bilo donošenje uredbe vlade, što iziskuje najmanju proceduru donošenja. Osim toga, političari su insistirali na donošenju zakona koji bi uređivao saradnju sa Sudom. Oni koji su više naklonjeni približavanju države EU nisu sporili nadležnost Suda, ali su isticali važnost donošenja srpskog zakona koji bi uredio slučajeve koji su ranije bili nepoznati u domaćem pravnom sistemu. Tako je Ministar pravde SRJ Momčilo Grubač objašnjavao da Haškom sudu treba da budu ustupljeni procesi koji su započeti pred domaćim sudovima, što je nemoguće bez nekog „implementacionog zakona“ („O saradnji s Hagom u četvrtak“ 2001). Iako političari koji su zastupali ovaj stav imali generalno pozitivan odnos prema Sudu, donošenje zakona je očigledno zahtevnija procedura od donošenja uredbe vlade i traži veću pripremu državnih organa. Posledica ovoga je i otežavanje saradnje sa Zapadom. Tako su predsednik SRJ Koštunica i potpredsednik Vlade SRJ Miroslav Labus bili u poseti SAD-u početkom maja 2001. godine, ali nisu uspeali da dobiju datum održavanja donatorske konferencije za SRJ, odnosno, ona je faktički odložena.¹⁵

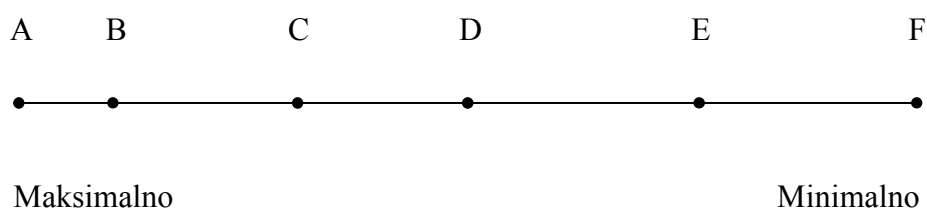
Političari koji su pokazivali više skepse prema zahtevima koji su dolazili sa Zapada (ili makar u pojedinim momentima) i bili udaljeniji od EU kraja dimenzije politike, a takođe su želeli donošenje zakona o saradnji, su se protivili izručenjima Sudu. Njima je potreba donošenja zakona služila kao izgovor za odlaganje saradnje sa Sudom. Po njihovom viđenju, država Srbija je trebalo da ostvari neke druge vrednosti, u koje spada stabilizacija uslova u zemlji i obnova poverenja u pravosuđe u Srbiji, pre nego što započne konkretnu saradnju sa Sudom. Na primer, Koštunica se zalagao za donošenje zakona o saradnji sa Sudom, ali se protivio „automatskom izručenju

¹⁵ Ona nije formalno odložena jer i nije bila zakazana. Međutim, neformalna očekivanja predstavnika SRJ i Srbije su bila da će se ta konferencija održati ranije.

optuženih“ („Nema izručenja bez zakona“ 2001). U još izraženijem evroskeptičnom vidu, političari su zagovarali promenu ustava kao osnovnog zakona države, iza koje bi tek postojala mogućnost da započne saradnja sa Sudom.

Dalje sledi prostorno predstavljanje pozicija stranaka u Srbiji, po pitanju saradnje sa Haškim sudom, na osnovu opisa pozicija iz prethodnih odeljaka. Slika 17 približno predstavlja šest pozicija stranaka (A, B, C, D, E i F). Krenimo redom.

- Pozicija A označava maksimalnu spremnost aktera u Srbiji da udovolji očekivanjima Zapada (EU). Ovo znači da stranka prihvata automatsku saradnju sa Haškim sudom na osnovu međunarodnih izvora prava, a u prvom redu na osnovu samog statuta Suda. Ovu poziciju u čistom vidu nije zauzimala ni jedna pomenuta stranka u Srbiji, niti u jednom trenutku.
- Pozicija B je vrlo bliska A i označava spremnost na saradnju sa Sudom samo na osnovu podzakonskog akta kakav je uredba ili odluka vlade. Akteri u ovoj poziciji žele saradnju sa Sudom i realizuju je na osnovu minimalnih procedura u domaćem pravnom sistemu. Ipak, za donošenje podzakonskog akta je potrebna većina glasova u vladama, tako da je ovo ipak otežavajući faktor za sprovođenje saradnje. Na primer, ovo ilustruju poteškoće koje je DOS imao da stvori ovakvu većinu u Vladi SRJ (mada ne RS), pa je SNP dao kvorum, iako se sâm protivio izručenjima.

Slika 17. Spremnost stranaka da udovolje Zapadu (EU) u saradnji sa Haškim sudom.

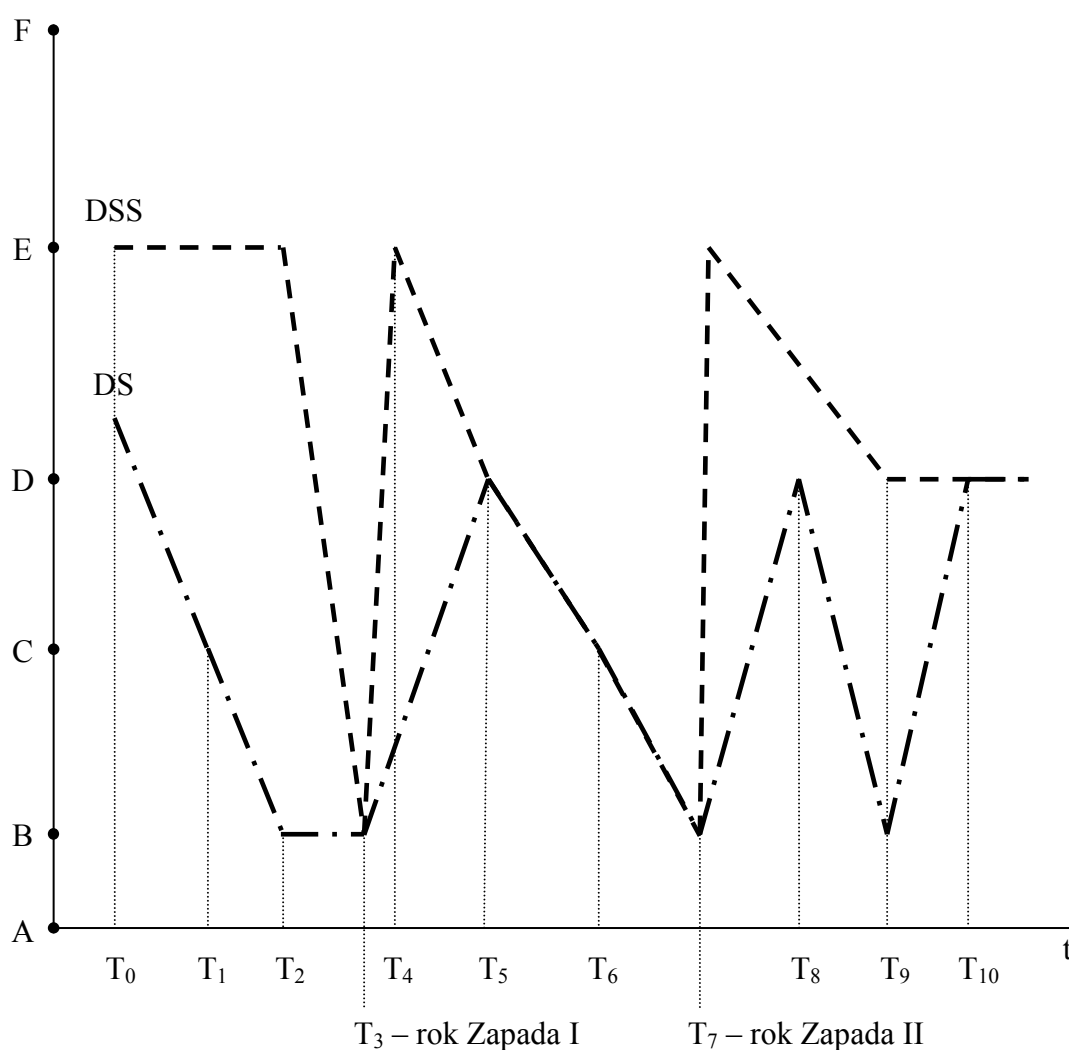
- Dalje, pozicija C odgovara akterima koji žele saradnju države sa Sudom, ali žele i da ona bude zakonski uređena. Oni se ne zalažu za donošenje zakona samo da bi izbegli ili odložili donošenje odluka o konkretnim izručenjima optuženih. Ova pozicija može biti ilustrovana Grubačevim zalaganjem za „implementacioni“ zakon, u vreme dok se zalagao za njega. U ovoj poziciji akteri se suštinski ne suprotstavljaju Zapadu, ali

smatraju da je važno prilagoditi domaće institucije, a ovo se ne može postići aktima manje snage od zakonskih. Ipak, donošenje zakona traži složeniju proceduru od donošenja podzakonskog akta, jer tipično ne uključuje samo vladu, nego i parlament. Takođe, vreme koje su akteri u SRJ proveli usaglašavajući predlog zakona je bilo skopčano sa rizikom od gubljenja naklonosti Zapada, koji je već izrazio svoja očekivanja od SRJ (Srbije). U ovoj poziciji nema apsolutnog gubitka naklonosti, koje bi značilo odsustvo novčane pomoći i napredovanja ka članstvu u EU, ali postoji rizik manje pomoći ili odlaganja procesa približavanja EU.

- Akteri koji su u poziciji D takođe žele da se saradnja sa Sudom uredi zakonom. Međutim, njima donošenje zakona služi da odgode konkretnu saradnju ili da zavaraju Zapad privremenim povinovanjem zbog dobijanja pomoći. Ova pozicija odgovara situaciji „plitke evropeizacije“ (Goetz 2005; Kostovicova 2014), jer akteri deklarativno pristaju na norme indukovane od EU, ali sabotiraju njihovu primenu. Akteri u ovoj poziciji suštinski pokazuju otpor prema Zapadu. Oni bi najradije ubedili predstavnike Zapadnih država da nisu u pravu, a odnosi između Srbije i Zapada treba da budu u skladu sa njihovim (srpskim) viđenjem problema. Tako je Đinđić ubeđivao Zapadnu javnost da suđenje Miloševiću treba prvo da bude u Srbiji, pošto se osposobe domaće institucije. Ipak, političari na ovoj poziciji ne odbacuju u potpunosti saradnju države sa Zapadom, ali uviđaju da je on doneo Srbiji „nesreće“ i „uveliko doprineo prljavštini“ u Srbiji (Koštunica 2001). Ova pozicija je predstavljen blizu sredine dimenzije na slici 17, jer je istraživanje sugerisalo da je najveći procenat ispitanika u Srbiji (48%) podržavao ideju da Miloševića treba optužiti za ratne zločine i za zloupotrebe vlasti u Srbiji („Đinđić i Vlada prošli s trojkom“ 2001). Ova preferencija implicira suđenja Miloševiću za sve ovo u Srbiji, a ne u Hagu. Manji procenat je podržavao samo suđenja za zloupotrebe vlasti u Srbiji, a još manji samo za ratne zločine. Takođe, mali procenat je mislio da mu ne treba suditi.
- Akteri u poziciji E žele da dođe do promene ustava (SRJ, RS ili oba), pre nego što može da započne saradnja sa Haškim sudom. Oni su izrazito kritični prema Sudu i prema očekivanjima Zapada od Srbije. S obzirom na složenost promene ustava, na retkost ove pojave i na nejasnu perspektivu odnosa između Srbije i Crne Gore na početku dvehiljaditih godina, to bi saradnja Srbije sa Sudom mogla da usledi tek u

nedoglednoj perspektivi. Ovi akteri žele saradnju Srbije sa Zapadom, ali imaju vrlo malu spremnost na udovoljavanje očekivanja Zapada. Ova pozicija je samo malo više od izravnog odbijanja uslova Zapada.

- Konačno, akteri u poziciji F odbacuju ikakvu saradnju sa Sudom. Na primer, po SRS-u, navodnih zločina nije bilo, već su oni kombinacija fabrikacija DOS-a i američkih tajnih službi. Srbija ne dobija išta saradnjom sa Sudom, ali gubi ponos (v. odeljak 4.7 o SRS-u).

Slika 18. Prikaz promena pozicija DS-a i DSS-a.

Slika 18 predstavlja grafički prikaz promena pozicija DS-a i DSS-a, na osnovu opisa pozicija u ovom i prethodna tri odeljka. Vertikalna osa predstavlja pozicije

stranaka na osnovu slike 16. Horizontalna osa predstavlja promene pozicija u funkciji vremena (t). Ovakvo predstavljanje pozicija i promena pozicija stranaka nije ikakva novost u literaturi. Sličan dijagram se može naći kod Badža i ostalih (Budge et al. 2007, 407). Na slici je u trenutku T_0 predstavljena inicijalna politika stranaka prema saradnji sa Haškim sudom, nakon formiranja postmiloševićevske Vlade RS 2001. godine. DSS je zagovarao ideju da saradnja sa Sudom treba da bude značajno odložena do donošenja novog ustava (pozicija E). DS je bio nešto manje skeptičan prema saradnji sa Sudom i zagovarao je da treba da bude suđenja u Srbiji i to po zakonu. U odeljku 4.2 je pomenuto da je jednom prilikom Živković zagovarao donošenje novog ustava (tačka E), ali većina vrha DS nije pominjala ovu ideju. Stoga je pozicija DS-a najbliža D.

Nakon prvih susreta predstavnika Srbije (i SRJ) sa političarima Zapada, DS počinje da se pomera, što ga inicijalno udaljava od DSS-a. DS je uvideo očekivanja Zapada od Srbije, te je počeo da zagovara brzo donošenje zakona o saradnji sa Sudom jer je to međunarodna obaveza države (u trenutku T_1 pozicija C). DSS se, ipak, nije pokolebao u svojim ranijim stavovima i intenzivirao je kritikovanje „odmaganja“ srpskih reformi od strane Zapada. Hapšenje osumnjičenog Stakića je intenziviralo polemiku unutar starog DOS-a (trenutak T_2). Dok se DSS protivio ovom činu, DS je ispunio očekivanja Zapada. Ova situacija se ne može jasno odrediti na dimenziji politike jer Stakić nije bio državljanin SRJ. Ipak, ona je pokazala promene stavova DS-a (v. izjavu Živkovića u odeljku 4.2) i uvećanu spremnot na zadovoljenje Zapada.

Na slici tačka T_3 označava kraj američkog roka za odlučivanje Kongresa o novčanoj pomoći SRJ. Kao što je objašnjeno u odeljku 4.2, čitav originalni DOS je bio upoznat sa namerama Vlade RS da liši Miloševića slobode i ovo je otvoreno ili prikriveno prihvatio (pozicija B). Međutim, DSS je spremno, po sprovođenju akcije, kritikovao ovaj čin (tačka T_4). Ova stranka je isticala da nije trebalo udovoljiti očekivanjima Zapada, što je vraća na poziciju E. DS se, takođe, ubrzo nakon hapšenja Miloševića, pomerio na dimenziji. Đinđić nije odbacivao očekivanja Zapada, ali je tokom maja 2001. godine ubeđivao Zapad da suđenje Miloševiću treba da bude prvo u Srbiji, pa sa vremenskim odlaganjem u Hagu. Takođe, Đinđić je bio inicijalno nevoljan da vrši pritisak na crnogorski SNP da popusti po pitanju izručenja državljanina SRJ Haškom sudu. Ovo postavlja DS u tački T_5 na poziciju D. U maju 2001. godine je Koštunica bio u poseti SAD-u i tu je prihvatio da se založi za donošenje zakona o

saradnji sa Sudom, ali ne više od ovoga, što donekle menja poziciju DSS-a. Stoga je, takođe, u tački T₅ prikazano pomeranje DSS-a od E do D, približno u isto vreme kada i pomeranje DS-a. Ovo ponovno približavanje DS-a i DSS-a je omogućilo zajedničko delovanje DOS-a na ubeđivanju SNP-a da prihvati zakonski uređena izručenja državljana SRJ Haškom sudu.

Pritisци Zapada su ponovo porasli i predočeno je SRJ da bez bolje saradnje sa Sudom neće biti sredstava na donatorskoj konferenciji. Iz ovog razloga je DOS nepodeljeno ubeđivao SNP da prihvati izručenja građana SRJ. Čak su i akteri u DOS-u sa više rezervi prema željama Zapada zagovarali izručenja građana po zakonu. Sa ovim u vidu, pozicija svih stranaka DOS-a se promenila na C, u tački T₆, što se dogodilo u junu 2001. godine. Nakon neuspešnog ubeđivanja SNP-a, u predvečerju roka za obezbeđivanje saradnje sa Sudom, uoči važne donatorske konferencije za SRJ, krajem juna su Vlade SRJ i RS prihvatale saradnju sa Sudom na osnovu podzakonskih akata (pozicija B u tački T₇).

Istog dana, nakon realizovanja očekivanja Zapada i isporučivanja Miloševića Sudu, još brže nego nakon prethodnog roka, DSS se ogradio od politike DOS-a. Koštunica je ukazivao na nezakonitost i neustavnost izručenja. Ako je za saradnju sa Sudom potreban drugačiji Ustav RS, to je pozicija DSS-a postala E. Takođe, DSS je pristao da odloži traženje novih izbora u RS sa ciljem rada na novom ustavu. Ipak, u drugoj polovini 2001. godine, DSS je izašao sa inicijativom za donošenje zakona o saradnji sa Sudom, koja nije realizovana, ali je signalizirala ponovnu promenu pozicije DSS-a na D. DSS je suštinski zadržao ovu poziciju u daljem periodu.

Politika DS je bila vrlo promenljiva. Nakon perioda opadajuće popularnosti stranke nakon trenutka T₇, ova stranka je počela da zagovara ideju da suđenja treba da budu po zakonu, prvo u Srbiji i protivila se hapšenju Mladića i Karađića (pozicija D u T₈). Nakon što je DSS izašao sa predlogom zakona koji je bio loše ocenjen od strane samog Suda i kada su predstavnici Zapada (uključujući Miterana koji je pomenut u odeljku 4.4) u decembru 2001. godine ponovo počeli da ubeđuju predstavnike RS (i SRJ) u važnost saradnje sa Sudom, Đinđić je odlučio da do daljnjeg RS saraduje sa Sudom, kao i ranije, samo na osnovu odluke Vlade RS (pozicija B u T₉). Međutim, DS je u prvoj polovini 2002. godine, sa promenom signala u međunarodnoj zajednici prema Sudu, iskoristio priliku da kritikuje Sud i pokazuje veću rezervu prema izručenjima

građana. On se intenzivno zalagao da dođe do suđenja za ratne zločine u Srbiji, što ga ponovo pozicionira na D, u trenutku T₁₀. Ubrzo potom je donet savezni zakon koji je za neko vreme prekinuo polemike o obliku saradnje sa Haškim sudom. Implikacije ovog prikaza pozicija i promena pozicija stranaka biće analizirane u odeljku 4.8.

4.6 Stavovi u direktnoj vezi sa Kosovom

U ovom odeljku su opisani stavovi DS-a i DSS-a o statusu Kosova. U periodu koji obrađuje ovo poglavlje Srbija nije doživljavala uslovljavanja Zapada po pitnju kosovske politike. Naprotiv, države Unije su zvanično zagovarale nepromenljivost granica. DS i DSS su tokom 2001. godine imale različita viđenja budućnosti Kosova. DSS je imao daleko jasnije stavove i tražio je poštovanje Rezolucije 1244 SBUN. Međutim, DS se početkom 2002. godine pomerio i veoma približio stavovima DSS-a.

Sličnost DS-a i DSS-a u pogledu kosovske politike se ogleda u deljenoj zabrinutosti za položaj građana sa Kosova. Visoki predstavnici obe stranke su kritikovali nepostojanje uslova za povratak ljudi, neotkrivanje sudbina mnogih ljudi, te nasilje i bezbednosnu situaciju. Ove kritike, ipak, ne ukazuju na stavove stranaka o statusu Kosova koje bi one preferirale. DSS je bio znatno oštrij od DS-a u kritici Zapadne politike prema Kosovu.

Koštica se zalagao za dosledno sprovođenje Rezolucije 1244 SBUN. On je kritikovao mere UNMIK-a koje su prejudicirale nezavisnost Kosova ili naginjale u tom smeru. Po njemu, UNMIK i KFOR nisu ispunjavali svoje zadatke („Dokle verbalne osude?“ 2001). Koštica je tvrdio da se SRJ neće pomiriti sa nezavisnošću Kosova. On je tražio povratak određenih snaga SRJ na Kosovo, u skladu sa Rezolucijom 1244 („Ozbiljna povreda Rezolucije 1244“ 2001). DSS je znatno oštrije i rečitije od DS-a kritikovao uspostavljanje carinskih punktova na Kosovu. Takođe, po Koštunici, Privremenim okvirom za lokalnu samoupravu su se Kosovu davali elementi državnosti.

Sa druge strane Đinđić se u momentima pridruživao stavovima Koštunice, ali je izbegavao kritiku Zapada i bio je daleko manje kategoričan u pogledu zagovaranja ideje da je Kosovo i dalje deo Srbije. Tako je Đinđić, po postavljanju carinskih punktova koje je i osudio, izjavio: „Nadam se da postoji manevarski prostor [...]“, kao i da treba

„sačekati zvanično rešenje i videti da li je međunarodna zajednica odustala od Rezolucije 1244“ („Vlada Srbije oštro protiv...“ 2001). Ovakva retorika sugerira značajno mekši stav Đinđića u odnosu na DSS, prema statusu Kosova. Sličan zaključak se može izvući iz rasprave u NSRS, povodom UNMIK–ovog ustavnog okvira za Kosovo iz maja 2001. godine. Đinđić je tada konstatovao da okvir zadire u suverenitet RS i SRJ, ali nije jasno osudio ovu pojavu. On je samo tražio da se smanji „siva zona nedoumica“, odnosno da se razjasni situacija na Kosovu. Nije začuđujuće što je Šešeljev SRS ovo okarakterisao kao „neverovatan primer snishodljivosti“ prema Zapadu („Prvo bezbednost, pa institucije“ 2001). Štaviše, Đinđić je eksplicitno podržavao plan Nebojše Čovića, lidera Demokratske alternative, sa početka juna 2001. godine, po kojem je Kosovo trebalo da bude podeljeno na dva entiteta – srpski i albanski. On je izjavio: „Ne znamo da li ćemo ovim predlogom izgubiti ili dobiti nešto, ali ako prihvatimo podelu na kantone, dobićemo deo koji je izgubljen“ („Tribunal posle suđenja u zemlji“ 2001). Ovo ukazuje da se Đinđić pomirio sa faktičkim stanjem koje je ukazivalo da je Kosovo „izgubljeno“. Đinđić je tvrdio da bi za Srbiju bilo mnogo bolje odvajanje Crne Gore i Kosova. Međutim, ovakav razvoj događaja bi doprinio frustraciji građana i otežao proces pristupanja EU. Stoga je kao najverovatnije razrešenje kosovskog spora predviđao podelu Kosova („Načisto sa statusom Kosmeta...“ 2001). On je uviđao pre počinjanja zvaničnih dijaloga o statusu Kosova da bi bilo nerealno očekivati da Albanci prihvate vraćanje na *status quo*. Đinđić je tvrdio da nema konačnu ideju kako da reši status Kosova, ali i međunarodna zajednica je nema. Stoga su sve opcije bile otvorene.

Đinđić je zagovarao odsustvo promene granica, ali prethodno opisaniji stavovi ukazuju da je znatno manje vrednovao Kosovo od Koštunice, koji je bio kategoričan da ono jeste i da treba da bude deo SRJ. Razlika dvojice lidera se jasno videla prilikom poste Putina Beogradu, u junu 2001. godine. Kako je Koštunica naglasio tom prilikom, posebna pažnja u razgovorima je bila posvećena situaciji na Kosovu i nepoštovanju Rezolucije 1244 SBUN. Predsednik Ruske Federacije se složio da je dosledno sprovođenje Rezolucije važno za mir i stabilnost u regionu. Sa druge strane, Đinđić se, takođe, sastao sa Putinom i razgovarao o „ekonomskoj saradnji, poziciji SR Jugoslavije u Pariskom klubu poverilaca, uslovima za reprogramiranje dugova, gasu i sporazumu o ukidanju carina za pojedine proizvode. Od predsednika Rusije dobili smo obećanje da

će predstavnik ove zemlje u Pariskom klubu poverilaca podržati jugoslovenski zahtev za reprogramiranje dugova“ („Rusija za doslednu primenu...“ 2001).

Iako su razlike između dvojice lidera bile primetne, EU nije vršila pritisak na predstavnike RS (SRJ) da prilagode svoju kosovsku politiku. Naprotiv, visoki predstavnici EU su jasno sugerisali da su protiv novih podela teritorija na Balkanu jer bi ovo ugrožavalo bezbednost regije. Ovo je jedan od zaključaka saveta ministara država EU iz novembra 2001. godine. Austrijski ministar Benita Ferero–Valdner je tvrdila da albansko pozivanje na nezavisnost vodi uvećanju nestabilnosti u regionu, te da izbori na Kosovu „nisu bili izbori za nezavisnost“ („O Kosmetu samo sa Beogradom“ 2001). Belgijski ministar Luj Mišel je istom prilikom eksplicirao tvrdnju da je protiv nezavisnosti Kosova. Portugalski ministar Gama je tvrdio da vlasti u Prištini i Beogradu treba da razgovaraju o konačnom položaju Kosova, te da se on može odrediti samo kroz ovakav dijalog. Ubrzon nakon ovog savetovanja ministara, nakon što je posetio UK krajem novembra, Koštunica je bio veoma zadovoljan rezultatima posete. On je tvrdio da „[b]ritanski zvaničnici smatraju da Jugoslavija treba da ostane jedinstvena zemlja s novim ustavnim okvirom, jer bi dalje podele vodile destabilizaciji“ („Velika Britanija za jedinstvenu SRJ“ 2001).

Dakle, predstavnici vlasti u Srbiji nisu imali spoljašnji pritisak da odustaju od potraživanja Kosova. Naprotiv, nakon podrške iz Unije, Đinđić je pragmatično pojačao „patriotsku“ retoriku u vezi sa Kosovom. Naime, u februaru 2002. godine, nešto pre nego što je intenzivirao kritike Haškog suda (označenu kao T₁₀ na Slici 18; v. i odeljak 4.4 o tome), on je učestvovao na skupu u Njujorku posvećenom Balkanu. Tada je izjavio: „Niko se nije usprotivio tom predlogu da se izvrši pritisak da ipak taj državni status kvo ostane sačuvan, jer se otvaranje Pandorine kutije pokretanjem pitanja novih državnosti sigurno ne bi završilo na tome, nego bi zahvatilo i Makedoniju i ko zna šta još“ („Nezavisnost Kosova ne bi donela...“ 2002). On se još zalagao za zaustavljanje dezintegracionih procesa na Balkanu, a za intenziviranje integracionih i objašnjavao je njegovu zamisao kako bi ovo teklo. Nešto kasnije, sredinom februara, Đinđić je predlagao plan za veće prisustvo države na Kosovu, a koji bi bio realizovan u oblastima sudstva, školstva, zdravstva i bezbednosti, jer bi ovo očuvalo i uvećalo poziciju SRJ u eventualnim pregovorima o statusu. Takođe, on je tvrdio da UNMIK treba da sprovodi Rezoluciju 1244 bez ikakve pristrasnosti. Radi podsećanja, prethodne godine je Đinđić

izražavao ozbiljne sumnje o vraćanju na *status quo* na Kosovu. Uprkos početnim razlikama, Đinđić i Koštunica su izgleda približili svoje stavove o Kosovu, iako su njihove argumentacije sugerisale različite etose.

4.7 Politika SRS-a

SRS je u toku rada prve postmilevićevske vlade RS zadržao sličnu poziciju koju je imao i devedesetih godina. U ovom odeljku su opisani stavovi ove stranke o Kosovu i o saradnji sa Haškim sudom. Za početak, SRS je i nakon devedesetih godina objašnjavao da Zapad, a naročito SAD, radi na nezavisnosti Kosova. Po Aleksandru Vučiću, poslaniku u NSRS i generalnom sekretaru SRS-a, DOS je obećavao povratak na Kosovo mirnim putem uz podršku Zapada, ali je ustavni okvir iz 2001. godine bio daleko lošiji od „sporazuma postignutog u Rambujeu“. On je tvrdio da „njihovi [DOS-a] prijatelji organizuju sve na jugu Srbije i traže nezavisnost Kosova. Za stanje na njemu sada nije kriv Milošević, već Amerikanci“ („Katastrofa za Srbiju“ 2001). Šešelj je eksplicirao da se SAD zalaže za „Veliku Albaniju“, a stranke u Srbiji koje podržavaju učešće na „navodnim izborima“ na Kosovu su „srpski izdajnici“. DOS radi u interesu Amerikanaca i uveliko pregovara o davanju baza Amerikancima („Amerikanci hoće 'Veliku Albaniju'“ 2001). Radikali su tvrdili da ne treba učešćem u institucijama Kosova dati legitimitet „okupaciji“. UNMIK-u, „okupatoru“, i DOS-u „u suštini nije stalo do zaštite ljudskih i građanskih prava Srba na Kosovu“ („Izgubićete sve“ 2001). Dakle, ova retorika je identična onoj iz devedesetih i sugerise odsustvo ikakve spremnosti na udovoljavanje očekivanja Zapada.

Drugo, SRS se oštro protivio ispunjavanju očekivanja Zapada u pogledu saradnje sa Haškim sudom. Po Šešelju, suđenje Miloševiću u Hagu bi imalo „loše posledice za državu“ („Pretnja za lidere DOS-a“ 2001), jer bi „ponizilo srpsku državu i srpski narod“ („Milošević mora da odgovara“ 2001). Ova saradnja se odvijala jer „DOS želi da ispuni naređenja američkih nalogodavaca“ („Bez zakona nema države“ 2001). Ovo ukazuje na „podanički odnos, koji DOS iskazuje prema najvećim srpskim neprijateljima“ („DOS samo izvršava naloge Vašingtona“ 2001). Po SRS-u, DOS „fabrikuje navodne dokaze o srpskim zločinima na Kosmetu“ („Laži i prazna obećanja“

2001). Navodni dokazi koji ukazuju na zločine su nameštaljke američke obaveštajne službe. Ono što Zapad nudi kao kompenzaciju za saradnju DOS-a, jeste „šargarepa koja nikada neće stići u našu zemlju, niti će od nje Srbija imati ikakve koristi“ („Šargarepa za Srbe“ 2001). Šešelj je u vreme privođenja Miloševića izrekao jednu od ekstremnijih izjava radikala, da „[a]ko se prolije krv može se desiti da krvavom kolu ne bude kraja“ („Drama zbog Miloševića“ 2001).

Navedene izjave ukazuju da SRS nije promenio svoju politiku u odnosu na onu iz devedesetih godina. Radikali verbalno nisu pokazivali imalo sklonosti da udovoljavaju očekivanjima Zapada, te su stoga gotovo maksimalno udaljeni od „EU“ kraja dimenzije politike. U narednom odeljku izneću zeključke poglavlja.

4.8 Zaključak poglavlja

Ovo poglavlje je argumentovalo neosnovanost ranijih tvrdnji u literaturi po kojima je politika najvažnijih aktera jednostavno i jednoznačno dodeljivana određenim pozicijama, a njima su dodeljivani epitieti koji ukazuju na konzistentnost preferencija (v. početak ovog poglavlja). Naprotiv, poglavlje objašnjava kako akteri, koji kalkulišu da uvećaju koristi u strateškim situacijama, odlučuju o politikama i promenama pozicija, koje su se više puta dešavale. Stoga je pristup racionalnog izbora korisno sredstvo u objašnjavanju politike, što ne znači nužno da ne postoje druga ili da on objašnjava sve pojave.

Istina, pomenuti političari su imali svoje početne preferencije koje ukazuju na odnos prema EU i Zapadu u celini. Međutim, poglavlje objašnjava značaj konvergencije stranaka ka centru i uticaj spoljašnjeg uslovljavanja na pozicioniranje stranaka (ovo je pomenuto u poglavlju 3). Prvo, značaj pomeranja stranaka ka centru, odnosno udaljavanja od pozicija koje su nepoželjne jer su blizu ekstremnih tačaka dimenzije politike, je naročito vidan nakon rokova Zapada I i II, na slici 18. U oba slučaja su prvo DSS, pa onda i DS odstupile od pozicija (B), koje ukazuju na izuzetnu spremnost da se povinuju očekivanjima Zapada. Takođe, nakon pojačanih diplomatskih aktivnosti mnogih međunarodnih aktera, koji uključuju Miterana i predstavnika EP, sa promenom međunarodne klime, Đinđić se ponovo pomerio ka centru u 2002. godini (T₁₀). Ukoliko

verujemo u principijelnost političara, ove ponovljene promene pozicija deluju paradoksalno. Oni su u svim opisanim slučajevima težili poželjnom pozicioniranju blizu političkog centra, u očekivanju osvajanja većeg broja birača. Na ovo ukazuje oporavak popularnosti DS-a uz pomoć „patriotske“ retorike, ali i održavanje Koštuničine popularnosti neposredno nakon izručenja Miloševića. Ukoliko bi oni zaista bili principijelni, bilo bi za očekivanje da ne menjaju pozicije i ne ograđuju se od onoga što su činili. Promene pozicija ukazuju ne na potpuno odsustvo iskrenih uverenja u politici (principijelnosti), već da je ono podređeno želji da se ostvari što bolje pozicioniranje stranaka, blizu centra. Ovo naročito važi ako je koalicija na vlasti blizu minimalne i izbori su mogući, na šta su ukazivale pomenute izjave predstavnika DSS-a (v. odeljak 4.3). U svim slučajevima kada bi Zapad umanjivao pritiske na aktere u Srbiji, oni su težili da se približe centru.

Dalje, ovo poglavlje objašnjava uticaj međunarodnog uslovljavanja na pozicioniranje stranaka. U odsustvu pritisaka Zapada, stranke u Srbiji su pokazivale rezervisanost prema saradnji sa Haškim sudom. Stranke originalnog DOS-a nisu ikada u potpunosti odbacivale saradnju, poput SRS-a, ali su preferirale njeno odlaganje i, naročito, odlaganje nepopularnih mera izručenja. Ovo je važno i za DS i za DSS, kako je u poglavlju argumentovano, u više navrata, a ne u izolovanim slučajevima. Međutim, Zapad je barem u dva navrata uveo značajne podsticaje za promenu pozicija stranaka u Srbiji. Rok Zapada I na slici 18, vezan za finansijsku pomoć Kongresa, je pomogao strankama da prihvate hapšenje Miloševića. Rok Zapada II je trenutak održavanja donatorske konferencije zarad koje je bivši predsednik SRJ isporučen Haškom sudu. Teško je poverovati da su DS i DSS same od sebe i u više navrata prihvatile promene pozicija koje su ranije zagovarale. Po zadovoljenju Zapada i smanjivanju diplomatskih aktivnosti na ubeđivanju vlada u Beogradu, najvažniji akteri su redovno menjali pozicije ponovo težeći sredini dimenzije, odnosno uvećanju očekivanih glasova. Takođe, DSS se po podmiranju želja Zapada pomerao na suprotnu polovinu dimenzije politike – sa B na E – da bi kompenzovao prethodno neželjeno i izraženo pomeranje na poziciju B, koja je sa stanovišta izbornog nadmetanja veoma nepoželjna. Vremenom je ublažavala svoje stavove i približavala se optimalnoj poziciji u centru (D).

Analiza u poglavlju sugerishe da razlike preferencija DS-a i DSS-a (odnosno njihovih politika) nisu bile onako čiste kako je pređašnja literatura sugerisala. Istina, DS

nije ikada bio pozicioniran desno od DSS-a, kao što ni Laburisti u UK nisu preskakali desno od Konzervativaca u toku XX veka. Ipak stavovi stranaka u Srbiji su često bili slični. Ovo potkrepljuju reči samog Đinđića: „Koštunica i ja smo prijatelji i ostajemo prijatelji bez obzira na to što imamo pojedine razlike i određena neslaganja s vremena na vreme... [...] Koštunica i ja smo razgovarali o brojnim stvarima, o krizi u DOS-u i o drugim pitanjima koja su otvorena za našu zemlju. O svim drugim stvarima smo se složili, a o pitanju krize u DOS-u, njenih razloga i uzroka, ne baš toliko“ („Dajem ostavku, ako dokažu korupciju“ 2001). Đinđić je i naknadno, tokom razgovora o rekonstrukciji vlade RS naglašavao brojne sličnosti sa DSS-om. Šta je, onda, razlog sukoba u originalnom DOS-u? U teoriji racionalnog izbora je već dobro poznato da sličnost preferencija različitih aktera nije dovoljna da se rodi kolektivna akcija. Oba opisana aktera, čak iako slično misle, preferiraju da onaj drugi „plati ceh“, odnosno da bude obeležen kao „nepatriota“ i smanji sebi šanse da pobedi na izborima. Takođe, oba aktera žele da uvećaju koristi od vlasti. Ako jedan ima obezbeđenu minimalnu koaliciju, zašto bi se odricao svog dela vlasti? On nema podsticaj da umanjuje sopstvenu korist zarad širenja koalicije.¹⁶ Dakle, suprotstavljenost stranaka je posledica racionalne logike političkog takmičenja.

Ako je sličnost preferencija stranaka originalnog DOS-a postojala, zbog čega je DSS ispalio koaliciju? Da li je mogao DS da učini isto? U daljem tekstu objašnjavam značaj institucija, prvog poteza, reputacija i učenja, da bih predložio objašnjenje problema.

Za početak, postoje institucionalni razlozi za postupanje DS-a i DSS-a. Kao što je pomenuto u odeljku 4.3, organi koji su mogli da sprovedu hapšenje i isporuku Miloševića su bili u rukama vlade Srbije, tako da je odluka bila na Đinđiću. Stoga je uslovljavanje Zapada faktički ograničavalo njegovu poziciju. Koštuničina stranka je mogla bez posledica po državu da kritikuje politiku vlade RS i da osvoji oportunistne „patriotske“ poene. Đinđić nije mogao u igri kukavica da se kredibilno obaveže da neće saradivati sa Haškim sudom, te da odluku prenese na DSS. Osim toga, institucije su imale još jednu ulogu u procesu saradnje sa Sudom. Naime, odnosi u federaciji su bili veoma napeti. Kao što je pomenuto u odeljku 4.5, federacija SRJ je bila disfunkcionalna. DOS je sa crnogorskim vladajućom Demokratskom partijom

¹⁶ Ovo bi bilo moguće samo kada bi koalicija imala intrinzičnu vrednost za aktere. Takva koalicija je, npr. brak, ali ne i koalicija racionalnih političkih aktera.

socijalista (DPS) razgovarao o preuređenju države, a sa SNP–om o zakonima na saveznom nivou. Stranke DOS–a su želele savezni zakon o saradnji sa Sudom, kako bi očuvale nadležnosti federacije. Pošto je usaglašavanje sa SNP–om išlo veoma teško, to je Vlada RS, htela–nehtela, bila prinuđena da saraduje sa Sudom bez zakona. Republički akteri nisu preferirali ovu politiku, ali nisu imali drugu izvodljivu poziciju, sve dok SNP nije pronašao prihvatljivo rešenje 2002. godine. Đinđić je više puta isticao da i on ne želi automatsku saradnju sa Sudom, bez zakona, ali je sprovodio.

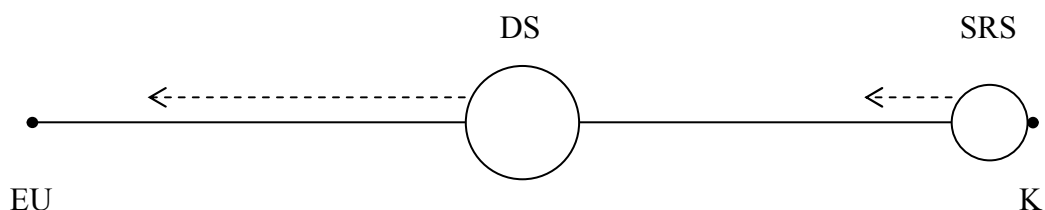
Osim toga, DSS je imao prednost prvog poteza u ispali DOS–a. Nakon što je ispali DOS i okrivio ga za saradnju bez zakona, ostali akteri nisu mogli kredibilno da i sami pokažu prstom na DSS. Takođe, ovome su pomogle i reputacije aktera (v. odeljak 4.1). Đinđić je u startu pokazivao veću privrženost EU od Koštunice. Stoga je moglo značajno uverljivije da deluje da Đinđić želi da sprovodi „naloge“ Zapadnih „šefova“, a da Koštunica ovo, u stvari, ne radi (iako se nije protivio merama Vlade RS pre nego što su sprovedene). Osim ovoga, Đinđić je lično zagovarao izručenje Miloševića, dok Koštunica ovo nije ikada javno činio, makijavelistički prepuštajući portparolu stranke da se zalaže za ispunjavanje međunarodnih obaveza (v. odeljak 4.3). Već je dobro poznato da eksperti u anketama ocenjuju pozicije stranaka na osnovu njihove dugoročne reputacije koja se teško menja (Klingemann et al. 2006, 64). Stoga nije iznenađujuće da se i birači oslanjaju na reputaciju kao prečicu do informacija. Stranačke reputacije su i različito uticale na pomeranje stranaka na dimenziji politike. DS, koji je više prozapadno orijentisan od DSS–a, je mogao mnogo teže da se pomera ka centru, nakon uvođenja uslova Zapada, od DSS–a, koji je već bio više euroskeptičan.

Konačno, stranke uče. One ne mogu da unapred imaju apsolutnu informaciju o tome koje su izborne strategije optimalne. Bez obzira na to kojim motivima su vođene (osvajanje vlasti, glasova ili realizacija politike), one nisu savršene u maksimiranju koristi, već imaju ograničenu racionalnost (*boundedly rational*). Stoga se one postepeno adaptiraju tako što se pomeraju ka boljim delovima dimenzije politike tokom vremena, uz pomoć različitih algoritama (Kollman, Miller i Page 1992). Tako i stranke u Srbiji nisu unapred mogle da znaju sa apsolutnom tačnošću na kojim pozicijama bi imale najbolje izborne šanse. Izručenje Miloševića je, onda, poslužilo kao prirodni eksperiment u kojem su postojale dve grupe aktera: jedni su zagovarali neophodnost ovog čina, a drugi su se protivili. U mnogim karakteristikama su dve grupe bile slične,

što je potkrepljivao Đinđić svojom izjavom, kao i ovo poglavlje teze. Ova sličnost se ogleda u načelnoj želji da država saraduje sa Zapadom, da se približava EU, da donosi zakone i da vodi računa o ljudima na Kosovu. Nakon izručenja, grupa koja ga je osudila je zadržala poverenje birača, a druga je delom izgubila. Za sam prirodni eksperiment nije važno da li je razilaženje grupa posledica intrinzičnih preferencija, racionalno formulisane strategije da se uveća korist ili kombinacije oba, što je najrealnije. Ovaj eksperiment je mogao da poduči aktere u srpskoj politici, a u prvom redu Đinđića, da kritika Zapadne politike i očekivanja vodi do uvećanja podrške birača. Stoga je i on, sa zakašnjenjem za Koštunicom, počeo da se adaptira i da traži „patriotske“ poene u politici, što postaje primetno od kraja 2001. i naročito na početku 2002. godine, kada povećava kritiku Zapada po pitanju saradnje sa Haškim sudom i zalaganja za nepromenljivost granica na Kosovu.

Poglavlje 5. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Zorana Živkovića

Ovo poglavlje opisuje pozicioniranje stranaka tokom kratkog perioda u kojem je Zoran Živković vodio vladu Srbije. Ubistvo predsednika vlade Đinđića je povećalo značaj teme borbe protiv kriminala i ona je bila prisutna u unutrašnjoj politici i u međunarodnim razgovorima. Međutim, osnovna dimenzija EU–Kosovo, koja je figurirala u postmiloševićevskoj Srbiji, zadržala je značaj. Upravo na ovoj dimenziji je primetna promena pozicija dve važne stranke u ovom periodu: veća promena DS–a i nešto skromnija SRS–a. Ovo poglavlje opisuje pomenute promene. Biće objašnjeno da je DS karakterisalo odlučno udaljavanje od centra, a SRS blago pomeranje ka centru (slika 19). DSS, još jedna velika stranka, nije signalizirao promena prioriteta, te je razumno verovati da je zadržao nepromenjenu poziciju na dimenziji EU–Kosovo. U odeljku će prvo biti reči o vladajućem DS–u, a onda o nagoveštajima promene politike SRS–a.

Slika 19. Najvažnije promene pozicija tokom rada Živkovićeve vlade Srbije.

DS je pod vođstvom Živkovića nastojao da zadrži retoriku koja afirmiše značaj pristupanja EU, ali i interesa države na Kosovu. Međutim, Živković je faktički mnogo više vremena i nastupa posvetio približavanju države EU, Partnerstvu za mir i u razvoju saradnje sa predstavnicima Zapadnih država. Stoga je, uprkos deklarativnom zalaganju za interese države Srbije na Kosovu, DS slao mnogo jače signale da želi približavanje države Zapadu. Otuda i odlučno pomeranje DS–a ka polu EU na dimenziji politike. U poglavlju će još biti objašnjeno da je od kraja maja 2003. godine primetna promena prioriteta DS–a, koja pomera poziciju stranke ka EU kraju dimenzije politike.

Poglavlje je organizovano na sledeći način. U odeljku 5.1 će biti objašnjeni izbalansirani prioriteti Živkovićeve politike na početku njegovog mandata. Odeljak 5.2 objašnjava promenu prioriteta DS-a koja je ovu stranku udaljila od centra. Konačno, odeljak 5.3 analizira oprezne promene pozicija SRS-a, u istom periodu.

5.1 Živkovićeve prioritete na početku mandata

U ovom odeljku ću se osvrnuti na političke prioritete Zorana Živkovića na početku mandata kao predsednika Vlade RS, od marta 2003. godine, do sredine maja. U ovom periodu je Živković isticao potrebu za ubrzanjem procesa pristupanja Uniji, ali se i veoma zalagao za interese Srbije na Kosovu. Ovi drugi su čak obuhvatili veći deo njegove javne retorike u odnosu na prve. U nastojanju da balansira ove ciljeve je veoma podsećao na politiku koju je i Đinđić vodio tokom 2002. godine. U pogledu kosovske politike on je slao slične signale poput DSS-a.

Već u predstavljanju svog programa u NSRS, Živković je afirmisao ciljeve pristupanja EU i očuvanja prava države na Kosovu. On je smatrao da bi se integracija „u Evropu i svet“ najbolje postigla očuvanjem stabilnosti države koja bi obuhvatala Srbiju i Crnu Goru (Živković 2003). Najvažniji kratkoročni ciljevi na ovom planu su bili članstvo države u Savetu Evrope, Partnerstvu za mir i početak pregovora o članstvu u EU. On je želeo veću dinamiku ovih procesa pristupanja koja bi trebalo da se obezbedi „višim nivoom ozbiljnosti i jedinstvenosti stavova“. Međutim, on je značajan deo izlaganja posvetio kosovskom problemu. On je smatrao da „država Srbija ima [prava] na Kosovu i Metohiji po Rezoluciji 1244“ (ibid.). Ova rezolucija je već pomenuta u tezi (v. odeljak 4.6) i ona poziva na povratak određenih srpskih institucija na Kosovo. Pozivanje na ovu rezoluciju je u momentu predstavljanja Živkovićeovog programa sugerisalo sličnosti njegove politike sa stavovima DSS-a. Živković (2003) je kritikovao pređašnju politiku Srbije koja se zasnivala „na velikim rečima, na trubama, guslama i zurlama“. Međutim, on nije propustio da kritikuje „međunarodnu zajednicu“ zbog neispunjenosti obaveza na Kosovu. On je želeo otvaranje razgovora o statusu Kosova koji bi bio „ne dalji izvor problema i nestabilnosti, nego upravo jasna stabilizacija“. Ovo je argument koji je već ranije isticao Đinđić (Živković je otvoreno i govorio o nastavku

rada vlade pod vođstvom Đinđića), da bi promena granica na Kosovu vodila većim nestabilnostima na Balkanu (v. odeljak 4.6). Živković (2003) je, takođe, želeo da Srbija izradi i predstavi međunarodnoj zajednici i Albancima „ozbiljan projekat“ rešavanja problema na Kosovu.

Dakle, Živkovićeve ideje sugerišu sličnu ambiciju koju je imao Đinđić, da razgovara sa umerenim Albancima (v. odeljak 4.1), ali i da osvaja „patriotske“ poene zalaganjem za interese Srbije na Kosovu, poput Đinđića u prethodnoj godini. On se približio idejama DSS-a u kritici nedovoljnog zalaganja UNMIK-a za uspostavljanje uslova za život Srba na Kosovu. Otuda ne čudi što za vreme Živkovićeve vlade DSS nije fokusirao svoje kritike na kosovsku politiku vlade.

Tokom aprila 2003. Živković je nastavio da verbalno pokazuje ono što je već nagovestio u NSRS – značajno veću zainteresovanost za kosovsku temu od približavanja EU. U tom mesecu je počeo prenos nadležnosti sa UNMIK-a, na privremene institucije na Kosovu. Vlada RS je izražavala protivljenje ovom procesu. Živković je smatrao da proces prenosa nadležnosti ne treba da ide tako brzo jer ne postoje uslovi. Institucije koje treba da preuzmu nadležnosti su daleko od toga da ispunjavaju standarde (Staletović 2003a). Branko Radujko, savetnik predsednika vlade, je najavio da će Vlada RS uskoro uputiti zahtev SBUN-a da analizira postignuća misije na Kosovu, nakon približno četiri godine rada. On je bio kritičan prema Mihaelu Štajneru, šefu UNMIK-a, te je nagoveštavao potrebu preispitivanja njegovog rada. Po Radujku, Štajner je žurio da prenese nadležnosti na kosovske institucije koje nisu u stanju da ih obavljaju. Stoga je potrebno da SBUN ispravi greške i propuste, te da vrati misiju u okvire Rezolucije 1244 (Staletović 2003b).

Živković je izrazio želju da do razgovora o konačnom statusu Kosova dođe što pre, jer odlaganje rešavanja ovog pitanja može da „ugrozi stabilnost regiona“ („Početi dijalog o statusu...“ [sic] 2003). Živković je više puta isticao potrebu započinjanja dijaloga tokom aprila i maja. Takođe, on je želeo bolju saradnju predstavnika Srba sa Kosova i vlasti u Beogradu, u cilju sprovođenja „državne strategije koju je započeo bivši premijer Zoran Đinđić“ („Za zajednički nastup Srba...“ 2003). Iz ovog razloga je u aprilu više puta najavljivano formiranje državnog tela koje bi se bavilo situacijom na Kosovu. Konačno, 30. aprila je Živković, zajedno sa Nebojšom Čovićem, potpredsednikom Vlade i predsednikom Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju,

najavio formiranje državnog veća za Kosovo. Ono je trebalo da pomogne „da postavimo strategiju koju još nemamo“ (Krstić 2007) i da „srpski stav i stav Srbije bude jasniji i precizniji“ („Dogovoreno formiranje državnog tela...“ 2003). Ovo telo je trebalo da bude sačinjeno od najviših predstavnika Srbije, kao i predstavnika Srba sa Kosova.¹⁷

Tokom aprila je istraživanje javnog mnjenja sugerisalo da DS uživa najveće poverenje birača (17,7%), ispred DSS-a (14,2%) i značajno ispred drugih stranaka („DS-u najviše poverenja, slede...“ 2003). Ovo istraživanje je još sugerisalo porast poverenja u neke institucije i uverenja građana da država ide u pravom smeru. Nije uverljivo misliti da je sugerisana popularnost DS-a rezultat isključivo politike u vezi sa dimenzijom EU-Kosovo. Naprotiv, pomenuto vreme je pre svega obeleženo šokom javnosti atentatom na Đinđića i politikom kojom je vlada Srbije reagovala. Ipak, promena pozicije DS-a koja će uslediti (v. dalje, u sledećem odeljku), je uticala na vidni pad podrške DS-u.

5.2 Promena prioriteta DS-a i udaljavanje od centra

Nakon početnog interesovanja i za proces priključenja Uniji i za Kosovo, Živkovićev DS u drugoj polovini maja počinje da pokazuje znake značajne promene prioriteta. Živković je značajno više vremena proveo zagovarajući brzo priključenje Uniji. Istovremeno, njegova kosovska politika je veoma ublažena, pa je umesto zalaganja za očuvanje Kosova u sastavu Srbije i za poštovanje Rezolucije SBUN 1244, tražio prava za Srbe sa Kosova. Ova promena prioriteta pomera poziciju DS-a od političkog centra, značajno bliže kraju EU dimenzije politike i izaziva promenu podrške stranci.

Živkovićeva politika od kraja maja sugeriše prioritet brzog pristupanja EU. Živković se 20. maja sastao sa Havijerom Solanom, Visokim predstavnikom za zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku EU, i uveravao ga je da će Srbija nadoknaditi kašnjenje u reformama u odnosu na druge zemlje u okruženju. On je u Briselu takođe razgovarao sa Romanom Prodiem, predsednikom EK, nakog čega je izjavio da Srbija može da sprovede potrebne reforme koje bi joj otvorile vrata za članstvo u Uniji 2007.

¹⁷ Ipak, telo nije formirano (v. dalje u sledećem odeljku 5.2).

godine, zajedno sa Bugarskom, Rumunijom i Hrvatskom. On je razgovarao i sa Džordžom Robertsonom, Generalnim sekretarom NATO-a, i izjavio je da je „siguran“ da će SCG do kraja tadašnje godine ući u NATO program „Partnerstvo za mir“ („Srbija i Crna Gora do kraja...“ 2003). Njegova odlučnost da država dinamizuje proces približavanja Zapadnim integracijama odražavaju i reči „Mislim da smo spremni za to [put ka Uniji] i pozivam Brisel da nam 21. juna jasno definiše zadatke koje treba da ispunimo i proveriti da li smo spremni za to iskušenje. Ja mislim da jesmo“ („Spremni smo za EU“ 2003).

Dan pre susreta Živkovića sa pomenutim predstavnicima Zapadnih integracija, glavni tužioc Haškog suda, del Ponte, je posetila Beograd. Ona je izjavila: „Zahvaljujem na dosadašnjoj punoj saradnji i nadam se da ubuduće neće biti potrebno da od vlasti u Beogradu tražim da saraduju. Danas možemo govoriti o novoj eri saradnje Međunarodnog suda i Srbije i Crne Gore“. Živković je tada izjavio: „Za nas nema političkih rezervi, niti dileme treba li saradivati s Tribunalom, ili ne. To je naša međunarodna i zakonska, ali i obaveza da raščistimo s prošlošću. [...] Uspeli smo da dokažemo i javnosti i tužiocu da smo jasno opredeljeni da se stavi tačka na crni deo naše istorije...“ („Suđenja za ratne zločine i u zemlji“ 2003). Početkom juna je na skupu šefova diplomatija NATO saveza u Madridu izjavljeno da se u njegovim krugovima „veoma povoljno gleda na pojačanu saradnju Beograda s Haškim sudom“ („Partnerstvo sve realnije“ 2003).

Počevši od juna, Živković je više puta ponovio da je cilj države pristupanje Uniji do 2007. godine i pozivao je na „državni, politički i nacionalni konsenzus“ stranaka, medija, eksperata i nevladinih organizacija o ovom cilju („Konsenzusom do članstva“ 2003). Glavni odbor DS-a je je 14. juna ocenio da je pristupanje EU prioritet za državu. Pet dana kasnije je država zvanično uputila zahtev za pristupanje „Partnerstvu za mir“. U državnom vrhu je postojao optimizam da bi EU odobrila početak izrade studije izvodljivosti za Sporazum o stabilizaciji i priključenju (SSP) već u narednom mesecu.¹⁸ Povodom stotinu dana rada nove vlade, Živković je kao prioritet naveo nastavak „povratka u Evropu“ i da na ovome može da saraduje „sa svima koji su za nastavak reformi i ulazak u EU“ („Izbori tek krajem 2004.“ 2003). Nakon odluke EK u drugoj

¹⁸ U srpskom jeziku je odomaćeno da se o dokumentu govori kao o „Studiji izvodljivosti“, te se teza koristi ovim izrazom. Međutim, ne radi se o ikakvoj studiji, već o izveštaju koji preporučuje dalje korake. Precizniji naziv bi bio „Izveštaj o izvodljivosti“ (Feasibility Report).

polovini jula da počne izradu studije izvodljivosti za SSP sa SCG, DS je započeo kampanju „Mi smo Evropa“ radi upoznavanja građana sa značenjem pristupanja Uniji. Na početku ove kampanje Živković je izrazio nadanje da bi studija mogla biti završena najkasnije do početka sledejuće, 2004. godine. Živković je tom prilikom rekao: „Mi smo u geografskom i političkom smislu Evropa i moramo sve da učinimo kako bi [sic] što pre postali deo EU“ („Potpis kasni u dogovoru sa SAD“ 2003).

Krajem jula je Živković bio u poseti Vašingtonu i zaključio je da je ona doprinela povećanom poverenju dve vlade „koji će ubuduće razgovarati kao ravnopravni partneri, bez politike prinude“ („Amerika nas više neće ucenjivati“ 2003). Po Živkovićevim rečima, SAD je podržala reforme koje su u toku u SCG, „dala podršku integracijama Srbije i Crne Gore u EU, ulasku u Partnerstvo za mir, a potom i u NATO“. On je čak obećao učešće jedne hiljade vojnika iz SCG u mirovnoj misiji u Iraku.

Sve ove Živkovićeve aktivnosti sugerišu njegovu rastuću spremnost da vodi politiku koja približava Srbiju Zapadu i udaljava poziciju DS-a od krajnje tačke K, na dimenziji politike. On je promovisao politiku koja je trebalo da vodi brzom približavanju države EU i NATO institucijama. Pošto je Srbija trebalo da nadoknadi propušteno u procesu integracije i da pristigne susedne države, to je njegova politika sugerisala odsustvo rezervi prema opravdanosti ovih integracija. Tako je na sastanku predsedništva DS-a i resornih odbora u avgustu konstatovano da integracija u Uniju predstavlja „najveći spoljnopolitički prioritet“, „obavezu“ i „nezamenljiv je interes“ građana („Naporima svih do Evropske unije“ 2003). Takođe, stranka je odlučila da omerama za brzu integraciju upozna građane, a da parlamenti treba da ubrzaju donošenja zakona koji su uslov za pristupanje Uniji.

Štaviše, primetna je promena Živkovićeve politike prema Kosovu, koja se dogodila paralelno sa isticanjem značaja pristupanja države EU. Tako je on krajem maja počeo da zagovara ideju da nije došlo vreme za rešavanje konačnog statusa Kosova, iako se može razgovarati o ovoj temi kao dugoročnom ishodu. Međutim, umesto statusa, Živkovićeve teme su bile „povratak srpskih izbeglica, sigurnost srpske manjine na Kosovu, njihova sloboda kretanja i decentralizacija“ („Nema dogovora bez EU i SAD“ 2003). Takođe, on je bio mišljenja da u raspravama o dugoročnom rešenju za Kosovo treba da učestvuje UN, ali i EU i SAD. Živković je više puta pominjao

spremnost na razgovore sa predstavnicima Albanaca sa Kosova, te da bi najlogičniji sagovornici sa njihove strane bili „predsednik i premijer Kosova“ („Početi od povratka i bezbednosti“ 2003). Nešto kasnije je Živković dodatno suzio listu posrednika za razgovore ističući da je „neophodno da SAD i EU budu garanti tih susreta“ („Nema više istorijskih sastanaka“ 2003). Već je ovo isticanje uloge EU i SAD-a sugerisalo Živkovićevu sklonost da izmesti proces pregovaranja između Beograda i Prištine ka centrima odlučivanja koji su pokazivali veću naklonost nezavisnosti Kosova. Napokon, on je objašnjavao da je nerazjašnjeni budući status državne teritorije problem koji otežava reforme. Političkim akterima u Srbiji koji veruju u ideju da je Kosovo deo Srbije, status ove teritorije nije nerazjašnjen. Ovo sugerise Živkovićev povratak argumentima Đinđića, koje je ovaj iznosio u vezi sa Kosovom još pre nego što je počeo da teži osvajanju „patriotskih poena“ (v. odeljak 4.6). Krajem juna je Živković eksplicirao da se slaže sa politikom „standardi pre statusa“, te da je sa Solanom dogovorio teme prvih razgovora predstavnika Beograda i Prištine: povratak izbeglica, bezbednost i problem nestalih lica („Razgovori Beograda i Prištine počinju...“ 2003).

Koji je značaj zalaganja za politiku „standardi pre statusa“ na Kosovu? Ovo je politika koju su podržavale stranke u Srbiji, čak i one koje su bile veoma različitih stavova od Živkovićevog DS-a. Tako je deklaraciju o Kosovu, o kojoj se raspravljalo 27. avgusta 2003. godine, podržao, pored DOS-a, DSS, SRS, SPS, SSJ (Stranka srpskog jedinstva) i druge manje poslaničke grupe. Na primer, predstavnik SRS-a je tvrdio da ova stranka podržava predlog deklaracije zbog državnih interesa, uprkos brojnim primedbama („Većina za deklaraciju“ 2003). Na kraju krajeva, zagovornici ove politike u Srbiji i međunarodnoj zajednici su priželjkivali povratak izbeglica, stvaranje demokratskih institucija, vladavinu zakona i, generalno, poštovanje principa UN-a. Teško da bi ijedna stranka u Srbiji, bez obzira na politiku prema EU, mogla da odbaci zalaganje za povratak izbeglica i interno raseljenih lica sa Kosova. Odbacivanje ovih ideja bi sigurno ugrozilo „patriotsku“ reputaciju svake od njih.

Međutim, politika „standardi pre statusa“ (*standards before status*) je išla veoma na ruku albanskim proponentima nezavisnosti Kosova i bila je u skladu sa preferencijama Zapada početkom dvehiljaditih godina. Na primer, Savet ministara inostranih poslova EU je u aprilu podržao sve zainteresovane strane da podrže politiku „standardi pre statusa“ na Kosovu („Nastavite reforme“ 2003). Postojalo je i drugo

istaknuto razmišljanje o budućnosti Kosova – „standardi sa statusom“ (*standards with status*) (Reka 2003, 173–4). Tako je senator Džozef Bajden podneo predlog rezolucije Senatu SAD–a u kojem se zalagao za nadgledani referendum o statusu Kosova, nakon što na njemu bude „postignut napredak u razvoju demokratskih institucija, uspostavljanju vladavine zakona, kada budu olakšani povratak i reintegracija izbeglica u lokalne zajednice i zaštita etničkih manjina u skladu sa standardima UN“ („Referendumom do statusa Kosova“ 2003). Ovaj, drugi pristup je nudio Albancima nešto izvesniju perspektivu nezavisnosti, a ekspliciranje referenduma kao rešenja je više godilo Albancima (v. Reka 2003, 174). Međutim, bez obzira na to koliko su bila po ukusu Albanaca, oba razmišljanja su odlagala rešenje statusa Kosova – bolje rečeno formalno rešenje – na nekoliko godina.

Uprkos razlikama između razmišljanja o daljim koracima u vezi sa statusom Kosova, odlaganje rešenja statusa (formalnog) je odgovaralo zastupnicima nezavisnosti Kosova. Tako je Hašim Tači, predsednik Demokratske partije Kosova (PDK), početkom aprila izjavio: „Kosovo i Srbija, zajedno sa međunarodnom zajednicom, u ovom trenutku treba da dođu do sporazuma o uspostavljanju moratorijuma na konačan status Kosova na određeno vreme. [...] Posle toga, Kosovo, Srbija i Crna Gora, kao posebni entiteti, treba da postanu deo evroatlantskih integracija“ („Moratorijum na status“ 2003). Tači je u drugoj polovini aprila čak tvrdio da svi međunarodni zvaničnici podržavaju moratorijum na nezavisnost Kosova („Svet podržava moratorijum“ 2003). On je objašnjavao da iako je nezavisnost Kosova njegov cilj, ovo se neće desiti „preko noći“, već se na ovom cilju mora raditi. Pre nezavisnosti je potrebno unaprediti stepen društvenog i ekonomskog razvoja Kosova. Po njemu, međunarodna zajednica neće prosto pokloniti nezavisnost, već Kosovo treba da ostvari potrebne standarde.

Tačijevo rezonovanje je posledica straha albanske javnosti od neizvesnih posledica ishitrenog proglašenja nezavisnosti Kosova. Preuranjeno rešenje statusa bi moglo voditi nezavisnosti, ali bi i cena za Kosovo mogla biti visoka. Preuranjeno proglašenje nezavisnosti bi moglo da ima cenu odvajanja delova naseljenih Srbima, uključujući one na severu i istoku. Na primer, Đinđić je ranije želeo razgovor sa Tačijem, ali je albanska strana od toga odustala (Stefanović 2003). Stoga je odlaganje otvaranja statusnih pitanja u vezi sa Kosovom posledica i odsustva opredeljenosti barem

dela međunarodne zajednice, ali i preferencija dela ove zajednice koji je suštinski priželjkivao nezavisnost sa vremenskim odlaganjem.

U kojoj meri su stranke u Srbiji bile svesne značaja i mogućih posledica otvaranja dijaloga o statusu Kosova sa albanskim vođstvom je veliko pitanje. Rečju, da li su uopšte rezonovale u kalkulacijama da bi moglo biti korisno za Srbiju otvoriti pregovore ranije? Postoje barem tri razloga koja sugerišu da je moguće da nisu kalkulisale sa ovom mogućnošću. Prvo, u Srbiji je kosovski diskurs bio pretežno populističkog karaktera. On je posledica nacionalističkog etosa koji potiče još iz devedesetih u kojem je polemika o Kosovu situirana na relaciji patriota–izdajica. Ova, pojednostavljena i binarna distinkcija je otežavala nijansiranje pregovaračkih pristupa predstavnika vlasti u Srbiji koji bi čak i želeli maksimiranje koristi za državu Srbiju. Stoga je racionalna kalkulacija i javna polemika o posledicama različitih kosovskih politika vlada Srbije mogla biti lako kompromitovana kao „nepatriotska“, a time i nepoželjna izborna politika.

U vezi sa ovim je i drugi razlog, da je podela Kosova bila neprihvatljiva opcija stranaka koje su bile prvenstveno orijentisane na „patriotske“ birače. One su želele celo Kosovo i ništa manje. Čak iako bi srpskoj strani podela Kosova bila nepoželjna opcija, možda bi pretnja od moguće podele Kosova umanjila pregovaračku snagu albanskih predstavnika. Međutim, čak bi i takav „blef“ srpskog vođstva bio, slično prethodnom razlogu, „nepatriotskog“ i „izdajničkog“ karaktera. Politički vrh Srbije jeste istraživao opciju podele Kosova, ali značajno nakon 2003. godine. Podelu Kosova su oprezno nagoveštavali Boris Tadić, predsednik RS, i Iвица Dačić, lider SPS–a u koaliciji sa DS–om, u periodu 2008–12. godina. Ovo je, ipak, došlo kasno i nije predstavljalo opciju u dijalogu, u to vreme. Marti Ahtisari, koji je delegiran krajem 2005, a počeo sa posredovanjem u dijalogu naredne godine, je bio uveren da je nezavisnost Kosova jedina izvodljiva opcija. Uz njegovo posredovanje, dijalog Beograda i Prištine i nije bio o statusu, već o stvaranju institucija nezavisnog Kosova (Ker–Lindsey 2009, 153).

Konačno, političari u Srbiji su bili rezervisani prema samoj mogućnosti pregovora sa predstavnicima Albanaca sa ratnom prošlošću. Tako je Nebojša Čović – značajan akter u Vladi RS i osoba koja se već bavila pregovorima sa Albancima, koji svakako nije bio zagovornik ekstremne politike protiv Zapada u Srbiji – izjavio:

[N]e mogu da sednem sa Tačijem dok ne dobijem jasan odgovor na pitanje: šta bi od silnih najava da će Tači u Hag? Šta bi od naših poternica za njim? Šta ostade od gromoglasnih najava da je sa Del Ponteovom sve dogovoreno da se Tačiju sudi za ratne zločine? Zna se ko je to obećavao Srbima i vreme je da ih pitamo šta ostade od tolikih reči i obećanja. Kako da sednem i razgovaram sa Tačijem ako njegovo prvo pitanje bude: „Neke vaše kolege iz vlade pretile su mi hapšenjem, a sad sa mnom razgovarate o Kosovu. Šta mislite, da li ću prema vama biti blaži nego prema onim Srbima u ratu?“ (Stefanović 2003)

Međutim, uprkos mogućem odsustvu razumevanja pomenutih konsekvenci kosovske politike Srbije ili svesnom izboru političkih stranaka, Živkovićeви stavovi prema Kosovu pokazuju promenu pozicije. Živković nije zazirao od direktnih razgovora sa albanskim vrhom. Osim toga, on je odustao od insistiranja na otvaranju dijaloga o statusu, što je priželjkivao po dolasku na mesto predsednika Vlade RS, i preorijentisao se na probleme pripadnika srpske manjine na Kosovu. Ova promena je mogla da nastane kao posledica autonomne želje tadašnjeg vrha DS–a ili kao posledica prilagođavanja eksplicitnim očekivanjima predstavnika Zapada, sa kojima su razgovarali kao predstavnici RS. U oba slučaja, Živkovićev DS je od sredine 2003. godine načinio izrazito pomeranje ka EU kraju dimenzije politike. Ovo osnažuje činjenica da od vlade puno najavljiivano državno veće za Kosovo, koje je trebalo da koordiniše delovanje političkog vrha i Srba na Kosovu, i nije formirano.

Nakon zaokreta politike vlade, ubrzo su usledile sugestije da je njena popularnost u opadanju. Već u drugoj polovini jula je izgledalo da popularnost DSS–a (16%) i G17 plus (15,9%) u porastu, dok je popularnost DS–a opadala (15,5%) („DS pada popularnost“ 2003). U septembru su došle nove sugestije koje su osnaživale ranije. DSS je dostignuo popularnost koju je imao pre ubistva Đinđića (20%), dok su G17 plus i DS bili u opadanju (15%) („Dve trećine građana za...“ 2003). Isto istraživanje je sugerisalo da većina građana želi prevremene izbore, kao i da veruje da se država kreće u lošem preavcu (48% naspram 35%). Ova istraživanja po sebi malo dokazuju, i mogu da pokazuju rezultate delovanja različitih promenljivih, ali njihove tendencije koreliraju sa promenama politika DS–a. Udaljavanje DS–a, pod vođstvom Živkovića, od izbalansirane politike zalaganja i za EU i za Kosovo, u korist izrazito prozapadne politike je povezano sa padom popularnosti stranke.

Uobičajena logika analize pada popularnosti DS-a 2003. godine počiva na ideji da je nesloga članica DOS-a i intenziviranje njihovih sukoba doprinelo padu vlade.¹⁹ Bez osporavanja generalne ideje da su sukobi stranaka njih i oslabili, pomenuta logika ne može po sebi da objasni zašto je poraslo poverenje u G17 plus, a palo u DS. Intenzivno sukobljavanje G17 plus i DS je započelo u julu,²⁰ dok je pomeranje DS-a ka ekstremu dimenzije politike započelo ranije, krajem maja meseca. U julu je već izgledalo da je popularnost DS-a u opadanju.

Opadanje popularnosti DS-a izazvano izrazito prozapadnom politikom i udaljavanjem od centra je stvorilo podsticaje koalicionim partnerima da u računanju svoje buduće koristi povećaju šanse da neće biti u koaliciji sa DS-om. Tako je na primer, osim već pomenutog G17 plusa, Momčilo Perišić, predsednik Pokreta za demokratsku Srbiju, krajem maja tvrdio da ima racionalan odnos prema koalicionim partnerima iz DOS-a, ali i prema „ostalim partnerima“ („Pojedinci gledaju samo svoj interes“ 2003). Budući da je vladajući krnji DOS uvek imao tesnu skupštinsku većinu (v. prethodno poglavlje), to je svaka dodatna ispala koalicionog partnera faktički obarala vladu. U stvari, verovatno jedini razlog zašto je krnji DOS formalno opstajao tokom većeg dela 2003. godine bio taj da je saradnja na obaranju vlade sa SPS-om i SRS-om, kao strankama starog režima, bila javno veoma kompromitovana.

Bez obzira na to kakve su političke preferencije manjih stranaka u koaliciji DOS, one žele uvećanje šansi da budu na vlasti. Čak i pod pretpostavkom da im je DS ideološki bliži, što nije nužno slučaj, one imaju motiv da teže uvećanju šansi da budu na vlasti. Stoga kriza DOS-a i posledično raspisivanje izbora 2003. godine predstavlja rezultat racionalnih kalkulacija stranačkih aktera koji su dali primat uvećanju lične koristi nad realizacijom politike.

Zašto je Živkovićev DS učinio, sa stanovišta stranačke borbe, suboptimalan potez pomeranja ka krajnjim tačkama? Sugerisem dva objašnjenja. Jedno je da je ovakva politika podstaknuta spolja. Te, 2003. godine je postojala ideja u EU da države

¹⁹ Na primer Mihajlović (2007, 183) misli da „rasturanje političkog saveza prema kojem je dati pojedinac bio lojalan, može da proizvede apstinenciju“. Osim toga, Orlović (2006, 97) sugerise da je sukob DS-a sa G17 plusom, uz otkazivanje podrške drugih partija, podstakao rad na obaranju Vlade.

²⁰ Na primer, predsednik G17 plusa Miroljub Labus je 13. jula tvrdio da se ukida nezavisnost Narodne banke Srbije („Dinkićeva smena po cenu...“ 2003); potpredsednik Mlađan Dinkić je 14. jula tvrdio da „ima više dokumenata koji neoborivo dokazuju na [sic] korupciju u samom vrhu Vlade Srbije“ („Iznećemo dokaze o korupciji Vlade“ 2003); G17 plus je tražio vanredne izbore 23. jula („Tražili smo izbore i postizbornu saradnju“ 2003). Naravno, bilo je sukoba između mnogih članova DOS-a i ranije i kasnije.

Zapadnog Balkana, Bugarska i Rumunija mogu zajedno da postanu članice, pa je Živković želeo da Srbija ubrzano sledi korake drugih država iz susedstva (Milenković 2015). U junu 2003. godine, tokom Živkovićevog mandata, je održan samit Evropskog saveta (ES) u Solunu, koji je eksplicirao evropsku budućnost Bugarske, Rumunije, ali i država Zapadnog Balkana. Tom prilikom je pomenuto da je plan za prve dve pomenute države da postanu punopravne članice 2007. godine. Međutim, nije ekspliciran rok u kojem bi države Zapadnog Balkana mogle da pristupe, već onda kada ispune „postavljene kriterijume“ (Council of the European Union 2003, 12). Stoga je moguće da je planiranje članstva ovih zemalja u Uniji podstaklo rivalitet među državama na sličan način kao u slučaju Višegradske grupe.

Međutim, čak iako je postojalo spoljašnje podsticanje na ubrzavanje napora za članstvo, ovo još ne objašnjava zašto je vlada bila spremna da se udalji od političkog centra u Srbiji. Drugo objašnjenje koje sugerišem, i koje dopunjuje prvo, jeste da je Živkovićev DS imao slabost strateškog razumevanja situacije u kojoj se stranka nalazila. Živković je ili imao nedostatak informacija ili je imao slabost rezonovanja o posledicama odabranih politika. Rečju, on je preferirao sprovođenje politike nad motivom dobrog pozicioniranja, zarad osvajanja vlasti. Na primer, Živković je tvrdio da članovi Vlade RS koji ne žele da pomognu treba da „odu iz nje, ili da sede u njoj ne smetajući“ („Oni koji ne žele da pomognu...“ 2003). On je dodao da je stabilnost u vladajućoj koaliciji veoma važna za uspeh države na predstojećem samitu EU posvećenom regionu. Nešto kasnije je izjavio:

Delegacija srpske vlade je svugde primljena vrlo srdačno i postoji spremnost Evropske unije da nam pomogne. Neozbiljno je da bilo ko u Srbiji pokvari povoljnu atmosferu... [...] Svako ko u ovom trenutku stavlja lične ambicije i stranačke interese kao najvažnije, radi protiv Srbije. Takvi moraju da izaberu: ili će ostati u Vladi i raditi svoj posao kako je definisano, ili će, ako misle da im je u Vladi loše, morati da idu u opoziciju. („Kome je loše, neka ide...“ 2003)

Dakle, Živković je pokazivao da potpuno zanemaruje činjenicu da vlada počiva na koaliciji sa tesnom većinom u NSRS. Osim toga, kako je objašnjeno, čak iako su stranke ideološki bliske politici Vlade RS, one kalkulišu o uvećanju budućih koristi da osvoje što više glasova i budu na vlasti. Živković je i ovo zanemarivao budući da, kako

je sam tvrdio, on nije menjao svoje stavove u politici i očekivao je da ljudi koji su radili sa Đinđićem „sami po sebi bi trebalo da shvate da je neophodno da se nastavi taj [Đinđićev] put“ (Vučenić 2015). Na problem Živkovićevih motiva se vraćam u završnom poglavlju 10.

5.3 Pozicioniranje SRS–a

U toku Živkovićevog mandata, SRS je pokazivao signale da želi da umeri izrazito antizapadnu politiku koja pozicionira stranku blizu krajnje tačke K, na dimenziji politike. Ipak, ovi signali su bili veoma oprezni, a u momentima su pozicije stranke delovale nejasno i bilo je protivrečnih signala. Nastojanje stranke da umeri politiku je pratilo popravljavanje njene podrške od strane birača.

Vojislav Šešelj se krajem februara, u toku Živkovićevog mandata, predao Haškom sudu. On je ostao formalni predsednik stranke, ali se njegovo manje prisustvo u Srbiji odrazilo na pozicioniranje SRS–a. SRS je davao signale da se pomera od krajnje tačke K, na dimenziji politike. Ova stranka je i dalje bila kritičar Haškog suda, ali je prihvatila mogućnost da su postojali ratni zločini, za razliku od ranijeg perioda, kada su ovakve tvrdnje pripisivane propagandi Zapada protiv Srba. Tako su sredinom aprila poslanici skupštine SCG izglasali izmene i dopune zakona o saradnji sa Haškim sudom koje su ukinule ograničenja u saradnji države u odnosu na vreme kada su podignute optužnice. Ovim je olakšano izručenje građana Sudu. SRS je pre izglasavanja izmena zakona izdao saopštenje: „Srpski radikali smatraju da, ukoliko je neko zaista počinio ratne zločine, mora biti izveden pred lice pravde, ali suđenje takvim pojedincima mora biti održano isključivo u srpskim sudovima, po zakonima naše zemlje“ („Za suđenja, ali u našoj zemlji“ 2003). Dakle, ovi stavovi sugerišu ambiciju stranke da se pomeri sa pozicije F na D, na slici 17 (prethodno poglavlje).

Međutim, politika ove stranke prema Sudu je bila nekonzistentna. Kada je krajem juna doneta odluka o izručenju Sudu Veselina Šljivančanina, bivšeg oficira JNA, SRS se protivio ovom činu. Ova stranka je saopštila „[K]o se, kako i zašto usudio da nevinog čoveka izručuje Haškom tribunalu, koristeći pri tom protivustavna i protivzakonita sredstva“ („SRS protiv izručenja“ 2003). Izručenje Šljivančanina ne implicira njegovu

krivicu. Svako je „nevin“ dok se ne dokaže suprotno. Ako ne treba izručivati „nevine“, onda ne treba ikoga izručivati. Dakle ovakvo saopštenje radikala sugerise njihovu nevoljnost da dođe do saradnje sa Sudom. Takođe, ukazivanjem na nezakonitost i neustavnost izručenja oni su sugerisali stavove karakteristične za aktere na poziciji E, na slici 17 (prethodno poglavlje). Ova stranka je još tvrdila da vlast „izručenjem Šljivančanina otvoreno dokazuje svoju antisrpsku prirodu“ („SRS protiv izručenja“ 2003). Ovakva retorika aludira na od ranije dobro poznate stavove radikala, po kojima je hapšenje navodnih zločinaca izraz podaništva vlade Srbije prema „srpskim neprijateljima“ sa Zapada (v. odeljak 4.7).

Krajem jula Aleksandar Vučić je ukazao i na promenu stavova SRS-a prema EU. On je izjavio: „Mi hoćemo saradnju sa Evropom i svetom. Hoćemo da uđemo u sve evropske civilne institucije [...] SRS jeste i za ulazak države u Partnerstvo za mir, ali da SCG ne povlače tužbu protiv NATO-a“ („Šešelji stiže 2009. godine“ 2003). Ovo je jedan od najranijih javnih pokazatelja namera radikala da promene svoj odnos prema temi pristupanja Srbije EU. Istovremeno, izjava Vučića zadržava rezervu prema Zapadu, ali je premešta na SAD. Vučić je istom prilikom dodao da smatra da se najvažnije odluke o Srbiji donose u Vašingtonu, što je kritikovao. Budući da je najveći broj država članica EU istovremeno u NATO-u (sa izuzetkom šest država), vrlo je problematično u kojoj meri je Srbija u stanju da kritikuje NATO, a teži boljoj saradnji sa najvećim brojem njegovih članica u Uniji. Ovakva retorika Vučića ukazuje na namere da stranka postepeno menja svoju poziciju i da ublaži izrazito antizapadnu politiku koju je imala u prošlosti, a da se oprezno odnosi prema ranijim biračima. Sličan izdiferenciran odnos prema EU i SAD je pokazivao DSS, kada se krajem 2007. godine udaljavao od centra (v. odeljak 7.1).

Uprkos ovoj najavi promene politike prema EU, SRS je kosovskom problemu davao prioritet. Po viđenju ove stranke, Kosovo je bilo najveći srpski problem i vlast je trebalo da insistira na doslednom poštovanju Rezolucije 1244 SBUN i povratku snaga SRJ na Kosovo, koje je bilo „okupirano“ („SRS protiv slanja vojnika...“ 2003). Ipak SRS nije kategorički bio protiv učešća države u mirovnim misijama koje je u svetu predvodio NATO. On se zalagao za to da odluka o ovakvom učešću bude doneta na referendumu, a ne od strane pojedinaca u koje je spadao Boris Tadić, ministar odbrane.

Opisani stavovi SRS-a ukazuju da je stranka tokom 2003. godine nastojala da se udalji od krajnje tačke K, na dimenziji politike. Ipak, ova stranka još uvek nije pokazivala konzistentnu politiku koja bi je jasnije pozicionirala na dimenziji. Stranka je signalizirala izrazitu kritičnost prema politici Zapada prema Srbiji. Ipak, ona je oprezno istraživala mogućnosti da se približi centru. Ovo nastojanje stranke da umeri svoju politiku je bilo praćeno sugestijama o blagom porastu popularnosti. Istraživanja koja su pomenuta u ovom odeljku ukazuju da je rejting stranke bio 6,5% (u aprilu 2003. godine), zatim 7% (u julu) i 7,5% (u septembru) (v. u prethodna dva odeljka). Na narednim parlamentarnim izborima, krajem 2003. godine, SRS je zabeležio skok popularnosti i od 23 poslanička mandata došao do 82 (od 250), što je učinilo pojedinalno najjačom strankom.

Poglavlje 6. Pozicioniranje stranaka u Srbiji u vreme prve vlade Vojislava Koštunice

Ovo poglavlje opisuje političko nadmetanje najvažnijih stranaka u Srbiji, u toku rada prve Koštuničine vlade. U poglavlju će biti objašnjeno pozicioniranje DSS-a, DS-a, LDP-a i SRS-a. Objasniću da su i DSS i DS načelno težili centru. DSS se udaljavao od centra kada je bio uslovljen spolja, od EU, i samo u „dovoljnoj meri“. DS je pod Tadićem vodio, sa stanovišta izbornog nadmetanja, racionalnu politiku težnje ka centru, za razliku od prethodnog, Živkovićevog DS-a. Pomeranje DS-a ka centru je otvorilo prostor LDP-u da se pojavi kao ekstremna stranka, na poziciji veoma blizu samog kraja EU, na dimenziji politike. Objasniću da je LDP ostao konzistentan u pozicioniranju, u periodu koji je obrađen. Istovremeno, ova stranka je jasno priželjkivala saradnju sa DS-om. Radikali nisu nastavili približavanje centru i nastavili su da vode promenljivu politiku.

Najvažniji odnos aktera, koji je obeležavao političko takmičenje u toku obe Koštuničine vlade, bio je onaj između DSS-a i DS-a. Saradnja dve stranke je postojala tokom rada obe vlade. DS je skriveno podržavao prvu, manjinsku Koštuničinu vladu, sa kojom je i otvoreno sarađivao na kosovskoj politici. Ove dve stranke su imale otvorenu koaliciju u toku druge Koštuničine vlade. One su faktički nastavile igru koju su vodile tokom Đinđićeve vlade, ali sa obrnutim ulogama.

U periodu koji obrađuje ovo poglavlje, Srbija je jasno bila suočena sa teškim odlukama, kao što je ona o odnosu prema haškom optuženiku Ratku Mladiću i o statusu Kosova, a akteri su bili svesni njih. DSS i DS su preferirale da ova druga odradi nepopularne mere koje bi je udaljile od političkog centra, kao što bi očigledno bilo izručenje Mladića. Poput ranije Đinđića, sada je Koštunica, koji je imao u rukama poluge odlučivanja, želeo da podeli odgovornost sa DS-om. Koštunica nije želeo da se udalji od centra. Sa druge strane, DS je želeo da „pomogne“ vladi da ona odradi posao izručenja Mladića. Stoga je DS simulirao da je opoziciona stranka i javno je kritikovao DSS. Međutim, sve vreme je izbegavao rušenje vlade, u nadi da će završiti nepopularne poteze, a ovo je potkrepljeno u poglavlju. Tek kada je postalo jasno da je Koštunica „tvrđ igrač“ i da neće da izruči Mladića, DS je otvoreno počeo da zagovara izručenje. Samo zahvaljujući nadmudrivanju dve stranke je prva Koštuničina vlada opstala do

2007. godine. Podrška SPS-a manjinskoj vladi je bila samo formalni izgovor DSS-u da ne hapsi optuženike, a DS-u da kritikuje vladu.

Poglavlje je organizovano na sledeći način. Odeljak 6.1 opisuje inicijalne pozicije Koštuničine vlade. Odeljak 6.2 opisuje promene pozicija DSS-a koje su izazvane spoljašnjim uslovljavanjem haške politike, do dobijanja pozitivnog izveštaja Studije izvodljivosti za SSP. Odeljak 6.3 opisuje pozicioniranje DSS-a do kraja prvog mandata na vlasti. Odeljak 6.4 opisuje kako je DS nudio kartel DSS-u, koji je odbijen, te se onda DS pomerio ka centru. Odeljak 6.5 opisuje hašku politiku DS-a i nalazi da je ona težila centru, u velikoj meri poput DSS-a. Odeljak 6.6 opisuje odnos DS-a i DSS-a i nalazi da je DS prikryveno podržavao Koštuničinu vladu u nadi da će odraditi teške i „nepatriotske“ mere. Odeljak 6.7 obrađuje politiku LDP-a, koji je bio veoma blizu kraja EU na dimenziji politike. Konačno, odeljak 6.8 obrađuje nekonzistentnu politiku SRS-a tokom prve Koštuničine vlade.

6.1 Početne pozicije Koštuničinog DSS-a

Ovaj odeljak opisuje Koštuničine preferencije prema osnovnim temama dimenzije politike EU-Kosovo, na početku njegovog rada na čelu vlade RS. U odeljku je utvrđeno da su proevropske teme dominirale u Koštuničinom ekspezu. On je, ipak, nastojao da ima centrističku hašku politiku. Uprkos rezervi prema saradnji sa Haškim sudom, inicijalna pozicija DSS-a je bliža kraju EU, nego K na dimenziji.

Nakon parlamentarnih izbora koji su održani krajem 2003. godine, u martu 2004. godine je formirana Vlada RS na čijem čelu je bio predsednik DSS-a Vojislav Koštunica. On je kao mandatar za sastavljanje vlade izložio program koji je isticao ambiciju da dođe do pristupanja države Uniji, ali i da neće doći do prihvatanja nezavisnosti Kosova. Za razliku od ciljeva koje je Koštunica isticao 2000. godine (v. odeljak 4.1), a u kojima je primetna neodređenost prema temi pristupanja Uniji i izrazito interesovanje za Kosovo, 2004. godine je Koštuničin program široko obrazlagao očekivane mere koje treba da budu učinjene radi pristupanja države EU.

Koštunica je 2000. godine tvrdio da je Srbija uvek bila „najevropskiji deo Evrope“ (Koštunica 2000a). Za razliku od ovoga, već na samom početku izlaganja iz

2004. godine on je objašnjavao da je Srbija od obnavljanja nezavisnosti težila da se „privredno, politički i kulturno preuređuje sledejući civilizacijskim i demokratskim obrascima i standardima koji su preovlađivali u razvijenom delu Evrope“ (*sic*, Koštunica 2004a, 251). Ovako je Koštunica od početka svog izlaganja nastojao da opravda cilj pristupanja Uniji i da ga poveže sa istorijskom tradicijom koja je postojala u Srbiji. Nastojanje da se aktuelni ciljevi povežu sa tradicionalnim nije bila novost u ovom ekspozeu, ali jeste specifikovanje značaja harmonizacije odnosa Srbije sa Unijom u čitavom nizu oblasti. Koštuničin program vrlo eksplicitno i široko objašnjava povezanost željenih reformi u Srbiji sa ciljem pristupanja Uniji.

Po Koštunici, „van svakog spora je uverenje da Srbija suštinski pripada Evropi i da je potrebna i formalna potvrda te pripadnosti, odnosno punopravno članstvo u evropskim strukturama“ (Koštunica 2004a, 252). Srbija se u prošlosti „ukorenjivala u Evropu“, ali se u nju vraća „nažalost sa velikim zakašnjenjem u odnosu na druge postkomunističke zemlje.“ Vlada RS treba da ima češće radne kontakte sa telima Unije i da više radi na sprovođenju proevropske politike (*ibid*, 255–6). Sve unutrašnje reforme koje uključuju poštovanje zakona, vladavinu tržišta i poštovanje institucija predstavljaju „evropske“ ciljeve i proevropsku politiku (*ibid*, 256). Koštunica je izrazio da očekuje skori završetak studije izvodljivosti za SSP, pa započinjanje pregovora o potpisivanju SSP-a. Međutim, po njemu, potrebno je bilo odmah započeti i intenzivno raditi na usklađivanju države sa pravilima EU (*ibid*, 256–7). Srbija treba da prihvati standarde koji postoje u EU u oblastima trgovine, poljoprivrede, energetike, zaštite životne sredine, pravosuđa i prosvete (*ibid*, 260–6).

Najveći deo Koštuničinog programa ukazuje na njegovu ambiciju da Srbija intenzivno radi na približavanju Uniji. U iznošenju ciljeva u pojedinačnim oblastima je očigledna namera da rad vlade bude usklađen sa pristupanjem Uniji. Pominjanje istorijske tradicije države Srbije nije u funkciji suprotstavljanja prihvatanju evropskih normi, već osnaživanja procesa pristupanja. Konačno, pristupanje Uniji nije predstavljeno kao proces koji ima samo instrumentalni značaj za Srbiju. Pristupanje Uniji nije samo put do evropskih fondova i pomoći, već je prihvatanje normi po sebi vredno i u skladu sa ciljevima vlade Srbije.

Uprkos svim deklaracijama proevropske politike u ekspozeu, Koštunica je bio jasan da u rešavanju kosovskog problema neće ikako biti spreman na nezavisnost ove

teritorije. Za njega je u tom trenutku bio najpreči cilj osiguranje povratka i života srpskih prognanika sa Kosova, kojima je trebalo obezbediti zaštitu i različite forme autonomije, što je u skladu sa Rezolucijom SBUN 1244 (ibid, 254). Ipak, uprkos protivljenju samoj nezavisnosti, Koštuničin program upadljivo izostavlja argumentaciju zašto Kosovo ne treba da bude nezavisno. U ekspozeu nema istorijskog utemeljenja srpskih pretenzija prema teritoriji Kosova ili njegovog kulturološkog značaja. Kada je Koštunica pomenuo Rezoluciju, ovo nije učinio da bi tražio garantovanje rešenja problema statusa u okviru granica SRJ ili povratak srpskih snaga na Kosovo, već samo da bi se zalagao za prava manjinskog stanovništva srpske nacionalnosti. U Koštuničinom ekspozeu nema ikakvih predloga rešavanja statusa Kosova koji bi bio u skladu sa njegovim pomenutim odbijanjem nezavisnosti. Stoga Koštuničini stavovi o Kosovu izgledaju veoma slično Živkovićevim, od kraja maja 2003. godine (v. odeljak 5.2).

Haški sud je zaslužio vrlo skromno pominjanje u ekspozeu. Koštunica nije izrazio protivljenje saradnji, niti ju je svesrdno podržao. Koštunica se samo zalaga da se stvore „pravne, materijalne i kadrovske“ pretpostavke za suđenja u Srbiji, kao i da saradnja sa Sudom treba da postane „dvosmerna“ (Koštunica 2004a, 265). Međutim, ovo može da implicira da, u odsustvu ovih pretpostavki u trenutku formiranja Vlade RS, Koštunica ne bi opstruirao saradnju sa Sudom i izručenja Hagu, sve dok se ne postignu željene pretpostavke. Stoga Koštuničina pozicija po pitanju saradnje sa Sudom odgovara ili sredini dimenzije politike (pozicija D na slici 17) ili je nešto bliža kraju EU (pozicija C na istoj slici 17), na dimenziji politike. Same reči Koštuničinog programa, kao i veoma mali prostor posvećen temi saradnje sa Sudom, ne sugerišu dublje protivljenje ovoj saradnji.

Na osnovu pomenutog, Koštuničin program deluje u većoj meri proevropski nego ijedan raniji ili kasniji u periodu koji je teza analizirala. Iako je on deklarirao protivljenje nezavisnosti Kosova, kao i drugi političari u Srbiji, ovo deluje kao formalna deklaracija, bez ozbiljnijeg utemeljenja. Osim toga, po redosledu i po broju izjava, proevropske teme dominiraju u Koštuničinom ekspozeu. S obzirom na prostor koji je posvećen proevropskim politikama i na ekspliciranje želje da dođe do efikasnijeg rada na pristupanju, pozicioniranje DSS–a, na početku njegovog perioda na vlasti u RS, deluje znatno bliže EU kraju dimenzije politike od K. U komentarisanju Koštuničinog

ekspozea u NSRS neposredno nakon njega, Boris Tadić, lider opozicionog DS-a, nije ijednom rečju kritikovao bilo ciljeve pristupanja Uniji, bilo kosovsku politiku.

6.2 Politika DSS-a i haško uslovljavanje vlade Srbije

Ovaj odeljak opisuje pozicioniranje DSS-a po pitanju saradnje sa Haškim sudom, od početka rada Koštuničine vlade, do dobijanja pozitivnog izveštaja Studije izvodljivosti za SSP. Odnos prema Sudu je bila dominantna tema u nastupima DSS-a i po značaju je nadmašivala sva druga pitanja, u periodu koji obrađuje ovaj odeljak. DSS je preferirao da ostane u centru. Ipak, spoljašnje uslovljavanje je primoralo stranku da se pomeri na dimenziji politike. Tek onda se DSS pomerio i samo onoliko koliko je bila „dovoljna mera“ da to učini (v. kasnije u odeljku).

Koštuničin program iz prethodnog odeljka sugerise pragmatizam sa njegove strane: nameravao je da radi koliko je moguće na planu pristupanja EU, ali da formalno zadrži poziciju blizu centra po osetljivim pitanjima kakva su saradnja sa Haškim sudom ili status Kosova. Ipak, samo odsustvo insistiranja na rešavanju statusa Kosova u skladu sa očekivanjima Beograda, u vreme kada su i zagovornici nezavisnosti ove teritorije imali prioritet postizanja standarda nad pitanjem statusa (v. o ovome u odeljku 5.2), sugerise politiku koja je u većoj meri proevropska nego prokosovska. Stoga program rada prve Koštuničine vlade sugerise blago pomeranje pozicije DSS-a ka kraju dimenzije politike EU, u odnosu na centar. Ovo pomeranje je bilo omogućeno time što je DS bio relativno udaljen od centra, blizu kraja EU, što je postigao za vreme Živkovićeve vlade. Takođe, SRS je bio udaljen od centra, ali je sugerisao nameru da umeri svoju politiku u odsustvu Šešelja.

Ipak, Koštuničin veliki problem je bila njegova reputacija. Od pobeđe originalnog DOS-a i tokom rada prve dve vlade pod vođstvom demokrata, Koštunica je tipično bio kritičan prema očekivanjima Zapada i bio je bliži kraju K dimenzije politike od DS-a (v. odeljak 4.3). Prema rečima samog Koštunice, i prethodna demokratska vlada RS se protivila podizanju optužnica na osnovu komandne odgovornosti („Izručenja Tribunalu nisu prioritet“ 2004). Međutim, kada je DSS bio na vlasti bez DS-a, Koštuničine relativno neodređene i centrističke deklaracije politike su bile

prelomljene kroz prizmu relativno antizapadno orijentisane politike (mada daleko manje nego politike radikala). Koštuničina rezervisanost prema saradnji sa Sudom je nagoveštavala otpor, više nego pragmatičnu retoriku, te se njegova vlada brzo suočila sa upozorenjima sa Zapada.

Prvo je Kongres SAD-a krajem 2003. godine, a onda i Senat krajem januara 2004. usvojio zakon koji uslovljava direktnu pomoć SRJ i podršku u međunarodnim institucijama saradnjom sa Sudom, koja uključuje hapšenje bivšeg generala Mladića do kraja marta te godine. Ministri inostranih poslova EU su krajem februara, u Briselu, izrazili zabrinutost razvojem događaja u Srbiji, te su tražili punu saradnju sa Haškim sudom. Komesar Kristofer „Kris“ Petn je zadužen za izveštaj o Srbiji, od kojeg je zavisilo odobravanje finansijske pomoći Srbiji. Koštunica je krajem februara, kao mandatar za sastavljanje vlade, izjavio da „sumnja da će izručenje osumnjičenih za ratne zločine tribunalu u Hagu biti prioritet njegove vlade“, kao i da ima „više gorućih pitanja“ („Sudbina vlade zavisi od Haga“ 2004). Ovakvo Koštuničino držanje je podgrevalo nepoverljivost Zapada prema namerama nove vlade, te je ona već u prvim danima dočekana upozorenjima. Nikolas Berns, ambasador SAD pri NATO-u, je naveo kao uslove za članstvo u „Partnerstvu za mir“ hapšenje Karadžića i Mladića („Nova Vlada da se meri...“ 2004). Pjer-Ričard Prosper, ambasador SAD-a za ratne zločine, je ubrzo izjavio da je Koštuničina politika korak unazad za Srbiju, ako želi „kretanje zemlje ka Evropi“ („Usporavanje“ 2004). Konačno, Ričard Baučer, portparol Stejt departmenta, je istakao poseban značaj saradnje sa Sudom u proceni SAD-a za Srbiju („Ništa bez reformi i saradnje...“ 2004). Ema Advin, portparol EK, je izjavila da ako Srbija želi približavanje Evropi, ne može da bira obaveze koje će poštovati, te da je saradnja sa Sudom „centralno pitanje“ za prijem u EU („Koštuničin kurs najava tenzija“ 2004). Dakle, vlada se 2004. godine ponovo suočavala sa nagoveštajima pritiska da saraduje sa Sudom, kao i ranijih godina.

Koštuničina politika isprva nije bila pokolebana upozorenjima koja su stizala sa Zapada. Po njemu, „sada [se] iznenada tvrdi da su Karadžić i Ratko Mladić u Srbiji“, što nije slučaj, te bi njihovo izručenje bilo mešanje u poslove druge države („Karadžić je u Bosni“ 2004). Ovo je očigledno bilo neuverljivo pravdanje upućeno biračima, jer je i SAD isprva insistirao na hapšenju Mladića, a ne Karadžića, za kojeg je SAD zaista verovao da se tada skrivao u Bosni i Hercegovini. Takođe, Koštunica je izjavio da

izručenja Haškom sudu ne mogu da budu prvi zadatak nove vlade, te da međunarodni akteri „nisu iskazali dovoljno razumevanja za principe koje štite i državne interese i dostojanstvo“ (*sic*, „Izručenja Tribunalu (ne)će biti prioritet“ 2004). On je imao problem i sa pravednošću Suda, za koji je tvrdio da dominantno vodi postupke protiv Srba, u odnosu na druge narode („Karadžić je u Bosni“ 2004).

Uprkos rezervisanosti prema saradnji sa Sudom, Koštunica je imao politiku koja je bila načelno više proevropska, nego prokosovska (v. i u narednom odeljku). „Mi smo deo Evrope i Evropa je naša sudbina“, ubedljivo je tvrdio Koštunica, krajem marta, nakon susreta sa zvaničnicima EU i NATO-a u Briselu („Osuda nasilja“ 2004). Koštunica se nije sukobljavao sa Zapadom po kosovskom pitanju, tvrdeći da je ono pre svega, pitanje ljudskih prava, misleći na nealbance „koji u svojim enklavama nemaju nikakvu sigurnost i slobodu kretanja“ („Karadžić je u Bosni“ 2004). Stoga se on zalagao za sprovođenje decentralizacije na Kosovu, o čemu se, po njemu, već govorilo u Savetu Evrope („Osuda nasilja“, „Prioritet je Ustav“ 2004). Decentralizacija vlasti je „proces koji ne bi prejudicirao pitanje budućeg statusa Kosova i Metohije, ali bi znatno poboljšao mogućnosti održanja pokrajine kao multietničke sredine“, s obzirom na „loše stanje ljudskih prava i težak položaj srpske zajednice“ („Potrebna veća zaštita Srba“ 2004). Evropa, sa svoje strane, nije imala razlog da se suprotsavi inicijativama o decentralizaciji na Kosovu. Na primer, Koštunica je krajem marta razgovarao sa predstavnicima Italije i Nemačke, te su se složili da bi decentralizacija pospešila povratak nealbanaca („Decentralizacija omogućava povratak“ 2004). U junu je portparol Havijera Solane, visokog predstavnika EU, izjavila da bi za Uniju bio prihvatljiv izvestan stepen decentralizacije (Staletović 2004). Konačno, kada je reč o saradnji sa Sudom, Koštunica je pokušavao da ubedi Zapad u ispravnost svoje politike, kao što se može videti u njegovom intervjuu za Asošiejted pres (*Associated Press*), u kojem je tvrdio: „Razgovaraćemo, molićemo ukoliko je potrebno, kako bismo pronašli rešenje koje nije crno–belo...“ („Izručenja Tribunalu nisu prioritet“ 2004). Do kraja marta je Koštunica još više ublažio stav prema saradnji sa Sudom, želeći „da se izabere najbolja forma saradnje sa Tribunalom, koja neće destabilizovati prilike u Srbiji“ („Osuda nasilja“ 2004).

Uprkos umereno prozapadnoj politici, Koštunica nije bio spreman da se udalji od političkog centra time što bi prihvatio da izruči Mladića i druga lica tražena od strane

Suda. Vlada je verovala da neće doći do tako drastične mere od strane Zapada kao što bi bilo ukidanje finansijske pomoći ili zahlađenje odnosa koje bi impliciralo izostanak podrške u međunarodnim institucijama („Odbijanje američke pomoći prva...“ 2004). Rečju, vlada je verovala da Zapad blefira u insistiranju na saradnji sa Sudom. Stoga je odluka Kolina Pauela, državnog sekretara SAD–a, da ukine, a ne odloži pomoć Srbiji bila iznenađujuća i sa potencijalno dalekosežnim konsekvencama. Već u maju je ponovo stiglo ohrabrenje iz SAD–a da bi se ispunjavanjem obaveza prema Sudu Srbija kvalifikovala za predstojeću pomoć, kao i za podršku SAD–a u svim Zapadnim integracijama („Pomoć SAD čim Srbija...“ 2004). U julu je Kongres usvojio zakon koji je Srbiji nametao slične uslove kao i ranije godine, među kojima je najvažniji bio hapšenje Mladića. EU, u aprilu, ipak nije odlučila da uskrati pomoć SCG, te je odobrila oko 230 miliona evra, ali nije prestala da insistira na saradnji Srbije sa Sudom.

Strategija Koštuničine stranke nije bila bez osnova. Faktički, krajem marta se odigrala igra „kukavice“ između vlade RS i Zapadnih aktera. Koštuničina vlada je uvidala da bi potpuno prekidanje finansijske pomoći i podrške Srbiji bila isuviše oštra mera Zapada. Stoga je Koštunica mogao da se osloni na to da Zapadni akteri neće žuriti da uvedu maksimalne sankcije Srbiji zbog nesaradnje sa Sudom. Sa druge strane, očekivana finansijska pomoć Srbiji od SAD–a je trebalo da bude u vrednosti od 100 miliona dolara, a 270 miliona evra iz evropskog fonda CARDS (*Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation*). U najboljem slučaju za Srbiju, koristi od ovih sredstava bi bile široko raspoređene na veći broj građana, što ne bi pružalo značajan selektivni podsticaj za članove vlade. Vlada ne bi puno izgubila rizikujući da se liši izvesnog, unapred nepoznatog procenta moguće direktne finansijske podrške. Međutim, vlada bi izgubila mnogo više ako bi napustila politički centar i hitro ispoštovala uslove koje Srbiji nameće Zapad, pogotovo zbog kampanje za predsedničke izbore koji su organizovani u junu 2004. godine.

Do predsedničkih izbora 2004. godine DSS je vidno izbegavao da zauzme decidan stav po pitanju saradnje sa Sudom. Ovo balansiranje DSS–a i težnja da ostane u centru se dobro može predstaviti rečima Dragana Maršićanina, predsedničkog kandidata DSS–a koji je prethodno bio ministar privrede u Vladi RS: „To [hapšenje optuženih pred Haškim sudom] nije nimalo jednostavno i ti zahtevi predstavljaju nešto što jeste ucena naše države, ali na nama je da vodeći odgovornu politiku zaštitimo nacionalne

interese, a da istovremeno ne ugrozimo državu neispunjavanjem međunarodnih obaveza“ („Hag nas ucenjuje“ 2004). Koštunica je još otvorenije objašnjavao da zbog izbora nije vreme da se priča o saradnji, ali da bi konkretni koraci trebalo da budu učinjeni nakon izbora („Svi putevi vode u Hag“ 2004). Zoran Stojković, ministar pravde u Vladi RS, je pravdao izostanak izručenja optuženih nepostojanjem Saveta za saradnju sa Haškim tribunalom („Tribunal ne veruje srpskom ministru“ 2004). Maršićanin je, onda, tvrdio da saradnjom ne treba da se bave stranke i političari, već institucije („Pred Karlu del Ponte i bi...“ 2004). Konačno, kada je formiran pomenuti Savet, čekalo se na imenovanje članova iz Crne Gore („Čekaju Crnogorce“ 2004). Ipak, vlast u Srbiji je bila svesna da, po tvrdnjama Koštuničinog savetnika Samardžića, Brisel insistira na saradnji sa Sudom („S Karlom samo u tajnosti“ 2004), ali i da ima vremena do kraja roka koji je postavila Karla del Ponte („Pritisici iz Haga dobri...“ 2004).²¹

Nakon junskih predsedničkih izbora, vlast u Srbiji je pokazala spremnost da se pomeri na dimenziji politike ka kraju EU. Tokom jula meseca su usledile brojne sugestije da su intenzivirani naponi da se saraduje sa Sudom. Del Ponteova je pozvala SBUN–a da preduzme mere protiv SCG zbog nesaradnje. Ona je čak tvrdila da je ranije naišla na otvoreno odbijanje predstavnika države da uhapsu traženo lice zbog „političke situacije“ („Operacija 'Mladić' je u...“ 2004). Rasim Ljajić, član Saveta za saradnju sa Sudom, je otkrio da su pozivi del Ponteove ozbiljno shvaćeni i da je situacija izuzetno ozbiljna. Po njemu, slučaj „Mladić“ mora da bude okončan, a da, zauzvrat, Srbija dobije nekoliko suđenja u zemlji. „U suprotnom, moraćemo da ih izručimo, koliko to bolno bilo, ali zemlja ne sme da bude talac nekoliko ljudi i toga moraju da budu svesni i u vlasti i u opoziciji“, tvrdio je Ljajić („Operacija 'Mladić' je u...“ 2004). Kasnije, u julu, je Nebojša Bakarec, istaknuti funkcioner DSS–a, izjavio da se približava vreme kada će morati da uslede konkretni koraci u saradnji sa Sudom. Po njemu, „[o]ni [optuženi generali] su bili na najvišim političkim i vojnim državnim funkcijama, svesni su interesa svog naroda i ja sam siguran da kod njih sazreva svest o težini tereta koji je na narodu i državi“ („Bakarec: Vreme je da se...“ 2004).

Da je došlo do pomeranja DSS–a sugerise nastup i samog Koštunice, koji je saradnju sa Sudom u julu označio kao „pitanje svih pitanja“ koje se mora rešiti i da je ovo glavna preokupacija Vlade (Gavrilović 2004). Ipak, ovo „teško pitanje“ nije

²¹ Glavni tužioc Haškog suda del Ponte je najavila da će 29. juna prijaviti SBUN–a nesaradnju Srbije. Predsednički izbori su održani 13. juna, a drugi krug je bio 27. juna.

podstaklo drastičnu i izraženu promenu pozicije DSS-a. Koštunica je želeo „da se neki predmeti ustupe domaćem pravosuđu“, a „da optuženici, uz čvrste državne garancije, dobrovoljno odu u Hag“ (Gavrilović 2004). Dragan Jočić, ministar policije u Vladi RS, je krajem jula tvrdio da se intenzivno radi na lociranju Mladića i traženog Gorana Hadžića. Da je pojačana spremnost vlade RS da saraduje sa Sudom potvrđuju i reči Majkla Polta, ambasadora SAD-a, da je Srbija preduzela „agresivne korake“ na planu rešavanja problema sa Sudom („Hapšenja bez roka“ 2004). Vlada je nameravala da smanji međunarodne pritiske izručivanjem bilo Mladića, bilo nekog od četvorice tada traženih bivših vojnih ili policijskih generala do početka septembra („Mladić ili generali do kraja...“ 2004).

Iako je DSS pod spoljašnjim pritiscima otkrio volju da se pomeri na dimenziji politike, ova stranka je bila ograničena stavom SPS-a, koji je podržavao prvu, manjinsku Koštuničinu vladu i od čije podrške je zavisila. Prvo je početkom jula Zoran Anđelković, generalni sekretar SPS-a, najavio uskraćivanje podrške vladi ako generali „budu hapšeni kao Milošević“ (Mijailović 2004c). Nakon ovoga je i Žarko Obradović, potpredsednik SPS-a, izjavio: „Stav SPS-a je da će uskratiti podršku Vladi Srbije ako isporuči Hagu četvoricu generala“ (Mijailović 2004c). Takođe, glavni odbor SPS-a je zauzeo stav da će stranka prekinuti podršku vladi, ako ona uhapsi i izruči generale („DSS treba da se izjasni...“ 2004). Dakle, kada je DSS pokazao nameru da se pomeri na dimenziji, nakon spoljašnjih pritisaka, vlada je bila sprečena stavovima stranke od koje je zavisila.

Ipak, pritisci na vladu da saraduje sa Sudom su rasli narednih meseci. DSS se suočio sa pretnjom otkazivanja podrške vladi od strane G17 plusa, koji je tražio intenzivniji rad na planu saradnje sa Sudom. Još važnije, rasli su spoljni pritisci na Srbiju. Srbija je ranije, 2004. godine, izbegla najoštrije mere SAD-a, ali je dobijala signale da se strpljivost bliži kraju. Takođe, EU je signalizirala da će nastavak integracija uslediti tek po isporučivanju traženih lica Sudu. U takvim okolnostima DSS je počeo da zagovara dobrovoljnu predaju optuženika kao najbolje rešenje za državu.

U avgustu je Andreja Mladenović, portparol DSS-a, objašnjavao da se traže načini saradnje sa Sudom koji bi smanjili međunarodne pritiske („DSS: Uskoro napredak saradnje...“ 2004). Početkom septembra je Koštunica počeo da zagovara model saradnje sa Sudom koji bi se zasnivao na dobrovoljnim predajama optuženih, i

koji će se zvanično održati dok je on bio predsednik vlade. Po njemu, dobrovoljna predaja je predstavljala najbolje rešenje i za optužene i za državu („Koštunica: Dobrovoljna predaja optuženih...” 2004). Ovakav stav Koštunice SPS nije ohrabrio, ali nije ni pokazao spremnost da obara vladu. Zoran Anđelković, generalni sekretar SPS-a, je narednog dana komentarisao da mu nije jasan stav Koštunice, ali da njegova stranka neće prekinuti da podržava vladu ako se generali zaista dobrovoljno predaju. Međutim, Anđelković je dodao i da: „Sigurno da nećemo prihvatiti eventualnu predaju pod pritiskom ili hapšenje posle kojeg bi se tvrdilo da su se dobrovoljno predali. U svakom slučaju, videćemo koliko će Koštunica održati obećanje da neće hapsiti generale, niti vršiti pritisak da se predaju“ („Generali u Hagu, a i vlada opstaje“ 2004).

Povećana spremnost na saradnju sa Haškim sudom od strane DSS-a pomera ovu stranku ka EU kraju dimenzije politike. Ipak, ovo pomeranje je bilo neželjeno i iznuđeno samo pod spoljnim pritiscima. Krajem avgusta, svega nekoliko dana pre nego što je Koštunica počeo da zagovara novi model saradnje sa Sudom, on je tvrdio da su zreli uslovi da se generalima sudi u zemlji („Koštunica: Generalima da se sudi...” 2004), što je pozicija koja odgovara samom centru dimenzije politike (v. odeljak 4.5). Del Ponteova je već ranije u izveštaju koji je podnela SBUN-a referisala da je SCG praktično prekinula saradnju sa Sudom i da ona ne postoji („Prekinuta saradnja s Hagom“ 2004). U septembru je Koštunica posredno potvrdio optužbe del Ponteove izjavljujući: „Mnogo toga smo učinili da se pokrenu odnosi sa Hagom“ („Koštunica: Izjava o predaji generala...” 2004). Ljajić je učinio slično potvrđujući da država tek treba da dostavi dokumenta i oslobodi svedoke („Crnogorci dali rok od dve...” 2004). Čak i kasnije, u oktobru, Zoran Stojković, ministar pravde u Vladi RS, je izjavio da ne treba da bude izručenja Sudu i da može da bude suđenja u zemlji („Stojković: Izručenje generala ugrozilo...” 2004).

Dobrovoljna predaja optuženih je bila skromnih rezultata jer generali nisu imali poverenja u državu. Oni nisu verovali da bi država mogla da izdejstvuje da se brane sa slobode i da ne čekaju dugo na procese („Generali ne veruju obećanjima države“ 2004). Bivši policijski general Sreten Lukić je primio otužnicu Haškog suda početkom oktobra 2004. godine, ali se našao u Hagu tek u aprilu naredne godine. Bivši pukovnik Ljubiša

Beara je isporučen Sudu u oktobru, ali pod nejasnim okolnostima.²² SAD je zbog nesaradnje sa Sudom nagoveštavao da će preispitati raniju nameru da omogući da neka suđenja budu u Srbiji („Beograd ne saraduje i pitanje je...” 2004). U decembru 2004. godine je predsednik SAD-a Džordž Buš potpisao zakon o pomoći inostranstvu u kojem je ponovo Srbija uslovljena saradnjom sa Sudom. Već u januaru naredne godine je SAD suspendovao pomoć Srbiji. Ambasador SAD-a u SCG je nagovestio višestruke negativne posledice po Srbiju od ovakve odluke svoje države koje bi se mogle odraziti na pristup države Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO), podršku institucijama Srbije i JAT ervejzu („SAD uskraćuju pomoć i povlače savetnike“ 2005).

Ministri inostranih poslova zemalja EU su u oktobru, a onda i u januaru 2005. godine tražili da zemlje koje pretenduju da postanu članovi moraju u potpunosti da saraduju sa Haškim sudom. U decembru 2004. godine je slično poručila Doris Pak, predsedavajuća Odbora Evropskog parlamenta za jugoistočnu Evropu („Doris Pak: Nema prečica ka EU“ 2004). Nakon uskraćivanja pomoći SAD-a, u januaru je i Havijer Solana odložio zakazanu posetu Srbiji. Vuk Drašković, ministar inostranih poslova SCG, je objasnio da u Briselu više nema strpljivosti za saradnju sa Sudom, te da do kraja marta 2005. godine država mora da isporuči optužene ili da se oprostí od pozitivnog izveštaja Studije izvodljivosti za SSP (Mijailović 2005a).

U ovakvim okolnostima Koštunica je u novembru 2004. počeo da najavljuje da će uslediti nove dobrovoljne predaje. SPS je i dalje deklarativno podržavao samo dobrovoljne predaje Haškom sudu kao lične činove optuženika („Dačić: Lazarević je nešto drugo“ 2005), ali je postalo jasno da ova stranka sve više „žmuri“ pred otvorenom saradnjom države sa Sudom. Tako je Nacionalni savet za saradnju s Haškim sudom u martu doneo uredbu o zamrzavanju imovine optuženika koji su u bekstvu. Ivica Dačić iz SPS-a se protivio ovome, ali nije obarao vladu. Kada je Sreten Lukić početkom aprila prebačen u Hag, nakon bolničke intervencije, radikali Tomislava Nikolića su napadali SPS da je prekršio obećanje da neće biti izručenja, te da je Lukić izručen u pidžami („SRS ruši vladu SPS...” 2005).²³ Ivica Dačić je na ovo izjavio da: „Još ne znamo šta se dogodilo i zbog toga smo od Vlade tražili da nam razjasni čitavu proceduru“, kao i da

²² Vlada Srbije je tvrdila da se on predao, ali su svi predstavnici tužilaštva Haškog suda ovo negirali tvrdeći da je uhapšen. Lukovićev transfer Hagu je takođe bio kontroverzan (v. dalje u tekstu).

²³ Ovo je potvrdio Lukićev advokat („Lukić dobrovoljno u pidžami odveden u Hag“ 2005).

„se desilo nešto između dogovorene procedure i izručenja“ („SPS ruši vladu ako je...“ 2005).

Sa približavanjem kraja martovskog roka EU, ministar pravde Zoran Stojković je najavio da će vlasti u kratkom roku ispuniti sve obaveze prema Sudu, uključujući i privođenje bivšeg generala Nebojše Pavkovića („Pavković u Hagu milom ili silom“ 2005). Nakon toga se i Zoran Lončar, ministar i član Saveta za saradnju sa Sudom, pohvalio da su svedoci oslobođeni obaveza čuvanja tajni, kao i da je skinuta oznaka tajnosti sa dokumenata (Staletović 2005). Rasim Ljajić je početkom aprila izjavio da je za optuženog Pavkovića „[n]ajbolje je da se preda, a ako se ne preda, mora se striktno primeniti zakon“ („Pavković Hag shvata lično“ 2005). Kada je Koštunica u aprilu najavio dobijanje pozitivnog izveštaja za izvodljivost SSP, delovao je odlučno da će „saradnja sa Haškim tribunalom biće ostvarena u potpunosti, od A do Š“, kao i da „odlučnost koju je Vlada Srbije ispoljila u saradnji sa Tribunalom govori da će ona biti nastavljena“ („Koštunica: Saradnja sa Hagom od A do Š“ 2005).

Dakle, DSS je preferirao da ostane u centru dimenzije politike i tek je nakon izraženih spoljašnjih pritisaka odabrao da se udalji od centra, ka EU kraju dimenzije. Ovo je, takođe, morao pritajeno da prihvati i SPS. DSS je odabrao da se pomeri tek kada je faktički bio prinuđen da bira između saradnje sa Sudom i dobijanja pozitivnog izveštaja o Studiji izvodljivosti za SSP, i odlaganja pridruživanja Uniji uz nesaradnju sa Sudom. Tako je Oli Ren, komesar za proširenje EU, u martu 2005. godine pohvalio izručenja generala, ali i izjavio da se od SCG očekuje više („Oli Ren: Studija krajem marta“ 2005). Slične je poruke kasnije, u martu, uputio Solana („Studija izvodljivosti prvi je...“ 2005). Krajem marta su stigli signali SCG da bi „dovoljna mera“ saradnje bilo isporučivanje još dva generala („Generali u Hagu, studija u Beogradu“ 2005).²⁴ Čak i kada je publikovan pozitivan izveštaj Studije izvodljivosti za SSP za SCG, Ren je saopštio da SSP-a neće biti bez pune saradnje sa Sudom (Jevremović 2005b).

Ipak, nakon što je EK u aprilu odobrila pozitivan izveštaj za SCG, ministar Lončar je dobro pojasnio nameru DSS-a da balansira između političkih ekstrema: „Želeli smo da dođemo do modela saradnje koji će biti u potpunosti prihvatljiv za međunarodnu zajednicu, da dovedemo do završetka te međunarodne obaveze, ali i da, s

²⁴ To su Ljubomir Borovčanin i Nebojša Pavković, koji su i bili isporučeni u aprilu.

druge strane, obezbedimo zemlji i svim haškim optuženicima nacionalno dostojanstvo i omogućimo unutrašnju stabilnost...“ („Dobar model saradnje“ 2005).

6.3 Pozicioniranje DSS-a tokom prvog Koštuničinog mandata

Ovaj odeljak opisuje stavove DSS-a tokom prvog Koštuničinog mandata koji prikazuju odnos ove stranke prema Zapadu, ali i Kosovu. U prethodnom odeljku je već pomenuto da je načelno stranka imala više proevropsku nego prokosovsku politiku, do dobijanja pozitivnog izveštaja Studije izvodljivosti za SSP. Ovaj odeljak opširnije obrazlaže ovu politiku. Međutim, vremenom se DSS postepeno pomerao na dimenziji politike udesno, te je pri kraju pomenutog perioda imao izraženiju prokosovsku politiku. DSS je, ipak, nastojao da retorički bude blizu političkog centra.

Započecu opisom proevropske politike ove stranke. Dragan Maršićanin je u kampanji 2003. godine izjavio: „Srbiji je mesto u Evropi, a lopovima u zatvoru“ (Doderović 2003). On se i uoči predsedničkih izbora sledejuće godine, kao kandidat DSS-a, hvalio da je „za samo dva meseca, postignuta stabilnost zemlje, dobijena podrška EU i međunarodne zajednice...“ (Čolić i Nikolić 2004). Po okončanju prvog kruga ovih izbora, Koštunica je isticao da će oni „potvrditi čvrsto, jasno, neodustajno, demokratsko, evropsko opredeljenje birača“ („Potvrdiće se evropsko opredeljenje birača“ 2004). Kada je DSS odlučio da u drugom krugu podrži kandidata DS-a, Tadića, isticao je kao deo svojih prioriteta u vladi „politiku evropskih integracija kao elementa unutrašnjih promena i razvoja“ („DSS podržava Tadića“ 2004).

Koštunica je u novembru izražavao nade da se neće dugo čekati na ulazak u EU: „Nećemo čekati 15 godina i to zato što Srbija donosi niz važnih sistemskih zakona [...] koji su pravljani po meri EU“ („Za ulazak u EU nećemo...“ 2004). U februaru 2005. godine je govorio da će o radu njegove vlade „najviše i najbolje suditi i najobjektivniju ocenu dati, ne ova vlada ili javnost, već Evropa, na osnovu Studije izvodljivosti“ („Ne ocenjuje javnost već Evropa“ 2005). Koštunica nije krio svoja očekivanja od daljeg procesa pristupanja EU: „Pozitivnu studiju izvodljivosti od Evropske komisije očekujemo krajem marta, što je prvi formalni korak ka Evropskoj uniji“ („Koštunica: Studija izvodljivosti realna“ 2005). Napokon, nakon dobijanja pozitivnog izveštaja,

Koštica se hvalio da ona pokazuje da vlada „evidentno uživa širu podršku Evropske unije i međunarodne zajednice“ (Jevremović 2005c). Ovaj stav je kasnije te godine odražavao i slogan DSS-a „Izvodljivo je – sve smo bliži“.

U julu 2005. godine je, nakon što je Vlada RS prethodno usvojila, Odbor za evropske integracije NSRS usvojio Nacionalnu strategiju Srbije za pridruživanje SCG Evropskoj uniji.²⁵ U decembru te godine portparol DSS-a Andreja Mladenović je preneo nadanje da će i SSP biti potpisan sledejuće godine, te da će država ući u krug potencijalnih kandidata za članstvo („DSS: Najvažnije donošenje ustava“ 2005). Sledejuće godine, u toku priprema za implementaciju misije EU na Kosovu, savetnik Koštunice Predrag Simić je odobravao ovakvu involviranost Unije: „To što će Unija preuzeti odgovornost na Kosovu ide nam na ruku jer je Srbija [...] deo Evrope, a svi težimo da što pre uđemo u EU. Osim toga, važno nam je da takvu ulogu u južnoj pokrajini preuzme neko u koga imamo poverenja, a Evropska unija je takav faktor“ (Jevremović 2006). U maju 2006. godine Koštunica je ponavljao nadanja da će biti nastavljen rad na priključivanju Srbije Uniji, te da će biti rešen problem saradnje sa Haškim sudom: „[N]ije dobro što su pregovori prekinuti. Sve prepreke se lakše rešavaju uz saradnju i podršku, a ne prekidom pregovora“ („Cilj vlade sporazum sa EU“ 2006).

Ipak, DSS je imao i dozu rezerve prema Zapadu, uz načelno proevropsku politiku. Tako je ova stranka želela „uravnoteženu spoljnu politiku u odnosu na naše strateške partnere – Evropsku uniju, Rusku federaciju i SAD“ („DSS podržava Tadića“ 2004). DSS je, takođe, bio protiv povlačenja tužbe protiv devet članica NATO-a. Po tvrdnjama Tomislava Nikolića, DSS i SRS su čak do tančina dogovorili usvajanje rezolucije u NSRS koja bi zabranjivala povlačenje ove tužbe, ali ona nije prošla zbog protivljenja koalicionih partnera DSS-a („Nikolić: Sve smo se dogovorili...“ 2004). Kada je na predlog austrijskog kancelara Volfganga Šisela trebalo da se organizuje regionalna konferencija za države jugoistočne Evrope, na kojoj je trebalo da se neformalno razgovara o priključenju EU i NATO-u, Koštunica nije učesvovao pravdajući se ranije preuzetim obavezama.

Sledeća tema koja se obrađuje u odeljku je kosovska politika DSS-a. Vlada Vojislava Koštunice na početku svoga rada nije insistirala na rešavanju statusnog pitanja za Kosovo. Kada je u februaru 2004. godine Koštunica komentarisao stanje na

²⁵ Od devet članova odbora, osam je podržalo Strategiju, sa izuzetkom Milomira Minića iz SPS-a, koji je bio uzdržan, jer se protivio izručenjima građana Haškom sudu u procesu priključenja.

Kosovu, rekao je da je to pre svega pitanje ljudskih prava, misleći na nealbance koji žive u enklavama („Karadžić je u Bosni“ 2004). Stanje ljudskih prava je, po njemu, bilo veoma teško i moralo se popraviti, uz pomoć decentralizacije („Prioritet je Ustav“ 2004). „To je proces [decentralizacija] koji ne bi prejuducirao pitanje budućeg statusa Kosova i Metohije, ali bi znatno poboljšao mogućnosti održanja pokrajine kao multietničke sredine“ (Potrebna veća zaštita Srba“ 2004). Kroz proces decentralizacije je trebalo da Srbima bude „poverena briga o stanju bezbednosti u tim delovima“ („Koštunica traži kantonizaciju“ 2004). Po Koštunici, „[p]otrebna je autonomija za Srbe, da bi Srbi i Albanci mogli da žive jedni pored drugih“ (Pašić 2004). Sugestija da Koštuničina politika prema Kosovu u to vreme nije bila izrazito prokosovska stiže i od Tomislava Nikolića iz SRS-a, koji je optuživao Koštunicu da ne insistira na Rezoluciji 1244, po kojoj je, po njemu, Kosovo deo Srbije (Čolić 2004).

Nakon nasilja na Kosovu iz marta 2004. godine, Koštunica je govorio u NSRS. On je kritikovao rad privremenih institucija na Kosovu i isticao odgovornosti KFOR-a i UNMIK-a, ali nije ikako pominjao, niti kritikovao politiku Zapadnih država na Kosovu (v. Koštunica 2004c). U aprilu je Koštunica u NSRS iznosio plan vlade za Kosovo. U njemu je sam tvrdio da plan „ne prejudicira tzv. konačni status Kosova i Metohije“, ali je isticao i da je status već uređen Ustavom RS i Rezolucijom 1244 (Koštunica 2004b). Srbija do tog momenta nije imala ikakav plan za Kosovo. Kako je sam Koštunica tom prilikom priznao, „I pored opšteg mišljenja u našoj javnosti i stava političkih vlasti u Srbiji da treba svim raspoloživim sredstvima braniti o odbraniti Srbe i ostale nealbance na Kosovu i Metohiji [...], Srbija do sada, praktično, nije imala konkretan plan trajne zaštite ugroženog stanovništva...“. Da DSS nije želeo konfrontaciju sa Zapadom vidi se iz formulacije ove stranke kada je odlučila da podrži Tadića na predsedničkim izborima, Ona je tada saopštila da se zalaže za „borbu za sprovođenje plana o političkom rešenju za Kosovo i Metohiju“ („DSS podržava Tadića“ 2004).²⁶ Kada se Koštunica u julu sastao sa Bernardom Botom, ministrom inostranih poslova Nizozemske koja je predsedavala Savetom ministara EU, ponovo je isticao važnost davanja institucionalnih garancija za ugroženo nealbansko stanovništvo („Prioritet su integracije“ 2004).

U 2005. godini DSS je i dalje vodio kosovsku politiku koja stranku nije konfrontirala sa Zapadom, ali je pokazivao više interesovanja za samo rešavanje statusa.

²⁶ Ovo je očigledno daleko blaža formulacija nego da je DSS tražio nepromenljivost granica i očuvanje Kosova u sastavu Srbije.

Osnovna ideja nastupa Koštunice je bila da treba da postoji kompromisno rešenje za Kosovo kojim neće iko sve dobiti ili izgubiti i rešenje ne treba da bude nametnuto. Po Koštunici, rešenje bi trebalo da se traži u „pravcu izuzetno visokog stepena autonomije, ali ne i nezavisnosti Kosova...“ i „[t]o je kompromis“ („Rešenje za Kosovo je u kompromisu“ 2005). Krajem aprila Koštunica je opet izjavio da „[r]ešenje može biti pravedno i trajno samo uz kompromis i saglasnost Srba i Albanaca, što znači da neće biti ni apsolutnog pobednika, ni apsolutnog gubitnika“ („Granice se ne smeju menjati“ 2005). Ove ideje je Koštunica promovisao u susretima sa predsednikom grčke vlade Kostasom Karamanlisom („Koštunica: Grci nas podržavaju“ 2005) i u Bugarskoj („Rešenje za Kosmet u okviru Srbije“ 2005), a Sanda Rašković–Ivić, predsednik Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, ih je obrazlagala u SAD–u („Albancima ništa nećemo uzeti“ 2005).

U 2006. godini kosovski problem je imao centralni značaj u politici DSS–a. Ova stranka i dalje nije eksplicitno kritikovala politiku Zapada, iako je bilo sugestija da značajan broj država preferira nezavisnost Kosova („Koštunica nervira Blera“ 2006). Ipak, DSS je fokusirao diplomatske aktivnosti na promociju stavova da Kosovo ne treba da bude nezavisno, da bi ovo bilo kršenje međunarodnog prava, da rešenje treba da bude postignuto dogovorom, a ne nametanjem, da ne treba da bude nasilja nad nealbancima i da Kosovo treba da ima suštinsku autonomiju. Tako je Koštunica, na kongresu evropskih konzervativnih partija, tvrdio da „rešenje za Kosovo može jedino tražiti i postići na osnovu dogovora, i uz saglasnost obe strane u predstojećim pregovorima“ („Opasno narušavanje principa“ 2006). Kosovski problem je bio najvažnija tema njegovih razgovora prilikom posete Italiji u februaru te godine; nastupa na kongresu Evropskih narodnih partija u Rimu krajem marta; posete Francuskoj u aprilu; posete Nemačkoj u maju; posete Sankt Peterburgu u Rusiji, u junu; posete Ujedinjenom Kraljevstvu u junu; ponovne posete Italiji u julu; posete SAD–u u julu i prilikom govora u SBUN–a; prilikom razgovora sa predstavnicima SANU u oktobru; i u mnogim posetama gradovima u užoj Srbiji i na samom Kosovu.

Krajem 2006. godine je naročito porastao značaj kosovske teme i pojavili su se nagoveštaji opozicije Zapadu po ovoj temi. Tako je u oktobru Koštunica objašnjavao da je unošenjem odredbi o Kosovu u novi Ustav RS, država potvrdila da se zalaže za vladavinu prava i da „nema ničeg važnijeg nego da u ovom trenutku pokaže jedinstvo

tako što će [Srbija] doneti novi ustav“ („Referendum test za vladu“ 2006). Koštunica je još objašnjavao: „Ustav nam je u ovom trenutku veoma potreban da bi se očuvala celovitost države, da bi se očuvao jedan njen deo koji je srž, nukleus, srce Srbije, ono što je pitanje njenog identiteta – to je Kosovo i Metohija“ („Koštunica: Ustav po meri svih...“ 2006).

Koštunica je počeo da kritikuje „međunarodnu zajednicu“ zbog ograničavanja roka u kojem treba postići dogovor o statusu Kosova. Ovakvo nametanje roka je po njemu bilo neprihvatljivo, jer se rešenje ne može postići u kratkom roku i u drugim sličnim situacijama u svetu nije bilo oročavanja pronalaženja rešenja („Rešenje za Kosmet ne može se...“ 2006). Tak kada „međunarodna zajednica“ stane iza Povelje UN-a, separatisti na Kosovu će biti marginalizovani i Albanci će biti voljni da istinski pregovaraju („Koštunica: Opasna ideja o nezavisnom Kosovu“ 2006).

U decembru je Koštunica ubedljivije nego ikada ranije izražavao stavove o Kosovu. Po njemu, Srbija se neće ikada odreći Kosova („Kostunica: We shall not give Kosovo“ 2006). Za DSS Kosovo nije bilo izgubljeno i borba za teritoriju Srbije tek predstoji („DSS: Struggle for KiM...“ 2006), jer bez Kosova ne bismo znali ko smo i morali bismo da pišemo svoju istoriju iznova („Kostunica: Damaging division into...“ 2006).

DSS nije zvanično promenio politiku po pitanju pristupanja države EU (v. ranije u odeljku), ali je očigledno ova tema bila daleko manje važna za DSS. Štaviše, iako su pregovori o zaključivanju SSP-a prekinuti, Koštunica je očigledno odlučio da, u toku susreta sa sagovornicima iz međunarodne zajednice, fokusira napore na promovisanje srpske politike po pitanju statusa Kosova, a ne na ubeđivanje da država ispunjava haški uslov za napredak ka Uniji, na način kako je činila tokom 2004. godine.

Sledeća tema kojom se bavi odeljak je odnos prema Haškom sudu, nakon Studije izvodljivosti. Tokom 2005. godine vlada je pokazivala spremnost da uhapsi Mladića. Pjer-Ričard Prosper je je u avgustu, nakon razgovora sa Koštunicom, izjavio da „[n]ajbliže smo do sada da se to pitanje reši, ima još samo nekoliko stvari da se urade i nadam se da će ove jeseni biti preduzete neke akcije“ („Hapšenje Karadžića i Mladića na jesen“ 2005). Tokom te i sledujuće 2006. godine DSS je u izjavama pokazivao da uvažava značaj saradnje sa Sudom. Koštunica je izjavio: „Uveravamo naše evropske partnere u našu punu odlučnost da zemlju vodimo u EU, što istovremeno označava i

našu punu odlučnost da ispunjavamo sve svoje međunarodne obaveze“, i objašnjavao je da je međunarodna obaveza prema Sudu prepreka na putu integracija („Vojislav Koštunica: Činimo sve...“ 2006). Oli Ren je početkom aprila izvestio da je dobio od Koštunice uveravanja „da će Ratko Mladić biti lociran, uhapšen i isporučen Haškom tribunalu bez daljeg odlaganja“ („Ren: Koštunica obećao Mladića“ 2006). Krajem aprila je pritvoren penzionisani vojnik Stanko Ristić zbog sumnje da je pomagao Mladiću. Ministar Lončar je nekoliko dana kasnije tvrdio da nema sumnje da postoji volja da se uklone poslednje prepreke na putu ka EU (Vukčević 2006).

U septembru 2005. godine počeli su da stižu prvi nagoveštaji da Srbija treba da popravi saradnju sa Haškim sudom i izruči Mladića i Karadžića, ako želi približavanje EU i Partnerstvu za mir. Ipak, Savet ministara EU je na sastanku u Luksemburgu u oktobru mesecu odobrio početak pregovora sa SCG o SSP-u. Sa ovog sastanka je ipak poručeno Srbiji da treba da učini „odlučujuću akciju“ kako bi svi optuženi bili u Hagu, a naročito Mladić i Karadžić („Korak bliže ka Evropi“ 2005). Koštunica je povodom odluke sa ovog sastanka izjavio da ima „najveći značaj za našu zemlju“ i „[v]ažno je da se što pre završe pregovori i potpiše ugovor o stabilizaciji i pridruživanju kako bismo sledeće godine postali pridruženi član Evropske unije“. Oli Ren je zvanično proglasio početak pregovora sa Srbijom 10. oktobra i, između ostalog, je izjavio da „Evropska komisija neće prezati da suspenduje pregovore o Sporazumu ako ne budete sarađivali s Hagom“ („Prvo Hag, pa Evropa“ 2005). Ozbiljna upozorenja o posledicama izostanka saradnje sa Haškim sudom su nastavila da pristižu u decembru od Havijera Solane i Miroljuba Labusa, potpredsednika Vlade RS. U prvim mesecima sledejuće, 2006. godine dolazilo je više upozorenja od predstavnika vlasti u Srbiji, ambasadora zemalja EU i predstavnika EU, uključujući Solanu, Rena i Baroza, da Srbija treba da uspostavi punu saradnju sa Sudom. Predsednik EK Barozo je eksplicirao da Srbija može da očekuje SSP te jeseni ako ispuni haški uslov („Rešite problem Haga i na jesen...“ 2006). Ren je upozorio vlasti RS da do kraja marta treba da ispune haški uslov ili neće biti nove runde pregovora o SSP-u. Ipak, u aprilu su nastavljeni pregovori, pošto je Koštunica dao čvrsto obećanje Renu da će Mladić biti uhapšen i poslat u Hag („Ren: Koštunica obećao Mladića“ 2006). Po izostanku rezultata, početkom maja su suspendovani dalji pregovori sa SCG.

Koštunica je izražavao žaljenje što su dalji pregovori o SSP-u i nastavku procesa integracije prekinuti. Po njemu, vlada je učinila sve što je mogla da Mladić bude u Hagu jer je priključenje Srbije EU „jedan od najviših prioriteta vlade“, kao i da je čitava mreža Mladićevih pomagača razotkrivena („Stiže sve više zahteva i...“ 2006). Koštunica je još izjavljivao da „[o]dlaganje pregovora nanosi ogromnu štetu Vladi Srbije i našoj zemlji...“. Ipak, da li je vlada locirala Mladića, a nije želela da ga uhapsi ili je zaista on izmicao istragama – nije poznato. Tako je Koštunica izjavio: „Za sve bi bilo najbolje da i Ratko Mladić sledi primer ostalih oficira i ode u Hag“ („Stiže sve više zahteva i...“ 2006). Nebojša Bakarec, istaknuti funkcioner DSS-a, je već ranije slično sugerisao: „Važno je da će ta saradnja biti okončana na onaj način na koji je započeta, po onom modelu koji je pokazao najveći uspeh“ („Vlada ipak (ne) zna gde...“ 2006). Naravno, kao što je objašnjeno u prethodnom odeljku, pre nego što je Mladić postao glavna tema evropskog uslovljavanja Srbije, saradnja sa Haškim sudom se zvanično odvijala na osnovu dobrovoljnih predaja. Za vladu bi ponovo bilo najbolje rešenje da se Mladić sam preda. Tako bi sve stranke koje podržavaju vladu mogle naizgled da zadrže poziciju blizu političkog centra dimenzije sukobljavanja. Ipak, Mladić nije bio spreman da se preda, a vlada nije bila spremna da ga privodi („Koštunici problem samo SPS“ 2006).

Suspenzija pregovora o SSP-u nije bila kraj evropskih ambicija DSS-a. Koštunica je u julu izašao sa Akcionim planom Vlade RS za saradnju sa Sudom, koji je, između ostalog, predstavljen i u Briselu. Koštunici je bilo drago da je dobio uveravanja da vrata Unije za Srbiju nisu zauvek zatvorena (Ristić 2006a). Cilj plana je bilo ostvarivanje pune saradnje sa Sudom i nastavak procesa pristupanja. Za Oli Rena je, ipak, ispeh plana zavisio samo od akcije, odnosno od hapšenja Mladića. EU je sa odobravanjem prihvatila Akcioni plan, jer je on sadržao, po tvrdnjama portparola Haškog suda Nikiforova, preporuke samog Suda koje je Vlada RS prihvatila (Ristić 2006b). Predstavnici DSS-a su eksplicitnije nego ikada pre govorili o hapšenju Mladića. Ministar Zoran Lončar je izjavio: „Plan u sebi sadrži zbir mera kojima će se haški begunci, a pre svega Ratko Mladić, locirati i privesti Hagu“ (Ristić 2006c). Mesec dana nakon toga Koštunica je izjavio da se Akcioni plan uspešno sprovodi uz čvrstu političku volju da se, ako se lociraju na teritoriji RS, izruče Mladić i drugi optuženi (Milošević 2006). Po Koštunici: „Postoji samo jedan jasan cilj Akcionog plana, a to je

da Mladić i preostali optuženici moraju da se nađu u Hagu“ („Izručićemo ga, ako je u Srbiji“ 2006). Dakle, DSS je pokazivao povećanu spremnost da udovolji očekivanjima Zapada, ali tek pošto je faktički suspenzijom pregovora sa Unijom udaljen od političkog centra, ka K kraju dimenzije politike. Ipak, DSS nije isporučio Mladića, a razumevanju ovoga doprineće odeljak 6.6 o igri DS–a i DSS–a.

Ovaj odeljak pokazuje da je DSS pokušavao da bude blizu političkog centra. Ipak, pri kraju Koštuničinog prvog mandata se pomerio udesno zahvaljujući suspenziji pregovora sa Unijom i kritici odnosa Zapada prema kosovskom problemu. Po izjavama, Koštunica je pokazivao privrženost i pristupanju Uniji i „borbi“ za očuvanje Kosova. Međutim, iz godine u godinu evropske teme su značajno manje bivale prisutne u javnim nastupima vrha DSS–a. Istini za volju, kosovska tema je bila prisutnija u javnosti zbog intenzivnih međunarodnih kontakata u razgovorima o statusu Kosova, uključujući i one pod posredstvom Ahtisarija. Stoga je značaj kosovske teme podstaknut spoljašnjim razvojem događaja.

6.4 Pozicioniranje DS–a i ponuda DSS–u za stvaranje kartela

Ovaj odeljak opisuje promenu pozicija Tadićevog DS–a. U njemu objašnjavam nekoliko bitnih ideja. Tadićeva stranka je imala drugačije preferencije od onih koje je pokazivala sa Živkovićem na čelu. Tadić je inicijalno nudio kartel DSS–u, koji je odbijen. Stoga se DS postepeno pomerao ka centru. Ovo je uključivalo manje zalaganje za približavanje Evropi „maksimalnom brzinom“, veću iskazanu brigu za Kosovo, a onda i čvrše zalaganje za nepromenljivost granica. Politike DS–a i DSS–a su postale veoma slične, a time i njihove pozicije, uprkos sukobljavanjima dve stranke. DS je, ipak, uvek bio nešto bliži EU kraju dimenzije politike od DSS–a. Izraz njihove sličnosti je bila i saradnja u vođenju državne kosovske politike.

DS je imao reputaciju stranke koja je bliža EU kraju dimenzije politike, ali je tokom 2003. godine pod vođstvom Živkovića ova stranka još izraženije zastupala proevropsku politiku. Ipak, ovu stranku je krajem 2003. godine faktički počeo da predvodi u kampanji Boris Tadić, koji je zvanično i postao predsednik stranke sledejuće godine.

Tadić je sugerisao da preferira približavanje stranke političkom centru.²⁷ On je u više navrata davao izjave koje sugerišu da bi preferirao da sačini kartel sa centristikim DSS–om. Tako je u decembru 2003. godine uputio poruku Koštunici da treba sprečiti izbijanje sukoba između stranaka demokratske orijentacije jer će one „kad–tad sestri oko jednog stola“ („DSS je naše dete“ 2003). Tadić je još izjavio: „DSS je izrastao iz DS–a, on je naše dete“, kao i da u DSS–u ima veći broj prijatelja. Kasnije, u decembru, Tadić je izjavio da od ponašanja DSS–a (i G17 plusa) zavisi da li će biti moguća saradnja nakon izbora u vladi. On je još dodao: „Čišćenje svojih redova potrebno je i DSS–u i G17 plusu. Mi smo taj proces započeli, a oni još nisu. Verujem da će i oni kad–tad doći u demokratsku porodicu“ („Neka pročiste svoje redove“ 2003). Tadić se još nadao da bi javnost morala da se „izjasni prema odlučnosti i iskrenosti DS–a“. Naposletku, Tadić je bio mnogo otvoreniji za saradnju sa DSS–om nakon parlamentarnih izbora 2003. godine. Živković je predlagao 2004. godine da DS ni na koji način ne podržava vladu koja je formirana, zbog toga što nema reformski potencijal. Sa druge strane, Tadić je bio spreman da DS uđe u vladu koja nastavlja Đinđićeve reforme, ali je izjavio: „Ako neko predlaže da DS naredne četiri godine bude opozicija i da je to nepromenljiva odluka, ja se s tim ne slažem, jer je to potpuno protivno političkoj logici“ („DS sve bliža ulasku u vladu“ 2004).

Ovakvo Tadićevo držanje sugeriše da je on na početku perioda kada je predvodio DS priželjkivao saradnju sa DSS–om. On je javno nudio DSS–u da se dogovaraju o saradnji i verovao da DS i DSS treba na sličan način da „čiste redove“. Ovo sugeriše da je Tadić zaista otkrio svoje preferencije prema DSS–u. Ipak, DSS nije bio spreman na kartel sa DS–om, što se može videti iz nastupa DSS–a od decembra 2003, do predsedničkih izbora sledeće godine. Nastupi DSS–a u ovom periodu sugerišu da ova stranka nije pokazivala preferenciju prema DS–u, u odnosu na treću stranku (u ovom slučaju SRS).

DSS je saopštio da neće ikakvu koaliciju sa DS–om i sa SRS–om, jer su joj obe stranke podjednako „daleke, samo iz različitih razloga“ („Nećemo ni sa DS...“ 2003). Koštunica je nekoliko dana kasnije odbacio mogućnost da dođe do postizborne koalicije sa bilo kojom od ove dve stranke: „Ne možemo saradivati sa onima koji su odgovorni za stanje do 2000. godine, kao ni sa onima koji su odgovorni za stanje posle 5. oktobra“

²⁷ Na koji način politički kartel otkriva preferencije jedne stranke i kakve koristi ona ima od sačinjavanja kartela, v. odeljak 3.3.

(Gavrilović 2003). Slične je tvrdnje izneo i poslanički kandidat DSS-a Dejan Mihajlov („DOS pravio Kolumbiju“ 2003). Nakon parlamentarnih izbora, u januaru 2004. godine, Vojislav Koštunica je predlagao koncentracionu vladu kao najbolje rešenje za formiranje nove većine u NSRS, što su sve stranke odbile. Uoči održavanja predsedničkih izbora, Nebojša Bakarec iz DSS-a je ponovo tvrdio: „DSS je podjednako udaljena i od radikala i od DS, lično tu ne vidim veliku razliku u postupcima“ („DSS ni da čuje...“ 2004). Stoga je DSS predložio kandidata za predsednika koji može „da u prvom krugu osvoji više glasova od kandidata opozicije – Borisa Tadića“ („Izbor pao na igrača...“ 2004). Uoči drugog kruga predsedničkih izbora DSS je pozvao građane da sami odluče za koga da glasaju – Nikolića ili Tadića.

U vreme dok je Tadić predlagao formiranje kartela DSS-u, teme odnosa prema EU i Kosovu nisu bile primarne u nastupima DS-a. Tako su osnovne ideje izbornog programa DS-a u kampanji 2003. godine bile zapošljavanje, suzbijanje korupcije i bezbedna država (Tadić i Demokratska stranka n.d, 1). Istina, u programu DS-a je bilo reči o Kosovu i EU, ali pri samom kraju programa, nakon čitavog niza ekonomskih, društvenih i institucionalnih tema. Ovo se može uočiti i u nastupu Tadića u kampanji, kao što je bio slučaj u Vranju, u decembru 2003. godine, gde je izjavio: „[E]ventualni koalicioni partneri u novoj vladi moraju prihvatiti prioritete DS, a to su, pored zapošljavanja, ustavno ustrojstvo Srbije i harmonizacija odnosa sa Crnom Gorom, rešavanje pitanja Kosmeta, jačanje sistema bezbednosti, i borba protiv kriminala i korupcije...“ („Ulaganje u privredu“ 2003). Tadić inicijalno nije nudio jasnu platformu za Kosovo. U pomenutom programu se uočava da su na Kosovu ugrožena ljudska prava nealbanaca i stoji poziv: „Krajnje je vreme da definišemo državne interese na Kosovu i Metohiji“ (Tadić i Demokratska stranka n.d, 6–7). Slično se čulo u kampanji DS-a na Kosovu: „DS nema gotovo rešenje za problem Kosova...“ („DS počela kampanju na Kosovu“ 2003).

Nakon jasnih signala od DSS-a da kartel nije prihvatljiv, Tadićev DS počinje da pokazuje rastuću brigu za Kosovo. Na sastanku glavnog odbora u martu Tadić je izjavio: „Srbija mora da ima jasan plan za Kosovo i Metohiju kako bi na najbolji način zaštitila nacionalne i bezbednosne interese u toj pokrajini. Potrebno je osmisliti ozbiljnu nacionalnu strategiju i postići najširi nacionalni konsenzus kad je reč o Kosovu i Metohiji...“ (R. Nikolić 2004a). Do kraja marta je još izjavio: “Hoću da odem na

Kosovo i Metohiju i zahtev za to kod Unmika imam neprekidno. Razumem da međunarodne institucije imaju problem s mojim boravkom tamo, [...] Lično ne želim da vodim računa o tome“ („Insistiraju da ostanem ministar“ 2004). Početkom aprila je izjavio: „Zahvaljujući našoj političkoj inicijativi, u kojoj najznačajniju ulogu imaju ljudi sa liste DS–a, američki Senat je pre dva dana usvojio rezoluciju u kojoj su Srbi označeni kao žrtve...“ („Opasnost od novog nasilja na Kosmetu“ 2004). Na početku kampanje za predsedničke izbore u Prokuplju, Tadić je izjavio: „Da bismo se suočili sa nerešenim političkim i društvenim pitanjima, moramo da postignemo konsenzus [...] Konsenzus je potreban oko pitanja budućnosti Srbije, našeg odnosa prema Kosovu i Metohiji i prema mestu zemlje u Evropi“ („Državu gradi dogovor svih stranaka“ 2004). Tokom predsedničke kampanje Tadić je nastavio da se zalaže za prava ljudi nealbanskog porekla na Kosovu.

Ipak, DS je sve vreme insistirao na približavanju države Zapadnim integracijama. Potpredsednik DS–a Dušan Petrović je izjavio da ta partija neće ući u vladu „dok se ne steknu uslovi za brzu integraciju zemlje u EU i Partnerstvo za mir“ („G17 opet krenula u...“ 2004). Tadić je pre predsedničkih izbora objašnjavao: „Srbija ne sme da stane, već da ide prema civilizovanim narodima, a ne ka izolaciji. Ima ljudi koji se raduju tome da budemo sami na svetu...“ („Nikolić i Tadić u drugom krugu“ 2004). Približavanje Evropi je postala glavna tema njegove predsedničke kampanje. Tako je on izjavio: „Na ovim izborima bira se između onih koji kažu da se u Srbiji dobro živelo između 1990. do 2000, onih koji sporo misle i rade i hoće brzinom kornjače u Evropu i nas koji kažu – moramo najvećom brzinom u Evropu“ (*sic*, „Moramo naći put ka EU“ 2004). Na skupu u Raškoj je izjavio: „Niko u ovoj zemlji ne sme da bude ugrožen zato što je različit, što je drugačiji. Mi moramo da poštujemo vrednosti Evrope“ („Niko ne sme da bude ugrožen“ 2004). U toku posete Mađarskoj Tadić se zahvalio domaćinima na spremnosti da podrže integrisanje SCG u EU i Partnerstvo za mir. Tadić je u Pirotu izjavio: „Građanima nudim svoj program u kome je na prvom mestu članstvo u EU...“ („Radnici, seljaci“ 2004). DS je istakao da je na sastanku sa pripadnicima diplomatskog kora vladalo zadovoljstvo što je put ka EU ključni deo kampanje („Radna večera za diplomate“ 2004). U intervjuu Tadić je izjavio: „[M]ožemo da se izvučemo samo na osnovu odlučnog kretanja kroz promene. Mi nemamo ono vreme koje su drugi narodi imali, a postali su u maju deo EU. Moramo da

ubrzamo naš oporavak u svakom smislu...“ (Mijailović 2004č). U Kanjiži je tokom kampanje izjavio da neće odustati od cilja ulaska SCG u EU. Nakon prvog kruga izbora, Tadić je izjavio: „Nesumnjivo da je veliki broj građana glasao za demokratski i evropski put Srbije i siguran sam da će i u drugom krugu taj put biti još jednom potvrđen“ („Ne vidim potrebu da...“ 2004). Na završnom mitingu Tadić je želeo da „pokažemo Evropi da želimo da budemo kao i drugi narodi koji žive na ovom kontinentu. Ne želimo da budemo pusto ostrvo. EU – to je naš cilj“ („Svet očekuje jasnu poruku Srbije“ 2004).

U pomenutim porukama Tadić insistira na brzom približavanju države EU. Kosovo je tema koja je jasno u drugom planu u odnosu na približavanje Uniji. Tadić je pokazivao rastuće interesovanje za kosovski problem, ali nije pokazivao jasan, a kamoli čvrst stav prema ikakvom budućem statusu Kosova. On je pozivao na osmišljavanje državne strategije prema Kosovu, bez promovisanja ubedljivog stava prema bilo kakvom rešenju statusa. Takođe, on nije pokazivao znake konfrontacije sa zagovornicima nezavisnosti ili sa politikom Zapada. U drugoj polovini 2004. godine dolazi do promene Tadićeve politike prema Kosovu.

Kao novoizabrani predsednik RS, Tadić je u julu, u intervjuu „Špiглу“, izjavio da nezavisnost Kosova ne dolazi u obzir jer bi ona destabilizovala Srbiju, kao i da Albanci treba da prestanu da postavljaju ultimatumе („Mladić mora izaći pred...“ 2004). U oktobru, u Briselu je Tadić izjavio da se za Kosovo mora naći rešenje koje je prihvatljivo za obe strane i da je nezavisnost neprihvatljiva jer je „veoma opasno menjati granice“ („Ima nade za slogu“ 2004). Narednog dana je u Beogradu skretao pažnju da grupa kongresmena pokreće inicijativu koja je već nedeljama pripremana i koja predlaže nezavisnost Kosova. Tadić je izjavio: „Ukoliko imamo pasivan odnos, izgubićemo i Kosovo i Metohiju i nećemo moći da branimo naše nacionalne interese gdegod su oni ugroženi. Ja ne želim da budem deo politike nečinjenja...“ (Mijailović 2004d). Istovremeno je Tadić izjavio da se sprema za susret sa predstavnicima NATO–a koji su zaduženi za bezbednost stanovništva na Kosovu. Narednog meseca je Tadić razgovarao sa delegacijom parlamenta UK, kada je istakao da je nezavisnost Kosova „apsolutno neprihvatljiva“ („Neprihvatljiva nezavisnost Kosova“ 2004). Dan kasnije je informisao delegaciju senatora iz SAD–a da bi nezavisnost Kosova destabilizovala region Balkana („Nezavisnost Kosova donosi nestabilnost“ 2004), a nekoliko dana kasnije je putovao u Moskvu gde je želeo da ubedi Rusiju da Kosovo ne sme da bude

nezavisno („Kosovo ne sme biti nezavisno“ 2004). Tadić je nastavio da vodi sličnu kosovsku politiku u 2005. godini. Tako je on u Atini ponovo iznosio tvrdnje da je za Srbiju nezavisnost neprihvatljiva, te da je kosovski problem „ključni problem regiona“ („Tadić: Kosovo regionalni problem“ 2005). On je u februaru boravio na Kosovu, gde je otvoreno govorio da treba da se poštuje Rezolucija 1244 SBUN, te da je „celo Kosovo i Metohija, deo Srbije i sastavni deo Srbije i Crne Gore“ („Mržnja i razaranje moraju da prestanu“ 2005). Nekoliko dana kasnije je boravio u Kini, gde je pozdravljao kineski stav o poštovanju Rezolucije 1244 i teritorije SCG.

Dakle, počev od druge polovine 2004. godine, Tadićeva politika prema Kosovu je značajno određenija nego što je prethodno bila. Za razliku od prethodnog perioda, Tadić je jasno zagovarao nepromenljivost granica i ubeđivao je međunarodne sagovornike da je ovakva politika poželjna. Rastući značaj kosovskog problema u Tadićevim nastupima, kao i veći značaj Kosova kao dela teritorije Srbije, očigledno pomera poziciju Tadićeve stranke ka samom centru dimenzije politike EU–K. Ova promena pozicioniranja DS–a, do koje je došlo nakon dolaska Tadića na njeno čelo, se dobro može predstaviti porukama koje su upućene na konvenciji ove stranke krajem februara 2005. godine, povodom 85 godina od njenog osnivanja. Tadić se tada zalagao da Srbija postane član EU zajedno sa Hrvatskom 2010. godine, a ne da prolongira priključenje do kraja naredne decenije. Međutim, Tadić je još rekao: „Od Vlade Srbije tražim da hrabro krenemo u rešavanje problema koji nam ne daju da dišemo, a to su Kosovo i Metohija, budućnost državne zajednice, ustav“ (Jevremović 2005a). Ovde je upadljivo da je došlo gotovo do inverzije redosleda Tadićevih prioriteta i da je Kosovo došlo u prvi plan.²⁸

U 2005. godini je porasla važnost kosovskog problema u Tadićevom političkom delovanju. Stavovi DS–a prema nastavku procesa integracije Srbije nisu promenjeni, ali je očigledno opao značaj teme pristupanja EU, u odnosu na Kosovo. DS je pokušavao da balansira ove dve teme i da pokazuje privrženost obema, ali je ovo dovelo u momentima do protivrečnih ideja i nije jasno kojoj bi DS dao prednost. Naravno, DS nije vodio vladu, tako da je čvrsto zalaganje za očuvanje Kosova moglo lako da predstavlja „blefiranje“.

²⁸ Upor. sa Tadićevim nastupom sa kraja 2003. godine, ranije u odeljku („Ulaganje u privredu“ 2003).

Tadić je uviđao da Kosovo klizi ka nezavisnosti od početka međunarodne misije na Kosovu, ali je želeo da ubedi međunarodnu zajednicu da nije dobro rešenje da destabilizuje Srbiju. On je bio svestan da će se o Kosovu odlučivati u SBUN–a ili u međunarodnom telu kakva je Kontakt grupa, te je želeo da deluje prema ovim institucijama. Tadić je više puta objašnjavao da je za Srbiju potpuno neprihvatljiva nezavisnost Kosova (npr. „Izbori što pre“ 2005). On je primio Dušana Batakovića za savetnika, koji se zalagao za to da predaje ne sme biti sa srpske strane po pitanju borbe za Kosovo (Pašić 2005). DS je želeo da u državi postoji jedinstvo najvažnijih političkih aktera u vezi sa borbom za Kosovo. Tadić je predložio podelu Kosova na dva entiteta i tražio je u novembru 2005. godine podršku Rusije za ovakvu politiku. Uprkos političkim sukobima sa DSS–om, ovakva ideja iz DS–a nije suštinski različita od insistiranja na decentralizaciji Kosova koje je poticalo od DSS–a još od 2004. godine. Tadić je u Moskvi čak izneo vrlo čvrst stav po pitanju Kosova: „Kosovo i Metohija nije predmet za prodaju. Nemoguće je zamisliti da bilo koja demokratska država ulazi u EU pod takvim uslovima“, te je odbacivao ideju da Srbija dobije ubrzanje puta ka EU, u zamenu za Kosovo („Tadić: Kosmet nije predmet...“ 2005).²⁹

Sa druge strane, Tadić je želeo da rešenje za Kosovo bude po evropskim standardima, koje bi uvažavalo istorijsku, političku i demografsku realnost („Kosovo ne sme da pređe...“ 2005). On je istovremeno tražio da SCG bude primljena u Partnerstvo za mir. Krajem godine je u intervjuu pariskom „Figarou“ izjavio da su uslovi u kojima žive ljudi na Kosovu važniji od pitanja statusa, te da je Srbima potrebno obezbediti evropske standarde življenja na Kosovu („Srbija ne odustaje od...“ 2005). Po njemu, međunarodna zajednica je stavljala akcenat na nezavisnost Kosova, što je prenebregavalo negativnu posledicu po Srbe na ovoj teritoriji. Nezavisnost bi mogla da ima posledicu koja nije bila željena – odlazak svih Srba.

Krajem novembra u NSRS se raspravljalo o rezoluciji na osnovu koje bi se vodili politički razgovori o budućem statusu Kosova. Ova rezolucija NSRS se pozivala na Rezoluciju 1244 SBUN–a, pozivala je na poštovanje međunarodnog prava u okviru UN–a i odbacivala je nametanje rešenja za Kosovo. Koštunica se prilikom rasprave zalagao za suštinsku autonomiju Kosova u okviru Srbije i za autonomiju Srba unutar kosovske autonomije. Po njemu, međunarodna zajednica nije ni izbliza ispunila obaveze

²⁹ Nije poznato da je Srbiji neko realno nudio ovakvu trampu. Takođe, nije jasno na koji način bi bilo ubrzano pristupanje Srbije.

koje je preuzela na Kosovu. Ovu rezoluciju NSRS su podržali DSS, ostale stranke iz vlade, SPS i SRS. DS nije učestvovao u glasanju, ali je bio prisutan u NSRS. Dušan Petrović, šef poslaničke grupe DS-a, je izjavio da postoji nešto važnije od Kosova, „a to je kako živi i kako će živeti sedam miliona ljudi u Srbiji“, kao i da „realnosti treba pogledati u oči“ („U bitku za Kosovo...“ 2005). On je još dodao da građani Srbije treba da znaju da postoje „među najvećim svetskim silama“ one koje smatraju da Kosovo treba da bude nezavisno.

U 2006. godini Tadić je, u velikoj meri poput Koštunice, bio fokusiran na rešavanje kosovskog problema, a manje je javnih i diplomatskih nastupa posvećivao temi nastavka procesa pristupanja EU. On je tvrdio da ne bi bio spreman da potpiše nezavisnost Kosova (Mijailović 2006). Situacija je bila teška po Srbiju ali, po Tadiću, ona nije trebalo da odustaje od svoje politike prema Kosovu („Tadić u SAD predstavlja...“ 2006). Tadić je više puta u toku godine objašnjavao da Albanci imaju legitimna prava na Kosovu, ali i da ih ima država Srbija. On je snažio svoje stavove ukazujući na loše posledice koje bi nezavisnost Kosova imala u vidu destabilizovanja balkanskog regiona. Konačno, DS je podržao usvajanje novog Ustava RS, zajedno sa drugim većim strankama. Odredbe o Kosovu u preambuli Ustava su, po Tadiću, predstavljale „jedan od legalnih načina da se brani integritet Srbije“ („Tadić: Legitimno je da...“ 2006).

Dakle, poput DSS-a, DS je malo eksplicitno govorio o politici pridruživanja EU u 2006. godini. Ipak, politika stranke nije promenjena po ovom pitanju. Tako je Tadić objašnjavao da vlada mora da okonča saradnju sa Haškim sudom i obavi potrebne reforme kako bi Srbija do kraja sledejuće godine mogla da se kandiduje za članstvo u EU („Tadić: Buduća vlada biće demokratska“ 2006). Razlika u odnosu na DSS je bila u tome što DS nije kritikovao međunarodnu zajednicu zbog akcija u vezi sa Kosovom, nego je ubeđivao u negativne posledice koje bi nastale sa nezavisnošću. Osim toga, Tadić je objašnjavao da je njegova dužnost koju ima po funkciji da brani suverenitet države. Ipak, on nije Kosovo određivao kao najvažniji deo Srbije. Stoga je DS ipak nešto bliži EU kraju politike od DSS-a, ali su obe stranke po kosovskom pitanju veoma blizu centra dimenzije politike.

Pokazatelj bliskosti pozicija DS-a i DSS-a po kosovskom pitanju je njihov zajednički nastup u pregovorima koji su vođeni o Kosovu. U oktobru 2005. godine su

kabineti Predsednika Tadića i predsednika Vlade RS Koštunice zajednički radili na tekstu koji bi predstavljao reagovanje države na izveštaj Kaja Ejdea i njegov predlog da započnu pregovori o statusu teritorije. Vladeta Janković, Koštuničin savetnik, je tom prilikom rekao: „Premijer i predsednik su u stalnom kontaktu, to je jedan živ radni odnos“, objašnjavajući pritom da između dvojice lidera nema ikakvih suštinskih razlika kada je u pitanju Kosovo, uprkos povremenim nepodudarnostima („Nema razdora Tadića i Koštunice“ 2005). U novembru su vođeni teški razgovori o sastavu državnog tima za pregovore, nakon kojih je odlučeno da timom kopredsedavaju Tadić i Koštunica. Takođe, dogovoreno je da u timu nema preglasavanja, već da se odlučuje samo dogovorom. Goran Bogdanović, koji je tada bio član tima iz DS-a, rekao je da očekuje jedinstveni stav tima koji se kratko i jasno ogleda u tome da „Kosmet mora ostati u sastavu Srbije“ („Kosmet mora da ostane u Srbiji“ 2005). Srpski tim je na razgovorima u Beču, u februaru 2006. godine zajednički izašao sa planom o decentralizaciji Kosova koji je predlago formiranje novih opština. Nakon ovih pregovora, NSRS je složno, glasovima svih 226 prisutnih poslanika usvojila izveštaj vlade o razgovorima u Beču. Izveštaj su obrazlagali Koštunica, kao i članovi tima iz DS-a, Leon Kojen, i DSS-a, Slobodan Samardžić, a sednici je prisustvovao i Tadić. U maju su Tadić i Koštunica uputli predlog ambasadorima zemalja Kontakt grupe za Kosovo da se pređe na vođenje direktnih pregovora o budućem statusu Kosova. Krajem maja je i predstavljena platforma Beograda za Kosovo od strane predstavnika oba kabineta. Državni tim je koordinisao pripreme i zajednički nastupao u okviru nekoliko rundi pregovora posredovanih Martijem Ahtisarijem u julu, septembru i oktobru 2006. godine.

Dakle, DS je inicijalno bio značajno udaljen od političkog centra. Nakon faktičkog preuzimanja stranke od strane Tadića, ona jasno počinje da pokazuje promenu preferencija. Tadić je prvo predlagao kartel DSS-u, koji je odbijen. DS i DSS su bili politički protivnici, te je prvi počeo da se pomera na dimenziji politike na štetu drugog. Tokom nekoliko godina Tadićevog vođstva, stranka se postepeno približavala centru. Ovo je manifestovano manjim zalaganjem za približavanje EU „najvećom brzinom“, većom brigom za kosovski problem, a onda i sve čvršćim stavom da ne treba da bude promene granica. Tokom prvog Koštuničinog mandata pozicije dve stranke su postale veoma slične, iako je DS bio uvek nešto bliži EU kraju. Saradnja DS-a i DSS-a nije

predstavljala kartel, već skrivenu podršku DS–a manjinskoj vladi Srbije (v. dalje u odeljku 6.6). Istini za volju, intenzivnije bavljenje kosovskim problemom obe stranke je posledica i međunarodnog razvoja događaja, a ne samo preferencija stranaka.

6.5 Pozicioniranje DS–a po pitanju saradnje sa Haškim sudom

Prethodni odeljak je objašnjavao evoluciju stavova Tadićevog DS–a koja oslikava težnju stranke ka centru. Ovaj odeljak dopunjuje prethodni analizirajući hašku politiku DS–a. U prethodnom poglavlju je objašnjeno da je Živkovićev DS bio bez „političkih rezervi“ i „dileme treba li saradivati s Tribunalom“ (v. poglavlje 5). Nasuprot ovoj, izrazitno prozapadnoj politici, Tadićev DS je imao nekonzistentnu hašku politiku. Ona je pokazivala mnogo više taktičnosti i namere da stranka bude bliža centru. Tek kada je EU usloвила nastavak suspendovanih pregovora o SSP–u, DS je nešto otvorenije iznosio zahteve da se saraduje sa Sudom.

DS je izbegavao da se jasno izjašnjava o konkretnim akcijama koje treba činiti prema Haškom sudu. U komunikaciji sa Zapadnim političarima i u izjavama stranim medijima, Tadić je tipično otvorenije govorio o hapšenju Mladića. Međutim, pred domaćom javnošću DS je pokazivao mnogo više taktičnosti i davao je izjave koje sugerišu veoma slične preferencije po pitanju saradnje sa Sudom kakve je imao i DSS. Ipak, DS se koristio činjenicom da ne učestvuje u vladi da kritikuje hašku politiku DSS–a (v. više u narednom odeljku). Ove kritike su se tipično svodile na uočavanje nedostatka rezultata politike DSS–a ili na predstavljanje negativnih reakcija Zapada zbog izostanka izručenja optuženih lica. DS je tipično zastupao ideju da se sa „Hagom mora saradivati“ (što bi načelno podržao i DSS) ali, uprkos tome što je kritikovao DSS, izbegavao je da pominje političku akciju koja bi sugerisala izrazitu prohašku, odnosno prozapadnu politiku. Ovo sugeriše da je DS težio da bude što je moguće bliže sredini dimenzije politike.

Počecu opisom Tadićevih prohaških stavova koji su tipično izneti u inostranstvu, a ne pred biračima. Tadić je u julu 2004. godine, u intervjuu za američki magazin Tajm, bio veoma eksplicitan tvrdeći: „Pokušaćemo da pronađemo generala Ratka Mladića, jer je on glavni slučaj za našu saradnju sa Haškim tribunalom. Posle njegovog hapšenja

poslaćemo ga u Hag“ (Mijailović 2004d). U martu 2005. godine je dao intervju za Bibisi (BBC) u kojem je tvrdio: „Kada Koštunica ode, Srbija će preći u veću brzinu“ („Tadić: Kad Koštunica ode...“ 2005). Još je dodao: „[M]oramo uhapsiti Mladića i Gotovinu ili dokazati da nisu u regionu. Jedini način da se uhapse Mladić i Gotovina jeste da se traže svakog dana, časa i minuta“. U julu iste godine Tadić je za britanski Skaj izjavio da će „general biti uhapšen za nekoliko dana“ (Mijailović 2005č). U oktobru se Pjer Ričard Prosper sastao sa Tadićem, kada je dobio uveravanja da će Srbija reagovati „već za nekoliko dana“ povodom slučaja sa traženim generalima („Tadić: Izručenje za nekoliko dana“ 2004). U intervjuu za Figaro krajem godine je izjavio: „Mi ne saradujemo s Hagom da bismo udovoljili drugima već zato što je to u našem interesu. Svi optuženi moraju da izađu pred sud“ („Predsednik sa dva lica“ 2005). U julu 2006. godine Tadić je u Briselu razgovarao sa predsednikom EK Barozom. Tadić je tada izjavio: „Ostvarenje pune saradnje s Haškim tribunalom je trenutno najvažnije pitanje za naše odnose sa Evropskom unijom“, kao i da će Srbija „učiniti sve što može kako bi Ratko Mladić bio uhapšen“ („Barozo: Moguće potpisivanje sporazuma...“ 2006). Krajem 2006. godine Tadić je potpisao okvirni sporazum o pristupanju Partnerstvu za mir, u sedištu NATO-a u Briselu, kada je izjavio: „Naš moralni imperativ je da se svi begunci od pravde, a posebno Mladić – lociraju, uhapse i izruče Hagu“ („Ovo je prvi korak...“ 2006).

Sa druge strane, DS je pred biračima pokazivao značajno više taktičnosti i značajnu dozu rezerve prema otvorenoj saradnji sa Sudom. Stranka jeste načelno zagovarala saradnju, ali nije uvek bilo jasno u kakvom obliku. U februaru 2004. godine Tadić je izjavio da je potpuno katastrofalan odnos prema Sudu u kojem se izjavljuje da saradnja nije prioritet, te da će brzo stići odgovor međunarodne zajednoce („Demokrate u vladi posle...“ 2004). U maju je tvrdio da „[m]oramo da saradujemo sa međunarodnim institucijama, pa i Haškim tribunalom, jer Evropa to od nas traži“ („Bez Haga nema nam budućnosti“ 2004). U julu je Tadić bio neodređen tvrdeći da je za saradnju sa Haškim sudom, ali da treba učiniti sve da se suđenja održe pred domaćim sudovima. „Dok sam bio ministar odbrane zalagao sam se za suđenje četvorici generala u Srbiji, ali ne znam dokle je sada taj proces stigao. Međutim, da bi to bilo moguće, važan je kredibilitet našeg sudstva...“, izjavio je on (Jevremović 2004). U avgustu je Tadić

skretao pažnju na mogućnost izolacije kao posledice nesaradnje sa Sudom. Međutim, on je i isticao prepreku za saradnju:

Vlada Srbije iskreno želi da saraduje sa Haškim tribunalom, a drugo pitanje je da li mi imamo kapacitet da saradujemo sa Haškim tribunalom na način na koji to standardizuje upravo Haški tribunal imajući u vidu principe međunarodne politike koji su danas važeći u svetu i čini mi se da često u Srbiji nema dovoljno razumevanja tih principa. („Postoji politička volja, pitanje...“ 2004)

Tadić je u oktobru na sednici glavnog odbora DS-a pozvao na punu saradnju sa Sudom, nakon čega je Dušan Petrović pozvao vladu da vodi hrabriju politiku prema Sudu. Sa druge strane, Jovan Simić, Tadićeve savetnik za pitanja Haškog suda, je izjavio: „Najbolje bi bilo da se generali predaju, pre svega za njih. Ali, mi ovde moramo da napravimo uslove, neki koncept i partnerski odnos s Haškim tribunalom da bismo uopšte mogli da dođemo u poziciju da razmišljamo da ćemo neke predmete ovde raditi“ (Đevori 2004). Na komentar da generali ne žele da se predaju, on je izjavio: „Nisam siguran u to. Čak mislim da to nije tačno, odnosno da je to posledica vođenja politike. Oni nemaju poverenje u državu...“ U decembru je Tadić izjavio da sa Hagom mora saradivati „sada i odmah“, kao i:

Ljudi koji su optuženi moraju otići u Hag. Ako to ne žele da učine dobrovoljno, onda moraju da budu uhapšeni i isporučeni. [...] Zločini su činjeni i prema Bošnjacima i prema Hrvatima, ali i prema Srbima. Primetna tendencija da se zaborave zločini nad drugim narodima, a da se govori samo o zločinima učinjenim nad svojim narodima nije dobra i ne vodi putu pomirenja. (Kandić 2004)

U januaru 2005. godine, u vreme rastućih pritisaka Zapada da Srbija saraduje sa Sudom, Tadić je zatražio od vlade da „izađe sa jasnim planom za hitno rešavanje problema nesaradnje sa Haškim tribunalom“, i izjavio je: „[Z]ahtevam od Vlade Srbije, koja je tvrdila da posledica nesaradnje neće biti, da hitnim merama spreči dalju međunarodnu izolaciju“ („SAD uskraćuju pomoć i...“ 2005). Nekoliko dana kasnije je otkrivao da, u odnosima sa Zapadom, „[s]aradnja sa Hagom je direktno navedena. Nažalost, to je bolno, teško, nije jednostavno“ („Tadić nije obavestjen o...“ 2005).

Tadićev savetnik Simić je u februaru izjavio da je vladin koncept dobrovoljne predaje haških optuženika dobar i najhumaniji, ali da je zakasnio. Stoga vlada mora ili da menja strategiju ili da radi efikasnije („Srbija sposobna da preuzme suđenja“ 2005). Nakon susreta sa Solanom u Briselu, Tadić je izjavio da „podržava značajne rezultate koja je Vlada Srbije ostvarila u poslednje vreme, posebno poslednje izjave ministra pravde i predsednika vlade“ („Studija izvodljivosti prvi je...“ 2005). U junu je funkcioner DS-a Dragan Šutanovac dao izjavu koja sugerise kritiku zahteva za izručenjem:

Vlada Srbije napravila je stratešku grešku – predstavila se svetskoj javnosti da može da kontroliše sve što se događa i sa ove i sa one strane Drine. Mogu oni navodno da kontrolišu sve haške optuženike. Zato će brzo dobiti nove zahteve, na primer, da posle Mladića uhapsu i Karadžića. („Šutanovac: Bezobrazluk vladajuće većine“ 2005)

U drugoj polovini godine Tadić je nekoliko puta pozivao Mladića da se preda ili da državne institucije „taj posao završe u skladu sa zakonom“ („Tadić: Mladić sudbinsko pitanje Srbije“ 2005). Nakon kritika del Ponteove u SBUN-a u decembru, Tadić je izjavio da vlada treba da ponudi „našoj javnosti na uvid šta je dosad učinjeno da bi se saradivalo s tim sudom“, kao i da „apsolutno sve što se dešava u ovoj zemlji, vezano je za saradnju s Hagom“ (Mijailović 2005c).

Nakon suspenzije pregovora o SSP-u, Tadić je tvrdio: „Naše obaveze sa Hagom moraju do poslednje tačke biti ispunjene. Vlada ove zemlje je za to odgovorna i ona mora da sprovede taj posao. Ja sam uveren da će se to ubrzo i desiti“ („Boris Tadić: Vlada odgovara...“ 2006). U oktobru su Tadić i Šutanovac eksplicirali da će DS, kada bude bio na vlasti, učiniti sve da Mladić bude lociran i isporučen („Šutanovac: Ne znamo gde...“ 2006). Pomenuti savetnik Simić je kasnije, u oktobru izjavio da će „dolaskom DS na vlast prioritet biti implementacija predsednikovog plana za hvatanje Mladića“ (Urošević 2006). U decembru je Tadić ponovo tvrdio da nova, demokratska vlada mora da okonča saradnju sa Haškim sudom i obavi sve reforme koje su potrebne za članstvo u Uniji („Tadić: Buduća vlada biće demokratska“ 2006). Uoči nove, 2007. godine, Tadić je objašnjavao da će DS napraviti „povoljnu atmosferu da se ta saradnja [sa Sudom] završi“, kao i „[d]a bi neko bio uhapšen, mora da postoji volja službi koje se

bave tim poslom, a da bi ta volja postojala, mora se stvoriti politička klima da to treba da se uradi“ („Koštunica da se izjasni...“ 2006).

Dakle, evidentno je da je politika DS–a prema Haškom sudu bila promenljiva. U periodu 2004–07. DS je bio na pozicijama koje su između tačaka B, C i D na slici 17, odnosno bio je na sredini (D) i levo od sredine. U razgovorima van Srbije, Tadić je tipično pokazivao odlučan stav da treba saradivati sa Sudom. Prohašku i prozapadnu politiku je, takođe, otvorenije pokazao na Glavnom odboru DS–a. Konačno, nakon što je Srbija suočena sa suspenzijom napredovanja ka članstvu u EU, u drugoj polovini 2006. godine, DS je otvorenije propagirao isporuku Mladića. Dakle, tada je EU ograničila pozicioniranje stranaka u Srbiji, koje su morale da odluče između povinovnja haškim uslovima, ili prolongiranog stanja suspenzije daljih pregovora.

Ipak, DS je u domaćoj politici tipično izbegavao da jasno formuliše akcije koje bi preduzeo u odnosu prema Sudu. Tadić je apstraktno pozivao na saradnju ili ukazivao na važnost saradnje za odnose sa Zapadom, što ne predstavlja jasan stav. Na primer, u Tadićevoj domaćoj politici pre suspenzije pregovora iz 2006. godine nema jasnog pozivanja na hapšenja i izručenja generala. Ovakva politika je veoma bliska pozicioniranju DSS–a. U više navrata je Tadićev kabinet pokazao da preferira suđenja u zemlji ili je izbegavao kritiku politike dobrovoljne predaje traženih lica. Očigledno je opisana taktičnost DS–a namerna u domaćoj politici. Ona sugeriše da je, pod Tadićevim vođstvom, stranka težila da bude koliko je moguće bliže centru politike. Ona je istovremeno bila uvek nešto bliža EU kraju dimenzije od DSS–a. Čak i kada se suzdržavala od izjašnjavanja o saradnji, ona nije minimizirala značaj Suda („izručenja nisu prioritet“) ili kritikovala Zapad. Takođe, istina nekonzistentno, ona je nagoveštavala spremnost da dođe do hapšenja optuženika.

6.6 Igra DS–a i DSS–a

U odeljku 4.3 je bila opisana igra po modelu kukavice koja je objašnjavala rezonovanje Đinđića i Koštunice. Obojica su želela da na drugog prebace teret prihvatanja „nepatriotske“ politike saradnje sa Haškim sudom koja udaljava aktera od političkog centra, ka EU kraju. U vreme Koštuničine vlade, DSS i DS su imali sličnu

preferenciju, da ovaj drugi realizuje saradnju sa Sudom. Međutim, sada su poluge izvršne vlasti bile u Koštuničinim rukama. Ovaj odeljak objašnjava da je DS kritikovao prvu Koštuničinu vladu. Međutim, DS se prikriveno trudio da vlada opstane, a simulirao je da vladu podržavaju radikali. DS je želeo da vlada reši teške probleme sa kojima se Srbija suočavala, u prvom redu izručenje Mladića. Rešavanje ovog problema po evropskom ukusu bi bilo „nepatriotsko“, udaljilo bi vladu od centra i bilo bi nepoželjno.

Kao što je opisano u odeljku 6.4, ponude DS–a DSS–u da sačine kartel, pošto je Tadić počeo da vodi glavnu reč u svojoj stranci, su pale u vodu. Ovo znači da su dve stranke bile politički takmaci, bez obzira na to što je postojala sličnost i opadajuća udaljenost njihovih pozicija na dimenziji politike.

Ovo ilustruje sledeći primer. Miroljub Labus, član G17 plusa i potpredsednik Vlade RS, je u aprilu 2004. godine, pre predsedničkih izbora, prepričavao da su Koštunica i on nudili Tadiću da zadrži funkciju na mestu ministra odbrane u Savetu ministara SCG, ali da DS uđe u vladu i da postoji sporazum o zajedničkom predsedničkom kandidatu ove tri stranake („Odmah posle Uskrsa krećemo...“ 2004). Ovo je faktički bio predlog koalicionog sporazuma, iako je Labusov navod ukazivao na njegove same rudimente. Labus je, takođe, preneo da je „Tadić rekao da smatra da je za DS najpovoljnije da ima svog predsedničkog kandidata koji nastupa sa opozicionih pozicija“. Ovo sugerise da je Tadićevo rezonovanje vođeno individualnim motivom maksimiranja očekivanih glasova, a da nije bilo modifikovano dogovorom o kartelu sa ostale dve stranke. Iako su sve stranke imale dovoljno bliske pozicije da su mogle da sastave koaliciju, Tadić je u tom momentu preferirao da uđe u takmičenje sa njima (za razliku od nekoliko meseci ranije).

Kao što je Đinđić preferirao da podeli odgovornost izručivanja haških optuženika sa Koštunicom u 2001. godini, tako je Koštunici odgovarala saradnja sa Tadićem, koji bi time preuzeo deo odgovornosti za vreme trajanja vlade DSS–a iz 2004. godine. Koštuničina stranka je 2001. godine nastojala da pred biračima izbegne odgovornost za učešće u privođenju Miloševića i njegovom izručenju (v. odeljke 4.2–3). Međutim, kada je Koštunica bio na vlasti, tvrdio je obrnuto – da stranke treba da podrede svoj interes „državnom“ i „nacionalnom“. Ovo se može videti u Koštuničinoj izjavi na sednici Glavnog odbora DSS–a iz 2006. godine, kada je želeo saradnju sa DS–om, ali je tvrdio:

DSS ima principijalan stav da se saradnja stranaka, kada je reč o državnim i nacionalnim pitanjima ne može uslovljavati, niti je dobro da bude predmet kalkulacija i računice. Kada je dobrobit Srbije u pitanju, onda saradnja mora biti bezuslovna i bez partijskih interesa. („DS ne može da uslovljava“ 2006)

Nakon pobede na predsedničkim izborima 2004. godine, Tadić je ponovo izrazio stav da nije spreman da uđe u vladu. Ubrzo nakon izbora, u julu, on je na sednici Glavnog odbora DS-a rekao:

Kako bi tehnički to izgledalo. Sa kojih izbora da uzmemo rezultate. Sa decembarskih ili iz prvog kruga predsedničkih. Možda iz drugog kruga, kada bi po tome DS pripalo duplo više mesta od svih stranaka u vladi. I ta podela resora, gde svako uzima po želji, a ne po sposobnosti. To je nemoguće. DS se bori za vlast, ali ne srlja u vlast. Imamo ambicije, ali i uzdržanost. (V. Nikolić 2004)

Dakle, Tadić je otkrio sličan redosled preferencija kao Koštunica 2001. godine:

veća očekivana korist od vlasti sutra > manja očekivana korist danas

Ulaskom u vladu 2004. godine DS bi mogao da pretenduje na relativno mali broj resora, s obzirom na rezultate parlamentarnih izbora sa kraja 2003. godine. Budući da je u međuvremenu porasla podrška birača stranci, DS bi mogao da pretenduje na značajno veći udeo u vlasti nakon narednih parlamentarnih izbora, na kojima bi očekivao značajno veći broj poslaničkih mesta. Tadić je u tom momentu pokazao da mu je mali stepen diskontovanja buduće koristi, budući da nije želeo da „srlja u vlast“, već da bude „uzdržan“. Tadić je ovo i eksplicirao naredne godine: „Nije cilj DS da uđe u rekonstruisanu vladu, već samo u novu vladu. Ne vidim način da DS uđe u vladu. Može da bude deo nove vlade“ („DS samo u novoj vladi“ 2005).³⁰

Postoji još jedan razlog koji je doprineo Tadićevoj odluci da DS bude u opoziciji. On je bio svestan problema sa kojima se Srbija suočava i da će biti potrebno učiniti nepopularne političke poteze. On je preferirao da teret vođenja nepopularne

³⁰ Tadić je verovatno bio nevoljan da ruši vladu RS i zato što je bio u toku proces objedinjavanja sa drugim, manjim strankama, uključujući Demokratski centar (DC) (v. V. Nikolić 2004). Stoga je bilo logično sačekati kraj ovog procesa. Ovo, naravno, nije u neposrednoj vezi sa pozicioniranjem stranke na dimenziji politike, već bi važilo za svaku stranku.

haške i kosovske politike prebaci na Koštuničinu vladu. Istovetnu preferenciju je imao i Koštunica 2001. godine. Tako je na već pomenutoj sednici Glavnog odbora iz 2004. godine Tadić pominjao velike probleme sa kojima se Srbija suočava, među kojima su Kosovo i Metohija, kao i nedefinisane granice (V. Nikolić 2004). Na jednoj drugoj sednici Glavnog odbora iz 2006. godine Tadić je tvrdio: „DS neće glasati za obaranje vlade ako ona reši problem saradnje s Haškim tribunalom. Nudimo dogovor o ključnim principima razvoja ovoga društva, nas ne zanima da postanemo zamena za SPS“ („DS nije zamena za socijaliste“ 2006). Tadić je još pomenuo da je istu ponudu dao DSS-u i pređašnje, 2005. godine. Dakle, kao i Koštunici ranije, Tadiću je odgovaralo da se malo strpi sa osvajanjem vlasti, dok Koštuničina vlada ne odradi „nepatriotska“ i proevropska izručenja, koja bi je udaljila od političkog centra i smanjila bi joj podršku.

Stoga je politika Tadićevog DS-a bila dvolična: on je deklarativno kritikovao vladu, ali je skriveno podržavao. Ovo nije kartel DS-a i DSS-a, jer je DS približavanjem DSS-u na dimenziji politike i vođenjem veoma slične politike pretendovao da otme birače DSS-u. Na delu je bila prikrivena podrška DS-a manjinskoj vladi Srbije. U daljem takstu će biti prvo potkrepljeno da je DS kritikovao vladu, a onda i da je prikriveno izbegavao da dođe do njenog pada.

Predsednik Tadić je u decembru 2004. godine tvrdio da se zalaže za održavanje prevremenih parlamentarnih izbora sledejuće godine kako bi bila smenjena manjinska vlada koja „očigledno opstaje uz podršku Srpske radikalne stranke“ („Prevremeni izbori biće na proleće“ 2004). Tadić je još izjavio da će nastaviti da kritikuje Koštuničinu vladu, kao i: „Ne radi dobro vlada koja navlači probleme svojoj zemlji, koja zbog nesaradnje sa Haškim tribunalom u Ujedinjenim nacijama dobija ocene koje će izazvati reperkusije“. U maju sledejuće godine Tadić je ponovo signalizirao spremnost da dođe do rušenja vlade, ali tobože „[o]vog trenutka ... ne postoji poslanička većina koja bi to htela da uradi“ („DS samo u novoj vladi“ 2005). DS je po njemu bila opoziciona partija koja glasa protiv vlade. Krajem maja u NSRS je bila inicijativa radikala da se na dnevni red stavi rasprava o poverenju Vladi. Tada je DS podržao inicijativu, koja je odbačena tesnom većinom od 126 poslanika. Predsednik poslaničke grupe i potpredsednik DS-a Dušan Petrović je izjavio: „Vlada nije imala hrabrost da pristupi jednoj ozbiljnoj i utemeljenoj debati o poverenju. Ne vidim nijedan razlog što građani Srbije i poslanici nisu imali priliku da čuju sve argumente za i protiv vlade“ (Dapčević 2005b). Istom

prilikom se poslanik Aleksandar Vlahović iz DS-a pridružio kritici: „Propuštate, kao Milošević, priliku da čujete naše argumente, i zbog toga ćete platiti veliku cenu“. U junu je Tadić objašnjavao da je Srbiji potrebna demokratska vlada koja bi imala parlamentarnu stabilnost i pun mandat da rešava probleme i radi na učlanjenju u Uniju („Srbiji treba stabilna Vlada“ 2005). U avgustu je portparol DS-a Đorđe Todorović pozvao vlast da se „dozove pameti“ i raspiše parlamentarne izbore („DS: Vlada da se opameti...“ 2005). Dušan Petrović je nagoveštavao da je vlada ozbiljno uzdrmana i da je samo pitanje kako će ona pasti (Dapčević 2005a). U novembru je Petrović, na pitanje novinara kada očekuje izbore, odgovorio:

Što pre, to bolje. [...] Smatram da postoje realni uslovi da se u ne tako dalekoj budućnosti nezadovoljstvo značajnog broja poslanika vladajuće većine pretoči u njihovu političku odluku kojom će uskratiti podršku Vladi Srbije. [...] Potpuno je nesporno u svim organima DS-a da je interes države da Vlada Vojislava Koštunice što pre ode. [...] Nema nikoga u DS-u, koga ja poznajem, da smatra da bi za Srbiju bilo dobro da ova vlada potraje nešto duže. (Đevori 2005)

U decembru je na sednici Glavnog odbora ponovio da su potrebni vanredni parlamentarni izbori i da Koštunica treba da ode (Mijailović 2005b). Po Petroviću, vlada je imala podršku 124 poslanika, dok je petoro njih nelegalno sedelo u NSRS. Stoga je odluka DS-a da ne učestvuje u radu NSRS „dobila potvrdu“. Dva dana kasnije poslanik DS-a je izneo tvrdnje da su poslanici SRS-a obezbeđivali kvorum u nekim odborima i prilikom donošenja nekih zakona, a sve zbog dogovora sa Koštunicom („Radikali priskaču u pomoć Koštunici“ 2005). U martu 2006. godine portparol Todorović je ponovio zahteve DS-a da dođe do raspisivanja parlamentarnih izbora („Demokrate ostaju pri zahtevima“ 2006). DSS je u to vreme i dalje bio spreman na saradnju sa DS-om, ali da se ova saradnja „ne uslovljava“. Na ovo je Todorović odgovorio: „Jedini koji trenutno uslovljavaju Vladu Srbije i DSS su ljudi iz SPS-a i mi se suočavamo sa njihovim konstantnim ucenama i pritiscima na Vladu Srbije“ („Demokrate ostaju pri zahtevima“ 2006). U aprilu je Todorović izrazio stav DS-a da će se ova stranka vratiti u NSRS samo ako se raspišu izbori. Rekao je: „Upravo zbog njih [građana] i postupamo ovako jer želimo da objedinimo demokratsko biračko telo...“ (Ristić 2006č). U

decembru je Tadić pozivao DSS da se izjasni ko mu je bliži: DS ili SRS („Koštunica da se izjasni...“ 2006). Po njemu, u posljednjem slučaju i nije moguće zajedno sa DSS–om „da gradimo evropsku budućnost Srbije“.

Nakon prenošenja kritika koje je DS upućivao na račun DSS–a, dalje će biti potkrepljeno da je DS suštinski izbegavao rušenje vlade. Koštunica je uoči i nakon predsedničkih izbora 2004. godine imao konsultacije i sa Tadićem i sa Nikolićem. Nikolić mu je nudio saradnju pre drugog kruga predsedničkih izbora u junu, jer je G17 plus otkazao saradnju sa DSS–om i otvoreno pokazao da preferira kandidata Tadića. Stoga je Nikolić Koštunici predlagao raspisivanje izbora. Koštunica je podržao Tadića. Uoči lokalnih izbora u septembru, Nikolić je ponovo predlagao DSS–u saradnju na formiranju vlasti u Beogradu i drugim opštinama („Premijer zauzet za Nikolića“ 2004). Koštuničina odluka je bila da ne podrži kandidate SRS–a, da ide u koaliciju sa aktuelnim partnerima iz vlade, „a da će tu biti i Demokratska stranka“ („Bez dogovora o koaliciji“ 2004).

Manjinska vlada je nakon izbora 2003. godine imala tanku većinu u NSRS sa početnom podrškom 131 poslanika (uključujući SPS). Međutim, ova većina je stajala na staklenim nogama. U avgustu 2005. godine je Socijaldemokratska partija (SDP), koja je imala tri poslanika i bila predvođena Nebojšom Čovićem, odlučila da pređe u opoziciju zbog neslaganja oko zakona o radu i o Naftnoj industriji Srbije. U septembru je poslanik Blagica Kostić iz SPO–a odlučila da više ne podržava vladu. Takođe, devet poslanika SPO–a su zajedno sa NS–om formirali grupu „Nova Srbija i samostalni poslanici 9+9“. Ova grupa je podržavala vladu, ali je bila nezadovoljna zastupljenošću u izvršnoj vlasti i tražila veći udeo. Sreća je bila za vladu da je osipanje podrške u NSRS bilo praćeno pojačanjem većine od strane dvojice poslanika sa liste DS–a: Bajrama Omeragića i Esada Džudževića. Međutim, lojalnost većini je otkazao i poslanik Slobodan Živkucin, što je najavio i Radoslav Jović („Vanredno stanje u parlamentu“ 2005). Takođe, došlo je do rascepa u poslaničkom klubu SPS–a, te je šestoro poslanika predvođenih Miloradom Vučelićem počelo da nastupa samostalno. Do kraja novembra je Administrativni odbor NSRS konstatovao ostavke dva poslanika iz G17 plusa: Sovronija Čonjagića i Vesne Lalić–Dragović. Samo dan nakon ovog događaja glasalo se o budžetu za narednu godinu i postojala je neizvesnost bez precedenta oko toga hoće li biti potrebne većine. Budžet je usvojen, ali bez prisustva poslanika iz DS–a i SRS–a.

Dakle, održavanje skupštinske većine je imalo dva izazova. Nije postojao samo problem broja poslanika koji podržavaju vladu, nego i rastući broj poslaničkih grupa koje je trebalo podmiriti da bi bili uz većinu. Šta je DS činio u ovakvim, izuzetno teškim okolnostima za sastavljanje većine? DS je odlučio da ne učestvuje u radu NSRS. Krajem novembra, svega nekoliko dana pre glasanja o budžetu, Aleksandar Vlahović iz DS-a je objasnio: „Priča o povratku u Skupštinu je završena. Najviši organ stranke, Glavni odbor, odlučio je da ne učestvujemo u radu parlamenta, koji je nelegitiman dok god se ne reši pitanje tri oteta poslanička mandata. Nemam nikakvu informaciju da li će to biti u skorije vreme“ („U DS ne govore istim jezikom“ 2005).

Neizvesnost oko validnosti budžeta za 2006. godinu nije okončana izglasavanjem zakona u NSRS. Funkcioneri DS-a su u narednim danima tvrdili da je Zakon o budžetu za 2006. godinu nelegalno usvojen zbog statusa poslanika iz G17 plusa. Tadić lično nije davao izjave o ovoj stvari, ali se nagađalo da bi mogao u roku od sedam dana da vrati Zakon na ponovno usvajanje u NSRS. Ipak, on je četiri dana po izglasavanju Zakona isti i potpisao, čime je odagnao neizvesnost. Nije bilo ikakvih zvaničnih objašnjenja ovim povodom, ali se nezvanično saznalo da je predsednik tokom nedelje bio prehladen („Tadić ipak overio budžet“ 2005). Istovremeno je potpredsednik DS-a Dušan Petrović izvestio da je stranka podnela krivične prijave protiv više osoba, uključujući predsednika NSRS Predraga Markovića i predsednika Administrativnog odbora Tomislava Nikolića, koje su u NSRS prekršile Ustav i zakone time što su učestvovala u oduzimanju mandata dvoje poslanika G17 plusa. „Očigledno je da ova vlast ima manir da se služi zloupotrebama, falsifikovanjem, kršenjem Ustava i zakona i održava sebe na vlasti“, izjavio je Petrović („DS: Vlada nema podršku parlamenta“ 2005).

Izglasavanje budžeta za 2006. godinu nije usamljeni slučaj teškoće da se obezbedi većinska podrška u NSRS za vladine inicijative. Tako je bivši poslanik SRS-a Branislav Stevanović tvrdio da mu je nuđen mito da dâ kvorum u NSRS u najmanje dva navrata, i to nakon bezuspešnih pokušaja da se obezbedi kvorum („Nudili mu 20.000 € da...“ 2006). Takođe, anonimni poslanik je tvrdio da se kvorum obezbeđuje pritiscima i učenama, kao i da su zbog tanke većine čak i bolesni poslanici primorani da se pojave na sednici NSRS („Stevanović: Nudili su mi mito“ 2006).

U opisanim okolnostima snažna opoziciona stranka je lako mogla da ispregovara bolju ponudu nekoj od mnogobrojnih frakcija koje su podržavale vladu u NSRS. DS je zaista i pregovarao o zajedničkom nastupanju na narednim izborima sa SPO–om i sa G17 plusom. Razgovori sa Draškovićem iz SPO–a su postojali barem od oktobra 2005. godine. Potpredsednik SPO–a Srđan Srećković je tvrdio da nema razloga da oni napuste vladajuću većinu. Ipak, rekao je: „Stranke demokratske orijentacije moraju da pripreme ozbiljnu strategiju za izlazak na buduće izbore koja će omogućiti da se formira vlada s punim demokratskim kapacitetom i koja će trajati pune četiri godine“ („Tadić i Vuk ruše vladu“ 2005). Prethodno su na sednici Vlade RS sva tri ministra iz SPO–a glasala protiv većine. Ovi nezvanični pregovori su bili bez rezultata jer se DS i SPO nisu usaglasili oko podele mandata u budućoj skupštini.

Sredinom juna 2006. godine G17 plus je tvrdio da je uputio zvaničan poziv DS–u na sastanak na kome bi se raspravljalo o temama koje je ova stranka predložila: „nastavak pregovora sa EU, Kosovo, ustav, strateški ekonomski projekti i zajednički nastup protiv radikala na izborima“ („Dinkić zove Demokratsku stranku...“ 2006). U DS–u su tvrdili da nikakav zvaničan poziv nisu dobili. Portparol DS–a Todorović je izjavio: „Mislim da će svi ići na izbore samostalno. To je najbolje rešenje. Posle izbora demokratske snage trebaju da se dogovore i da formiraju stabilnu vladu“ (*sic*, *ibid.*). Pet dana kasnije od DS–a se moglo saznati „da ne žure sa razgovorima“ i da „[r]azgovora sa G17 plus će verovatno biti, ali to ne znači da će neki sporazum biti i postignut“ („DS i G17 plus o...“ 2006). Odsustvo žurbe DS–a u dogovorima sa G17 plusom nije sprečilo Borisa Tadića, Mladana Dinkića i Rasima Ljajića da krajem jula lično potpišu sporazum o zajedničkom nastupu na lokalnim izborima u Novom Pazaru i Sjenici. Razumno bi bilo pretpostaviti da je i sporazum o lokalnim izborima trebalo dogovoriti.

Ako je DS zaista želeo da vidi leđa Koštunićinoj vladi „što pre – to bolje“, mogao je da učini bolju ponudu SPO–u za podelu vlasti od one koju je već imao. Takođe, da bi vlada pala, bilo je dovoljno i da samo G17 plus otkáže podršku. Tvrdnja DS–a da će samostalno na izbore samo ukazuje da ova stranka nije računala sa prevremenim izborima. Da bi G17 plus otkazao podršku, potrebno je bilo da od DS–a dobije ponudu kojom uvećava korist od vlasti, od one koju već ima. G17 plus ovo ne bi imao prepuštanjem da samostalno nastupa na izborima. Treba još pomenuti da bi svako obećanje koje DS ponudi bilo kojoj stranci ili čak individualnim poslanicima koji su

podržavali tanku većinu bilo neobavezujuće prirode i bez sankcija za ispalu. DS je mogao da ponudi kredibilno bolju isplatu bilo kome i da ga ispali. Kada bi vlada pala i bili organizovani novi izbori, ne bi bilo povratka na staro.

Dakle, većina u NSRS je bila na staklenim nogama, zajedno sa podrškom SPS–a. Većina se raspadala zbog cepanja stranaka koje su podržavale vladu, ali i zbog preleta individualnih poslanika. DS je u takvim okolnostima morao da ulaže izuzetne napore da ne obori vladu i da predupredi da poslanici sami otkazu poslušnost Koštuničinoj većini. Izabrao je najsigurniji način da spreči prebege u opoziciju – nije učestvovao u radu parlamenta. DS se nadao da će vlada preduzeti nepopularne mere i završiti nešto od teških poslova sa kojima se Srbija objektivno suočavala (u prvom redu izručenje Mladića), a koji su očigledno pretili da počinioća udalje od političkog centra. Tadić, kao što je pomenuto u odeljku, i nije skrivao nameru da podržava vladu ako saraduje sa Haškim sudom. DS je istovremeno nastavljao da se pretvara da je opoziciona stranka, da javno kritikuje vladu i da je optužuje zbog tobožnje podrške koju ima od socijalista i radikala.

Zahvaljujući faktičkoj podršci Koštuničinoj manjinskoj vladi od strane DS–a, ucenjivačka moć SPS–a je vremenom opala. Vlada nije zavisila samo od SPS–a. Ovu tvrdnju osnažuje pojava da SPS nije javno osuđivao saradnju sa Haškim sudom nakon dobijanja pozitivnog izveštaja u Studiji izvodljivosti za SSP, tim pre što su članovi DSS–a javno eksplicirali u 2006. godini da je cilj Akcionog plana Vlade RS privođenje i izručenje Mladića. Naprotiv, potpredsednik SPS–a Milorad Vučelić je u septembru 2005. godine izjavio da „nema nikakvog razloga da u vladu ne uđe i SPS“ i „vlada bi tim potezom samo dobila“ (*sic*, Kostadinov 2005). Vučelić je još rekao, pravilno procenjujući odnos DS–a i DSS–a, da se izbori neće desiti uskoro, ta da će biti „samo pod uslovom da se Demokratska stranka smiluje pa da nastavimo ozbiljnije da radimo na izradi novog ustava“.

6.7 Pojava LDP–a i politika stranke

Ovaj odeljak opisuje politiku Liberalno demokratske partije (LDP). Naznake formiranja LDP se mogu pronaći već 2004. godine. Od tada i tokom rada dve

Koštuničine vlade, ova stranka je pokazivala konzistentne političke stavove u vezi sa osnovnom dimenzijom politike. U odeljku je argumentovano da je stranka bila bliska samom kraju EU na dimenziji politike. Uprkos vođenju distinktna politike, LDP je pokazivao da je priželjkivao saradnju sa DS–om. Čedomir Jovanović (2004) je uputio otvoreno pismo predsedniku RS Tadiću 2004. godine i ono sadrži slične ideje prema najvažnijim problemima vezanim za dimenziju politike kao programski dokument stranke sa prve skupštine iz 2007. godine (LDP 2007). Nadalje će biti objašnjeni najvažniji stavovi stranke u vezi sa Haškim sudom, Kosovom i Unijom.

Ova stranka je zagovarala безусловnu saradnju sa Haškim sudom. Štaviše, nije bilo dovoljno samo isporučivanje optuženih zbog prevazilaženja sukoba sa Zapadom, već je bilo i potrebno suočavanje sa politikama koje su u Srbiji dovele do zločina. LDP je veoma kritičan prema antihaškoj retorici koja je, po viđenju stranke, preovladavala u Srbiji. Ovakve ideje LDP–a ukazuju da stranka nije želela samo ispunjavanje nametnutih međunarodnih obaveza, već da je prihvatila očekivanja Zapada kao opravdana. Otuda je pozicija stranke veoma blizu krajnje tačke EU na dimenziji politike.

Jovanović je još 2004. godine sugerisao da je očigledno da će Kosovo biti nezavisno, osim ako ne dođe do potpunog obrta stavova na Zapadu. Po LDP–u, potrebno je odlučivanje o sudbini Kosova prepustiti ljudima koji na njemu žive. Okvir koji vodi ka nezavisnosti i suverenosti Kosova treba da omogući učešće srpske zajednice u političkom životu Kosova. Srbi i Albanci treba da budu partneri u izgradnji kosovskog društva. Srbija je izgubila suverenitet nad Kosovom još 1999. godine. Građani Srbije treba da budu suočeni sa istinom o Kosovu, te teritorija treba da bude prepuštena u zamenu za to da se Srbima obezbedi ravnopravnost na Kosovu.

LDP je bio za preorijentaciju Srbije prema SAD–u i EU–u kao najvažnijim partnerima. Ova stranaka se zalagala za maksimalno ubrzanje procesa pristupanja Uniji, ali je eksplicirala da se, za razliku od drugih stranaka, zalaže i za pristupanje NATO–u, a ne samo Partnerstvu za mir. Ovakva orijentacija u spoljnoj politici je posledica verovanja ove stranke u vrednosti koje objedinjavaju zemlje članice NATO–a, a Srbija je trebalo da odlučno preduzme mere radi otklanjanja sumnje u posvećenost zemlje ovim vrednostima.

Jovanović je svoje otvoreno pismo Tadiću uputio početkom oktobra 2004. godine i već u tom mesecu su započeti nagoveštaji stvaranja Liberalno–demokratske frakcije unutar DS–a. Cilj ljudi bliskih Jovanoviću je bio, po njihovom viđenju, da se formalizuje različito mišljenje unutar DS–a. Jovanović (2004) je, između ostalog, bio nezadovoljan time što Tadić „daje legitimitet Vladi RS“. Njegovi stavovi nisu naišli na razumevanje unutar većinskog dela stranke. Već idućeg meseca je krenula inicijativa jedanaest poslanika DS–a za njegovo isključenje, što je i učinjeno u decembru, a potvrđeno u januaru 2005. godine. Ljudi bliski Jovanoviću koji su ostali u DS–u, uključujući Branislava Lečića i Srećka Pecikozu, su nastavili da kritikuju politiku stranke. Njihovi zahtevi su uključivali da se stranka izjasni da li podržava Vladu RS ili ne, i da li želi saradnju sa Haškim sudom. Po tvrdnji Lečića, „DS danas sve više liči na frakciju Koštuničine partije“ (Kandić 2005).

Jovanović je inicijalno tvrdio da želi da koriguje politiku DS–a i da smeni vladu Koštunice. Po njemu, DS je trebalo da „prestane sa prikrivenom mimikrijom posle koje će kohabitacija sa Koštunicom prerasti u koaliciju“, a sa Tadićem je želeo razgovor o bitnim problemima („Jovanović: Koštunica i Tadić...“ 2005). Pošto ovakva promena politike DS–a nije uspela, „jer je Boris Tadić drugi obraz jednog lica – Vojislava Koštunice“, to je u novembru 2005. godine osnovan LDP („Čeda Jovanović osniva stranku“ 2005). Značajan deo članstva nove stranke je prešao iz samog DS–a ili stranaka koje su bile na listi DS–a, uključujući prvog poslanika LDP–a u skupštini SCG Đorđa Đukića, a LDP–u su bili bliski i Nataša Mičić, Žarko Korać i Branislav Lečić.

LDP je bio izrazito kritičan prema politici vlade. Nakon što su u 2006. godini suspendovani pregovori o SSP–u sa EU, ova stranka je tražila ostavku vlade. U saopštenju stranke je stajalo: „Minimum onoga što Koštunica, Labus i Dinkić mogu da učine je da podnesu ostavke. Suspenzija pregovora s EU zahteva raspisivanje vanrednih izbora“ („Stiže sve više zahteva...“ 2006). Takođe, stranka nije pokazivala signale promene kosovske politike. Tako je Nenad Prokić iz LDP–a tvrdio da u slučaju nezavisnosti Kosova, Srbi na njemu mogu da postanu manjina, te da nijedna odluka ne može da se donese bez konsenzusa, što bi bilo pozitivno („Svakim danom dobit sve manja“ 2006). On je još dodao: „[O]staje nam da poželimo Albancima da na Kosovu ostvare bezbednost i sigurnost, koje mi nismo mogli. Sve priče o nadoknadi Srbiji su spekulacije, ali verujem, da će Srbija, ako bude uvažavala realne okolnosti, imati

blakonaklon stav Evrope“. U 2007. godini LDP se protivio organizovanju mitinga zbog Kosova. Po ovoj stranci, time se sugerise da „Srbija odbija da prihvati realnost kroz kontinuitet sa politikom koja je od Kosova i Srbije napravila najnesrećnije društvo u Evropi“ („Kosovske rane bole i preklinju“ 2007). Jovanović je u junu na sednici Glavnog odbora izjavio: „Ako plan Martija Ahtisarija ne valja, neka predlože bolji i mi ćemo ga prihvatiti“ („Ne valja igrati samo...“ 2007). Takođe, plan koji Srbija predlaže ne bi trebalo da sadrži Miloševićeve ideje ili „one ideje koje su i dovele Srbiju do toga da njene probleme rešava Finac, Kinez, Rus, Amerikanac ili Španac“.

Nakon parlamentarnih izbora 2007. godine, pošto je stranka postala parlamentarna, Jovanović je tražio da se mandat za sastavljanje vlade pod hitno dâ Đeliću iz DS-a („Vade se na Kosmet...“ 2007). On je tom prilikom izjavio: „Nesporo je da je Srbiji potrebna nova vlada, ali je najvažnija nova politika i da Đelić izađe sa novom politikom“. Nekoliko dana kasnije, u martu, on je izjavio da Koštunica ne sme da ponovo da bude predsednik vlade jer su izbori pokazali da su građani nezadovoljni njegovom politikom („Koštunica ne sme da...“ 2007). Istovremeno je izjavio: „Moramo biti ti koji će omogućiti stvaranje vlade kojoj će verovati građani a ne kriminalci“. Koštunica je, po Jovanoviću, uzurpirao sve instrumente vlasti. On je od DS-a tražio da ne pristane na ucene DSS-a, čak i po cenu novih izbora. Jovanović je od Tadića tražio i da se povuče iz inicijative sa kraja 2007. godine, kada je NSRS glasala o rezoluciji o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka RS. Ova rezolucija je oštro kritikovala politiku Zapada, koji je podsticao nezavisnost Kosova i povredu suvereniteta RS. Konačno, uoči parlamentarnih izbora 2008. godine, Jovanović je tvrdio da su LDP i DS upućeni jedan na drugi („LDP:Tadić greši oko Kosova“ 2008). On je želeo ovakvu saradnju stranaka jer dve stranke „pokazuju spremnost da ovu zemlju menjaju“.

Dakle, politika LDP-a se jasno razlikovala od one DS-a (v. prethodna dva odeljka). Ipak, Jovanovićeva stranka je najviše kritika čuvala za politiku DSS-a, dok je DS prvenstveno kritikovala jer nastavlja saradnju sa DSS-om. Takođe, Jovanović je kritikovao „mimikriju“ DS-a, što je konzistentno sa strateškom igrom DS-a i DSS-a (v. odeljak 6.6). Uprkos kritikama, u odeljku je ilustrovano da je Jovanović kontinuirano priželjkivao saradnju sa DS-om. Štaviše, on je pokazivao da mari za to kakva bi politika

DS-a trebalo da bude, po njegovom ukusu. Jovanović je potpuno neskriveno zagovarao saradnju LDP-a i DS-a.

6.8 Politika SRS-a u vreme prve Koštuničine vlade

Ovaj odeljak objašnjava da je SRS imao nekonzistentnu politiku. Biće opisani stavovi o saradnji sa Zapadom, Haškom sudu i EU. Ranije je stranka započela približavanje centru, ali i bila nedosledna u ovome (v. odeljak 5.3). Za vreme Koštuničine vlade SRS je i dalje karakterisala nedoslednost u politici prema Zapadu. U nekim temama je stranka umerila politiku (Kosovo), dok se u drugim udaljila od centra (Haški sud). Iako je stranka načelno bila bliža kraju politike K nego EU, ona je ipak bila udaljenija od krajnje tačke K na dimenziji, u odnosu na radikalisku politiku iz devedesetih i ranih dvehiljaditih.

Do kraja prve polovine 2004. godine, SRS se trudio da popravi odnos prema Zapadu i da pokaže da mu predstavlja prihvatljivog aktera u Srbiji. U intervjuu iz decembra 2003. godine Nikolić je objašnjavao da u SRS-u znaju da se ne može živeti bez saradnje sa Evropom, te da, po njemu, „Srbija bi mogla biti most“ između Zapada i Istoka („Zašto da ne s G17...“ 2003). Nekoliko dana kasnije je izjavio da popularnost SRS-a raste, te „[o]tuda toliko srdžbe, teških reči i zaplašivanja naroda radikalima, i laži o odnosu Evropske unije prema nama“ („Rejting SRS-a stalno raste“ 2003). Još je rekao: „Solana se nije usudio da kaže: 'Nemojte da glasate za SRS'. Mogao je, ali nije smeo. [...] Ne verujem da iko u EU radi za SRS, jer mi nemamo novca da ih potplaćujemo, ali neki njihovi potezi su direktno upereni protiv ovih koji su na vlasti“ (Mitić 2003).

SRS je uoči predsedničkih izbora nastavio da signalizira da želi popravljjanje odnosa prema Zapadu. Pošto su radikali utvrdili da im se kampanja završava na dan Evrope, Vučić je izjavio: „[R]ekli smo – odlično. Mi smo jedina politička stranka koja istinski ispoljava tradicionalne evropske vrednosti na srpskoj političkoj sceni“ („Tadić igra na srpsku...“ 2004). Nikolić je u Novom Sadu zagonetno poručio: „Strah od Evrope je nestao, jer je SRS, nedavno u Strazburu, zašla u njeno srce“ („Radikali startovali“ 2004). Nekoliko dana kasnije je izjavio da bi njegova pobeda na izborima bila „signal

Zapadu da investira u Srbiju“, što bi i on želeo („Signal zapadu“ 2004). Uoči drugog kruga izbora Nikolić je uveravao da neće biti sankcija iz Evrope, ako pobjedi na izborima: „[A]ko posle sto dana Brisel izađe sa dokazima da je bio u pravu, da sam diktator, da kršim ustav i zakon i da sam smetnja za razvoj Srbije, ja ću onda da podnesem ostavku“ (Mijailović 2004b). Sredinom juna je Nikolić uputio pismo ministrima inostranih poslova zemalja EU u kojem je tvrdio: „Apsolutno sam protiv svake vrste stagnacije moje Srbije i izolacije iz prošlosti...“, kao i da bi vodio Srbiju u skladu sa međunarodnim standardima i saradivao sa svima („I ja ću voditi politiku mira“ 2004). Krajem juna je izjavio: „Svet je rekao da će pomagati demokratske reforme u Srbiji, a ja ću te reforme da uvedem u Srbiju“ („Svet će me prihvatiti“ 2004).

Nakon predsedničkih izbora dolazi do promene radikalske retorike. Sredinom avgusta 2004. godine SRS je pokrenuo inicijativu u NSRS da se zabrani povlačenje tužbe protiv NATO zemalja koje su bombardovale Srbiju. Nikolić je tada izjavio: „NATO nas je napao bez razloga i za povlačenje te tužbe nema nikakvog opravdanja“ („Nikolić: Neka Vlada, ako...“ 2004). Nakon što je u januaru 2005. godine SAD odlučio da suspenduje pomoć Srbiji zbog nesaradnje sa Sudom, SRS je saopštio da je to „kontinuitet američke politike prema našoj zemlji“, da „američka administracija isključivo kažnjava srpski narod za politiku koja se ne vodi direktno po njenom diktatu“, te da, sve i da Srbija u potpunosti saraduje, američka administracija „opet ne bi bila zadovoljna“ („SAD kažnjavaju srpski narod“ 2004). U oktobru 2005. godine je Vučić, govoreći o ministru inostranih poslova Draškoviću, rekao: „Nije vam problem što je neko doveo okupatora na našu teritoriju, što neko učestvuje u potpisivanju okupacije ove zemlje, problem je to što mu se neko suprotstavio“ („Vučić: Vuk zaslužio uvrede“ 2005). Ove reči su upućene kao posledica rasprave o aranžmanu koji bi omogućavao NATO snagama tranzit kroz SCG. Nikolić je o ovome rekao da predstavlja gubitak suvereniteta, nestanak Srbije i SCG i kritikovao je ulogu NATO-a u vezi sa situacijom na Kosovu („NATO može kopnom i...“ 2005). U januaru 2006. godine Vučić je izjavio da „snage NATO ne razmišljaju ni o čemu drugom, već samo o tome kako brže da pobiju i poraze Srbe“ („Vučić: Teška godina za Srbe“ 2006).

Dalje sledi opis haške politike SRS-a. Odnos SRS-a prema Haškom sudu nije jasno pokazivao koje je pozicije stranka zauzimala. One su varirale od same sredine dimenzije politike (tačke D, na slici 17), u jednom veoma kratkom periodu, do kraja

dimenzije politike F, koje simboliše odsustvo želje za ikakvom saradnjom sa Sudom. Konstanta u politici SRS-a je bilo izrazito protivljenje svim inicijativama koje su poticale od vlasti, u vezi sa svakom inicijativom da se ostvari saradnja sa Sudom, pa čak i da se suđenja prenesu na srpske institucije. Takođe, SRS je izrazito kritikovao mere Suda u postupku protiv Šešelja. Izuzimajući odnos prema ovom, pojedinačnom predmetu, u daljem tekstu sledi opis načelne politike stranke prema saradnji sa Sudom.

U decembru 2003. godine, u vreme dok je SRS nastojao da izgladi odnos prema Zapadu, Nikolić je uputio retku poruku u kojoj je otvarao vrata saradnji sa Sudom. On je izjavio da bi optuženima stavio „na raspolaganje sva moguća sredstva za odbranu. Što se tiče onih koje Tribunal traži, nudimo da im se sudi u zemlji, pred očima svetske javnosti“ (Mitić 2003). Međutim, tri dana nakon ovoga, Vučić je izjavio da SRS neće hapsiti ili izručivati optuženike poput Mladića i Karadžića (Čolić 2003). U februaru sledejuće godine Nikolić je tražio, po uzoru na slične zahteve SAD-a, da se postigne sporazum o neizručivanju državljana SCG sudovima u Hagu. U toku predsedničke kampanje Nikolić je tvrdio da bi podržao svaku vladu koja može da obezbedi suđenja u Srbiji.

U septembru 2004. godine Nikolić je tvrdio da ne treba izručivati tražene generale, budući da su oni već odbili da se sami predaju. U decembru se u NSRS raspravljalo o izmeni Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupcima za suđenja za ratne zločine, koji je trebalo da omogući preuzimanje slučajeva, kako bi se sudilo za zločine u Srbiji. Međutim, SRS se protivio ovom zakonu, budući da su „nekažnjeni zločini nad Srbima“, a da se sudi Srbima, „herojima koji su branili zemlju“ („O rodoljubima i izdajnicima“ 2004). Na konferenciji za novinare Vučić je ponovio od ranije poznate kritike na račun Haškog suda, da je osnovan na protivpravan način i da sam sebi propisuje pravila („U januaru naučni skup...“ 2004). Pred kraj godine je Nikolić poručio Koštunici da, „[a]ko bi isporučio bilo koga od četiri generala na silu, mi bismo krenuli u rušenje vlade“ i to bi bila „granica strpljenja SRS-a“ („Nikolić: Ako izruče generale...“ 2004).

U januaru 2005. godine radikali su više puta uputili poziv generalima da se ne predaju dobrovoljno. Oni su se protivili i odluci o zamrzavanju imovine optuženika koja je doneta u martu te godine. Nikolić je kritikovao u NSRS isporučivanje generala Lukića uoči evropskog roka za objavljivanje Studije o izvodljivosti SSP-a. U julu je

Milorad Mirčić, predsednik Odbora za bezbednost NSRS, izjavio: „Kada bih bliže znao gde su Mladić i Karadžić nikada nikome ne bih rekao“ („Mladić i Karadžić su postali legende“ 2005). U novembru je na skupu SRS-a Nikolić objasnio: „Izmeniti istinu, prepraviti knjige ili napisati nove, izbrisati srpske žrtve i ubediti same Srbe, pored ostatka sveta, da se sve tako odigralo i da smo svi, ili gotovo svi ubice, kriminalci i zlikovci – to je glavni zadatak Haškog tribunala i njegovih medijskih satrapa“ („Nikolić: Prave Srbe zlikovcima“ 2005). U februaru 2006. godine Nikolić je poručio Mladiću i Karadžiću: „Dugujete Srbiji da nikada ne budete u Hagu. Mogu da vas jure domaći izdajnici, ali vama nije mesto u Tribunalu“ („Šešelj brani Srbiju u Hagu“ 2006).

Kosovo je bilo od visoke važnosti za SRS, ali je tokom Koštuničine vlade ipak došlo do izvesnog umeravanja politike stranke. Vučić je krajem 2003. godine poručio da „nema cenkanja“ o stavu da je Kosovo deo Srbije, a država mora da ulaže mnogo više sredstava u enklave da bi ljudi imali normalan život („Ništa od otcepljenja“ 2003). Dva dana kasnije je izjavio da bi Kosovo ostalo u Srbiji samo ako SRS pobedi. Nikolić je u martu 2004. godine u NSRS tražio autonomiju za Srbe na Kosovu. Tada je izrekao izuzetno ekstremnu tvrdnju koja je podudarna sa radikalskom politikom iz devedesetih – da bi se za autonomiju trebalo „boriti mirnim putem sve dok je to moguće, a ako nije onda svim sredstvima“ (Čolić i Pašić 2004). On je već narednog dana izrazio protivljenje ideji o autonomiji: „Kosovo je deo Srbije, a Srbi da imaju autonomiju. E, to neće moći“; i naglasio je: „Kosovo je deo Srbije ili Srbije nema“ (Čolić 2004). U maju je na skupu pominjao ideje „Velike Srbije“, ali se i misteriozno ogradio od ratnih ambicija za ostvarivanje ovog cilja: „To podrazumeva ratove u glavi Dragana Maršićanina“ (R. Nikolić 2004b). SRS je oštro kritikovao rezultate UNMIK administracije na Kosovu jer je na njoj odgovornost za martovski pogrom iz 2004. godine, kao što mnogi Srbi odgovaraju pod sumnjom za zločine u Hagu. SRS je više puta eksplicirao da je za stranku pitanje Kosova rešeno Rezolucijom 1244 SBUN-a. Stranka je bila stpreman da pregovara o svemu, sem o statusu, i to uz posredničku ulogu Rusije i Kine.

U aprilu 2005. godine SRS je podneo krivičnu prijavu protiv bivšeg ministra Svilanovića zbog, po mišljenju Nikolića, zalaganja za nezavisnost Kosova. U maju je Nikolić u NSRS tvrdio da je dobio uveravanja od Koštunice da „ni on, niti ijedan funkcioner, nikada neće tako nešto [promenu granica] potpisati“ („Šta je Koštunica

obećao radikalima“ 2005). Istom prilikom je još rekao: „[A]ko će Kosovo da bude samostalno, neka nam ga otmu, a ne da im ga damo“. U februaru 2006. godine Nikolić je tvrdio da se sa Koštunicom dogovorio da se proglasi okupacija, ako dođe do proglašenja nezavisnosti. O ovome je vlada ćutala. U 2007. godini je Nikolić kritikovao Tadića jer se očekuju priznanja nezavisnosti Kosova, a Srbija ovo dočekuje „bez legalnih i legitimnih organa vlasti“ (Urošević 2007).

Radikali su retko davali signale da im je članstvo u EU prihvatljivo. Tako je Nikolić u martu 2005. godine tvrdio: „[S]amo čekamo da dobijemo zeleno svetlo za Studiju o izvodljivosti i krećemo u rušenje Vlade Srbije“ („Nikolić: Posle Studije krećemo...“ 2005). Međutim, već idućeg dana je Vučić kritikovao kao protivustavno zamrzavanje imovine haškim optuženicima. U maju je Nikolić izjavio da radikali neće u EU, ako je uslov da Srbija dâ Kosovo („Svi smo složni kad...“ 2005). U sličnom tonu je Nikolić i 2007. godine izjavio: „Srbija će verovatno morati da prizna Kosmet da bi ušla u EU. To su ucene i ultimatum. Srbija nikada neće biti u EU, koja nas drži u zatvoru i otima nam deo po deo stanovništva“ („Nikolić: Interesna zona Moskve“ 2007). Nikolić je u NSRS kritikovao Olivera Dulića iz DS-a: „Vaša izjava da ne možete da stavite Kosmet iznad evropskih integracija potpuno vas diskredituje da za vas glasamo“ (Jevremović 2007).

U vreme Živkovićeve vlade SRS je pokazao da želi da se udalji od krajnje tačke K, na dimenziji politike (v. odeljak 5.3). Takođe, politika ove stranke je bila veoma nekonzistentna. Ove primedbe važe i za politiku SRS-a u vreme prve Koštunićine vlade. Od parlamentarnih izbora sa kraja 2003. do predsedničkih izbora iz 2004. godine, SRS je signalizirao da želi da popravi odnos sa Zapadom, te da se ovime udalji od kraja dimenzije K. Sam Nikolić je tvrdio da nema problema sa Zapadom, sem po pitanju saradnje sa Haškim sudom. Ipak, ovo nije bilo sasvim istinito, što pokazuje veoma oštra retorika stranke koja afirmiše značaj odbrane Kosova svim sredstvima. Stranka je zadržala negativan odnos prema saradnji sa Sudom i nije konzistentno pokazivala umeravanje pozicije. Naprotiv, Nikolićeve izjave sa kraja 2003. godine su znatno više nagoveštavale mogućnost da SRS prihvati saradnju sa Sudom i da pomaže optuženike, nego sve kasnije politike, koje su odbacivale sve inicijative da se unapredi saradnja sa Sudom. Sa druge strane, kosovska retorika SRS-a je, ipak, postala umerenija, budući da je Nikolić bio za pregovore predstavnika države o Kosovu, a ne za borbu svim

sredstvima. Stranka je povremeno sugerisala da se ne protivi članstvu u Uniji po sebi. Ipak, ona se protivila činjenju političkih adaptacija koje su tražene u procesu pristupanja, prvenstveno u pogledu saradnje sa Sudom. Čak iako je deklarativno prihvatila EU, Kosovo je imalo veći značaj.

Na osnovu rečenog, ne može se govoriti o konzistentnom pomeranju SRS-a na dimenziji politike i, pogotovu, daljem umeravanju pozicije. Stranka je tražila svoju politiku. Iako je bilo izjava koje su išle u susret očekivanjima Zapada, dominiralo je protivljenje njima. Stoga se za SRS može jedino izvući zaključak da je njeno pozicioniranje variralo na delu dimenzije koji je značajno bliži kraju K, nego EU.

Poglavlje 7. Pozicioniranje najvažnijih stranaka tokom druge Koštuničine vlade

Ovo poglavlje nastavlja započeto u prethodnom poglavlju. U ovom će biti reči o promenama pozicija DSS-a (odjeljak 7.1), zatim DS-a (odjeljak 7.2), te SRS-a (odjeljak 7.3). Konačno, odjeljak 7.4 sumira nalaze o promenama pozicija stranaka tokom dve Koštuničine vlade. DSS i DS su bili u koaliciji tokom druge Koštuničine vlade, nakon što je DS prikriveno podržavao i njegovu prvu vladu. Strateški odnos ove dve stranke je davao osnovni ton političkom sukobljavanju u Srbiji, u vreme dok je Koštunica bio na čelu vlade. Stoga ovo poglavlje iznosi zaključke o promenama pozicija stranaka koje su uočene u poglavljima 6–7.

7.1 Udaljavanje DSS-a od centra, u toku druge Koštuničine vlade

Ovaj odjeljak opisuje pozicioniranje DSS-a u toku druge Koštuničine vlade. U odjeljku je objašnjeno da je DSS načinio jasno i postepeno pomeranje na dimenziji politike EU – Kosovo, od centra, ka K kraju dimenzije. Ovo pomeranje se manifestovalo kroz dva koraka: prvo je intenzivirana kritika SAD-a i NATO saveza, ali je EU pošteđena kritika; zatim je DSS počeo da kritikuje i kosovsku politiku Unije, uz odbacivanje već pregovaranog SSP-a. Odjeljak, takođe, argumentuje da promena politike DSS-a i njegove pozicije na dimenziji ne koincidira sa promenama politika EU. O ovome će dalje biti reči u odjeljku. Punije objašnjenje razloga za pomeranje DSS-a će biti jasnije nakon odjeljaka 7.3 i 7.4.

DSS je kritikovao politiku SAD-a prema Kosovu, ali je isprva izbegavao kritike Unije. Krajem juna 2007. godine su SAD, UK i Francuska podnele SBUN-a predlog rezolucije po kojoj bi nezavisnost bila odložena za 120 dana, a ako Beograd i Priština u ovom roku ne nađu rešenje za svoje odnose, onda bi se primenjivao Ahtisarijev plan. Međutim, Koštunica je izrazito kritikovao samo politiku SAD-a. On je izjavio: „[U]čestale izjave američkih zvaničnika u prilog nezavisnosti Kosova vode pogoršavanju odnosa Srbije i SAD. [...] Ako SAD žele da razvijaju dobre odnose sa Srbijom, onda se podrazumeva da moraju poštovati teritorijalnu celovitost Srbije“

(„Džaba kreće bez Moskve“ 2007). Dva dana kasnije Koštunica je objašnjavao da se pred očima sveta odvija srpsko američki boj („Prijatelji ne otimaju“ 2007). U ovom boju je, po Koštunici, sa jedne strane velika sila koja zaboravlja pravo, dok je, sa druge, Srbija koja upravo ističe argument prava. Koštunica je želeo nove pregovore u kojima bi se došlo do kompromisnog rešenja o Kosovu. On je smatrao da, pored Srbije, i Rusija želi da se na principijelan način zalaže za rešenje koje bi bilo u granicama međunarodnog prava. On je izjavio: „Od posebne je važnosti da što veći broj država koje su članice Saveta bezbednosti, i naravno da što veći broj evropskih država podrži ovu politiku, kako bi se došlo do sporazumnog rešenja budućeg uređenja Pokrajine“ („Koštunica: Pregovorima do kompromisa“ 2007). Dakle, DSS je izbegavao da kritikuje politiku Unije prema Kosovu.

Nakon Koštunice, tokom avgusta 2007. godine, niz najviših aktera iz DSS-a je kritikovao SAD i NATO. Zoran Lončar je tvrdio da SAD oživljava Ahtisarijev plan koji je već propao („Beograd pozvao Ameriku na uzdržanost“ 2007). Aleksandar Simić, Koštuničin savetnik, je tvrdio da NATO i SAD žele nezavisnost Kosova kako bi imali neograničenu vlast u njemu („NATO stvara svoju državu...“ 2007), Dragan Jočić je sa sličnom idejom pozvao SAD da prestane da podržava nezavisnost Kosova („Jočić: Neka se SAD...“ 2007), a nekoliko dana kasnije je i Slobodan Samardžić uputio sličan poziv. Koštunica je krajem meseca ponovo kritikovao SAD što i dalje insistira na Ahtisarijevom planu, uprkos organizovanju novih pregovora o statusu Kosova. U septembru je Koštunica dao nalog ambasadoru RS pri UN-u da obavesti članice SBUN-a kako SAD sprovodi politiku sile, čime ugrožava suverenitet i integritet Srbije, te krši međunarodno pravo („Spremni i na prekid odnosa...“ 2007).

Ipak, uprkos sve snažnijoj kritici kosovske politike SAD-a, DSS je i dalje podržavao proces pristupanja Uniji. U septembru se Koštunica sastao sa Solanom povodom okončanja tehničkih pregovora o SSP-u. Solana je tu priliku iskoristio da istakne volju obe strane da dođe do integracije Srbije. Koštunica je isticao opredeljenost Beograda za evropske integracije. Između ostalog, on je tvrdio da je u interesu Srbije da dođe do pune saradnje sa Haškim sudom („Srbija je dobrodošla u EU“ 2007). Koštunica je početkom oktobra gostovao u Strazburu, gde je isticao da Srbija deli osnovne evropske vrednosti, u koje spadaju demokratija i vladavina prava, te da želi rešavanje kosovskog problema u skladu sa ovim principima. Nekoliko dana kasnije ministar Jočić

je izjavio: „Ako je uslov za evropsku integraciju Srbije učlanjenje u ovu vojnu organizaciju [NATO] – onda ono samo može da pokoleba evropsko opredeljenje većine građana Srbije“, i primetio je da je podrška građana Srbije pristupanju EU značajno veća nego pristupanju NATO savezu („Jočić: Vojna neutralnost nije...“ 2007). Dakle, DSS je u opisanom periodu ipak zadržao pozitivan stav prema pristupanju Srbije Uniji.

U istom periodu nije nedostajalo snažnih signala iz EU da preferira nezavisnost Kosova. Među članicama EU je bilo onih koje su bile kategorički protiv nezavisnosti Kosova i koje ga nisu priznale i nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti.³¹ Međutim, u većini država EU su postojale taktičke razlike u odnosu prema Kosovu. Ujedinjeno Kraljevstvo je zajedno sa Francuskom i SAD–om bilo čvrsto na stanovištu da Kosovo treba da bude nezavisno, ali je zbog nejedinstva u okviru same Unije želelo da odgodi proglašenje nezavisnosti kako bi se obezbedile povoljnije prilike za priznanje. Sa druge strane, države koje su predvođene Nemačkom su uvidale nezavisnost kao najverovatniji ishod krize, ali su želele da se pregovori u okviru Trojke dovedu do kraja.³²

Dakle, iako EU nije zvanično promenila politiku prema Kosovu, vladi u Beogradu (uključujući i DSS–u) je moglo biti više nego jasno da je raspoloženje u najmanju ruku značajnog dela Unije za nezavisnost, a da ovo nije samo slučaj sa SAD–om. Ovo je oslikavalo držanje i predstavnika brisela u okviru Trojke, Volkfanga Išingera. U avgustu 2007. godine on je pretio da bi vrata Unije bila zatvorena za Beograd ako ne dođe do „pomirenja“ sa kosovskim Albancima i kompromisa o statusu („Išinger 'pobrkao lončice'“ 2007). Na ovo je reakcija Beograda bila da Išinger „nije dobro shvatio šta je njegov posao“. Krajem septembra je predsednik vlade Kosova Agim Čeku tvrdio: „Nezavisnost je gotova stvar. Razgovarao sam sa Išingerom. [...] Potvrdio mi je da se nezavisnost više uopšte ne dovodi u pitanje“ („Volfgang Išinger mi obećao nezavisnost“ 2007).

Namera Unije je bila da se Rezolucija 1244 SBUN–a interpretira veoma široko i da se, čak i bez nove rezolucije i jedinstva u SBUN–a, organizuje civilna misija EU na Kosovu. Misija Euleks je organizovana bez legalne osnove, ali je legalizovana tek *ex post facto* u 2008. godini (v. De Wet 2009, 89). U novembru 2007. godine su ministri

³¹ Ovo su bile Slovačka, Rumunija, Španija, Grčka i Kipar i Malta, ali je Malta ipak priznala Kosovo tokom 2008. godine.

³² Sam Božidar Đelić je tvrdio da Berlin vidi nezavisnost kao najverovatnije rešenje (Milošević 2007a).

inostranih poslova zemalja EU pozvali vlasti Kosova da, iako Kosovo treba da bude nezavisno, ne žure sa proglašenjem nezavisnosti, jer bi ovaj čin trebalo da bude koordiniran sa međunarodnom zajednicom. Ovaj savet je i poslušao predsednik Fatmir Sejdiu.

Dakle, DSS je pre decembra 2007. godine očigledno namerno izbegavao da kritikuje odnos EU prema Kosovu. U istom periodu nije nedostajalo signala, ne samo iz SAD-a, već i iz Unije, da je nezavisnost Kosova preferirani ishod krize oko statusa teritorije. SAD i EU nisu promenili zvanične politike, iako su se pripremale za očekivani neuspeh pregovora između Beograda i Prištine. Stoga izbor politike DSS-a, odnosno poštuda kritika EU, ne može da se objasni kao rezultat principijelnih stavova prema Kosovu. Ovaj izbor politike, a samim tim i pozicioniranja na dimenziji politike, se može objasniti kao posledica strateških odnosa konkurentskih stranaka u Srbiji i biće objašnjen u odeljku 7.4. Pokazatelj da je DSS namerno izbegavao kritiku politike Unije je i hvala na račun predstavnika EU Išingera, koji je ranije označen kao osoba koja radi u prilog nezavisnosti Kosova. Tako je ministar Samardžić u oktobru objasnio da, ako se prejudicira nezavisnost Kosova, „[č]emu onda deklaracije, saopštenja i uopšte trud trojke i posebno Išingera koji zaista ulaže veliki napor da održi normalnu atmosferu pregovora“ (Milošević 2007b).

Nastupi DSS-a u kojima je kritikovana politika SAD-a i uloga NATO-a su nastavljeni do kraja 2007. godine u sličnom tonu koji je već opisan do sada, u ovom odeljku. Međutim, bitna novina u politici DSS koja je primetna od decembra meseca je kritika politike EU. Tako je Koštunica 12. decembra poručio predstavnicima zemalja EU da bi bila uvreda za dostojanstvo Srbije i potpuno neprihvatljivo da se državi ponudi neka kompenzacija za nezavisnost Kosova („Uvreda za dostojanstvo Srbije“ 2007). Ovo je odgovor na ideje u okviru Unije da treba ohrabriti Srbiju i uputiti poruku da je poželjna kao član, a sve u susret već očekivanom proglašenju nezavisnosti Kosova. Koštunica je izjavio:

Naša je poruka Evropskoj uniji da je nužno da Srbiju uvažavaju kao i svaku drugu slobodnu i suverenu državu, što u najmanju ruku znači da EU u potpunosti mora poštovati međunarodno priznate granice naše zemlje. [...] Očekujemo da EU poštuje stav Srbije da na njenu teritoriju, na Kosovo i Metohiju, ne može doći misija EU bez nove rezolucije Saveta bezbednosti,

koja bi utvrdila kompromisno rešenje za status pokrajine. („Uvreda za dostojanstvo Srbije“ 2007)

Istina, Koštunica je u ovoj izjavi kritikovao namere za slanje misije Euleks, ali nije eksplicirao negativan stav prema samom članstvu u Uniji. Ovo je u DSS-u usledilo do kraja decembra. Portparol DSS-a Branislav Ristivojević je tvrdio: „Srbija će u EU ući samo kao celovita država pod punim suverenitetom i teritorijalnim integritetom“ (Jevremović 2007c). Takođe, ministar Samardžić je ocenio da slanje misije EU na Kosovo predstavlja kršenje parafiranog SSP-a („Samardžić: Misija EU - kršenje sporazuma“ 2007). Po Samardžiću, SSP afirmiše Povelju UN-a, Rezoluciju 1244 SBUN-a i Završni helsinški akt, koji svi garantuju suverenitet i teritorijalni integritet Srbije u njenim međunarodno priznatim granicama. On je kritikovao politiku i Havijera Solane i Saveta ministara EU zbog namera prema Kosovu.

Početakom 2008. godine DSS je nastavio protivljenje daljim koracima Srbije u procesu pristupanja EU, zbog namere Unije da pošalje misiju na Kosovo. Po rečima potpredsednika DSS-a Aleksandra Popovića, „EU će, ako želi da postanemo partneri, sporazum morati da potpiše samo sa celom, a ne sa osakaćenom Srbijom“, odnosno moraće da izabere „ili Srbija, ili marionetska tvorevina“ Kosovo („Popović: Evropa mora da izabere“ 2008). Zatim je ministar Jočić pozvao EU da, ukoliko „hoće sa Srbijom 28. januara da potpiše SSP, EU mora da poštuje suverenitet i teritorijalnu celovitost naše zemlje“, a slanje misije na Kosovo bi bilo narušavanje teritorijalnog integriteta („Jočić: Neka EU odustane“ 2008). Ministar Lončar je nakon dva dana ponovio slične ideje, kao i da „[k]ao pravnik ne znam šta znači fraza koja se često može čuti da su pitanja EU i Kosovo odvojeni procesi“ („Lončar: EU da ne...“ 2008). Sam Koštunica je 13. januara objasnio dva puta za Srbiju, koja su jasno postala isključiva: „Sigurno je da 28. januara može biti ili potpisan Sporazum sa Srbijom [SSP], ili će EU doneti odluku da svojom misijom rasparčava Srbiju. Jedno i drugo ne idu zajedno“ („Koštunica: Neka Brisel odustane“ 2008).

SSP, koji je prethodeće godine bio već parafiran, je inicijalno trebalo da bude potpisan 28. januara. Međutim, vladala je velika neizvesnost u vezi sa voljnošću obe strane da do zvaničnog potpisivanja dođe. Sa jedne strane, najveće protivljenje potpisivanju SSP-a je dolazilo od Nizozemske, koja nije bila zadovoljna manje nego punom saradnjom Srbije sa Haškim sudom. Sa druge strane, bilo je neizvesno da li

uopšte postoji većina u Srbiji, uključujući vladu i parlament, koja bi prihvatila sporazum. Dan uoči očekivanog potpisivanja sporazuma Samardžić je objašnjavao da, zbog misije EU na Kosovu, „bez prethodnog zaključka vlade ne bi smeo da bude potpisan SSP Srbije sa EU“ (Jevremović 2008c). Koštunica je poručio da, ako Đelić i potpiše sporazum, on neće biti ratifikovan u NSRS. Početkom februara Koštunica je SSP nazvao „obmanom“, i to „dok EU istovremeno šalje misiju da rasparča našu državu“ (Jevremović i Nikolić 2008b). Po njemu, potpisivanjem SSP–a Srbija bi bila prva država koje je indirektno priznala nezavisno Kosovo.

Tada je već bilo jasno da su dani saradnje DSS–a sa DS–om u vladi odbrojani. Razlika u odnosu na politiku DSS–a i jasno pomeranje na dimenziji politike u odnosu na pozicioniranje pre decembra 2007. godine se može videti u Koštuničinom intervjuu iz februara, u kojem je tvrdio da se jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova priprema „pod otvorenim starateljstvom SAD i EU“ (Bilbija 2008b). Dakle, upada u oči da DSS nije više štedeo kritika i EU, što je već od ranije slučaj sa SAD–om. Takođe, izraženo preferiranje Kosova u odnosu na druga dobra u politici se očitava u Koštuničinoj nameri da se „sve snage“ usredsrede na donošenje odluka koje se suprotstavljaju separatističkim težnjama (Bilbija 2008b). Slična važnost Kosova se uočava u Koštuničinoj izjavi u martu, kada je pitanje celovitosti označio kao „ključno pitanje za stabilnost zemlje“, u vezi sa odnosom prema EU („Koštunica: Ne zaključcima Brisela“ 2008). DSS se, uoči najavljenog proglašenja nezavisnosti Kosova od 17. februara, zalagao za povećanje budžetskih sredstava za Kosovo, kako bi se obezbedio normalan život ljudi na ovoj teritoriji. Time je želeo još intenzivnije prisustvo države na teritoriji. Sumarno, Kosovo je postalo važnija tema od integracije sa Unijom.

Kritike Zapada od strane DSS–a su se intenzivirale do kraja druge Koštuničine vlade. Ova stranka je usvojila retoriku koja je bila veoma bliska stavovima SRS–a i SPS–a iz devedesetih godina u pogledu identifikovanja neprijatelja na Zapadu. Po Koštunici, SAD je silom ponizio EU („Vrat ćemo Kosovo!“ 2008). Evropa je „pognula glavu“, ali je Srbija „odbila da se ponizi“. Proglašenje nezavisnosti Kosova je bilo cilj „bezumnog bombardovanja Srbije“ i „divljačkog razaranja“ („Vrat ćemo Kosovo!“ 2008). SAD, NATO i vodeće države EU su naoružavale albanske separatiste, bombardovale Srbiju, pravile vojnu bazu na Kosovu, pa, konačno, priznale NATO državu na Kosovu (Bilbija 2008a). DSS je planirao da Srbija, odmah po proglašenju

nezavisnosti Kosova, tuži sve zemlje koje priznaju nezavisnost. Po Koštunici: „Trebalo je brzo reagovati, trebalo je tužiti određene zemlje. Trebalo je nečemu što je pravni razlog dodati medijski publicitet“ (Popović i Jevremović 2008). Međutim, DSS nije ovo uradio jer, kako je tvrdio, nije postojala većina u vladi.

DSS je sve manje bio spreman na nastavak procesa integracije. „Sada, u svakom slučaju, Evropska unija nije tema“, po rečima predsednika poslaničke grupe DSS–a u NSRS Miloša Aligrudića (Velinović 2008a). Po njemu, tek kada se vidi dalji razvoj događaja u vezi sa Kosovom, moći će da se govori o daljoj saradnji sa Unijom. Mimoilaženje koalicioničkih partnera u vladi po pitanju odnosa sa EU je bio razlog za prevremeno okončanje rada druge Koštuničine vlade, što je on i saopštio u martu. Konačno, pošto je SSP potpisan, Koštunica je tvrdio da bi nova vlada DSS–a poništila ovaj sporazum (Krsmanović 2008), pošto je to „antidržavni i protivustavni čin“ kojim Srbija priznaje Kosovo (Milošević 2008).

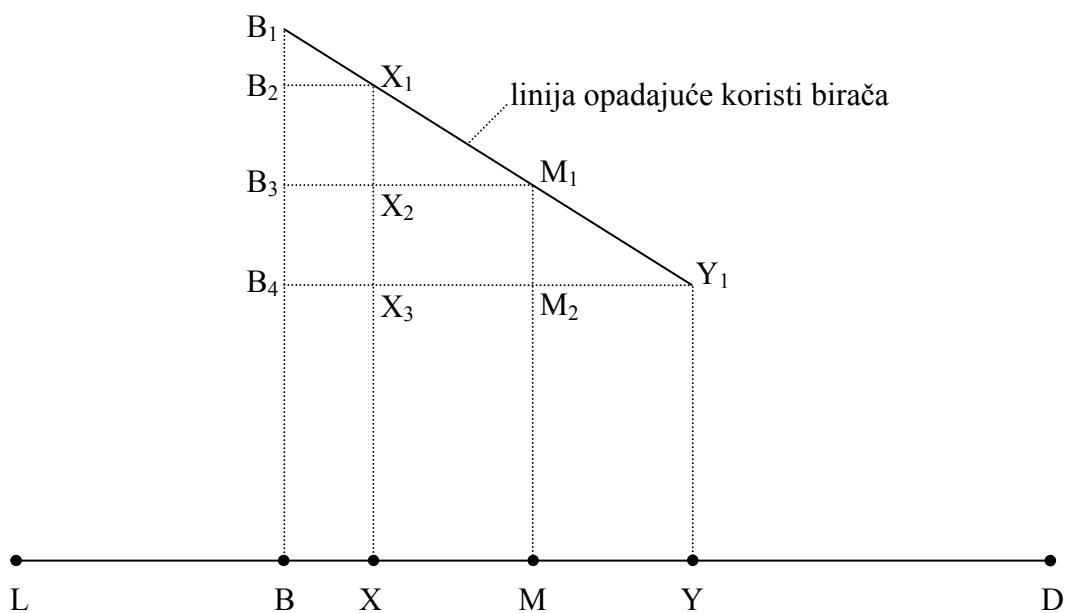
Ovaj odeljak objašnjava promenu politike DSS–a koja pomera poziciju stranke od centra, ka K kraju dimenzije politike. U odeljku je objašnjeno da promena politike ne koincidira sa stavom EU da je nezavisnost Kosova moguća, preferirana ili zahtevana. Do čvrstih zahteva EU prema srpskoj kosovskoj politici dolazi kasnije (v. odeljak 9.4). Takođe, Iz Unije je signalizirana preferencija najvećeg dela članova prema nezavisnosti Kosova još pre nego što je došlo do promene politike DSS–a, u decembru 2007. godine. Takođe, zvanično potpisivanje SSP–a, koje je inicijalno trebalo da se desi u januaru 2008. godine, ne označava momenat promene politike Unije prema Kosovu. Na ovom sporazumu je rađeno godinama, tokom više rundi pregovora i tokom obe Koštuničine vlade. Sporazum je parafiran 7. novembra 2007. godine, bez protivljenja DSS–a i pre njegove promene politike prema Uniji. U SSP–u, koji je pregovaran i potpisan, stoji da se ne primenjuje na Kosovu, bez predrasuda prema njegovom budućem statusu („Stabilisation and Association Agreement“ 2008, član 135, stav II). Kao potkrepljenje stava da namera EU da organizuje misiju na Kosovu nije uzrok promene politike DSS–a može da posluži prisećanje na izjavu Koštuničinog savetnika Predraga Simića iz aprila 2006. godine, da prisustvo Unije na Kosovu ide Srbiji na ruku jer će i Srbija biti deo EU, kao i da Srbija veruje EU (v. odeljak 6.3). Dakle, stavovi Unije sa kraja 2007. i početka 2008. godine nisu neočekivani ili novi.

Dakle, promena politike DSS-a, kao i odluka da se odbaci već pregovarani SSP, nije prouzrokovana spoljašnjim uslovljavanjem ili promenom politike Unije. Ona se može razumeti u svetlu promene pozicija stranaka u Srbiji. Ova preomena je prevashodno uzrokovana značajnim umeravanjem politike SRS-a u toku druge Koštuničine vlade. O ovome će biti reči u odeljcima 7.3 i 7.4.

7.2 Pozicioniranje DS-a u vreme druge Koštuničine vlade

U ovom odeljku opisujem pozicioniranje DS-a u toku rada druge Koštuničine vlade. DS je težio da zadrži centralnu poziciju na dimenziji politike tako što bi vodio proevropsku politiku, ali uz nastavak „borbe“ za Kosovo. Ovo je bilo izuzetno teško postići, s obzirom na očiglednu preferenciju Zapada prema nezavisnosti Kosova. Ovo je isticao i DSS, koalicioni partner DS-a (v. prethodni odeljak). Na DS-u je bio teret ubeđivanja birača da je za nastavak pristupanja Uniji, ali i da ne prihvata (predviđenu) proindependističku kosovsku politiku Unije. U ovom odeljku ću objasniti kojom tehnikom se služio DS da održi centralno pozicioniranje. Ovo je bilo dvosmisleno pozicioniranje (v. odeljak 3.4; takođe i 2.4). DS se trudio da zamagli svoju poziciju, te da neto očekivana korist birača od stranke bude ekvivalentna onoj kada je stranka u samom centru. Neka kao objašnjenje posluži sledeći primer.

Neka se jedna te ista stranka sastoji od dva političara: X i Y. Radi jednostavnosti, pretpostavimo da birač pridaje njima podjednaku važnost. Dakle, ako je stranka na vlasti, postoji po 50% šanse da svako od njih sprovede svoju politiku. Takođe, isti je efekat ako obojica sprovede svoje različite politike tako što vode zasebne resore i čine to potpuno nezavisno jedan od drugog: polovinu koristi biraču doneće X, a drugu polovinu Y. Neka je M medijana na dimenziji politike LD (slika 20). Radi jednostavnosti, pretpostavimo da su jednako udaljeni od medijane, ali sa različitih strana ($XM = YM$). Korist birača B je jednovršna i linearno se smanjuje sa udaljenošću od njegove idealne pozicije.

Slika 20. Korist birača od pozicije stranke sa dva političara X i Y.

Korist birača od stranke je jednaka polovini očekivanih koristi od političara X i Y:

$$\frac{1}{2}U_X + \frac{1}{2}U_Y,$$

što je na slici jednako:

$$\frac{1}{2}XX_1 + \frac{1}{2}YY_1 = \frac{1}{2}(XX_1 + YY_1) = \frac{1}{2}(BB_2 + BB_4) = \frac{1}{2}(BB_4 + B_4B_2 + BB_4) = BB_4 + \frac{1}{2}B_4B_2.$$

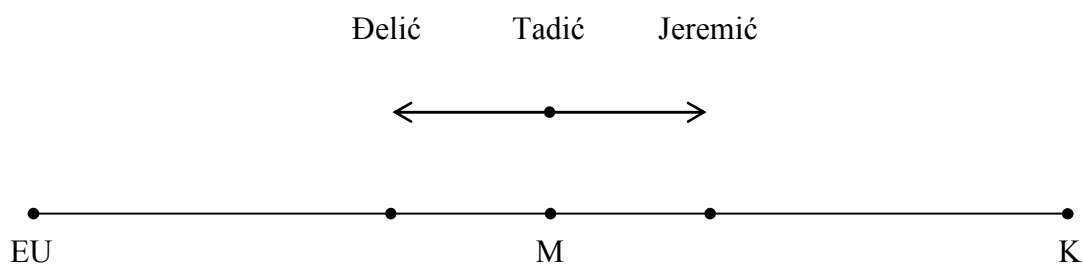
Pošto je pretpostavljeno $XM = MY$, to je i $X_2M_1 = M_2Y_1$. Pošto trouglovi $X_1X_2M_1$ i $M_2Y_1M_1$ imaju jednaku stranicu i oba naležuća ugla, to su oni podudarni. Otuda i $X_2X_1 = M_2M_1$, kao i $B_3B_2 = B_4B_3$. Vraćajući se na prethodni izraz, važi sledeće:

$$BB_4 + \frac{1}{2}B_4B_2 = BB_4 + \frac{1}{2}(2B_4B_3) = BB_4 + B_4B_3 = BB_3 = MM_1.$$

Dakle, očekivana korist od stranke sa dva političara je jednaka koristi koju bi birač B imao od jedinstvenog aktera koji je pozicioniran u M ($\frac{1}{2}U_X + \frac{1}{2}U_Y = U_M$). Ovo je takođe saglasno aksiomu kontinuiteta koji je pomenut u odeljku 2.6. Ovo objašnjava kako je dvosmisleno pozicioniranje od koristi strankama: ako iz nekog razloga nisu u mogućnosti da nedvosmisleno zauzmu poziciju, a najbolja je ona u centru, onda im je

korisno da zamagle svoju poziciju. U realnom svetu političari ne mogu da sa matematičkom preciznošću zauzmu pozicije podjednako udaljene od medijane i nemaju potpuno podjednake šanse (tačno po 50%) da sprovode svoje politike. Ipak, opisana logika može da objasni šta im je racionalno da čine kada iz nekog razloga ne mogu da imaju jedinstvenu politiku.

Primer koji je do sada opisan u odeljku može dobro da posluži objašnjenju politike DS-a u toku druge Koštuničine vlade. U daljem tekstu ću objasniti da se politika DS-a može predstaviti na približan način kao na slici 21. U toku rada druge Koštuničine vlade Božidar Đelić, tada potpredsednik Vlade RS, je prvenstveno radio na pristupanju Srbije Uniji; Vuk Jeremić, ministar inostranih poslova, je prvenstveno „branio“ Kosovo; a Tadić je isticao važnost obe politike i povremeno nastupao bilo sa prvim, bilo sa drugim. Dalje će biti opisani stavovi prvo Đelića, pa Jeremića, te politika Tadića.

Slika 21. Pozicioniranje DS-a u toku druge Koštuničine vlade 2007–08.

Postoji nekoliko razloga zašto su Đelićevi stavovi bitan pokazatelj politike DS-a. On je bio jedan od najistaknutijih predstavnika DS-a koji je radio na proevropskoj politici vlade. Takođe, Đelić je bio potpredsednik vlade i glavni pregovarač za Srbiju u procesu pristupanja Uniji. Konačno, on je u kampanji na izborima 2007. godine bio predstavljen kao budući predsednik vlade, u slučaju pobede DS-a. Dalje će biti opisani njegovi stavovi u kojima je primetna veća posvećenost cilju pristupanja Uniji, ali ne i omalovažavanje značaja Kosova.

Đelić je krajem juna 2007. godine bio u trodnevnoj poseti Briselu, kada je razgovarao sa predsednikom EK Barozom i Visokim predstavnikom EU Solanom. Tom

prilikom je najavio nove susrete predstavnika srpskih ministarstava sa zvaničnicima Unije. Po Đeliću, Unija je bila spremna da ekonomski pomogne Srbiju, pod uslovom da se ostvari puna saradnja sa Haškim sudom („Đelić: Poziv EU Tadiću i Koštunici“ 2007). On se još zalagao da Srbija stekne status zemlje kandidata do kraja 2008. godine i da dobije „beli“ šengen. U avgustu je ponovio nameru da Srbija podnese zahtev za članstvo u prvoj polovini 2008. godine i da dobije ovaj status u drugoj polovini. Đelić je izneo i svoj plan da Srbija postane punopravni član Unije do 2014. godine („Srbija ulazi u EU na Vidovdan...“ 2007). U septembru je najavljivao da će najveći uslov za napredovanje ka Uniji – puna saradnja sa Sudom – biti u potpunosti ispunjen, te da će biti stavljeni potpisi na SSP do kraja godine.

U oktobru je Đelić isticao pozitivne efekte diplomatske inicijative prema Sloveniji: da je ova država promovisala ubrzano sticanje statusa kandidata za članstvo, za Srbiju. Takođe, on je boravio u Parizu, kada je ponovio ambicije o kandidaturi i „belom“ šengenu, te isticao da Srbija ima nesumljive namere da izruči Haškom sudu optuženike koji su u bekstvu („Dogodine i Šengen i kandidatura za Uniju“ 2007). Đelić je 7. novembra stavio potpis na SSP Srbije i EU, zajedno sa Olijem Renom. U to vreme je ponovo saradnja sa Sudom i hapšenje Mladića bila glavna prepreka za Srbiju u odnosima sa Unijom. Đelić je potvrdio da je za dalje korake ka članstvu najvažniji izveštaj Del Ponteove, ali da je on „optimista, jer zna da Srbija radi sve što je u njenoj mogućnosti da zaokruži saradnju sa Hagom“ (Jevremović 2007b). Đelić je krajem novembra sa predstavnikom EK Pjerom Mirelom potpisao sporazum o korišćenju pretpristupnog fonda EU u iznosu od milijarde evra tokom pet godina. On je, takođe, najavio da bi u slučaju da Srbija stekne status kandidata ova sredstva pomoći mogla da se uvećaju, kao i da će kod građana promovisati konkurisanje za sredstva („Srbiji milijarda evra iz budžeta...“ 2007).

Nakon što je 28. januara 2008. godine izostalo potpisivanje SSP-a, novi datum koji je viđen za ovaj čin bio je 7. februar. Đelić je izražavao nadanja da će ga Vlada RS ovlastiti na potpisivanje, budući da se radi o „nacionalnom interesu“, kao i da je to čin u skladu sa programom vlade na kome se radilo u pređašnjim mesecima („Potpis 7. februara u Briselu“ 2008). Takođe, po njemu, Srbija je mogla da bude član EU „za tri do pet godina“. Ipak, Koštunica je odbijao da sazove sednicu Vlade RS koja bi mogla da ovlasti Đelića da potpiše SSP. Tim povodom je grupa ministara iz DS-a i G17 plusa

predvođenih Đelićem pisala Koštunici, tražeći od njega da zakaže sednicu. Pošto se DS i DSS nisu usaglasili prema SSP–u, raspuštanje NSRS je postalo izvesno. Đelić je izjavio da se nada da će građani na izborima izabrati evropski put, jer „jedino taj put može da im obezbedi bolji život“ (Jevremović 2008b). Đelić je, ipak, 29. aprila potpisao SSP u Briselu oslanjajući se na zaključke Vlade iz 2007. godine. Početkom maja on je ponovo najavljavao kandidaturu za članstvo, ukidanje viza i više posla za građane, što je trebalo da se pokaže i na slučaju „Fijatovog“ ulaganja u Srbiji. Nakon potpisivanja SSP–a, preostala je borba oko njegove ratifikacije u NSRS. Koštunica je bio kategoričan u protivljenju upućivanja sporazuma na ratifikaciju u skupštini pravdajući se, između ostalog, da nisu dobili da pročitaju SSP. Đelić je demantovao tvrdnje DSS–a i zajedno sa ostalim članovima vlade bio zagovornik ideje da se uputi predlog za ratifikaciju novom sazivu NSRS, čak i po cenu preglasavanja u vladi.

Dakle, Đelićevi nastupi su sugerisali izrazito proevropsko opredeljenje. Ipak, on nije zanemarivao značaj Kosova.³³ Njegova pozicija je bliža EU kraju dimenzije politike na slici 21, nego K kraju. Međutim, upravo zbog uvažavanja značaja Kosova za Srbiju, on nije bio udaljen od centra M u meri u kojoj je ovo, na primer, bio LDP (v. odeljak 6.7). Radi podsećanja, LDP, koji je bio izrazito blizu EU kraja dimenzije politike i udaljen od centra, je kritikovao pretenzije Beograda prema Kosovu kao puki nastavak Miloševićeve politike.

Sledeće što će biti objašnjeno u ovom odeljku je politika Vuka Jeremića. On je bio izrazito diplomatski aktivan ministar inostranih poslova, a njegova politika je pokazivala preferenciju prema Kosovu. Ova preferencija se manifestovala izuzetnom zaokupljenošću situacijom na Kosovu, u odnosu na druge moguće teme u koje spada i nastavak integracije, ali i suprotstavljenosti preferencijama Zapada prema Kosovu. Ipak, za razliku od Koštunice, on se nije udaljio od centra u dovoljnoj meri da bi odložio ili odbacio pristupanje države EU. Umesto ovoga i uprkos povremenim ostrim upozorenjima država Zapada (v. dalje u odeljku), Jeremić je u načelu zagovarao pristupanje države Uniji i brzo dodeljivanje statusa kandidata za članstvo državama Zapadnog Balkana. Takođe, u dinamičnoj diplomatskoj aktivnosti, on je, u velikoj meri kao i Tadić, nastojao da na multilateralnom planu, uključujući i skupove država

³³ Takođe, Jeremić, koji je zastupao prokosovsku politiku, nije zanemarivao značaj nastavka procesa EU integracije za Srbiju (v. o ovome, o obojici u daljem tekstu, u istom odeljku).

pretežno Zapadnog sveta, ubeđuje sagovornike u opravdanost stavova Beograda. Dalje sledi detaljniji opis njegovih nastupa.

U junu 2007. godine SAD, UK i Francuska su predložile novu rezoluciju u SBUN-a, po kojoj bi se, u slučaju da ne uspeju pregovori između Beograda i Prištine, nakon 120 dana počeo da primenjuje Ahtisarijev plan. Jeremić je razgovarao sa ruskim kolegom Sergejem Lavrovim i oni su zaključili da je takav predlog rezolucije „u potpunosti neprihvatljiv da nema načina da se popravi“, kao i da će dva predsednika intenzivirati saradnju („Džaba kreće bez Moskve“ 2007). Krajem istog meseca Jeremić se svojom izjavom približio stavovima DSS-a. On je tvrdio da Srbija želi članstvo u Uniji, ali, u slučaju prihvatanja jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova, ona bi preispitala odnose sa EU i pojedinačnim državama (Dedeić S. 2007).

U Avgustu je Jeremić tvrdio da se stav Srbije o odbacivanju Ahtisarijevog plana neće menjati. On je isticao volju da dođe do daljih pregovora o statusu, ali je želeo rešenje koje bi se zasnivalo na kompromisu. On je, slično DSS-u u istom trenutku, želeo rešenje koje, po njemu, ne bi kršilo međunarodno pravo i insistirao je na očuvanju suvereniteta i teritorijalnog integriteta države („Jeremić: Plan je odbačen“ 2007). Takođe, slično stavovima DSS-a, on je želeo da rokovi za završetak pregovora ne budu nametnuti („Oprezni optimizam“ 2007). Po njemu, kosovski problem je mogao da bude presedan za ceo svet, te rešenje za problem ne bi trebalo da bude destabilizujuće. Srbija je napravila napredak u demokratizaciji i približavanju EU, ali bi sve ovo moglo da bude ugroženo destabilizacijom regiona kroz nametnutu nezavisnost Kosova.

Jeremić je imao veoma živu diplomatsku aktivnost u kojoj je rešavanje kosovskog problema imalo najveći značaj. Njegove aktivnosti na ovom planu su bile dvostruke: želeo je nastavak direktnih pregovora sa Albancima i diplomatsku podršku međunarodne zajednice, a u prvom redu EU, da rešenje bude prihvatljivo za obe strane. Ovo pokazuje da je Jeremić bio manje ekstremno pozicioniran od Koštuničinog DSS-a, budući da nije odbacivao nastavak procesa integracije zarad percipiranih interesa u vezi sa Kosovom.

Tako je u avgustu u Sloveniji objašnjavao da pristupanje Uniji predstavlja „strateški prioritet“ i „zajednički cilj svim nacijama i zemljama u regionu“ („EU strateški prioritet“ 2007). Međutim, kada mu nije dozvoljeno da replicira na Ahtisarijevo izlaganje, on je napustio konferenciju. U septembru je boravio u Rumuniji,

kada je zajedno sa kolegom Adrijanom Čorojanuom zaključio da su ciljevi pristupanje Uniji i kompromis o Kosovu. Krajem istog meseca su Jeremić i Tadić boravili u Njujorku, gde su se sastali sa većim brojem predstavnika država članica i Generalnim sekretarom UN-a Ban Ki-Munom. Ovo je bio pokušaj lobiranja i diplomatske ofanzive zarad povećanja simpatija prema srpskom viđenju daljih koraka u rešavanju kosovske krize. Jeremić je u oktobru govorio u Strazburu u Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope, gde je ponovo objašnjavao poznate ideje o potrebi za kosovskim kompromisom i odsustvu nametanja rešenja. Istog meseca je ubeđivao i francuskog kolegu Bernara Kušnera u opravdanost sličnih ideja.

U decembru je Jeremić izašao sa predlogom da u rešavanju kosovskog spora treba uvažavati dva principa: jedan je Rezolucija SBUN-a 1244 kao temelj rešenja, a drugi je da nema unilateralnih rešenja. Upravo zato što je SBUN-a definisao stanje u porkajini, to je, po njemu, samo po njegovom odobrenju mogla da se organizuje civilna misija EU na Kosovu. Jeremić je zajedno sa timom Koštunice putovao u decembru u sedište UN-a u Njujorku, gde je trebalo da objašnjavaju viđenje Beograda kako treba da se rešava Kosovska kriza. Jeremić je u decembru boravio i u Ujedinjenom Kraljevstvu. Sredinom meseca Jeremićeva izjava je sugerisala preferenciju Kosova nad EU: „Ova Vlada Srbije naprosto ne vidi pitanje budućeg statusa Kosova i Metohije i pitanja budućnosti Srbije u EU kao stvari u istoj ravni koje mogu da budu kompenzirane jedna drugom, odnosno ne dolazi u obzir bilo kakva trgovina našom teritorijom...“ („Jeremić: Ne dolazi u obzir trgovina“ 2007).

U januaru sledujuće godine Jeremić je ponovo boravio u Njujorku, pred zasedanje SBUN-a. Kao i u predašnjem slučaju, on je došao u Njujork značajno pre samog zasedanja i koristio se raspoloživim vremenom da bi lobirao kod nestalnih članica u korist stavova Beograda. On je, takođe, izneo odgovor Beograda na izveštaj Ban Ki-Muna o stanju na Kosovu. U istom mesecu je još uputio oštar demarš austrijskom ambasadoru u Srbiji, povodom izjave kancelara Guzenbauera da će njegova zemlja biti među prvima koje će priznati nezavisnost Kosova.

U februaru je na glasanju u SBUN-a većina (10:5) odlučila u korist nastavka pregovora o Kosovu. Ovome je doprinela bliska saradnja Jeremića sa Lavrovim, kao i njegovo lobiranje kod nestalnih članica SBUN-a. Jeremić je nastavio živu diplomatsku aktivnost u 2008. godini. Na sastanku ministara spoljnih poslova Procesu saradnje u

Jugoistočnoj Evropi on je bio protiv nastupa Kosova, jer i nije država. Po njemu, bilo je očigledno da su „tenzije u regionu podignute“, ali je za ovo okrivio jednostrano proglašenje nezavisnosti pokrajine („Kosovo i susedi ostali...“ 2008). Jeremić je početkom marta uputio protesno pismo Ban Ki-Munu zbog formiranja Međunarodne upravljačke grupe za Kosovo, što je, po njemu, bilo protivno Rezoluciji 1244. Jeremić je isticao da se Srbija nije saglasila sa prenošenjem nadležnosti na Kosovo, sa UN-a, na Euleks. Pošto su Hrvatska, Bugarska i Mađarska priznale Kosovo, Jeremić je izjavio: „Svaka država koja odluči da naruši suverenitet i teritorijalni integritet Srbije, ne može da računa da će imati isti odnose sa Srbijom. U skladu sa Akcionim planom, Srbija je uputila tim državama oštre protestne note i ambasadori su povučeni na konsultacije“ („Vuk Jeremić: Udarac Srbiji...“ 2008). Jeremić je gostovao u Vijetnamu, koji je bio nestalna članica SBUN-a, i objašnjavao već pomenute stavove o pravnom rešenju za Kosovo. Početkom aprila je Jeremić prisustvovao samitu lidera zemalja NATO-a, gde se zalagao za suverenitet i teritorijalni integritet Srbije.

Dakle, diplomatske aktivnosti Jeremića su bile fokusirane na rešavanje kosovskog problema u skladu sa interesima Beograda i ovo sugerise preferenciju Kosova nad EU. Takođe, on je iznosio stavove koji su, slično Koštuničinim, sugerisali nevoljnost da se Srbija odrekne Kosova radi nastavka procesa integracije. Konačno, njegovi nastupi na bilateralnom i multilateralnom planu su često bili suprotstavljeni preferencijama Zapada. Sa druge strane, on nije išao tako daleko da odbacuje nastavak procesa pristupanja EU i da oštro kritikuje američku kosovsku politiku.

Tako je Jeremić u avgustu 2007. godine isticao da je popravljena komunikacija na najvišem nivou između SAD-a i Srbije, koja je u jednom momentu bila svedena na komunikaciju preko medija (Ristić 2007). Po njemu, ovo je opustilo tenzije, jer obe države imaju sličan cilj na Balkanu – integraciju u Uniju. Razlika između Jeremićevih i Koštunićinih stavova o Kosovu se mogla videti u vreme posete Nizozemskoj, u istom mesecu. Koštunica je tražio od ministra spoljnih poslova Nizozemske Maksima Verhagena da se Albancima pošalje jasna poruka da nezavisnost ne dolazi u obzir („Opasna nezavisnost“ 2007). Sa druge strane, za Jeremića su istom prilikom glavna tema bile procedure i pravila pregovaranja. U novembru se Jeremić u Lajdenu, u Nizozemskoj, založio za to da se celom regionu Zapadnog Balkana bez odlaganja ponudi status država kandidata za članstvo, kao i da angažovanje Unije u regionu bude

pojačano („Jeremić: Status kandidata celom regionu“ 2007). U januaru 2008. godine, u Sloveniji, on je tražio ubrzanu integraciju čitavog regiona u EU i, kao korak ka tome, tada očekivano potpisivanje SSP-a. U intervjuu iz februara on se protivio misiji Euleks bez UN sankcije, ali je izjavio: „Podsetiću da mi ni jednoga trenutka nismo dovodili u pitanje naš pozitivan stav prema dubljem i aktivnijem angažmanu EU u Srbiji, pa i u našoj južnoj pokrajini“ („Jeremić: Kosovo i EU...“ 2008). Pošto SSP nije potpisan u januaru, Jeremić je krajem marta, kada je potpisivanje ponovo bilo na dnevnom redu, tvrdio da je vlada Srbije spremna da ga potpiše. Takođe, on se zalagao za brz progres ka ukidanju viza za građane Srbije. Sredinom aprila Jeremić je tvrdio da ne postoji potreba da se u Srbiji raspisuje referendum povodom ulaska u EU, jer je javno mnjenje već homogenizovano („Referendum o ulasku u Uniju...“ 2008).

Svi ovi nastupi Jeremića sugerišu da je uprkos visokom vrednovanju Kosova, on nedvosmisleno propagirao nastavak procesa pristupanja Uniji. Ovo ga na dimenziji politike pozicionira bliže medijani od Koštunice. Osim toga, Đelić, koji je u podeli posla u DS-u bio zadužen za politiku pristupanja, nije ikada išao tako daleko da sugerise nezainteresovanost za sudbinu Kosova. Na primer, krajem juna 2007. godine on je tvrdio da će Srbija da vodi miroljubivu politiku, ali i da će braniti svoj teritorijalni integritet („Evropo, Kosmet ostaje naš“ 2007). U septembru je Đelić izjavio: „Srbija je spremna da ide daleko u koncesijama da bi se postigao dogovor, da pruži veliki broj atributa i funkcija Kosmetu, ali ne može da prihvati da se na njenoj teritoriji stvori druga država“ (Milošević 2007č). U oktobru je objašnjavao da je Srbiji potrebna međunarodna podrška u rešavanju kosovskog spora. On je izjavio: „Veoma je važno to što je u potpunosti eliminisan rizik da se nekom rezolucijom u Savetu bezbednosti prizna jednostrana nezavisnost pokrajine. Očigledni su pomaci, ali veoma teški dani su pred nama“ („Neprestana diplomatska ofanziva“ 2007). Krajem godine Đelić je objašnjavao da je parafirani SSP u funkciji politike Beograda prema Kosovu: „Upravo potpisujući SSP borimo se za Kosovo i Metohiju i stabilnu i jaku Srbiju“ („Sporazum sa EU u funkciji...“ 2007).

Za razliku od pomenutih ministara sa istaknutom ulogom u vladi RS koji su tipično bili fokusirani bilo na evropsku politiku Srbije, bilo na interese u vezi sa Kosovom, predsednik RS i DS-a Boris Tadić je u nastupima težio da podjednako zastupa proevropsku i kosovsku politiku. Takođe, on je povremeno zajedno sa Đelićem

ili sa Jeremićem učestvovao u događanjima u kojima je bio fokusiran samo na jednu od dve politike. Tako je bio prisutan kada je Đelić parafirao SSP u 2007. godini, a onda i kada ga je ovaj potpisao u 2008. godini. Sa druge strane, Tadić je vodio živu diplomatsku aktivnost u sedištu UN-a zajedno sa Jeremićem, tokom septembra 2007. godine. U daljem tekstu će biti opisano Tadićevo balansiranje proevropske i prokosovske politike.

U septembru 2007. godine Tadić je na sednici Glavnog odbora DS-a tvrdio da „nikada i ni po koju cenu neće odustati od evropskog puta Srbije“, ali i da se bori za očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta Srbije („Tadić najavio kandidaturu“ 2007). Istog meseca je na sastanku sa predsednikom Češke Vaclavom Klausom tvrdio da „Srbija neće priznati nezavisnost Kosova“, ali i da je članstvo u Evropskoj uniji strateški cilj Srbije („Klaus i Tadić protiv...“ 2007). Krajem meseca se sastao sa Solanom u Njujorku, kada je razgovarao o evropskoj perspektivi za zemlju i bržem potpisivanju SSP-a, ali je i, po sopstvenim rečima: „Dobio [...] uveravanja da će EU sa svoje strane učiniti sve da ohrabri albansku stranu da učestvuje u pregovorima“ („Neka Šiptari počnu da pregovaraju“ 2007). Narednog dana je u UN-u objašnjavao da je za Srbiju nezavisnost Kosova neprihvatljiva, ali i da država namerava da postane kandidat za članstvo u Uniji do kraja 2008. godine, čime „jasno manifestujemo prihvatanje evropskih vrednosti i spremnost da se razvijamo u skladu sa najvišim evropskim standardima“ („Do rešenja dijalogom, a ne...“ 2007).

U oktobru su nastavljena Tadićevo nastupanja u kojima je nastojio da balansira proevropsku i prokosovsku politiku. Po povratku iz Njujorka, u Srbiji, on je objašnjavao da je sagovornicima preneo ideje da je Srbija miroljubiva država koja želi članstvo u EU, ali i da želi rešenje za kosovsku krizu koje bi bilo doneto u SBUN-a (zbog podrške Rusije). Tadić je u intervjuu objašnjavao da Srbija želi najbolje moguće odnose sa SAD-om, ali da je stav ove države u vezi sa Kosovom veoma nepovoljan („Opasnost od jednostrane nezavisnosti...“ 2007). Ovo mimoilaženje se, po njemu, odražavalo na međusobne odnose dve države i Tadić je apelovao na SAD da promeni politiku. U drugom intervjuu iz sredine meseca je tvrdio: „Tek članstvom u EU mi ponovo ispunjavamo onaj nacionalni ideal da živimo svi zajedno u jednoj državi“, ali i: „Želimo da aktivnom politikom ponudimo mogućnost da se bez ikakvih teritorijalnih promena i narušavanja suvereniteta naše zemlje postigne rešenje prihvatljivo i za jednu i za drugu

stranu, i obezbedi dalja budućnost Srbije kao integrisane evropske zemlje“ („Članstvo u Evropskoj uniji...“ 2007). Tadić je smatrao da bi interesi Srbije na Kosovu bili lakše branjeni ako bi Srbija bila bliža Uniji i, u sklopu ovog cilja, unapredila saradnju sa Haškim sudom. Stoga je Tadić tokom posete Austriji razgovarao sa predsednikom Hajncom Fišerom i, pored već poznatih stavova o Kosovu i EU, objašnjavao je: „Srbija saraduje sa Haškim tribunalom i sve će učiniti da svi optuženi budu u Haškom tribunalu“ („Tadić: Izručićemo sve optužene!“ 2007).

Tadić je u novembru prisustvovao Đelićevom parafiranju SSP–a, kada je izjavio: „Srbiji treba Evropska unija, a evropskoj porodici je potrebna Srbija s vlastitim identitetom. Jedna od velikih obaveza Srbije je dovršenje saradnje sa Haškim tribunalom i apsolutno smo privrženi ispunjenju te obaveze“ (Jevremović 2007a). Međutim, on je u intervjuu Frans Presu objašnjavao da bi nezavisnost Kosova ugrozila stabilnost i napredak u demokratizaciji. Krajem meseca je u intervjuu Fonetu izneo predlog da Kosovo ostane formalno deo Srbije, a da se nakon 20 godina ponovo sedne i pregovara o statusu teritorije. Ovo je trebalo da bude poslednja karta koju bi Srbija položila u pregovorima. Nekoliko dana kasnije na pregovorima sa albanskim predstavnicima u Badenu, uz prisustvo Koštunice, on je predlagao da Kosovo ima punu autonomiju i da ima pristup međunarodnim finansijskim institucijama („Mi i dalje kreativni...“ 2007). Tadić je početkom decembra na sednici Glavnog odbora DS–a tvrdio da će Srbija poništiti sve akte jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova, ali i da će insistirati na prioritetnom cilju države – članstvu u Uniji („Dok je mene, nema rata!“ 2007). Krajem godine se u NSRS odvijala rasprava povodom donošenja rezolucije o Kosovu i Koštunica je oštro kritikovao SAD, koji je odlučio da zaobiđe SBUN–a. Tadić je tada tvrdio: „Izolacijom od ostatka sveta i ratom niti možemo sačuvati Kosovo, niti obezbediti ekonomsku perspektivu za građane“ (Jevremović 2007č).

Sledejuće godine je nastavljena slična Tadićeva politika. On je sredinom januara u Banjaluci izjavio da će Srbija poništiti jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova. Istovremeno, on se zalagao za potpisivanje SSP–a, jer je ovo otvaralo nove ekonomske perspektive i, po njegovim rečima: „Samo takva, jaka i stabilna Srbija može da brani sve svoje nacionalne interese“ („Sporazum sa EU pojačava Srbiju“ 2008). Tri dana kasnije je govorio u SBUN–a, uz prisustvo Ban Ki–Muna, i objašnjavao je negativne

posledice svakog rešenja za Kosovo koje nije kompromisno. Sledećeg dana je u intervjuu objašnjavao: „Kao predsednik Srbije, nikada neću dozvoliti da se Srbija udaljava od EU, kao ni od Kosmeta i verujem da nijedna stranka, članica vlade neće hteti da dovede u pitanje evropsku budućnost Srbije“ („Nema udaljavanja ni od...“ 2008).

Tadić je u februaru zajedno sa ministrom Jeremićem boravio u Minhenu na međunarodnoj konferenciji o bezbednosti. Tom prilikom je upozoravao da će se Srbija koristiti svim pravnim sredstvima da osujeti nezavisnost Kosova i da, čak, može da tuži države koje budu priznale nezavisnost. Sredinom meseca, kada je polagao zakletvu pošto je reizabran za predsednika RS, izjavio je: „Nikada neću odustati da se borim za naše Kosovo i svom snagom ću se boriti da Srbija bude u Evropskoj uniji“ (Jevremović i Nikolić 2008a). On je početkom marta na sednici Glavnog odbora DS-a ponovio dobro poznate ideje da ne odsustaje od Kosova i od nastavka integracije. Tadić je 8. marta tvrdio da ima pravo kao predsednik da potpiše SSP po Bečkoj konvenciji: „Nikada ne bih potpisao ugovor sa EU koji podrazumeva odricanje od Kosmeta, ali bih stavio paraf na dokument koji predviđa poštovanje Rezolucije 1244 i Kosova kao sastavnog dela Srbije“ (Popović 2008).

Tadićeve nastupi u aprilu i maju, uoči parlamentarnih izbora, nisu pokazali novine u njegovoj politici. DS je u kampanji kao najvažnije ciljeve, pored ostalih, isticao borbu za Kosovo i nastavak integracija, što je Tadić okarakterisao kao „životne potrebe građana Srbije“ („Tadić: Za evropsku Srbiju i Kosmet“ 2008). Uoči novog sastanka ministara inostranih poslova država EU na kojem je trebalo da se donese odluka da li ponuditi Srbiji da potpiše SSP, Tadić je, nasuprot Koštunici, tvrdio da bi trebalo potpisati ovaj sporazum, te da bi Đelić ovo učinio po već postojećoj odluci Vlade RS iz 2007. godine. U drugoj polovini aprila Tadić je ponovo govorio na sednici SBUN-a posvećenoj Kosovu. Tokom nekoliko dana koja je proveo u Njujorku, Tadić se i sastao sa ambasadorima i objašnjavao je da Srbija neće uvažiti novonastale okolnosti na Kosovu nastale jednostranim proglašenjem nezavisnosti. Početkom maja on je govorio na samitu šefova država centralne i jugoistočne Evrope u Ohridu, gde je ponovo objašnjavao poznate ideje da se ne odriče bilo suvereniteta, bilo EU.

Ovaj odeljak je opisao politiku trojice istaknutih predstavnika DS-a. Iz njihovih nastupa se vidi da je stranka u toku druge Koštunićine vlade imala veoma razučeno

pozicioniranje na dimenziji politike. DS je nastojao da bude kredibilan zagovornik proevropske politike, o čemu je u velikoj meri vodio računa Đelić. Međutim, stranka je nastojala da ubedi birače da je iskreno posvećena prokosovskoj politici, što je bio glavni posao Jeremića. Obojica su, ipak, vodili računa da se ne udaljavaju daleko od centra. Tadić je sve vreme deklarativno balansirao oba cilja. Međutim, Tadićevo balansiranje samo po sebi ne bi donelo rezultate. Vlast u Srbiji je trebalo da radi sa Unijom da bi napredovala ka članstvu i da vodi „borbu“ za Kosovo na međunarodnom planu, da bi pokušala da zadrži pretenzije Beograda prema teritoriji. Ovde se otvara problem u vezi sa pozicioniranjem DS–a.

Zašto se DS koristio dvosmislenim pozicioniranjem? Mogao je prosto da zauzme jedinstvenu poziciju. Ovaj problem se nameće s obzirom na značaj centralnog pozicioniranja stranaka (v. poglavlje 2). Stranke koje pretenduju na vlast žele da budu u centru. Međutim, u vreme druge Koštunićine vlade postalo je evidentno da Zapad preferira nezavisnost Kosova, uz taktičke razlike između velikih država Zapada (v. odeljak 7.1). Stoga bi puko povinovanje evropskim očekivanjima stranke na vlasti u Srbiji moglo da deluje i kao prihvatanje preferencija Zapada prema Kosovu. Stoga je DS, ako je želeo da ostane u centru, trebalo da uradi više: da sledi preferencije Zapada da bi Srbija nastavila proevropsku politiku, ali i da se konfortira sa Zapadom da se ne bi odrekao „patriotske“ legitimacije. Ono što važi za proevropsku politiku, važi i za prokosovsku. Da se DS isključivo „borio“ za Kosovo, vodio bi politiku kakvu je imao DSS, odnosno udaljio bi se od centra.

Još jedno važno pitanje je zašto je dvosmisleno pozicioniranje DS–a bilo uopšte moguće? Odgovor na ovo pitanje je da Zapad nije imao tvrdolinijašku politiku prema Srbiji.³⁴ Zapad nije ograničio izvodljive pozicije aktera na vlasti u Srbiji, te su oni bili slobodni da se pretvaraju da žele i EU i Kosovo u približno podjednako meri, što odlikuje politički centar. Kada je Zapad primorao vladu RS da bira, ona je bila lišena mogućnosti da ima dvosmisleno pozicioniranje (nakon ovoga, sklopljen je Briselski sporazum, v. poglavlje 9).

³⁴ O ovome će biti reči u poglavlju 9. Na ovom mestu će samo pomenuti da je politika Zapada prema Srbiji, kada je reč o kosovskom problemu, nedvosmisleno postala tvrdolinijaška tek u 2011. godini, nakon posete Angele Merkel i odlaganja odluke ES o dodeljivanju Srbiji statusa kandidata za članstvo, iz decembra te godine.

7.3 Umeravanje politike SRS-a

SRS je od 2007. do 2008. godine učinio nove pomake od kraja dimenzije politike, ka centru. U ovom odeljku ću opisati ova, oprezna i postepena pomeranja. Ona se manifestuju osobinama koje uključuju sledeće: nije više bilo i nagoveštaja odbrane Kosova „svim sredstvima“; umesto kritike čitavog Zapada, SAD je identifikovan kao glavni protivnik; konačno, SRS je otvoreno počeo da zagovara pristupanje Uniji, ali uz preferenciju prema Kosovu. Upravo ovim temama će se dalje baviti odeljak.

Tomislav Nikolić je u avgustu 2007. godine izrazio rezolutan stav da pregovori o Kosovu nisu potrebni Srbiji, jer je njegov status određen Rezolucijom SBUN-a 1244. Srbija treba da se suprotstavi stavovima predstavnika EU: „Ili će tim postupati kako to nagoveštavaju članovi DS-a i poštovati volju EU i NATO ili će postupati u interesu Srbije i pomagati Rusiji da odbrani Kosmet u sastavu Srbije“ („Nikolić soli pamet pregovaračima“ 2007). Slične stavove je i narednog dana izrazio potpredsednik SRS-a Dragan Todorović u NSRS (Dedeić 2007).

Međutim, uprkos deklarativnoj nepopustljivosti SRS-a prema Kosovu, ova stranka je izbegavala da učestvuje u pregovaračkom timu Srbije. Po rečima Todorovića: „Da u pregovaračkom timu ima predstavnika SRS-a, građani Srbije uopšte ne bi imali straha od toga da li će biti zaštićeni naši interesi [na Kosovu]“ (Dedeić 2007). SRS se pravdao da nije pozvan u tim, kao i da ne želi da podržava vlast u Srbiji. Međutim, čak i predlog da Nikolić bude kopredsedavajući tima nije bio prihvatljiv ovoj stranci (Milošević 2007c).

Ipak, SRS je težište svojih kritika Zapada usmerio na politiku SAD-a. Todorović je tako tvrdio: „Nema dileme da je naša stranka apsolutno protiv ulaska u NATO pakt, koji je samo instrument Amerike i Zapada u porobljavanju sveta i uništavanju Srbije“, te je još aludirao da je SAD „gazda“ i za EU (Velinović 2007). Slično je ponovio i sledujuće godine, kada je objašnjavao: „Nije u Vašingtonu samo Rikerov gazda, već i mnogih političara u Srbiji. Amerika podržava i naizgled suprotstavljene ljude: Tadića i Čedomira Jovanovića“ (Velinović 2008c).

Pokazatelj umeravanja stavova radikala bio je njihov predlog reagovanja države u slučaju proglašavanja nezavisnosti Kosova. Nikolić je u oktobru 2007. godine tvrdio: „Kosmet će dobiti nezavisnost. Srbija to nespremno dočekuje. Zato tražimo da

Skupština odmah odluči kako ćemo reagovati ako se proglašeni nezavisnost i da donese odluku da to nikada nećemo priznati. Zahtevamo povlačenje ambasadora iz zemalja koje priznaju nezavisnost i da sa tim državama imamo samo protokolarni odnose“ (Milošević 2007c). U novembru je izjavio da „Srbija neće biti u normalnom stanju ukoliko dođe do jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosmeta“ (Vučić 2007). U februaru 2008. godine je objašnjavao: „Pojedine države već uveliko priznaju samoproglašenu nezavisnost Kosova. Sad nam treba neko ko će na to da odlučno i promišljeno reaguje“ (Velinović 2008c).

Nikolić je u ovom periodu počeo otvoreno da zagovara pristupanje EU. Krajem 2007. godine je izjavio: „[J]a nisam problem za Evropsku uniju“ (Mijailović 2007). Ovome je ipak dodao da „ne miriše“ Uniju, kao i cela Srbija. Razlozi za ovo leže u bombardovanju, ispunjavanju „besmislenih“ uslova i prihvatanju „njihovih“ ljudi na vlasti u Srbiji. EU, po Nikoliću, ne kaže da zaista želi Srbiju. Uprkos ovom otvorenom prihvatanju procesa pristupanja, Nikolić je preferirao Kosovo. Tadić je, po Nikoliću, zastupao politiku u kojoj ne bi bilo odstupanja „ni od Kosmeta ni od EU, kao da je to moguće – udaću se, a ostaću devojka“ (Mijailović 2007). Radikali su u martu 2008. godine u NSRS predložili rezoluciju o zaštiti integriteta RS. Ova rezolucija je bila kritična prema kosovskoj politici EU zbog slanja misije Euleks protivno Rezoluciji SBUN-a 1244. Međutim, u njoj se kaže i da „samo celovita, a ne smanjena Srbija može, hoće i želi da razgovara o integraciji Srbije u EU“ (Nikolić 2008). U skupštinskoj raspravi Nikolić je izjavio:

Tražim raspravu i prihvatom opkladu sa svima koji dokažu da je Rezolucija [podneta NSRS] protiv priključenja EU. Samo vas upozoravam da ova rezolucija traži da poštuju Ustav, celovitost i suverenitet Srbije, da ne pregovarate ni sa jednom međunarodnom organizacijom koja ne priznaje da je Kosmet u sastavu Srbije. Kao što je vaš predsednički kandidat rekao „I Kosovo i EU“. Znači, najpre Kosovo, a onda EU. (Jevremović 2008a)

Slične stavove je Nikolić ponovio sledećeg dana u intervjuu, u kojem je izjavio: „SRS je za samo jedan jedini, mali uslov – Srbija može da nastavi pregovore sa EU čim ona prihvati da je Kosovo i Metohija njen sastavni deo“ (Velinović 2008č). U maju 2008. godine, uoči parlamentarnih izbora, Nikolić je predlagao da se doda amandman

na parafirani SSP koji bi glasilo: „Republika Srbija ulazi u sastav EU u granicama u kojima je član UN, sa međunarodno priznatim granicama, zajedno sa Kosovom i Metohijom koje je, po Rezoluciji 1244, trenutno u nadležnosti UN“ (Velinović 2008b).

U intervjuu za britanski Fajnenšl Tajms (*Financial Times*) Nikolić se trudio da odagna strah od pobede radikala tvrdeći da ne bi poništavao tek potpisani SSP, iako je žalio što je ovaj sporazum potpisan u ime podrške DS-u. On je još pokazivao žaljenje zbog sporosti pristupanja EU: „Upliv stranih investicija je ograničen, nezaposlenost raste i EU je daleko“ („Ne strahujte od radikala“ 2008).

Dakle, u ovom periodu je jasno primetno pomeranje radikala na dimenziji politike EU–Kosovo. Umesto kritika politike čitavog Zapada prema Srbiji, SRS je fokus napadanja prebacio na ulogu samo SAD-a, dok je EU predstavljao kao sprovodioca politike američkog „gazde“. Krajem 2007. godine je Nikolić počeo otvoreno da objašnjava da je pristupanje Uniji prihvatljivo za radikale. Istina, početkom 2008. godine SRS je vrlo primetno kritikovao politiku EU prema Kosovu, ali uoči izbora 2008. godine ove kritike su umanjene. SRS je u više navrata objašnjavao modalitete pristupanja države Uniji koji bi bili prihvatljivi za ovu stranku.

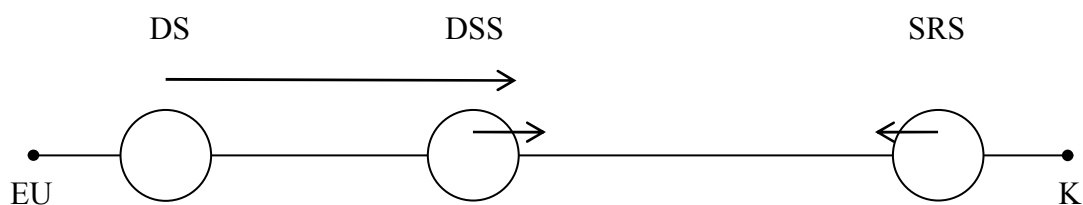
Kosovo je i dalje imalo istaknutu ulogu u politici stranke. Ipak, u periodu koji opisuje ovaj odeljak nema i nagoveštaja odbrane Kosova „svim sredstvima“, kojih je bilo u toku rada prve Koštuničine vlade. Takođe, uprkos deklarativnom odbacivanju nezavisnosti Kosova, SRS je odbijao da učestvuje u radu pregovaračkog tima za Kosovo, iako bi ovo, po tvrdnjama same stranke, predstavljalo najbolju garanciju da će „naši interesi biti zaštićeni“. Dakle, SRS je izbegavao da se nađe u situaciji kada bi zaista mogao da utiče na politiku države prema Kosovu i da, potencijalno, otvoreno se konfrontira sa evropskom politikom države.

Pozicioniranje SRS se do majskih izbora 2008. godine stabilizovalo između same sredine dimenzije politike, koja simboliše jednako uvažavanje EU i Kosova, i kraja K dimenzije, ali značajno bliže sredini. SRS je više puta pokazao da želi pristupanje države Uniji, ali da daje veću važnost Kosovu. Ova preferencija prema Kosvu je argumentovana nizom Nikolićevih izjava u ovom odeljku i rezolucijom koju je SRS predložio NSRS. U opisanom periodu, SRS je očigledno činio napore da postepeno udalji svoju politiku od kraja dimenzije politike.

7.4 Pozicioniranja stranaka u toku dve Koštuničine vlade – zaključak

Ovaj odeljak sadrži zaključke o pozicioniranju najvažnijih stranaka u toku dve Koštuničine vlade. U njemu ću analizirati centripetalnu i centrifugalnu tendenciju stranačkog pozicioniranja. Takođe, biće reči o spoljašnjem uticaju na pozicioniranje stranaka. Konačno, osvrnuću se na to kako očekivana saradnja stranaka (kartel) modifikuje njihovo ponašanje u odnosu na ono koje bi pokazivale kao akteri koji jednostrano maksimiraju koristi.

Prvo, krenimo od problema da li su stranke težile centru ili ne (slika 22). U odeljku 6.4 je već bilo opisano pomeranje DS-a ka centru. Ova stranka je nakon faktičkog preuzimanja od strane Tadića vrlo brzo počela da umerava svoju izrazito prozapadnu politiku. DS je prestao da pominje približavanje EU „najvećom brzinom“. Umesto ovoga, stranka je prvo počela da pokazuje rastuće interesovanje za kosovski problem, a onda je došla do čvrstog stava da ne treba da bude promene granica na Balkanu. Ovakva promena retorike jasno pomera stranku ka centru i čini je u rastućoj meri nalik DSS-u.

Slika 22. Pomeranja stranaka do polovine 2004. godine.

Sa druge strane, SRS je u odsustvu Šešelja počeo da pokazuje znake umeravanja svoje politike od kraja 2003. godine, do predsedničkih izbora iz sredine sledejuće godine. Ova stranka se tada trudila da popravi odnos prema Zapadu, da signalizira prihvatanje evropskih vrednosti i da bi joj saradnja sa Haškim sudom bila prihvatljiva, uz uslove. Međutim, nakon pomenutih predsedničkih izbora, politika stranke je postala izrazito nekonzistentna. Došlo je do umeravanja prokosovske politike, ali je stranka zaoštrila antihašku retoriku (v. odeljak 6.8). Stoga se ne može govoriti o jasnoj

tendenciji promene pozicije stranke od druge polovine 2004. godine, do narednih parlamentarnih izbora iz 2007. godine.

DSS je nastojao da ostane u centru, iako se povremeno udaljavao od njega. Na početku Koštuničinog rada kao predsednika vlade, ova stranka je pragmatično nastojala da čini dalje korake ka članstvu države u Uniji, iako je imala značajne rezerve prema Haškom sudu i deklarirala je privrženost dobro poznatoj Rezoluciji 1244. Međutim, ove teme, koje su potencijalno mogle da predstavljaju opoziciju očekivanjima Zapada od Srbije, su bile vrlo malo objašnjavane i delovale su prvenstveno kao formalne izjave, bez puno potkrepljenja (v. odeljak 6.1). Stoga je DSS inicijalno imao poziciju bližu EU kraju dimenzije politike. Međutim, DSS se vrlo brzo pomerio ka samom centru politike. Ovome su doprinele dve okolnosti. Prva je da se DS odlučno pomerio ka centru, što je moglo da odseče značajan deo birača. Dok je Živkovićev DS bio relativno udaljen od centra, DSS je imao veliki konfor u centru dimenzije politike, te je relativno bez konkurencije mogao sebi da priušti blago odstupanje od centra i blagi proevropski stav. Pošto je Tadić za samo nekoliko meseci uspeo da usmeri DS ka centru, DSS nije više imao pređašnji konfor da se oprobava u onome po čemu nije prepoznat – proevropskoj politici. Osim toga, DSS se vrlo brzo uverio da je antizapadna reputacija koju je nasledio iz ranijih godina činila njegovu umereno proevropsku poziciju neuverljivom (v. odeljak 6.2). Stoga se DSS nadalje čvrsto držao političkog centra.

Tokom 2004. godine su ponovo rasli pritisci Zapada na srpsku hašku politiku. Do okončanja predsedničkih izbora sredinom te godine DSS nije rizikovao ikakvo udaljavanje od centra. Međutim, u drugoj polovini godine DSS je počeo da traži načine da smanji pritiske. DSS se pomerio na dimenziji politike ka kraju EU, ali samo u „dovoljnoj meri“, da bi koliko–toliko udovoljio Zapadu. Ovo se manifestovalo većom deklarativnom spremnošću da se locira Mladić i početkom zagovaranja dobrovoljnih predaja kao načina saradnje sa Haškim sudom. Dakle, da Zapad, uključujući EU i SAD, nije povećao pritiske na vladu RS, DSS ne bi imao podsticaja da se udalji od centra. Kao što je objašnjeno u odeljku 6.2, ovi pritisci Zapada su došli u obliku uslovljavanja novčane pomoći i napredovanja ka članstvu u EU. Ovo pomeranje DSS–a je pokazalo da je podrška vladi od strane SPS–a samo bila izgovor, a ne suštinski razlog za nesaradnju sa Sudom. Kada su mogućnosti politike dobrovoljnih predaja iscrpljene, DSS je pojačao pritiske na optuženike. Ipak, DSS je nastojao da prikrije svoje

odstupanje od centra, a SPS je počeo da „žmuri“ pred prohaškim aktima vlade. Blago pomeranje DSS-a je bilo dovoljno da Srbija dobije pozitivan izveštaj Studije izvodljivosti za SSP u 2005. godini. Do ovakvog pomeranja bez sumnje ne bi došlo bez spoljnih pritisaka.

U daljem periodu DSS se držao političkog centra. Ova stranka je izražavala nade da će Srbija činiti nove korake ka članstvu u Uniji, ali je i tražila poštovanje dobro poznate Rezolucije 1244, rešenje kosovskog spora u vidu kompromisa i prava za Srbe na Kosovu. Kao što je pomenuto u odeljku 6.3, DSS je u prvom delu 2006. godine sigurno bio upoznat sa namerama da se na Kosovu organizuje civilna misija EU, ali nije izražavao svoje protivljenje ovoj ideji i nije kritikovao kosovsku politiku Unije. Krajem 2006. godine je porastao značaj kosovskog problema za sve stranke u Srbiji. Ovo ne mora nužno da sugerise snažno pomeranje na dimenziji politike, jer su krajem jula te godine prvi put vođeni razgovori na najvišem nivou između predstavnika Beograda i Prištine, u Beču, uz posredovanje Ahtisarija. U daljem periodu su intenzivirane konsultacije o ishodu pregovora o statusu Kosova. Ipak, DSS je oštrije kritikovao međunarodnu zajednicu, koja je po Koštunici trebalo da stane iza međunarodnog prava, od DS-a, te je DSS bio uvek nešto desnije pozicioniran od DS-a. Ipak, obe pomenute stranke nisu zvanično odstupale niti od cilja pristupanja Uniji, niti od „odbrane“ Kosova.

Do kraja prvog Koštuničinog mandata glavni problem koji je delio političke stranke i koji se odražavao na pristupanje Uniji je bila haška politika. Mogućnosti politike dobrovoljnih predaja su postale iscrpljene nakon pomenute Studije izvodljivosti za SSP, jer se najtraženiji begunac Mladić (kao i Karadžić) nije dobrovoljno predao. Međunarodni pritisci su ponovo počeli da rastu, nakon predaha u prvoj polovini 2005. godine. Ono što je bilo potrebno da usledi da bi se udovoljilo očekivanjima Zapada je bilo hapšenje i priviđenje preostalih, najpoznatijih optuženika. Međutim, ovakav potez bi sigurno vodio ka gubljenju „patriotskih“ poena aktera koji bi se odlučio da ga sprovede. Ovo bi, dalje, značilo pomeranje aktera od političkog centra, ka EU kraju, značajan gubitak podrške birača i smanjivanje šansi da se formira vlada. Stranka ne samo da bi mogla da računa na manje predstavnika u parlamentu, nego bi i izgubila centralnu poziciju koja je jaka pri formiranju postizbornih koalicija. Otuda je nastala igra DS-a i DSS-a koja je opisana u odeljku 6.6.

Prepostavimo da DSS i DS imaju korist od vlasti jednak 2, a od međunarodne pomoći 1. Ovo je otuda što je međunarodna pomoć koja je bila uslovljena saradnjom Srbije sa Haškim sudom bila relativno male vrednosti. Takođe, obe stranke su deklarativno bile privržene demokratskim vrednostima i cilju pristupanja Uniji. Koštunica je, na primer, krajem 2005. godine objašnjavao da je Srbija „u ovaj vek zakoračila demokratskim preobražajem“, a „[p]riznanje koje nam Evropa i svet odaju za ovakav tok unutrašnjih promena nedvosmisleno se ogleda kroz kontinuirani proces približavanja EU...“ (Koštunica 2005, 304). Stoga, DSS je mogao da veruje da protivljenjem očekivanjima Zapada u samo jednom pitanju, izručenju Mladića, ne rizikuje oštre reakcije i skupe sankcije, poput onih iz devedesetih godina. DSS i DS bi najviše volele da druga stranka, isporuči Mladića i završi rešavanje problema sa Hašim sudom, pa onda da preuzme vlast. Otuda je DS odbijao da učestvuje u radu NSRS, ali je želeo da „pomogne“ DSS–u da saradnju sa Sudom dovede do kraja. DS se veoma trudio da ne obori Koštuničinu vladu (o ovome je bilo reči u odeljku 6.6). Neka igra DSS–a i DS–a izgleda kao na slici 23.

		DS	
		sarađuje	ne sarađuje
DSS	sarađuje	-1 , -1	-1 (3)
	ne sarađuje	(3), -1	(1)(1)

Slika 23. Igra saradnje sa Haškim sudom.

Neka DSS i DS imaju na raspolaganju dve akcije: prva je saradnja sa Haškim sudom koja povlači izručenja, a druga je nesaradnja i ostanak u političkom centru. DS nije na vlasti, tako da nije u poziciji da neposredno odlučuje o saradnji sa Sudom kao DSS. Međutim, ako bi DS oborio Koštuničinu vladu, a mogao je da je želeo, suočio bi se sa istovetnim izborom akcija. Stoga, radi jednostavnosti predstavljanja, obema strankama je dodeljen istovetan izbor akcija u matrici. Razmotrimo redom ishode ige.

U gornjem desnom polju matrice, DSS gubi šanse da osvoji ili ostane na vlasti, ali dobija korist od međunarodne pomoći zbog saranje sa Haškim sudom ($-2+1=-1$). Istovremeno, DS dobija obe koristi: uvećanu podršku birača zato što je DSS napustio centar i međunarodnu pomoć zbog saradnje države ($2+1=3$). Dalje, u donjem desnom polju, oba aktera biraju da ne sarađuju sa Sudom, ali ne gube šanse da budu na vlasti ($2-1=1$). U donjem levom polju matrice ishod je obrnut u odnosu na gornje desno polje, jer u njemu DSS ubira sve koristi, a DS gubi. Konačno, u gornjem levom polju, oba aktera sarađuju sa Sudom, čime smanjuju šanse da opstanu na vlasti, ali osvajaju međunarodnu pomoć ($-2+1=-1$). Isplate u igri se mogu sastaviti i na nešto drugačiji način, ali bi preferirane akcije bile nepromenjene.

Očigledno, matrica sugerše da je ravnotežni ishod onaj u kome oba aktera ne sarađuju sa Sudom. Upravo zahvaljujući ovakvom ishodu je prva vlada Koštunice opstala dugo, sve do 2007. godine. Takođe, treba podsetiti da puna saradnja sa Sudom nije ostvarena ni u toku rada naredne, druge Koštuničine vlade u kojoj su DS i DSS bili u (otvorenoj) koaliciji. Ono što se desilo jeste da je EU progledao kroz prste Srbiji, uprkos neisporučivanju Mladića. U EU je preovladao osećaj da treba ohrabriti Srbiju na evropskom putu, u vreme planiranog proglašenja nezavisnosti Kosova. Stoga je snižen kriterijum za potpisivanje SSP-a: umesto rezultata u vidu isporučivanja optuženih, bilo je dovoljno pokazati napore države na ovom planu (v. u Hartmann 2009; takođe i poglavlje 9).

DSS-u se nije isplatilo da sarađuje sa Sudom, ali to nije eksplicirao. Ova stranka se prvo krila iza takozvanih dobrovoljnih predaja u kojima je nastojala da izbegne sopstvenu odgovornost, a onda se pravdala nepostojanjem državnog tela za saradnju sa Sudom (v. odeljak 6.2). Formiranje Saveta sa saradnju sa Sudom, kojim je predsedavao Rasim Ljajić, je posledica namere DSS-a da umanja sopstvenu odgovornost za nepopularnu saradnju države sa Sudom. DS, sa druge strane, nije želeo da sruši vladu. Ako bi DS formirao novu vladu sa drugim strankama koje su se same nudile da postignu dogovor o saradnji (npr. G17 Plus i SPO, v. odeljak 6.6), bio bi sâm u neprijatnoj situaciji da treba da odlučuje o saradnji sa Sudom. Obema strankama je saradnja sa Sudom bila nepoželjna. Da nije ovako, DS bi srušio vladu Koštunice i ispunio haške uslove Zapada.

Šta je bilo potrebno da se dogodi saradnja sa Sudom? Jedna mogućnost je da se u potpunosti promeni struktra situacije odlučivanja (igra). Ovo se u praksi i desilo, nakon što je DS pronašao mogućnost da bude na vlasti bez DSS-a. Druga mogućnost je bila da DS i DSS imaju saradnju u vidu kartela (v. odeljak 3.3), na osnovu kojeg bi se tako pozicionirale na dimenziji politike da onemogućavaju trećim strankama da im obema ogroze šanse da budu na vlasti. Međutim, DS i DSS nisu uspele da formiraju kartel (v. odeljak 6.4 i dalje u ovom odeljku). Konačno, kada bi Zapad drastično uvećao pomoć koju nudi Srbiji za saradnju sa Sudom, ovo bi moglo da promeni ravnotežu i opisanoj igri. Ovo je, na primer, bio slučaj u vreme Đinđićeve vlade. Neposredno nakon obaranja Miloševića, Srbija je značajno više zavisila od pomoći Zapada i značajno joj je bilo važnije da krene putem približavanja Zapadu. Takođe, očekivani iznos pomoći na donatorskoj konferenciji iz 2001. godine je bio nekoliko puta veći od onog koji je Srbija očekivala 2004. godine.³⁵

Pomeranje DS-a ka centru je otvorilo prostor na dimenziji politike da se nova stranka, LDP, pojavi blizu krajnje tačke EU, na dimenziji politike. Prve naznake nezadovoljstva članova DS-a njegovom politikom su se pojavile u drugoj polovini 2004. godine, na šta ukazuje otvoreno pismo Čedomira Jovanovića upućeno Tadiću (v. odeljak 6.7). Dakle, ovo se dogodilo relativno brzo, nakon što se DS pomerio pre predsedničkih izbora iz sredine 2004. godine. Organizovanje novog LDP-a je potrajalo do kraja 2005. godine i ova stranka je imala poziciju veoma blizu kraja dimenzije EU. Zašto je LDP ostao blizu ekstremne pozicije u narednom periodu? Predviđeno individualno-racionalno ponašanje koje je opisano u odeljku 3.2 bi sugerisalo da LDP treba da se postepeno pomera ka centru. Na kraju krajeva, i DS je pre Tadićevog vođstva bio udaljen od centra, pa je umerio svoju politiku.

Pomenuti problem pozicioniranja LDP-a se može razumeti ako se ima u vidu opisana očekivana saradnja LDP-a sa DS-om (v. odeljak 6.7). LDP je više puta sugerisao da očekuje ovu saradnju i da preferira da ljudi iz DS-a dođu na vlast, kao što je Đelić trebalo da postane predsednik vlade u 2007. godini. Ovo se nije menjalo do okončanja izbora iz 2008. godine. Dakle, izbor pozicija LDP-a na dimenziji politike nije bila posledica samo neposredne kalkulacije kako da se kratkoročno uveća korist

³⁵ Takođe, iako Srbija nije sa puno entuzijazma pristupila izručenjima haških optuženika nakon 2004. godine, ona je ipak dobila najveći deo pomoći. Izgubila je samo ono što je SAD predvideo kao pomoć iz svog budžeta, ali ne i pomoć EU.

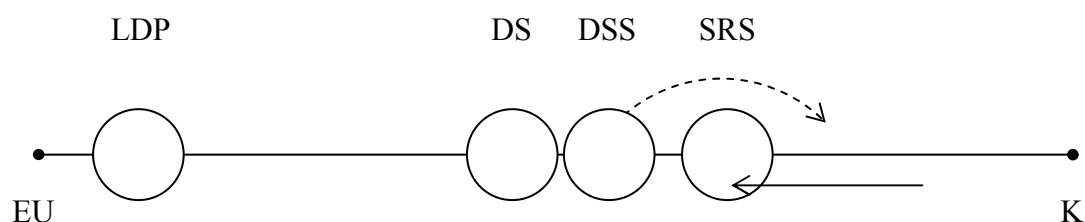
uvećanjem podrške birača, već je bilo modifikovano očekivanom korišću od saradnje sa DS–om. LDP je očigledno preferirao da DS bude na vlasti, u odnosu na druge moguće stranke u koje je spadao i DSS. Zahvaljujući ovakvom odnosu prema DS–u, LDP je odlučio da ne ugrožava DS, tako što bi mu se približavao na dimenziji politike i oduzimao mu birače. Predviđena korist LDP–a od ovakvog dugoročnijeg sagledavanja koristi je bilo nadanje da bi zajedno sa DS–om formirao vlast. LDP je, takođe, mogao da zadrži imidž stranke koja se konzistentno ponaša i ne menja svoju politiku. On bi ostao na nepromenjenoj poziciji blizu kraja dimenzije, ali bi nakon eventualnog formiranja postizborne koalicije sa DS–om formirao vladu čija bi srednja pozicija bila između idealne pozicije LDP–a i DS–a, na dimenziji politike (o razlozima za formiranje kartela v. odeljak 3.3).

Nakon izbora 2007. godine SRS je počeo da dalje umerava svoju politiku i da se približava centru. Očigledan pokazatelj ovog umeravanja je bila činjenica da se od radikala nisu više mogle čuti ni u navratima ekstremističke izjave o odbrani Kosova svim sredstvima, uprkos očekivanom jednostranom proglašenju nezavisnosti Kosova. Više od ovoga, krajem 2007. godine, SRS je sugerisao da nije protiv Unije, a u 2008. godini je Nikolić otvorenije govorio da priželjkuje članstvo Srbije. SRS je, ipak, pridavao veću vrednost Kosovu u odnosu na EU i bio je spreman samo na članstvo kojim bi Srbija zadržala Kosovo. Takođe, stranka je zadržala kritičnost prema Zapadu, ali je kritike izmestila sa politike Unije, na SAD. Iako se do izbora 2008. godine SRS nije pomerio do samog centra dimenzije politike, ova stranka se vidno približila centru.

DSS se tokom 2007. godine udaljio od centra, ka K kraju dimenzije politike. Međutim, ova stranka je bila značajno udaljenija od ekrajnje tačke K, na dimenziji politike, od SRS–a. DSS je kritikovao politiku SAD–a rastućim intenzitetom, ali je poštedito kritika EU i njene članice. Kao što je opisano u odeljku 7.1, mnoge države EU su delile preferencije prema kosovskoj politici sa SAD–om, uz taktičke razlike među nekima od njih. Tek u drugoj polovini decembra 2007. godine DSS je počeo da kritikuje kosovsku politiku Unije, što je stranku ubrzo, do kraja iste godine i u prvoj polovini sledujuće, značajno pomerilo od političkog centra, ka K kraju dimenzije. Ovo pomeranje se ne može objasniti eventualnom promenom politike EU u istom periodu.

Sa druge strane, promena pozicija DSS–a se može razumeti kada se ima u vidu da je upravo krajem 2007. godine SRS počeo odlučno da se pomera ka centru (slika 24).

Ovo pomeranje SRS–a je ugrožavalo DSS, jer je moglo da odseče značajan broj birača ove stranke. DSS bi nepromenjenom pozicijom rizikovao značajan gubitak podrške, a možda i zadržavanje statusa parlamentarne stranke. Stoga se stranka sa prospektima značajno umanjene podrške odlučila da promeni poziciju i sama odseče najveći broj birača za sebe. Tokom 2007. godine DSS i SRS su bili na gotovo identičnim pozicijama: imali su puno rezervi prema EU i nisu štedili kritika politiku SAD–a. Nakon ovoga, DSS je krajem decembra iste i u januaru sledejuće godine učinio pomeranje kojim je postao ekstremniji od SRS–a time što je otvoreno odbacivao dalje korake ka članstvu u Uniji. SRS je u isto vreme bio mnogo taktičniji i nije otvoreno odbacivao SSP.

Slika 24. Pomeranja pozicija u toku druge Koštunićine vlade.

Nakon što su se 2004. godine DS, a onda i 2007. SRS pomerili ka centru, DSS bi nepromenjenom pozicijom rizikovao veliki gubitak koristi zbog gubitka glasova. U drugoj polovini 2007. godine DS je bio bliži svim proevropskim biračima u odnosu na DSS, dok je SRS bio bliži prokosovskim, ali je i pretio DSS–u da oduzme dodatne glasove pomeranjem ka centru. Stoga je preskakanje SRS–a bio način da DSS postane bliži značajnom delu birača, te da uveća očekivanu korist. Osim toga, DSS nije imao dogovor o kartelu sa bilo DS–om, bilo SRS–om, te nije imao razlog da ne „otima“ birače ovim strankama. DSS i Nikolićev SNS su tek 2011. godine formirali kartel, koji je pomogao SNS–u da prihvati Briselski sporazum (v. odeljak 9.6). Izbor pozicija DSS–a nije bio izmenjen očekivanjem koristi od saradnje sa nekom od drugih stranaka, te je DSS bio slobodan da nezavisno od drugih aktera traži način da maksimira glasove.

Zašto se DSS odlučio na pomeranje ka K kraju, a ne EU kraju dimenzije? Sugerisem dva razloga zašto se DSS opredelio za preskakanje udesno. Prvo, DSS bi se

preskakanjem ulevo susreo sa problemom stečene reputacije. Ova stranka je već imala umereno proevropsku politiku na početku prvog Koštuničinog mandata (v. odeljak 6.1–6.2). Stranka je nameravala da pragmatično radi na pristupanju države Uniji, ali da zadrži centralnu poziciju u vezi sa osetljivim temama kakva je saradnja sa Haškim sudom ili odnos prema Kosovu. Međutim, već tada su Koštuničine centrističke izjave bile kritikovane zbog reputacije rezervisanog odnosa prema očekivanjima Zapada, a koju je imao i u vreme Đinđićeve vlade. Koštuničinoj reputaciji rezervisanosti prema Zapadu sigurno nije pomoglo i odsustvo hapšenja haških optuženika po ukusu Unije, u toku prvog Koštuničinog mandata, kao i suspenzija pregovora o SSP–u. Stoga je stranka poučena iskustvima rasuđivala da bi teško mogla na kredibilan način da naprasno počne da zagovara izrazito proevropsku politiku.

Osim ovoga, preskakanje udesno je bio način da se maksimira očekivani broj glasova. Na levom kraju dimenzije politike već su postojale stranke koje su pretendovale na proevropske birače. Ovi birači su bili podeljeni između DS–a i LDP–a.³⁶ Stoga je DSS, u najboljem slučaju i bez problema sa reputacijom, mogao da pretenduje samo na deo proevropskih birača podeljen između pomenutih stranaka. Sa druge strane, na desnom kraju dimenzije politike nije postojala značajna stranka koja je pretendovala na evroskeptične birače, osim SRS–a. DSS je preskakanjem udesno mogao da postane najbliži najvećem mogućem broju birača u to vreme, a time i da maksimira očekivanu korist.

Politike svih velikih stranaka u Srbiji prema Kosovu su pravdane brojnim principima. Međutim, njihovo pozicioniranje i, naročito, promene pozicija, se ne mogu objasniti samo uvidom u političke ideje kojima su bile privržene. Kao što je argumentovano, stranke su birale pozicije upravo da bi uvećale korist. Menjale su pozicije tek kada su im promene uvećavale šanse da budu na vlasti ili da osvoje veći broj birača. Stoga racionalna analiza pozicioniranja stranaka može da bude koristan alat u nastojanjima da se objasne njihove politike.

Poglavlja 6 i 7 o Koštuničnim vladama su sugerisala da je politika EU podsticala stranke na vlasti u Srbiji da menjaju pozicije. DSS se tako tokom prvog Koštuničinog mandata pomerio ka EU kraju dimenzije da bi ispunio Haške uslove. Ovo pomeranje nije bilo poželjno za stranku sa stanovišta osvajanja glasova. Stoga je DSS

³⁶ G17 Plus je takođe pretendovao na proevropske birače, iako delovanje ove stranke nije bilo fokusirano na probleme odnosa Evrope i Kosova.

nastojao da prikrije svoju nameru da udovolji EU vršeći pritisak na optuženike da se predaju. DSS je preferirao da bude u centru. Kada je Unija odlučila da suspenduje dalje pregovore sa Srbijom zbog izostanka hapšenja Mladića, ovo je faktički promenilo poziciju DSS-a. Ipak, Unija nije ostala tvrda u svojim zahtevima prema vladi Srbije. Pregovori o SSP-u su nastavljeni nakon prekida, iako druga Koštuničina vlada nije isporučila tražene haške optuženike.

Poglavlja 6 i 7 su, takođe, sugerisala značaj političkog kartela za odluke stranaka o pozicioniranju. U opisanom periodu su uočene dve ponude za formiranje kartela: jedna nije bila uspešna, a druga je realizovana. U prvom slučaju se radilo o DS-u i DSS-u, neposredno nakon Tadićevog faktičkog preuzimanja stranke krajem 2003. godine. Tadić je DSS-u nekoliko puta predložio dogovaranje o saradnji, ali DSS to nije prihvatio. DSS-ov odgovor se video u stavu da su mu i stranke starog režima i DS podjednako daleko. Nakon ovoga je DS krenuo u „osvajanje“ glasova DSS-a, time što se približavao političkom centru. Ove dve stranke su ostale politički protivnici i imale su otežanu saradnju, čak i kada su imale slične političke stavove o Kosovu i kada su bile u (otvorenoj) koaliciji. Ova suprotstavljenost je posledica međusobne konkurencije dve stranke za slično pozicionirane birače na dimenziji politike. Drugi, već opisani slučaj kartela koji je opstao, je onaj između LDP-a i DS-a.

Ostaje još problem u kojoj meri analiza pozicioniranja stranaka za vreme Koštuničinih vlada ukazuje na centripetalnu i centrifugalnu tendenciju njihovog pomeranja? Poglavlja 6–7 ukazuju da predviđanja koja su izneta u odeljku 3.2 mogu u značajnoj meri da posluže objašnjavanju motiva koje stranke imaju da se pozicioniraju. Stranke koje su pretendovale na vlast su težile centru (DS, DSS i SRS). Ovo je otvorilo prostor za pojavu nove stranke na ekstremnoj poziciji (LDP). Takođe, kada je opstanak centralne stranke, DSS-a, došao u pitanje, ona je odlučila da „preskoči“ SRS, koji je prethodno predstavljao ekstremnu stranku na dimenziji.³⁷

Opisano pozicioniranje SRS-a predstavlja izazov za nastojanje da se racionalizuje pozicioniranje stranaka. Naime, SRS je pokazao namere da umerava svoju politiku na početku 2004. godine, da bi prestao ovo konzistentno da čini do narednih

³⁷ Radi podsećanja, u ovom kontekstu, termini „centralna“ i „ekstremna“ stranka nemaju vrednosno značenje, već isključivo opisuju njihov odnos prema ostalim važnim političkim akterima. Stoga, „ekstremna“ stranka je prosto najbliža kraju dimenzije politike, bez obira na to koliko je zapravo udaljena od ovog kraja.

parlamentarnih izbora. U ovom periodu je SRS imao izrazito nekonzistentnu politiku koja je delimično pokazivala smanjenu, a delimično povećanu suprotstavljenost očekivanjima Zapada. Nakon 2007. godine, ova stranka je ponovo i jasno umeravala svoju politiku. Ovo je očigledan problem za analizu stranaka kao racionalnih aktera. Nadalje sugerišem dodatnu argumentaciju koja može da pomogne razumevanje ovog problema.

Izazov za rad SRS-a je bilo odsustvo predsednika stranke. Formalni lider stranke, Šešelj, nije bio neposredno prisutan u kampanjama stranke, pred biračima, ali je zadržao nameru da kontroliše rad visokih stranačkih predstavnika. Šešelj je objašnjavao da su pojedini stranački prvaci, u koje spadaju Aleksandar Vučić i Maja Gojković, nameravali u kampanjama da prikriju stranački identitet (Mihailović 2016). Šešelj ih je lično kontaktirao iz Haga i zahtevao da ovo ne čine. Ovi slučajevi mogu da pojasne razloge varijacija u radikalskom pozicioniranju u vreme Šešeljevog odsustva. On je imao nepotpunu kontrolu nad strankom i ograničavao je rad funkcionera u meri u kojoj je mogao, u odustvu i tek kada bi, po njegovom sudu, oni značajno odstupali od stranačke ideologije. Međutim, pomenuti funkcioneri su delimično uspevali da sprovedu u praksu ideje različite od Šešeljevih, makar dok ih Šešelj nije ukorio. Takođe, Vladimir Đukanović, dugogodišnji istaknuti član SRS-a i SNS-a, je objašnjavao da je stranka otkazivala poslušnost Šešelju i izbegavala da do kraja poštuje njegove naloge (Mihailović 2015). Funkcioneri stranke su organizovali konferencije za javnost i zvanično su zastupali stavove koje je odobravao Šešelj. Međutim, oni su bili svesni nepopularnosti Šešeljeve politike i njene udaljenosti od prosečnih birača, te su sami nastojali da Šešeljeve ideje ne dospeju do medija, pravdajući ovo cenzurom medija (Mihailović 2015).

Ipak, ključni problem u SRS-u koji je, po Šešelju, doveo do rasepa stranke je bila namera Tomislava Nikolića da u NSRS glasa za SSP, dok je Šešelj zahtevao da se ovo ne čini (Mihailović 2016). Šešelj je, čak, tvrdio da se Nikolić dogovorio sa Božidarom Đelićem iz DS-a o glasanju za SSP. Sve pomenute situacije ukazuju na to kako je moglo da dođe do opisane nekonzistentnosti u politici SRS-a, u vreme Šešeljevog suđenja u Hagu. Visoki funkcioneri stranke su racionalno otkazivali poslušnost lideru, ali ih je i Šešelj sa zakašnjenjem disciplinovao. Oni, takođe, nisu bili spremni da se u potpunosti odmetnu od pređašnje radikalske politike, jer su rizikovali

odmazdu partije. Ovo je unutrašnji problem stranke koji je posve jedinstvene prirode i koji može da doprinese objašnjenju izostanka konzistentne promene pozicioniranja SRS-a, u skladu sa vizijom racionalnog pristupa stranačkom delovanju. Ipak, unutrašnji problemi u radu i organizovanju SRS-a su uspeli da odlože promene pozicija SRS-a, ali nisu promenili podsticaje koje je stranka imala da se približi centru, u dužem roku.

Poglavlje 8. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Mirka Cvetkovića

Ovo poglavlje opisuje i analizira pozicioniranja najvažnijih stranaka u Srbiji u toku rada vlade Mirka Cvetkovića, 2008–12. godine. Poglavlje sagledava pozicioniranje DS–a, koji je predvodio vladu, i SNS–a, koji je postao jedna od dve najvažnije stranke i glavni izazivač vlasti. Poglavlje će objasniti da su obe stranke tokom najvećeg dela ovog perioda težile političkom centru, odnosno uvažavale i proevropsku i prokosovsku politiku. Međutim, bilo je i udaljavanja od centra. DS, koji je bio na vlasti, bio je prinuđen da se, zbog povinovanja očekivanjima Zapada, udaljava od centra i čini ustupke prokosovskoj politici. Ova udaljavanja su bila neželjena i DS se trudio da prikrije faktičko povinovanje Zapadu svojom retorikom. Sa druge strane, SNS, koji nije bio na vlasti i nije bio prinuđen da bira između dva politička cilja, mogao je da izbegava udaljavanje od centra. Obe stranke su u periodima imale političke karte koje su uticali na njihovo pozicioniranje.

Pre opisa pozicioniranja DS–a i SNS–a, dajem kratku napomenu o politici DSS–a. Ova stranka je u toku Cvetkovićevog mandata suštinski zadržala poziciju koju je imala pre izbora 2008. godine. Međutim, postojao je jedan kratak period koji je predstavljao delimičan izuzetak od politike oponiranja procesu pristupanja EU, a bio je u toku samih pregovora o vladi, nakon izbora 2008. godine. Naime, tada je DSS sugerisao da je spreman da odstupi od svoje politike koja je izrazito udaljena od EU kraja dimenzije politike. Krajem maja, nakon okončanja izbora, a pre formiranja nove vlade, portparol DSS–a Mladenović je objašnjavao:

Stav DSS–a o SSP–u je nepromenjen, ali smo spremni da dođemo do kompromisnog rešenja u razgovorima sa budućim koalicionim partnerima. [...] Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju je veoma važna tema. Razgovaraćemo o tome, iznećemo argumentaciju i očekujemo da ćemo doći do kompromisnog rešenja. Važno je da Srbija dobije nacionalno odgovornu vladu i pozivam SPS–PUPS–JS da ne oklevaju u pravljenju koalicija i izraze jasnu političku volju. Mi nikoga ne teramo da razgovara sa nama, a za nas nijedna tema, pa ni SSP, nije stvar o kojoj se ne može razgovarati. (Jevremović i Nikolić 2008)

Dakle, portparol DSS-a je ostavljao mogućnost da stranka odustane od protivljenja SSP-u. Kompromis, koji je DSS želeo da napravi, je, naravno, posledica namere DSS-a da sa SRS-om i SPS-om načini koaliciju. Stoga je udaljavanje od prethodno deklarisanе pozicije DSS-a kompenzovano za ovu stranku očekivanim dobitkom od osvajanja vlasti. Gubitak za DSS bi bio mali, jer bi, po tvrdnjama Mladenovića, formirana vlada bila „nacionalno odgovorna“. Ovo implicira da bi bila bliža kraju K, nego EU, dimenzije politike. Sa druge strane, malo udaljavanje od deklarisanе pozicije na dimenziji bi bilo više nego nadoknađeno koristima od vlasti.

Ipak, u narednim danima je koalicija SRS-a sa DSS-om i SPS-om delovala sve manje izvesno. U SPS-u je postojala podela na dve struje: jedna, bliža EU kraju i za koaliciju sa DS-om i druga, protiv saradnje sa DS-om, i okupljena oko starijih kadrova stranke. Ako je SPS oklevao da se izjasni o budućim partnerima, a formiranje vlade odlagano, to je značajnim delom i zbog straha koji je postojao unutar ove stranke od toga kako bi se iznenadno priklanjanje DS-u odrazilo na reputaciju stranke. DS se, takođe, suočavao sa sličnim problemom. Tako je potpredsednik odlazeće vlade Đelić već prvog juna najvio da je uveren da će Srbija ubrzo dobiti socijalno odgovornu i proevropsku vladu koja će obezbediti napredak i boriti se za Kosovo („Za nekoliko nedelja proevropska vlada“ 2008), a slične najave je ubrzo napravio i predsednik Tadić. Ovo isticanje elementa socijalne odgovornosti u prvi plan je sugestija priprema za buduću koaliciju sa SPS-om.

U ovakvim okolnostima, DSS se vrlo brzo vratio već poznatoj politici protivljenja SSP-u i nastavku procesa pristupanja. Već početkom juna DSS je objavio pravnu analizu u kojoj je objašnjavao da SSP i istovremeno potpisani Prelazni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima „sadrže suštinske nedostatke zbog kojih su pravno nevažeći, odnosno pravno nepostojeći“ („SSP pravno nevažeći i nepostojeći“ 2008). Takođe, DSS je objašnjavao da su EU i njene članice „drastično prekršile međunarodno pravo i posebno pravno obavezujuću Rezoluciju 1244 SB“ („I slanje misije Evropske unije...“ 2008).

Dakle, pošto su izgledi da DSS formira koaliciju opali, stranka se vratila snažnoj afirmaciji principa kojima je bila privržena i pre izbora. Opširna pravna analiza koju je DSS, zajedno sa NS-om, načinio je zvanično bila upućena drugim strankama kojima je nudila koaliciju. Međutim, jasno je da su u tim trenucima šanse da dođe do „nacionalno

odgovorne“ koalicije bile manje nego ikada. Stoga je svrha pravne analize SSP–a od strane DSS–a bila zapravo da reafirmiše privrženost pređašnjoj poziciji stranke koja je mogla da deluje upitno nakon iznenadne otvorenosti za razgovore o SSP–u. Otuda i snažne osude politike EU.

Ova kratka analiza predstavlja jedino pomeranje DSS–a, nakon izbora 2008. godine, iako veoma kratkotrajno. Ona pokazuje da su politike i pozicije koje stranke zauzimaju od sekundarnog značaja u odnosu na računanje koristi. Da je zaista politika protivljenja SSP–u i nastavku integracije ono za šta je DSS najviše mario, ne bi bio spreman da odustaje od nje, zarad vlasti. Ovaj primer osnažuje daunsovsko rezonovanje da se politike formulišu radi osvajanja vlasti, a ne obrnuto. Nakon ovog kratkog osvrta na stavove DSS–a, poglavlje će se dalje baviti prvenstveno DS–om, koji je bio na vlasti, pa onda i SNS–om.

Poglavljje je organizovano na sledeći način. U odeljcima 8.1 do 8.4 biće opisana i analizirana politika i pozicioniranje DS–a, i to redom, tokom 2008, 2009, 2010. i 2011. godine. Nakon toga, odeljak 8.5 izvodi zaključak o pozicijama DS–a i diskutuje o udaljavanjima od centra. Konačno, odeljak 8.6 analizira politike i pomeranja SNS–a tokom Cvetkovićevog mandata.

8.1 Pozicioniranje DS–a u 2008. godini

Ovaj odeljak opisuje politiku i pozicioniranje DS–a u 2008. godini. DS je originalno nameravao da izbalansira proevropsku i prokosovsku politiku. Međutim, DS je akcijama Unije bio primoran da bira između dva cilja. DS je faktički birao naklonost Uniji, ali je ovo retorički prikrivao. Konačno, krajem 2008. godine, DS je taktizirao da ne čini puno proevropskih koraka, kako se ne bi izrazito i očigledno udaljio od političkog centra. Ove tvrdnje traže dublju analizu koja dalje sledi u odeljku.

DS je nameravao da zastupa i proevropsku i prokosovsku politiku. Đelić je u prvoj polovini juna bio u trodnevnoj poseti Briselu, u toku koje je izražavao ambicije da Srbija do kraja tadašnje godine stekne status kandidata za članstvo u Uniji, a da pregovore započne sledejuće godine. Predstavnici DS–a su, takođe, nedvosmisleno izražavali nade da će doći do isporučivanja svih preostalih optuženika Haškom sudu, što

bi okončalo nedovršene obaveze Srbije. Međutim, ova, izrazito proevropski nagoveštena politika, je bila praćena namerama da Srbija nastavi prokosovsku „borbu“ na međunarodnom planu. U drugoj polovini juna je generalni sekretar UN–a Ki–Mun predlagao promenu strukture međunarodne misije na Kosovu, po kojoj je UN trebalo da ima manju ulogu, a da se poveća prostor za odgovornost misije EU. Slično već ranijoj praksi podele uloga u DS–u (v. odeljak 7.2), Jeremić i Tadić su prvenstveno bili ti koji su oponirali ovoj ideji.

Tako je Tadić preneo Ki–Munu stavove da, dok se ne pronađe kompromisno rešenje za Kosovo, institucije UN–a treba da imaju ključnu ulogu u regionu (D. Milošević 2008). On je i prisustvovao sednici SBUN–a, na kojoj je objašnjavao da ne postoji ikakav, pravni ili politički, osnov da se odgovornosti međunarodnih misija rekonfigurišu bez odobrenja SBUN–a. Tadić je isticao da generalni sekretar UN–a nema nadležnosti da samostalno rekonfiguriše međunarodnu misiju, bez odluke SBUN–a. Jeremić je objašnjavao da se Srbija protivi svim planovima koji bi sprovođili Ahtisarijev plan, sugerišući da bi misija EU na Kosovu činila upravo to („Nema prelaska srpske crvene linije“ 2008). On je podsećao da Ahtisarijev plan nije odobren od UN–a, zahvaljujući protivljenju Srbije i Rusije, a da je Srbija spemna za razgovore u okviru UN–a, bez ugrožavanja suvereniteta.

Međutim, državni vrh Srbije, predvođen članovima DS–a, je ubrzo počeo da menja poziciju. Ova promena je bila izazvana politikom EU i Zapada. Naime, iako nije stvoren pravni osnov za rekonfiguraciju međunarodne misije na Kosovu, EU je bio rešen da do ove promene dođe. Ovo se vidi i u izjavi francuskog ministra inostranih poslova Kušnera, prilikom susreta sa srpskim kolegom Jeremićem u julu: „Malo je čudno što srpski prijatelji žele da nas učine nezakonitim, i to nas – koji želimo da oni dođu kod nas“ (Milošević 2008a). Zaista, do transfera tehničkih sredstava i prostorija UNMIK–a misiji EU došlo je potpisivanjem memoranduma 18. avgusta. Izvesnost dolazeće promene međunarodne misije na Kosovu je izazvala promenu pozicije vladajućeg DS–a.

Faktičko i iznuđeno pomeranje DS–a od centra. DS je nastojao da zadrži centralnu poziciju i da bude privržen i Evropi i Kosovu. Ipak, potezi državnog vrha su faktički blago naginjali EU kraju politike. Tadić, Đelić i Jeremić su i dalje tvrdili da su Evropa i Kosovo odvojeni problemi, da se Srbija ne odriče ijednog cilja, te da je

privrženost međunarodnom pravu. Na primer, sredinom jula je Vlada RS prosledila NSRS Predlog rezolucije o Pokrajini (Kosovu), u kojoj se ponovo afirmišu od ranije poznati principi: privrženost Rezoluciji SBUN-a 1244, ništavnost akata koji proističu iz tzv. „Ustava Republike Kosovo“, privrženost suverenitetu, teritorijalnom integritetu i Ustavu RS i da međunarodni sporazumi moraju biti u skladu sa državnim politikom prema Kosovu. Osim ovoga, vladin predlog rezolucije objašnjava da je SSP u skladu sa Rezolucijom 1244, jer se u tački 135 poziva na pomenutu Rezoluciju. Staviše, ministar Jeremić je izjavio: „Ja to [da EU traži od Srbije priznanje Kosova] ne očekujem, ali hipotetički, ako se to desi – Srbija će reći ne“ („'Ne' Uniji ako traži...“ 2008).

Međutim, politički vrh je izbegavao suprotstavljanje Zapadu po pitanju Kosova. Pomenutu izjavu Jeremić je dao ruskoj agenciji Interfaks. Takođe, Jeremić je na sastanku sa Kušnerom kao temu razgovora imao evropsku perspektivu, a ne nezavisnost Kosova, koju je Francuska prihvatila. Svega nekoliko dana kasnije doneta je odluka o vraćanju ambasadora u evropske zemlje koje su priznale nezavisnost Kosova. Da izbor tema nije slučajna sugeriše i činjenica da se Jeremić već dan nakon susreta sa Kušnerom, susreo u Moskvi sa Lavrovim, kada su obojica kritikovala jednostrano proglašenje nezavisnosti.

Konačno, Srbija je odstupila od protivljenja misiji Euleksa na Kosovu, pošto je postalo jasno da će je svakako biti. Krajem jula Jeremić je objašnjavao da Srbija nije protiv nekog oblika prisustva misije EU u Srbiji, uključujući i Kosovo, ali da ovo mora da bude odobreno u SBUN-a. Dva dana kasnije, tvrdio je da Euleks ne sme da sprovodi Ahtisarijev plan. Početkom avgusta je još jasnije nastupio Tadić, tražeći da, pored odluke na SBUN-a, Međunarodni sud pravde (MSP) iznese svoje mišljenje o proglašenju nezavisnosti Kosova. Tadić je o ovoj temi tražio podršku i od SAD-a, sa čijim predsednikom Bušom je kratko razgovarao u prvoj polovini avgusta u Peking. Goran Bogdanović, ministar za Kosovo u Vladi RS, je još u prvoj polovini jula objašnjavao: „I Euleks je obuhvaćen rezolucijom – nema pravni osnov za delovanje i nije partner za razgovore, osim ako ne dobije legitimitet posebnom rezolucijom SB ili izmenom Rezolucije 1244“ (Mojić 2008).³⁸

Dakle, vlada DS-a se blago pomerila ka EU kraju dimenzije politike. Potez političkog vrha Srbije i DS-a je bio iznuđen: on je mogao da pokaže spremnost na

³⁸ Dakle, ova izjava je data više od mesec dana pre zvaničnog uvođenja Euleksa.

održavanje najboljih mogućih odnosa prema Zapadu i Uniji, ali da „zažmuri“ na potez Unije koji ide u prilog nezavisnosti Kosova i umanjuje sredstva Srbije da mu formalno oponira; ili da, zarad privrženosti očuvanju suvereniteta nad Kosovom, odbaci nastavak pristupanja, kao što je i Kušner sugerisao nakon susreta sa Jeremićem. Vlada DS-a je suštinski pokazala da preferira prvu akciju. Ipak, ona je nastojala da ostane što je moguće bliže centru. Otuda ponavljanje poznatih principa privrženosti „borbi“ za Kosovo u predlogu vladine rezolucije, iako su oni već ranije bili više puta izraženi i sadržani u Ustavu RS. Štaviše, Jeremićeva retorika koja naizgled preferira Kosovo nad EU je samo trebalo da svojom oštrinom prikrije i kompenzuje faktičko pomeranje ka EU kraju dimenzije. Konačno, pomeranje DS-a nije odgovaralo preferencijama stranke i nije izazvano strateškim rezonovanjem na političkoj sceni Srbije. Ono je podstaknuto od strane Unije, a DS je nastojao da zadrži centralno pozicioniranje u Srbiji.

Jeremićeva izjava u kojoj pokazuje preferenciju Kosova nad Unijom nije bila usamljena ili samo odraz ličnih preferencija. U septembru i oktobru su Tadić i Jeremić predvodili intenzivne diplomatske napore na multilateralnom planu da se o jednostranom proglašenju nezavisnosti Kosova izjasni MSP. O ovome je Tadić izjavio: „Srbija ne može biti, kada je reč o toj inicijativi, uslovljavana na bilo koji način, pa čak i članstvom u EU, jer svaka zemlja ima suvereno pravo da brani svoj teritorijalni integritet i suverenitet“ („Ubeđivaćemo Ameriku“ 2008). Ovi napori su okončani rezultatom koji je Srbija proglasila diplomatskom pobedom – izglasavanjem u prvoj polovini oktobra rezolucije u UN-u da se konsultuje pomenuti MSP. U sledećim danima Jeremić je nastavio da sugeriše preferenciju Kosova. U drugoj polovini oktobra Jeremić je objašnjavao da će Srbija nastaviti diplomatske napore za približavanje EU i na odbrani Kosova, ali da će EU biti spoljnopolitički cilj broj dva („Misija i integracije u EU – odvojeni“ 2008). U decembru je sugerisao slično, tvrdeći: „Ukoliko bi došlo do preklapanja ili uslovljavanja, Srbija bi se našla u izuzetno složenoj situaciji, koja bi za posledicu imala ozbiljne probleme u integraciji zapadnog Balkana u EU“ („Najvažnija veza sa Rusijom!“ 2008). Na samom kraju 2008. godine Jeremić je tvrdio da će „odbrana suvereniteta i teritorijalnog integriteta“ biti najvažniji zadatak svake demokratski izabrane vlade („Ključan je odnos između...“ 2008). Đelić je početkom 2009. godine takođe tvrdio da Srbija neće pristati na bilo kakve ucene oko Kosova zarad nastavka procesa integracije („Vladajuća većina je stabilna“ 2009).

Retorika DS-a i stvarne preferencije. Za politički vrh Srbije predvođen DS-om je Kosovo očigledno imalo veliku vrednost. Međutim, svojim akcijama je DS-ova vlast pokazivala preferenciju integracije nad Kosovom. Na vrednost Kosova ukazuje intenzivna međunarodna komunikacija Tadića i Jeremića da se UN konsultuje sa Međunarodnim sudom pravde. Za obojicu je pomenuta tema bila glavna na sastancima, među kojima su obojica veliki značaj pridavali ubeđivanju SAD-a. Međutim, retorika političkog vrha je bila tvrđa nego akcije i na ovo ukazuje više činjenica o politici vlasti koje će dalje biti objašnjene. Prvo, početkom septembra je ušao u proceduru u NSRS vladin predlog zakona o ratifikaciji SSP-a. SRS je predložio novi član kojim bi se preciziralo da Srbija, kao pravni sledbenik Jugoslavije, razume SSP kao potvrdu teritorijalnog integriteta, odnosno suvereniteta nad Kosovom u skladu sa Rezolucijom 1244. Vlada nije prihvatila ovaj amandman koji bi joj očigledno vezao ruke u daljem procesu EU integracije.

Osim ovoga, uslovi DS-a za realizaciju misije Euleks su bili čvršći na rečima nego na delu. Tadić, a zatim Jeremić i Bogdanović su tražili ispunjenje tri uslova za prihvatanje misije Euleks: da bude prihvaćena u UN-u, da ne sprovodi Ahtisarijev plan i da bude statusno neutralna. Ipak, ambasador SAD-a u Beogradu Manter je tvrdio da je Jeremić tokom posete SAD-u obećao nekolicini tamošnjih zvaničnika, uključujući državnog sekretara Kondolizu Rajs, da će misija Euleksa biti realizovana na čitavoj teritoriji Kosova, te da predstavnici njegove države drže Jeremića za reč. Ovo nije bila usamljena sugestija političkog vrha Srbije (Jevremović 2008a). Osim ovoga, krajem oktobra je prema Ahtisarijevom planu potpisan sporazum o demarkaciji granice između Makedonije i Kosova. Prethodno je krajem marta iste godine Komisija za spoljne poslove Evropskog parlamenta pozvala da se tehnička demarkacija sprovede upravo u skladu sa Ahtisarijevim planom. Zvanični Beograd nije na bilo kakav način reagovao na ono što je, sudeći po izjavama, trebalo da bude suprotstavljeno kosovskoj politici Srbije: ugrožavanje suvereniteta u skladu sa Ahtisarijevim planom.

Takođe, politički vrh Srbije nije pokoleban u odnosu prema Euleksu i nakon najave Doris Pak, predsednika delegacije EP-a za Jugoistočnu Evropu, da ova misija neće prejudicirati status Kosova i da će postojati u skladu sa Rezolucijom 1244, ali da će delovati na osnovu Ahtisarijevog plana („Nema veze sa statusom...” 2008). Po njoj, Euleks je trebalo da doprinese sprovođenju Ahtisarijevog plana u važnim oblastima koje

uključuju decentralizaciju, rad pravosuđa i zaštitu manjina, a Srbija bi trebalo da prihvati misiju, ako želi unapređivanje odnosa sa Unijom.

Dalje, Euleks misija nije samo dopunjavala UNMIK, već ga je zamenjivala u nadležnostima. Na primer, ambasador Francuske u Srbiji, Žan-Fransoa Teral, tvrdio je da Euleks može da bude „pod kišobranom UN i u okviru Rezolucije 1244“ („Euleks ima da bude...“ 2008). Međutim, već od 9. decembra, kada je Euleks zvanično počeo da deluje na Kosovu, njegovi predstavnici su od UNMIK funkcionera preuzeli delovanje na terenu. Ovo je uključivalo policajce, tužioce, sudije i carinske službenike. Šef UNMIK-a, Lamberto Zanijer, je trebalo da, pre sastanka sa ministrom Jeremićem, informiše vladu Kosova o već vođenim razgovorima sa Jeremićem u UN-u (Gujaničić 2009c). Takođe, po tvrdnjama portparola UNMIK-a Aleksandra Ivanka, Zanijer nije mogao direktno da vodi razgovore o oblastima policije, pravosuđa i carina, jer ove oblasti više nisu bile u nadležnosti UNMIK-a. Ovo je veoma neobično, ako je pretpostavka da Euleks operiše pod okriljem UN-a.

Dalje, misija Euleks nije bila isključivo Evropska, već i Američka. Naime, Savet ministara EU je još sredinom oktobra usvojio dokument o angažovanju SAD-a. Neke druge zemlje su, takođe, pokazale interesovanje za učešće u misiji, ali ne Rusija („EU i SAD dele tapiju...“ 2008).³⁹ Dakle, Euleks misija na Kosovu nije realizovana samo zato što se teritorija nalazi u neposrednom susedstvu Unije. Da je namera Zapada bila da „očuva“ suverenitet Srbije nad Kosovom, sigurno bi bilo moguće naći odgovarajući *modus operandi* međunarodnog prisustva u okviru institucija UN-a. Takođe, Rusija je po izjavama predstavnika Beograda, uključujući Jeremića, bila glavna snaga koja je sprečavala prihvatanje proindependističkih ideja u UN-u. Da je Beograd preferirao Kosovo nad Unijom, ne bi prihvatio rešenje koje eliminiše Rusiju.

Početak 2009. godine nizozemski poslanik u EP-u Jost Lagendik je u ovoj instituciji pokrenuo nacrt rezolucije koja ide na ruku nezavisnosti Kosova i koja je u februaru prihvaćena sa 424 prema 133 glasa. Ona uključuje pozive evropskim državama da priznaju Kosovo, ističe posvećenost stabilnosti Kosova, nudi mu perspektivu članstva u Uniji i konstatuje da UNMIK nema ili će uskoro ostati bez nadležnosti u nekoliko, već pomenutih, oblasti (Evropski parlament 2009). Lagendik je izjavio: „Euleks nije statusno neutralan i trebalo bi da završi posao zbog kojeg je i prvobitno

³⁹ Ovo su bile Kanada, Norveška, Švajcarska i Turska.

angažovan: da pomogne kosovskim vlastima u jačanju sudske i policijske vlasti i carinskih službi“ („Pomažu Prištini da definiše Euleks“ 2009). Takođe, amandmani na predlog rezolucije koji idu na ruku Srbije, da „Ahtisarijev paket nije usvojen u Savetu bezbednosti“, ili da „status Kosova nije priznat od međunarodnih organizacija, nisu prihvaćeni.

Kako je srpski vrh sastavljen od DS-a primio početak rada misije Euleks? Ministar Bogdanović je početkom decembra objašnjavao da Srbi razmeštanjem Euleksa dobijaju mnogo, „pre svega zato što se time reafirmiše Rezolucija 1244 SBUN“ (Milošević 2008b). Takođe, po njemu, „Srbija je sporazumom uspeła da zaštiti svoje i interese srpske zajednice na Kosovu u oblasti policije, pravosuđa, carine [...]“. Đelić je tvrdio: „Misija [Euleks] je kao statusno neutralna odobrena u SB UN, neće sprovoditi Ahtisarijev plan i rukovodiće se planom o šest tačaka.“ Jeremić je više puta tvrdio da Euleks garantuje integritet Srbije (Milošević 2008b).

Dakle, DS je imao više razloga i prilika da se uveri da politika koja ide na ruku dobrim odnosima sa Unijom dolazi u konflikt sa namerama da se „očuva“ suverenitet Srbije nad Kosovom. Takođe je evidentno da je DS namerno ignorisao implikacije operisanja Euleks misije na Kosovu po suverenitet Srbije nad teritorijom. Stoga je DS pokazao da, uprkos privrženosti „borbi“ za Kosovo, ipak preferira Uniju. Oštra retorika prema EU koju je u prvom redu demonstrirao Jeremić je imala dve funkcije. Prvo, prema međunarodnoj zajednici je predstavljala blef. Osim ovoga, prema biračima u Srbiji je predstavljala nameru da, dok je god moguće, stranka ostane što bliže centru, iako je skretala ka EU kraju dimenzije politike.

Proevropska politika DS-a u 2008. godini. Opis pozicioniranja DS-a tokom 2008. godine ne bi bio potpun bez osvrtnja na njenu proevropsku politiku, pored prokosovske. Ovim segmentom se i dalje najviše bavio Đelić, ali je ona daleko manje zaokupljala javno delovanje stranke od kosovske politike. Ipak, ovo je najverovatnija posledica činjenice da je u toj godini bilo opisanih promena prisustva međunarodne zajednice na Kosovu i konsultacija koje su do ovoga dovele. DS je pokazivao nameru da ubrza proces pristupanja Uniji.

U drugoj polovini septembra Đelić je najavio da će Srbija početi jednostrano da primenjuje SSP. Ovo je trebalo da bude učinjeno u nameri da se nadomesti zaostajanje u procesu pristupanja koje je nastalo usled neprihvatanja od strane Saveta ministara EU da

se odmrzne Prelazni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima sa Srbijom.⁴⁰ O ovome je Vlada RS jednoglasno pozitivno odlučila u drugoj polovini oktobra. Tada je Đelić prokomentarisao da je ovim činom Srbija pokazala „spremnost za sledeći korak – dobijanje statusa kandidata za EU“, i da će se „time uštedeti vreme“ („Korak za kandidaturu“ 2008). Đelić je, takođe, nagovestio da će EU sa svoje strane nezvanično primenjivati SSP. Cilj ovih napora je, po njemu, bio da se skрати period od početka formalne primene SSP–a, do dobijanja statusa kandidata. Jeremić se isto tako zalagao za nastavak procesa pristupanja Srbije, iako se ovom temom manje bavio. Tako je u decembru u intervjuu za nemački magazin upozoravao: „Naše pristupanje Uniji je na ledu. Ako se to uskoro ne promeni, narod će postati uznemiren. Narod nas je izabrao zato što smo mu predstavili evropsku perspektivu“ (Milošević 2008c).

Namerno usporavanje procesa integracije od strane DS–a. U dosadašnjem tekstu je argumentovano da je DS pokazao preferenciju EU nad Kosovom. U svetlu ove činjenice se nameće problem: zašto je DS u toku 2008. godine malo učinio da se ispune formalni uslovi koji bi Srbiju približili Uniji i uključili je na „belu“ šengensku listu? Potpredsednik Vlade RS Đelić je sugerisao da će Srbija dobiti „beli“ šengen do kraja 2008. godine. Da bi se ovo dogodilo bilo je potrebno da Srbija donese potrebna akta do kraja septembra, kada je Žak Baro, evropski komesar, trebalo da sačini izveštaj o napretku kandidata. Zaista, predlozi zakona su ušli u proceduru u NSRS već u prvoj polovini 2008. godine. Ipak, rasprava o njima i nije otvarana, a do oktobra su predlozi vlade čak dva puta povlačeni. Sâm Đelić je krajem oktobra konstatovao da je najveći problem u radu na evropskoj agendi vlade bio u tome što je od oko pedeset zakona koje je trebalo usvojiti, NSRS izglasala samo dva (Milenković 2008č). Opravdanje za neefikasnost u donošenju zakona je vladajućoj koaliciji u Srbiji bila „opstrukcija“ rada parlamenta od strane SRS–a. Naravno, nije jasno kako bi manjina u parlamentu mogla ovo da postigne, ako je postojala rešenost većine da se usvoje zakoni, kao i zašto su zakoni uopšte povlačeni. O „opstrukciji“ opozicije je poslanik LDP–a Vladan Batić lepo rekao: „Opstrukcija je, izgleda, odgovarala vladajućoj koaliciji, jer njenih poslanika nema dovoljno. Neki su u Savetu Evrope, neki na privatnim putovanjima, dok su se neki razbežali na sve strane (Milenković 2008b)“

⁴⁰ Ovaj sporazum se kolokvijalno u Srbiji naziva „Prelazni trgovinski sporazum“ sa Srbijom.

Koji je razlog ove, očigledno male posvećenosti vlade cilju približavanja Uniji, koji je trebalo da bude značajan i, kao što je objašnjeno u prethodnom tekstu, preferiran u odnosu na cilj „očuvanja“ Kosova? Da li ovo osporava vrednost Unije za vladu DS-a? Nadalje ću objasniti da je usporavanje približavanja Uniji taktičke prirode. Vlada DS-a nije želela da se osetno i očigledno udalji od političkog centra time što bi pokazala entuzijazam da radi na evropskoj agendi. Objašnjavam dva argumenta: prvo, unutrašnje promene u Srbiji nisu bile dovoljne da u 2008. godini Srbija načini opipljivo približavanje Uniji, i drugo, politički vrh DS-a i Srbije je unapred nagoveštavao da će u sledejućoj, 2009. godini načiniti pomenuto približavanje. Dalje objašnjavam ove argumente.

Za početak, primena SSP-a je bila blokirana u 2008. godini zahvaljujući nevoljnosti barem jedne države Unije (Nizozemske) da prihvati manje od pune saradnje Srbije sa Haškim sudom. Za Nizozemsku je puna saradnja sa Sudom podrazumevala hapšenje i izručenje optuženih Ratka Mladića i Gorana Hadžića. Tek je sredinom jula 2009. godine parlament ove države prihvatio i preporučio da se razmotri ukidanje viza za nove države nečlanice Unije, između ostalog, kako bi se pozitivnim stavom ohrabrilo stanovništvo Srbije. Međutim, čak je i tada bila nevoljna da odmrzne primenu SSP-a sa Srbijom. Dakle, u 2008. godini Srbija nije mogla da prihvatanjem EU normi osigura približavanje Uniji. Čak i nakon hapšenja Radovana Karadžića u drugoj polovini jula, članice Unije nisu prihvatile početak primene već potpisanih sporazuma sa Srbijom.

Sa druge strane, izrazito proevropsko vođenje politike Srbije bi moglo da učini prokosovsku politiku nekredibilnom. Radi podsećanja, Srbija je „blefirala“ da preferira Kosovo nad Unijom, u vreme kada se na nivou UN-a raspravljalo o rekonfiguraciji misije na Kosovu i konsultovanju sa MSP. Na primer, Tanja Fajon, poslanik EP-a iz Slovenije, je u septembru 2009. godine navodila neispunjene kriterijume za „beli“ šengen Srbije, u koje je spadala saradnja sa Euleksom („Prioritet šengen zona“ 2009). Ako bi Srbija istovremeno intenzivno radila na donošenju zakona i ispunjenju očekivanja Unije, ona bi potkopala deklarisanu odanost prokosovskoj politici. Vlada RS bi time otvoreno pokazala preferenciju prema Uniji, a ne bi, kao što je bio slučaj, samo „žmurila“ na suprotstavljenost prokosovske i proevropske politike.

Drugi argument koji sugerše namerno taktiziranje DS-a po pitanju odnosa prema Uniji jeste da su predstavnici stranke unapred najavljivali da će sledejuće, 2009.

godine učiniti željeno približavanje Uniji. Jeremić je još krajem oktobra 2008. godine tvrdio da je saradnja sa Sudom u Hagu preduslov za integraciju, „što ćemo prevazići 2009.“ („Misija i integracije u EU – odvojeni“ 2008). Sredinom decembra on je, takođe, tvrdio „da će apsolutni prioritet spoljne politike vlade u narednoj godini biti da Srbija postane kandidat za članstvo u EU i dospe na belu šengen listu“ (*sic*, „Najvažnija veza sa Rusijom!“ 2008). Đelić je krajem godine nagoveštavao da će Srbija u sledejućoj aplicirati za status kandidata za članstvo u EU. Takođe, on je najavljavao da će država u danima koji slede nastaviti na ulaže napore da Nizozemska promeni stav prema Srbiji: „Holandija će biti suočena u nedeljama i mesecima koji dolaze sa sve obimnijim dokazima da Srbija radi sve što je u njenoj moći da zaokruži saradnju sa Haškim tribunalom“ („Đelić: Srbija dogodine aplicira...“ 2008).

Dakle, DS je do kraja 2008. godine tvrdio da preferira Kosovo nad Unijom (v. ranije, u odeljku), ali je nagoveštavao da će u sledejućoj godini učiniti približavanje Uniji i prioritetno ispuniti uslove za ovo. Ovakvo ponašanje bi obično bilo tumačeno kao odraz neracionalnog čoveka. Međutim, sva je prilika da je državni vrh Srbije promišljao politiku i namerno birao politiku koja je predstavljena. Stoga se potpuni preokret preferencija u kasnijem trenutku može objasniti samo kao posledica velikih trenutnih troškova koje bi kratkoročno izazvalo izrazito zastupanje proevropske politike. Ovo ukazuje na namerno taktiziranje u vođenju proevropske politike DS-a. Stranka nije želela da, u trenutku kada prikriveno već bira EU umesto Kosova, dodatno se udalji od političkog centra vođenjem izrazite proevropske politike. DS se unapred pripremao da odgodi činjenje proevropskih poteza za vreme kada prođe uvođenje Euleksa. Kostovicova se slaže da je cena koju je Srbija morala da plati da bi dobila „beli“ šengen bila granica sa Kosovom (Kostovicova 2014), što ukazuje na koncesije države u prokosovskoj politici.

8.2 Pozicioniranje DS-a u 2009. godini

U ovom odeljku će biti opisana politika i pozicioniranje DS-a u 2009. godini. U prethodećem odeljku je objašnjavano da je DS faktički bio naklonjeniji Uniji nego Kosovu, ali je retorički ovo prikrijavao. U toku 2009. godine nije bilo taktiziranja DS-a

po pitanjima proevropske i prokosovske politike. Politika DS-a je bila konzistentnija i bez dramatičnih izjava koje bi nagoveštavale mogućnost zaokreta u stremljenju ciljevima.⁴¹ Oba politička cilja su ostala važna DS-u, ali je tokom čitave godine postojao mirniji ton u afirmaciji već poznatih ciljeva. Odsustvo taktiziranja je i posledica izostanka krupnih promena u odnosu međunarodne zajednice prema Kosovu, nakon što je prethodno implementirana misija Euleks. DS je pokazivao uvažavanje oba cilja, što ga smešta u politički centar, ali je ostao nešto bliži EU kraju dimenzije politike, nego K. U odeljku će biti prvo opisani proevropski elementi politike, a onda i prokosovski.

Proevropska politika DS-a. Novi ton u formulisanju političkih prioriteta je bio primetan već od početka 2009. godine. Boris Tadić je sredinom januara izjavio: „Članstvo u EU je najvažniji spoljnopolitički strateški cilj, ali Srbija mora istovremeno da učvršćuje i odnose sa Rusijom i SAD da bi ostvarila svoje vitalne nacionalne interese“ (Gujaničić 2009a). Ova izjava dobro oslikava pozicioniranje DS-a. Stranka se i dalje zalagala za članstvo u EU i odbranu suvereniteta na Kosovu. Međutim, verbalno je došlo do promene redosleda prioriteta u korist težnje ka članstvu u Uniji.⁴² Gotovo istovremeno se desio potez Ministarstva spoljnih poslova koji je odražavao privrženost Uniji. U ovoj organizaciji je oživljen Spoljnopolitički savet, a za novog predsednika tela je imenovana Sonja Liht. Ona je izjavila: „Prioritet Srbije su EU integracije, sve ostalo je u velikoj međuzavisnosti s tim ... i važno je da se odnosi u regionu shvate kao deo tog procesa“ (*sic*, Doderović 2009). Takođe, ostali novopostavljeni članovi ovog tela su bili izrazito proevropski orijentisani. Konačno, ministar Jeremić je u drugoj polovini januara izjavio: „U 2009. godini moramo biti kreativni, aktivni, svestrani i nepokolebljivi, jer ova godina mora biti godina strateškog iskoraka prema evropskoj budućnosti za Srbiju i ceo zapadni Balkan“ („Za evropski put Srbije“ 2009).

Tokom 2009. godine su se sporadično mogle čuti izjave koje su potvrđivale prioritet pristupanja Uniji za Srbiju. Jeremić je u junu izjavio: „Sve institucije u Srbiji veoma ozbiljno shvataju prioritet integracije u EU [...] Članstvo u EU je nas strateški cilj i mi ćemo nastaviti s našim naporima bez obzira na teškoće s kojima smo suočeni“

⁴¹ Kao što je objašnjavano u prethodnom odeljku, nagoveštaji zaokreta politike DS-a i odustajanja od Unije su bili taktičke prirode i posledica spoljašnjih dešavanja.

⁴² Naravno, kao što je objašnjavano u prethodnom odeljku, DS je suštinski preferirao EU nad Kosovom i ranije, ali je verbalno to prikrivao.

(„Liberalizacija nadohvat ruke“ 2009). Tadić je u novembru, povodom jubileja pada Berlinskog zida, izjavio da je članstvo u EU centralni strateški prioritet Srbije („Nema ujedinjene Evrope bez...“ 2009). U decembru je Jeremić, nakon sastanka sa Nizozemskim kolegom, izjavio: „Članstvo u EU je centralni prioritet Srbije, a Beograd od svih članica Unije očekuje podršku kakvu mu pruža Holandija“ (Raković 2009).

Srpske vlasti su imale veoma mlaku reakciju na formiranje Kosovskih bezbednosnih snaga (KBS). Formiranje ovih bezbednosnih snaga je počelo tokom 2008. godine u skladu sa Ahtisarijevim planom, ali je regrutovanje započelo u decembru iste godine. U januaru 2009. godine je Tadić uputio protesno pismo generalnom sekretaru UN-a, u kojemu je tvrdio da je prekršena Rezolucija 1244, da se sprovodi Ahtisarijev plan, kao i da je formiranje ovih snaga bezbednosna pretnja za Balkan (Gujaničić 2009b). Funkcioneri vlade RS su, takođe, bili kritični prema formiranju KBS-a, međutim sve je ostalo na kritikama. Kritike ovog, po tvrdnjama Beograda, sprovođenja Ahtisarijevog plana su brzo utihnule, bez ikakvih praktičnih posledica na politiku Srbije. Dakle, ovo je bila još jedna prilika da vlast DS-a delanjem potvrdi svoj redosled preferencija.

U 2009. godini su MUP Srbije i Euleks postigli dogovor o saradnji i razmeni informacija u policijskim oblastima koje uključuju borbu protiv organizovanog kriminala, krijumčarenje i trgovinu zbranim supstancama. Ovaj dogovor je proglašen 11. septembra i u političkom diskursu je označen kao „protokol“, ali on nije zvanično potpisan. Ministar Dačić je objasnio da će strane jednostavno primenjivati ovaj dogovor. Ovaj „protokol“ je označen kao važan korak u integraciji Srbije jer je primorao Beograd da prepozna „realnost na Kosovu“ (Kostovicova 2014).

Ipak, nije jasno u kojoj meri je i da li je uopšte ovaj dogovor po sebi predstavljao dokaz veće privrženosti vlasti u Beogradu Uniji nego Kosovu. Drugim rečima, Beograd nije njime učinio ustupak deklarisanom prokosovskoj politici veći nego što je do tog momenta napravio. Protokol je omogućavao da se ostvari saradnja institucija u policijskim oblastima, ali da se izbegnu teme koje su se ticale suvereniteta nad kosovskom teritorijom, a koje su bile osetljive i teške za usaglašavanje Beograda i Prištine. Ovaj sporazum su kritikovale kako prokosovske snage u Srbiji (Koštuničin DSS), tako i izrazito independistički orijentisan nevladin sektor na Kosovu. U Srbiji je ministar Bogdanović tvrdio da protokol predstavlja nastavak saradnje koja je postojala

sa UNMIK–om, te da Srbija nije priznala nezavisnost. Sa druge strane, predstavnici Euleksa su uveravali Prištinu da je sporazum u skladu sa ustavom Kosova.

Međutim, jedino što postizanje ovog dogovora pokazuje jeste da je Srbija zarad približavanja EU voljna da saraduje sa Euleksom, ta da nastavlja da „žmuri“ na faktičko sprovođenje Ahtisarijevog plana. Prethodno izrečene kritike na račun Euleksa, čak i od strane Tadića, nisu sprečile vlast predvođenu DS–om da unapređuje saradnju sa njim, u cilju povinovanja uslovima EU. Ovo nije novina u politici Beograda, kao što je već objašnjavano u prethodnom odeljku. U 2009. godini, Srbija je već prestala da isplaćuje međunarodni dug Kosova. Kosovo je, stupanjem u MMF, u junu preuzelo obavezu podmirivanja spoljnog duga, u skladu sa Ahtisarijevim planom (Helsinški odbor 2009). Pošto protokol sa Euleksom nije potpisan, to su obe strane mogle da ga interpretiraju u skladu sa sopstvenom politikom. Za zvanični Beograd je granica sa Kosovom bila „administrativna linija“. Ova fraza nije bila napuštena tokom 2009. godine. Na primer, u Izveštaju o napretku Srbije za 2010. godinu, koji je poticao od EK, tvrđeno je da administrativna linija („*administrative boundary line with Kosovo*“) nastavlja da bude problematična (Evropska komisija 2010, 53). Stoga, usaglašeni policijski protokol predstavlja samo nastavak politike koja je već signalizirana iz Beograda.

Krajem 2009. godine je približavanje Srbije Uniji izrazito dobilo na značaju u domaćoj politici. Prvo je EP odobrio izveštaj kojim se preporučuje dodeljivanje „belog“ šengena 12. novembra, a krajem meseca je ovo odobrio Savet ministara EU. „Beli“ šengen je za Srbiju počeo da važi od 19. decembra. Već 7. decembra je Savet ministara inostranih poslova odobrio stupanje na snagu Prelaznog trgovinskog sporazuma sa Srbijom. Ubrzo po stupanju na snagu ovog sporazuma, u drugoj polovini decembra, Srbija je donela odluku da podnese kandidaturu za članstvo u Uniji. Ova aplikacija je podneta 22. decembra. Sva ova dešavanja su praćena izrazitim aktivnostima vrha DS–a i Srbije. U njima je glavnu ulogu imao Đelić, zatim Tadić, ali i Jeremić. Tako je Đelić povodom dobijanja „belog“ šengena izjavio: „To pokazuje da više nema nedoumica oko evropske budućnosti zapadnog Balkana“ („Šengen u praznom dzepu“ 2009). Podnošenje kandidature za članstvo u Uniji je Tadić nazvao „istorijskim danom za Srbiju“ (Perišić 2009). Jeremić je, povodom ukidanja viza za boravak u Uniji, izjavio: „Srbija će od 19. decembra biti za korak bliže Evropskoj uniji, ali posao nije gotov i ostalo je još mnogo toga da se uradi“ („Zahtev za prijem u EU...“ 2009). Tokom

novembra i decembra je kosovski problem privremeno ostao zanemaren u aktivnostima pomenutog političkog vrha.

Prokosovska politika vlade u 2009. godini. Ipak, tokom 2009. godine Srbija nije odustala od „borbe“ za suverenitet nad kosovskom teritorijom. Politički vrh Srbije je bio privržen sličnim idejama kao i prethodeće godine, ali su diplomatske aktivnosti bile manjeg intenziteta. Ova promena je makar delimično bila izazvana odsustvom većih promena u međunarodnom prisustvu na Kosovu, kao što je bio slučaj u prethodećoj, 2008. godini. Politički vrh DS-a je, ipak, imao diplomatske aktivnosti kojima je nastojao da sprovede afirmisanje prokosovskih interesa.

Nakon što je ranije UN prihvatio da pribegne konsultativnom mišljenju MSP u Hagu o proglašenju nezavisnosti Kosova, Jeremić je krajem januara poslao pisma zemljama koje nisu priznale Kosovo (oko 80). U njima im je predlagao da podnesu MSP-u pisanu izjavu u kojoj bi obrazlagale svoje stavove o proglašenoj nezavisnosti. Jeremić je isticao argument da Kosovo ne može da bude slučaj *sui generis*, te da rešavanje ovog slučaja ima posledice na međunarodno pravo uopšte, a prihvatanje *ad hoc* nezavisnosti bi predstavljalo opasan presedan. Do kraja januara Jeremić je boravio u sedištu UN-a u Njujorku, gde je objašnjavao da misija Euleks treba da bude usklađena sa Rezolucijom 1244.

U drugoj polovini februara Jeremić je boravio u Moskvi, gde je objašnjavao strategiju kosovske politike Srbije. On je bio uveren da ne postoje šanse da MSP donese odluku suprotnu od interesa Srbije na Kosovu. Nakon ovakve presude, po Jeremiću, Kosovo neće više moći da bude priznato od ijedne druge države i neće biti deo međunarodnih organizacija. Po njemu, „[t]ada će se dogoditi situacija iz koje će postojati samo dva izlaza: ili će Kosovo ostati nekakva poludržava ili će otpočeti pregovore s Beogradom“ („Ako ne bude pritisaka...“ 2009).

U martu je predsednik Tadić boravio u Njujorku, gde je u UN-u pozivao države članice da se uzdrže od priznavanja Kosova sve dok MSP ne izađe sa svojim sudom o proglašenju nezavisnosti. Tadić se zalagao za od ranije poznate stavove o neophodnosti poštovanja Rezolucije 1244, kao i za novi dijalog u UN-u, uz podršku Euleksa. Tadić je delio Jeremićevo uverenje da nije važno koliko država zagovara bilo nezavisnost Kosova, bilo nepromenljivost granica. On je bio ubeđen da je međunarodno pravo na strani Srbije. U drugoj polovini maja Srbiju je posetio potpredsednik SAD-a Bajden.

Politički vrh Srbije predvođen Tadićem se tom prilikom zalagao za podršku SAD-a za proces integracije. Međutim, važna tema sastanka je bila i ta da SAD ne zahteva od Srbije priznanje Kosova radi nastavka unapređivanja odnosa i poboljšanja saradnje. Tadić je gostovao u Njujorku ponovo krajem septembra i zalagao se za obnavljanje dijaloga. On je isticao spremnost Srbije na kompromis o Kosovu, te da nije održivo rešenje u kojem jedna strana dobija sve, a druga sve gubi.

Jeremić je imao više aktivnosti na multilateralnom planu u kojima je bio fokusiran na kosovski problem. Središnja ideja njegovih diplomatskih aktivnosti je bilo pozivanje sagovornika da se uzdrže od priznanja Kosova do konsultativne odluke MSP. Tako je sredinom juna u UN-u pozivao da se omogući nezavisno donošenje odluke i bez pritisaka na ovu instituciju. On je ponovo boravio u UN-u krajem avgusta, gde je pripremao nastup Srbije uoči zasedanja Generalne skupštine. Njegov rad je u potpunosti bio posvećen kosovskom problemu, te „pariranju velike diplomatske ofanzive Prištine i njenih saveznika“, uoči javne rasprave pred MSP (Tanjug 2009). Jeremić je ponovo učestvovao u radu SBUN-a sredinom oktobra, kada se obratio na specijalnoj sednici povodom Ki-Munovog izveštaja o stanju na Kosovu. Jeremić je tada pozivao države da se ne mešaju u rad MSP i da se ne prejudicira njegova odluka. Konačno, u decembru je počeo proces pred MSP o Kosovu. Jeremić je po izlaganju srpske delegacije rezolutno tvrdio da je Kosovo bilo, jeste i biće Srbija. Jeremić i Tadić nisu u javnosti odavali znake sumnje da bi MSP odlučio u skladu sa viđenjem Srbije, te su se zalagali sa nastavak pregovora o Kosovu.

8.3 Politika i pozicioniranje DS-a u 2010. godini

Ovaj odeljak opisuje politiku DS-a u 2010. godini. U toku većeg dela te godine DS je imao zaista ujednačenu prokosovsku i proevropsku politiku. Verovatni razlog za pridavanje nešto većeg značaja prokosovskoj politici u odnosu na prethodeću godinu bilo je donošenje konsultativnog mišljenja MSP o proglašenoj nezavisnosti Kosova u drugoj polovini jula. Stoga su predstavnici DS-a i Srbije pre i nakon objavljivanja ovog mišljenja bili okupirani lobiranjem kod velikih sila i usaglašavanjem politike sa njima. Ipak, suočen sa suprotstavljenim stavovima sa Zapada po kosovskom pitanju u UN-u,

DS se, ipak, kao što je i ranije bio slučaj, povinovao očekivanjima Zapada. DS je krajem 2010. godine pokazao otvoreniju proevropsku politiku, koja će biti posebno objašnjavana u odeljku 8.5.

Osnovni ton politike vrha RS i DS-a je dobro predstavljen na samom početku 2010. godine, u nastupima Jeremića. U prvim danima godine on je objašnjavao da je cilj Srbije dobijanje statusa kandidata i nastavak diplomatskih aktivnosti u vezi sa Kosovom. Cilj približavanja Uniji je zadržao vrednost za Srbiju. Međutim, Jeremić je predviđao da će se u toj godini voditi ključna „borba“ oko Kosova („Jeremić: Tri cilja Srbije“ 2010). Ovo je trebalo da bude posledica očekivanog donošenja odluke MSP, te diplomatskih aktivnosti koje bi usledile. Jeremić se, ipak, zalagao da procesi rešavanja kosovskog spora i integracije budu razdvojeni. Jeremić je pozitivno ocenjivao napredak u odnosima sa SAD-om, međutim on je bio rezolutan: „Jedna od grešaka koju su načinile SAD i njihovi saveznici je očekivanje da će se Srbija naprosto pomiriti sa gubitkom pokrajine, zaplašena njenim priznavanjem u SAD i zemljama Zapadne Evrope [...] Kosovo je naš Jerusalim, ne možete se prema njemu odnositi drugačije nego kao prema našem Jerusalimu“ („Jeremić: Imidž Srbije u...“ 2010). Krajem januara Jeremić i Đelić su okupili ambasadore u Srbiji, te je Jeremić preneo prioritete Srbije u spoljnoj politici (redom): očuvanje integriteta Srbije, integraciju, regionalnu saradnju i ekonomsku diplomatiju. Jeremić je istakao da je Kosovo najveći izazov, ali da će vlada raditi na mirnom rešavanju spora. Sa druge strane, na jednom predavanju koje je Jeremić održao krajem februara na američkom univerzitetu, on je tvrdio da je „[b]rzo priključivanje EU je glavni strateški prioritet Srbije“ („Jeremić: Centralizacija BiH i secesija...“ 2010).

Tadić je krajem januara objašnjavao da Srbija očekuje iskrenu pomoć i podršku na putu ka punopravnom članstvu. Balkan je, po njemu, predstavljao region sa hroničnom nestabilnošću i jedino bi EU mogla da stabilizuje region („Tadić: Ne želimo da nam...“ 2010). Međutim, on je takođe krajem januara na sednici SBUN-a u Njujorku izražavao protivljenje idejama da se severni deo Kosova integriše u kosovski politički sistem i da prihvati nezavisnost. Po njemu, ovo bi jedino vodilo zadovoljavanju ekstremista. Tadić je video srpske institucije na severu Kosova („paralelne institucije“) kao legitimne. Naprotiv, „paralelne“ su bile one institucije koje su proisticale iz jednostranog proglašenja nezavisnosti. Tadić nije podržavao organizovanje lokalnih

izbora na Kosovu, jer su oni bili po planu Martija Ahtisarija, a nisu bili u skladu sa Rezolucijom 1244. Takođe, on je kritikovao ulogu Euleksa i KFOR-a („Priština ugrožava mir“ 2010).

Đelić je u 2010. godini ponavljao ideje o brznoj integraciji Srbije. U februaru je počela formalna primena trgovinskog sporazuma koja je dogovornena pređašnje godine. Pošto je ovo bilo neophodno i za napredovanje ka statusu kandidata, Đelić je sprovođenje sporazuma nazivao „integralnim delom brzih i efikasnih evropskih integracija naše zemlje“ („Đelić: Deo brzih integracija“ 2010). Dan kasnije je ponavljao u sličnom duhu da je primena trgovinskog sporazuma „jasna potvrda ubrzanja evropskih integracija zemlje“ („Novi iskorak na putu...“ 2010). Po Đeliću je pređašnja godina bila uspešna evropska godina za Srbiju. Značajni koraci koje je država preduzela su obuhvatali viznu liberalizaciju, primenu trgovinskog sporazuma i podnošenje zahteva za dobijanje statusa kandidata („Uspešna godina za Srbiju“ 2010). Đelić je, takođe, sredinom februara najavljivao da će se usklađivanje domaćih zakona sa evropskim završiti do kraja 2012. godine (Tanjug 2010a). Jeremić je, takođe, izražavao privrženost evropskom putu države: „Srbija ostaje posvećena putu ka EU. To neće biti lak put [...] ali dokle god znate gde idete i šta hoćete, a šta nećete, dotle ste na pravom putu“ (Tanjug 2010d). Tadić je u februaru izrazio nadu da će EU u najskorije vreme razmotriti zahtev Srbije da postane članica Unije, kao i da država radi svakodnevno na lociranju haških begunaca Mladića i Hadžića. Ipak, on je tvrdio da Srbija neće ikada priznati Kosovo, kao i da je integracija severa Kosova pretnja stabilnosti regiona (FoNet 2010d).

Sa druge strane, DS nije zapostavljao svoju prokosovsku agendu. Jeremić je u februaru objasnio tri cilja kosovske politike Srbije: zaustavljanje daljih priznanja Kosova, zaustavljanje učlanjenja Kosova u međunarodne organizacije, te skretanje pažnje na kršenje ljudskih prava na teritoriji. On je pozitivno govorio o tome kako jenjava podrška proglašenju nezavisnosti Kosova u iščekivanju odluke MSP. Po njemu, preostajalo je da se jednostrana odluka o nezavisnosti obesnaži i poništi. Po njemu, međunarodna situacija je evoluirala, te je Ahtisarijev plan za Kosovo u stanju „kliničke smrti“ (FoNet 2010c). On je najavljivao nastavak borbe protiv jednostranosti na Kosovu, uz pomoć saveznika iz Evrope i sveta, u kojoj Srbija „neće ratovati, ali ni popuštati“ (FoNet 2010b). Ova borba je trebalo da bude realizovana isključivo mirnim sredstvima, jer „nećemo popuštati niti dozvoliti da nam se oduzme ono što je naše“.

Tadić je sredinom februara objašnjavao da se bez Srbije ne može rešiti problem Kosova, te da ono bez članstva u UN-u neće ikada suštinski postati država. Krajem meseca je njegov kabinet saopštio da se Srbija ne protivi učešću Kosova na međunarodnim skupovima, ako je to u skladu sa Rezolucijom 1244 i ako je Kosovo predstavljeno kao UNMIK-Kosovo.

Početak marta je predsednik vlade RS Mirko Cvetković razgovarao u Briselu sa Hermanom van Rompejom, predsednikom ES. Cvetković je tom prilikom objašnjavao da je pristupanje Uniji u samom vrhu prioriteta vlade RS. Cvetković je objašnjavao da će njegova vlada biti snažno posvećena završetku saradnje sa Haškim sudom, a nadao se da će proces ratifikacije SSP-a početi uskoro u evropskim zemljama. U drugoj polovini marta Tadić se susreo sa Štefanom Fileom, komesarom za proširenje, i izrazio je slična nadanja o početku ratifikacije SSP-a, kao i da će kandidatura Srbije za članstvo biti što je pre moguće prosleđena EK. Krajem marta je Tadić imao susret sa predsednikom Hrvatske, Ivom Josipovićem, kada su obojica došla do zaključka da „idemo zajedno prema EU“ („Tadić i Josipović krstarili...“ 2010). Tadić je do kraja meseca boravio i u Briselu. Tamo je sa Rompejom razgovarao o načinu da se ubrza proces pridruživanja Srbije Uniji, te je objašnjavao da bi bila velika greška ako ceo Zapadni Balkan ne bi bio integrisan (Beta 2010a).

U skladu sa strategijom za Kosovo, Jeremić je u martu govorio na sednici Saveta UN-a za ljudska prava u Ženevi. Tamo je ukazivao na to da je na delu teritorije Srbije žalosno stanje ljudskih prava, što je u kontrastu sa ostatkom zemlje. Objasnjavao je da se broj nealbanaca prepolovio od 2000. godine, kao i da su mnogi ljudi ubijeni ili nestali. Ovo je za njega trebalo da predstavlja kontekst u kojem je trebalo razmatrati jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova. Nekoliko dana kasnije, Jeremić je na RTS-u ponovo tvrdio da, kada bi Srbija bila suočena sa izborom između Evrope i Kosova, ona odabrala Kosovo (Tanjug 2010ć). Sredinom meseca se održavao regionalni forum na Brdu kod Kranja. Tadić je insistirao da bi učestvovao na njemu samo ako se poštuje Rezolucija 1244, te ako je Kosovo predstavljeno u skladu sa principima UN-a. On je poručivao da integritet Srbije neće biti doveden u pitanje bilo eksplicitno, bilo implicitno.

U prvoj polovini maja Tadić je na svečanosti u Požarevcu poručio da Srbija „jasno i nedvosmisleno hoće da postane članica Evropske unije i da se nikada, ni po

koju cenu neće odreći svog integriteta na Kosovu i Metohiji“ (Tanjug 2010c). Sredinom meseca je u Sarajevu održana konferencija država Zapadnog Balkana. Jeremić je insistirao da prištinske vlasti budu zastupljene u skladu sa Rezolucijom 1244 i uz prisustvo UN-a. Narednog dana, 17. maja, Jeremić je govorio na sednici SBUN-a u Njujorku. On je izrazio zalaganje za kompromisno rešenje između Srba i Albanaca za status Kosova. Po njemu, bilo je velikog otpora da se obnove razgovori o statusu. Međutim, po njemu, Srbija se zalagala za fleksibilnost, a ne da ikoga potčini, ili da zamrzne konflikt. Tadić je nekoliko dana kasnije, tokom posete Kipru, ponovio da Srbija ne bi priznala Kosovo kao preduslov za ulazak u Uniju, kao i da „takav uslov neće biti postavljen zbog toga što ga Srbija nikada neće prihvatiti“ („Tadić: Srbija ne prihvata...“ 2010). Sa druge strane, krajem meseca on je učestvovao na skupu „Igmanske inicijative“ u Sarajevu, zajedno sa drugim predsednicima zemalja bivše SFRJ. Predsednici su potpisali zajedničko saopštenje u kojem se punopravno članstvo u EU navodi kao zajednički cilj svih okupljenih država, te se poziva na solidarnost i saradnju među njima. Konačno, krajem meseca Jeremić je izjavio da EU ostaje centralni projekat vlade RS, uprkos problemima kroz koje prolazi Unija. Međutim, po njemu: „Bojim se da onaj ko veruje da bi se u tom slučaju [uslovljavanja članstvom] Srbija odlučila za Evropu i odrekla Kosova, nije u pravu“ (FoNet 2010č).

Početak juna Jeremić je hvalio rezultate Igmanske inicijative, te izražavao nadanja da regionalna saradnja neće biti prepreka za nastavak integracije Srbije. On je želeo da proces ratifikacije SSP-a počne što je moguće pre, što je ponovio i predsednik vlade Cvetković sredinom meseca. Međutim, Jermić je hvalio i to što je Srbija uspeła da obezbedi učešće „privremenih organa Prištine“ na asimetričan način u odnosu na države i pod „jasnim patronatom Unmika“ (Beta 2010b). Đelić je 7. juna takođe pozeleo da ratifikacija SSP-a počne što pre, ali je i rekao: „Strateško opredeljenje Srbije jeste ulazak u Evropsku uniju i taj strateški korak ne sme ni na koji način biti uslovljen bilo kakvim priznavanjem Kosova, jer mi na to nikada nećemo pristati“ („Bramercov izveštaj biće pozitivan“ 2010). Jeremić je tokom juna nastavio intenzivne diplomatske aktivnosti. On je u Rumuniji sredinom meseca sa zadovoljstvom konstatovao konsenzus dve države po pitanjima integracije Srbije i nepriznavanja Kosova. U drugoj polovini meseca u Beču je izjavio da je za Srbiju „apsolutno od životne važnosti“ da EK razmatra aplikaciju za članstvo uprkos umorima od proširenja (FoNet 2010dž).

Međutim, on je ukazivao i na probleme koji su posledica jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova, te je pozivao na pristup dijaloga i konsenzusa u rešavanju problema. O nezavisnosti je izjavio: „Mi na to nismo pristali i nikada nećemo. Oduprećemo se svim pokušajima da nam se to nametne. Na miran način, ali zauvek, ako tako treba“ (FoNet 2010dž).

Početak jula Tadić je u Beogradu ponovo razgovarao sa van Rompejom, te su obojica utvrdila da Srbija ima jasnu evropsku perspektivu. Tadić je bio nezadovoljan zbog usporavanja procesa pristupanja i verovao je da ceo Zapadni Balkan treba da bude integrisan. O integraciji je Tadić razgovarao i sredinom meseca u Briselu sa predstavnicima Belgije, koja je predsedavala Unijom. Ponovo je potvrđena perspektiva integracije za Srbiju. Međutim, Tadić je ponavljao protivljenje jednostranim rešenjima za Kosovo.

Druga polovina jula je period kada se vrh Srbije i DS-a dominantno bavio kosovskom temom, s obzirom na to da je MSP objavio svoje dugo iščekivano mišljenje o nezavisnosti 22. jula. Predstavnici DS-a, uključujući Tadića, Jeremića i Đelića, su u predvečerje presude bili optimisti da će ona biti u skladu sa nadanjima Beograda i osnaživati međunarodni položaj Srbije u sporu. Tada je bilo planirano upućivanje rezolucije UN-u kojom bi se pozivalo na dijalog i na kompromis. Međutim, odluka MSP nije bila u skladu sa očekivanjima Beograda. Ovo, ipak, nije promenilo politiku DS-a. Sledećeg dana je Tadić tvrdio da nakon odluke MSP „teške za Srbiju“, ona „nikada neće priznati nezavisnost Kosova i u narednim danima imamo jasan plan diplomatskih aktivnosti“, kao i: „Obrana interesa Srbije na Kosovu je nacionalni i državni zadatak za sve građane i državne institucije [...]“ („Tadić: Odluka teška za Srbiju“ 2010).

Nekoliko dana kasnije NSRS je donela Odluku o nastavku aktivnosti Republike Srbije u odbrani suvereniteta i teritorijalnog integriteta zemlje. O njoj je Jeremić rekao da će Srbija poručiti „da li ćemo imati kontinuitet politike koja podrazumeva centralnu važnost očuvanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta zemlje [...]“ (Tanjug 2010dž). U samoj odluci se poziva na mirno, trajno i održivo rešenje spora putem pregovora, a tvrdi se i da RS neće ikada priznati Kosovo, na eksplicitan ili implicitan način. Krajem meseca je Jeremić u tekstu za Vol strit džurnal objašnjavao da bi primena kosovskog principa na druge situacije u svetu imala katastrofične posledice. Po njemu,

zadovoljenje obe strane u kosovskom sporu bi bilo ono što Srbija želi i vodilo bi izbegavanju takvog, katastrofičnog scenarija. Sličnu poruku je uputio po podnošenju predloga rezolucije Generalnoj skupštini UN-a krajem jula. On je tvrdio da se samo pronalaženjem obostrano prihvatljivog rešenja može izbeći otvaranje „Pandorine kutije“ („Jeremić: Rezolucija Srbije jasno...“ 2010).

Srbija je podnela predlog rezolucije o Kosovu 28. jula i o njoj je trebalo da se odlučuje na prvom narednom, 64. zasedanju Generalne skupštine UN-a. Glavni elementi ovog predloga su da „nije postignut dogovor između strana o posledicama jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova od Srbije“; da „jednostrana secesija ne može biti prihvatljiv način za rešavanje teritorijalnih pitanja“; kao i da „[p]oziva strane da pronađu uzajamno prihvatljivo rešenje za sva otvorena pitanja putem mirnog dijaloga“ („Srpska rezolucija stigla u UN“ 2010). Politički vrh Srbije je tvrdio da je rezolucija podneta nakon teškog procesa usaglašavanja kabineta predsednika, ministarstva spoljnih poslova i međunarodnih činilaca. Jeremić je u prvoj polovini avgusta u intervjuu za Si-En-En (*CNN*) ponovio poznate stavove da se Srbija protivi jednostranom proglašenju nezavisnosti, da ovo pitanje deli članice UN-a, EU i NATO-a, te da bi kosovska nezavisnost predstavljala presedan nakon Drugog svetskog rata („Jeremić: Ne samo jednoglasnom...“ 2010). Istovetne stavove je zastupao u prvim danima septembra, a pre zasedanja Generalne skupštine UN-a, u intervjuu za Bi-Bi-Si (*BBC*) (FoNet 2010ć).

Međutim, tadašnje diplomatske aktivnosti Srbije nisu blagonaklono primljene od strane Zapada. Predlog rezolucije Srbije nije eksplicitno pominjao razgovore o statusu Kosova i to je trebalo da bude pomirljiv potez prema Zapadu. Ipak, očekivalo se da i SAD podnese svoj predlog rezolucije o Kosovu, nakon što je ovo učinila Srbija. Takođe, Forin Ofis Ujedinjenog Kraljevstva je sa razočarenjem primio odluku Srbije da se ne konsultuje sa EU prilikom podnošenja predloga rezolucije, te je izrazio da ga ne može podržati. Po mišljenju Forin Ofisa, rezolucija je trebalo da bude neutralnog karaktera i da tako ohrabri Srbiju i Kosovo da počnu da saraduju. Nemački ministar inostranih poslova Vestervele je krajem avgusta, tokom posete Srbiji, uputio poruke na sličnim linijama. On je pozivao predstavnike Srbije da se izbegne konfrontacija, a dijalog između Beograda i Prištine treba da se vodi, ali u Briselu – ne u Njujorku.

Vestervele je još tvrdio da je nezavisnost Kosova realnost koju Srbija treba da prihvati, te je ukazivao na benefite za Srbiju od procesa integracije (Tanjug 2010f).

Dva dana nakon razgovora sa Vesterveleom, 28. avgusta, Tadić je nagovestio da će u narednim danima biti razgovora o mogućnostima da se sa Briselom i Vašingtonom postigne kompromis o zajedničkoj rezoluciji koja bi bila prihvaćena u UN-u. Po Tadiću, jedino što je bilo neprihvatljivo za Srbiju jeste priznavanje Kosova. Poslednjeg dana u avgustu u Beogradu je boravio i ministar inostranih poslova UK Vilijem Hejg, sa kojim je vrh Srbije razgovarao o kosovskom problemu. Dve strane su se složile oko evropskog puta za Srbiju, ali su razlike postojale po kosovskom pitanju. Jeremić je tvrdio da se stavovi dve strane nisu približili po ovom pitanju. Štaviše, Jeremić je eksplicirao da povlačenje predložene rezolucije „za vladu Srbije nije na stolu“ (Beta 2010ć).

Ipak, uoči zasedanja Generalne skupštine UN-a došlo je do promene stava Srbije, koja je odustala od prvobitnog predloga rezolucije o Kosovu i odlučila da podnese novi predlog zajedno sa zemljama članicama EU. Ovaj je potvrđen u UN-u aklamacijom. Samo dan pre zasedanja Tadić je objasnio da je postignut kompromis i da ovaj ne znači priznanje Kosova „ni na koji način“ (*sic*, „Zajednička rezolucija ne priznaje...“ 2010). Takođe, on predstavlja želju da „sva pitanja rešavamo u partnerskom odnosu sa EU“. Jeremić je sledećeg dana, obraćajući se Generalnoj skupštini, objašnjavao da je novi predlog rezolucije statusno neutralan, te da se nada da će kroz dijalog biti omogućeno postizanje rešenja.

U usvojenoj rezoluciji od 9. septembra nema prethodno pominjanih stavova koji su išli u prilog traženja obostrano prihvatljivog rešenja za Kosovo. Umesto ovoga, usvojena rezolucija višestruko pominje pitanje kojim se UN prvobitno obratio MSP za konsultativno mišljenje⁴³; zatim konstatuje da je Generalna skupština „primila sa poštovanjem“ mišljenje MSP i da ga je „proučila pažljivo“; te da „prihvata sadržinu savetodavnog mišljenja“ (General Assembly 2010). U rezoluciji se, takođe, prihvata spremnost EU da posreduje u dijalogu između strana, ali na neodređen način.⁴⁴

⁴³ U relativno kratkom tekstu rezolucije od nekoliko rečenica, čak tri puta se pominje fraza o „slaganju sa međunarodnim pravom“ (*accordance with international law*) koje je sadržano u obraćanju UN-a MSP. Na ovaj način rezolucija ističe i pitanje i stav MSP povodom pitanja, u odnosu na prvobitni predlog rezolucije Srbije sa kraja jula.

⁴⁴ Tako se u rezoluciji ne konkretizuje da li su strane države ili ne. U njoj se pominje put ka EU, ali ne ko će ići tim putem (Srbija ili Srbija i Kosovo). Konačno, ne pominje se da li dijalog treba da se vodi oko

Dakle, prihvatanjem rezolucije koja je usvojena u septembru Srbija je učinila ustupke svojoj prokosovskoj politici. Ona je odustala od ranije zastupanih stavova o potrebi za kompromisom i o odbacivanju jednostranosti, iako ovo odustajanje nije trebalo da „bude na stolu“, po rečima Jeremića. Nasuprot ovome, Srbija je isticala ono što je, po Tadićevim rečima, „teška odluka“ MSP (v. ranije u ovom odeljku). Štaviše, sama Srbija je promovisala prihvatanje nove rezolucije. Takođe, ova promena stavova od kraja jula do početka septembra je nastala nakon što su stavovi Srbije došli u koliziju sa stavovima Zapada. Nova rezolucija je bila u skladu sa ukusima država Zapada koje su priznale Kosovo i preferirale neutralne formulacije rezolucije. Istini za volju, Srbija zaista nije priznala nezavisnost Kosova. Međutim, ona je još jednom pokazala da, suočena sa izborom, preferira povinovanje očekivanjima Zapada u odnosu na zastupanje poželjne prokosovske politike, te da popušta po poslednjem pitanju.

Tokom ostatka meseca vrh Srbije je nastavio da zastupa poznate ideje o Kosovu i Evropi. Tadić je u Srbiji i na međunarodnom nivou pozivao na određivanje EK po pitanju kandidature Srbije za članstvo. Jeremić je u istom duhu izjavio u Italiji da je Beograd na „prilično nedvosmislen, konkretan način pokazao rešenost da nastavi putem evropskih integracija“ („Beograd pokazao rešenost i...“ 2010), što je bila iskrena interpretacija zaokreta politike Beograda sa početka septembra. Sa druge strane, krajem meseca, tokom sledećeg, 65. zasedanja Generalne skupštine UN-a, Tadić je tvrdio: „Pozicija Srbije se nije promenila. Srbija nikada neće priznati jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova ni eksplicitno, ni implicitno.“, te je izrazio nadu da će se kroz dijalog doći do obostrano prihvatljivog rešenja koje je po međunarodnom pravu (Beta 2010d).

U oktobru je Tadić na Glavnom odboru DS-a objašnjavao da pregovori između Beograda i Prištine neće biti pregovori dve države, već „dve strane“ („Tadić: Razgovori dve strane, a ne dve države“ 2010). Predsednik vlade Cvetković je, odgovarajući na skupštinska pitanja, objašnjavao da odnos prema Kosovu ne spada u spoljašnju, već u unutrašnju politiku, te da Srbija želi rešenje problema koje je prihvatljivo za obe strane. U prvoj polovini meseca je Tadić još boravio u Kazahstanu, gde je izražavao zadovoljstvo podrškom koju Srbija ima u kosovskoj politici.

„tehničkih“ ili „statusnih“ pitanja, što predstavlja suštinsku razliku između stavova Beograda i Prištine. Očigledno, izraženija prokosovska politika Srbije bi insistirala na ovim drugim.

Otvorenija proevropska politika DS-a od kraja 2009. godine. Krajem oktobra je usledilo veće interesovanje DS-a za temu približavanja Uniji, pošto su šefovi diplomatija zemalja EU u Luksemburgu doneli jednoglasnu odluku da se zahtev Srbije za članstvo prosledi EK. Jeremić je tvrdio da je „[z]a nas je članstvo u EU glavni zadatak“ („Žbogar: Trenutak za kandidaturu...“ 2010). On i Đelić su optimistično najavljivali da bi Srbija u toku sledejuće, 2011. godine mogla da zvanično dobije status kandidata za članstvo.

Krajem novembra se dogodila očekivana poseta Štefana Filea, komesara za proširenje, koji je uručio Upitnik EK na osnovu kojeg je ovo telo EU trebalo da odluči o kandidaturi Srbije za članstvo. Predsednik vlade Cvetković je tom prilikom izjavio da rad na Upitniku „počinjemo već danas“ (FoNet 2010a). Pre ove posete, na osnovu godišnjeg izveštaja EK o napretku Srbije, Đelić je najavljivao sačinjavanje akcionog plana kojim je Srbija trebalo da uloži poseban napor kako bi adresirala teme koje su kritikovane u izveštaju. Krajem meseca, svega nekoliko dana nakon uručivanja Upitnika, Đelić je objašnjavao da je 85 odsto odgovora već pripremljeno, na osnovu odgovora na kojima su radile susedne zemlje u procesu pristupanja. Zaista, Srbija je, u skladu sa najavama vlade, predala odgovore na Upitnik 31. januara 2011. godine, nakon svega nešto više od dva meseca po njegovom primanju. Ovo je ukazivalo na odlučnost vlade da Srbiju približi Uniji, nakon godina zaostajanja za susedima.

Poseta ministra UK Hejga iz druge polovine novembra sugerise da Srbija nije napustila prokosovsku politiku. Jeremić je tom prilikom tvrdio da „[b]udućnost Srbije i zapadnog Balkana u Evropskoj uniji je strateški i glavni prioritet vlade u Beogradu“, te je upozoravao na zamor proširenjem (Tanjug 2010č). Ipak, on je ponovio da Srbija neće ni eksplicitno ni implicitno priznati Kosovo. Po njemu, „Svet je aklamacijom podržao činjenicu da je dijalog jedini put do mira na Kosovu. S nestrpljenjem očekujemo što brži početak tog dijaloga“. Jeremić se sredinom meseca sastao u Moskvi i sa Lavrovim, te je na sastanku potvrđeno zalaganje za dijalog i rešavanje problema na Kosovu u skladu sa rezolucijom 1244. Tadić je, takođe, u intervjuu krajem meseca ponovio zalaganje za dijalog koji bi vodio do kompromisnog rešenja prihvatljivog za obe strane, kao i da Srbija ne priznaje nezavisnost. On je izjavio: „Kada sam prvi put izabran za predsednika Srbije, imao sam na umu dva glavna strateška cilja: da postanemo članica EU i da branimo teritorijalni integritet i suverenitet. Nastaviću sa naporima u tom pravcu“

(Tanjug 2010g). Tadić se u novembru i decembru sastao sa predstavnicima Brazila i Alžira, te im se zahvaljivao na podršci suverenitetu Srbije.

U decembru je Jeremić u nekoliko navrata isticao da će sledejuća, 2011. godina biti od presudnog značaja za proces integracije, kada bi trebalo učiniti proces bespovratnim i dobiti status kandidata. Ovo su ideje koje su provejavale tokom sastanka sa švedskim ministrom Biltom, kao i na sastancima u Sofiji sa predstavnicima Bugarske i Grčke. U drugoj polovini meseca Tadić je govorio povodom prezentacije dokumenta „Srbija 2020“ i ponovo istakao cilj da u sledejućoj godini Srbija postane kandidat i započne pregovore o članstvu.

Pomenuti program „Srbija 2020“ je trebalo da definiše „koncept razvoja“ Srbije. Ipak, na njegovom samom početku je navedeno da se radi o „društveno–ekonomskom“ razvoju, a ne samo ekonomskom, kao i da treba da „obuhvati sve društveno–ekonomske aspekte“. On je trebalo da bude reakcija na strategiju razvoja EK do iste godine i da bude „u najvećoj mogućoj meri u skladu“ sa njom. Zaista, u čitavom programu provejava ideja usklađivanja institucija Srbije sa evropskim. Međutim, potpuno je iznenađujuće da u dokumentu nema ni pomena o Kosovu. Čak se i ne pominju prava ili ekonomski položaj ljudi na Kosovu, ako već nije pominjan status teritorije. Može se učiniti da nije ideja programa da se uopšte bavi Kosovom, pa da je stoga zapostavljeno. Međutim, u dokumentu („Srbija 2020...“, 5), pod naslovom „Decentralizacija i regionalizacija“, je objašnjeno da ustavne promene treba da vode ka decentralizaciji, ali da ona treba da polazi od „punog uvažavanja državnog jedinstva, [...] odnosno suverenosti Srbije kao države“. Dakle, u dokumentu je postojala prilika da se eksplicira i tretiranje Kosova kao dela teritorije Srbije i da je uvažavanje suvereniteta važno kod rešavanja kosovskog spora. Stoga je izostavljanje kosovskih tema najverovatnije namerno u dokumentu vlade RS.

8.4 Pozicioniranje DS–a tokom 2011. godine i do kraja Cvetkovićevog mandata

Ovaj odeljak opisuje pozicioniranje DS–a tokom poslednje godine Cvetkovićevog mandata. Objašnjavam da je DS vodio do marta izrazitiju proevropsku

politiku, koja je započeta krajem prethodeće godine (v. prethodni odeljak). Od marta do kraja godine, DS je vodio politiku u kojoj su proevropski i prokosovski elementi bili više izbalansirani. DS je tada bio slično pozicioniran kao i tokom 2008. godine: u centru, ali bliže EU kraju dimenzije politike. Takođe, uprkos retoričkoj privrženosti Kosovu, DS je faktički nastavio da popušta u prokosovskoj politici, što se videlo u dijalogu Beograd–Priština. Ovaj dijalog, koji je vođen tokom 2011. godine, će takođe biti pomenut u odeljku.

Uoči Nove godine Đelić je najavljuvao da očekuje dobijanje statusa kandidata pri kraju 2011. godine, kao i da se nada započinjanju pregovora. Tadić je u prvim danima godine objašnjavao prioritete države: „Srbija ove godine mora da dobije status kandidata za članstvo u EU, da završi saradnju sa Haškim tribunalom“, kao i da obavi niz institucionalnih reformi („Srbija više ne sme...“ 2011). Dakle, tada nije među prioritetima državne politike ubrojao Kosovo. Ipak, on se osvrnuo na kosovski problem. Zalagao se za početak dijaloga, tvrdio je da on neće biti lak i da Srbija treba da bude u njemu fleksibilna kako bi ostvarila svoja legitimna prava i kako bi se izbeglo stanje zamrznutog konflikta. Tadić je ponavljao mnoge od ranije poznate ideje o neophodnosti vođenja dijaloga. Ipak, upadljivo je da, ne samo da Kosovo nije prioritet politike, već nije pominjao zaštitu suvereniteta i sprovođenje Rezolucije 1244 (ibid.). Umesto ovih, klasičnih mesta u srpskoj prokosovskoj politici, pominjao je neodređeni izraz „legitimna prava“ Srbije na Kosovu. Nekoliko dana kasnije, na ambadorskoj konferenciji, Tadić je naveo da je najvažniji spoljnopolitički prioritet Srbije sticanje statusa kandidata za članstvo u 2011. godini („EU i Kosmet prioriteta Srbije“ 2011). Krajem meseca januara Jeremić je takođe naveo sticanje statusa kandidata kao glavni cilj, a, potom, i brzo započinjanje pregovora („Jeremić pozvao na jedinstvo...“ 2011). On se zalagao za jedinstvo u državi u vezi sa ovim ciljem, jer je pred državom trebalo da bude težak put. Sve ovo sugeriše da je značaj prokosovske politike opao početkom 2011. godine.

Ipak, interesovanje vlade za kosovski problem nije potpuno nestalo. Đelić je objavio da će Božić 2011. godine provesti sa sunarodnicima na Kosovu, gde će biti i područni vladika. Po njemu, bilo je važno pokazati solidarnost i pružiti podršku ljudima na Kosovu. Tadić je početkom januara na ambadorskoj konferenciji naveo Kosovo kao drugi spoljnopolitički prioritet koji „proističe iz Ustava i kompleksnih istorijskih odnosa“ („EU i Kosmet prioriteta Srbije“ 2011). Jeremić je istom prilikom ponovio da

će stav Srbije u toj godini biti nepromenjen prema Kosovu, odnosno da ga Srbija neće priznati eksplicitno ili implicitno, kao i da treba brzo započeti dijalog o problemima.

Tek u martu je usledilo veće interesovanje DS-a za Kosovo i ponovno približavanje političkom centru. Vlada je imenovala Borislava Stefanovića, političkog direktora Ministarstva spoljnih poslova, za glavnog pregovarača sa Prištinom. Ovi pregovori su započeli u prvoj polovini marta. Stefanović je tvrdio da Beograd gleda na Albance „normalno, kao na naše građane“ (Tanjug 2011d). Sredinom meseca on je najavio razgovore o nizu tema koje su uključivale katastar, matične knjige i telekomunikacije. Sve ove teme su po Stefanoviću mogle da imaju politički potencijal, a ne samo tehnički. Međutim, on je tvrdio da Beograd ne odustaje od suvereniteta i da ne priznaje jednostrane poteze Kosova („Nastavak dijaloga s Prištinom...“ 2011). U drugoj polovini marta Jeremić je u Čikagu objašnjavao: „Kosovo je naš Veli Fordž i Jorktaun, naš Alamo i Getisburg, naš Perl Harbur i Ivo Džima, sve u jednom. O njemu noću sanjamo, ono je 'zenica našeg oka', i naš Jerusalim. [...] Složni kao jedan, mi danas šaljemo poruku: secesija neće uspeti“ (Fonet 2011a). Idućeg dana je Tadić objašnjavao dobro poznate ideje da će se istorijski konflikt Srba i Albanaca rešiti kada jedna strane ne bude gubila sve, a druga dobila sve, te da obe strane treba da prihvate dogovor. Istovetne ideje je ponovio krajem meseca, u diskusiji koja je vođena u Briselu, zajedno sa premijerom Crne Gore Lukšićem i predstavnicima EU i SAD-a. Krajem meseca je i Đelić odbijao kritike EU da Srbija ne prihvata carinske pečate Kosova. On se zalagao za razvoj robne razmene, ali nije želeo da omogući indirektno priznanje teritorije („Đelić: S Prištinom i o carinskom pečatu“ 2011).

U nastavku 2011. godine DS je bio pozicioniran na sličan način kao i 2008. godine: to je bila retorika koja ukazuje na privrženost i Evropi i Kosovu, ali faktički je popuštala u kosovskoj politici zahvaljujući očekivanjima Unije od Srbije. Početkom aprila Tadić je na sednici GO DS-a objašnjavao da je članstvo u Uniji od najvećeg strateškog značaja za Srbiju, kao i da DS treba da vodi politiku koja će obezbediti dobrobiti od članstva. Krajem meseca na regionalnom skupu u Beogradu, kao i sredinom maja u Oslu, zalagao se za integraciju čitavog Balkana, jer EU, po nemu, nije imala alternativu. Nakon što je optuženi bivši general Mladić uhapšen krajem maja, Tadić je izražavao želju da se ubrza proces pristupanja. Sredinom juna je pozvao

članove Glavnog odbora DS-a da ulože „svu svoju ličnu energiju“ radi dobijanja datuma početka pregovora o članstvu („Neka 2012. bude istorijska“ 2011).

Sa druge strane, predstavnici DS-a su ukazivali i na značaj Kosova. Tako je početkom aprila pregovarač Stefanović izjavio da se pregovori „vode u skladu sa Ustavom Srbije“ (Beta 2011f). Sredinom sledećeg meseca je tvrdio u intervjuu da „najjači svetski centri“ podržavaju nezavisnost Kosova, ali da ona, ipak, „ne funkcioniše“ („Stefanović: Poseta Kosovu nije...“ 2011). Nekoliko dana kasnije tvrdio je da je status Kosova za Srbiju „rešen i ukorenjen u našem Ustavu“ („Beograd i Priština očekuju zatvaranje nekih pitanja“ 2011). U isto vreme Jeremić se pozvao na gotovo zaboravljenu Rezoluciju 1244, sa kojom je status pokrajine, po njemu, trebalo da bude usklađen, kao i sa Ustavom RS. Krajem meseca je pozvao da se dijalogom i kompromisom dođe do sporazuma sa Albancima, nakon što „shvate da ne mogu da postignu ništa tvrdom i beskompromisnom linijom“ („Jeremić: Dijalog i kompromis...“ 2011).

U drugoj polovini maja Stefanović je tvrdio: „Državna politika se nije promenila u odnosu na Kosovo. Promenio se naš pristup, sad je kreativniji“, dodajući da je cilj odblokirati „put Srbije i regiona u EU“ (Beta 2011a). U prvoj polovini juna Tadić je ukazivao da će verovatno biti pokušaja da se pristupanje Srbije uslovi kosovskom politikom, ali to bi za Srbiju bila „nemoguća situacija“ i Srbija ne bi prešla „crvene linije“ koje je „strogo definisala“ („Srbija neće preći svoje...“ 2011). Sredinom juna Jeremić je izjavio: „Srbiji je veoma stalo do toga da ostvari svoju budućnost u EU, ali ne može pristajati na ustupke u procesu dijaloga koji bi narušili ustavnu poziciju naše države“ („Jeremić: Novi uslovi oko...“ 2011). Sledećeg dana u poseti Slovačkoj je rekao: „Crvena crta preko koje nećemo preći je priznanje jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova. Na to nećemo nikada pristati“ (Beta 2011đ).

Poseta Angele Merkel Beogradu iz avgusta 2011. godine je donela novi, kosovski uslov za integraciju Srbije. Ovaj uslov je predstavljao veliko iznenađenje za politički vrh Srbije i biće predmet opširnije analize, kao i implikacije evropskog uslovljavanja za postizanje Briselskog sporazuma iz 2013. godine (v. poglavlje 9). Biće objašnjeno da je Merkelova poseta jasnije nego ikada ranije dovela u vezu popuštanje Srbije prema Kosovu, sa napretkom Srbije ka članstvu. Međutim, DS je deklarativno uoči Merkelove posete, kao i tokom ostatka 2011. godine ostao na nepromenjenoj

poziciji, odnosno težio je političkom centru. Nekoliko dana pre pomenute posete, u drugoj polovini avgusta, Đelić je u intervjuu nemačkom radiju tvrdio da Beograd neće priznati jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova (Tanjug 2011b). Ipak, on je priželjkivao pomoć Evrope i Nemačke, te je želeo da se i Merkelova lično uveri u ono što je već urađeno u dijalogu.

Nakon posete, na verbalnom nivou, pozicija DS-a je ostala nepromenjena. Tadić je krajem oktobra bio u poseti Nemačkoj, kada je objašnjavao da se integracija Srbije ne može dovoditi u vezu sa Kosovom, kao i da ne bi mogao da se odrekne ijedne od dve stvari („Tadić: Ne dovoditi u vezu...“ 2011). Istom prilikom je Merkelove zahteve Srbiji sa kraja avgusta nazvao „nesporazumom“. Jeremić se u prvoj polovini novembra, u poseti Češkoj, i dalje zalagao za kompromis u kojem niko ne dobija ili gubi sve (Beta 2011č). Takođe, on je izražavao nade da će njegova država uskoro dobiti status kandidata. Sredinom meseca on je boravio u Strazburu, kada je objašnjavao da je Srbija posvećena evropskom putu, da neće odustajati, kao i da će Beograd učiniti sve što može. Međutim, on je bio svestan kosovskog uslova za Srbiju, te je i govorio da neće biti smak sveta ako Srbija ne dobije odluku o kandidaturi za članstvo, nakon sastanka ES od 9. decembra. Tadić se krajem novembra sastao sa van Rompejem i preneo je slične ideje kao Jeremić. On je tvrdio da će se Srbija boriti za odluku o prihvatnu kandidature i da će odraditi „svoj deo posla“ (Beta 2011g). Ipak, on je upozoravao da bi bilo „nerealno“ tvrditi da će Srbija sa sigurnošću postati kandidat, kao i da „Srbija i Beograd ne priznaju nikakvu nezavisnost Kosova [...]“.

U decembru, u danima koji su neposredno prethodili za Srbiju sudbonosnom sastanku ES, Tadić je ponavljao ideje o EU i Kosovu.⁴⁵ On je objašnjavao šta je sve Srbija uradila na ispunjavanju proevropske agende, uključujući završetak saradnje sa Haškim sudom, ali je i izjavio: „Još uvek se međutim ne zna, uprkos svemu učinjenom, da li će Srbija dobiti status kandidata ili će on biti uslovljen za nas, Srbiju, na neprihvatljiv način [...]“ (*sic*, Tanjug 2011f). Uoči sastanka, on je u tekstu za nemački Frankfurter Allgemeine Cajtung (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*) objašnjavao da je članstvo u Uniji strateško opredeljenje Srbije, ali ona neće priznati Kosovo, bez obzira na sve (Tanjug 2011e). Đelić je u isto vreme bio resigniran da će se pritisci na Srbiju

⁴⁵ U poglavlju 9 biće objašnjeno na koji način je sastanak ES iz decembra 2011. godine promenio odlučivanje Srbije. Nakon ovog sastanka je postalo izvesno da su Merkelovi kosovski uslovi iz avgusta postali i evropski uslovi za Srbiju.

nastaviti, te da će teško ona dobiti status kandidata bez ispunjavanja novih, kosovskih uslova (Beta 2011b). Krajem decembra, nakon odluke ES da odloži odluku o kandidaturi Srbije, Jeremić je objašnjavao da u sledejućoj godini neće biti promene prioriteta Srbije, odnosno ovo će biti i EU i Kosovo jer „jedno ne može bez drugoga“ (Tanjug 2011č).

Dijalog Beograd–Priština u 2011. godini. U dosadašnjem tekstu je objašnjavano da je DS u toku 2011. godine želeo da verbalno ostane podjednako privržen Uniji i Kosovu. Tekst se dalje bavi analizom dijaloga Beograda i Prištine. Ovaj dijalog je serija pregovora koji su vođeni između predstavnika Beograda, Borislava Stefanovića, i Prištine, Edite Tahiri, u toku 2011. i početkom 2012. godine. Ova teza se ne bavi celinom značenja dogovora koji su postignuti između dve strane, već njihovim značenjem za pozicioniranje DS–a, kao vodeće političke snage u Srbiji i kao organizacije čiji se predsednik, Tadić, stalno konsultovao sa pregovaračem Stefanovićem. Argumentujem da dijalog predstavlja dalje faktičko popuštanje DS–a po kosovskom pitanju, učinjeno zarad proevropske politike, te odraz preferencije DS–a prema Uniji, u odnosu na Kosovo.

U dijalogu Beograda i Prištine nisu sačinjeni ikakvi sporazumi. Stoga je nemoguće izvući formalne implikacije politike Beograda i DS–a. Ipak, moguće je razumeti preferencije ove stranke iz postupanja i izjava u toku pomenutog dijaloga. Odsustvo pisanih sporazuma je išlo na ruku obema stranama u pregovorima. Beograd nije želeo da tretira Prištinu na formalno ravnopravan način u dijalogu i kao subjekat koji može da potpisuje sporazume. Sa druge strane, za Prištinu je bilo neprihvatljivo da u njeno ime potpisnik bude UNMIK. Obe strane su se oslanjale na posredovanje EU u dijalogu. Predstavnik Unije, Robert Kuper, je predsedavao u dijalogu i izvlačio „zaključke“ do kojih su došle strane. Beograd i Priština su se obavezale da jednostavno sprovode dogovoreno i da o ovome formulišu „izjave“, dok bi Unija ovo nadzirala.

Borislav Stefanović je u toku 2011. godine u više navrata ponavljao dobro poznate ideje da Srbija ne priznaje i neće priznati Kosovo (Fonet 2011b). U septembru je u dijalogu postignut dogovor o upotrebi carinskih pečata sa natpisom „kosovska carina“. Stefanović je tvrdio da ovo ne implicira postojanje ikakvih elemenata suvereniteta Kosova. Ipak, svrha ovog dogovora bila je, po njemu, ostvarivanje punog prometa robe, normalizacija života i prekid nelegalnog trgovinskog embarga Prištine

prema Beogradu (Fonet 2011b). Ovde je posebno važna namera Beograda da „normalizuje“ odnose sa Prištinom. Evropsko uslovljavanje Srbije kosovskom politikom je vremenom evoluiralo.⁴⁶ Ova „normalizacija odnosa“ sa Prištinom je jedna od etapa u toku postepenog pojačavanja uslova za Beograd. Stoga je razumno verovati da su namere Beograda u dijalogu išle u susret očekivanjima Unije. Na ovo ukazuje i izjava Stefanovića iz septembra, da „kao izolovana i izopštena država, [Srbija] ne bi imala gotovo nikakve šanse da odbrani naše interese na Kosovu i Metohiji, dok su nam ovako šanse bar nekakve“ (Tanjug 2011d).

Krajem maja Stefanović je, u vezi sa dokumentima građana Kosova koji su bili predmet dijaloga, objašnjavao: „Tretman dokumenta potvrđuje da li nešto priznajete ili ne. Ako takvog tretmana nema na formalan način, onda vi nemate priznanje kroz samu dokumentaciju [...]“ („Stefanović: Bez potpisivanja sporazuma sa Prištinom“ 2011). Početkom jula on je objašnjavao da Srbija neće priznati pasoše Kosova, budući da su oni „vrhunski simbol države“ (Tanjug 2011g). Međutim, za Beograd su, po njemu, bile prihvatljive kosovske lične karte, kao u slučaju Kine i Tajvana.

U decembru je Stefanović preneo da je postignut dogovor o carinskim prelazima. Po njemu, i u toj rundi razgovora Srbija nije prekršila Ustav i obezbedila je rešenje u skladu sa Rezolucijom 1244. Tadašnje rešenje, po njegovim rečima, „nije idealno, ali je najbolje moguće u datim okolnostima. U vrlo nepovoljnim spoljnopolitičkim okolnostima postigli smo dobar sporazum, bez pritisaka, svesni evropskih integracija [...]“ (Beta 2011e). Naravno, i taj „sporazum“ nije formalno potpisan. Po Stefanoviću, tadašnjim dogovorom nisu uspostavljene državne granice. Ipak, on je priznao da će postojati dva carinska entiteta. Kosovski carinici je trebalo da budu „carinski svedoci“. Oni, po Stefanoviću, ne bi trebalo da imaju ikakvu funkciju, jer bi nadležnosti ostale u rukama Euleksa, koji bi ih obavljao umesto Kosova (Beta 2011e).

Ambicije Beograda u dijalogu sa Prištinom iz 2011. godine pokazuju da EU i Kosovo nisu bili podjednako vredni ciljevi za vladu RS. Njena prokosovska politika je svedena na puko odbijanje da se na formalan način prizna proglašena nezavisnost. Politička borba vlade RS za Kosovo je ostala kao ljuštura lišena suštine. Istina, Beograd je u dijalogu ulagao napor da na formalan način ne učini ustupak Kosovu. Ovo

⁴⁶ Odeljak 9.4 će detaljnije objasniti evoluciju i pojačavanje kosovskih uslova EU prema Srbiji, te zahtevanje da se odnosi prema Kosovu „normalizuju“.

uključuje odsustvo formalnog priznanja ravnopravnosti druge, prištinske strane u pregovorima. Ipak, sve što je dogovarano u dijalogu išlo je na ruku ostvarivanja funkcionalnosti kosovskih institucija (koje su proglasile nezavisnost od Srbije). Iako vlada RS nije išla tako daleko da formalno prizna Kosovo, ona je ipak činjenjem pokazala da je bliža EU kraju dimenzije politike nego K.

DS se, ipak, trudio da ostane što je moguće bliže centru, pošto je to poželjno pozicioniranje sa stanovišta izborne utakmice. Ova stranka je želela da prikrije preferenciju prema Uniji nad Kosovom, kao što je bio slučaj i prethodnih godina Cvetkovićevog mandata. Otuda ponavljanje fraze o poštovanju ustava i nespremnosti da se prizna Kosovo. Na primer, krajem februara 2012. godine je postignut dogovor o predstavljenosti Kosova na regionalnim skupovima.⁴⁷ Tadić je ovaj dogovor predstavljao kao uspeh Srbije jer Kosovo neće biti predstavljeno kao nezavisna država. Po Tadiću, „[p]ostignutim dogovorom politika 'i Evropa i Kosovo' [...] prošla je ovaj istorijski test čime je dokazano da je taj pristup jedino realan. Ta politika obezbeđuje evropsku budućnost Srbije [i] čuva naše nacionalne interese [...]“ (Beta 2012).

8.5 Zaključak o pozicioniranju DS-a i diskusija

Pozicioniranje DS-a tokom rada vlade Mirka Cvetkovića karakteriše težnja ka centru dimenzije politike. DS je retorički ukazivao na izrazitu privrženost i Evropi i Kosovu. Međutim, DS je faktički popuštao pred očekivanjima Unije od Srbije i bio je bliži EU kraju dimenzije. Ovo popuštanje je, ipak, bilo neželjeno i DS je nastojao da ostane što bliže centru, kao i da ga napušta samo onoliko i onda kada je EU tražila ustupke prokosovskoj politici. Ovo je primetno u više slučajeva koji uključuju uvođenje Euleksa 2008. godine i u dijalogu Beograda i Prištine 2011. godine (v. prethodne odeljke u ovom poglavlju). Kada je Beograd popuštao očekivanjima Unije kako bi postigao približavanje, nastojao je da pojačanom prokosovskom retorikom prikrije preferenciju prema Uniji i približavanje EU kraju dimenzije politike (v. odeljak 3.4).

⁴⁷ Kosovo je trebalo da bude predstavljeno sa fusnotom: „Ovaj natpis ne prejudicira status Kosova i u skladu je s Rezolucijom 1244 i s mišljenjem MSP o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti“.

U toku Cvetkovićevog mandata postoje dva slučaja u kojima udaljavanje DS-a od centra nije bilo direktno prouzrokovano uslovljavanjem Unije: prvi slučaj je bio početkom 2009, a drugi krajem 2010. i početkom 2011. godine. Ova dva slučaja su predmet dalje analize u odeljku. Sugerišem da su razlozi za njih posve drugačiji. U prvom je došlo do kartela DS-a i SNS-a, koji je bio veoma kratkog života. U drugom slučaju DS nije želeo da se udalji od centra, već da, u nedostatku postignuća, ugrabi ono što može. Tim redom će ova dva slučaja biti dalje objašnjena.

Kartel DS-a i SNS-a. Za početak, objašnjavam kartel DS-a i SNS-a. Objlašnjavam da su DS i SNS, tada stranka u začetku, predvođena Tomislavom Nikolićem i odmetnuta od SRS-a, sačinjavali kartel.⁴⁸ Stranke su ga sačinile podstaknute različitim razlozima. Kartel je DS-u pružio osiguranje da može da učini proevropske korake uz znanje da ima „sigurna leđa“ (v. dalje u odeljku). S obzirom na to da su događanja na spoljnopolitičkom planu nametala vladi u Srbiji predvođenoj DS-om bavljenje kosovskim problemom, ova stranka je tražila predah u bavljenju Kosovom radi činjenja neophodnih proevropskih koraka. Osim ovoga, DS-u je bila potrebna rezervna lista poslanika koji bi podržali njenu vladu i smanjili cenu koalicije sa drugim strankama (SPS-om i G17 plusom). Sa druge strane, SNS-u je bila korisna podrška vlasti u obračunu sa SRS-om – očinskom strankom. Između ostalog, SRS je optuživao SNS da je nelegitimno zadržao mandate u NSRS, po odvajanju stranke. Traženje podrške Nikolića od vladajućeg DS-a se može videti u njegovim rečima sa kraja januara 2009. godine, kada je govorio o poslanicima SRS-a: „Ovo više ne može da se trpi, do sada smo tolerisali, a taj prag [tolerancije] sada je preskočen. Zašto bismo dozvolili da nas neko maltretira iako smo narodni poslanici kao i drugi“, dodajući da bi predsednik Tadić trebalo da dâ „sugestije onima koji vode parlament“ kako da to čine („Nećemo da trpimo ucene SRS“ 2009). U suprotnom, pripretilo je Nikolić, parlament i neće moći da radi.

Ovaj kartel je bio veoma kratkog veka. Izvesno je postojao krajem 2008. godine, a izvesno je prestao da postoji sredinom 2009. godine (v. dalje u odeljku). Tada se SNS konsolidovao kao nova stranka, a na lokalnim izborima u junu je pobeđivao liste DS-a u Voždovcu i Zemunu. To je davalo razloga Aleksandru Vučiću da želi vanredne parlamentarne izbore na republičkom nivou i da o ovome razgovara sa drugim

⁴⁸ Pozicioniranje Nikolićevog SNS-a će biti tema odeljka.8.6.

opozicionim strankama kako bi ostvarile „tehničku saradnju“ („DS potpisala zapisnik pa...“ 2009). Od druge polovine 2009. godine SNS je tražio načine da saraduje sa DSS–om. Dogovaranja ove dve stranke su išla teško, a one su formirale kartel tek znatno kasnije.⁴⁹

Dakle, kartel DS–a i SNS–a je omogućio DS–u da krajem 2008. najavi proevropsku politiku koja je trebalo da usledi u 2009. godini. Na slici 25, DS se početkom 2009. godine blago pomera ka EU kraju dimenzije politike. DS ovo pomeranje može da čini u znanju da ima „sigurna leđa“, odnosno da se SNS neće pomeriti ka centru. Ako bi se SNS pomerio ka centru, ovo bi odseklo značajan deo birača koji su prethodno bili naklonjeni DS–u kao njima najbližoj partiji na dimenziji. Dakle, SNS se odrekao politike maksimiranja glasova, što je odlika političkog kartela. Da kartel nije postojao, DS–u bi bilo značajno teže ili nemoguće da planira činjenje proevropskih koraka u 2009. godini, kao što je to bila ranije situacija sa predsednikom vlade Koštunicom. SNS je pomogao DS–u jer se i sam susreo sa neizvesnošću sa kojom snagom će izaći iz sukoba sa SRS–om.

Slika 25. Pomeranje DS–a ka EU kraju politike na početku 2009. godine.

U čemu se vidi saradnja SNS–a sa DS–om? Nikolić je već u oktobru 2008. godine tvrdio da je SNS spreman da podrži vlast DS–a u odbrani Kosova i saradnji sa Rusijom („Kad je gusto - tu...“ 2008).⁵⁰ Naime, Nikolić je objasnio:

Ako je potrebno da Srbiju pomazemo svi, onda ćemo svakako da joj pomognemo. Ne postavlja se pitanje kako ćemo glasati za zakone koji se tiču

⁴⁹ O ovom kartelu SNS–a i DSS–a će biti reči u odeljku 9.6, kao i o tome kako je on olakšao posao SNS–u da uopšte može da sačini taj sporazum.

⁵⁰ Inače, Nikolić je ovo objašnjavao svega dva dana pre zvaničnog osnivanja stranke SNS.

saradnje sa Rusijom, sa drugim svetom, odlukama koje se tiču Kosmeta, ako su to dobre i državotvorne odluke. („Kad je gusto - tu...“ 2008)

Dakle, Nikolić se faktički obavezivao da će podržati prokosovsku politiku vlade, bez obzira na to šta ona čini na proevropskom planu. Takođe, on je signalizirao da zapravo mari za Kosovo, odnosno, da je na poziciji koja je na dimenziji politike bliža K kraju, nego EU (v. sliku 23).

Sredinom decembra se već javno nagađalo da li bi, u slučaju izostanka podrške vladi od strane G17 plusa, SNS podržao DS. Nikolić je otvoreno razrešio dileme tvrdeći da, ako G17 plus napusti vladu, SNS bi je podržao („Nikolić: Nisam džoker DS“ 2008). Istina, ova podrška je trebalo da traje samo dok se ne potpišu svi sporazumi sa Rusijom. On je, takođe, skretao pažnju na mogućnost ulaska u novu godinu bez jedinstvenih stavova o Kosovu: „Očekuje nas strašna ekonomska kriza u koju bi trebalo da uđemo pomireni a ne posvađani“ („Nikolić: Nisam džoker DS“ 2008).

U decembru je Nikolićev SNS davao signale da je spreman i na intenzivniju saradnju sa DS–om od kartela. Naime, SNS je nakratko i skriveno pružao podršku vladi RS. Krajem 2008. godine vlada je kasnila sa podnošenjem predloga budžeta za sledeću godinu. Ona je bila zainteresovana da predlog budžeta prođe po ubrzanoj proceduri kroz NSRS. Sve stranke, osim SRS–a, su bile spremne na konsultacije sa predsednikom vlade Cvetkovićem (odnosno DS–om). U vremenskom tesnacu, samo je SRS insistirao na maksimalnom korišćenju raspoloživog vremena u obrazlaganju amandmana na zakon o budžetu. Sa druge strane, o budžetu je Nikolić izjavio: „Vlada nije zaslužila da se izglasa budžet, ali jesu građani Srbije, tako da ćemo omogućiti Skupštini da donese taj zakon“ (Gujaničić 2008). Rečeno – učinjeno! Pred sam kraj godine, SNS je odustao od svih amandmana na zakon kako bi sednica bila ubrzana.

Sredinom januara 2009. godine usledili su novi signali iz SNS–a da bi mogao da uđe u koaliciju sa DS–om. SNS je bio spreman na ovakav potez, ali samo ako bude primoran i u slučaju preke potrebe („Koalicija za podupiranje“ 2009). Međutim, SNS je prilično široko odredio uslove pod kojima se ovo dogodilo. Funkcioner SNS–a Borislav Pelević je objasnio da bi se ovo desilo ako bi „bila ugrožena država“ zbog „razvoja situacije na jugu Srbije“, zbog događaja na „Kosmetu koji mogu da narastu do ugrožavanja slobode Srba širokih razmera“, ali i zbog „ekonomske krize u zemlji koja

može da široko eskalira“. Tada bi SNS nevoljno pristao da „uđe u vlast, u interesu građana, ako bude moralo da se donesu hitne mere“ („Koalicija za podupiranje“ 2009).

U nastavku 2009. godine SNS nije davao nove otvorene signale da je spreman na saradnju sa DS–om, ali i nije signalizirao suprotstavljenost vlasti. Sredinom 2009. godine, nakon pomenutih lokalnih izbora, počeo je da signalizira suprotstavljenost vladi RS predvođenoj DS–om. Time je faktički okončan kratkotrajan kartel ove dve stranke.

DS je signalizirao značajniju proevropsku opredeljenost krajem 2008. i početkom 2009. godine. U drugoj polovini 2009. godine su oplodotvoreni naponi stranke, što uključuje dobijanje „belog“ šengena. Tokom te godine stranka nije napustila deklarisanu prokosovsku politiku kojoj je sve vreme bila formalno privržena. Ipak, nakon dobijanja „belog“ šengena, od kraja godine je prestala da bude izrazito okupirana približavanjem Uniji, zarad značajno veće izbalansiranosti prokosovskih i proevropskih tema u sledejućoj godini (v. odeljak 8.2.). Naravno, tada već uveliko nije bilo kartela pomenute dve velike stranke.

Proevropska politika DS–a od kraja 2010. godine. Sledeći problem koji je analiziran je izrazita proevropska politika koja je primetna od kraja oktobra 2010. godine do kraja februara 2011. godine. Zašto je DS u tom periodu pokazivao izrazitu proevropsku retoriku koja ga pomera ka EU kraju dimenzije politike? Odgovor koji sugerisem je da se DS bojavao da bi izgubio oba deklarisanu cilja svoje politike.

DS nije zabeležio očekivano približavanje Uniji u 2010. godini. Đelić je početkom te godine govorio o „brzim integracijama“. Jeremić je kao o cilju za istu godinu na njenom početku pominjao sticanje statusa kandidata (v. odeljak 8.3). Ovo nije ostvareno. Sa druge strane, Srbija je faktički, mada ne nužno i retorički, sve više popuštala u kosovskoj politici. Dakle, sasvim je bilo moguće da u poslednjoj čitavoj godini Cvetkovićeve vlade Srbija ne uspe da ostvari ubedljive rezultate na ostvarivanju i proevropske i prokosovske politike. Otuda i, najverovatnije iskrena, poruka Jeremića sa početka 2011. godine da Srbija „mora da dobije status kandidata“ u toj godini (v. u odeljku 8.4).⁵¹

Dakle, krajem 2010. godine DS–u je moglo biti jasno da može da ima neubedljive rezultate na oba polja, do kraja mandata vlade. Pošto je Srbija od druge polovine 2008. godine i uvođenja Euleksa već značajno i u više navrata popuštala po

⁵¹ Drugim rečima, DS „mora“ da ostvari taj rezultat.

pitanju Kosova, to su mogućnosti DS-a da ojača svoj „patriotski“ kredibilitet bile ograničene. Ako se DS već odlučio da se ne konfrontira sa EU po pitanju Kosova – na primer, kod podnošenja zajedničke rezolucije UN-u iz septembra 2010. godine ili uvođenja Euleksa – to je teško mogao naknadno na uverljiv način da učvrsti prokosovsku politiku na račun proevropske.⁵² Sa druge strane, DS je još imao mogućnost da do kraja rada Cvetkovićeve vlade zabeleži napredak ka EU.

Stoga, privremeno pomeranje DS-a ka EU kraju dimenzije politike sa kraja 2010. i početka 2011. godine nije bila želja stranke da se udalji od centra. Umesto toga, stranka je prosto želela da dobije ono što je u momentu još mogla da ugrabi. Tada su ovo bili proevropski poeni ostvareni približavanjem EU.

Ovde se otvara novi problem: imajući u vidu problem i nameru DS-a od kraja 2010. godine koji je upravo objašnjen, otkuda onda pojačavanje prokosovske retorike već od marta 2011. godine? Objašnjenje koje sugerišem jeste da je DS bio uveren da je učinio dovoljno na proevropskoj agendi da napravi novi korak ka integraciji – dobijanje statusa kandidata – bez daljih popuštanja prema Kosovu. Ako je DS imao signale da jedino treba da se bavi institucionalnim problemima i saradnjom sa Haškim sudom, a ne da popušta prema Kosovu da bi Srbija dobila kandidaturu, to je DS imao određene ruke da se pojačano bavi Kosovom. Razmotrimo ovo dalje.

Srbija predvođena DS-om je u veoma kratkom roku odgovorila na Upitnik EK i predala odgovore na kraju januara 2011. godine. Predaju odgovora su iskoristili i predsednik vlade Cvetković i ministar Đelić da se sastanu sa najvišim predstavnicima EU, na kraju januara i početkom februara. Predstavnici Srbije su isticali odlučnost države da otkloni najvažnije zamerke, koje su se ticale problema saradnje sa Haškim sudom, kao i restitucije i blanko ostavki.⁵³ Tada je trebalo da nastupi predah u procesu integracije dok EK razmotri odgovore Srbije i, eventualno, zatraži dodatna objašnjenja u toku februara ili marta. Zaista, u prvoj polovini februara Đelić je objašnjavao da će predstojeći izveštaj glavnog tužioca Haškog suda Serža Bramerca biti od ključnog značaja za proces pristupanja Uniji (Tanjug 2011dž). Bez Bramercove konstatacije da Srbija u punoj meri saraduje sa Sudom nije se moglo očekivati sticanje statusa

⁵² Situacija je ista kao kada bi golman primio puno golova, ali odbranio poslednji šut. Da li bi to bio uspešan nastup golmana?

⁵³ Na primer, u prvoj polovini aprila Đelić je objašnjavao da treba posvetiti posebnu pažnju problemima u koje spada izbor poslanika, blanko ostavke i reforma pravosuđa (Beta 2011c). Dakle, ovde nema pomena problema napretka u dijalogu Beograda i Prištine.

kandidata, po Đeliću. On je objašnjavao da je u tom trenutku Bramerc smatrao da se Srbija ne trudi u dovoljnoj meri, ali da je na državi da se potruži da promeni to mišljenje i da je pravo vreme za ovo Bramercova poseta u februaru (Tanjug 2011dž). Slične poruke je uputio Đelić i u drugoj polovini maja. On je preneo: „Evropski zvaničnici su nam još jednom predočili da je puna saradnja sa Hagom uslov, [...] te da se očekuju napori s naše strane i u predstojećem periodu“ (Tanjug 2011a). Početkom juna ministar Jeremić je tvrdio da su kriterijumi za članstvo jasni, kao i da u njih ne spadaju oni vezani za Kosovo („Jeremić: Zbog krize EU...“ 2011). Konačno, pregovarač Borislav Stefanović je u drugoj polovini juna tvrdio da Srbiju ne čekaju nova uslovljavanja kosovskom politikom u napretku ka članstvu, kao i da se dijalog dve strane nastavlja (Tanjug 2011c).

Sa druge strane, Brisel u prvoj polovini 2011. godine nije očekivao otvorene koncesije nezavisnosti Kosova od strane Srbije. Dijalog Beograda i Prištine koji se očekivao je trebalo da započne adresiranjem problema regionalne saradnje, slobode kretanja i vladavine prava kako bi se poboljšao život ljudi. Borislav Stefanović je sugerisao da zapravo Beograd i ne zna o čemu će se tačno razgovarati u inicijalnoj fazi pregovora (Tanjug 2011d). Ipak, to je trebalo da budu lakše teme koje bi se u kraćem roku savladale, da bi na kraju došlo pitanje statusa. Stefanović je napomenuo da je Beograd u stalnom kontaktu sa Briselom i da EU ima neutralan pristup statusu Kosova u dijalogu (ibid.).

Dakle, DS je očekivao da je kandidatura na „dohvat ruke“. Kako je Đelić sugerisao, trebalo je učiniti veće napore da se ubedi Bramerc – konačno, najtraženiji optuženik Mladić je uhapšen krajem maja – i obaviti institucionalne reforme koje nisu problematične za pozicioniranje na EU–K dimenziji politike. Trebalo je da ovi koraci vode dobijanju statusa kandidata za članstvo u drugoj polovini godine, nakon zasedanja EK. Pomenuta očekivanja su DS–u omogućila da od marta ponovo teži centralnoj poziciji na dimenziji politike, nakon što se udaljio od centra u prethodećim mesecima.⁵⁴

Beograd je kasnije, krajem avgusta 2011. godine, sa iznenađenjem dočekao zahteve Angele Merkel, ispostavljene tokom njene posete Beogradu. U odeljku 9.5 će biti potkrepljeno da su oni bili neočekivani sa vladu RS. Zapravo, svega nekoliko dana

⁵⁴ DS, ipak, nije bio u centru, jer, kako je objašnjavano, faktički je popuštao u dijalogu Beograd–Priština (v. odeljak 8.4). Stoga je DS, kao i pređašnjih godina, uvek bio nešto bliži EU kraju dimenzije politike nego K.

pre Merkelove posete, Jelko Kacin, izvestilac EP za Srbiju, tvrdio je da je EU ili Kosovo „lažna dilema“ jer se od Srbije ne traži da učini ovakav izbor (Beta 2011ć). Srbija je, po njemu, samo trebalo da učini napredak u dijalogu Beograd–Priština.

8.6 Pozicioniranje SNS–a tokom Cvetkovićeve vlade

U ovom odeljku biće reći o pozicioniranju novoformirane Srpske napredne stranke (SNS) Tomislava Nikolića. Objasniću da se ova stranka postepeno pomerila ka centru. U 2010. godini, kada je MSP doneo odluku o Kosovu, ali i kasnije, SNS je namerno izbegavao da zauzme jasnu poziciju koja bi stranku udaljila od centra, bilo ka EU, bilo ka K kraju dimenzije politike. U drugoj polovini 2011. godine, zahvaljujući kartelu sa DSS–om, SNS je signalizirao izraženiju proevropsku politiku.

SNS je zvanično formiran krajem oktobra 2008. godine sa Nikolićem na čelu. Još pre formiranja ove stranke, u septembru, on je okupio poslanički klub koji se odmetnuo od SRS–a pod nazivom „Napred, Srbijo“. Radi jednostavnosti, u odeljku zanemarujem da li je stanka formalno osnovana, ili je organizacija još uvek vezana samo za postojanje pomenutog poslaničkog kluba.

Jedna od najranijih javnih i eksplicitnih naznaka namera visokih članova SRS–a da treba da dođe do promene pozicije stranke mogla se čuti od Maje Gojković u julu 2008. godine. Ona je tvrdila da je dosta razgovarala sa Nikolićem o temama u koju je spadala saradnja sa EU, te da stranka treba da se okrene „desnom centru“, o čemu se i Aleksandar Vučić slagao (Velinović 2008). Početkom septembra iste godine NSRS je trebalo da glasa o zakonu o potvrđivanju SSP–a. Nikolić i Jorgovanka Tabaković su nagoveštavali spremnost, tada još SRS–a, da stranka podrži zakon. Međutim, uslov SRS–a je trebalo da bude usvajanje njihovog amandmana na zakon. Ovaj amandman, za koji je Nikolić tvrdio da je njegova ideja (Popović i Velinović 2008), odnosio se na član 135 SSP–a. SSP u tom članu tvrdi da se sporazum neće primenjivati na Kosovu koje je pod međunarodnom administracijom, u skladu sa Rezolucijom 1244, i da ne prejudicira status Kosova. Nikolićev amandman na zakon je glasio da ovaj član „razume kao potvrdu teritorijalnog integriteta Srbije, a posebno kao potvrdu toga da je Pokrajina

Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije [...]“ (Milenković 2008a). Amandman je, u malo izmenjeoj formi, postao deo usvojenog zakona.

Spremnost Nikolićeve stranke da podrži SSP, uz amandman o Kosovu, ukazuje na njegovu nameru da stranku približi centralnoj poziciji u kojoj bi konkurisao DS-u. Dodatno, na promenu Nikolićeve pozicije ukazuje i namera da se menja zakon o SSP-u, a ne sam SSP. Radikali su u ranijim godinama imali promenljiv odnos prema Uniji (v. odeljke 4.7, 5.3 i 6.8). Ako su i bili spremni da prihvate SSP, ovaj sporazum je trebalo da garantuje suverenitet Srbije na Kosovu. Sasvim je izvesno da insistiranje na ovakvoj promeni SSP-a vodi ka njegovom odbacivanju u Srbiji, a time i odbacivanju procesa integracije. Takođe, sam Nikolić je 2007. godine tvrdio: „Srbija će verovatno morati da prizna Kosmet da bi ušla u EU. To su ucene i ultimatumi“ („Nikolić: Interesna zona Moskve“ 2007). Pod tim uverenjem, prihvatanje SSP-a sugerise i na pomirljiviji odnos prema prospektu nezavisnosti Kosova. Onda je amandman na zakon o SSP-u (a ne sam SSP) samo forma da se rečima prikaže privrženost Kosovu, a faktički amandman predstavlja popuštanje tvrde prokosovske politike.

Nikolićev poslanički klub SRS-a je imao dogovor da glasa za zakon o SSP-u. Ipak, početkom septembra je došlo do razlaza sa Šešeljevim krilom SRS-a. Naposljetku, oba krila stranke nisu podržala zakon. Nikolićev novi poslanički klub „Napred, Srbijo“ nije podržao zakon pod izgovorom poštovanja stranačke odluke i da ne bi podržavao vladajuću većinu. Ipak, Nikolić je izjavio da misli da „poslanička grupa neće glasati za SSP, što je velika šteta“ (Popović i Velinović 2008), a nakon izglasavanja je tvrdio da je to „istorijski dan za Srbiju“ (Milenković 2008c).

Još jedna Nikolićeva izjava ubrzo po podeli SRS-a ukazuje na njegovu strateško razmišljanje. On je bio svestan da politika stranke koja je određena od Šešelja ne vodi poželjnom pozicioniranju. On je optuživao Šešelja da je u prethodnom periodu ograničavao pomeranje stranke na dimenziji politike, što je umanjivalo njenu šansu da osvoji vlast. Po njemu, „[s]vaki put, nekoliko dana pre izbora, Šešelj stavi svima do znanja da SRS ne želi da vlada“, što se ogledalo u zagovaranju linije „Karlovac–Karlobag–Virovitica“, u odsustvu želje za saradnjom sa „Koštunicom i Tadićem“, kao i da „neće u EU“ (Jevremović 2008b). Dakle, Nikoliću je bilo jasno da težnja ka centru uvećava šanse da osvoji vlast i pomeranje stranke pod njegovim vođstvom je posledica strateških kalkulacija. Nikolićevo strateško rezonovanje se moglo videti i u izjavi iz

druge polovine oktobra. Po njemu, da nije došlo do podele SRS-a, „DS-u bismo ostavili čitav dijapazon pozicija na kojima je [...] a mi se stavljamo u kraj, bez prijatelja, saradnje, podrške, bez ikakve mogućnosti da postanemo vlast u Srbiji“ („Kad je gusto - tu...“ 2008). Dakle, i ovde se uočava da je Nikolićeva namera da se udalji od „kraja“ povezana sa mogućnošću da osvoji vlast.

U prvim mesecima rada nove Nikolićeve organizacije ona je signalizirala da je bliža K kraju dimenzije politike nego EU, ali je bila bliža centru od Šešeljevog SRS-a. Ovo je išlo na ruku DS-u i povezano je sa postojanjem kartela DS-a i SNS-a (v. odeljak 8.5 i sliku 23). U septembru je Tabakovićeva objašnjavala da će se stranka zalagati da bude između EU i Rusije i posebno je isticala zalaganje za „očuvanje jedinstvenosti Srbije sa Kosmetom“ („Tomina moderna desnica“ 2008). Nekoliko dana kasnije je i Nikolić iznosio slične ideje: da stranka treba da se bori za očuvanje teritorijalnog integriteta, da Srbija treba da bude most između Istoka i Zapada, kao i da Srbija može da uđe u EU samo celovita – sa Kosovom („Napredni’ neverni Toma“ 2008). Konačno, krajem septembra Nikolić je tvrdio da „Ratko Mladić se ne sme naći u Hagu [...]“ („Nikad sa DS“ 2008). Sve ove izjave ukazuju da, iako je Nikolićeva nova politička organizacija bila sklona da prihvati članstvo u EU, ipak je više volela Kosovo, te je bila postavljena desno od centra.

Nakon što je u junu 2009. godine okončan kratkotrajni kartel između DS-a i SNS-a, SNS je počeo da se približava centru i EU kraju dimenzije politike. Na ovaj način su dve stranke postale takmaci za vlast. Tema pristupanja Uniji je dobila na značaju u nastupima stranke sa njenim pomeranjem ka centru.

Već početkom jula 2009. godine Nikolić je objašnjavao da je bio u poseti Briselu, te da je zadovoljan rezultatima razgovora sa visokim funkcionerima Unije, uključujući komesara Rena. Po njemu, imao je uveravanja da se od Srbije ne očekuje priznanje Kosova kao uslov za nastavak procesa integracije („U Evropskoj uniji svesni...“ 2009). Nikolić je bio za nastavak puta ka EU, za „beli“ šengen, ali protiv, po njemu, nesposobne i korumpirane vlasti koja je sve ovo ometala. Nikolić je u oktobru tvrdio: „Bio bih ponosan da uvedem Srbiju u EU jer bi to bio znak da je EU prihvatila uslove pod kojima ja to želim“ (Jovanović 2009). U novembru je eksplicirao da želi u Uniju sa Kosovom. Međutim, „[a]ko nam postave ultimatum – Srbija u EU bez KiM, to ćemo odbiti. [...] [J]a neću popuštati pred ultimatumima iz EU i neću sklanjati državno

prisustvo sa KiM“ (Stajić 2009). Krajem godine Vučić se zalagao da Srbija podnese kandidaturu za članstvo onda kada je izvesno da će biti prihvaćena, što je, po njemu, trebalo da bude sledejuće godine (Raković i Jovanović 2009). U junu 2010. godine SNS je tvrdio da je vlada neprijatelj procesa integracije jer lošu politiku prikriva navodnim evropskim zahtevima (Beta 2010č). Marko Đurić je pozdravio početak procesa ratifikacije SSP-a i optuživao vladu da usporava integraciju.

Nakon što je MSP u julu 2010. godine konsultovan od strane UN-a o proglašenju nezavisnosti Kosova, SNS je izbegavao da zauzme jasan stav po ovom pitanju. Zauzimanje stava bi impliciralo pomeranje pozicije od političkog centra, ka EU ili K kraju dimenzije politike, jer bi akter pokazao da li u većoj meri želi nastavak „borbe“ za Kosovo ili dobre odnose sa Zapadom, uz perspektivu članstva u Uniji. Stoga je nevoljnost SNS-a da se izjasni namera stranke da ostane u centru, uz izbegavanje osetljivih tema. S obzirom da je stranka bila u opoziciji, to nije bila prinuđena da delanjem ili nedelanjem u ime države zauzme ijednu poziciju ili je promeni (v. odeljak 3.4). Dalje će biti potkrepljena tvrdnja da je SNS izbegavao decidno izjašnjavanje nakon odluke MSP.

Tako je Nikolić na sam dan presude pozivao vladu da se izjasni „kako prihvata tu odluku i šta će da odluči povodom mišljenja Suda [MSP]“ („Nikolić poziva Tadića da...“ 2010). Nikolić je još objašnjavao da je spreman da pomogne i da razgovara sa vladom, ali nije otkrivao šta bi u takvom razgovoru zastupao. Nekoliko dana kasnije, Marko Đurić je odluku MSP nazvao „istorijskim fijaskom“, te je pozvao vladu da „preuzme odgovornost i snosi posledice“ („SNS: Preuzeti odgovornost“ 2010). Po njemu, vlada je delovala bez konsultovanja sa opozicijom, te je odgovornost isključivo na vlasti. Početkom avgusta Đurić je istakao da je vlada učinila „dvostruki autogol“ ugrožavajući i suverenitet na Kosovu i nastavak integracije („SNS: Vlada ugrozila i odbranu...“ 2010). Istog dana je Vučić bio upitan da li bi vlada trebalo da povuče svoj predlog rezolucije u UN-u, zarad dogovora sa Unijom po tom pitanju. On je odgovorio: „Ne znam šta bi sada trebalo da uradi, ali znam da nije trebalo ovako kako je uradila“ („Vučić: Saradnja SNS i DSS moguća“ 2010). Nedelju dana kasnije Đurić je objašnjavao da SNS i javnost Srbije nemaju informacije o tadašnjim dešavanjima u UN-u u Njujorku, te kakva će biti sadržina predložene rezolucije („Đurić: Glasanje u UN...“ 2010). Krajem avgusta Vučić je upozoravao da je vlada spremna da učini

ustupke u kosovskoj politici koje bi pravdala navodnim garancijama za Srbe na severu Kosova (Beta 2010c). Nikolić je, takođe krajem avgusta, tvrdio da bi „svakako pokušao“ da zajedno sa Briselom načini rezoluciju o Kosovu, kao i da ne treba Srbija da izbegava pokušaj da to učini („Zajedno sa Briselom napisati...“ 2010). Međutim, nakon što je u septembru Srbija zajedno sa Unijom izašla sa predlogom rezolucije koja je aklamacijom usvojena u UN-u, SNS je kritikovao vlast zbog odustajanja od suvereniteta na Kosovu i dogovora sa EU. Po SNS-u, Srbija je time bila suočena „sa grubim, neustavnim odustajanjem od zaštite državnog suvereniteta na Kosovu i Metohiji“ (Tanjug 2010b). SNS je navodno bio za proces integracije, ali predlog rezolucije „odgovara onima koji su izvršili secesiju Kosova [...]“. Istovremeno je SNS, paradoksalno i potpno obrnuto, tražio odgovornost zato što je Srbija podnela svoj predlog rezolucije bez konsultovanja sa EU i drugim velikim silama. Konačno, SNS je postavio pitanje: „Zašto je onda Srbija uopšte pisala i predlagala rezoluciju kada njenim usvajanjem neće obezbediti nijedan vitalni državni interes?“ (Tanjug 2010b).

Ovaj pregled nastupa SNS-a, od odluke MSP sa kraja jula, do usvajanja rezolucije u UN-u u septembru, jasno pokazuje da je sve vreme stranka izbegavala da pokaže koju poziciju zauzima na dimenziji politike EU-K. Ona je, po potrebi, kritikovala vlast i zato što čini ustupke kosovskoj politici i zato što se ne usaglašava sa Zapadom. Pritom, SNS nije ikada izneo svoj predlog javne politike. Ovakva dvosmislenost SNS-a je, naravno, namerna. Stranka nije želela da se isuviše udalji od centra, već je čekala da DS to iznuđeno učini. Dakle, SNS je bio svestan važnosti zauzimanja političkog centra.

Ovo nije jedini period u kojem je SNS izbegavao da se izjasni o svojem pozicioniranju. Isto je važno za vreme dijaloga Beograd-Priština iz 2011. godine i motivacija stranke je bila identična kao prethodeće godine. Tako je Vučić izjavio: „Skandal je što se Borislav Stefanović drznuo da pita SNS da li je za uklanjanje barikada i što opozicionoj stranci postavlja bilo kakva pitanja iz delokruga svog rada“ (Beta 2011h). Dakle, Vučić nije želeo niti da izgubi kredibilitet kod prokosovskih birača, niti da se suprotstavlja očekivanjima Unije od Srbije. Još jednom je Vučić eksplicitno upitan za mišljenje o dijalogu Beograd-Priština. On je apstraktno rekao da podržava dijalog, ali da građani nisu upoznati šta se dešava jer vlast to ne saopštava javnosti (Beta 2011i).

SNS je od druge polovine septembra 2010. godine pokušao da ostvari saradnju sa DSS–om, do koje, ipak, nije došlo. Dve stranke su delile uverenje da se treba boriti za suverenitet države na Kosovu, ali njihovi stavovi u odnosu prema Uniji su se razlikovali. Nikolić je sam to najbolje objasnio u intervjuu iz novembra. On je tvrdio da su programi stranaka SNS, DS i DSS slični, ali se stranke razlikuju u njihovoj primeni (Tanjug 2010e). Ono što je, po njemu, razdvajalo SNS od DSS–a je to što DSS insistira na prekidanju razgovora sa Unijom. Nikolić je bio svestan da se Brisel neće izjasniti protiv nezavisnosti Kosova (ibid.).

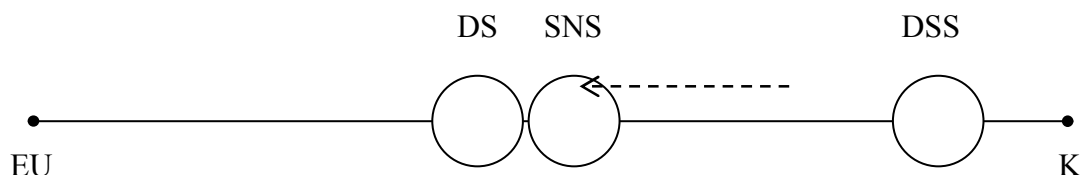
Nikolić je želeo da njegova stranka ostane pri političkom centru i da ne saraduje sa DSS–om, ali nije želeo ni saradnju sa DS–om. Ovo osnažuje prethodne tvrdnje da je kratkotrajni kartel sa DS–om okončan i da su DS i SNS bili takmaci u težnji ka centru i borbi za vlast. Tako je Nikolić u septembru razgovarao sa Vensanom Dežerom, šefom delegacije EU u Srbiji, koga je uveravao da neće biti koalicije sa DSS–om („SNS neće saradivati sa DSS“ 2010). Nikolić je nakon sastanka objašnjavao da članstvo u Uniji ne sprečava Srbiju da razvija odnose sa drugim državama, kao i da će Unija biti neutralna u dijalogu Beograd–Priština. On je šefu misije OEBS u Srbiji Kipreosu objašnjavao da je njegova stranka za EU, ali ne želi da saraduje sa DS–om. Po njemu, DS „nije briga da li je Srbija ispunila uslove ili ne, jer njihov standard ne zavisi od ulaska Srbije u EU“ (Tanjug 2010đ).

U drugoj polovini 2011. godine, u nastupima SNS–a tema pristupanja Uniji je imala istaknutu ulogu. SNS je sugerisao da je izrazito opredeljen za proces pristupanja Srbije. Po jednom saopštenju stranke sa kraja maja, vlast DS–a „predstavlja najveći balast i najveći teret Srbije [...] ne samo na putu Srbije ka EU već ka normalnom životu građana“ („SNS: Vlasti znale gde...“ 2011). U junu je Nikolić izjavio: „[N]iko iz EU nije Srbiji postavio ultimatum i rekao 'ako ne odustanete od Kosova, nećete ući u EU'. Srbija želi da bude članica EU [...]“ („Nikolić: EU nije postavila...“ 2011). U septembru, uprkos objavljivanja Merkelovih zahteva srpskoj kosovskoj politici,⁵⁵ Vučić je tvrdio da je Srbiji potreban napredak ka Uniji („Vučić: Srbiji potreban napredak...“ 2011). Po njemu, „I dalje ćemo se boriti za očuvanje teritorijanog integriteta“, uz konstataciju da je „Srbiji potreban politički i ekonomski napredak i približavanje EU“. U oktobru je Nikolić objašnjavao: „Želja građana Srbije da svoju zemlju vide u zajednici evropskih

⁵⁵ O sadržini i značaju uslova Angele Merkel iz avgusta 2011. godine biće reči u odeljku 9.4.

naroda jasna je. Nisu naši građani protiv Evrope [...]“ (Beta 2011d). U decembru je Vučić eksplicirao da SNS želi da Srbija dobije status kandidata (Beta 2011i). Pošto je ES u decembru odložio odluku o kandidaturi Srbije, Nikolić je kritikovao vlast DS-a da je odgovorna za tu katastrofalnu odluku, te da vlast prebacuje odgovornost na Uniju (Tanjug 2011ć). Na samom kraju godine Đurić je tvrdio da je DS čitave godine obmanjivao građane da će država dobiti kandidaturu, te da je to zadatak koji će završiti SNS (Beta 2011dž).

Dakle, SNS je, kao protivnik DS-a, težio centru (slika 26). U drugoj polovini 2011. godine ova stranka je signalizirala izrazitu opredeljenost za proces integracije. Ovo signaliziranje je delimično posledica reputacije koju su imale vodeće ličnosti SNS-a, uključujući Nikolića i Vučića, koji su u SRS-u imali izjave koje su bile značajno bliže K kraju politike, nego EU.⁵⁶ Ova reputacija je u očima birača mogla da faktički pomera poziciju SNS-a ka K kraju dimenzije. Međutim, pomeranje SNS-a ka centru je posledica i kartela sa DSS-om, koji je verovatno formiran u aprilu 2011. godine.⁵⁷ Ovaj kartel je omogućio SNS-u da se pomeri bliže ka DS-u, siguran da su mu „leđa“ zaštićena.

Slika 26. Pomeranje SNS-a u drugoj polovini 2011.

⁵⁶ O značaju reputacije v. odeljak 3.3.

⁵⁷ V. više o ovome u odeljku 9.6.

Poglavlje 9. Briselski sporazum i pozicioniranje stranaka

U ovom poglavlju objašnjavam da su najvažnije vladajuće stranke u Srbiji prihvatanjem Briselskog sporazuma (Sporazum) načinile značajno pomeranje na dimenziji politike EU–Kosovo, od centra prema kraju EU.⁵⁸ Ovo pomeranje nema uzrok u motivima ponašanja stranaka koji su tipični za pristup teorije racionalnog izbora, a uključuju želju za maksimiranjem glasova i osvajanjem vlasti (v. poglavlje 2). U poglavlju objašnjavam da je ovo pomeranje uzrokovano politikom EU. Ono se desilo tek kada je EU ograničila moguće akcije vlade RS. Time je dotadašnja kontinuirana dimenzija politike efektivno postala diskretna. Sve izvodljive pozicije koje su nametnute Srbiji politikom EU bi uzrokovale pozicioniranje stranaka koje je za njih suboptimalno.

Stranke na vlasti u Srbiji su prihvatile jednu od izvodljivih pozicija. Međutim, iako je pozicioniranje vlade RS bilo ograničeno politikom EU, njena očekivana korist i dalje je dominantno zavisila od broja birača koji glasaju za vladajuće stranke. U poglavlju argumentujem da su vladajuće stranke u Srbiji racionalno odabrale da se koriste prednostima dvosmislenog pozicioniranja. Nakon izbora suboptimalne pozicije, one su simulirale suprotnu politiku, čime su želele da umanje značaj napuštanja političkog centra. U poglavlju se služim analizom diskursa najvažnijih predstavnika vlasti u Srbije da bih argumentovao na koji način su vladajuće stranke simulirale dvosmisleno pozicioniranje.

Poglavlje je organizovano na sledeći način. Odeljak 9.1 objašnjava da su najvažnije partije na vlasti u Srbiji zastupale politiku „EU i Kosovo“. Dalje, odeljak 9.2 objašnjava značajna popuštanja u kosovskoj politici Beograda koja su načinjena prihvatanjem Briselskog sporazuma, a očitavaju se na unutrašnjem i spoljašnjem planu. Odeljak 9.3 sadrži model igre između Vlade RS i EU, koji predstavlja stratešku situaciju odlučivanja ovih igrača. Odeljak 9.4 objašnjava politiku uslovljavanja Srbije od strane EU. Odeljak 9.5 objašnjava vezu između pomenutog modela igre i evropske politike uslovljavanja Srbije, te promenu politike srpskih lidera. Odeljak 9.6 se vraća na temu pozicioniranja stranaka u Srbiji, te kako im je politički kartel omogućio sklapanje

⁵⁸ Teza se služi izrazom „Briselski sporazum“ za dokument čiji je naziv „Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa“.

Briselskog sporazuma. Odeljak 9.7 objašnjava politički diskurs lidera u Srbiji, u danima nakon Briselskog sporazuma, koji je trebalo da simulira dvosmisleno pozicioniranje na dimenziji politike. Konačno, deljak 9.8 sadrži zaključak poglavlja i diskusiju.

9.1 Centrističke politike najvažnijih vladajućih stranaka

U ovom odeljku objašnjavam da su najvažnije stranke koje su bile na vlasti u vreme potpisivanja Briselskog sporazuma bile privržene politici koja ih smešta blizu sredine dimenzije politike EU–Kosovo. One su deklarirale posvećenost pristupanju Srbije EU, kao i potraživanju teritorije Kosova. Opis politike u ovom odeljku služi da bi bila razumljiva razlika u pozicioniranju stranaka koja je nastala nakon prihvatanja Sporazuma (v. sledeći odeljak).

SNS je već 2008. objavio deset principa delovanja (Srpska napredna stranka 2008). Prvi princip se odnosi na očuvanje teritorijalnog integriteta Srbije. Po SNS–u, Kosovo je „srce“ Srbije i ona treba da bude beskompromisna u odbrani svoje teritorije. SNS se protivi bilo kakvom pokušaju cepanja Srbije. Takođe, za ovu stranku je neupitno da Srbija treba da postane član EU, ali samo kao celovita država (ibid.). SNS je 2011. godine objavio program u kojem objašnjava slične ciljeve. SNS „ne može i neće da prizna nezavisnost Kosova“ (Srpska napredna stranka 2011, 38). On želi rešenje dogovorom, koji je prihvatljiv za obe strane. Tada je ponovo izražena privrženost članstvu u EU (ibid, 40). Naposletku, koalicioni sporazum SNS–a i SPS–a iz 2012. godine sadrži slične poruke. Srbija treba da što pre dobije datum za početak pregovora sa EU, ali neće priznati nezavisnost Kosova (Srpska napredna stranka 2012). Druga značajna stranka, SPS, je na sličan način deklarirala privrženost dvama ciljevima. SPS, u novom programu iz 2010. godine, utvrđuje da je Srbija opredeljena za EU, ali i da je Kosovo nerazdvojni deo Srbije (Socijalistička partija Srbije 2010, 17). Iako je vraćanje na *status quo* nemoguće, potrebno je naći mirno rešenje, uz uvažavanje interesa svih strana (ibid, 21).

Iz navedenog se vidi da su SNS i SPS, kao i DS dok je bio na vlasti, pokazivali privrženost politici dvostrukih ciljeva: pristupanju EU i očuvanju Kosova u sastavu Srbije. Ove stranke nisu deklarirale, svesne potencijalnog nezadovoljstva birača,

spremnost da prepuste suverenitet nad Kosovom, ako EU to zatraži. Prethodni opis otvara pitanje: da li je prihvatanje Briselskog sporazuma u skladu sa ovako definisanom politikom? Ako nije—zašto su stranke napustile deklarisanе politike i u kom trenutku? U sledećem odeljku ću analizirati Briselski sporazum i šta on znači za pozicioniranje vladajućih stranaka na dimenziji politike EU–Kosovo.

9.2 Briselski sporazum kao ustupak prokosovskoj politici RS

U prethodnom odeljku je sumirana politika vladajućih stranaka u Srbiji koja pokazuje njihovu privrženost Uniji i Kosovu. Ovaj odeljak objašnjava da je Briselskim sporazumom Beograd učinio značajne ustupke prokosovskoj politici na unutrašnjem i spoljnom planu. Ovaj Sporazum značajno pomera pozicije vladajućih stranaka na dimenziji politike prema EU kraju, uprkos njihovim ranijim obavezivanjima. Odeljak će prvo sumirati sadržinu sporazuma, a onda objasniti njegove posledice na pozicioniranje vladajućih stranaka u Srbiji, na dimenziji politike EU–Kosovo.

Ubrzo po formiranju vlade RS, 2012. godine su počeli pregovori između predstavnika Srbije (koje je vodio predsednik Vlade Dačić, a u kasnijim etapama u njima je učestvovao i prvi potpredsednik Vlade Vučić) i predstavnika Kosova (koje je vodio Premijer Tači), a koji su posredovani od strane visoke predstavnice EU Ketrin Ešton. Nakon deset rundi pregovora, 19. aprila 2013. godine je u Briselu potpisan „Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa“ (Briselski sporazum).

Ovaj Sporazum predviđa postojanje Asocijacije/Zajednice opština u kojima Srbi čine većinsko stanovništvo na Kosovu (čl. 1) (v. više u „Izveštaj o dijalogu Beograd Priština“ 2013). Zatim, u nizu odredaba, Sporazum definiše konstituisanje ove Asocijacije/Zajednice, pristupanje opština istoj, njenu strukturu, oblasti u kojima ona ima pravo nadziranja, dodatne nadležnosti i ulogu u odnosu sa centralnom vlašću (čl. 2–6). Sporazum definiše rad policijskih snaga u Asocijaciji/Zajednici, njen etnički sastav i biranje komandanta (čl. 7–9). Osim toga, sporazum definiše rad sudske vlasti (čl. 10) i organizovanje lokalnih izbora (čl. 11). Niz članova se odnosi na implementaciju sporazuma i buduće pregovore (čl. 12, 13 i 15). Naposljetku, strane su se obavezale da neće blokirati drugu, niti će podsticati blokiranje druge strane na putu ka EU (čl. 14).

U Sporazumu postoji namerna neodređenost koja omogućava obema stranama potpisnicama da ga interpretira u skladu sa politikom koju su deklarirale pred sopstvenim biračima. Tako se u članovima 5 i 6 pominju „centralne vlasti“ koje mogu da delegiraju nadležnosti, a u odnosu na koju Asocijacija/Zajednica opština ima reprezentativnu funkciju, ali se ne imenuje o kojim se tačno organima radi: Kosova ili RS. Na sličan način postoji pominjanje ministarstva unutrašnjih poslova u tački 9, ali ne i države kojoj pripada. Osim toga, ova Asocijacija/Zajednica opština ima funkciju „punog nadzora“ (*full overview*) u oblastima „ekonomskog razvoja, obrazovanja, zdravstva, urbanizma i ruralnog razvoja“ (čl. 4). Ni tu nije jasno o kakvom nadzoru se radi. Vlastima u Beogradu je stalo da predstave da su sporazumom sačuvali prisustvo Srbije na severu Kosova, te da tamošnje opštine sa većinskim srpskim stanovništvom imaju izvršnu nadležnost koja ograničava nadležnost vlasti u Prištini. Tako je, na primer, prvi potpredsednik Vlade Vučić, u intervjuu ubrzo po potpisivanju Briselskog sporazuma, objasnio da će srpske opštine imati „direktno izvršno ovlašćenje“ u imenovanju funkcionera, iako o tome nema ni reči u Sporazumu (Stanojević 2013a). Sa druge strane, pravo nadzora može da znači da Asocijacija/Zajednica opština ima samo pravo da se informiše o radu drugih organa na Kosovu u navedenim oblastima, bez ikakvih izvršnih ovlašćenja ili mogućnosti uvođenja pravne sankcije, ako taj rad ne odgovara pravu (bilo kojem). Na primer, novine su prenele izjavu Marka Đurića, savetnika predsednika RS, da „Priština će imati samo nadzor nad funkcijama koje vrše srpske opštine“ („Đurić: Trajno sprečen ulazak...“ 2013). U ovoj potpuno obrnutoj interpretaciji, upravo su centralne vlasti u Prištini te koje imaju mogućnost nadzora i koje, po Đuriću, očigledno predstavljaju „samo“ malo ovlašćenje.

Iako postoji neodređenost niza odredaba, neke druge ukazuju na to da je srpska strana Briselskim sporazumom učinila značajne koncesije kosovskoj politici na unutrašnjem i spoljnom planu. Tako se u ovom dokumentu pominju: konsultativno veće zajednica (koje ne postoji u pravnom sistemu RS; v. čl. 6); sudske vlasti kao deo pravnog sistema Kosova (čl. 10); te održavanje lokalnih izbora u skladu sa pravnim sistemom Kosova (čl. 11). Konačno, u dokumentu su se strane sporazumele da će biti odvojene članice EU (čl. 14). EU je organizacija čije su članice države i one treba da zadovolje uslove u koje spadaju garantovanost demokratije, vladavine prava, ljudskih prava, prava manjina i funkcionalnog tržišta, te sposobnost članica da prihvate obaveze

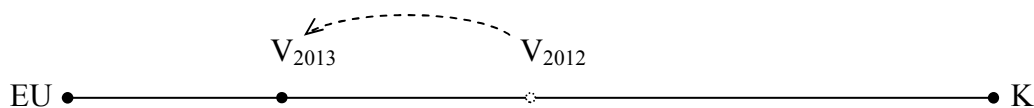
povezane sa članstvom (European Council in Copenhagen 1993, 13). Ovakve uslove mogu da garantuju samo države na svojoj teritoriji.

Ubrzo po potpisivanju Briselskog sporazuma, u junu 2013. godine, ES je doneo odluku da dozvoli otvaranje pregovora o SSP-u sa Kosovom. Tom prilikom je Štefan File, komesar za proširenje i evropsku politiku susedstva EU, označio početak pregovora kao jasno priznanje Kosovu za napredak koji je postiglo na normalizaciji odnosa sa Srbijom (European Commission 2013). Inače, EK je u oktobru 2012, u vreme početka pregovora koji su prethodili Sporazumu, prihvatila Studiju izvodljivosti za SSP sa Kosovom. U tom dokumentu sama EK priznaje da Unija može da sačini SSP sa trećom zemljom čije političke i sudske vlasti mogu da obezbede njegovo poštovanje (European Commission 2012, 3). Takođe, u njemu je napomenuto da situacija na severu Kosova treba da bude hitno unapređena. Na tome treba da rade sve relevantne strane na konstruktivan način, a kosovske vlasti treba da daju svoj doprinos (ibid, 5). Dakle, Briselski sporazum je Kosovu omogućio dalje korake ka članstvu u EU. Pošto se radi o javnim dokumentima, sasvim je razumno verovati da su vlasti u Beogradu bile u potpunosti informisane o očekivanjima EU i o konsekvencama sporazuma sa Prištinom.

Dakle, Briselskim sporazumom je Beograd učinio značajne ustupke svojoj prokosovskoj politici na unutrašnjem i spoljnom planu. Ovo je prvi javni i formalni sporazum Beograda u Prištine. U prethodećim godinama je Beograd izbegavao da sačinjava pisane sporazume u dijalogu sa Prištinom, jer nije želeo da sugerise ravnopavnost dve strane, kao i da Priština može da sačinjava sporazume (v. odeljak 8.4 o dijalogu iz 2011. godine). Srbija je Sporazumom pristala da se institucije koje je prethodno finansirala, a koje su od strane predstavnika EU označavane kao „paralelne institucije“, uvrste u kosovski pravni sistem (lokalna vlast, sudska vlast i policija). Osim toga, Beograd se odrekao osporavanja puta Kosova ka članstvu u EU. Takođe, kao što je objašnjeno u prethodnom pasusu, Sporazum je omogućavao dalje korake Kosova ka članstvu u Uniji. Pomenute okolnosti ukazuju da je Srbija načinila ustupke na unutrašnjem i spoljnom planu. Ipak, Srbija se nije odrekla mogućnosti da osporava kosovsko članstvo u UN-u. Konačno, sudije na Kosovu same odlučuju o tome koje pravo treba da se primenjuje u pojedinačnim slučajevima: eks-Jugoslovensko, UNMIK-a ili Kosova (Lunacek 2012, 151).

Sa druge strane, Priština je ostvarila značajne dobitke od sporazuma sa Beogradom. Rečima Gešija: „[...] Odredbe [Briselskog] sporazuma omogućavaju Kosovu da obnovi suverenitet nad svojom teritorijom, da reši problematičnu temu severa Kosova i da obezbedi širu autonomiju za Srbe. Imajući u vidu dubinu sukoba između Kosova i Srbije, ovo predstavlja veliko ostvarenje [...] Takođe, sporazum zauvek okončava ideju podele Kosova [...] (Gashi 2013, 129–30).“

Imajući u vidu politiku koju su deklarisale najvažnije vladajuće stranke u Srbiji, na osnovu analize Briselskog sporazuma u ovom odeljku, njegovo značenje jasno pomeraja pozicije vladajućih stranaka (V_{2012} na slici 27) na dimenziji politike, od centra, ka EU kraju (V_{2013}). Zašto je do ovog sporazuma došlo? Takođe, ako su vladajuće stranke bile spremne da se pomere na dimenziji politike prema EU, što su učinile potpisivanjem Sporazuma, zašto to nisu uradile ranije? Time bi bilo uštedeno mnogo vremena. Konačno, kako su se ove stranke pozicionirale nakon potpisivanja Sporazuma? To su problemi koje dalje treba da budu analizirani u ovom poglavlju. U sledećem odeljku ću početi analizu ovih problema modelovanjem igre u kojoj učestvuju igrači „Vlada RS“ i „EU“.

Slika 27. Pozicije vladajućih stranaka u Srbiji pre i nakon Briselskog sporazuma.

9.3 Model igre vlade Srbije i EU

U prethodnom odeljku je objašnjeno da prihvatanje Briselskog sporazuma predstavlja pomeranje stranaka na vlasti, na dimenziji EU–Kosovo, ka kraju EU. Zašto je do ovoga došlo i zašto se nije desilo ranije? Ako je bilo moguće razumno verovati i pre Briselskog sporazuma da će se Srbija susresti sa uslovom da bira između: daljih koraka ka članstvu u EU, uz popuštanja u prokosovskoj politici i odricanja od napretka

prema EU, uz nepokolebljiv stav prema Kosovu, zašto nije ranije načinila izbor? Time bi mogla da ima koristi jer vodi politiku koja ide u susret problemima, a ne izbegava ih, ili bi smanjila troškove koji su nastali kao posledica kretanja pogrešnim putem.

Ovaj odeljak predlaže objašnjenje ovih problema. Iz tog razloga u njemu modelujem igru u kojoj su igrači „Vlada RS“ i „EU“. Igra sugerise da igrač Vlada RS ima podsticaja da se opredeli između EU i Kosova samo ako je izvesno da EU ima tvrdnu politiku prema Srbiji. Samo onda Srbija može da odluči da učini popuštanja u kosovskoj politici, kakva su pomenuta u odeljku 9.2. U suprotnom, ako EU ne uslovljava Srbiju na planu kosovske politike, onda je veća korist za Srbiju od odsustva popuštanja.

Neka igrač EU ima na raspolaganju dve moguće akcije: „tvrdolinijašku politiku prema Srbiji“ i „mekolinijašku politiku“. Prva znači da EU želi da Srbija nastavi putem pristupanja ovoj organizaciji, ali samo pod uslovom da Srbija „unapredi odnose“ sa Kosovom. Unapređivanje regionalne saradnje i dobrosusedskih odnosa Srbije i Kosova implicira dalje ustupke Srbije na planu kosovske politike, kakvi su objašnjeni u odeljku 9.2, i uključuju postojanje ravnopravnog odnosa dve strane i popuštanje Srbije na unutrašnjem i spoljnom planu.⁵⁹ Srbija može da nastavi proces pristupanja EU, samo uz pomenute koncesije. Druga akcija, mekolinijaška politika EU, znači da bi ona, čak iako bi preferirala suprotno, dopustila da Srbija postane član, čak iako Beograd ne učini dalje ustupke prema Prištini. Ako Srbija sama ne želi da učini popuštanja u kosovskoj politici, a ispoštuje sve druge kriterijume iz Kopenhagena i SSP-a, može da postane član Unije.

Neka igrač Vlada RS ima na raspolaganju dve akcije: „popušta“ i „ne popušta“. Prva akcija znači da Vlada RS čini popuštanja u kosovskoj politici, kakva su objašnjena u odeljku 9.2 i koja su po ukusu Unije (v. odeljak 9.4). Popuštanje Vlade RS može da se realizuje na formalan način i faktički, činjenjem ili nečinjenjem. Druga akcija znači da Vlada RS više vrednuje potraživanje teritorije Kosova, nego bilo kakve šanse da dobije neku drugu korist ili štetu. One uključuju direktnu novčanu korist i dugoročnije posledice od članstva u EU.

Pođimo od pretpostavke da Vlada RS jednako vrednuje članstvo u EU i teritoriju Kosova. Da je to plauzibilno ukazuje, na primer, tvrdnja Tomislava Nikolića, tada predsednika SNS-a, da su Kosovo i EU kao dva sina i da ne može da bira između njih

⁵⁹ Politika uslovljavanja EU, unapređivanje regionalne saradnje i dobrosusedskih odnosa biće tema odeljka 9.4.

(„EU i Kosovo - kao dva sina“ 2011). Slične je stavove zastupao i Tadićev DS zalažući se za politiku „Evropa i Kosovo“ (v. poglavlje 8). Neka popuštanje donosi Vladi RS isplatu -1, a odsustvo popuštanja (nastavak „borbe“ za Kosovo) 1. Međutim, Vlada RS želi i da država postane član EU. Ako su oba cilja podjednako vredna, neka i politika koja vodi ka EU ima vrednost 1 za vladu, a odustajenje od nje -1.

Zalaganje za priključenje EU i „borba“ za Kosovo mogu da imaju intrinzične vrednosti za vladu RS, ali i ne moraju. Ovaj rad ne uvodi pretpostavke u vezi sa tim kakva je priroda ovih preferencija. Dovoljno je znati da udaljavanje od političkog centra vladajućih stranaka ka ijednom polu dimenzije politike nanosi štetu vladi, jer je udaljava od jedne grupe birača. Na primer, vladajuće stranke mogu da veoma „vole“ EU, ali pomeranjem na dimenziji ka EU nanose sebi štetu. Igra koja je modelovana u ovom odeljku ne predstavlja korist od Kosova po sebi za vladu RS, već korist od politike kojom se „brani“ Kosovo. Slično važi i za politiku pristupanja EU. Ovakav pristup samo odražava težnju ka skromnosti uvedenih pretpostaki u radu, dok je u stvarnosti moguće da politički akteri imaju i intrinzične preferencije.

Sa druge strane, pretpostavimo da EU želi da Srbija postane član. Međutim, EU želi i „konstruktivnost“ pristupa Srbije prema Kosovu. EU je želela poboljšanje regionalne saradnje, odsustvo blokiranja Kosova u međunarodnim organizacijama, unapređivanje prekogranične saradnje, normalizaciju odnosa i poštovanje teritorijalnog integriteta Kosova (v. odeljak 9.4). Nazovimo sumarno ove vrednosti odsustvom teritorijalnog spora unutar Unije. Teritorijalni spor se može razrešiti samo ako Vlada RS popusti Kosovu i načini nekakav sporazum sa Prištinom. Radi jednostavnosti, pretpostavimo ponovo da je za EU korist od članstva Srbije jednaka koristi od odsustva teritorijalnog spora, odnosno neka i jedno i drugo dobro donosi ili odnosi korist 1 za EU.

Ovo su kratkoročno definisane koristi. U dužem roku je moguće zamisliti različite razvoje političkih događaja koji bi suštinski mogli da promene igru i koristi za Srbiju. Moguće je da se struktura situacije odlučivanja promeni, ali i isplate od odabranih akcija. Uvažavanje svih složenih aspekata političkog odlučivanja bi svaki pokušaj modelovanja na pojednostavljen način svojstven teoriji igara učinilo znatno težim. Zato sada ostavljam po strani moguće dugoročne isplate. Takođe, već je dobro poznata pojava da političari pokazuju miopiju kada odlučuju o akcijama koje će

preduzeti (v. Pierson 2000, 261). Oni su pre zainteresovani za kratkoročno osvajanje političkih poena, nego za projekte koji imaju dugoročne efekte.

Vladajuće partije u Srbiji bi imale najveće koristi ako bi nastavile politiku kojom se teži ostvarivanju oba cilja: očuvanju Kosova u sastavu Srbije („ne popušta“) i napredovanju ka članstvu u EU. Ovakav ishod bi omogućio vladajućim strankama u Srbiji da nastave da balansiraju oba cilja, što su i deklarirale (v. odeljak 9.1). Stoga, ako Vlada RS ostvaruje oba cilja, neka je za nju isplata u igri jednaka 2. Ako bi ona ostvarila samo jedan od oba cila, kratkoročno bi stranke imale neto korist 0, jer bi nešto dobile, ali bi i izgubile. To je usled pretpostavke, ranije iz ovog odeljka, da su EU i Kosovo podjednako vredni. Ako akter nije u stanju da izabere koje od dva dobra mu je vrednije, to je njihov komparativni trošak jednak 0. Analogno igraču koji predstavlja Vladu RS, EU bi imala najveće koristi ako bi Srbija nastavila da se saobražava evropskoj politici, što bi omogućio nastavak procesa pristupanja, i ako bi došlo do rešenja teritorijalnog spora između Srba i Albanaca u vezi sa Kosovom (tj. ukupno 2).

Na osnovu opisanih pretpostavki, neka igra između Vlade RS i EU izgleda kao na slici 28.

		EU	
		Mekolinijaška politika	Tvrdolinijaška politika
Vlada RS	Popušta	0, <u>2</u>	<u>0</u> , <u>2</u>
	Ne popušta	<u>2</u> , <u>0</u>	<u>0</u> , -2

Slika 28. Igra Vlade RS i EU.

Isplate u matrici imaju sledeće vrednosti. U gornjem levom uglu, Vlada RS „gubi“ Kosovo a „dobija“ članstvo u Uniji, te joj je isplata 0. EU „dobija“ odsustvo spora i članstvo Srbije, te joj je isplata 2. U gornjem desnom uglu su isplate identične za oba aktera. Dalje, u donjem levom uglu, Vlada RS „dobija“ i Kosovo i EU, jer bi joj Unija dala članstvo bez uslovljavanja. Osim toga, EU „dobija“ članstvo Srbije, ali

„gubi“ odsustvo spora (isplata 0). U donjem desnom uglu, Vlada RS „dobija“ Kosovo a „gubi“ članstvo, te joj je isplata 0. EU ne dobija članstvo Srbije, niti rešenje teritorijalnog spora, te joj je isplata -2. Neki od ishoda u tabeli imaju samo teorijski značaj, jer su u stvarnosti ovakvi ishodi neostvarivi. Na primer, kada bi Vlada RS samostalno odlučila da učini ustupke kosovskim vlastima u skladu sa preferencijama Unije, onda EU ne bi ni imao razloga da uvodi tvrdolinijašku politiku.

U ovako postavljenoj igri postoje dve ravnoteže (zaokružene na slici 28), na osnovu najboljih odgovora (podvučenih). Za aktera Vladu RS je slabo dominantna akcija da „ne popušta“, dok je za EU slabo dominantna „mekolinijaška politika“. Eliminisanjem akcija koje su slabo podređene za oba igrača (tvrdolinijaška politika za EU i popuštanje za Srbiju) dobija se ravnoteža dole–levo kao verovatni ishod interakcije. Ovaj ishod je u stvarnosti i postojao u dugom periodu (v. sledeći odeljak). Ove ravnoteže su rezultat razmatranja samo čistih strategija (*pure strategies*), odnosno odsustva dodeljivanja verovatnoće da druga strana pribegne nekoj akciji. Kasnije, u ovom odeljku, biće uključena mogućnost da igrači dodeljuju verovatnoće potezima suprotne strane. Primitimo da ovako postavljena igra ima sličnu strukturu kao igra „kukavice“. Ona se sastoji u odsustvu mogućnosti saradnje dva igrača. Ne postoji ravnotežni ishod koji bi bio Pareto–poboljšanje koristi za oba igrača (*win–win*). Moguće je da samo jedan pobedi, čime drugi gubi (*win–lose*). U oba slučaja je pobednik igre onaj igrač koji je u stanju da ubedi drugog da će biti odvažan u igri, tako da se ovaj drugi pokoleba i odigra bojažljivo.

Međutim, dosadašnja analiza odgovara situaciji kada se opisana igra odigrava jednom. Realni odnosi između Vlade RS i EU se mogu bolje predstaviti ako se zamisli da se pomenuta igra ponavlja i o ovome će biti reči u odeljku 9.5. Spor oko statusa Kosova je postojao duži niz godina i obuhvatao je razgovore koji uključuju one u okviru UN–a, tehnički dijalog i politički dijalog koji je vodio do Briselskog sporazuma (v. više u „Izveštaj o dijalogu Beograd Priština“ 2013). Sam Briselski sporazum je sklopljen nakon deset rundi pregovora (2012–13. godine), a pregovaran je uz posredovanje predstavnika EU. Tokom trajanja spora oko Kosova, predstavnici Srbije iz različitih partija, naročito onih na vlasti, su imali veći broj sastanaka sa predstavnicima EU od kojih su mogli da se informišu o politici EU prema Kosovu. Stoga je razumno verovati da su politički predstavnici RS mogli da dobro izvagaju koje bi akcije EU mogla da

preduzme prema Kosovu (što je tema sledećeg odeljka), kao i kakve bi bile koristi od njih za Srbiju. Svaki put kada bi predstavnici EU odlučivali o napredovanju Srbije ka članstvu i kada su vladajuće stranke u Srbiji razmatrale politiku prema Kosovu, opisana igra je faktički bila ponovo odigravana.

Povezanost odluka predstavnika vlade RS sa očekivanom politikom EU ilustruju reči prvog potpredsednika Vlade Vučića, izrečene nekoliko dana nakon potpisivanja Briselskog sporazuma, da bi bila „katastrofa za EU da Srbija ne dobije datum [za početak pregovora o pristupanju EU]. Očekujem da Srbija dobije datum [...]“ („Vučić: Bila bi katastrofa...“ 2013). Predsednik Vlade Dačić je eksplicitnije objašnjavao: „Vlada Srbije pokazala je da je odlučna u nameri da ispuni svoje obaveze u potpunosti [...] Istovremeno očekujemo da EU ispuni obećanje, koje je u obliku uslova postavila krajem prošle godine [...] Ako ne dobijemo pozitivne odluke, kada ćemo? Šta još mi sve treba da uradimo da bismo dobili pozitivnu odluku Saveta EU?“ („Dačić: Očekujemo da EU...“ 2013). Ove izjave ukazuju da je politički vrh Srbije u formulisanju politike prema Kosovu i izboru akcija računao na to kakve će akcije EU preduzeti. U ovom slučaju, radi se o očekivanju da će EU sa izvesnošću dozvoliti Srbiji nastavak procesa pristupanja, ako Srbija učini popuštanja u kosovskoj politici koja su učinjena pre nego što su izjave izrečene, kada je potpisan Briselski sporazum. U nekim drugim slučajevima, očekivanja Srbije od EU su bila drugačija (v. naredna dva odeljka).

Hajde da razmotrimo da li bi uvođenje mešovityh strategija promenilo ishod strateške interakcije i eliminisalo neku od ravnoteža. Mešovite strategije znače da svaki od igrača dodeljuje neku verovatnoću da će drugi igrači odigrati akciju iz skupa koji im je na raspolaganju. Političari pribegavaju politikama kazne, nagrade, pretnje ili ucene. Međutim, dobro je poznato da politika nije transparentna. Ponekad su ovakve politike iskrene, a ponekad su blefiranja sa namerom da izazovu određene reakcije drugih političkih aktera (v. u Dixit i Skeath 2004; takođe v. primere u odeljcima 9.4 i 9.5 za kosovsku politiku). Stoga ima smisla dodeljivati verovatnoću da će akteri u igri odabrati neku akciju. Čak iako se potez odigra jednom u igri i predstavlja jedinstvenu akciju, a ne samo procenat moguće akcije, *a priori* svi igrači razmišljaju kakva je šansa da drugi igrači odigraju baš određenu akciju.

Neka Vlada RS dodeljuje verovatnoću q ($0 \leq q \leq 1$) da EU bira tvrdolinijašku politiku, a onda je verovatnoća da mekolinjaška politika bude odabrana jednaka $1-q$

(slika 29). Neka je verovatnoća da Vlada RS odabere da popušta jednaka p ($0 \leq p \leq 1$), a da ne popušta $1-p$.

		EU		
		(1-q)	q	
Vlada RS		Mekolinijaška politika	Tvrđolinijaška politika	
	p	Popušta	0, 2	0, 2
	(1-p)	Ne popušta	2, 0	0, -2

Slika 29. Igra Vlade RS i EU uz uvažavanje mešovutih strategija.

Očekivana korist za Srbiju od akcije da popušta je:

$$E_1(S) = 0 \cdot (1-q) + 0 \cdot q = 0,$$

dok je za akciju da ne popušta:

$$E_2(S) = 2 \cdot (1-q) + 0 \cdot q = 2 - 2q.$$

Da bi postojala ravnoteža, potrebno je da igrač bude indiferentan između obe akcije. To znači da

$$E_1(S) = E_2(S),$$

$$0 = 2 - 2q,$$

$$2q = 2,$$

$$q = 1.$$

Sa druge strane, očekivana korist za EU od mekolinijaške politike je:

$$E_1(EU) = 2 \cdot p + 0 \cdot (1-p) = 2p,$$

dok je od tvrđolinijaške politike:

$$E_2(EU) = 2 \cdot p + (-2) \cdot (1-p) = 2p - 2 + 2p = 4p - 2.$$

Kao u prethodnom slučaju, u ravnoteži bi trebalo da su očekivane koristi identične, tako da

$$E_1(EU) = E_2(EU),$$

$$2p = 4p - 2,$$

$$2 = 2p,$$

$$p = 1.$$

Dakle, postojaće jedinstvena ravnoteža igre, uz uvažavanje mešovitih strategija, kada je $q = 1$ i $p = 1$. Ovo znači da Vlada RS sa izvesnošću bira da popusti po kosovskom pitanju onda kada EU izvesno bira tvrdolinijašku politiku. Ovo jeste ishod koji odgovara konačnom raspletu događaja koji je nastao potpisivanjem Briselskog sporazuma.

Uvođenje mešovitih strategija je eliminisalo jednu od prethodne dve ravnoteže. Kako interpretirati ovaj rezultat? Postoje teorijske kontroverze oko interpretiranja ishoda igara kada se razmatraju mešovite strategije kao dodatak čistih strategija (v. o tome Osborne i Rubinstein 1994, 37–44). Poslednji rezultat bih interpretirao na sledeći način. Ako su šanse da EU odabere tvrdolinijašku politiku manje od 1, onda je za Vladu RS isplativije da ne popušta. Ovaj ishod (dole–levo na slikama 28–30) predstavlja nepoželjnu ravnotežu za EU u igri. EU bi želela da ishod igre bude onaj koji je za nju optimalan, te da Vlada RS odabere popuštanje. Akter EU ima šansu da uveća korist ako se poveća šansa da će odabrati tvrdolinijašku politiku. Po analogiji sa igrom kukavice (iako, kao što je pomenuto, sličnost nije potpuna), ona treba da ubedi igrača Vladu RS da će u igri biti odvažna. Međutim, igra sugerise da i velika vrednost q nije dovoljna da ubedi Vladu RS da promeni akciju i da odabere popuštanje. EU treba da ubedi Vladu RS da će gotovo izvesno odabrati upravo tvrdolinijašku politiku ($q=1$). Tek onda Vlada RS se nalazi pred „teškim odlukama“ između Kosova i EU.⁶⁰ Ukoliko EU ne nastupa tvrdolinijaškom politikom ili ako ostavlja uverenje Srbiji da postoji nekakva mogućnost da odabere mekolinijašku politiku, onda je $q < 1$. U bilo kom slučaju koji ispunjava ovaj uslov, Vlada RS ima veću korist od akcije koju EU ne priželjkuje – da ne popušta. Takođe, u svakom od takvih slučajeva EU bi imala prostora da uveća svoju očekivanu korist tako što bi uvećala q .

Ovako formalizovana igra još uvek ne daje jasan odgovor zašto je Vlada RS odabrala nastavak pristupanja Uniji na račun potraživanja Kosova. Ako je Vlada RS uverena da EU bira tvrdolinijašku politiku, ona može da odabere da odbaci proces pristupanja, zarad Kosova. U teoriji igara je uobičajeno da kada akter ima istovetnu isplatu od dve različite akcije, on odlučuje nasumično, kao kada se baci novčić. Ipak,

⁶⁰ Fraza o „teškim odlukama“ pred Srbijom je upotrebljena nakon susreta Tadića sa Merkelovom 2011. godine, kada je nemačka kancelarka iznela nekoliko uslova da Srbija nastavi pristupanje EU (v. više u Mastilović Jasnić 2011).

teško je misliti da vlade država odlučuju na ovakav način. Naprotiv, akcija Vlade RS je verovatno dobro promišljena i na ovo ukazuje dužina pregovora koji su prethodili Briselskom sporazumu (tokom 2012–13. godine). Ova dužina pregovora ukazuje i na težinu izbora između dva dobra za Vladu RS.

Predlažem dva razloga za ovakvu odluku Vlade RS. Prvi je da je ona, tek pošto je prisiljena akcijama EU da bira između dve suboptimalne akcije, rezonovala na osnovu dugoročne koristi. Vlada RS je bila nevoljna da bilo prihvatanjem sporazuma sa Prištinom, bilo odbacivanjem procesa pristupanja EU načini suboptimalan potez. Oba ova poteza bi je udaljila od političkog centra, a time i od značajnog dela birača. Ovakvo pomeranje od centra je nepoželjno pozicioniranje za aktera koji teži maksimiranju glasaova na izborima. Međutim, kada je već primorana od strane EU da bira i da se kratkoročno udalji od centra, Vlada RS rezonuje šta može da joj donese veću dugoročnu korist. Drugi razlog je da je sklapanje Sporazuma olakšalo postojanje političkog kartela između SNS–a i DSS–a. Ovi razlozi će biti dalje obrazoženi u odeljku 9.6. Ovaj rezon o dugoročnim koristima je ilustrovan na slici 30.

		EU	
		Tvrdočinijaška politika	
Vlada RS	Popušta	$0 + d_1, 2$	
	Ne popušta	$0 + d_2, -2$	

Slika 30. Vlada RS, primorana da bira akcijama EU, odlučuje na osnovu vrednosti d_1 i d_2 .

Nakon što EU ubedi Vladu RS da će odabrati tvrdočinijašku politiku, prethodna matrica dobija drugačiji izgled. EU nema više pred sobom akciju mekočinijaške politike, a u sledećem odeljku ću potkrepiti da se ovo dogodilo 2011. godine. Vlada RS je suočena sa izborom između dve akcije približno podjednake neto koristi. Da bi odlučila o daljoj akciji, a izbegla metodu nasumičnog izbora, potrebno je da uvede dodatni kriterijum pri izboru. Ovo je procena dugoročne koristi od akcija, d_1 i d_2 . U odeljku 9.6

će biti potkrepljeno da je Vlada RS procenjivala da je $d_1 > d_2$, što je razlog izbora akcije popuštanja.

Ovakav model odlučivanja je konzistentan sa već dobro poznatim stavovima o ponašanju ljudi (i političara): političari su kratkovidni i ljudi generalno preferiraju sadašnju korist u odnosu na buduću (v. npr. Elster 2007, 111 i dalje). Konkretno, optimalno pozicioniranje na dimenziji politike podstiče stranke da budu u, ili blizu samog centra. U Srbiji je ovo značilo podjednako vrednovanje EU i Kosova. Pod ovim uslovima, stranke su bile nevoljne da umanje svoje šanse na izborima udaljavanjem od političkog centra. To bi očigledno i neposredno umanjilo njihove koristi. Tek kada su pod uticajem EU postali prisiljeni na akciju koja kratkoročno može da im šteti, političari su postali skloni da razmišljaju o dugoročnijim koristima od mogućih akcija.

Najvažniji zaključak ovog odeljka je da samo ako je EU uverljiva da će odabrati tvrdolinijašku politiku prema Srbiji i Vlada RS to uvidi gotovo kao izvesnost ($q=1$), onda postoji šansa da Vlada RS odabere akciju kojom se udaljava od političkog centra i čini popuštanja u kosovskoj politici. Vlada RS je, kako je modelovano, kratkoročno indiferentna između akcija da „popušta“ i da „ne popušta“ po kosovskom pitanju. Zato odluka o priznanju nije laka za vladu i šanse su da bi bila doneta nakon uključivanja drugih rezona, kao što je vaganje dugoročnih koristi. Tu ima prostora za diplomatske napore EU da vlada RS mirno popušta u kosovskoj politici. U narednom odeljku biće analizirana politika uslovljavanja EU prema Srbiji.

9.4 Politika uslovljavanja Srbije od strane EU

Ovaj odeljak analizira politiku kojom je Unija uslovljavala Srbiju. Osnovni problem kojim se bavi ovaj odeljak je da li modelovana igra iz prethodnog odeljka može da posluži objašnjavanju empirijskih podataka o politici uslovljavanja Srbije od strane EU. Drugim rečima, da li se može primetiti razlika između mekolinijaške politike i tvrdolinijaške politike prema Srbiji, te kako se desila njihova promena. U ovom odeljku ću objasniti da je na početku procesa pristupanja Srbije EU ova organizacija vodila mekolinijašku politiku prema Srbiji, jer tada nije postavljala uslove srpskoj kosovskoj politici. Vremenom je počela da postavlja uslove Srbiji i da ih povećava. Povećavanje

uslova EU prema Srbiji je dovelo do toga da je, pre pregovora koji su vodili do Briselskog sporazuma, EU od Srbije očekivala značajne koncesije u kosovskoj politici koje su predstavljale tvrdolinijašku politiku EU.

Analiza u ovom odeljku će biti fokusirana na zvanične dokumente institucija EU i obuhvatiće period od 2005. (kada je rađena Studija izvodljivosti za SSP) do 2012. godine (kada su počeli pregovori Beograda i Prištine koji su doveli do Briselskog sporazuma). Razlog za oslanjanje na dokumenta EU je taj što ona predstavljaju usaglašene stavove unutar EU i autoritativno iskazuju politiku EU i uslove prema Srbiji. Postoje mnogi pojedinci koji su sugerisali drugačije stavove u pomenutom periodu, ali je upitno u kojoj meri su oni reflektovali zvanične politike država. Takođe, samo zato što pojedinac iz vlasti neke evropske države (npr. poslanik) preferira tvrdolinijašku politiku prema Srbiji, ne može se smatrati da je takva politika usvojena na nivou države ili Unije. Izuzetak od ovoga predstavljaju najviši predstavnici država EU, naročito velike četvorke, kao što su predsednici vlada ili šefovi država, jer oni očigledno autoritativno predstavljaju politike svojih država. Pojedinačne države mogu da budu veto igrači u telima EU u kojima se odlučuje konsensualno. U ovom odeljku će, takođe, biti objašnjen naročiti značaj uslova koji su dolazili iz Nemačke, počev od 2011. godine.

EK je u kominikeu od 12. aprila 2005. godine konstatovala da je Srbija načinila značajan napredak u ispunjavanju političkih i ekonomskih kriterijuma i da je dovoljno spremna da pregovara o SSP-u (Commission of the European Communities 2005a, 7). Glavni problem koji figurira u kominikeu je odnos između država članica tadašnje državne zajednice SCG. Nekoliko godina pre toga je odlagan početak rada na Studiji izvodljivosti zbog izostanka sprovođenja Ustavne povelje državne zajednice, pogotovu zbog nemogućnosti usaglašavanja unutrašnjeg tržišta. EK je istakla potrebu da državna zajednica precizira nadležnosti zajednice i država članica, te da ojača kapacitete za vođenje pregovora sa EU. Tada je za pristupanje državne zajednice EU postojala strategija „dva koloseka“, koja je podrazumevala da državna zajednica pregovara u okviru svojih nadležnosti, a države članice u okviru svojih. EK je, takođe, konstatovala da je zajednica zabeležila značajan napredak u saradnji sa Haškim sudom i izrazila očekivanje da će SCG nastaviti da unapređuje saradnju sa ovom institucijom, koja je ponekad opstruirana. Država mora da postigne „punu saradnju bez odlaganja“ (ibid, 8).

EK konstatuje da može da predloži suspenziju pregovora sa državnom zajednicom u slučaju da ne rešava probleme koji su navedeni u kominikeu na zadovoljavajući način.

Kada je reč o Kosovu, EK konstatuje stanje koje je nastalo nakon 1999. godine. Rezolucija SBUN-a 1244 daje Kosovu suštinsku autonomiju u okviru SR Jugoslavije. Međutim, celokupna vlast države nad teritorijom je suspendovana zbog novoformirane privremene međunarodne administracije. Stoga proces stabilizacije i pristupanja EU isključuje Kosovo, jer vlast državne zajednice ne može da se prihvati obaveza vezanih za njegovu teritoriju. Ipak, EK jasno konstatuje da Rezolucija 1244 formalno potvrđuje suverenitet i teritorijalni integritet SRJ (kasnije SCG). Proces pristupanja ne prejudicira status Kosova (ibid, 4).

Aneks ovog kominikea dodatno potvrđuje obavezu poštovanja Rezolucije 1244. U njemu se pominje nasilje iz 2004. godine nad manjinama, koje je drastično otežalo dijalog Beograda i Prištine. Uprkos tome, kosovski Srbi bi trebalo da učestvuju u institucijama kako bi izrazili svoje legitimne interese i doprineli izgradnji demokratije i multietničkog društva na Kosovu. Beograd bi trebalo da ima „konstruktivan stav“ prema ovakvoj viziji i da ohrabruje učestvovanje kosovskih Srba u institucijama (Commision staff working paper 2005). Ovaj dokument napominje da bi odsustvo takvog stava „moglo da se pretvori u prepreku“ evropskoj perspektivi državne zajednice (ibid.).

Samo dva dana nakon pomenutog kominikea EK, EP je usvojio rezoluciju o stanju regionalnih integracija na Zapadnom Balkanu. Glavne teme koje su u vezi sa Srbijom u njoj su, slično prethodno opisanom dokumentu, odnosi u državnoj zajednici, saradnja sa Haškim sudom i problemi u vezi sa Kosovom. EP konstatuje da je parlament državne zajednice prestao da radi (European Parliament 2005, 566). EU želi da pomogne SCG da pronade stabilnu formu odnosa, bez obzira kakav je on. Srbija i dalje ne saraduje sa Haškim sudom, mada je ohrabrujuća predaja osumnjičenih. EP očekuje ubrzavanje saradnje.

Konačno, u vezi sa Kosovom, EP ne izražava ikakve uslove za Srbiju. Naprotiv, ova institucija izražava zabrinutost da nasilje na Kosovu može negativno da se odrazi na Srbiju. Još uvek nije došlo do povratka raseljenih Srba i pripadnika drugih naroda na Kosovo, u skladu sa rezolucijom SBUN-a 1244. Ova raseljena lica predstavljaju dodatni teret za Srbiju. EP poziva Beograd i Prištinu da na konstruktivan način započnu

dijalog o budućnosti Kosova i nagoveštava mogućnost otvaranja razgovora o statusu, po utvrđivanju standarda koji su ostvareni (ibid, 568).

Oli Ren, član EK zadužen za proširenje, je dao nekoliko izjava u danima nakon Studije izvodljivosti. U njima su važno mesto imale dve teme: rešavanje odnosa između država članica državne zajednice i napredak u saradnji sa Haškim sudom. Ren je napomenuo da se pregovori o pristupanju ne mogu ni razmatrati pre nego što se postigne puna saradnja sa Sudom („Commissioner Olli Rehn to visit...” 2005). U vezi sa Kosovom, Ren je istakao važnost primene standarda UN-a, pogotovu koji se tiču vladavine prava i prava manjina. Status Kosova još uvek nije razrešen i na tome će se verovatno uskoro raditi. Kosovski lideri treba da budu konstruktivni u susretu sa srpskim liderima, koji im pružaju ruku (Rehn 2005).

U oktobru 2005. godine su započeli pregovori o SSP-u. Ubrzo potom, u novembru, EK je sačinila dokument u kojem su sadržane preporuke i uslovi za „evropsko partnerstvo“ sa Srbijom i Crnom Gorom (Commission of the European Communities 2005b). Ovaj dokument se odnosi na državnu zajednicu ali iznosi i preporuke vezane za Kosovo. U njemu se više puta pominje da evropsko partnerstvo sa SCG uključuje Kosovo, sa kojim je u vezi Rezolucija SBUN-a 1244. Slično već pomenutim dokumentima, ovde je u prvom planu preporuka da se osigura efektivno funkcionisanje Državne zajednice. Osim toga, EK preporučuje punu saradnju sa Haškim sudom i niz mera u oblastima koje uključuju sudstvo, javne politike i ekonomsku politiku. EK takođe preporučuje „konstruktivan pristup“ u vezi sa Kosovom, intenziviranje dijaloga sa Prištinom, te puno poštovanje pomenute Rezolucije SBUN-a (ibid, 7).

Ovaj dokument ne razvija druge ili detaljnije uslove koje SCG treba da ispuni u vezi sa Kosovom. Na primer, u delu koji se odnosi na „Regionalne teme i međunarodne obaveze“ piše da SCG treba da sklopi sporazume sa susednim državama i da ih sprovede u oblastima kao što je trgovina, energetika ili borba protiv kriminala (ibid, 9). Međutim, tu nema pominjanja Kosova. Osim toga, u dokumentu postoje preporuke koje se odnose na kratki rok (1–2 godine) i srednji rok (3–4 godine). Čak i srednjoročne preporuke ne navode dodatne zahteve koje bi Srbija trebalo da ispuni kada se radi o njenoj kosovskoj politici. Na primer, EK nije izrazila zahtev da Srbija u srednjem roku učini napredak u odnosima sa Kosovom ili da prepusti elemente suvereniteta. Sa druge

strane, Priština takođe treba da pokaže konstruktivan stav u dijalogu sa Beogradom. Prioritet za Kosovo je stvaranje standarda u skladu sa Rezolucijom 1244. Posebno je napomenuto da je važno obezbediti klimu pogodnu za povratak izbeglih lica i multietičnost (ibid, 20).

Izveštaj o napretku iz 2005. godine je dokument u kojem je EK analizirala ostvarene rezultate SCG (European Commission 2005). U dokumentu je konstatovano da je došlo do napretka u dijalogu između Beograda i Prištine. Ovaj dijalog se odvijao kroz četiri radne grupe (koje su se bavile energijom, povratkom, transportom i telekomunikacijama i nestalim licima) i EK priželjkuje intenziviranje dijaloga (ibid, 23–4). Da bi bio moguć veći napredak potreban je „veći kompromis“ između Beograda i Prištine. Beograd treba da ohrabruje implementaciju standarda. Konstruktivnost Beograda može da doprinese šansama za pristupanje, koje mogu da budu umanjene opstruiranjem. Takođe, Beograd treba da ohrabri učešće Srba u Privremenim institucijama samouprave na Kosovu.

EK u *Izveštaju* se koristi srpskom frazom „interno raseljena lica“ (*internally displaced persons*) za označavanje ljudi sa Kosova (ibid, 25). To implicira stav da se radi o licima koja nisu izbeglice, odnosno nisu raseljena van granica svoje države. EK upozorava da takva lica, koja su poreklom sa Kosova, a trenutno borave u Crnoj Gori, treba da imaju mogućnost da glasaju na izborima u Srbiji, te da države članice zajednice treba da saraduju kako bi to omogućile. Međutim, upadljivo je da *Izveštaj* ne sugerise da ta lica treba da glasaju na izborima na Kosovu, niti da Albancima sa Kosova treba omogućiti da glasaju u Srbiji. To prećutno znači da Srbi sa Kosova mogu da glasaju na izborima u Srbiji, ali ne moraju na Kosovu. Zaključak koji mogu da izvučemo iz ovakvih formulacija jeste da je EK balansirala između očekivanja iz Beograda i Prištine, te da je izbegavala da se otvoreno suprotstavi očekivanjima koje je imala ijedna strana.

EU nije prema Srbiji suštinski menjala zahteve u toku nekoliko narednih meseci (v. npr. Council of the European Union 2006). Međutim, odsustvo napretka Srbije u saradnji sa Haškim sudom je maja 2006. godine dovelo do prekida pregovora sa EK o SSP–u. Srbija je prethodno bila suočena sa ultimatumom EU da isporuči traženog Ratka Mladića. Predsednik vlade Koštunica je javno pozivao Mladića da se preda, nazivajući njegovo skrivanje štetom za nacionalni interes („EU Suspends Talks on...“ 2006). Međutim, to nije bilo uverljivo za glavnog tužioca Haškog suda, Karlu del Ponte, koja

je tvrdila da je Mladić mogao da bude uhapšen svega deset dana pre nego što je ponovo nestao, te da je Koštunica uveravao da će se hapšenje desiti, mesec dana ranije (Stojanovic 2006). Oli Ren je tim povodom izjavio da se pregovori sa Srbijom mogu nastaviti samo ako dođe do „dramatičnog poboljšanja saradnje“ (ibid).

Nakon crnogorskog referenduma 2006. godine, na kojem je ova država izabrala nezavisnost, EK je izrazila spremnost da nastavi pregovore sa Srbijom na osnovu preporuka koje su ranije iznete u dokumentima koji su se odnosili na državnu zajednicu. Međutim, za EK su pregovori zamrznuti dok Srbija ne obezbedi punu saradnju sa Sudom. Ipak, EK je spremna da brzo nastavi pregovore, čim Srbija ispuni ovaj uslov (Commission of the European Communities 2006a).

Do kraja 2006. godine je bilo malo promena u odnosu, sada nezavisne, Srbije sa EU. Za EU je saradnja Srbije sa Haškim sudom bila od ključnog značaja. Srbija je načinila niz institucionalnih adaptacija koje je trebalo da unaprede saradnju sa Sudom. One su uključivale sačinjavanje Akcionog plana za saradnju, olakšavanje pristupa svedocima i otvaranje arhiva više državnih institucija za Sud. Međutim, neuspešnost u lociranju Mladića i dalje je sprečavala formalni nastavak pregovora sa EU.

EU je i dalje insistirala da će budućnost statusa Kosova biti rešena u skladu sa rezolucijom SBUN–a 1244 (Commission of the European Communities 2006b, 6). Od kraja 2005. godine pregovori između Beograda i Prištine bili su posredovani od strane specijalnog izaslanika Generalnog sekretara UN–a Martija Ahtisarija. Međutim, EK konstatuje da je malo napretka ostvareno, iako su mnoge teme otvorene. EU nije izražavala otvorene pritiske na vladu u Beogradu u vidu pozicije koju treba da ima u pregovorima. Međutim, EK je, u skladu sa ranije navedenom politikom, očekivala od Srbije konstruktivan pristup prema Privremenim institucijama samouprave na Kosovu. Prema njoj, takva konstruktivnost je izostala, što se ogledalo u odbijanju Beograda da preda katastarske podatke Kosovu (ibid, 16).

Iako nije bilo otvorenih pritisaka na Srbiju i EK je obeležavala Kosovo fusnotom koja ukazuje da za njega važi UN rezolucija, primetan je jedan izuzetak. U dokumentu u kojem piše o potencijalnim kandidatima, EK tvrdi da je Kosovo slučaj *sui generis*, te da ne predstavlja presedan (ibid,14). Ovo je tvrdeno dok su pregovori o statusu još uvek trajali i pre nego što je Ahtisari izneo svoj predlog 2007. godine. To ukazuje da je EK već tada računala na nezavisnost Kosova, jer u suprotnom ne bi ni bilo potrebe da

kosovski slučaj predstavlja presedan. Ipak, EK nije pritiskala Srbiju, na primer, u vezi sa severnim delovima Kosova sa srpskom većinom, koje nije kontrolisala administracija u Prištini. Mogući razlog za to je što su i administrativne institucije samog Kosova bile slabe (v. npr ibid, 50).

Srbija je nastavila pregovore o SSP–u tek u junu 2007. godine. Ovo se desilo nakon što je formirana nova vlada (15. maja) i pošto je uhapšen bivši oficir vojske Republike Srpske Zdravko Tolimir (31. maja), koji je bio tražen od strane tužilaštva Haškog suda. Ubrzo nakon ovih događaja, drugog juna u Berlinu, desio se sastanak na kojem su učestvovali predsednik Tadić, nemačka kancelarka Merkel i Oli Ren. Merkelova je tada prokomentarisala da je hapšenje Tolimira „dokaz saradnje Srbije sa Haškim sudom“, te da pregovori o SSP–u mogu da se nastave u junu („Merkel confirms Serbia’s EU prospects“ 2007). To je prihvatio i Ren nakon „pažljivog i sveobuhvatnog razmatranja situacije u Srbiji“ (ibid.).

Nakon ovog sastanka nije usledilo javno izraženo uslovljavanje srpske kosovske politike. Tadić je izrazio da je Srbija protiv nezavisnosti Kosova i da je u stanju da postigne kompromis. Merkelova je eksplicirala da između Srbije i EU postoji raskorak po pitanju Kosova, te da ona podržava Ahtisarijeve ideje. Međutim, uprkos razlikama, Nemačka je podržavala pristupanje Srbije EU. Merkelova se, takođe, protivila ideji da za odstupanje Srbije po pitanju Kosova dobije uslugu u vidu ubrzavanja puta ka EU (ibid.).

SSP je parafiran u novembru 2007. godine, a potpisan 29. aprila 2008. Međutim, njegovo stupanje na snagu je moglo da usledi tek pošto bi nacionalni parlamenti država EU prihvatili sporazum. Najsnažniji javno izraženi protivnik primene sporazuma je bila Nizozemska, koja je odlučila da primena sporazuma može da počne tek po ostvarivanju pune saradnje sa Sudom. SSP je, stoga, potpisan, ali nije važio nekoliko narednih godina. U junu 2010. godine je Savet ministara EU prihvatio da odblokira proces ratifikovanja SSP–a sa Srbijom, a on je stupio na snagu septembra 2013. godine. U samom sporazumu je puna saradnja sa Sudom pomenuta na veoma istaknutim mestima, u članovima 2 i 4 („Stabilisation and Association Agreement“ 2008, 19). Sa druge strane, Kosovo se gotovo i ne pominje u tekstu, niti uslovi vezani za srpsku kosovsku politiku. Tekst sporazuma samo ponavlja već poznatu ideju da je Kosovo pod međunarodnom administracijom u skladu sa rezolucijom SBUN–a 1244 (ibid, čl. 135).

To nije prejudiciranje statusa Kosova, ali se sporazum ne primenjuje na njegovoj teritoriji (ibid, čl. 47).

Iako SSP nije eksplicitno uslovljavao srpsku kosovsku politiku, krajem 2007. godine je jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova izgledalo neizbežno. Na skupu lidera zemalja EU u Briselu u decembru te godine je doneta odluka o slanju civilne misije na Kosovo. Francuski predsednik Sarkozy je izjavio da je otepljenje Kosova neizbežno. Ipak u EU nije postojao nepodeljeni stav prema nezavisnosti Kosova. Gordon Braun, premijer UK, je sugerisao da Evropa treba da ujedinjena utiče na buduće etape razvoja Kosova („EU offers Serbia deal...“ 2007). Ovakvo očekivanje ujedinenosti je verovatno i razlog zašto nije bilo eksplicitnijeg uslovljavanja Srbije u vezi sa Kosovom, s obzirom da neke od država EU nisu bile blagonaklone prema ideji nezavisnosti pre njegovog proglašenja, niti su priznale nezavisnost Kosova nakon.

Ni revidirani zaključci ES iz februara 2008. godine nisu doneli Srbiji nove zahteve u vezi sa Kosovom. ES je konstatovao da je *status quo* na Kosovu neodrživ, ali je prepustio suočavanje sa ovim problemom SBUN–a (Council of the European Union 2008, 19–20). U ovom dokumentu je Srbija samo ohrabrena da ispuni potrebne uslove kako bi SSP bio potpisan. ES je čak izrazio veru da bi put Srbije ka sticanju statusa kandidata za članstvo mogao biti ubrzan, po ispunjavanju uslova (ibid, 20).

Sledujuće, 2009. godine EK je sačinila kominike u kojem se bavi strategijom proširenja EU i najvažnijim izazovima. EK je u ovom dokumentu „Kosovo“ jasno označavala fusnotom koja pojašnjava da je sa njim u vezi rezolucija SBUN–a 1244. Srbiji je preporučeno da unapredi saradnju sa Haškim sudom i misijom Euleks. Međutim, u ovom dokumentu je izraženo očekivanje od Srbije da pokaže „konstruktivniji stav“ prema kosovskoj ulozi u regionalnoj trgovini i saradnji (Commission of the European Communities 2009, 15). Razlike u razumevanju statusa Kosova postoje, ali EK smatra da one ne treba da se odražavaju na regionalnu saradnju, već treba naći praktična rešenja koja je omogućuju. Uprkos tome, dokument objašnjava da unapređenje regionalne saradnje ne treba da prejudicira status Kosova. Razvijanje regionalne saradnje je uslov za proces stabilizacije i priključenja EU, u svim etapama tog procesa (ibid, 6). Novina u ovakvim formulacijam je to što se srpska kosovska politika stavlja u direktnu vezu sa regionalnom saradnjom, što ranije nije bio slučaj. U SSP–u nije bilo direktnog uslovljavanja ovog tipa, mada je regionalna saradnja tema

članova 14–17 i odnosi se na države („Stabilisation and Association Agreement“ 2008, 20–21). Stoga, iako EK ne označava eksplicitno Kosovo kao nezavisnu državu, ovakve formulacije EK se jasno protive politici „i Evropa i Kosovo“.

U to vreme je bilo puno spekulacija u srpskoj javnosti da li unapređenje regionalne saradnje znači puzajuće priznanje Kosova i da li će Srbija morati da ga otvoreno prizna pre samog ulaska u EU. Nemački ambasador u Srbiji, Wolfram Mas, je pojašnjavajući neke od ovakvih nedoumica, izjavio da nije bilo ikakvih promena spoljne politike Nemačke, te da Merkelova, kancelar Nemačke, neće tražiti priznanje Kosova od Srbije (Gojgić 2009).

Ipak, vremenom postaje jasnije da Srbija treba da uradi više prema Kosovu, u procesu priključenja EU. To se može videti u rezoluciji EP iz 2010. godine. U tom dokumentu EP poziva države članice da priznaju Kosovo (za razliku od ranije objašnjene formalno neutralne retorike) (European Parliament 2010, 2). EP izražava razumevanje za emotivnost kosovskog problema za Srbiju. Međutim, iako je zvanično priznanje Kosova neizvodljivo u tom trenutku, EP očekuje od Srbije „pragmatičnost po pitanju statusa“ (ibid, 3). Srbija ne treba da blokira pristupanje Kosova međunarodnim organizacijama i treba da ima dobrosusedske odnose sa Kosovom. Prekogranična (*cross-border*) saradnja treba, takođe, da bude unapređena. EP sa žaljenjem konstatuje da Srbija podržava „paralelne strukture u srpskim enklavama“, što slabi nove institucije lokalne samouprave, te ih treba raspustiti (ibid, 4). U ovom dokumentu se pominje da je EP imao u vidu Rezoluciju SBUN–a 1244, ali se više ne pominje fraza, koja je ranije bila prisutna u evropskim dokumentima, da sve strane treba da je poštuju. Prethodnih godina je, takođe, bila očigledna naklonost evropskih država (u prvom redu velike četvorke) nezavisnosti Kosova kao rešenju za dugostojeći spor. Međutim, ovaj dokument jedne institucije EU otvoreno uslovljava srpsku kosovsku politiku.

EK je u oktobru 2011. godine prosledila kominike u kojem se bavi kandidaturom Srbije za članstvo u EU (European Commission 2011). U njemu EK konstatuje da je saradnja sa Haškim sudom u potpunosti zadovoljavajuća, nakon što su uhapšeni najpoznatiji optuženici. EK, takođe, hvali napredak Srbije u pređašnjem dijalogu sa Kosovom, ali i očekuje pronalaženje novih praktičnih rešenja. Ovaj dokument sadrži novu frazu u uslovljavanju Srbije na putu ka članstvu: „normalizacija odnosa sa Kosovom“. Srbija treba da preduzme nove korake ka ovoj normalizaciji, kako

bi započeli pregovori o članstvu (ibid, 12). To uključuje funkcionalnu regionalnu saradnju i pronalaženje održivih rešenja u odnosima sa Kosovom, koji su u skladu sa akijem (*acquis*) (ibid, 8).

Ipak, te godine su najveće izazove srpskoj kosovskoj politici doneli zahtevi Angele Merkel, koje je iznela krajem avgusta u Beogradu. Tada je Merkelova Tadiću iznela konkretna očekivanja Nemačke: Srbija treba da se vrati pregovorima i da sprovede dogovoreno, da omogući Euleksu da radi na čitavoj teritoriji Kosova, da ukine paralelne strukture i da ne stvara nove. Ona je izjavila: „Nemačka je priznala Kosovo, Srbija nije, i to je situacija gde moramo uznapredovati“ (Mastilović Jasnić 2011). Nešto pre ove posete Srbiji, Merkelova je u Hrvatskoj eksplicitnije izjavila da odnosi između dve države, Srbije i Kosova, treba da budu normalizovani, ako Srbija želi da se pridruži Uniji („Germany's Angela Merkel ties...“ 2011). EU nije od Srbije tražila eksplicitno priznavanje Kosova, ali je tražila „poštovanje teritorijalnog integriteta Kosova“ („Vestervele i Hejg: Poštovati...“ 2011). Ovo je izneto u zajedničkom saopštenju ministara spoljnih poslova Nemačke i UK, redom, Vestervelea i Hejga.

Sledejuće, 2012. godine, Srbija je dobila status kandidata za članstvo u Uniji. U oktobru te godine, nakon formiranja vlade i u vreme započinjanja dijaloga koji je vodio Briselskom sporazumu, EK je načinila novu analizu strategije proširenja i izazova. Ona je pohvalila to što Srbija više ne ometa Kosovo u regionalnim saradnjama. Međutim, EK je želela da započne rešavanje „širih političkih tema“ (European Commission 2012). Ona je očekivala: „[...] Vidljiv i održiv napredak u odnosima između Srbije i Kosova [...] tako da oba mogu da nastave njihovim sopstvenim putevima ka EU, izbegavajući da bilo ko može da blokira drugog u ovim naporima (ibid, 14).“

Ovaj odeljak pokazuje da su uslovi EU za srpsku kosovsku politiku postepeno rasli. U sledećem odeljku objašnjavam zaključke analize politike EU prema Srbiji. Takođe, objasniću u kakvoj je vezi model igre, koji je bio tema prethodnog odeljka, sa politikom EU prema Srbiji.

9.5 Model igre i politika EU

U prethodnom odeljku je sumirana politiku EU prema Srbiji u procesu pristupanja, sa posebnom pažnjom na najvažnije uslove za srpsku kosovsku politiku. Ovaj odeljak izvodi zaključke opisane politike EU. Osim toga, objašnjava se u kakvoj je vezi model igre, koji je tema ranijeg odeljka 9.3, sa evropskim uslovljavanjem srpske kosovske politike. U odeljku je argumentovano da se akter EU „predavao“ u različitim periodima igre birajući mekolinijsku politiku. Ovo se promenilo kada je postalo izvesno da su evropski uslovi za Srbiju tvrdi, te je onda vlada Srbije „zamotala volan u stranu“.

Iz analize u prethodnom odeljku izvlačim jasan zaključak da na početku procesa pristupanja Srbije EU ova organizacija nije uslovljavala srpsku kosovsku politiku ili je to činila na vrlo blag način. S obzirom na otežano funkcionisanje državne zajednice SCG, EU je fokusirala svoj uticaj na unapređivanje njene funkcionalnosti. Srbija je, takođe, dobila uslov saradnje sa Haškim sudom i nedovoljna saradnja sa njim je odložila potpisivanje SSP-a. EU je na Kosovu bila fokusirana na uspostavljanje standarda i izgradnju institucija. Ona je pokazivala razumevanje za interese Srbije, što uključuje zalaganje za povratak interno raseljenih lica. Iako je EU sugerisala „konstruktivnost“ pristupa Srbije prema Kosovu, najvažniji uslov za pregovore o SSP-je bilo hapšenje lica koja su tražena od strane Haškog suda.

Kada je proglašenje nezavisnosti Kosova postalo veoma izgledno (u 2007. godini svakako, mada verovatno i ranije, v. npr. Ker-Lindsey 2009, 29–30), najveći deo EU je podržavao nezavisnost. Međutim, u EU nije postojao konsenzus i Unija nije postavila uslove Srbiji u procesu pristupanja. Glavna prepreka Srbiji je i dalje bilo, prema stavovima EU, odsustvo pune saradnje sa Sudom. Čak i u vreme parafiranja, a onda i potpisivanja SSP-a, EU nije Srbiji postavila uslove vezane za kosovsku politiku.

Ipak, u zvaničnoj politici EU od 2009. godine je primetno postepeno uvođenje i povećavanje uslova Srbiji u vezi sa Kosovom. Ovo uključuje poboljšanje regionalne saradnje, odsustvo blokiranja Kosova u međunarodnim organizacijama, unapređivanje prekogranične saradnje, normalizaciju odnosa i poštovanje teritorijalnog integriteta Kosova. Istovremeno je sve manje pominjana Rezolucija SBUN-a 1244. Konačno, tokom 2011. godine politika „Evropa i Kosovo“ dolazi do najvećeg izazova.

Neodlučnost EU, koja je postojala usled odsustva konsenzusa prema kosovskom pitanju, prekida Merkelova svojim uslovima za Srbiju.

Na početku procesa pristupanja Srbije EU, Unija je insistirala na punoj saradnji Srbije sa Haškim sudom. Pošto je Srbija isporučila najpoznatije optuženike, uslov EU se promenio. „Ranija trampa – Evropa za Hag – je sada zamenjena novom – Evropa za Kosovo“ (Subotic 2010, 607). Do kraja 2012. godine od Srbije je očekivano poštovanje teritorijalnog integriteta Kosova i odsustvo njegovog blokiranja na međunarodnom nivou (odjeljak 9.4). Istovremeno, ova politika uslovljavanja je evroskeptičnoj opoziciji u Srbiji dala municiju da kritikuje politiku puzajućeg priznanja Kosova. Tadićeva politička formula „Evropa i Kosovo“ je izgledala kao sve manje održiva. Zašto je, onda, ona toliko opstajala?

Na primer, Ker-Lindzi navodi da je Tadiću već krajem 2005. francuski predsednik Širak najavio da će Kosovo biti nezavisno (Ker-Lindsey 2009, 29–30). Po njemu, to je bila prva najava od strane nekog velikog svetskog lidera i Tadić je, po povratku, bio veoma pesimističan prema budućim šansama da Kosovo ostane u Srbiji. Smatrao je da su interesi Srbije legitimni na Kosovu. Uprkos prognozi, on je izjavio da „[...] Mi treba da se borimo za naše interese do poslednjeg momenta“ (ibid, 30). Vilijam Hejg, ministar inostranih poslova UK, je takođe upozorio Tadića da ugrožava šanse za pristupanje Srbije EU odbijanjem saradnje sa Kosovom. Na direktno pitanje novinara šta mu je prioritet: Kosovo ili EU, Tadić je prokomentarisao da ne pravi takvu razliku (Shevardnadze 2010). Ovaj odeljak se sada vraća na model igre (odjeljak 9.3) i povezuje ga sa politikom EU.

U odeljku 9.3 je pomenuto da se odnosi između Vlade RS i EU mogu predstaviti kao igra sa slike 26 koja se ponavlja. Neka akteri odlučuju na sledeći način. Prilikom svakog novog odigravanja, Vlada RS i EU biraju jednu od akcija na raspolaganju. Takođe, oba igrača pre svojih poteza šalju signale o tome šta nameravaju da odigraju. Na osnovu njih, drugi igrač dodeljuje verovatnoću da će neka akcija biti odigrana, te procenjuje svoju korist od ishoda. Kakvi su bili ishodi ponavljane igre (slika 31)?

Period	Akcija „Vlade RS“	Akcija „EU“	Isplate
1	ne popušta	mekolinijaška	2 , 0
2	ne popušta	mekolinijaška	2 , 0
3	ne popušta	mekolinijaška	2 , 0
...
T ₂₀₁₁ - 1	ne popušta	mekolinijaška	2 , 0
T ₂₀₁₁	popušta	tvrdolinijaška	0 , 2

Slika 31. Ponavljanja igre Vlade RS i EU.

Kao što je pomenuto u odeljku 9.1, sve velike stranke u Srbiji su zastupale politiku „EU i Kosovo“. Ovakvom politikom stranke teže centru i ona je poželjna za maksimiranje glasova. Međutim, ona je predstavljala i signaliziranje predstavnicima EU da će stranke čvrsto ostati na kursu politike kojom se ne popušta Kosovu. Deklarisana politika obavezuje stranke, jer bi im njeno napuštanje nanosilo štetu. Birači bi u akterima koji menjaju politiku videli nekredibilno ponašanje i bili bi manje skloni da u budućnosti glasaju za njih. Stoga, čak iako bi neki političari lično preferirali popuštanje u kosovskoj politici, prethodno deklarirana politika bi uvećavala trošak izbora ovakve akcije. Takođe, Ustav RS u preambuli propisuje da je Kosovo pokrajina Srbije, te da je obaveza svih državnih organa da „[...] zastupaju i štite državne interese Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima [...]“ (Ustav RS 2006).

Stranački programi i odredbe Ustava su imali funkciju iste vrste signala za EU. Oni su predstavljali pokušaje srpskih stranaka da otežaju naknadnim srpskim vlastima izbor politike kojom se popušta, odnosno da „odseku odstupnicu“. Srpskim vlastima je bilo poznato da veliki broj država u EU preferira popuštanje Srbije. Međutim, da bi predupredile da EU zauzme zvaničnu politiku koja tvrdolinijaški uslovljava vladu RS, one su želele da signaliziraju da su se unapred čvrsto obavezale da neće menjati svoju akciju u igri.

Sa druge strane, EU nije slala signale da će voditi tvrdolinijašku politiku tokom nekoliko godina, od početka pregovora sa Srbijom. Ovo odsustvo ubedljivog pritiska Unije na Srbiju se odražavalo isplatom 0 na slici 31, odnosno ishodom igre koji odgovara donjem–levom polju na slikama 28–30. Ovo može da bude pojašnjeno analogijom sa primerom iz teorije igara. U jednoj od poznatijih predstava igre kukavica, dva vozača se kreću velikom brzinom jedan prema drugom. Ako obojica ostanu na istom kursu, dolazi do sudara sa verovatnim pogubnim posledicama po obojicu. Pobednik igre je onaj vozač koji ostane na istom kursu, dok se onaj drugi predaje time što zamota volan u stranu. Dakle, EU je igrač koji se predavao do 2011. godine.

Odsustvo uslova EU prema srpskoj kosovskoj politici možemo razumeti kao situaciju u igri (slika 29) kada je $q < 1$. Ako EU ne uslovljava Srbiju, to su šanse da ona igra tvrdolinijaškom politikom prema Srbiji gotovo nikakve. O tome možemo misliti kao da je $q = 0$. Ako EU ima male zahteve, to je $0 < q < 1$. Međutim, čak i u takvoj situaciji, kako je objašnjeno u igri, Vlada RS ima veću korist od akcije da „ne popušta“. Da bi se stvorio uslov da Vlada RS bude spremna da popusti po kosovskom pitanju, što bi EU preferirala, potrebno je da je EU ubedi da će sa izvesnošću odabrati tvrdolinijašku politiku (odnosno da je $q = 1$). Ovo se verovatno desilo ubrzo nakon Merkelove posete Srbiji 2011. godine. Tada je Predrag Simić prokomentarisao da „više nema dileme šta Beograd očekuje u nastavku procesa pridruživanja EU“ (Mastilović Jasnić 2011).

Ovaj, po Tadićevim rečima, „poslednji momenat“ u „borbi“ Srbije za Kosovo je na slici 31 označen sa leve strane periodom „ T_{2011} “. Upravo ovaj period, „ T_{2011} “, označava preokret u ponavljanjima igre. Tada je EU zauzela tvrdi stav prema Vladi RS, a ovaj je u decembru iste godine bio potvrđen na zasedanju ES (v. dalje u odeljku). Nasuprot ranijim ishodima, tada je Vlada RS bila ta koja je „zamotala volan“ u stranu. Takođe, odluka ES iz decembra 2011. godine je institucionalno otežala vraćanje politike EU na onu raniju, mekolinijašku prema Srbiji.

Merkelova je zahteve Srbiji iznela u avgustu 2011. godine, ali je do Briselskog sporazuma došlo tek kroz malo manje od dve godine (19. aprila 2013.). Otkuda ovaj vremenski razmak? Da li je to problem za model igre koji je predstavljen? Ukoliko igra može da pomogne u objašnjenju strateške situacije u kojoj se Vlada RS nalazila, zašto onda ona nije popustila u kosovskoj politici odmah po iznošenju pomenutih zahteva Merkelove? Tekst se dalje bavi analizom ovog problema.

U drugoj polovini 2011. godine Srbija se susrela sa tvrdim stavom jedne evropske države, ali to nije bio prvi put da ona nailazi na odbijanje manjeg dela Unije da pristane na dalje korake u pristupanju Srbije. „Manji deo“ u ovom slučaju se odnosi na broj država koje se protive, a ne na politički uticaj država ili na njihov značaj u Uniji. Tako su se Belgija i Nizozemska protivile potpisivanju SSP-a sa Srbijom pre nego što isporuči Haškom sudu optužene za zločine i, u početku, one su blokirale pomenuti sporazum (Hartmann 2009, 75). Međutim, ove države su ostale izolovane u Uniji, te su popustile pod pritiskom ostalih članica. Naime, u EU je postojao strah da Srbija može da sklizne sa evropskog puta, pogotovu zbog izvesnosti proglašenja nezavisnosti Kosova. Da bi podstakla prozapadne stranke u Srbiji, Unija je prihvatila da potpiše SSP (29. aprila 2008.), svega nekoliko dana pre izbora u Srbiji (11. maja). Uprkos tome, stupanje na snagu sporazuma je trebalo da sačeka da ga sve države članice ratifikuju, a Nizozemska je naglasila da će to biti kada Mladić bude „u avionu“ za Hag (Hartmann 2009, 75).

Ovo nije prvi takav slučaj da Srbija dobije popuštanje od Zapada. Puna saradnja sa Haškim sudom je trebalo da bude uslov za pristupanje Partnerstvu za mir. Međutim, SAD i EU su želeli da stvore uslove za regionalnu stabilnost i za dijalog koji bi vodio razrešenju statusa Kosova. Stoga je EU počela da pokazuje znake da ublažava insistiranje na punoj saradnji sa Sudom. Posledica toga je i pristupanje Srbije Partnerstvu za mir u novembru 2006. godine. U narednih nekoliko godina desilo se značajno snižavanje standarda prihvatljive saradnje Srbije sa sudom. Umesto insistiranja Unije na konkretnim rezultatima koji bi se ogledali u hapšenju Mladića, ona je tražila „zadovoljavajuće napore“ države (Hartmann 2009, 76). Dakle, Srbija je već nailazila na slučajeve popuštanja Zapadnih zemalja u politici haškog uslovljavanja zemlje.

Sve to vreme je na mestu predsednika Srbije bio Tadić. On je viđen kao lider prozapadne orijentacije u srpskoj politici i bio je lično involviran u pregovore vezane i za pristupanje Srbije EU, i za Kosovo. Stoga je moguće da je u Vladi RS u 2011. godini, u kojoj je učestvovala i njegova stranka, postojalo nadanje da bi ponovo moglo da dođe do smekšavanja stava EU. Pre Merkelovih zahteva nije bila izgledna tvrdolinijaška pozicija EU prema srpskoj kosovskoj politici, niti je izgledalo da je to stav većine država Unije. Ovo se odnosi na zvaničnu politiku država, a ne na preferencije pojedinaca iz velikog dela EU. Na primer, Ristić (2009, 121) komentariše da je

nepoznato da li će EU primorati Srbiju da prizna Kosovo u trenutku kada konkuriše za članstvo u Uniji, kao što je i nepoznata pozicija Brisela po tom pitanju. Stoga su uslovi Merkelove bili iznenađujući za vlasti u Beogradu.

Potvrdu da je vlast u Srbiji bila zatečena tvrdim stavom Nemačke možemo naći u izjavama ljudi bliskih vlasti u to vreme. Tako je Sonja Liht, koja je 2009. godine postavljena na čelo spoljnopolitičkog saveta Ministarstva spoljnih poslova RS, tvrdila da posle hapšenja preostalih haških begunaca ne očekuje povećani pritisak na Srbiju u vezi sa Kosovom, niti da će priznanje Kosova biti uslov za ulazak u EU („Sonja Liht: Pritisak na...“ 2011). Ona je čak tvrdila da je ubeđena da će za Evropu biti važan napredak dijaloga između Beograda i Prištine i da će biti potrebno pronalaženje „kreativnog pristupa“ (ibid.). Osim toga, Nebojša Krstić, savetnik predsednika Tadića, je objašnjavao da u tadašnjoj vlasti nisu očekivali uslove koje je Merkelova iznela (Marić 2014a). Sastanci na visokom nivou su tipično planirani i njihove teme se uglavnom unapred znaju. Tim pre su u srpskom vrhu bili zatečeni novim uslovima (ibid.). Konačno, sam Tadić je objašnjavao da o uslovima koje je Srbija dobila 2011. godine nije bilo prethodno reči niti u jednom od dokumenata EU (Marić 2014b).

Dakle, ako se 2011. godine, neposredno posle Merkelove posete, Srbija nadala da može ponovo naići na smekšavanje stava dela EU, to je onda u tom trenutku $q \rightarrow 1$ (verovatnoća se povećavala i približavala izvesnosti), ali $q \neq 1$ (još uvek je postojala kakva-takva neizvesnost u koju se Srbija mogla da uzda). Izgledalo je da samo Nemačka zagovara tvrdi stav prema Srbiji. Tek u decembru 2011. godine je ES odložio donošenje odluke o dodeljivanju Srbiji statusa kandidata, što je potvrdilo ozbiljnost zahteva Nemačke, odnosno da ona nije blefirala. Pošto ES odlučuje konsenzusom, to svaka, pojedinačna država ima snagu veta. Tek kada je sprečeno dalje napredovanje Srbije prema članstvu u EU, došao je „poslednji momenat“ koji je Tadić pominjao. Tek je tada postao tvrdi stav EU izvestan i stvorili su se uslovi da Srbija mora da bira između dve akcije.

Ranije u ovom odeljku je pomenut problem da ako igra objašnjava strateški odnos između Srbije i EU, onda postoji problem zašto Srbija nije popustila po kosovskom pitanju odmah po iznošenju zahteva Merkelove. U prethodnim pasusima je sugerisano zašto je Srbija mogla da odlaže odluku do decembra 2011. godine. Postoji još jedan razlog. Naime, to je bila predizborna godina i tadašnja vlast je bila nevoljna da

menja same osnove politike koju je dugo branila, i to nekoliko meseci pre izbora. Ovome u prilog ide i svedočenje Tadića da je on prevremeno raspisao predsedničke izbore zajedno sa parlamentarnim nadajući se da bi imao pun mandat da reši kosovski problem (Marić 2014b). On je objasnio da je nameravo odmah nakon dobijenih izbora da pregovara sa Albancima. Tadić je prihvatio Briselski sporazum, smatrajući da je bolji od predašnjeg stanja, ali ga je kritikovao u uverenju, da je on i dalje na vlasti, da bi mogao da dobije više (ibid.). Šta bi se desilo da je Tadić pobedio – neće se ikada znati. Ipak, njegovo svedočenje je konzistentno sa zaključcima koji proizilaze iz modelovane igre. Ako je do decembra 2011. godine postalo $q=1$, onda je svaka moguća naredna vlast sastavljena od stranaka sličnih preferencija koje su imale DS, SPS i SNS imala podsticaj da sklopi sporazum poput Briselskog.

Postoji još jedna činjenica koja potvrđuje zaključke modelovane igre i konzistentna je sa Tadićevim svedočenjem. Naime, ubrzo po zasedanju ES iz decembra 2011. godine, već u januaru 2012, predsednik Tadić je predstavio plan za Kosovo u četiri tačke koji je trebalo da pokrene Srbiju iz „pat pozicije sa Evropskom unijom“ (Petrović 2012). Plan je trebalo da obuhvati sledeće elemente: specijalan status za sever Kosova (sa brojnom srpskom zajednicom), specijalan status za Srbe južno od Ibra, specijalan status za pravoslavne manastire i rešavanje imovinskih pitanja. Kao takav, Tadićev plan je bio na sličnim linijama kao Ahtisarijev predlog nekoliko godina ranije (upor. Bohnet 2012, 36; Ristic 2012). Ovakvo Tadićevo uvođenje nove politike na početku 2012. godine ukazuje na promenu strukture podsticaja za Srbiju na način na koji je ovo poglavlje sugerisalo.

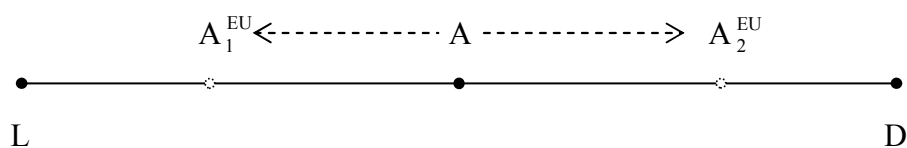
Dakle, predsednik Tadić, istovremeno lider najveće stranke u Vladi RS u to vreme, je nominovao novu politiku na sličnim linijama kao ona koja je vodila do Briselskog sporazuma. On je to učinio tek nakon nedvosmislenog utvrđivanja tvrde političke pozicije EU. Nakon opštih izbora i promene vlasti u 2012. godini, struktura podsticaja za Srbiju je ostala nepromenjena. Nova vlast u Beogradu je ubrzo po formiranju započela pregovore sa predstavnicima Prištine. Nakon dugih i teških pregovora je sklopljen sporazum kojim se formalno čine značajni ustupci kosovskoj politici. Nova vlada RS ne bi bila spremna da se upusti u takve pregovore da nije prisiljena na to tvrdom politikom EU.

U narednom odeljku ću se vratiti na obrazloženje dva razloga, koji su bili najavljeni u odeljku 9.3, za prihvatanje Sporazuma. Objasniću kakvi su dugoročni motivi Vlade i kakav je značaj političkog kartela koji je bio formiran između vladajuće stranke SNS-a i opozicionog DSS-a. O dugoročnim koristima su političari u Srbiji razmišljali tek pošto su primorani politikom EU da učine ono što im kratkoročno šteti.

9.6 Prihvatanje Briselskog sporazuma i politički kartel

Ovaj odeljak se vraća na probleme koji su pomenuti u poglavlju 3. Biće objašnjeno da je u vreme prihvatanja Briselskog sporazuma politika EU ograničila izvodljive pozicije vladajućih stranaka u Srbiji, na dimenziji politike. Moguće pozicije stranaka su bile suboptimalne. Odeljak predlaže objašnjenje zašto su stranke prihvatile jednu od izvodljivih, a po sebi nepoželjnih pozicija. Takođe, u njemu je potkrepljen značaj političkog kartela za pozicioniranje stranaka.

U odeljku 3.4 je pomenuto da se problem pozicioniranja vladajućih stranaka u vreme pre Briselskog sporazuma može predstaviti kao na slici 32 i da se ovo argumentuje u ovom odeljku. Još jednom, na slici je predstavljena vladajuća stranka A, na dimenziji politike LD. Ona teži da ima izbornu optimalnu, centralnu poziciju na dimenziji. Međutim, stranka A je ograničena u mogućnosti pozicioniranja na dimenziji i suočava se sa diskretnim skupom mogućih pozicija. To ograničenje pozicija je posledica uticaja koji je spoljašan posmatranom političkom sistemu, a oslikava uslovljavanje EU u procesu pristupanja države. U izvesnom trenutku posmatrana stranka se suočava sa izborom jedne od dve nepoželjne pozicije (A_1^{EU} i A_2^{EU}) koje je udaljavaju od političkog centra. Obe moguće akcije su nepoželjne jer promene pozicija nisu podstaknute promenom distribucije birača ili promenom pozicija drugih stranaka, već ponašanjem EU. Šta bi stranka A učinila u ovakvoj situaciji? Već je sugerisano da bi ona odabrala jednu od mogućih pozicija, ali i da bi pokušala da se koristi prednostima dvosmislenog pozicioniranja.

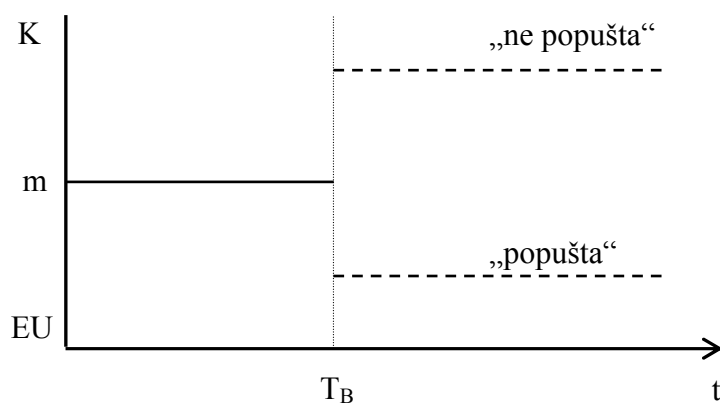
Slika 32. Ograničeni skup izvodljivih pozicija stranke A.

U ovom poglavlju je argumentovano da je problem pozicioniranja vladajućih stranaka u Srbiji odgovarao onom koji je predstavljen na slici 32. U odeljku 9.1 je prikazana politika koju su programskim dokumentima deklarirale najvažnije vladajuće stranke pre Briselskog sporazuma. One su se obavezivale da će raditi na pristupanju Srbije EU, ali i da se neće odreći Kosova. Ovakvi dvostruki ciljevi smestaju stranke koje su se obavezivale na pomenuti način u centar dimenzije EU–Kosovo. U odeljku 9.4 je prikazana politika uslovljavanja Srbije od strane EU. Taj odeljak je objašnjavao da su se uslovi EU povećavali. Pre Briselskog sporazuma je srpska vlada bila suočena sa izborom: da učini značajne ustupke u kosovskoj politici na unutrašnjem i spoljnom planu, ako želi da nastavi pristupanje EU; ili da prekine proces pristupanja kako bi ostala privržena politici i faktičkim, „paralelnim“ institucijama koje predstavljaju vlast Beograda na Kosovu. U odeljku 9.2 je argumentovano da je vlada izabrala prvu opciju, što je ilustrovano na slici 27, koja pokazuje njeno značajno pomeranje pozicije ka polu EU. U odeljku 9.3 je predstavljen model igre, a odeljak 9.5 sadrži analizu odnosa ove igre sa empirijskim nalazima. Ova igra argumentuje da vlada RS može da se suoči sa izborom dve suboptimalne pozicije na dimenziji politike (koja je opisana) tek kada je izvesno da neće naići na popuštanje EU. Tek kada je EU bila uverljiva da će zadržati tvrdi stav prema srpskoj kosovskoj politici, Vlada RS se „predala“ u igri. Time je dosadašnjom analizom u ovom poglavlju argumentovana dilema sa slike 31.

Zašto bi vladajuće stranke u Srbiji bile primorane da biraju jednu od samo dve pozicije, pogotovu one koje im nisu poželjne? One mogu da pokušaju da ostanu blizu političkog centra kako su se obavezale, te da sačuvaju pozicioniranje poželjno za izbore. Međutim, ovo je lakše reći nego učiniti. Biti podjednako privržen EU i Kosovu je bilo moguće retorički, ali kada je postalo potrebno da Vlada RS delanjem pokaže čemu daje prioritet, bilo je nemoguće podjednako ceniti oba cilja. Naime, čak i odsustvo delanja

Vlade shodno izboru akcija koji je nametnut od EU – predstavljalo bi činjenje izbora. Nakon što je EU nametnula čvrste uslove za pristupanje Srbije (ne malim delom zahvaljujući Merkelovoj), ignorisanje ovih uslova i nepostupanje po njima bi impliciralo izbor politike. Ovo bi značilo da Srbija bira da ne nastavlja pristupanje EU.

Vlada RS je Briselskim sporazumom odabrala da nastavi pristupanje EU (slika 33). Na slici je prikazano moguće pozicioniranje Vlade na dimenziji EU–K u jedinici vremena t . Do momenta Briselskog sporazuma T_B , Vlada se obavezivala na politiku koja je blizu medijane m dimenzije politike. Akcije iz igre koja je modelovana u odeljku 9.3, „popušta“ i „ne popušta“, pomeraju pozicije vlade prema suprotnim krajevima. Međutim, od mogućih pozicija Vlade uoči Sporazuma, obe su na sličan način nepoželjne. Obe pozicije udaljavaju stranke od političkog centra. Ovakvo udaljavanje može da otvori mogućnost opoziciji da ugrabi birače na tržištu oko centra. Opozicija nije prinuđena da politički dela, već može da veštom retorikom zauzme centralnu poziciju. Tako je novinar upitao predstavnika vlasti u Srbiji Aleksandra Vučića šta ga je ubedilo da prihvati Sporazum, iako bi ga možda nekoliko godina ranije kritikovao. Vučić je odgovorio: „[...] Imate odgovornost kad ste na vlasti da brinete o ljudima“ (Stanojević 2013a). Ove reči upravo ilustruju razliku u delanju vlasti i opozicije.

Slika 33. Potencijalne akcije Vlade RS pod uticajem EU.

Ograničeni skup akcija i , sa njim u vezi, diskretan skup izvodljivih pozicija na dimenziji politike je problematičan za vladajuće stranke: njihova korist je u funkciji od broja birača koji glasaju za njih, a njihov mogući skup akcija je ograničen od strane EU.

Iako je faktički Vlada odabrala EU na račun Kosova, obrnuti izbor bi bio na sličan način predstavljao nepoželjno pozicioniranje. Budući da veliki deo učesnika na političkom tržištu želi nastavak pristupanja EU, odbacivanje ovog procesa zarad potraživanja teritorije Kosova bi udaljio stranke od proevropskih birača. Zašto su vladajuće stranke odabrale da se pomere ka kraju EU (na slici)?

Dalji tekst predlaže dva objašnjenja koja ne moraju da se međusobno isključuju. Ona su već bila pomenuta u odeljku 9.3 i sada se tekst vraća na njih. Prvo, tek pošto je prisiljena akcijama EU da bira između dve suboptimalne akcije, Vlada RS je rezonovala na osnovu dugoročne koristi (v. Pierson 2000, 261). Dobro je poznato da su političari kratkovidni, te se teško odlučuju na akcije koje im kratkoročno štete. Vladajuće stranke su pretpostavile da bi im nastavak pristupanja EU uvećao dugoročne koristi, a time i šanse da ostanu na vlasti. Ovo se upravo uočava u formulacijama Predsednika vlade Dačića, u obraćanju NSRS, po parafiranju Briselskog sporazuma:

Mi ne smemo da bežimo od odgovora na tako teška pitanja, zato što će ti odgovori biti još teži ukoliko ih ostavimo generacijama iza nas. [...] Nije danas samo u pitanju Kosovo. Danas je u pitanju biološki opstanak cele nacije. Srbija je za sve ovo vreme, ovih dvadeset, trideset godina postala slaba, mala, nemoćna. Možda će nas neko danas osuđivati zbog onoga što se radi, ali će nas kasnije, zbog hrabrosti da ovo uradimo, poštovati sledeće generacije. (Otvoreni parlament 2013)

Dakle, očigledno je da je Dačić bio svestan problematičnosti Sporazuma, iz kratkoročne perspektive. Međutim, uprkos osudama koje mogu da neposredno uslede, po njemu, Sporazum će biti opravdavan od narednih generacija. Ovo upravo ukazuje na dugoročnu perspektivu na osnovu koje je Sporazum prihvaćen, „da našoj deci ne ostavimo da raščičavaju ruševine“ (ibid.).

Ove dugoročne koristi od Sporazuma su pretežno ekonomske prirode. Da su vladajuće stranke odabrale da odbace EU agendu, Srbija bi bila preusmerena na put koji bi ličio onom kojim se država kretala tokom 1990-ih. Ukoliko bi država nastavila ovim putem, ona bi snosila ekonomske posledice koje bi umanjile šanse aktuelnih lidera da ostanu na vlasti. Nasuprot tome, nastavak pristupanja EU bi značio da vlada mora da čini neugodne koncesije kosovskoj politici koje impiciraju napuštanje političkog centra.

Međutim, ovaj izbor obećava ekonomske benefite koje donosi proces pristupanja EU (ili kome se bar vlade država nadaju), što čini dugoročne koristi većim nego sa prethodnom opcijom. Upravo ovo rezonovanje se može videti u rečima predsednika vlade Dačića, u NSRS:

Mi danas ne možemo da odbranimo, ne samo sever Kosova, mi ne možemo da odbranimo, u suprotnom [bez prihvatanja Briselskog sporazuma], ni Srbiju od siromaštva, neperspektive i totalne propasti. [...] Sami smo na ovoj našoj goloj ledini i samo od nas zavisi šta će na njoj sutra da bude: fabrike, škole, bolnice, stanovi ili samo nepregledna groblja i suze. Ovo je pitanje biti ili ne biti, ali ne samo za sever Kosova, nego i za celu Srbiju. Zato mi danas ne govorimo o pregovorima samo – u Briselu – o Kosovu. Mi biramo [...] kakvu ćemo Srbiju da imamo sutra: poniženu u narodnim kuhinjama, ugušenu u suzama ili jaku, ekonomski razvijenu, u kojoj će biti lekova za sve i u kojoj će Srbija biti lek za sve. („Dačić: prilika da razumno...” 2013)

Ovako formulisana argumentacija ukazuje da su ekonomske koristi koje bi dugoročno usledile nakon Sporazuma ono što je opredelilo predstavnike vlade da ga sklope. Sporazum sa Albancima nema imanentnu vrednost koja nadmašuje koristi koje bi Vlada RS imala u njegovom odsustvu. Tako predstavnici vlade nisu branili odluku da sklope sporazum, na primer, vrednostima kompromisa sa Albancima (v. sledeći odeljak). Takođe, nema razloga verovati da samo od rešavanja spora oko teritorije Kosova zavisi dugoročna korist za Srbiju u vidu njenog ekonomskog blagostanja. Ako bi to bio slučaj, pošto je spor trajao godinama, to bi se moglo reći za bilo koji momenat tokom trajanja spora da utiče na ekonomske rezultate Srbije. Stoga, ako su u vreme Sporazuma ekonomski razlozi odlučujuće uticali na vladu da ga sklopi, to može da bude uslovljeno samo tvrdom politikom EU. Upravo su očekivane koristi od procesa pristupanja, odnosno njihovo odsustvo izostankom, opredelile vladu na Sporazum. Međutim, iako je dugoročna korist od pristupanja EU bila opredeljujuća, kratkoročno posmatrano, vladajuće stranke su imale problem zbog napuštanja političkog centra. Njima je u interesu bilo da ponovo prigrabe centralne pozicije na dimenziji. Ovo je problem za sledeći odeljak.

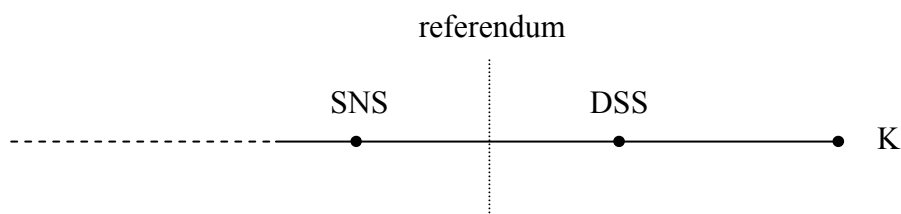
Drugi razlog koji je omogućio i olakšao pomeranje vladajućih stranaka ka polu EU je politički kartel sa strankom koja je bliža polu K na dimeziji politike. U odeljku 3.3 je pomenuto da su politički karteli pojave da se stranke unapred međusobno obavezuju da će ograničiti neposredno maksimiranje glasova na relevantnoj dimenziji politike, zbog ostvarivanja nekog političkog cilja (realizacije politike ili osvajanja vlasti). Stranke međusobno ugovaraju pozicije, ali ne poništavaju razlike koje postoje između njih. Svaka članica kartela i dalje zastupa svoju politiku, ali izbegava preuzimanje birača drugih članica. U prostornom analizi politike, ovo znači da stranke ne ulaze u domen drugih članica kartela.

Pre i u vreme Briselskog sporazuma, DSS je bio blizu kraja dimenzije politike K. On se zalagao za napuštanje proevropske politike (npr. „Koštuničino pismo Nikoliću: Da...“ 2012; takođe v. i odeljak 7.1). Srbija nije trebalo da bude član EU jer bi joj to donelo samo štetu. Po DSS–u, EU nije predstavljao više ni bogate, ni srećne zemlje, te Srbija nije imala nekadašnje podsticaje za pristupanje (Vasiljević 2012). DSS je pozitivno gledao na najave anuliranja sporazuma između Beograda i Prištine koji su štetni za Srbiju ili protivustavni, pošto Ustav tretira Kosovo kao deo Srbije.

Pre izbora 2012. godine, SNS je imao politički kartel sa DSS–om i ovo je dalje argumentovano. Ove dve stranke su pre izbora sačinile sporazum kojim je DSS podržao kandidaturu predsednika SNS–a Nikolića, na predsedničkim izborima. Ovim sporazumom su se dve stranke obavezale da će voditi „usaglašenu politiku u Skupštini Srbije“ (Demokratska stranka Srbije 2012). Takođe, one su se obavezale da se promena Ustava RS neće pokretati bez saglasnosti obe stranke i da će po ovom pitanju voditi usaglašenu politiku (ibid.). Međutim, ove stranke nisu sporazumom poništile međusobne razlike. Najvažnija razlika između njih je u videnju značaja EU. Dok je SNS bio za pristupanje, DSS je bio protiv. Ove stranke su se sporazumom obavezale da treba „da se građani i o političkoj i o vojnoj neutralnosti izjasne na referendumu“. „Politička neutralnost“ je u retorici DSS–a ideja da Srbija ne treba da bude član EU, što je i pomenuto u dokumentu (ibid).

Sa stanovišta prostornog pristupa, formulacija o referendumu ukazuje na to da će stranke i dalje biti na različitim pozicijama i da neće pokušavati da ulaze u domen druge članice kartela. Birači koji su na dimenziji na pozicijama između njih (slika 34) moći će slobodno da se opredele na referendumu koju će stranku podržati (odnosno njihove

politike). Ovakvim sporazumom obe stranke zadržavaju svoje birače i imaju šansu da osvoje nove, ali ne na račun članica kartela. Na primer, na slici, SNS ima mogućnost da osvoji nove birače sa leve strane u odnosu na DSS. Ukoliko SNS ovo želi da učini pomeranjem ulevo, siguran je u znanju da DSS neće kretanjem ulevo pokušati da odseče birače naprednjaka. U ovom slučaju, DSS će voditi politiku protivljenja pristupa EU, kao i ranije, a birači između dve stranke će se slobodno opredeliti na referendumu. Osim sigurnosti da će zadržati svoje birače, ove stranke kartelom imaju šansu i da zajedno osvoje vlast, ako pridobiju više od polovine birača, što ne moraju nužno to da učine. Stranke ovo i nisu prikrivale, po rečima Rašković Ivić: „Jasno se vidi mogućnost da DSS i SNS formiraju buduću vladu“ (Vasiljević 2012). Konačno, DSS može da sačuva reputaciju stranke koja se protivi pristupanju EU, iako saraduje sa strankom koja se zalaže članstvo.⁶¹ Kartelom stranke nisu napustile politiku koju deklariraju, te mogu i dalje da zastupaju različite programe.

Slika 34. Kartel SNS-a i DSS-a i međusobno razdvajanje članica.

U kojoj meri je sporazum dve stranke važan za njihovo delovanje, koliko je uticao na njihovo pozicioniranje i osvajanje birača ukazuje činjenica da je u prethodnom periodu veliki problem u njihovom odnosu učinila izjava Tomislava Nikolića „da će ako treba i otimati glasače DSS-a i da se zalaže za stvaranje dve stranke koje bi se smenjivale na vlasti“, aludirajući na DS i SNS (Anojčić 2011). Namera SNS-a da osvaja birače drugih stranaka bi svakako predstavljala unilateralno racionalno ponašanje, jer stranke žele da imaju više glasova i da budu na vlasti.⁶² Nikolić je zapravo još od osnivanja SNS-a spominjao mogućnost davanja manjinske podrške DS-

⁶¹ O značaju reputacije za delovanje političkih stranaka, kao i o njegovom očuvanju je bilo reči u odeljku 3.3.

⁶² U odeljku 2.6 je već bilo reči o tome zašto je opravdano predstavljati stranke kao jedinstvene aktere.

u i smenjivanja na vlasti sa ovom strankom („Nikolić: Ideal - dva politička...“ 2008; takođe v. i odeljak 8.6). Ovakve izjave predstavnika SNS-a efektivno predstavljaju poziv na sačinjavanje kartela sa DS-om.

Dakle, kartel SNS-a sa DS-om je povlačio odsustvo saradnje sa DSS-om. Međutim, izgladivanje odnosa sa DSS-om i uspostavljanje kartela sa njim je pomoglo SNS-u da se izrazito pomeri na dimenziji politike ka EU kraju, što je učinjeno Briselskim sporazumom. SNS je ovo mogao da učini uveren da su mu „leđa“ zaštićena kartelom sa DSS-om. Kartel je pružio uverenja SNS-u od strane DSS-a na sledeći način: „Vi činite kako želite, a mi ćemo raditi i dalje što smo i do sada“. On je uverio SNS da, ma kako se pomerio na dimenziji politike, DSS će ostati na poziciji na kojoj je bio, odnosno da će voditi antievropsku politiku koja je smešta blizu kraja dimenzije politike.

Bez ovakvog obavezivanja, DSS-u bi bilo unilateralno korisno da se pomera ulevo na slici 34, te da time postepeno uvećava broj glasača na račun SNS-a. Ako DSS uvažava kartel sa SNS-om, on može i dalje da računa na delimično uvećanje glasova, ako se SNS pomera ulevo. Međutim, ovo uvećanje je manje nego što bi bilo pod uslovom da je pozicioniranje DSS-a vođeno individualnim motivom za neposrednim uvećavanjem glasova. Zauzvrat DSS može da se nada koristima od šanse da dođe na vlast zajedno sa SNS-om, ako obe strane nastave da poštuju kartel. Dakle, DSS je ograničio neposredno maksimiranje glasova zbog nekog drugog, očekivanog cilja – osvajanja vlasti – što je i karakteristika kartela.

Ovaj kartel SNS-a i DSS-a je verovatno bio formiran u godini koja je prethodila izborima, 2011, kada je već SNS bio glasan u traženju prevremenih izbora. Lideri SNS-a i DSS-a su se sastali i u privatnosti razgovarali o odnosima dve stranke. Nakon ovog susreta su izjavili da njihovi međusobni sukobi idu u prilog samo vladajućem DS-u („Koštica i Nikolić: Tačka...“ 2011). Lideri su se dogovorili da će održavati redovne kontakte u kojima će planirati sledeće korake. Međutim, oni nisu dogovorili zajedničko organizovanje mitinga koji je SNS planirao tada, u aprilu 2011. godine.

Ovakav dogovor stranaka upravo odgovara ranije opisanoj prirodi političkih kartela. Različite stranke dogovaraju saradnju koja je sa političkim ciljem, odnosno, u ovom slučaju, usmerena ka mogućnosti osvajanja vlasti. Međutim, one su i dalje odvojene stranke koje ne deluju sa istovetnom politikom. Uspostavljanje njihovog

kartela je postalo moguće tek kada se jedna od članica (SNS) odrekla od ambicija da širi svoj domen na račun druge stranke (DSS), ali važi i obrnuta relacija. Ovaj novouspostavljeni odnos dve stranke je najbolje ilustrovan rečima samog Nikolića: „Nismo više politički neprijatelji [...] ali nismo ni postali saradnici, izuzev u cilju smene vlasti...“ („Koštunica i Nikolić: Tačka...“ 2011). Ova izjava veoma precizno pokazuje odnos članica kartela. Ubrzo nakon ovog susreta 5. aprila 2011, tokom aprila te godine, SNS je započeo intenzivnu kampanju pozivanja na prevremene izbore koji je uključivao i radikalnu meru štrajka glađu lidera SNS-a.

Napominjem još jedan aspekt političkog kartela. On nije garancija da će se formirati vlada nakon izbora sa istovetnim strankama kao članovima. Karteli nisu isto što i postizborne koalicije. Nakon izbora, članovi kartela mogu da ispale jedni druge. Moglo bi se argumentovati da su popuštanjima kosovskoj politici koja su učinjena Briselskim sporazumom SNS naknadno ispalio DSS. Sa druge strane, SNS je mogao kao kompenzaciju da ponudi DSS-u neke druge ustupke (uključujući pozicije na vlasti). Međutim, ovo je posebna tema koja nema direktne veze sa pozicioniranjem stranaka prilikom formiranja političkog kartela. Stoga se njom dalje ne bavi teza.

Ovim je završavana argumentacija da su dve stranke činile kartel u vreme pre Briselskog sporazuma. Kartel verovatno nije dovoljan razlog za SNS, vladajuću i najbrojniju stranku, da prihvati značajno pomeranje na dimenziji politike od centra. Vlast ovo ne bi učinila bez podsticaja od EU i ograničavanja skupa mogućih akcija. Ipak, kartel je ovo pomeranje olakšao i pripremio. Pomeranje stranaka na vlasti koje je učinjeno Sporazumom je suboptimalno pozicioniranje i one bi želele da poprave svoje pozicije. Na koji način bi ovo mogle da učine? Ovo je problem kojim se bavi sledeći odeljak.

9.7 Dvosmisleno pozicioniranje nakon Briselskog sporazuma

Ovaj odeljak se vraća na ranije pomenuti problem kako stranke pokušavaju da prevaziđu problem pozicioniranja koje im je, kratkoročno posmatrano, suboptimalno. U odeljku 3.4 je sugerisano da bi se stranke u situaciji prikazanoj na slici 32 ponašale tako da prihvate neku od pozicija iz ograničenog skupa mogućih akcija, a onda se koriste

prednostima dvosmislenog pozicioniranja. One bi tako želele da umanje značaj zauzimanja neželjene pozicije. Nakon što bi prihvatile bilo koju od dve pozicije koje ih udaljavaju od centra, one bi trebalo da vode politike koje izgledaju suprotno onima koje su odabrale. Na taj način bi trebalo da simuliraju da su i dalje stranke koje pripadaju približno političkom centru. Ovaj odeljak argumentuje pomenuto rezonovanje analizom komunikacije lidera na vlasti, u vreme neposredno nakon potpisivanja Sporazuma.

Najistaknutija poruka koju su predstavnici vlasti želeli da komuniciraju neposredno nakon sklapanja Briselskog sporazuma jeste stav: „Mi nismo priznali Kosovo“ (kao nezavisnu državu). Po završetku pregovora, 19. aprila 2013, Vučić, prvi potpredsednik Vlade RS, je izjavio da „Srbija time [Sporazumom] nije priznala nezavisnost Kosova, niti će to ikada učiniti [...] Nećemo nasedati na izmišljotine Hašima Tačija [predsednika vlade i predstavnika Kosova]“ („Vučić: Nismo priznali Kosovo...“ 2013). On je, takođe, izjavio da su „svi predlozi Srbije prihvaćeni“ („Brisel: Parafiran sporazum“ 2013). Za razliku od Srbije, koja je sudeći po ovim izjavama dobila Sporazumom ono što je i želela, srpski predstavnici su prikazivali albansku stranu kao nezadovoljnu rešenjima. „Hašim Tači kontinuirano manipuliše i iznosi neistine u pogledu sadržaja predloga sporazuma“, objašnjavao je Đurić, savetnik predsednika RS i istaknuti član SNS-a, koji je bio i lično involviran u pregovore (ibid.). Predsednik vlade Dačić je objašnjavao da je Tačijeva interpretacija sporazuma netačna, te da se radi o „lažima kojima se služe kosovski Albanci“ („Reakcije na potpisivanje sporazuma...“ 2013). Dan nakon sporazuma Vučić je na sličan način objašnjavao: „Lažu oni koji govore da je Kosovo priznato, nigde to u sporazumu nećete moći da vidite“ („Vučiću prete smrću“ 2013).

Dan nakon Sporazuma, predsednik Nikolić je objašnjavao da je postignut u konsultaciji sa njim. On je tvrdio da „Srbija nikada neće priznati nezavisnu državu Kosovo. Srbija tu teritoriju po Ustavu i Rezoluciji 1244 tretira kao teritoriju koja ima suštinsku autonomiju. O tome ćemo doneti ustavni zakon.“ Po njemu bi, takođe, trebalo da srpska zajednica na Kosovu ima nesmetane veze sa maticom, „bez pripadanja Kosovu“ („U Briselu nema pobednika“ 2013). Aleksandar Vučić je u televizijskom intervjuu objašnjavao: „Ja sam doneo originalni tekst sporazuma ovde, na engleskom jeziku. Nigde u Sporazumu se ne pominje bilo kakva nezavisnost“ (Stanojević 2013a). Nakon toga je objašnjavao sadržinu Sporazuma sa posebnim akcentom na nadležnosti

srpskih opština na Kosovu. „Ja sad pitam vas: Gde je ko ovde, u ovom papiru video nezavisnost Kosova, pošto je ni na koji način ne priznajemo? Ni na koji način! Ni jednom tačkom! Evo daću vam svih petnaest – pogledajte, pošto odlično govorite engleski, pa mi recite gde to piše“, nastavio je Vučić (ibid.).

Tvrđnja da Kosovo nije priznato od strane Srbije je u formalnom smislu tačna. Međutim, Sporazum, kao što je objašnjavano u odeljku 9.2, suštinski prepušta kosovskim vlastima nadležnosti koje su prethodno vršile „paralelne instiucije“ Srbije i odriče Beogradu međunarodni aspekt suvereniteta, s obzirom da neće moći da blokira put druge strane ka članstvu u Uniji. U danima koji su usledili po prihvatanju Sporazuma, niži funkcioneri vladajućih stranaka su nastavili da potvrđuju stavove o odsustvu priznanja, dok su se lideri fokusirali na drugu vrstu argumentacije.

Svrha tvrdnji da Kosovo nije priznato je bila da se preduprede kritike i osigura jedinstvo vladajućih stranaka. Antievropske grupe u populaciji Srbije su učestvovala u nasilnim nemirima 2004. godine, nakon nasilja na Kosovu, i 2008, nakon deklarisanja nezavisnosti Kosova. U prvom slučaju su zapaljane džamije, a u drugom su napadnute ambasade, uključujući američku. Dakle, bilo je osnova pribojavati se javne osude Sporazuma. Antievropske grupe su održale miting u Srbiji tri dana nakon Sporazuma na kojem su demonstrirale protiv „izdaje“ nacionalnih interesa. Na njemu su učestvovala sve značajnije antievropske grupe u Srbiji, uključujući stranke DSS, SRS i grupu sveštenika predvođenih mitropolitom Amfilohijem Radovićem. Ipak, ovi demonstranti nisu uspjeli da okupe značajniju podršku i nije bilo nasilja na ulicama.

Osim toga, uveravanje lidera je bilo neophodno da bi se osiguralo jedinstvo vladajućih stranaka. Pozicioniranje stranaka zavisi od distribucije unutrašnjih aktera, uključujući funkcionere, interesne grupe i aktiviste (Schofield et al. 2011; Schofield i Sened 2002). Istraživanje iz vremena pre Sporazuma je sugerisalo da SPS i SRS (koji je dobrim delom usisan u SNS) imaju značajan broj članova koji su skeptični prema EU (Batt 2005, 67–68). Ispitanici su podeljeni u četiri grupe: evro-entuzijasti (za EU), evro-realisti, evro-skeptici i evrofobi (protiv EU). Respektivno, distribucija članova SPS-a i SRS-a je bila 0, 12, 47, 41 i 8, 20, 41, 31 procenata (ibid.). Ovakva iskrivljenost distribucije ukazuje da, čak iako partijske elite racionalno mogu da izaberu pristupanje EU, one imaju snažne podsticaje da se služe antievropskom retorikom da bi osigurale podršku članova ovih stranaka. U danima nakon sporazuma, samo jedan visoki

funkcioner u Vladi, Aleksandar Vulin, šef kancelarije za Kosovo, je podneo ostavku; ali je ubrzo napredovao na mesto ministra za Kosovo.

Sledeći argument koji je imao istaknutu ulogu u opravdavanju Sporazuma jeste da se zapravo neće išta promeniti. Vlast u Srbiji će i dalje imati dva važna politička cilja: članstvo u EU i odbranu prava države na teritoriju Kosova. Potpisivanje Sporazuma sa Albancima je bila vrsta političkog lukavstva ili „mudre diplomatske politike“, kako je lider grupe parlamentaraca SPS-a Branko Ružić to nazvao, ali on ne krši Ustav RS („Ružić (SPS): Sporazum je...“ 2013). Vučić je objasnio da „Srbija će plaćati i dalje i zdravstvo i školstvo, samo na transparentan način i to vam piše u sporazumu“ (Stanojević 2013a). Predsednik Vlade Dačić se mnogo rečitije koristio ovom argumentacijom:

Mi smo ovim sporazumom ostali u igri. Igramo dalje [...] da ne ispadnemo iz lige. [...] Ovo nije kraj pregovora. Ovo je prolazno vreme. [...] Mi smo sada napravili jedan bajpas do konačnog rešenja. [...] Mi sada moramo da imamo, do konačnog rešenja, neko održivo stanje koje može da funkcioniše. [...] Život je dug. Maraton je ovo u pitanju. Mi treba da se borimo za konačno rešenje. (Stanojević 2013b)

Dakle, Sporazum ne iziskuje promenu ciljeva „EU i Kosovo“. Borba za Kosovo se nastavlja, kao i težnja ka članstvu u Uniji. Dačić je, takođe, objašnjavao da se u praksi neće išta promeniti za Srbe na Kosovu: „To [srpske institucije na Kosovu] nema nikakve veze sa kosovskim sistemom. Srbi i dalje zadržavaju svoj sistem, samo što to nije sistem iz Beograda, nego sistem zajednice koja je tamo formirana (ibid.).“ Dakle, sudeći po ovoj argumentaciji, Sporazum iz Brisela ne menja išta u odnosu Srbije prema Kosovu. Svakodnevni život ljudi, naročito onih sa severa Kosova, će ostati nepromenjen, kao i državna politika. Dačić, kao i Vučić, je objašnjavao da će Srbija nastaviti da finansira institucije na Kosovu, samo na transparentan način. Sa druge strane, upravo je Priština ta koja želi da predstavi Sporazum kao trajno rešenje. Po Dačiću, „Ako neko ovo shvata kao konačno rešenje, mislim da ulazi u veoma problematičnu zonu onoga što Priština želi da nametne“ („Dačić: Nismo priznali nezavisnot...“ 2013).

Briselski sporazum nije trebalo da promeni i odnos Kosova prema UN-u. Po objašnjenju Đurića: „Ovim [Briselskim] sporazumom dobili smo trajnu garanciju da Srbija ne mora da prihvati članstvo Kosova u UN, da neće biti primorana da prizna nezavisnost, da od početka do kraja imamo kontrolu nad nizom oblasti“ („Đurić: Trajno sprečen ulazak...“ 2013). Štaviše, Srbija je „legalizovala srpske institucije“, koje će biti legitimne „u očima međunarodne zajednice“ (ibid.). Konačno, Sporazum je samo korak „ka normalizaciji odnosa između Srbije i dela njene teritorije“ („Đurić: Od Srbije se ne može...“ 2013).

Dakle, po predstavnicima vlasti u Srbiji, Sporazumom se malo toga faktički menja. Oni su se trudili da umanje značaj odredbi Sporazuma pred biračima. Država se ne odriče od osporavanja nezavisnosti Kosova u UN-u, niti od finansiranja institucija na Kosovu koje je trebalo da rasformira (što je ranije tražila Merkelova). Po ovakvoj retorici, Sporazum je trebalo da izgleda kao pravna formalnost, koja je učinjena u nepovoljnim okolnostima za pregovore (v. dalje tekst). Sve je ovo činjeno da bi izgledalo da Briselskim sporazumom nije učinjeno značajno pomeranje pozicije stranaka na dimenziji politike, ka EU kraju.

Dalje, argumentacija kojom je opravdavan Sporazum jeste da je Srbija dobila koliko je mogla. Srbija nije mogla da dobije više jer su okolnosti u kojima su se odvijali pregovori bile izrazito nepovoljne po srpsku stranu. Naime, nezavisnost Kosova je podržavana od značajnih centara moći. Tako je Vučić objašnjavao da je prethodna vlast dozvolila da se nivo pregovora o Kosovu spusti sa UN-a na EU, što je bilo izrazito nepovoljno za Srbiju i ograničilo je slobodu srpskih pregovarača.⁶³ Sledstveno tome, čitavi pregovori u Briselu su se odvijali u „teškim i zadatim okvirima“ (Stanojević 2013a). Po njemu, „Mnoge zemlje iz Evrope i delimično preko okeana [su] radile zajedno sa Albancima i u dogovoru sa Albancima“. Stoga ni Srbija nije dobila ono što bi želela, ali je i to „Mnogo bolje od onoga što nam je predviđeno“ (ibid.). Dakle, sve ove izjave ukazuju na neprijateljski stav Zapada prema srpskom potraživanju teritorije Kosova.

Predsednik Vlade Dačić je još eksplicitnije objašnjavao neprijateljski stav EU i, nasuprot prethodnom, držanje prijateljske Rusije. Slično Vučiću, po njemu,

⁶³ Kao što je objašnjavano u odeljku 8.1, misija Euleks je realizovana bez odobrenja bilo Srbije, bilo UN-a. Tek po implementiranju misije je *ex post facto* ona legalizovana.

Rusija je naš [Srbije] najveći prijatelj. Problem je što mi razgovore, koje smo vodili u Briselu, smo vodili u zadatim okvirima [...] koji su postavljeni u prethodnom periodu. A to znači da smo mi tražili rezolucijom generalne skupštine UN da se pregovori prebace na posredovanje EU. [...] Ona [Rusija] je protiv ucena koje dolaze iz EU [...] i mi smo protiv toga. (Stanojević 2013b)

Dačić je u izlaganju eksplicirao da je EU pristrasna i nepravedna. Sa druge strane, Srbija ima apsolutnu podršku Rusije. Stoga, Srbija priprema sporazum o „strateškom partnerstvu“ sa Rusijom. Po Dačiću, „Sa Evropom smo [mi, Srbi] imali velikih nesporazuma“ (Čekerevac, 2013). Zato je potrebno da Srbija razvija partnerstvo sa Rusijom koje bi obuhvatilo „vojnu saradnju, [...] političke konsultacije i ekonomsku saradnju na najvišem nivou“ (Stanojević 2013b). Po Dačiću, nakon Briselskog sporazuma, Srbija počinje novu eru u odnosima sa EU i sa Rusijom. Međutim, mnogo je više vremena i izlaganja posvetio budućnosti odnosa sa Rusijom, dok o daljim odnosima sa EU gotovo da nije i govorio. Celokupna elaboracija budućih odnosa sa EU, u izlaganjima predstavnika vladajućih stranaka, se svela na očekivanje da Srbija treba da dobije datum za početak pregovora sa EU. Po izjavi Vučića, nakon onoga što je urađeno u Briselu, ako Srbija ne dobije datum, bila bi „katastrofa za EU“ („Vučić: Bila bi katastrofa...“ 2013).

Srbija je, po Dačiću, već doživela veliku nepravdu od Zapada. Srbija je bombardovana, bila pod sankcijama i uništavana. To je zato što je Srbija mala država, bez podrške velikih sila. To se može promeniti tešnjim odnosom sa velikom silom poput Rusije. Druge države su, poput UK na Folklandima, ratovale zbog malog broja stanovnika i zbog veoma udaljenih teritorija. Isto tako, Srbija je ratovala zbog svog naroda, ali je bila poražena. Stoga Sporazumom ne može da dobije više. Dakle, najviši predstavnici vlasti su Sporazum pravdali kao nužno zlo koje je prihvatljivo samo zato što u postojećim pregovaračkim okvirima nije bilo moguće očekivati veće ustupke za srpsku stranu od Zapadnih posrednika u pregovorima.

Konačno, alternativa Sporazumu bi bila još lošija za Srbe. Po Dačiću, ukoliko predstavnici Srbije ne bi potpisali sporazum sa Albancima, sledila bi nova akcija „Oluja“ i došlo bi, ponovo, do egzodusa Srba (poput Hrvatske) (Čekerevac, 2013). Bez Sporazuma, Albanci bi vojnim snagama okupirali Sever Kosova (sa brojom srpskom

zajednicom). Takođe, bila bi još jedna nepravda ako bi Kosovo nastavilo putem pristupanja EU, a Srbija ne bi.

9.8 Zaključak poglavlja i diskusija

Retorika kojom su se najviši predstavnici vlasti u Srbiji služili da opravdaju prihvatanje Briselskog sporazuma sugerije izraziti antievropski stav. Briselski sporazum je potpisan nakon formulisanja tvrdih uslova EU za srpsku kosovsku politiku. Srbija je prihvatila ove uslove zbog pristupanja EU. Ipak, ovo poglavlje je do sada argumentovalo da izabrana retorika nije slučajna. Popuštanje prema Kosovu, sa odricanjem od elemenata suvereniteta Srbije, i antievropska retorika su služile svrsi dvosmislenog pozicioniranja stranaka na vlasti u Srbiji.

Briselski sporazum je hvaljen od strane visokih predstavnika EU, uključujući Ketrin Ešton (*Catherine Ashton*), visokog predstavnika EU za spoljne poslove i posrednika u pregovorima; Hermana Van Rompeja (*Herman Van Rompuy*), predsednika ES; Žozea Manuela Baroza (*José Manuel Barroso*), predsednika EK i Štefana Filea (*Štefan Füle*), komesara za proširenje (v. „Serbia and Kosovo reach...“ 2013). Ovaj sporazum je, u njihovim interpretacijama, trebalo da normalizuje odnose između Srbije i Kosova. On je istorijski i okončava veoma složeni proces raspada države Jugoslavije. Međutim, on i otvara perspektivu evropske integracije za Srbiju i Kosovo. One treba da zajedno rade ka ovakvoj budućnosti kako bi obe uspele. Lideri koji su sklopili sporazum su pokazali veliku hrabrost. Takođe, oni su bili posvećeni politici postizanja kompromisa, što je suština odnosa u EU (v. *ibid.*).

Međutim, kako je argumentovano u prethodnom odeljku, opravdanje srpskih lidera pred biračima, za prihvatanje sporazuma, bilo je veoma drugačije od interpretacije predstavnika EU. Istina, lideri vladajućih stranaka u Srbiji nisu sporili ambiciju nastavka procesa pristupanja EU. Međutim, veoma je malo reči bilo posvećeno nastavku pristupanja EU, što ukazuje na nizak značaj (*saliency*) ove teme za lidere u Srbiji. Briselski sporazum, u interpretaciji srpskih lidera, samo je privremeno rešenje. On ne okončava sporove, već je potpisan da bi Srbija „ostala u igri“. U Srbiji nije bilo reči o hrabrosti i zajedničkim naporima dve strane, već o iznuđenim potezima. Srbija je

bila prisiljena da razgovara u veoma nepovoljnim uslovima, te je primorana da prihvata rešenja koja joj se ne sviđaju. Stoga, nije bilo ni reči o kompromisima. Takođe, Albanska strana je pokušavala da podmetne interpretacije sporazuma koje nisu utemeljene u onome što je potpisano, što ne stvara sliku zajedničkih napora. EU nije prijateljski nastrojena prema Srbiji. Najveći prijatelj Srbije je Rusija, te, nakon Sporazuma, Srbija treba da razvija tešnje odnose sa Rusijom. Ovo je suština argumentacije koju su lideri u Srbiji predstavili nakon Sporazuma.

Dakle, ako neko ne bi bio upoznat sa podsticajima koji su privoleli Srbiju da prihvati Sporazum i njenu ambiciju da postane član EU, bio bi uveren da vlast u Srbiji skreće ka kraju K na dimenziji politike (slika 33). Predstavnici vlasti su intenzivirali retoriku kojom potvrđuju da Srbija i dalje potražuje teritoriju Kosova i da ono nije nezavisno. Ovo ukazuje na rastuću istaknutost teme potraživanja teritorije Kosova nakon Sporazuma, u odnosu na temu pristupanja EU. Srbija je prihvatila Sporazum zbog nastavka pristupanja EU (skrećući ka EU kraju dimenzije), ali je to kompenzovala naknadnim zaokretom ka K kraju. Ovo ponašanje srpskih stranaka je u velikoj meri slično Hindmurovoj formulaciji „signaliziranja levo, a skretanja desno“ (Hindmoor 2004, 64; v. i odeljak 2.1.). Međutim, kontekst u kojem se ovo desilo u Srbiji je drugačiji od onog koji je Hindmur imao u vidu, kao i dimenzija politike na kojoj se skretanje može uočiti.

Suprotstavljenost retorike lidera u Srbiji i onoga što čine je već uočena u literaturi, kada je reč o procesu pristupanja EU. Međutim, do sada je izostalo objašnjenje ove pojave na racionalnim osnovama. Na primer, Kostovicova sledi Gecovu argumentaciju da bi pristupanje Srbije EU okarakterisala kao slučaj „plitke evropeizacije“ (Goetz 2005; Kostovicova 2014). Država samo formalno čini adaptacije koje su potrebne u procesu pristupanja EU. Ipak, prihvatanje evropskih normi nije praćeno adaptacijama političkog diskursa. Naprotiv, ona objašnjava da može da dođe do diskurzivnog negiranja političkih adaptacija. Na delimično sličnim linijama, Subotićeva sugerise razliku između prihvatanja evropskih pravila i menjanja duboko ukorenjenih društvenih normi (Subotic 2010, 596). Masari tvrdi da srpski politički milje karakterise nacionalizam koji je podstaknut izgubljenim ratovima, a političke elite su bile neuspešne u formulisanju strategija kojima bi promovisale prozapadne i proevropske vrednosti (Massari 2005, 260–1). Po njemu, srpski lideri nemaju hrabrosti, volje i

kapaciteta da ubrzaju proces integracije (ibid, 265). Fink-Hafnerova se slaže da političke elite u Srbiji ne nalaze interes u procesu pristupanja EU. Naprotiv, „kako ovaj cilj postaje realniji, tako će one [elite] verovatno više da se opiru“ (Fink-Hafner 2008, 177).

Ovi autori daju dobar opis prirode političkih procesa u Srbiji. Oni sa pravom uočavaju diskrepancu između evropskih normi i onoga što izgleda kao nedostatak političke posvećenosti u njihovoj primeni. Zajednički element u njihovim radovima je kritika srpskih političkih elita. Njima je, takođe, zajednički nedostatak racionalnog pristupa objašnjavanja pojava koje analiziraju u Srbiji.

Ovo poglavlje predlaže upravo ovo: racionalnu argumentaciju koja objašnjava razliku između usvojene politike i političkog diskursa koji je usledio. Stoga poglavlje ne osporava deskripciju iz prethodnih radova, već predlaže objašnjenje koje je do sada izostajalo ili može potpunije da objasni već uočeno ponašanje. Retorika srpskih lidera je, u danima nakon potpisivanja Sporazuma, sugerisala izrazito antievropsko raspoloženje. Ovo izgleda kao veoma iracionalno ponašanje od strane srpskih političkih elita: popuštanje evropskim zahtevima u nadi da će država postati član i kritikovanje EU. Ovo je ponašanje koje je već kritikovano u literaturi, a karakterisano je plitkom evropeizacijom, nedostatkom kapaciteta lidera i nedostatkom interesa za proces integracije.

Poglavlje racionalizuje ovakvo ponašanje. Srpski političari su racionalno odabrali da prihvate Sporazum da ostanu na putu pristupanja EU. Nakon ovoga ili paralelno sa ovim, oni su uvideli da su napustili politički centar, odnosno da zastupaju suboptimalnu poziciju na dimenziji politike. Njima je bilo u racionalnom interesu da kompenzuju drastično i nepoželjno pomeranje od centra. Ovo je uključivalo obnavljanje antievropske retorike. Političari se bore za podršku birača. Oni je osvajaju tako što „jedre na talasu“ javnog mnjenja. U kratkom roku, oni ne mogu da učine bolje, da ostanu na vlasti, nego da rade ono što javnost očekuje od njih da rade.

Poglavlje 10. Zaključak i diskusija

Ovo je zaključno poglavlje teze koje će rezimirati njen sadržaj, sagledati zaključke, analizirati odstupanja od stavova hipoteza i predložiti teme za dalja istraživanja. Poglavlje je organizovano na sledeći način. Odeljak 10.1 podseća na hipoteze i predstavlja sažetak empirijskih poglavlja teze. Odeljak 10.2 razmatra prvu opštu hipotezu, kao i povezanu posebnu i pojedinačne hipoteze, koje su u vezi sa težnjom stranaka ka centru ili ekstremnim pozicijama dimenzije politike. Odeljak 10.3 razmatra drugu opštu hipotezu koja je u vezi sa posledicama formiranja političkih kartela. Odeljak 10.4 zaključuje kakve su posledice spoljašnjeg ograničavanja pozicija stranaka u Srbiji. Konačno, odeljak 10.5 se osvrće na problem u kojoj meri je racionalan pristup opravdan kod analize pozicioniranja stranaka, sumira doprinose teze i daje preporuke za dalja istraživanja.

10.1 Sažetak hipoteza i sadržaja teze

Ovaj odeljak, prvo, rezimira koje su hipoteze istraživane u tezi, a zatim, sažima sadržaj teze po poglavljima. Teza je napisana u nameri da analizira nekoliko hipoteza. Za početak, ona je analizirala ideju da u Srbiji, u skladu sa Daunsovim predviđanjima za dvopartijsko takmičenje, postoji težnja stranaka ka centru. Osim ovoga, teza je pošla od ideje da, za razliku od dvopartijskih sistema, u Srbiji se može očekivati i težnja stranaka ka ekstremnim pozicijama, u vidu pojave novih ili pomeranja već postojećih partija. U vezi sa ovim konceptima su i pojedinačne hipoteze: da SRS zbog unutrašnjih sukoba nije na racionalan način birao pozicije, kao i da je DS pod vođstvom Zorana Živkovića, vođenog motivima koji su odstupali od pretpostavki o racionanom ponašanju aktera, birao da se udaljava od centra.

Dalje, u tezi je uvedena hipoteza da stranke sačinjavaju kartele koji ih podstiču da se ne ponašaju kao akteri koji isključivo unilateralno uvećavaju koristi. Konačno, teza je zagovarala ideju da spoljašnja ograničenja izvodljivih pozicija mogu da podstaknu stranke da zauzmu suboptimalne pozicije.

Nakon podsećanja na hipoteze, dalje će biti rezimiran sadržaj poglavlja ove teze. Empirijska analiza je započela u poglavlju 4, koje se bavilo pozicioniranjem stranaka u vreme vlade Zorana Đinđića. Ovaj period je obeležen igrom DS-a i DSS-a. Obe stranke su imale različite inicijalne preferencije, ali su uvidele da je važno biti blizu političkog centra. Najveći problem obema je predstavljalo spoljašnje političko uslovljavanje, koje ih je podsticalo da se udalje od centra. Dve stranke su se nadmetale da prebace odgovornost preduzimanja nepopularnih mera na drugu. Ovaj rezon je nastavio da godinama obeležava stranačko takmičenje u Srbiji. Uprkos razlikama, obe su pri kraju ovog perioda bile na pozicijama blizu centra.

Teza je nastavljena analizom kraćeg perioda kada je Zoran Živković bio predsednik vlade, u poglavlju 5. Iako je on na početku rada signalizirao da će nastaviti prethodnu, Đinđićevu politiku, on je udaljio DS od političkog centra. Sa druge strane, SRS, koji je prethodno bio udaljen od centra, počeo je da se šalje nekonzistentne signale o svojoj poziciji. Povremeno je umeravao svoju politiku, ali se u navratima udaljavao od centra.

Dalje, poglavlje 6 je analiziralo pozicioniranja stranaka u toku rada prve vlade Vojislava Koštunice. Tada se DSS trudio da ostane blizu političkog centra. Ova stranka se udaljavala od centra samo kada je država bila uslovljena saradnjom sa haškim sudom, zarad potpisivanja SSP-a. Ipak, DSS nije želeo da se izuzetno udalji od centra, već samo u „dovoljnoj meri“. DS se sa Borisom Tadićem približio centru. Stranka je simulirala da predstavlja opoziciju DSS-u, ali je skriveno izbegavala da je sruši u nadi da će DSS obaviti nepopularne i „nepatriotske“ prohaške i proevropske mere izručenja optuženih. Približavanje DS-a centru je otvorilo prostor LDP-u, novoj stranci, koja se nadala postizbornoj saradnji sa DS-om. SRS je nastavio da ima promenljivu politiku, te se ne može uočiti konzistentno pomeranje na dimenziji politike, u tom periodu.

Poglavlje 7 se nadovezalo na prethodno i analiziralo je drugu Koštuničinu vladu. U tom periodu se DSS udaljio od centra. Podsticaj za ovo pomeranje nije pružila promena politike EU, već strateške situacije na stranačkoj sceni Srbije. Naime, u tom periodu se SRS osetnije približio centru, što je odsecalo DSS od značajnog broja birača. DSS-u je postalo unilateralno racionalno da preskoči SRS. DS je na vlasti izbegavao da se udalji od centra, uz pomoć dvosmislenog pozicioniranja koje je omogućavao rad najistaknutijih ministara u vladi.

Poglavlje 8 se bavilo pozicioniranjima stranaka tokom rada vlade Mirka Cvetkovića. DS je nastojao da ostane blizu centra. Međutim, stranka je zahvaljujući očekivanjima koje je Unija imala od Srbije bila prinuđena da se udaljava od centra. Ova udaljavanja su uvek bila privremena i nepoželjna, te je DS je taktizirao kada da učini proevropske političke poteze i da ih prikrije pojačanom prokosovskom retorikom. SNS se odvojio od SRS-a i postepeno pomerio ka političkom centru. Nakon kartela koji je privremeno imao sa DS-om, SNS je postao takmac ove stranke za vlast.

Konačno, poglavlje 9 je analiziralo pozicioniranje stranaka pre i u vreme potpisivanja Briselskog sporazuma. Briselski sporazum je, iako nedorečen, značajan ustupak prokosovskoj politici Srbije na unutrašnjem i spoljašnjem planu, te predstavlja izrazito pomeranje ka EU kraju dimenzije politike. Ovakvo pomeranje vladajućih stranaka u Srbiji je nepoželjno sa stanovišta maksimiranja očekivanih glasova, te su one bile spremne da ga načine samo onda kada su se suočile sa sigurnim prospektom tvrdolinijaške politike EU prema Srbiji. Tadašnja vlast se koristila dvosmislenim pozicioniranjem. Ona je prihvatila izvodljivu poziciju, ali je izrazitom antievropskom retorikom nastojala da prikrije udaljavanje od političkog centra.

10.2 Težnja stranaka ka centru i ekstremima dimenzije politike

Nakon sažetka sadržaja teze po prethodnim poglavljima, ovo poglavlje će nadalje izvući zaključke. Ovaj odeljak se bavi prvom hipotezom, o težnji stranaka ka centru; zatim posebnom hipotezom, o težnji ka ekstremima dimenzije politike; i pojedinačnim hipotezama o SRS-u i Živkovićevom DS-u. U tezi je argumentovano da su stranke koje su pretendovale na vlast u Srbiji u većini slučajeva uvažavale značaj centralnog pozicioniranja, te da su se pomerale ka centru ili nastojale da ostanu na centralnim pozicijama. Međutim, višestranački politički sistemi suočavaju stranke sa složenijim strategijama od dvostranačkih. U tezi su identifikovani slučajevi racionalne težnje ka ekstremnim tačkama. Konačno, izuzetak od ovih tendencija predstavlja DS, u vreme Živkovića, i delimično SRS, u vreme Šešeljevog odsustva iz Srbije, zbog haškog procesa. Živkovićev slučaj predstavlja pravi izuzetak od težnje ka centru, dok je u drugom postojalo pomeranje ka centru u dužem periodu.

Krenimo redom od problema postojanja težnje stranaka ka centru. Analiza pozicija DS-a i DSS-a tokom Đinđićeve vlade, u poglavlju 4, afirmiše značaj centralnog pozicioniranja. Ove dve stranke su inicijalno imale različite preferencije prema očekivanjima Unije od Srbije (i SRJ). DS je inicijalno bio bliži EU kraju dimenzije politike. Takođe, Đinđić je, za razliku od Koštunice, lično zagovarao i imao odgovornost za izručenje Miloševića. Međutim, Đinđićeva stranka je bila nevoljna da udovolji očekivanjima Zapada. On je u više navrata pokazivao nameru da do suđenja za ratne zločine ipak dođe u Srbiji. Tadašnji organi SRJ/RS su tek suočeni sa uslovljavanjem SAD-a i EU odlučili da se povinuju, i da učine „nepatriotske“ poteze saradnje sa Haškim sudom. Međutim, kada bi pritisci Zapada na državu privremeno opadali, Đinđićev DS bi se pomerao ka političkom centru (slika 18). DS je imao priliku da uči na svojim potezima. Udaljavanje od centra je pratio pad popularnosti. Pošto su državni organi izručili Miloševića i pritisak da država vrši dalja izručenja su opali, Đinđićev DS se vratio centru, uz zagovaranje umerenije politike koja se zasnivala na vođenju daljih sudskih procesa za ratne zločine u zemlji. Pomeranje DS-a ka centru iz 2002. godine je prouzrokovao i popravljjanje podrške birača.

Sa druge strane, DSS je bio nevoljan da se udalji od centralne pozicije, koju je zauzimao od početka 2001. godine. On je nastojao da prikrije sopstvenu ulogu u prohaškoj politici izručenja. Zato je nakon privođenja Miloševića i nakon njegovog izručenja munjevito reagovao, kritikujući politiku Đinđićeve vlade. DSS se efektivno koristio prednostima dvosmislenog pozicioniranja. On je dopuštao udaljavanje državne politike od centra, što je mogao da kritikuje pre činjenja prohaških poteza. Međutim, da bi prikrio sopstvenu ulogu u privođenju Miloševića, DSS je *post festum* signalizirao izrazito protivljenje politici udovoljavanja Zapadu. DSS je efektivno želeo da očuva reputaciju stranke koja je pozicionirana u centru ili blizu njega.

Nakon što je Tadić faktički, pa i formalno, preuzeo DS, ova stranka se od kraja 2003. do sredine sledejuće godine brzo pomerila ka centru. Za razliku od pređašnje Živkovićeve politike koja je pružala izrazito prozapadne signale, Tadićeva stranka je prvo počela da pokazuje brigu za kosovski problem, za građane, pozivala je na iznalaženje državne politike prema Kosovu, da bi u drugoj polovini 2004. godine počela da se decidno izjašnjava protiv nezavisnosti Kosova. Sve vreme je stranka zadržala proevropsku retoriku. Ovakva politička prilagođavanja DS-a pomeraju stranku u sam

centar, što će ostati njegova težnja za sve vreme Tadićevog rada na čelu DS-a i kao predsednika RS. Pomeranje ka centru je omogućilo popravljjanje podrške stranci i pobedu na predsedničkim izborima iz 2004. godine.

Politiku DSS-a tokom najvećeg dela Koštuničinog rada kao predsednika vlade je karakterisao centrizam. Ova stranka je nastojala da ostane u centru, ali je pokazivala blažu naklonost ka proevropskoj politici. Mehanizam dobrovoljnih predaja optuženih pred Haškim sudom je trebalo da ide u susret očekivanjima Zapada, ali da izbegne preuzimanje odgovornosti stranke za poteze koji bi udaljili DSS od centra. DSS nije bio spreman da se otvoreno i očigledno udalji od centra. Stoga je bilo moguće privođenje (dakle, ne dobrovoljna predaja) optuženika koji su bili od manjeg značaja u javnosti. Ipak, DSS nije bio spreman da se udalji od centra otvorenom prohaškom politikom. Iako je stranka od početka prvog Koštuničinog mandata pokazivala jasnu želju da radi na procesu integracije SRJ/RS, ona nije želela da ugrozi sopstvene koristi i da rizikuje umanjenje podrške koju bi uživala od birača.

Suspenzija pregovora o SSP-u se pokazala kao privremena mera. Nakon što je DS načinio koaliciju sa DSS-om u 2007. godini, pregovori su nastavljeni, iako Srbija nije isporučila najtraženije haške optuženike i, zapravo, nije učinila politička prilagođavanja Uniji koja su bila očekivana pre suspenzije pregovora. Faktički, DSS i EU su odigrali igru kukavice u kojoj je EU izgubila. Ova situacija afirmiše značaj racionalnog analiziranja politike stranaka: DSS je radije birao veće sopstvene šanse da bude na vlasti ostankom u centru, nego potencijalno široko raspoređene benefite od približavanja Uniji, u kojima bi mogli da uživaju mnogi građani. Ovo se desilo uprkos tome što je DSS imao pozitivno viđenje značaja procesa integracije. Moguće je da je DSS imao intrinzične preferencije prema članstvu u Uniji, ali je u odlučivanju prevagnulo rezonovanje na daunsovskim linijama, da se politika formuliše radi osvajanja vlasti, a ne obratno. EU je ispala kukavica u igri u 2007. godini. Međutim, da je bila tvrda i nepopustljiva, bilo bi moguće da od Srbije dobije povinovanje haškim uslovima.

DSS je ostao u centru tokom 2007. godine. Parafiranje SSP-a sa početka novembra te godine je prošlo bez negodovanja DSS-a. Krajem te godine ova stranka je počela da se pomera ka K kraju dimenzije politike. Prvo je kritikovala prokosovsku politiku SAD-a, zatim politiku EU, da bi u sledejućoj godini zagovarala odbacivanje

već parafiranog SSP-a. Kao što je analizirano u odeljku 7.1, ove promene pozicija DSS-a nisu korelirale sa promenama politike Zapada prema kosovskom problemu. Međutim, pozicija DSS-a se promenila nakon što je SRS umerio svoju politiku. SRS se tokom nekoliko godina Šešeljevog odsustva približio centru, što je racionalno ponašanje ove stranke. Iako SRS nije glasao za SSP, Nikolićevo pozitivno izražavanje o ovom sporazumu je nagoveštavalo dalju politiku centrizma.

DSS je odlučio da „preskoči“ SRS i da se udalji od centra tek kada je ovo predstavljalo strategiju maksimiranja glasova. Približavanja prvo DS-a, pa onda i SRS-a centru su učinila da najveći broj birača na dimenziji politike budu bliži ovim strankama. DSS je zagovarao odbacivanje SSP-a u trenutku kada je SRS nagoveštavao prihvatanje. Tako se DSS nadao da bi odsekao SRS sa desne strane dimenzije politike, te postao najbliži najvećem broju birača. Odeljak 7.4 je sugerisao da je upravo pomeranje DSS-a udesno, a ne ulevo, bila strategija maksimiranja glasova, zbog prethodne reputacije koju je imao DSS, kao i zbog kartela DS-a i LDP-a na levoj strani dimenzije politike.

Tokom vlade Mirka Cvetkovića DS i SNS su obe težile centru, sa izuzetkom kraćeg perioda do sredine 2009. godine kada su sačinjavale kartel (odjeljak 8.5). Ovaj period je bio pun izazova za pozicioniranje vladajuće stranke, s obzirom na preferenciju Unije prema nezavisnosti Kosova. Stoga je vladajući DS izlazio u susret kosovskoj politici Zapada, ali je ovo nastojao da prikrije izraženijom prokosovskom retorikom. DS je taktizirao kada da se privremeno udalji od centra, kako se ne bi isuviše udaljio od njega pružajući izrazite proevropske signale. DS nije mogao u potpunosti da bira u skladu sa sopstvenim preferencijama kakvu će poziciju zauzeti, s obzirom na činjenicu da su spoljašnje okolnosti nametale bavljenje bilo očekivanim proevropskim adaptacijama, bilo „odbranom“ kosovskog slučaja za Srbiju. Ipak, nakon nepoželjnih udaljavanja, DS je nastojao da se vrati u centar uz pomoć izbalansirane proevropske i prokosovske retorike. U više navrata, koji uključuju uvođenje Euleksa, popuštanje u formulisanju zajeničke rezolucije u UN-u i napredak u dijalogu Beograd-Priština, DS je pokazao da je bliži EU kraju dimenzije politike. Međutim, preferencija prema Uniji nije podstakla ovu stranku da zanemari značaj racionalne težnje političkom centru.

Sa druge strane, SNS se nakon odvajanja od SRS-a postepeno približio samom centru. Ova stranka, s obzirom da je bila u opoziciji, nije bila prinuđena da se delanjem

pod uticajem spoljašnjeg uslovljavanja pozicije udaljava od centra, kao vladajuća stranka. Stoga je SNS, u želji da bude privržen i proevropskoj i prokosovskoj politici, izbegavao da zauzme decidan stav u situacijama kada je vlada RS bila prinuđena da se udaljava od centra. SNS nije želeo niti da izgubi reputaciju prokosovski orijentisane stranke, niti da se suprotstavlja očekivanjima Unije od Srbije.

U 2013. godini su predstavnici vlasti RS ispregovarali Briselski sporazum. Ovaj akt faktički izrazito pomera pozicije vladajućih stranaka ka EU kraju dimenzije politike i izazvan je tvrdim uslovima EU za kosovsku politiku Srbije. Da bi prikrile udaljavanje od centra, vladajuće stranke su se služile izrazito antievropskom retorikom po potpisivanju ovog sporazuma. Iako je Sporazum posledica namere da se nastavi proces priključenja Uniji, EU je predstavljena kao organizacija koja nije prijatelj Srbije i zahvaljujući kojoj se pregovaranje odvijalo u veoma nepovoljnim okolnostima za Srbiju. Sve kritike na račun Unije koje su upućene od strane predstavnika tadašnje vlade RS su namera da se dvosmislenim pozicioniranjem ostane u centru, nakon nepoželjnog udaljevanja koje je izazvano spoljašnjim ograničavanjem izvodljivih pozicija (poglavlje 9).

Dakle, u slučajevima koji su do ovog momenta opisani, najvažnije stranke koje su težile vlasti u Srbiji su nastojale da se približe, da ostanu u centru ili da se njemu vrate kada su pod spoljašnjim uticajima bile prinuđene da biraju između pozicija koje ih udaljavaju od centra. Takođe, teza je identifikovala težnju da se stranke pomeraju ka ekstremnim pozicijama ili da nastaju kao ekstremne. Već opisani ovakav slučaj predstavlja preskakanje udesno DSS–a krajem 2007. i u 2008. godini, u vreme potpisivanja SSP–a. Postoje i drugi slučajevi.

Tako je poglavlje 6 opisivalo nastanak nove stranke, LDP–a. Ova stranka je zagovarala politiku koja je smešta veoma blizu EU kraja dimenzije politike. Začeci formiranja LDP–a su vremenski identifikovani u drugoj polovini 2004. godine, nakon što se Tadićev DS pozicionirao u samom političkom centru. Čedomir Jovanović i drugi članovi DS–a su prvo kritikovali tadašnju politiku i pozicioniranje DS–a. Zatim, oni su želeli da formalizuju svoje viđenje politike grupisanjem u frakciju unutar DS–a. Međutim, pošto su isključeni iz DS–a, započeo je proces formiranja nove stranke koja će ostati pozicionirana veoma blizu EU kraja dimenzije politike, u vreme Koštuničinog rada na čelu vlade RS. Dakle, udaljavanje DS–a od ekstremne tačke dimenzije politike

je otvorilo prostor za pojavu nove stranke koja je bila blizu ekstremne pozicije. LDP se u daljem periodu nije ponašao na unilateralno racionalan način, jer je imao kartel sa DS-om (v. sledeći odeljak).

Još jedan slučaj pomeranja stranke ka ekstremnoj poziciji, ovoga puta K na dimenziji politike, predstavlja pozicioniranje SRS-a nakon razdruženja sa novonastalim SNS-om u 2008. godini. Odeljak 7.4 je već objašnjavao da je politika SRS bila izrazito nekonzistentna do te godine, jer je formalni lider stranke, Šešelj, imao nepotpunu kontrolu nad strankom, u odsustvu zbog suđenja u Hagu. Ipak, do jeseni 2008. godine, SRS se postepeno pomerio ka centru, signalizirajući nameru dela stranke sa Tomislavom Nikolićem da prihvati SSP. Ovo pomeranje ne samo da je podsticalo unutrašnje konflikte unutar SRS-a, već je otvorilo prostor za pojavu nove stranke blizu ekstremne pozicije K, na dimenziji politike.

Nakon rascepa u SRS-u, faktički je novonastali SNS zadržao pređašnju poziciju stare stranke. Takođe, SNS je u sledećim godinama nastavio da signalizira proevropsko opredeljenje, te se približavao centru (odeljak 8.6). Sa druge strane, u septembru 2008. godine, SRS se brzo pomerio udesno, uz odbacivanje SSP-a i povratak na Šešeljevu politiku protivljenja procesu EU integracije. Dakle, pomeranje starog SRS-a ka centru je otvorilo prostor za novu ekstremnu stranku, pozicioniranu blizu kraja K dimenzije politike.

Podela unutar SRS-a ima sličnosti sa nastankom LDP-a nekoliko godina ranije, ali pri suprotnom kraju dimenzije politike. Razlika u odnosu na pređašnju situaciju je što SRS nakon septembra 2008. godine nije predstavljao formalno novu stranku. Krnji SRS je zadržao pravni subjektivitet. Uprkos ovakvom ishodu unutarstranačke borbe, faktički je ostatak SRS-a taj koji se pomerio udesno na dimenziji politike. SNS je zadržao politiku koju je pređašnja stranka nagoveštavala tokom prethodećih godina (politiku težnje centru).

Tri prethodno opisana slučajeva, nastanka LDP-a, preskakanja DSS-a i podele SRS-a, argumentuju hipotezu o težnji stranaka ka ekstremnim pozicijama. Za razliku od čistog dvostranalog nadmetanja, višestranačka borba čini strategije političkih aktera složenijim. Težnja ka centru nije dovoljan motiv za razumevanje pozicioniranja stranaka. Iako se one ponašaju racionalno, ovakvo ponašanje ih može udaljiti od centra. Sasvim je moguće da su pojedinci unutar stranaka istinski verovali u ispravnost ideja

koje su zastupali u opisanim slučajevima. Ipak, teza je argumentovala da pomeranja stranaka ka ekstremima nisu bila izazvana promenama u podsticajima koji su dolazili od međunarodne zajednice. One su se pomerale kada su mogle da osvoje glasove.

Već je pomenuto da postoje dva slučaja da stranke koje je trebalo da racionalno teže centru, ovo nisu činile. Jedan je slučaj SRS–a do 2008. godine i, drugi, DS–a pod vođstvom Živkovića. Prvi slučaj je već bio analiziran u odeljku 7.4, te će dalje biti sumiran. Formalni lider stranke, Šešelj, je u odsustvu imao ograničeni uticaj na pozicioniranje stranke. Povremeno su istaknuti stranački predstavnici odstupali od stranačke politike, ali ih je Šešelj sa zakašnjenjem disciplinovao. Funkcioneri SRS–a su uviđali da umeravanjem politike i približavanjem centru mogu da uvećaju izborne šanse, ali nisu bili spremni da se u potpunosti odmetnu od Šešelja. Otuda je pomeranje SRS–a ka centru išlo veoma sporo i obilovalo je kratkoročnim nekonzistentnostima u politici stranke (v. odeljke 5.3 i 6.8).

Drugi slučaj neracionalnog pozicioniranja predstavlja politika DS–a pod Živkovićevim vođstvom. Živković je sugerisao stavove koji odudaraju od pretpostavke o političkim akterima koji su vođeni motivom maksimiranja glasova na izborima (v. odeljak 3.1). Daunsov stav je da „partije formulišu politike da pobede na izborima, a ne pobeđuju na izborima da bi formulisale politike“ (Downs 1957, 28). Ideje koje je Živković objašnjavao su suprotne ovoj pretpostavci i ovo će dalje biti argumentovano. Nasuprot daunsovskom poimanju politike, Živkovićevo delanje može da se predstavi njegovim rečima: „Nije cilj političara da opstanu na vlasti, [...] cilj političara je da promene nešto u svojoj državi“ (Lukić 2006).

Živković je objašnjavao da u politici treba imati visoku svest o javnom interesu (Lazukić 2014). Po njemu, treba sve lične i društvene potencijale mobilisati da bi u društvu bilo bolje. Javnost Srbije treba da otrpi teškoće tranzicije zarad budućnosti zemlje. „U borbi protiv Miloševića obećavali smo bolje društvo, a nismo dovoljno jasno rekli da to ne može biti sutra. Stvorili smo i sebi i drugima velika očekivanja (Stefanović 2003).“

Političari ne treba da samo teže popularnosti, što je, po Živkoviću, činio Tadić. Po njemu, stavove ne treba lako menjati i činiti kompromise zarad popularnosti (Lazukić 2014). Tadićeva politika je protraćila vreme za Srbiju (Đurić 2012). Po Živkoviću, problem sa Tadićevom politikom je što je propagirao malo proevropskih

ideja, a malo nacionalističkih. Srbiji je potreban „period ozbiljnih, pravih reformi, bez kompromisa, bez obzira na to što se to ne sviđa nekome ili većini“, jer „to je nešto što morate da uradite“ (Đurić 2012). Živković je objašnjavao da je Tadićeva politika „da ličimo na Koštunicu [...], pa ćemo mi da prevarimo narod, pa će narod većinski da glasa za nas i onda ćemo mi sami da imamo vlast...“ (Lukić 2006).

Živković je tvrdio da ne bi odustajao od ideja koje je zagovarao, pa makar ne ušao u parlament (Stefanović 2003). U jednoj izjavi on je sugerisao da je spreman da bude u opoziciji: „Demokratska stranka je upala u problem nakon akcije Sablja, kada su se svi ostrvili na nju i jedan deo Demokratske stranke je popustio. Pitali su se – a šta će biti kada mi sada izgubimo vlast. [...] Pa, bićemo opozicija (Lukić 2006).“

Živković je tvrdio da je, dok je bio predsednik, odlučio da ograniči mandat svoje vlade i da raspiše izbore onda kada nije bilo volje u parlamentu da budu doneseni reformski zakoni (Marić 2014). On je tvrdio da je mogao za određenu sumu novca da dobije podršku SPS-a. Po njemu, cenu takve koalicije bi plaćali građani, ali bi vlada imala podršku lojalnih poslanika. Međutim, on nije želeo vlast po svaku cenu. On nije želeo koaliciju sa onima koji su, po njemu, uništili Srbiju (Marić 2014). Još jednom prilikom je ovo rezonovanje objasnio:

Ja sam mogao da budem još godinu dana premijer. Što ja nisam mogao da kupim 10 socijalista, kao što ih je kupio Koštunica, i da izađem na RTS i da kažem – Srbija je u pitanju, Kosovo je u pitanju, socijalisti su se ponudili da pomognu, ja ću da ih primim. I to bi bilo progutano, ali ja sa socijalistima ne bih mogao da menjam Srbiju. Nije narod birao nas da vladamo Srbijom, jer svako može da vlada Srbijom, nas je narod birao da menjamo Srbiju. (Lukić 2006)

Živković nije pridavao prioritetan značaj međustranačkim borbama. U suprotnom, „mogli smo da raspišemo izbore pre mesec dana [nakon ubistva Đinđića] i iz mnogih razloga, što racionalnih, što emotivnih, sigurno bismo dobili najviše glasova. To nije bila tema u DS-u“ (Stefanović 2003). Živković je mislio da postoji naklonjenost međunarodne zajednice nakon ubistva Đinđića, te da je to prilika za Srbiju da ubrza reforme.

Opisani Živkovićevi stavovi koje je iznosio tokom godina ukazuju na shvatanje politike koja se ne svodi na maksimiranje glasova. Međutim, oni nisu po sebi dovoljan dokaz da je njegovo delanje zaista podstaknuto prvenstveno motivom ostvarivanja vrednosti u politici. Kao dodatna argumentacija koja ide u prilog hipotezi da Živković nije zastupao stavove koji su u skladu sa daunsovskim može da posluži njegovo ponašanje u vreme skupštine DS-a 2004. godine. Tada se na Skupštini DS-a birao predsednik stranke nakon Đinđića.

Živković je insistirao da se u skupštinsku deklaraciju uvrsti stav da DS ni na koji način neće podržati „antireformsku vladu“ koja bi bila formirana uz pomoć SPS-a (Didanović 2004). Naprotiv, on je zagovarao radikalni raskid sa starim režimom, takozvani „6. oktobar“, te odsustvo „paktiranja“ sa SPS-om. Živković je želeo da stranka nastavi sa istom politikom koju je, po njemu, vodila u prethodnom periodu. On je objašnjavao da na takav način stranka neće biti popularna, ali će ostvariti svoj cilj i uvesti Srbiju u EU. On je sugerisao da je većina građana nespremna da lično podnese teret reformi. Uprkos ovome, on se uoči Skupštine zalagao da DS ne menja išta u svom programu, već da „doda gas“ („Lomova i rascepa u...“ 2004). On je izričito tvrdio: „Jedno kratko vreme treba da delujemo iz položaja opozicije, ali ne smemo da pristajemo ni na kakve sitne trgovine, ne samo sa socijalistima [...], već i sa onima koji nisu spremni za nastavak reformi. Nema trgovine sa reformama (ibid.).

Napisano sugeriše da je Živković preferirao sprovođenje politike nad osvajanjem vlasti. Međutim, ovakav zaključak o Živkovićevim političkim motivima otvara novi problem. Naime, ako je i bio zainteresovan za sprovođenje politike, zašto nije bio spreman da u cilju realizacije politike podrži koaliciju DS-a sa DSS-om? DSS je 2004. godine bio blizu političkog centra, ali nešto bliži EU kraju dimenzije politike (v. odeljak 6.1). Živkovićeva politika je bila veoma blizu EU kraja dimenzije. Eventualna koalicija dve stranke bi verovatno proizvela politike koje su na dimenziji između idealnih pozicija DS-a i DSS-a.⁶⁴ Ovo bi sa Živkovićeve tačke gledišta bio preferirani ishod u odnosu na vladu Srbije koja bi bila na poziciji DSS-a, samog ili u koaliciji sa „antireformskim“ SPS-om.

Moguće su različite interpretacije ovog, novog problema. Moguće je da je Živković crpio zadovoljstvo iz samog čina delanja u politici za „prave vrednosti“

⁶⁴ Na primer, ishod bi zavisio od broja ministara koje imaju dve stranke u vladi (v. primer u odeljku 3.3).

(subjektivno mereno), te je bio nevoljan da dela različito od ovih vrednosti. Moguće je da je Živković imao ličnu odbojnost prema DSS–u, na osnovu prirode saradnje dve stranke u vreme Đinđićeve vlade. Takođe, moguće je da je Živkovićeva politika posledica nesavršenosti informisanja, te izostanka uvida u stratešku situaciju u kojoj se DS nalazio.⁶⁵ Ovo bi važno bilo ako Živković i nije uviđao da postoji uzročno–posledična veza između politike koju je zagovarao, koja je bila blizu krajnje tačke EU na dimenziji, i opadajuće šanse da osvoji vlast na izborima. Bilo kako bilo, dalja analiza Živkovićevih motiva bi tražila psihološki pristup, koji nije nameravan u ovoj tezi. No sugerisani razlozi njegovog delanja svakako odstupaju od pomenute daunsoske pretpostavke o strankama koje žele maksimiranje glasova zarad osvajanja vlasti.

10.3 O kartelima stranaka

Druga opšta hipoteza koju je teza istraživala jeste da stranke sačinjavaju kartele koji modifikuju njihovo pozicioniranje u odnosu na ono koje bi bilo posledica unilateralno racionalnog ponašanja. Ova teza je analizirala više slučajeva kada su postojali karteli između stranaka, ili kada je njihovo formiranje pokušano, te se mogu izvući zaključci iz ovih analiza. Za početak, nakon što je Tadić faktički došao na čelo DS–a krajem 2003. godine, ova stranka je predlagala kartel DSS–u (odjeljak 6.4). U to vreme rešavanje kosovskog problema nije imalo istaknutu ulogu u Tadićevim nastupima. On je u više navrata nudio dogovor o saradnji DSS–u. Tadić je pokazivao otvorenost za sačinjavanje zajedničke vlade ove dve stranke, te je sugerisao da obe očiste svoje redove i da sednu za sto da se dogovore. Međutim, DSS je jasno pokazao da nije zainteresovan za saradnju sa DS–om, tvrdeći da su joj i DS i SRS podjednako udaljeni.

Nakon ovakvih stavova DSS–a, počelo je da dolazi do promene pozicije DS–a, koji je unilateralno težio maksimiranju koristi. DS se pomerio ka centru. Proevropska politika je od 2004. godine i dalje karakterisala DS, ali je ova stranka pokazivala rastuće interesovanje za kosovski problem. Do druge polovine 2004. godine DS je zauzeo

⁶⁵ Odeljak 3.1 je napomenuo da je problem kompletnosti informacija aktera zanemaren u tezi (v. i odeljak 2.4).

poziciju blizu centra, koju će nastojati da zadrži u sledejućim godinama. Uspon podrške DS–u je rezultirao pobedom Tadića na predsedničkim izbrima sredinom te godine. Uoči ovih izbora, Labus je nudio DS–u da se postigne dogovor, na osnovu kojeg bi Tadić ostao na mestu ministra odbrane u Savetu ministara SCG; DS ušao u vladu RS (zajedno sa DSS–om i G17 plusom); i postojao zajednički predsednički kandidat u RS (odeljak 6.6). Međutim, u to vreme Tadić više nije bio spreman na kartel sa DSS–om, niti bi od ovoga imao koristi, s obzirom na novopromenjenu poziciju DS–a.

Drugi slučaj koji sugerise značaj kartela za izbor pozicija stranaka je pozicioniranje LDP–a. Ova stranka se u analiziranom periodu nalazila veoma blizu krajnje tačke EU na dimenziji politike. Unilateralno racionalno ponašanje LDP–a bi bilo da se približava centru, na osnovu teorijskih predviđanja objašnjenih u odeljku 3.2. Slično je činio DS, prvo za vreme Đinđićevog, pa za vreme Tadićevog vođstva. LDP nije učinio isto. Kako ovo objasniti?

Odeljak 6.7 je već sugerisao da je sve vreme LDP priželjkivao saradnju sa DS–om. LDP je u više navrata pokazivao da preferira da ljudi iz DS–a dođu na vlast, što je uključivalo zagovaranje da Đelić postane predsednik vlade 2007. godine. Istovremeno je LDP na očigledan način sugerisao DS–u kakvu politiku treba da vodi u odnosu na treće stranke, u prvom redu na tadašnji Koštuničin DSS. Stoga, LDP nije vodio politiku isključivo vođen unilateralno racionalnim kalkulacijama. On je preferirao saradnju sa DS–om u odnosu na druge moguće koalicije koje bi formirale vlast. LDP je birao pozicije na dimenziji politike ne samo na osnovu proste kalkulacije kako da kratkoročno uveća koristi uvećanjem podrške birača, već i na osnovu očekivane koristi od saradnje sa DS–om. Zahvaljujući ovakvom odnosu prema DS–u, LDP je odlučio da ne ugrožava DS tako što bi mu se približavao na dimenziji politike i oduzimao mu birače. Predviđena korist LDP–a od ovakvog dugoročnijeg sagledavanja koristi je bilo nadanje da bi zajedno sa DS–om formirao vlast. LDP je, takođe, mogao da zadrži reputaciju stranke koja se konzistentno ponaša i ne menja svoju politiku (v. više u odeljku 3.3). On bi ostao na nepromenjenoj poziciji blizu kraja dimenzije, ali bi nakon eventualnog formiranja postizborne koalicije sa DS–om formirao vladu čija bi pozicija bila između idealne pozicije LDP–a i DS–a na dimenziji politike.

Treći slučaj postojanja kartela između najvažnijih stranaka u Srbiji koji je opisan u tezi je onaj između DS–a i SNS–a, sa kraja 2008. i iz prve polovine 2009. godine.

Zašto je kartel bio od koristi obema strankama? Krenimo od DS-a. Ova stranka je bila na vlasti koja je imala tesnu parlamentarnu većinu. Tri najveća partnera u vlasti, DS, G17 plus i SPS, nisu zajedno kontrolisala ni polovinu poslanika. Stoga je DS-u bilo od koristi da može da računa na dodatni broj poslanika koji su bili iz SNS-a. Ovo bi, takođe, pojeftinilo koaliciju sa ostalim, pomenutim, partnerima u vladi.

Osim ovoga, DS je u drugoj polovini 2008. godine bio prinuđen da se odredi prema uvođenju Euleksa. Potezi međunarodne zajednice su ga faktički primorali da prihvati Euleks, uz održavanje dobrih odnosa sa Unijom i žmurenje na posledice po prokosovsku politiku; ili da ga odbaci, što bi izvesno otežalo diplomatske odnose sa članicama Unije. Poglavlje 8 je već objašnjavalo da je vlada DS-a činila niz poteza kojima je otkrila preferenciju Unije nad Kosovom. Ovo uključuje Jeremićeva uveravanja SAD-a da će misija Euleks biti sprovedena, žmurenje na faktičko sprovođenje Ahtisarijevog plana kroz rad Euleksa, odsustvo neutralnosti Euleksa prema statusu Kosova i nipodaštavanje uloge Unmika (v. odeljak 8.1). Pre nego što je postalo izvesno da će Euleks misija biti sprovedena, DS nije želeo da se udaljava od centra, odnosno nameravao je da vodi izbalansiranu proevropsku i prokosovsku politiku.

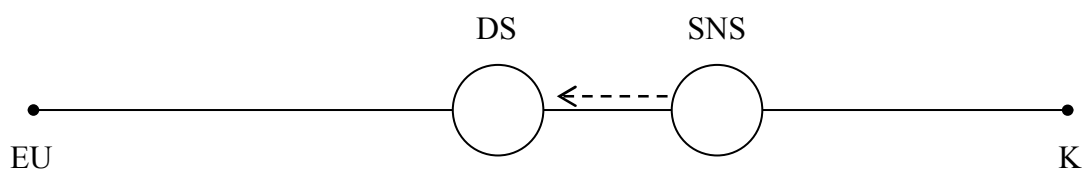
Slika 35. Pomeranje DS-a ka EU kraju dimenzije politike krajem 2008. i početkom 2009. godine.

Dakle, potezi Unije su podstakli neprijatno udaljavanje DS-a od centra (slika 35). Njemu je odgovaralo da birači na koje pretenduje u centru ne budu preuzeti od strane druge stranke. Kartel sa SNS-om je upravo ovo omogućio. DS se, kao što se pokazalo, privremeno i silom prilika udaljio od centra, ali je imao sigurna „leđa“. U sledejućoj, 2009. godini, DS je mogao da teži političkom centru, jer nije bilo izraženih međunarodnih izazova ovakvoj politici, ali je uvek pokazivao da je malo bliži EU kraju

dimenzije politike. Kao što je pomenuto, kartel sa SNS–om je izvesno prestao da postoji sredinom 2009. godine, nakon lokalnih izbora u Zemun i Voždovcu. Ipak, za vreme postojanja, on je olakšao DS–u da prebrodi izazove svojoj politici.

Sa druge strane, SNS–u je u prvim mesecima postojanja odgovarao kartel sa DS–om. U to vreme je postojala neizvesnost koji deo bivše i velike stranke SRS će Nikolić uspeti da pridobije. Stoga je i njemu odgovaralo da ima sigurna „leđa“, odnosno da može da računa na sigurne glasove desno od centra. U slučaju da Nikolić odvoji manji deo stranke, mogao je da računa na potencijalnu koaliciju sa DS–om, što je i bilo nagovešteno (odeljak 8.6). Treba imati u vidu i da je podela unutar starog SRS–a bio čin koji nije izazvao Nikolić. Stoga su njegovoj novoj stranci šanse da se nađe na vlasti sa DS–om bila satisfakcija za manji broj glasova na koje je mogao da računa sa podeljenom strankom.

U vreme postojanja kartela DS–SNS, Nikolićeva stranka je još uvek bila udaljena od centra, ali, svakako, bliža nego ostatak SRS–a. Ovakva pozicija se manifestovala protivljenjem izručenju Mladića, insistiranjem na celovitosti Srbije, kao i idejama da Srbija bude most između EU i Rusije (v. odeljak 8.6). Sredinom 2009. godine se pokazalo da je SNS uspeo da pridobije veći deo bivšeg SRS–a, kao i da ojača okupljanjem drugih, desno orijentisanih stranaka. Tada je mogao da bude izazivač DS–a, odnosno da pretenduje na celinu vlasti, umesto koalicije sa ovom strankom. Tada mu je opisani kartel bio nepotreban. Tek nakon okončanja kartela, SNS je počeo da nagoveštava izraženiju proevropsku politiku koja ga je pomerala ka samom centru (slika 36). Ovakvim namerama SNS–a je počela više da odgovara saradnja sa DSS–om. Ovo je vodilo do novog kartela.

Slika 36. Pozicioniranje SNS–a od sredine 2009. godine.

Saradnja SNS-a sa DSS-om nije lako uspostavljena. Ove dve opozicione stranke su u više navrata pokušavale da dogovore saradnju, u periodu nakon okončanja kartela DS-a sa SNS-om, do kraja vlade Mirka Cvetkovića. SNS nije uspeo da dogovori ovakvu saradnju sa DSS-om zbog ideje da postoje dve velike stranke koje bi se smenjivale na vlasti, što je impliciralo šanse da dođu na vlast DS ili SNS. Ovakva politika SNS-a ga je suprotstavljala sa DSS-om. Dok god DSS nije mogao da računa na mogućnost dolaska na vlast, nije imao razloga da se odrekne strategije unilateralne težnje za maksimiranjem glasova.

Odeljak 9.6 je objašnjavao da je kartel SNS-a sa DSS-om izvesno formiran tek 2011. godine, nakon čega je SNS počeo intenzivno da zagovara prevremene parlamentarne izbore. Kartelom su se dve stranke dogovorile da imaju redovne kontakte i da dogovaraju dalju politiku. On je obema strankama pružio benefite: DSS-u šanse da dođe na vlast, a SNS-u – i vlast i uvećanje glasova na račun DS-a. Međusobno dogovaranje politika je trebalo da pruži uveravanja obema stranama da neće međusobno otimati glasove. Ovaj kartel je olakšao postizanje Briselskog sporazuma, čime se SNS značajno pomerio ulevo. SNS-u ovakvo pomeranje nije bilo korisno po sebi, ali je bio prinuđen uslovljavanjem EU.

U opisanim slučajevima postojanje saradnje dve stranke u vidu kartela je omogućilo da akteri ne teže unilateralnom i prostom uvećanju glasova. LDP, kao ekstremna stranka, nije težio centru, čime bi uvećao glasove na račun DS-a, koji je nameravao da ostane u centru. DS se, u vreme postojanja kartela sa SNS-om, privremeno udaljio od centra u drugoj polovini 2008. i početkom 2009. godine. Istovremeno, SNS nije težio centru, iako je bio njemu bliže od predašnjeg SRS-a. Konačno, DSS se nije približavao centru u vreme postojanja kartela sa SNS-om, na veoma sličan način kao LDP ranije. U svim ovim slučajevima postojanje kartela je uticalo na izbor pozicija stranaka. Prvi opisani slučaj, predlog koji je DS uputio DSS-u krajem 2003. godine, nije prouzrokovao stvaranje kartela. Ipak, on je značajan jer sugeriše da je DS započeo racionalnu politiku težnje ka centru tek kada je postalo izvesno da DSS nije spreman na dogovaranje sa DS-om. Upravo je ovo omogućilo DS-u da teži maksimiranju glasova na račun druge stranke.

10.4 Spoljašnje ograničavanje izvodljivih pozicija stranaka

Treća opšta hipoteza jeste da su izvodljive pozicije stranaka ograničene spoljašnjim uslovljavanjem međunarodnih aktera. Ova teza je identifikovala slučajeve kada je politika Zapada podsticala stranke u Srbiji da se pozicioniraju ili menjaju pozicije na način koji se inače ne bi se mogao objasniti pretpostavkama o racionalnom ponašanju aktera. Ovi slučajevi su postojali tokom rada više vlada Srbije i dalje će biti rezimirani.

Uslovljavanje Zapada je bilo prisutno od 2001. godine. Poglavlje 4 je argumentovalo da su stranke u Srbiji preferirale odlaganje saradnje sa Haškim sudom i suđenja po optužbama za ratne zločine pred domaćim sudovima. Ova razervisanost prema Haškom sudu je karakterisala i DS i DSS, uprkos razlikama između njih, i argumentovana je brojnim izjavama najviših stranačkih predstavnika. Ovakva politika je odgovala sredini dimenzije politike (slika 17). Ipak, institucije SRJ i RS su prvo lišile slobode Miloševića, a zatim ga i izručile Haškom sudu, što su potezi prozapadne politike, koja pomera aktere ka EU kraju dimenzije politike.

Da se radi o nevoljnim potezima aktera ukazuju tri argumenta koja su bila pomenuta u tezi. Za početak, u trenucima kada bi pritisak EU i SAD-a da se sa Sudom saraduje opadali i sa promenama okolnosti u međunarodnoj zajednici, stranke u Srbiji su ponovo davale centrističke izjave (v. poglavlje 4). One su želele da se vrate političkom centru. Dalje, jedan važan akter originalnog DOS-a, DSS, je želeo da prikrije sopstvenu odgovornost za nepopularne poteze udaljavanja od centra. DSS je bio svestan poteza predstavnika SRJ/RS i nije ih sprečavao. Međutim, nakon privođenja i izručenja Miloševića, ova stranka je nastojala da prikrije sopstveno učestvovanje u politici koja je ovo omogućila. Konačno, stranke su želele da prikriju udaljavanje od centra dvosmislenim pozicioniranjem i pojačanom antievropskom retorikom u periodu koji je sledio nakon pomeranja ka EU kraju dimenzije politike (v. dalje, u ovom odeljku).

Uslovljavanje Zapada je imalo dva efekta. Prvi su bili direktni podsticaji Srbiji, koje je ona mogla da dobije povinovanjem, odnosno izgubi. Drugi efekat jeste da je Zapad ograničavao izvodljive pozicije aktera u Srbiji. Delovanje aktera u Srbiji u skladu sa preferencijama EU i Zapada je pomeralo njihovu poziciju ka EU kraju dimenzije

politike. Međutim, nečinjenje je takođe njih pomeralo, sada prema suprotnom kraju. Akteri nisu mogli prosto da ostanu u centru, iako su ovo želeli. Stoga im je pomeranje od centra predstavljalo nevoljne poteze. Kada bi direktni podsticaji za Srbiju bili dovoljno veliki, mogla je da postoji spremnost aktera na vlasti da se povinuju. Oni ne bi imali razloga da idu u susret očekivanjima Unije ako su za udaljavanje od centra imali male podsticaje, ili ako već sami nisu iz intrinzičnih razloga pridavali veliki značaj EU. Takođe, kada god je politika Zapada bila takva da nije ograničavala izvodljive pozicije stranaka na vlasti u Srbiji, one nisu imale razloga da se udalje od centra. Uzmimo za ovo sledeći primer.

Državni organi, uključujući vlade RS, SRJ i savet ministara SCG, su različito postupili po zahtevima Zapada u 2001. i u prvoj polovini 2004. godine. U prvom slučaju je tražen Milošević, a u drugom Mladić. U prvom slučaju je došlo do povinovanja, a u drugom nije. Ključne razlike su bile u visini nagrade i u tome da li je Zapad nedvosmisleno ograničio pozicije vlasti u Beogradu. U prvom slučaju je na stolu bila finansijska pomoć za SRJ sa donatorske konferencije na kojoj se očekivalo više od milijarde dolara. Bez izručenja, Srbija je rizikovala ovaj zamašan paket. Takođe, bez učešća SAD-a na konferenciji, nesumnjivo bi države EU sledile i njihovo učešće bi bilo značajno manje. Dakle, čitav Zapad je bio jano postrojen u ovom slučaju.

U drugom slučaju iz 2004. godine se radilo o manjem iznosu i nije bilo jedinstvenog stava Zapadne međunarodne zajednice. Predstavnicima SAD-a su prednjačili u kritici odsustva saradnje Srbije sa Haškim sudom, ali su i predstavnici EU pokazivali istovetna očekivanja. Međutim, SAD je u aprilu iste godine odlučio da ukine finansijsku pomoć Srbiji, te da je uslovi saradnjom sa Sudom. Sa druge strane, EU nije učinila isto. Unija je insistirala na saradnji, ali je odobrila pomoć SCG u iznosu od oko 230 miliona evra. Dakle, nesaradnja Srbije sa Sudom nije implicirala potpuno pogoršavanje odnosa sa Zapadom i udaljavanje od EU kraja dimenzije politike. Takođe, direktne finansijske posledice nesaradnje su bile daleko manje nego u prvom slučaju, jer je pomoć Unije ipak dodeljena.

Ono što će proizvesti blago pomeranje Koštuničine vlade ka EU kraju dimenzije politike u drugoj polovini 2004. godine je bila pretnja većeg međunarodnog pritiska i gubitka parlamentarne podrške vladi RS od strane G17 plusa. Srbija se tada suočila sa mogućnošću povećanja sankcija SAD-a, kao i izostankom procesa integracije u EU.

Dakle, kao što je opisano u poglavlju 6, međunarodni pritisci iz druge polovine 2004. godine su izrazito porasli, te je Srbija nastojala da ih ublaži. Tek je ovo proizvelo blago pomeranje ka EU kraju kroz model „dobrovoljne predaje“ Sudu.

U toku prvog Koštuničinog mandata dogodilo se i udaljavanje DSS-a od centra i EU kraja politike, kada su suspendovani dalji pregovori o SSP-u. Ovo se dogodilo u maju 2006. godine, pošto vlada Srbije nije isporučila Mladića Haškom sudu. U to vreme DSS je želeo da ostane što je bliže moguće političkom centru. Ova stranka je smatrala pristupanje Uniji „jednim od najvažnijih prioriteta“ (poglavlje 6). Takođe, DSS je promovisao ideju da Mladić treba da se sam preda, kao što su već učinili optuženici do 2006. godine. Stoga, suspendovanjem pregovora sa Unijom, DSS se nije udaljio od centra svojim akcijama, već izbegavanjem da ih učini u skladu sa željama Unije. Ovaj slučaj argumentuje da je EU ograničavala izvodljive pozicije stranaka na vlasti u Srbiji. DSS je pokazao blagu preferenciju prema Uniji na početku Koštuničinog mandata. Ipak, iako nije želeo prekid procesa integracije, do ovoga je došlo zato što stranka nije mogla da ostane u centru. Kada je EU čvrsto rešila da uslovi nastavak pregovora sa Srbijom isporučivanjem Mladića, pozicioniranje u centru je postalo neizvodljivo. Takođe, DS i DSS su još od vremena Đinđićeve vlade igrale igru u kojoj su se nadmetale ko će preuzeti nepopularne i „nepatriotske“ prohaške poteze. Obe su preferirale da ova druga bude odgovorna za te poteze. DSS bi isporučivanjem Mladića izgubio igru i veoma umanjio šansu da ostane na vlasti.⁶⁶

Međunarodna zajednica je uticala na pozicioniranje vladajućeg DS-a u toku rada vlade Mirka Cvetkovića. Kao što je objašnjeno u poglavlju 8, predstavnici DS-a su se protivili smanjenju uloge UNMIK-a na Kosovu sredinom 2008. godine. Po njima, prenošenje nadležnosti na EU bi impliciralo faktičko sprovođenje Ahtisarijevog plana za Kosovo, koji nije odobren od SBUN-a. Takođe, vlada Srbije se protivila činovima koji su u suprotnosti sa Rezolucijom SBUN-a 1244. DS je želeo da bude što je bliže moguće centru.

Međutim, pošto je misija Euleks svakako sprovedena na Kosovu i bez sankcije UN-a, to je vlast u Srbiji bila primorana da bira između „žmurenja“ na proindependističku politiku Zapada prema Kosovu zarad nastavka integracije i suprotstavljanja politici Unije zarad približavanja K kraju dimenzije politike. U

⁶⁶ Ovo važi jer je DS prikriveno podržavao manjinsku vladu u kojoj je predsednik bio Koštunica, u nadi da će sprovesti saradnju sa Haškim sudom (v. poglavlje 6).

iznuđenoj situaciji vlast DS-a se pomerila ka EU kraju politike tako što je prihvatila saradnju sa Euleksom. Štaviše, njeni predstavnici su promenili pređašnje stavove, tvrdeći da i Euleks postoji u skladu sa Rezolucijom 1244. Pošto je u drugoj polovini 2008. godine Euleks implementiran na terenu, u sledejućoj godini se DS vratio politici centra, kroz izbalansirano zastupanje proevropske i prokosovske politike (v. odeljak 8.2).

Sledeća situacija koja je opisivana u tezi u kojoj se vlast u Srbiji pomerila od centra zarad približavanja EU kraju politike bilo je donošenje rezolucije UN-a u septembru 2010. godine, nakon objavljivanja savetodavnog mišljenja MSP o nezavisnosti Kosova. Originalni predlog rezolucije Srbije je sadržavao prokosovske stavove, kao što je onaj da jednostrana secesija nije prihvatljiva. Međutim, ovakav stav Srbije nije dočekan sa blagonaklonošću od strane SAD-a i velikih evropskih država. Očekivano je paralelno podnošenje drugog predloga rezolucije od strane SAD-a. U ovakvoj situaciji, uoči zasedanja Generalne skupštine, Srbija je odustala od svog predloga rezolucije. Usaglašeni predlog rezolucije, koji je pominjan u poglavlju 8, predstavljao je činjenje ustupaka prokosovskoj politici Srbije. Dakle, ovo je učinjeno u situaciji kada je vlast DS-a bila suočena sa izvesnim prospektom sukobljavanja sa Zapadom. Saradnja sa Zapadom i konfrontacija su imale za posledicu pomeranje od političkog centra.

Značajan ustupak prokosovskoj politici Srbije je učinjen potpisivanjem Briselskog sporazuma 2013. godine. Ipak, pre njega, vođen je dijalog Beograd–Priština u toku 2011. godine. U oba slučaja su učinjena popuštanja pod uticajem evropskog uslovljavanja. DS-u je 2011. godine bilo izuzetno značajno da Srbija dobije status kandidata za članstvo u Uniji, što je još godinama ranije isticao kao cilj svoje politike. Odeljak 9.4 je objašnjavao evoluciju evropskog uslovljavanja kosovske politike Srbije i postepeno povećavanje uslova. U drugoj polovini 2010. godine EP je tražio od Srbije dobrosusedske odnose sa Kosovom, kao i unapređivanje prekogranične saradnje. Pomenuti dijalog koji je vođen 2011. godine je išao u susret evropskim očekivanjima od Srbije (v. odeljak 8.4). Istina, Srbija nije na formalan način učinila ustupke kosovskoj nezavisnosti, ali je jasno da je od prokosovske politike ostala samo ljuštura, te da su dogovori u dijalogu iz 2011. godine išli na ruku uspostavljanju funkcionalnosti institucija na Kosovu. DS se, ipak, trudio da ostane što je moguće bliže centru.

Dijalog Beograd–Priština iz 2011. godine nije bio dovoljan za sticanje statusa kandidata. U oktobru iste godine je EK uključila novo očekivanje od Srbije: „normalizaciju odnosa sa Kosovom“ (European Commission 2011, 12). Ovo je trebalo da uključi funkcionalnu regionalnu saradnju (ibid, 8). Srbija je uoči parlamentarnih izbora morala da čini dalje ustupke prokosovskoj politici. Tako je krajem februara 2012. godine postignut dogovor o predstavljenosti Kosova na regionalnim skupovima, koji je uključivao korišćenje naziva Kosova sa fusnotom.

Izrazito pomeranje vladajućih stranaka u Srbiji, ka EU kraju dimenzije predstavlja prihvatanje Briselskog sporazuma iz 2013. godine. Poglavlje 9 je argumentovalo da, uprkos neodređenostima pomenutog sporazuma, on čini izrazite ustupke prokosovskoj politici Srbije, kako na unutrašnjem, tako i na spoljašnjem planu. Ovi ustupci su učinjeni kada je postalo jasno da Srbija može da čini dalje korake u procesu pristupanja Uniji samo ako ih prihvati. EU je uslovljavala Srbiju i donosila dokumenta koja su predstavljala početak procesa integracije Kosova. Vladajuće stranke u Srbiji su prihvatanjem Briselskog sporazuma išle u susret proindependističkoj politici Unije prema Kosovu. One su prvi put sačinile formalni sporazum sa predstavnicima Kosova. U njemu su učinjeni ustupci i u unutrašnjem i u spoljašnjem elementu suvereniteta, iako u Sporazumu nema formalnog priznanja nezavisnosti entiteta. Stoga sporazum izražava značajno pomeranje stranaka ka EU kraju dimenzije politike.

U svim, prethodno opisanim slučajevima, stranke su se udaljavale od centra kada su akcije EU ograničile njihove pozicije, te ih je činjenje i nečinjenje po očekivanjima Unije udaljavalo od centra. Ovakvo ponašanje je postojalo tokom rada gotovo svih vladajućih stranaka, iako su zahtevi Unije od Srbije bili različiti od slučaja do slučaja. Ono što je zajedničko opisanim slučajevima jeste da su udaljavanja od centra bila neželjena. Stoga su stranke nastojale da se posluže prednostima dvosmislenog pozicioniranja. One su prihvatale neku od izvodljivih pozicija, ali su simulirale i da zastupaju suprotne stavove. Pogledajmo ovo redom.

Milošević je uhapšen krajem marta 2001. godine uoči isteka roka koji je SAD dao SRJ. Za hapšenje je postojala prećutna saglasnost najvažnijih stranaka u Srbiji (poglavlje 4). Međutim, nakon ovog čina, DSS se izrazito trudio da prikrije sopstveno učešće. Tako je Koštunica tvrdio da nije informisan o hapšenju, da je sama akcija izvedena konfuzno, da se zahtevima SAD nije smelo udovoljiti, da je Miloševiću trebalo

suditi u Srbiji zbog onoga što je učinjeno na Kosovu, kao i da Haški sud nema institucije koje sudovi treba da imaju (poglavlje 4). Sve ove poruke koje su iznete u nekoliko dana nakon hapšenja Miloševića je trebalo da ublaže opasnost od ugrožavanja reputacije DSS-a. Ova stranka nije želela da se udalji od centra tako što bi izgledalo kao da je saučesnik u činu, za koji je trebalo da izgleda kao da je učinjen od strane DS-a. Kada bi posmatrač bio upoznat samo sa porukama DSS-a koje su upućene u tim danima, izgledalo bi kao da se radi o stranci izrazito antizapadne politike. Međutim, pomenuta politička komunikacija je racionalno sračunata da bi rezultanata prozapadnih mera, u kojima je DSS učestvovao, i antizapadne retorike koja je usledila, bilo pozicioniranje stranke što je moguće bliže centru.

Međutim, DSS nije bio usamljen u naporima da ostane u centru. Nakon hapšenja Miloševića, pritisci Zapada su privremeno opali. DS je, takođe, želeo da se vrati političkom centru, ali nije izražavao antizapadne stavove poput DSS-a. DS se zalagao za suđenje Miloševiću u Srbiji, da Zapad treba da sačeka na izručenje, te nije bio voljan da vrši pritisak na crnogorski SNP da SRJ saraduje sa Haškim sudom.

Nakon novog uslovljavanja Zapada donatorskom konferencijom, Srbija je isporučila Miloševića Haškom sudu. Stranke originalnog DOS-a nisu ovo opstruirale. Međutim, nakon izručenja, istog dana, Koštunica se ogradio od učešća u ovom činu. DSS je izručenje video kao ponižavajući čin kojim se žurilo da se izađe u susret željama Zapada (odjeljak 4.3). Ovakva politika DSS-a je inspirisana istovetnom namerom kao i kod Miloševićevog hapšenja nekoliko meseci ranije.

U toku rada Cvetkovićeve vlade moguće je identifikovati slučajeve dvosmislenog pozicioniranja. Predstavnici DS-a u vlasti RS su se inicijalno protivili uvođenju Euleksa 2008. godine. Međutim, nakon što je postalo jasno da će ove misije ipak biti na Kosovu, oni su promenili ton, te su nastojali da podvrgnu postojanje ove misije pod međunarodno pravo i Rezoluciju 1244 SBUN-a. Ovo je bilo iznuđeno pomeranje ka EU kraju politike. Kako je DS nastojao da ublaži štetu od udaljavanja od centra?

Jeremić je izjavio da bi Srbija „rekla ne“ Uniji, ako bi tražila priznanje Kosova (odjeljak 8.1). Ova izjava nije bila usamljena. Do kraja 2008. godine on je u više navrata sugerisao da bi integracija bila cilj podređen odbrani Kosova, da bi uslovljavanje od strane Unije imalo teške posledice po pristupanje Srbije i da je očuvanje suvereniteta

najvažnije za Srbiju. Slične poruke su se čule od Tadića i Đelića. Međutim, ovakva retorika je trebalo samo da zamagli stvarno postupanje DS-a. Predstavnicima ove stranke su žmurili na činjenice da se na terenu zamenjuje UNMIK i da predstavnici Unije šalju poruke o faktičkom sprovođenju Ahtisarijevog plana. Dakle, DS se u to vreme, u iznuđenoj situaciji, stvarno pomerio od centra, ka EU kraju politike.

U 2010. godini, nakon aklamativnog prihvatanja zajedničkog predloga rezolucije u UN-u povodom mišljenja MSP, uočen je novi primer dvosmislenog pozicioniranja DS-a (odeljak 8.3). Srbija je u septembru odustala od svog predloga rezolucije i prihvatila je da se usaglasi sa međunarodnim akterima sa Zapada koji su preferirali nezavisnost Kosova. Ovo je bilo novo, neželjeno pomeranje od centra, ka EU kraju. Međutim, predstavnici DS-a su predstavljali usvajanje usaglašene rezolucije kao izraz kompromisa, kojim se ne priznaje Kosovo, ali se problem rešava zajedno sa Unijom. Dakle, DS je nastojao da signalizira da je ostao u centru. Na istovetan način se mogu razumeti poruke da Srbija nije priznala Kosovo u dijalogu Beograd-Priština iz 2011. godine. Naposletku, pri samom kraju perioda kada je DS bio na vlasti, 2012. godine je postignut dogovor o predstavljanju Kosova na regionalnim skupovima. Kao što je pomenuto u poglavlju 8, Tadić je ovo predstavio kao izraz afirmacije politike „i Evropa i Kosovo“, te je signalizirao da je DS u centru. Međutim, ovaj dogovor je postignut nakon izraženih očekivanja od strane Unije da Srbija treba da učini više na planu unapređivanja regionalne saradnje. DS se suštinski pomerao ka EU kraju politike zahvaljujući uslovljavanju Unije, ali je signalizirao da je u centru.

Konačno, prihvatanje Briselskog sporazuma predstavlja izraženo pomeranje stranaka na vlasti ka EU kraju politike. Međutim, u danima koji su usledili nakon pomenutog sporazuma, ove stranke su signalizirale potpuno suprotnu politiku. One su objašnjavale da se u odnosu prema Kosovu neće išta suštinski promeniti i da je dobijeno koliko je moglo, s obzirom na odsustvo blagonaklonosti EU i Zapada prema Srbiji (odeljak 9.7). Briselski sporazum je postignut kada Srbija nije mogla da nastavi dalje korake u integraciji bez popuštanja u kosovskoj politici po ukusu EU. Međutim, vladajuće stranke su, suprotno, propagirale produbljivanje odnosa sa Rusijom.

10.5 Racionalno pozicioniranje stranaka i preporuke za dalji rad

Teza je analizirala ponašanje političkih stranaka prilikom njihovog izbora pozicija na kojima će se nalaziti na osnovu pretpostavke da one predstavljaju racionalne aktere. U kojoj meri se o njihovom realnom ponašanju može misliti kao o racionalnom – otvoreno je pitanje. Intuitivno imamo problem da složenost ljudskog ponašanja svedemo na model rezonovanja po uzoru na mašine koje proračunavaju koristi.

Ipak, nije neophodno pretendovati na univerzalne zakonitosti koje bi objašnjavale ljudsko ponašanje. Ova teza je argumentovala da su stranke u Srbiji birale pozicije kao da su racionalni akteri. One su želele da budu tako pozicionirane da mogu da imaju najveću korist. Ovakav model pozicioniranja ne proizvodi nužno jednostavne posledice, poput poznatog Daunsovog zaključka da stranke teže centru. Realni ishodi izbora ponašanja su složeniji nego što modeli koji se zasnivaju na ograničenom skupu varijabli predviđaju. Ljudsko ponašanje je složenije nego što bilo kakav model sa ograničenim skupom pretpostavki može da ga predstavi. Ovo je u tezi predstavljeno kroz makar jedan analizirani slučaj pozicioniranja koji je odstupao od predviđanja da stranke treba da teže centru.

Međutim, iako racionalni pristup ne može da objasni sve pojave u politici, bila bi greška odbacivati ga. Pozicioniranje stranaka nije slučajno. One nastoje da svoje politike objasne pozivanjem na različite vrednosti, norme i uverenja. Međutim, teza je argumentovala da je izbor ovih uverenja koje su stranke pokazivale išao ruku pod ruku sa podsticajima koje su imale da uvećaju koristi. Kada postoje podsticaji da se uveća korist i osvoje novi birači, uz dovoljno vreme na raspolaganju, stranke će svoja uverenja prilagoditi strateškoj situaciji u kojoj se nalaze.

Teza je argumentovala da najvažnije stranke, koje pretenduju na vlast, teže centru. Međutim, konvergencija stranaka na daunsovskim linijama samo delimično može da objasni složene strategije sa kojima se suočavaju stranke u višestranačkom nadmetanju. Stranke imaju motiv da se udalje od centa, kada na ovaj način mogu da uvećaju korist, time što bi odsekle najveći deo birača. Takođe, stranačka scena je posebno otvorena za nastanak novih aktera na ekstremnim pozicijama, na šta je ukazivano u tezi. Ovaj aspekt racionalnog odabira ekstremnih pozicija stranaka nije bio u dovoljnoj meri obuhvaćen dosadašnjim modelovanjem stranačkog nadmetanja, koje je

pretežno imalo u vidu traženje ravnotežnih ishoda u dvostranačkom nadmetanju. Stranke na ekstremnim pozicijama ne predstavljaju izuzetak u stranačkom nadmetanju, nisu nužno akteri niske valence ili neracionalni akteri.⁶⁷ Stranačko nadmetanje i promene pozicija stranaka otvaraju mogućnost za njihovu pojavu. Akterima koji se vode istom logikom koju je opisao Dauns može da bude strategija maksimiranja koristi da se pozicioniraju kao ekstremne stranke.

Dalje, ova teza je razvila koncept političkog kartela. Ovaj koncept je bio poznat u dosadašnjoj literaturi i odnosio se prvenstveno na organizacionu formu modernih stranaka. Međutim, u tezi je razvijen kao koncept saradnje najmanje dve stranke. Teza je u više slučajeva argumentovala posledice postojanja kartela na pozicioniranje stranaka. Ovakav oblik stranačkog organizovanja i delanja je nedostajao u dosadašnjoj literaturi. Već je poznato da postoje sličnosti između ekonomskog i političkog tržišta (naravno, i razlike). Već je poznato da na ekonomskom tržištu postoje karteli. Međutim, i iznenađujuće, ovaj koncept organizovanja na političkom tržištu je manje istražen. Ako već akteri na ekonomskom tržištu pribegavaju prikrivenim dogovorima kojima kartelišu tržište, nije li logično primeniti istovetnu logiku na analizu saradnje političkih aktera? Ova teza je argumentovala kako stranke koje čine kartele biraju pozicije koje se ne mogu objasniti modelovanjem njihovog ponašanja kao aktera koji iskuljučivo neposredno i unilateralno maksimiraju korist. Štaviše, koncept kartela može da pomogne u prevazilaženju intuitivnog problema koji postoji u modelovanju ponašanja stranaka i birača: prvi striktno teže vlasti, dok drugi mare za politike. Stranke koje su u kartelu pokazuju i preferencije prema politikama i teže osvajanju vlasti.

Konačno, postoji klasa pojava u analizi stranačkog pozicioniranja koja ne može da bude obuhvaćena niti modelom stranaka kao racionalnih aktera koji unilateralno uvećavaju koristi, niti konceptom kartela. Naime, stranke nisu uvek slobodne da odaberu bilo koju poziciju na dimenziji politike. U Srbiji su njihovi potezi bili forsirani uslovljavanjem EU i SAD-a. Dok god ovi međunarodni akteri nisu nametali tvrde uslove za politiku vlada RS, one su težile centru. Kada su bile suočene sa ograničenim skupom izvodljivih pozicija, one su birale da vode dvosmisleni politiku. One su prihvatale pozicije koje su ih udaljavale od centra i bile nepoželjne, ali su želele da umanje štetu od ovakvih poteza simuliranjem suprotnih politika. Ovakav rezon nije

⁶⁷ Videti o ovome u odeljku 2.5 (npr. v. Schofield i Sened 2006).

teorijska novost u literaturi teorije racionalnog izbora. Ipak, uprkos poznatosti koncepta, autore su zbunjivale pojave kada stranke nisu posvećene politikama koje su posledica uslovljavanja na putu ka članstvu u Uniji. U dosadašnjoj literaturi nije postojalo objašnjenje na racionalnim osnovama zašto bi vlade samo formalno prihvatale očekivanja Unije, pa pokazivale otpore u primenama proevropskih politika. Nasuprot ovome, teza je argumentovala kako i prihvatanje i negiranje evropskih očekivanja može da bude deo racionalnog ponašanja aktera na vlasti. Oba čina su posledica nemogućnosti vlada da zadrže preferirane pozicije u centru.

Ova teza je istraživala pozicioniranje stranaka u Srbiji. Moguće je nastaviti naučni rad na temeljima analize i zaključaka u njoj. Političkoj nauci bi se moglo doprineti ako bi se proširio broj država koje bi bile posmatrane uporedno. Ovo bi moglo biti učenjeno kvalitativnim pristupom, na manjem uzorku država, ili kvantitativnim, na većem. Preporučljivo bi bilo prvo uporediti promene pozicija stranaka u Srbiji sa onim koje se dešavaju u sličnim sistemima višestranačkog takmičenja i proporcionalnog predstavljanja. Naročit potencijal za dalju primenu u naučnoj analizi ima pojam političkih kartela, na način na kojim se teza njime služila.

Literatura

- Abramowitz, Alan i Kyle Saunders. 2008. „Is Polarization a Myth?“ *The Journal of Politics* 70(2): 542–55.
- Adams, James. 2001. „A Theory of Spatial Competition with Biased Voters: Party Policies Viewed Temporally and Comparatively.“ *British Journal of Political Science* 31(1): 121–58.
- Adams, James, Michael Clark, Lawrence Ezrow i Garrett Glasgow. 2006. „Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and the Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976-1998.“ *American Journal of Political Science* 50(3): 513–29.
- Adams, James i Samuel Merrill III. 1999. „Modeling Party Strategies and Policy Representation in Multiparty Elections: Why Are Strategies so Extreme?“ *American Journal of Political Science* 43(3): 765–91.
- Adams, James i Samuel Merrill III. 2008. „Candidate and Party Strategies in Two-Stage Elections Beginning with a Primary.“ *American Journal of Political Science* 52(2): 344–59.
- Adams, James, Samuel Merrill III i Bernard Grofman. 2005. *A unified theory of party competition: A cross-national analysis integrating spatial and behavioral factors*. New York: Cambridge University Press.
- Alvarez, Michael i Jonathan Nagler. 2000. „A New Approach for Modelling Strategic Voting in Multiparty Elections.“ *British Journal of Political Science* 30(1): 57–75.
- Ansolabehere, Stephen, James Snyder Jr. i Charles Stewart III. 2001. „Candidate Positioning in U.S. House Elections.“ *American Journal of Political Science* 45(1): 136–59.
- Antonić, Slobodan. 2007. „Rascepi i stranke u Srbiji.“ u *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, ur. Zoran Lutovac, 51–66. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka i Institut društvenih nauka.
- Austen-Smith, David i Jeffrey Banks. 1988. „Elections, Coalitions, and Legislative Outcomes.“ *The American Political Science Review* 82(2): 405–22.
- Bacevich, Andrew J. i Eliot A. Cohen. 2001. *War Over Kosovo: Politics and Strategy in a Global Age*. New York: Columbia University Press.
- Bahador, Babak. 2007. *The CNN Effect in Action: How the News Media Pushed the West toward War in Kosovo*. New York: Palgrave Macmillan.

- Bara, Judith. 1987. „Israel 1949–1981.“ u *Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, ur. Ian Budge, David Robertson i Derek Hearl, 111–33. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartels, Larry. 1986. „Issue voting under uncertainty: An empirical test.“ *American Journal of Political Science* 30(4): 709–28.
- Batt, Judy. 2005. „The question of Serbia.“ *Chaillot Paper* 81. Paris: Institute for Security Studies.
- Benoit, Kenneth i Michael Laver. 2008. *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Berger, Mark, Michael Munger i Richard Potthoff. 2000. „The Downsian Model Predicts Divergence.“ *Journal of Theoretical Politics* 12(2): 228–40.
- Bieber, Florian. 2003. „Introduction.“ u *Understanding the War in Kosovo*, ur. Florian Bieber i Židas Daskalovski, 1–8. London: Frank Cass Publishers.
- Bieber, Florian i Židas Daskalovski. 2003. *Understanding the War in Kosovo*. London: Frank Cass Publishers.
- Biezen, Ingrid van i Petr Kopecky. 2014. „The cartel party and the state: Party–state linkages in European democracies.“ *Party Politics* 20(2): 170–82.
- Bowler, Shaun. 1990. „Voter Perceptions and Party Strategies: An Empirical Approach.“ *Comparative Politics* 23(1): 61–83.
- Börzel, Tanja. 2011. „When Europeanization Hits Limited Statehood: The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe.“ KFG The Transformative Power of Europe Working Paper 30. Berlin: Freie Universität.
- Börzel, Tanja i Thomas Risse. 2000. „When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change.“ *European Integration online Papers* 4(15).
- Börzel, Tanja i Thomas Risse. 2003. „Conceptualizing the Domestic Impact of Europe.“ u *The Politics of Europeanization*, ur. Kevin Featherstone i Claudio Radaelli, 57–80. Oxford: Oxford University Press.
- Buchanan, James. 1984. „Politics without romance: A sketch of positive public choice theory and its normative implications.“ u *The Theory of Public Choice-II*, ur. James Buchanan i Robert Tollison, 11–22. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Budge, Ian. 1994. „A New Spatial Theory of Party Competition: Uncertainty, Ideology and Policy Equilibria Viewed Comparatively and Temporally.“ *British Journal of Political Science* 24(4): 443–67.

Budge, Ian, David McKay, Ken Newton i John Bartle. 2007. *The New British Politics*. Fourth ed. Harlow: Pearson Education Limited.

Budge, Ian i David Robertson. 1987. „Do parties diverge, and how? Comparative discriminant and factor analyses.“ u *Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, ur. Ian Budge, David Robertson i Derek Hearl, 387–416. Cambridge: Cambridge University Press.

Budge, Ian, David Robertson i Derek Hearl, ur. 1987. *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Budge, Ian i Michael Laver. 1986. „Office seeking and policy pursuit in coalition theory.“ *Legislative Studies Quarterly* 11(4): 485–506.

Calvert, Randall. 1985. „Robustness of the Multidimensional Voting Model: Candidate Motivations, Uncertainty, and Convergence.“ *American Journal of Political Science* 29(1): 69–95.

Ceron, Andrea. 2012. „Bounded oligarchy: How and when factions constrain leaders in party position-taking.“ *Electoral Studies* 31(4): 689–701.

Cox, Gary. 1990. „Centripetal and Centrifugal Incentives in Electoral Systems.“ *American Journal of Political Science* 34(4): 903–35.

Cox, Gary. 1987. „Electoral Equilibrium under Alternative Voting Institutions.“ *American Journal of Political Science* 31(1): 82–108.

Cox, Gary i Matthew Soberg Shugart. 1996. „Strategic Voting under Proportional Representation.“ *Journal of Law, Economics, & Organization* 12(2): 299–324.

Dardanelli, Paolo. 2009. „Europeanization as Heresthetics: Party Competition over Self-Government for Scotland, 1974–97.“ *Party Politics* 15(1): 49–68.

Detterbeck, Klaus. 2005. „Cartel parties in Western Europe?“ *Party Politics* 11(2): 173–91.

De Wet, Erica. 2009. „The Governance of Kosovo: Security Council Resolution 1244 and the Establishment and Functioning of Eulex.“ *The American Journal of International Law* 103(1): 83–96.

Dittrich, Karl. 1987. „The Netherlands 1946–1981.“ u *Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, ur. Ian Budge, David Robertson i Derek Hearl, 206–29. Cambridge: Cambridge University Press.

Dixit, Avinash i Susan Skeath. 2004. *Games of Strategy*, 2nd ed. New York: W.W.Norton & Company.

Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.

Duverger, Maurice. 1966 [1954]. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Elbasani, Arolda. 2009. „EU Administrative Conditionality and Domestic Downloading: The Limits of Europeanization in Challenging Contexts.“ KFG The Transformative Power of Europe Working Paper 2. Berlin: Freie Universität.

Elster, Jon. 2007. *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elster, Jon, Claus Offe i Ulrich Preuss, takođe i Frank Boenker, Ulrike Goetting i Friedbert Rueb. 1998. *Institutional Design in Post-communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea*. Cambridge: Cambridge University Press.

Enelow, James i Melvin Hinich. 1982. „Ideology, Issues, and the Spatial Theory of Elections.“ *The American Political Science Review* 76(3): 493–501.

Erjavec, Karmen i Zala Volčič. 2007. „The Kosovo Battle: Media's Recontextualization of the Serbian Nationalistic Discourses.“ *The International Journal of Press/Politics* 12(3): 67–86.

Fatić, Aleksandar. 2002. „Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju u savremenoj diplomatiji.“ *Međunarodni problemi* 54 (1–2): 48–72.

Fink-Hafner, Danica. 2008. „Europeanization and Party System Mechanic: Comparing Croatia, Serbia and Montenegro.“ *Journal of Southern Europe and the Balkans* 10(2): 167–81.

Gabel, Matthew i John Huber. 2000. „Putting Parties in Their Place: Inferring Party Left-Right Ideological Positions from Party Manifestos Data.“ *American Journal of Political Science* 44(1): 94–103.

Gaines, Brian. 1999. „Duverger's Law and the Meaning of Canadian Exceptionalism.“ *Comparative Political Studies* 32(7): 835–61.

Gashi, Krenar. 2013. „The 2013 Agreement between Kosovo and Serbia: A Success Story or a Missed Opportunity?“ u *Regional Co-operation and Reconciliation in the Aftermath of the ICTY Verdicts: Continuation or Stalemate?*, ur. Ernst M. Felberbauer i Predrag Jureković, 123–134. Vienna: Federal Ministry of Defence and Sports.

Gligorov, Vladimir. 1985. *Politička vrednovanja*. Beograd: IRO „Partizanska knjiga“ – Ljubljana.

Goetz, Klaus. 2005. „The New Member States and the EU.“ u *The Member States of the European Union*, ur. Simon Bulmer i Christian Lequesne, 254–84. Oxford: Oxford University Press.

Grofman, Bernard. 2004. „Downs and Two-Party Convergence.“ *Annual Review of Political Science* 7(1): 25–46.

Grofman, Bernard, Samuel Merrill, Thomas Brunell i William Koetyle. 1999. „The potential electoral disadvantages of catch-all party: Ideological variance among Republicans and Democrats in the 50 US states.“ *Party Politics* 5(2): 199–210.

Groseclose, Tim. 2001. „A Model of Candidate Location When One Candidate Has a Valence Advantage.“ *American Journal of Political Science* 45(4): 862–86.

Hall, Peter i Rosemary Taylor. 1996. „Political Science and the Three New Institutionalisms.“ *Political Studies* 44 (5): 936–57.

Hammond, Thomas i Brian Humes. 1995. „What this campaign is all about... : A rational choice alternative to the Downsian spatial model of elections.“ u *Information, Participation & Choice: An economic theory of democracy in perspective*, ur. Bernard Grofman, 141–59. Michigan: The University of Michigan Press.

Hartmann, Florence. 2009. „The ICTY and EU conditionality.“ u *War crimes, conditionality and EU integration in the Western Balkans, Chaillot Paper no. 116*, ur. Judy Batt i Jelena Obradovic-Wochnik, 67–82. Paris: Institute for Security Studies.

Haute, van Emilie i Kenneth Carty. 2011. „Ideological misfits: A distinctive class of party members.“ *Party Politics* 18(6): 885–95.

Heap, Shaun, Bruce Lyons, Martin Hollis, Robert Sugden i Albert Weale. 1992. *The Theory of Choice: A Critical Guide*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Hindmoor, Andrew. 2004. *New Labour at the Centre: Constructing Political Space*. Oxford: Oxford University Press.

Hinich, Melvin, John Ledyard i Peter Ordeshook. 1973. „A Theory of Electoral Equilibrium: A Spatial Analysis Based on the Theory of Games.“ *The Journal of Politics* 35(1): 154–93.

Hotelling, Harold. 1929. „Stability in competition.“ *The Economic Journal* 39(153): 41–57.

Husted, Thomas, Lawrence Kenny i Rebecca Morton. 1995. „Constituent errors in assessing their Senators.“ *Public Choice* 83(3–4): 251–71.

Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.

Katz, Richard i Peter Mair. 1995. „Changing models of party organization and party democracy: The emergence of cartel party.“ *Party Politics* 1(1): 5–28.

Ker-Lindsey, James. 2009. „From Autonomy to Independence: The Evolution of International Thinking on Kosovo, 1998–2005.“ *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 11(2): 141–56.

Ker-Lindsay, James. 2009. *Kosovo: The Path to Contested Statehood in the Balkans*. London: I.B. Tauris.

Kim, Heemin i Richard Fording. 1998. „Voter ideology in Western democracies, 1946–1989.“ *European Journal of Political Research* 33(1): 73–97.

Klingemann, Hans-Dieter, Andrea Volkens, Judith Bara, Ian Budge i Michael McDonald. 2006. *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, European Union and OECD 1990–2003*. New York: Oxford University Press.

Kollman, Ken, John H. Miller i Scott E. Page. 1992. „Adaptive Parties in Spatial Elections.“ *The American Political Science Review* 86(4): 929–37.

Komšić, Jovan, Dragomir Pantić i Zoran Slavujević. 2003. *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.

Konitzer, Andrew. 2008. „The Serbian Radical Party in the 2004 Local Elections.“ *East European Elections and Societies* 22(4): 738–56.

Kostovicova, Denisa. 2005. *Kosovo: The Politics of Identity and Space*. London: Routledge.

Kostovicova, Denisa. 2014. „When Enlargement Meets Common Foreign and Security Policy: Serbia's Europeanisation, Visa Liberalisation and the Kosovo Policy.“ *Europe–Asia Studies* 66 (1): 67–87.

Krivokapić, Boris. 2013. „Nešto drugačiji pogled na međunarodne krivične sudove.“ u *Haški tribunal između prava i politike*, ur. Jovan Ćirić, 6–52. Beograd: Institut za uporedno pravo.

Laver, Michael i Kenneth Benoit. 2003. „The evolution of party systems between elections.“ *The American Journal of Political Science* 47(2): 215–33.

Laver, Michael i Kenneth Shepsle. 1990. „Government coalition and intraparty politics.“ *British Journal of Political Science* 20(4): 489–507.

Laver, Michael i Kenneth Shepsle. 1996. *Making and Breaking Governments: Cabinets and legislatures in Parliamentary Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lunacek, Ulrike. 2012. „Kosovo–Serbia: Will They Ever Come to Terms? What is the European Union's Role?“ u *Unfinished Business: The Western Balkans and the International Community*, ur. Vedran Džihić i Daniel Hamilton, 149–57. Washington DC: Center for Transatlantic Relations.

March, James i Johan Olsen. 1989. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: The Free Press.

March, James i Johan Olsen. 1998. „The Institutional Dynamics of International Political Orders.“ *International Organization* 52 (4): 943–69.

Massari, Maurizio. 2005. „Do All Roads Lead to Brussels? Analysis of Different Trajectories of Croatia, Serbia-Montenegro and Bosnia-Herzegovina.“ *Cambridge Review of International Affairs* 18(2): 259–73.

May, John. 1973. „Opinion Structure of Political Parties: The Special Law of Curvilinear Disparity.“ *Political Studies* 21(2): 135–151.

McCarty, Nolan, Keith Poole i Howard Rosenthal. 2006. *Polarized America: The Dance of Ideology and Unequal Riches*. Cambridge, MA: MIT Press.

McDonald, Michael i Ian Budge. 2005. *Elections, Parties, Democracy: Conferring the Median Mandate*. New York: Oxford University Press.

McGann, A.J, Bernard Grofman i W. Koetzle. 2002. „Why party leaders are more extreme than their members: Modeling sequential elections in the U.S. House of Representatives.“ *Public Choice* 113(3/4): 337–56.

McKelvey, Richard. 1976. „Intransitives in Multidimensional Voting Models and Some Implications for Agenda Control.“ *Journal of Economic Theory* 12(3): 472–82.

McLean, Iain. 2001. *Rational Choice and British Politics: An Analysis of Rhetoric and Manipulation from Peel to Blair*. Oxford: Oxford University Press.

Mihajlović, Srećko. 2007. „Apstinencija i partijska identifikacija.“ u *Birači i apstinenti u Srbiji*, ur. Zoran Lutovac, 169–92. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.

Neumann, John von i Oskar Morgenstern. 1953. *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press.

Noutcheva, Gergana. 2009. „Fake, Partial and Imposed Compliance: The Limits of the EU's Normative Power in the Western Balkans.“ *Journal of European Public Policy* 16(7): 1065–84.

Ordeshook, Peter. 1997. „The Spatial Analysis of Elections and Committees: Four Decades of Research.“ u *Perspectives on Public Choice: A Handbook*, ur. Dennis Mueller, 247–70. Cambridge: Cambridge University Press.

Orlović, Slaviša. 2006. „Demokratska konsolidacija Srbije.“ u *Pet godina tranzicije u Srbiji II*, ur. Srećko Mihajlović, 92–109. Beograd: Socijaldemokratski klub Friedrich Ebert Stiftung.

Osborne, Martin i Ariel Rubinstein. 1994. *A Course in Game Theory*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Page, Benjamin. 1976. „The Theory of Political Ambiguity.“ *The American Political Science Review* 70(3): 742–52.

Patty, John Wiggs. 2005. „Local Equilibrium equivalence in probabilistic voting models.“ *Games and Economic Behavior* 51(2): 523–36.

Pavlović, Dušan i Slobodan Antonić. 2007. *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*. Beograd: Službeni glasnik.

Perritt, Jr, Henry H. 2009. *The Road to Independence for Kosovo: A Chronicle of the Ahtisaari Plan*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pierson, Paul. 2000. „Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics.“ *The American Political Science Review* 94(2): 251–67.

Poole, Keith i Howard Rosenthal. 1984. „The Polarization of American Politics.“ *The Journal of Politics* 46(4): 1061–79.

Poole, Keith i Howard Rosenthal. 1984. „U.S. Presidential Elections 1968–80: A Spatial Analysis.“ *American Journal of Political Science* 28(2): 282–312.

Rawls, John. 1999 [1971]. *A theory of Justice*. Revisited edition. Cambridge, MA: The Belknap Press.

Reka, Blerim. 2003. *UNMIK as an international governance in post-war Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*. Skopje: Logos A.

Rentoul, John. 2001. *Tony Blair: Prime Minister*. London: Warner Books.

Riker, William. 1986. *The Art of Political Manipulation*. New Haven: Yale University Press.

Ristić, Irena. 2009. „Serbia's EU Integration Process: The Momentum of 2008.“ *Panoeconomicus* 56(1): 111–25.

Saglie, Jo i Knut Heidar. 2004. „Democracy within Norwegian political parties: Complacency or pressure for change?“ *Party Politics* 10(4): 385–405.

Scarrow, Susan i Burcu Gezgor. 2010. „Declining memberships, changing members? European political party members in a new era.“ *Party Politics* 16(6): 823–43.

- Schimmelfennig, Frank i Ulrich Sedelmeier. 2004. „Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe.“ *Journal of European Public Policy* 11(4): 669–87.
- Schofield, Norman, Christopher Claassen, Ugur Ozdemir i Alexei Zakharov. 2011. „Estimating the effects of activists in two-party and multi-party systems: Comparing the United States and Israel.“ *Social Choice and Welfare* 36: 483–518.
- Schofield, Norman i Itai Sened. 2002. „Local Nash Equilibrium in Multiparty Politics.“ *Annals of Operations Research* 109(1): 193–211.
- Schofield, Norman i Itai Sened. 2006. *Multiparty Democracy: Elections and Legislative Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sedelmeier, Ulrich. 2011. „Europeanisation in new member and candidate states.“ *Living Reviews in European Governance* 6(1).
- Shepsle, Kenneth. 1972. „The Strategy of Ambiguity: Uncertainty and Electoral Competition.“ *The American Political Science Review* 66(2): 555–68.
- Shepsle, Kenneth. 2010. *Analyzing Politics: Rationality, Behavior, and Institutions*. New York: W.W. Norton & Company.
- Shepsle, Kenneth i Michael Laver. 1996. *Making and Breaking Governments: Cabinets and legislatures in Parliamentary Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slavujević, Zoran. 2003. „Razvrstavanje biračkog tela i relevantnih stranaka Srbije na osi 'levica - desnica'.“ u *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*. ur. Jovan Komšić, Dragomir Pantić i Zoran Slavujević. 129–62. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Somer-Topcu, Zeynep. 2014. *Everything to Everyone: The Electoral Consequences of Broad Policy Appeals in Europe*. Nashville: Vanderbilt University.
- Spoerri, Marlene i Annette Freyberg-Inan. 2008. „From Prosecution to Persecution: Perceptions of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) in Serbian Domestic Politics.“ *Journal of International Relations and Development* 11(4): 350–84.
- Stokes, Donald. 1963. „Spatial Models of Party Competition.“ *The American Political Science Review* 57(2): 368–77.
- Strom, Kaare. 1990. „A Behavioral Theory of Competitive Political Parties.“ *American Journal of Political Science* 34(2): 565–98.

Subotic, Jelena. 2010. „Explaining Difficult States: The Problems of Europeanization in Serbia.“ *East European Politics and Societies* 24(4): 595–616.

Subotic, Jelena. 2011. „Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans.“ *International Studies Quarterly* 55(2): 309–30.

Tomz, Michael i Robert Van Houweling. 2009. „The Electoral Implications of Candidate Ambiguity.“ *American Political Science Review* 103(1): 83–98.

Vickers, Miranda. 1998. *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*. New York: Columbia University Press.

Vladisavljević, Nebojša. 2008. *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Vladisavljević, Nebojša. 2014. „Competitive authoritarianism and popular protest: Evidence from Serbia under Milošević.“ *International Political Science Review*, DOI: 10.1177/0192512114535450, 1–15.

Vučetić, Slobodan. 1996. *Privatizovana država*. Beograd: Stubovi kulture.

Warwick, Paul. 2004. „Proximity, directionality, and the riddle of relative party extremeness.“ *Journal of Theoretical Politics* 16(3): 263–87.

Widfeldt, Anders. 1995. „Party membership and party representativeness.“ u *Citizens and the State*, ur. Hans-Dieter Klingemann i Dieter Fuchs, 134–82. Oxford: Oxford University Press.

Willcox, David R. 2005. *Propaganda, the Press and Conflict: The Gulf War and Kosovo*. London: Routledge.

Wittman, Donald. 1973. „Parties as utility maximizers.“ *The American Political Science Review* 67(2): 490–98.

Wittman, Donald. 1983. „Candidate motivation: A synthesis of alternative theories.“ *The American Political Science Review* 77(1): 142–57.

Pomenuti dokumenti, mediji i izvori sa interneta

Poglavlje 1. Uvod

DSS. 2012. „Proglas: Srbija je ugrožena.“ Pristupljeno 2.9.2014. <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>.

„Jočić: Srbija neće dozvoliti odvajanje Kosmeta.“ 2006. *Glas Javnosti*, 14.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/08/14/srpski/vest-dana.shtml>.

Milošević, Diana. 2006. „Podela je (ne)moguće rešenje.“ *Glas Javnosti*, 13.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/08/13/srpski/P06081201.shtml>.

Politikum. 2007. navedeno prema Tanjug. 2007. „Većina u Srbiji za EU, a protiv NATO-a.“ *Politika*, 1.11. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.politika.rs/sr/clanak/6590/%D0%92%D0%B5%D1%9B%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%83-%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D0%95%D0%A3-%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D0%9D%D0%90%D0%A2%D0%9E-%D0%B0>.

SRS. 1996. „Program u 100 tačaka.“

TNS Medium Galup. 2015. navedeno prema Gedošević, Lana. 2015. „Rezultati istraživanja: Većina građana za članstvo u EU i protiv priznanja Kosova.“ *Blic*, 19.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.blic.rs/vesti/politika/rezultati-istrazivanja-vecina-gradana-za-clanstvo-u-eu-i-protiv-priznanja-kosova/yq7bfdj>.

Poglavlje 4. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Zorana Đinđića

„Amerikanci hoće 'Veliku Albaniju'.“ 2001. *Glas Javnosti*, 9.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/08/10/srpski/P01080905.shtml>.

„Bez zakona nema države.“ 2001. *Glas Javnosti*, 15.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/16/srpski/P01061507.shtml>.

„Buš: Očekujem konkretne korake.“ 2001. *Glas Javnosti*, 9.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/10/srpski/P01050917.shtml>.

„Dajem ostavku, ako dokažu korupciju.“ 2001. *Glas Javnosti*, 23.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/08/24/srpski/P01082301.shtml>.

„Dokle verbalne osude?“ 2001. *Glas Javnosti*, 19.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/20/srpski/P01041910.shtml>.

„DOS dobio podršku.“ 2001. *Glas Javnosti*, 7.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/08/srpski/P01020723.shtml>.

DOS samo izvršava naloge Vašingtona.“ 2001. *Glas Javnosti*, 2.9. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/03/srpski/P01090207.shtml>.

„Drama zbog Miloševića.“ 2001. *Glas Javnosti*, 31.3. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/03/31/srpski/P01033022.shtml>.

„Đinđić garantuje za Miloševića.“ 2001. *Glas Javnosti*, 6.9. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/07/srpski/X01090601.shtml>.

„Đinđić i Vlada prošli s trojkom.“ 2001. *Glas Javnosti*, 25.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/26/srpski/D01062503.shtml>.

Đinđić, Zoran. 2001. „Ekspoze Zorana Đinđića, mandatar za sastav Vlade Srbije.“ 25.1. Beograd. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.ds.org.rs/medija-centar/govori/10813-Ekspoze-Zorana-Djindjica-mandatar-za-sastav-Vlade-Srbije?pismo=lat>.

Đorđević, V. 2001. „Milošević nije uslov.“ *Glas Javnosti*, 23.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/24/srpski/P01052302.shtml>.

„Ekstradicija je protivustavna.“ 2002. *Glas Javnosti*, 7.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/04/07/srpski/P02040612.shtml>.

European Council in Copenhagen. 1993. *Conclusions of the Presidency*, SN 180/1/93 REV 1. Copenhagen.

„EU šalje Jugoslaviji 150 miliona evra.“ 2001. *Glas Javnosti*, 3.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/04/srpski/P01040317.shtml>.

„Evropa čeka SAD do kraja juna.“ 2001. *Glas Javnosti*, 14.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/15/srpski/P01051411.shtml>.

„Glasanje veoma blizu.“ 2001. *Glas Javnosti*, 7.9. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/08/srpski/P01090706.shtml>.

„Hag čeka konkretne znake.“ 2001. *Glas Javnosti*, 31.1. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/01/srpski/P01013109.shtml>.

„Hapšenje Mladića izazvalo bi rat!“ 2002. *Glas Javnosti*, 24.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/02/24/srpski/P02022310.shtml>.

„Hapšenje Stakića saradnja s Hagom.“ 2001. *Glas Javnosti*, 24.3. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/03/25/srpski/H01032402.shtml>.

Ikonić, Slobodan. 2001. „U Hag po zakonu?“ *NIN*, 22.11. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.nin.co.rs/2001-11/22/20785.html>.

„I Koštunica bio za izručenje.“ 2001. *Glas Javnosti*, 29.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/30/srpski/P01062905.shtml>.

„Insistirao na izručenju.“ 2001. *Glas Javnosti*, 7.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/08/srpski/P01050713.shtml>.

„Ishitreno i ponižavajuće.“ 2001. *Glas Javnosti*, 29.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/29/srpski/P01062838.shtml>.

„Istorijski važna poseta.“ 2001. *Glas Javnosti*, 10.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/11/srpski/P01051009.shtml>.

„Izgubićete sve.“ 2001. *Glas Javnosti*, 17.11. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/11/17/srpski/P01111606.shtml>.

„Izručenje neće biti neophodno?“ 2001. *Glas Javnosti*, 5.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/06/srpski/P01020508.shtml>.

„Izručenje se podrazumeva.“ 2001. *Glas Javnosti*, 24.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/25/srpski/P01052413.shtml>.

„Jedino rešenje je Statut Tribunala.“ 2001. *Glas Javnosti*, 19.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/20/srpski/P01061901.shtml>.

Jeremić, Vuk. 2009. „Prepared Remarks to the Informal OSCE Ministerial Meeting by H.E. Mr. Vuk Jeremić Minister of Foreign Affairs of the Republic of Serbia Corfu, 28 June 2009.“ Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.mfa.rs/en/vuk-jeremic-speeches?start=18>.

„Katastrofa za Srbiju.“ 2001. *Glas Javnosti*, 20.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/21/srpski/P01052008.shtml>.

„Konfuzno i trapavo.“ 2001. *Glas Javnosti*, 3.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/04/srpski/P01040302.shtml>.

„Koštunica najbolje ocenjen.“ 2002. *Glas Javnosti*, 4.3. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/03/04/srpski/D02030301.shtml>.

Koštunica, Vojislav. 2000a. „Govor Vojislava Koštunice na mitingu.“ Pristupljeno 2.9.2014. <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>.

Koštunica, Vojislav. 2000b. „Dajem reč: obraćanje Vojislava Koštunice na Konvenciji DOS-a.“ Pristupljeno 2.9.2014. <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>.

Koštunica, Vojislav. 2001. „Obraćanje Vojislava Koštunice Šestoj skupštini DSS.“ Pristupljeno 2.9.2014. <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>.

„Laži i prazna obećanja.“ 2001. *Glas Javnosti*, 6.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/07/srpski/P01060612.shtml>.

„Međunarodnoj zajednici suštinski nedostaje Milošević.“ 2001. *B92*, 7.3. Pristupljeno 2.9.2014. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=03&dd=07&nav_category=1&nav_id=22182.

Milošević, Milan. 2002. „Haške igre.“ *Vreme*, 4.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=311372>.

„Milošević mora da odgovara.“ 2001. *Glas Javnosti*, 31.3. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/01/srpski/P01033108.shtml>.

„Milošević u Hagu.“ 2001. *Blic*, 29.6. Pristupljeno 2.9.2014. http://www.blic.rs/stara_arhiva/politika/5115/Milosevic-u-Hagu.

„Miloševiću treba suditi u Beogradu.“ 2001. *Glas Javnosti*, 2.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/03/srpski/P01050208.shtml>.

„Mladić možda u Jugoslaviji.“ 2001. *Glas Javnosti*, 4.12. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/12/04/srpski/P01120313.shtml>.

„Nacionalni program protiv kriminala i korupcije.“ 2001. *Glas Javnosti*, 24.12. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/12/24/srpski/P01122307.shtml>.

„Načisto sa statusom Kosmeta i Crne Gore.“ 2001. *Glas Javnosti*, 27.11. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/11/27/srpski/P01112609.shtml>.

„Najveća opasnost 'rumunizacija' reformi.“ 2001. *Glas Javnosti*, 15.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/16/srpski/E01091501.shtml>.

„Narod plaća, a ko pije ne zna se.“ 2001. *Glas Javnosti*, 27.9. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/28/srpski/P01092702.shtml>.

„Na širem spisku nepoznata imena.“ 2002. *Glas Javnosti*, 10.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/04/10/srpski/P02040904.shtml>.

„Naš zakon manje zlo.“ 2001. *Glas Javnosti*, 10.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/11/srpski/P01061009.shtml>.

„Nebojša Čović predlaže: Rešenje za jug Srbije model za Kosmet.“ 2001. *Glas Javnosti*, 2.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/03/srpski/P01020209.shtml>.

„Neću da žrtvujem nijednog ministra.“ 2001. *Glas Javnosti*, 27.12. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/12/27/srpski/P01122601.shtml>.

„Nema izručenja bez zakona.“ 2001. *Glas Javnosti*, 14.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/15/srpski/P01061402.shtml>.

„Nema izručenja Milutinovića.“ 2001. *Glas Javnosti*, 3.9. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/04/srpski/P01090303.shtml>.

„Neophodna akcija.“ 2001. *Glas Javnosti*, 2.9. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/03/srpski/P01090211.shtml>.

„Neophodno stvoriti stabilne institucije.“ 2001. *Glas Javnosti*, 20.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/21/srpski/P01052010.shtml>.

„Nezavisnost Kosova ne bi donela ništa dobro.“ 2002. *Glas Javnosti*, 5.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/02/05/srpski/P02020411.shtml>.

„Nije više u pitanju interes stranaka.“ 2001. *Glas Javnosti*, 17.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/18/srpski/P01061707.shtml>.

„Nije preduslov.“ 2001. *Glas Javnosti*, 7.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/08/srpski/P01020720.shtml>.

„O Kosmetu samo sa Beogradom.“ 2001. *Glas Javnosti*, 20.11. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/11/20/srpski/P01111908.shtml>.

„O saradnji s Hagom u četvrtak.“ 2001. *Glas Javnosti*, 19.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/20/srpski/P01051914.shtml>.

„O zahtevima DSS-a kad budu zvanični.“ 2001. *Glas Javnosti*, 6.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/07/07/srpski/P01070603.shtml>.

„Ozbiljna povreda Rezolucije 1244.“ 2001. *Glas Javnosti*, 18.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/19/srpski/P01041807.shtml>.

„Pismo nisam dobio.“ 2001. *Glas Javnosti*, 27.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/27/srpski/P01042713.shtml>.

„Podrška Pauela.“ 2001. *Glas Javnosti*, 9.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/10/srpski/P01050919.shtml>.

„Podrška za rešenje problema.“ 2001. *Glas Javnosti*, 3.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/04/srpski/P01020313.shtml>.

„Po meri koalicije.“ 2001. *Glas Javnosti*, 12.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/13/srpski/P01051214.shtml>.

„Poslednji čas za federaciju.“ 2001. *Glas Javnosti*, 8.4. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/09/srpski/P01040808.shtml>.

„Povratak samo u novu vladu.“ 2001. *Glas Javnosti*, 18.12. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/12/18/srpski/P01121708.shtml>.

„Pravna država je iznad svega.“ 2001. *Glas Javnosti*, 14.10. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/10/14/srpski/P01101301.shtml>.

„Pretnja za lidere DOS-a.“ 2001. *Glas Javnosti*, 5.4. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/06/srpski/P01040507.shtml>.

„Prvo bezbednost, pa institucije.“ 2001. *Glas Javnosti*, 30.5. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/31/srpski/P01053001.shtml>.

„Prvo Hag, pa saradnja.“ 2001. *Glas Javnosti*, 1.2. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/02/srpski/P01020120.shtml>.

„Prvo zakon, pa izručenje.“ 2001. *Glas Javnosti*, 10.2. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/11/srpski/P01021001.shtml>.

„Prvo zakoni, pa onda saradnja.“ 2001. *Glas Javnosti*, 27.1. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/01/27/srpski/P01012611.shtml>.

„Razgovori pre ponedeljka.“ 2001. *Glas Javnosti*, 9.6. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/10/srpski/P01060914.shtml>.

„Razlaz sa DOS-om?“ 2002. *Glas Javnosti*, 9.3. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/03/09/srpski/P02030813.shtml>.

„Rekonstrukcija Vlade u martu.“ 2002. *Glas Javnosti*, 11.2. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/02/11/srpski/P02021001.shtml>.

„Rusija za doslednu primenu Rezolucije 1244 o Kosmetu.“ 2001. *Glas Javnosti*, 17.6.
Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/18/srpski/P01061701.shtml>.

„Sakupljaju poene blaćenjem drugih.“ 2001. *Glas Javnosti*, 18.8. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/08/19/srpski/P01081801.shtml>.

„Savezna Uredba karta za Hag.“ 2001. *Glas Javnosti*, 22.6. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/23/srpski/P01062210.shtml>.

„Serija izbora krajem godine.“ 2002. *Glas Javnosti*, 13.4. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/04/13/srpski/P02041216.shtml>.

„Sprečićemo državnu krizu.“ 2001. *Glas Javnosti*, 31.3. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/01/srpski/P01033111.shtml>.

„Suđenja u Srbiji za dva, tri meseca.“ 2002. *Glas Javnosti*, 5.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/04/05/srpski/P02040412.shtml>.

„Sva (ne)slaganja Koštunica-Đinđić.“ 2001. *Glas Javnosti*, 28.3. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/03/29/srpski/X01032802.shtml>.

„Sve bliži ulasku u Evropsku uniju.“ 2001. *Glas Javnosti*, 8.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/09/srpski/P01020808.shtml>.

„Šargarepa za Srbe.“ 2001. *Glas Javnosti*, 17.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/18/srpski/P01051709.shtml>.

„Tražimo hapšenje vukovarske trojke.“ 2001. *Glas Javnosti*, 10.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/11/srpski/P01021002.shtml>.

„Tribunal posle suđenja u zemlji.“ 2001. *Glas Javnosti*, 3.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/06/04/srpski/P01060303.shtml>.

„U Evropsku uniju pre očekivanja.“ 2001. *Glas Javnosti*, 8.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/09/srpski/P01020807.shtml>.

UN. 1945. *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*. San Francisco.

UN General Assembly. 1995. „General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina.“ u *Letter dated 29 November 1995 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/50/79C, S/1995/999*, Madeleine Albright.

UNSC. 1999a. *Rambouillet Accords: Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo*, S/1999/648 (1999).

UNSC. 1999b. *Resolution 1244 (1999)*, S/RES/1244 (1999).

„Uredbama se ne vlada.“ 2001. *Glas Javnosti*, 18.9. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/09/19/srpski/P01091804.shtml>.

Ustav RS. 1990. *Službeni list RS*, 1/90.

Ustav SRJ. 1992. *Službeni list SRJ*, 1/92.

„Vašington upozorava vlasti u Beogradu.“ 2001. *Glas Javnosti*, 2.3. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/03/03/srpski/P01030218.shtml>.

„Velika Britanija za jedinstvenu SRJ.“ 2001. *Glas Javnosti*, 1.12. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/12/01/srpski/P01113010.shtml>.

„Vizija Srbije kakvu želimo.“ 2001. *Glas Javnosti*, 1.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/02/srpski/P01040110.shtml>.

Vlada Srbije oštro protiv Unmikove odluke.“ 2001. *Glas Javnosti*, 3.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/05/04/srpski/P01050308.shtml>.

„Vrh vlasti povezan s kriminalom.“ 2001. *Glas Javnosti*, 7.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/04/08/srpski/P01040708.shtml>.

„Zahtevano izručenje Miloševića.“ 2001. *Glas Javnosti*, 31.1. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/02/01/srpski/P01013107.shtml>.

„Zašto mi da radimo što Sfor nije hteo.“ 2002. *Glas Javnosti*, 26.2. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/02/26/srpski/P02022501.shtml>.

Poglavlje 5. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Zorana Živkovića

„Amerika nas više neće ucenjivati.“ 2003. *Glas Javnosti*, 1.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/08/01/srpski/P03073109.shtml>.

Council of the European Union. 2003. *Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003: Presidency Conclusions*, 11638/03. Brussels.

„Dinkićeva smena po cenu uništenja banke.“ 2003. *Glas Javnosti*, 13.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/07/13/srpski/P03071201.shtml>.

„Dogovoreno formiranje državnog tela za Kosovo.“ 2003. *B92*, 30.4. Pristupljeno 2.9.2014. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2003&mm=04&dd=30&nav_category=11&nav_id=107194.

„DS pada popularnost.“ 2003. *Glas Javnosti*, 29.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/07/29/srpski/P03072801.shtml>.

„DS-u najviše poverenja, slede DSS i G17 plus.“ 2003. *Glas Javnosti*, 17.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/17/srpski/D03041601.shtml>.

„Dve trećine građana za prevremene izbore.“ 2003. *Glas Javnosti*, 9.9. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/09/09/srpski/D03090804.shtml>.

„Izbori tek krajem 2004.“ 2003. *Glas Javnosti*, 7.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/07/07/srpski/P03070606.shtml>.

„Iznećemo dokaze o korupciji Vlade.“ 2003. *Glas Javnosti*, 14.7. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/07/14/srpski/P03071304.shtml>.

„Konzensusom do članstva.“ 2003. *Glas Javnosti*, 26.6. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/06/26/srpski/P03062502.shtml>.

„Kome je loše, neka ide u opoziciju.“ 2003. *Glas Javnosti*, 26.5. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/05/26/srpski/P03052505.shtml>.

Krstić, Branislav. 2007. „Državno veće najavljeno i - zaboravljeno.“ *Danas*, 19.7.
Pristupljeno 2.9.2014.
http://www.danas.rs/danasrs/feljton/drzavno_vece_najavljeno_i_zaboravljeno.24.html?news_id=98697.

Milenković, M. R. 2015. „Zoran Živković: Nisam obećao ulazak u EU 2007.“ *Danas*,
14.12. Pristupljeno 2.9.2014.
http://www.danas.rs/danasrs/politika/zoran_zivkovic_nisam_obecao_ulazak_u_eu_2007.56.html?news_id=312809.

„Moratorijum na status.“ 2003. *Glas Javnosti*, 6.4. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/06/srpski/P03040503.shtml>.

„Naporima svih do Evropske unije.“ 2003. *Glas Javnosti*, 19.8. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/08/19/srpski/P03081801.shtml>.

„Nastavite reforme.“ 2003. *Glas Javnosti*, 11.4. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/11/srpski/P03041002.shtml>.

„Nema dogovora bez EU i SAD.“ 2003. *Glas Javnosti*, 27.5. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/05/27/srpski/P03052607.shtml>.

„Nema više istorijskih sastanaka.“ 2003. *Glas Javnosti*, 30.6. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/06/30/srpski/P03062904.shtml>.

„Oni koji ne žele da pomognu vladi treba da odu.“ 2003. *Glas Javnosti*, 22.5.
Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/05/22/srpski/P03052111.shtml>.

„Partnerstvo sve realnije.“ 2003. *Glas Javnosti*, 4.6. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/06/04/srpski/P03060309.shtml>.

„Početi dijalog o statusu Kosovu.“ 2003. *Glas Javnosti*, 9.4. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/09/srpski/P03040802.shtml>.

„Početi od povratka i bezbednosti.“ 2003. *Glas Javnosti*, 23.6. Pristupljeno 2.9.2014.
<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/06/23/srpski/P03062208.shtml>.

- „Pojedinci gledaju samo svoj interes.“ 2003. *Glas Javnosti*, 25.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/05/25/srpski/P03052410.shtml>.
- „Potpis kasni u dogovoru sa SAD.“ 2003. *Glas Javnosti*, 21.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/07/21/srpski/P03072005.shtml>.
- „Razgovori Beograda i Prištine počinju u julu.“ 2003. *Glas Javnosti*, 22.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/06/22/srpski/P03062103.shtml>
- „Referendumom do statusa Kosova.“ 2003. *Glas Javnosti*, 19.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/05/19/srpski/P03051802.shtml>.
- „Spremni smo za EU.“ 2003. *Glas Javnosti*, 25.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/05/25/srpski/P03052405.shtml>.
- „Srbija i Crna Gora do kraja godine u partnerstvu.“ 2003. *Glas Javnosti*, 21.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/05/21/srpski/P03052009.shtml>.
- „SRS protiv izručenja.“ 2003. *Glas Javnosti*, 30.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/06/30/srpski/P03062908.shtml>.
- „SRS protiv slanja vojnika u misije.“ 2003. *Glas Javnosti*, 10.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/08/10/srpski/P03080907.shtml>.
- Staletović, Lj. 2003a. „Beograd se protivi prenosu ovlašćenja.“ *Glas Javnosti*, 5.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/05/srpski/P03040401.shtml>.
- Staletović, Ljiljana. 2003b. „Pisaćemo Savetu bezbednosti.“ *Glas Javnosti*, 6.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/06/srpski/P03040501.shtml>.
- Stefanović, Nenad Lj. 2003. „Komandant Zmija – putuje.“ *Vreme*, 3.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=344735>.
- „Suđenja za ratne zločine i u zemlji.“ 2003. *Glas Javnosti*, 20.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/05/20/srpski/P03051909.shtml>.
- „Svet podržava moratorijum.“ 2003. *Glas Javnosti*, 19.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/19/srpski/P03041807.shtml>.
- „Šešelj stiže 2009. godine.“ 2003. *Glas Javnosti*, 28.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/07/28/srpski/P03072708.shtml>.
- „Tražili smo izbore i postizbornu saradnju.“ 2003. *Glas Javnosti*, 23.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/07/23/srpski/P03072201.shtml>.

„Većina za deklaraciju.“ 2003. *Glas Javnosti*, 28.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/08/28/srpski/P03082701.shtml>.

Vučenić, Danica. 2015. Jedan na jedan. *RTV*, 12.2. Pristupljeno 2.9.2014. http://media.rtv.rs/sr_lat/jedan-na-jedan/10914.

„Za suđenja, ali u našoj zemlji.“ 2003. *Glas Javnosti*, 7.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/07/srpski/P03040609.shtml>.

„Za zajednički nastup Srba na Kosovu.“ 2003. *Glas Javnosti*, 17.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/04/17/srpski/P03041602.shtml>.

Živković, Zoran. 2003. *Prva sednica Prvog redovnog zasedanja*. Otvoreni parlament. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.otvoreniparlament.rs/2003/03/18/>.

Poglavlje 6. Pozicioniranje stranaka u Srbiji u vreme prve vlade Vojislava Koštunice

„Albancima ništa nećemo uzeti.“ 2005. *Glas Javnosti*, 17.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/17/srpski/P05111605.shtml>.

„Bakarec: Vreme je da se nešto uradi.“ 2004. *Glas Javnosti*, 17.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/17/srpski/P04071605.shtml>.

„Barozo: Moguće potpisivanje sporazuma do kraja godine.“ 2006. *Glas Javnosti*, 19.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/07/19/srpski/P06071803.shtml>.

„Beograd ne saraduje i pitanje je da li želi suđenja u SCG.“ 2004. *Glas Javnosti*, 29.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/09/29/srpski/P04092801.shtml>.

„Bez dogovora o koaliciji.“ 2004. *Glas Javnosti*, 25.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/09/25/srpski/P04092405.shtml>.

„Bez Haga nema nam budućnosti.“ 2004. *Glas Javnosti*, 15.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/15/srpski/P04051404.shtml>.

„Boris Tadić: Vlada odgovara za obaveze prema Hagu.“ 2006. *Glas Javnosti*, 7.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/05/07/srpski/D06050606.shtml>.

„Cilj vlade sporazum sa EU.“ 2006. *Glas Javnosti*, 12.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/05/12/srpski/P06051103.shtml>.

„Crnogorci dali rok od dve nedelje za izručenja.“ 2004. *Glas Javnosti*, 3.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/09/03/srpski/P04090203.shtml>.

„Čeda Jovanović osniva stranku.“ 2005. *Glas Javnosti*, 1.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/08/01/srpski/P05073102.shtml>.

„Čekaju Crnogorce.“ 2004. *Glas Javnosti*, 9.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/09/srpski/P04060803.shtml>.

Čolić, L. 2003. „Nastavak saradnje ili zaokret unazad.“ *Glas Javnosti*, 22.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/22/srpski/P03122101.shtml>.

Čolić, L. 2004. „Koštica pridobio Evropljane.“ *Glas Javnosti*, 25.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/25/srpski/KO04032405.shtml>.

Čolić, L. i Nikolić, R. 2004. „I Evropa će da nam pozavidi.“ *Glas Javnosti*, 14.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/14/srpski/P04051302.shtml>.

Čolić, L. i Pašić, P. 2004. „Nemamo strategiju.“ *Glas Javnosti*, 24.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/24/srpski/T04032301.shtml>.

„Dačić: Lazarević je nešto drugo.“ 2005. *Glas Javnosti*, 31.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/01/31/srpski/P05013002.shtml>.

Dapčević, M. 2005a. „Samo je pitanje kako će pasti Vlada Srbije.“ *Glas Javnosti*, 30.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/08/30/srpski/P05082901.shtml>.

Dapčević, M. 2005b. „Vladu Srbije nema ko da ruši.“ *Glas Javnosti*, 25.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/05/25/srpski/P05052404.shtml>.

„Decentralizacija omogućava povratak.“ 2004. *Glas Javnosti*, 30.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/30/srpski/P04032911.shtml>.

„Demokrate ostaju pri zahtevima.“ 2006. *Glas Javnosti*, 27.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/03/27/srpski/P06032603.shtml>.

„Demokrate u vladi posle sto dana?“ 2004. *Glas Javnosti*, 25.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/25/srpski/P04022402.shtml>.

„Dinkić zove Demokratsku stranku, ali Tadić ne čuje.“ 2006. *Glas Javnosti*, 15.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/06/15/srpski/P06061405.shtml>.

„Dobar model saradnje.“ 2005. *Glas Javnosti*, 24.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/24/srpski/P05042305.shtml>.

- Doderović, M. 2003. „Srbija u Evropu, lopovi u zatvor.“ *Glas Javnosti*, 23.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/23/srpski/P03122211.shtml>.
- „Doris Pak: Nema prečica ka EU.“ 2004. *Glas Javnosti*, 22.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/12/22/srpski/P04122104.shtml>.
- „DOS pravio Kolumbiju.“ 2003. *Glas Javnosti*, 25.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/25/srpski/P03122404.shtml>.
- „Državu gradi dogovor svih stranaka.“ 2004. *Glas Javnosti*, 7.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/07/srpski/P04050604.shtml>.
- „DS i G17 plus o zauzdavanju "radikalizma" u Srbiji.“ 2006. *Glas Javnosti*, 20.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/06/20/srpski/P06061902.shtml>.
- „DS ne može da uslovljava.“ 2006. *Glas Javnosti*, 27.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/03/27/srpski/P06032602.shtml>.
- „DS nije zamena za socijaliste.“ 2006. *Glas Javnosti*, 26.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/03/26/srpski/P06032501.shtml>.
- „DS počela kampanju na Kosovu.“ 2003. *Glas Javnosti*, 18.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/18/srpski/P03121713.shtml>.
- „DS samo u novoj vladi.“ 2005. *Glas Javnosti*, 10.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/05/10/srpski/P05050905.shtml>.
- „DSS je naše dete.“ 2003. *Glas Javnosti*, 14.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/14/srpski/P03121310.shtml>.
- „DSS: Najvažnije donošenje ustava.“ 2005. *Glas Javnosti*, 19.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/19/srpski/P05121807.shtml>.
- „DSS ni da čuje za Tadića.“ 2004. *Glas Javnosti*, 15.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/15/srpski/P04031401.shtml>.
- „DSS podržava Tadića.“ 2004. *Glas Javnosti*, 17.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/17/srpski/P04061611.shtml>.
- „DSS: Struggle for KiM yet ahead of us.“ 2006. *Blic*, 25.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/dss-struggle-for-kim-yet-ahead-of-us/dt9tbggy>.
- DSS: Uskoro napredak saradnje s Hagom.“ 2004. *Glas Javnosti*, 17.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/08/17/srpski/P04081604.shtml>.

„DSS treba da se izjasni o izručenju optuženih.“ 2004. *Glas Javnosti*, 5.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/05/srpski/P04070403.shtml>.

„DS sve bliža ulasku u vladu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 24.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/24/srpski/P04022306.shtml>.

„DS: Vlada da se opameti i raspiše izbore.“ 2005. *Glas Javnosti*, 20.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/08/20/srpski/P05081902.shtml>.

„DS: Vlada nema podršku parlamenta.“ 2005. *Glas Javnosti*, 3.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/03/srpski/P05120207.shtml>.

Devori, Dragana. 2004. „Najbolje bi bilo da se generali predaju.“ *Glas Javnosti*, 20.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/10/20/srpski/D04101903.shtml>.

Devori, Dragana. 2005. „Smanjenje cenzusa ubitačno za državu.“ *Glas Javnosti*, 6.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/06/srpski/P05110501.shtml>.

„G17 opet krenula u susret demokratama.“ 2004. *Glas Javnosti*, 19.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/04/19/srpski/P04041805.shtml>.

Gavrilović, Dragica. 2003. „Vlada Srbije otvorila vrata radikalima.“ *Glas Javnosti*, 20.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/20/srpski/P03121903.shtml>.

Gavrilović, D. 2004. „Istupima u javnosti oslabili vladu.“ *Glas Javnosti*, 19.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/19/srpski/P04071804.shtml>.

„Generali ne veruju obećanjima države.“ 2004. *Glas Javnosti*, 12.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/08/12/srpski/P04081105.shtml>.

„Generali u Hagu, a i vladu opstaje.“ 2004. *Glas Javnosti*, 7.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/09/07/srpski/P04090601.shtml>.

„Generali u Hagu, studija u Beogradu.“ 2005. *Glas Javnosti*, 29.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/29/srpski/P05032807.shtml>.

„Granice se ne smeju menjati.“ 2005. *Glas Javnosti*, 30.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/30/srpski/P05042901.shtml>.

„Hag nas ucenjuje.“ 2004. *Glas Javnosti*, 1.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/01/srpski/P04053107.shtml>.

„Hapšenja bez roka.“ 2004. *Glas Javnosti*, 28.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/28/srpski/P04072703.shtml>.

„Hapšenje Karadžića i Mladića na jesen.“ 2005. *Glas Javnosti*, 26.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/08/26/srpski/P05082503.shtml>.

„I ja ću voditi politiku mira.“ 2004. *Glas Javnosti*, 16.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/16/srpski/P04061504.shtml>.

„Ima nade za slogu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 7.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/10/07/srpski/P04100601.shtml>.

„Insistiraju da ostanem ministar.“ 2004. *Glas Javnosti*, 31.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/31/srpski/P04033002.shtml>.

„Izbori što pre.“ 2005. *Glas Javnosti*, 12.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/09/12/srpski/P05091103.shtml>.

„Izbor pao na igrača sa rezervne klupe.“ 2004. *Glas Javnosti*, 18.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/04/18/srpski/P04041704.shtml>.

„Izručenja Tribunalu (ne)će biti prioritet.“ 2004. *Glas Javnosti*, 1.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/01/03/srpski/P04010204.shtml>.

„Izručenja Tribunalu nisu prioritet.“ 2004. *Glas Javnosti*, 22.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/22/srpski/P04022110.shtml>.

„Izručićemo ga, ako je u Srbiji.“ 2006. *Glas Javnosti*, 25.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/08/25/srpski/P06082405.shtml>.

Jevremović, J. 2004. „Pred Karlu del Ponte i bi i ne bi.“ *Glas Javnosti*, 3.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/03/srpski/P04060205.shtml>.

Jevremović, J. 2005a. „DS matica napretka.“ *Glas Javnosti*, 28.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/02/28/srpski/P05022701.shtml>.

Jevremović, J. 2005b. „U Evropu ulazimo za sedam godina.“ *Glas Javnosti*, 14.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/14/srpski/P05041301.shtml>.

Jevremović, J. 2005c. „Vlada ima stabilnu podršku većine.“ *Glas Javnosti*, 18.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/18/srpski/P05041701.shtml>.

Jevremović, J. 2006. „Evropa garantuje život Srbima.“ *Glas Javnosti*, 11.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/04/11/srpski/P06041101.shtml>.

Jevremović, J. 2007. „Predsednik koji bi i ministre da dovede u red.“ *Glas Javnosti*, 23.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/05/23/srpski/T07052201.shtml>.

Jovanović, Čedomir. 2004. „Otvoreno pismo Čedomira Jovanovića Predsedniku Borisu Tadiću.“ Beograd.

„Jovanović: Koštunica i Tadić biće savladani.“ 2005. *Glas Javnosti*, 12.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/12/srpski/P05031103.shtml>.

Kandić, U. 2004. „Hag nije pitanje volje već obaveza.“ *Glas Javnosti*, 8.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/12/08/srpski/P04120701.shtml>.

Kandić, U. 2005. „Demokrate sve više liče na frakciju DSS.“ *Glas Javnosti*, 22.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/01/22/srpski/P05012101.shtml>.

„Karadžić je u Bosni.“ 2004. *Glas Javnosti*, 27.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/27/srpski/P04022604.shtml>.

„Korak bliže ka Evropi.“ 2005. *Glas Javnosti*, 4.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/10/04/srpski/P05100305.shtml>.

„Kosmet mora da ostane u Srbiji.“ 2005. *Glas Javnosti*, 6.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/06/srpski/P05120505.shtml>.

„Kosovo ne sme biti nezavisno.“ 2004. *Glas Javnosti*, 15.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/11/15/srpski/P04111410.shtml>.

„Kosovo ne sme da pređe u ruke demagoga.“ 2005. *Glas Javnosti*, 19.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/07/19/srpski/P05071803.shtml>.

„Kosovske rane bole i preklinju.“ 2007. *Glas Javnosti*, 28.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/02/28/srpski/T07022701.shtml>.

Kostadinov, V. 2005. „Kasa ucenjuje Koštunicu.“ *Glas Javnosti*, 26.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/09/26/srpski/P05092501.shtml>.

„Kostunica: Damaging division into two Serbias.“ 2006. *Blic*, 19.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/kostunica-damaging-division-into-two-serbias/q65ynn9>.

„Kostunica: We shall not give Kosovo.“ 2006. *Blic*, 12.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/kostunica-we-shall-not-give-kosovo/2xbdnyy>.

„Koštunica da se izjasni, mi ili radikali.“ 2006. *Blic*, 31.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.blic.rs/vesti/politika/kostunica-da-se-izjasni-mi-ili-radikali/t8ckdsb>.

„Koštunica: Dobrovoljna predaja optuženih Hagu najbolje rešenje.“ 2004. *Glas Javnosti*, 6.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/09/06/srpski/P04090504.shtml>.

„Koštunica: Generalima da se sudi u zemlji.“ 2004. *Glas Javnosti*, 27.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/08/27/srpski/P04082605.shtml>.

„Koštunica: Grci nas podržavaju.“ 2005. *Glas Javnosti*, 1.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/01/srpski/P05103105.shtml>.

„Koštunica: Izjava o predaji generala pojednostavljena.“ 2004. *Glas Javnosti*, 8.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/09/08/srpski/P04090708.shtml>.

„Koštunica nervira Blera.“ 2006. *Glas Javnosti*, 27.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/06/27/srpski/P06062603.shtml>.

„Koštunica ne sme da bude premijer.“ 2007. *Glas Javnosti*, 12.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/03/12/srpski/P07031106.shtml>.

„Koštunica: Opasna ideja o nezavisnom Kosovu.“ 2006. *Blic*, 26.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.blic.rs/vesti/politika/kostunica-opasna-ideja-o-nezavisnom-kosovu/wcz4sb7>.

„Koštunica: Saradnja sa Hagom od A do Š.“ 2005. *Glas Javnosti*, 15.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/15/srpski/P05041405.shtml>.

„Koštunica: Studija izvodljivosti realna.“ 2005. *Glas Javnosti*, 5.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/05/srpski/P05030402.shtml>.

„Koštunica traži kantonizaciju.“ 2004. *Glas Javnosti*, 23.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/23/srpski/KO04032201.shtml>.

„Koštunica: Ustav po meri svih građana države.“ 2006. *Glas Javnosti*, 27.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/10/27/srpski/P06102603.shtml>.

Koštunica, Vojislav. 2004a. „Ekspoze Vojislava Koštunice mandataru za sastav Vlade Srbije.“ Pristupljeno 2.9.2015. <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>.

Koštunica, Vojislav. 2004b. *Deseta sednica Prvog redovnog zasedanja*. Otvoreni parlament. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.otvoreniparlament.rs/2004/04/29/>.

Koštunica, Vojislav. 2004c. *Peta sednica Prvog redovnog zasedanja*. Otvoreni parlament. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.otvoreniparlament.rs/2004/03/26/>.

„Koštunici problem samo SPS.“ 2006. *Glas Javnosti*, 5.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/05/05/srpski/vest-dana.shtml>.

„Koštuničin kurs najava tenzija.“ 2004. *Glas Javnosti*, 7.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/07/srpski/P04030601.shtml>.

LDP. 2007. *Drugačija Srbija*.

„LDP:Tadić greši oko Kosova.“ 2008. *Glas Javnosti*, 7.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-07-05-2008/ldp-tadic-gresi-oko-kosova>.

„Lukić dobrovoljno u pidžami odveden u Hag.“ 2005. *Glas Javnosti*, 5.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/05/srpski/D05040401.shtml>.

Mijailović, M. 2004a. „Ako se ne potrudimo izgubićemo Kosovo.“ *Glas Javnosti*, 8.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/10/08/srpski/P04100703.shtml>.

Mijailović, M. 2004b. „Daću ostavku ako smetam“ *Glas Javnosti*, 9.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/09/srpski/P04060806.shtml>.

Mijailović, M. 2004c. „Ima li pilota u avionu za Hag?“ *Glas Javnosti*, 6.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/06/srpski/P04070501.shtml>.

Mijailović, M. 2004č. „Mobilisati naciju za ulazak u EU.“ *Glas Javnosti*, 8.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/08/srpski/P04060706.shtml>.

Mijailović, M. 2004ć. „Moguć cirkus kao sa Šljivančaninom.“ *Glas Javnosti*, 3.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/03/srpski/P04070201.shtml>.

Mijailović, M. 2004d. „Obračun Tadića i Koštunice?“ *Glas Javnosti*, 21.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/21/srpski/P04072002.shtml>.

Mijailović, M. 2005a. „Brisel više nema strpljenja za nas.“ *Glas Javnosti*, 10.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/01/10/srpski/P05010901.shtml>.

Mijailović, M. 2005b. „DS: Koštuničina vlada mora da ode.“ *Glas Javnosti*, 25.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/25/srpski/P05122404.shtml>.

Mijailović, M. 2005c. „Karla zavadila državni vrh.“ *Glas Javnosti*, 17.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/17/srpski/P05121601.shtml>.

Mijailović, M. 2005č. „Ne treba da se nada već da hapsi.“ *Glas Javnosti*, 12.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/07/12/srpski/P05071103.shtml>.

- Mijailović, Milan. 2006. „Nezavisnost Kosova neću potpisati.“ *Glas Javnosti*, 6.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/01/07/srpski/P06010501.shtml>.
- Mitić, Jelena. 2003. „Ne menjamo principe samo da bismo došli na vlast.“ *Glas Javnosti*, 19.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/19/srpski/P03121801.shtml>.
- Milošević, Diana. 2006. „Korak prvi – politički dijalog.“ *Glas Javnosti*, 19.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/08/19/srpski/P06081805.shtml>.
- „Mladić i Karadžić su postali legende.“ 2005. *Glas Javnosti*, 3.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/07/03/srpski/P05070201.shtml>.
- „Mladić ili generali do kraja septembra u Hagu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 3.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/08/03/srpski/P04080201.shtml>.
- „Mladić mora izaći pred Haški tribunal.“ 2004. *Glas Javnosti*, 5.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/05/srpski/P04070401.shtml>.
- „Moramo naći put ka EU.“ 2004. *Glas Javnosti*, 23.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/23/srpski/P04052209.shtml>.
- „Mržnja i razaranja moraju da prestanu.“ 2005. *Glas Javnosti*, 14.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/02/14/srpski/P05021302.shtml>.
- „NATO može kopnom i vodom kroz Srbiju.“ 2005. *Glas Javnosti*, 29.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/10/29/srpski/P05102801.shtml>.
- „Nećemo ni sa DS, ni sa SRS.“ 2003. *Glas Javnosti*, 11.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/11/srpski/P03121008.shtml>.
- „Neka pročiste svoje redove.“ 2003. *Glas Javnosti*, 22.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/22/srpski/P03122112.shtml>.
- „Nema razdora Tadića i Koštunice.“ 2005. *Glas Javnosti*, 21.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/10/21/srpski/P05102006.shtml>.
- „Ne ocenjuje javnost već Evropa.“ 2005. *Glas Javnosti*, 28.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/02/28/srpski/P05022703.shtml>.
- „Neprihvatljiva nezavisnost Kosova.“ 2004. *Glas Javnosti*, 10.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/11/10/srpski/P04110907.shtml>.
- „Ne valja igrati samo na jednu kartu.“ 2007. *Glas Javnosti*, 25.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/06/25/srpski/P07062403.shtml>.

- „Ne vidim potrebu da ulazimo u ovu vladu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 14.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/14/srpski/P04061312.shtml>.
- „Nezavisnost Kosova donosi nestabilnost.“ 2004. *Glas Javnosti*, 11.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/11/11/srpski/P04111008.shtml>.
- „Nikolić: Ako izruče generale - rušimo vladu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 28.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/12/28/srpski/P04122706.shtml>.
- „Nikolić: Interesna zona Moskve.“ 2007. *Glas Javnosti*, 30.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/03/30/srpski/P07032901.shtml>.
- „Nikolić i Tadić u drugom krugu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 19.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/19/srpski/P04051805.shtml>.
- „Nikolić: Neka Vlada, ako sme, odustane od tužbe.“ 2004. *Glas Javnosti*, 12.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/08/12/srpski/P04081104.shtml>.
- „Nikolić: Posle Studije krećemo u rušenje Vlade Srbije.“ 2005. *Glas Javnosti*, 21.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/21/srpski/P05032007.shtml>.
- „Nikolić: Prave Srbe zlikovcima.“ 2005. *Glas Javnosti*, 20.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/20/srpski/P05111904.shtml>.
- Nikolić, R. 2004a. „Demokrate se mobiliju.“ *Glas Javnosti*, 22.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/22/srpski/P04032102.shtml>.
- Nikolić, R. 2004b. „Do velike Srbije uz blagoslov UN.“ *Glas Javnosti*, 11.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/11/srpski/P04051005.shtml>.
- „Nikolić: Sve smo se dogovorili, ali su G17 i SPO to upropastili.“ 2004. *Glas Javnosti*, 27.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/08/27/srpski/P04082604.shtml>.
- Nikolić, V. 2004. „DS neće na izbore do sledećeg leta.“ *Glas Javnosti*, 4.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/04/srpski/P04070301.shtml>.
- „Niko ne sme da bude ugrožen.“ 2004. *Glas Javnosti*, 25.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/26/srpski/P04052507.shtml>.
- „Ništa bez reformi i saradnje s Hagom.“ 2004. *Glas Javnosti*, 6.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/06/srpski/P04030501.shtml>.
- „Ništa od otcepljenja.“ 2003. *Glas Javnosti*, 22.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/22/srpski/P03122111.shtml>.

- „Nova Vlada da se meri po delima.“ 2004. *Glas Javnosti*, 28.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/28/srpski/P04022705.shtml>.
- „Nudili mu 20.000 € da uđe u salu?“ 2006. *Glas Javnosti*, 30.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/03/30/srpski/P06032901.shtml>.
- „Odbijanje američke pomoći prva kazna Koštunici.“ 2004. *Glas Javnosti*, 4.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/04/04/srpski/P04040304.shtml>.
- „Odmah posle Uskrsa krećemo u kampanju.“ 2004. *Glas Javnosti*, 9.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/04/09/srpski/P04040804.shtml>.
- „Oli Ren: Studija krajem marta.“ 2005. *Glas Javnosti*, 5.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/05/srpski/P05030412.shtml>.
- „Opasno narušavanje principa.“ 2006. *Glas Javnosti*, 5.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/02/05/srpski/P06020401.shtml>.
- „Opasnost od novog nasilja na Kosmetu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 5.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/04/05/srpski/P04040405.shtml>.
- „Operacija 'Mladić' je u punom jeku.“ 2004. *Glas Javnosti*, 2.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/02/srpski/P04070101.shtml>.
- „O rodoljubima i izdajnicima.“ 2004. *Glas Javnosti*, 14.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/12/14/srpski/P04121302.shtml>.
- „Osuda nasilja.“ 2004. *Glas Javnosti*, 24.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/24/srpski/P04032301.shtml>.
- „Ovo je prvi korak ka članstvu u NATO.“ 2006. *Glas Javnosti*, 15.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/12/15/srpski/vest-dana.shtml>.
- Pašić, P. 2004. „Srbima dati autonomiju.“ *Glas Javnosti*, 27.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/27/srpski/P04032605.shtml>.
- Pašić, Petar. 2005. „Predaje neće biti.“ *Glas Javnosti*, 4.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/07/04/srpski/P05070304.shtml>.
- „Pavković Hag shvata lično.“ 2005. *Glas Javnosti*, 5.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/05/srpski/P05040404.shtml>.
- „Pavković u Hagu milom ili silom.“ 2005. *Glas Javnosti*, 11.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/11/srpski/P05031001.shtml>.

„Pomoć SAD čim Srbija ispuni Haške obaveze.“ 2004. *Glas Javnosti*, 9.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/09/srpski/P04050806.shtml>.

„Postoji politička volja, pitanje je imamo li kapacitet za saradnju.“ 2004. *Glas Javnosti*, 25.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/08/25/srpski/P04082404.shtml>.

„Potrebna veća zaštita Srba.“ 2004. *Glas Javnosti*, 13.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/13/srpski/P04031203.shtml>.

„Potvrđiće se evropsko opredeljenje birača.“ 2004. *Glas Javnosti*, 14.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/14/srpski/P04061303.shtml>.

„Pred Karlu del Ponte i bi i ne bi.“ 2004. *Glas Javnosti*, 3.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/03/srpski/P04060205.shtml>.

„Predsednik sa dva lica.“ 2005. *Glas Javnosti*, 20.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/20/srpski/P05121903.shtml>.

„Prekinuta saradnja s Hagom.“ 2004. *Glas Javnosti*, 9.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/09/srpski/P04060808.shtml>.

„Premijer zauzet za Nikolića.“ 2004. *Glas Javnosti*, 23.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/09/23/srpski/P04092205.shtml>.

„Prevremeni izbori biće na proleće.“ 2004. *Glas Javnosti*, 1.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/12/01/srpski/P04113007.shtml>.

„Prioritet je Ustav.“ 2004. *Glas Javnosti*, 28.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/28/srpski/P04022703.shtml>.

„Prioritet su integracije.“ 2004. *Glas Javnosti*, 22.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/07/22/srpski/P04072109.shtml>.

„Pritisci iz Haga dobri za ekstremiste.“ 2004. *Glas Javnosti*, 14.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/14/srpski/P04061307.shtml>.

„Prvo Hag, pa Evropa.“ 2005. *Glas Javnosti*, 11.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/10/11/srpski/P05101001.shtml>.

„Radikali priskaču u pomoć Koštunici.“ 2005. *Glas Javnosti*, 27.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/27/srpski/P05122605.shtml>.

„Radikali startovali.“ 2004. *Glas Javnosti*, 10.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/10/srpski/P04050908.shtml>.

„Radna večera za diplomate.“ 2004. *Glas Javnosti*, 7.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/07/srpski/P04060607.shtml>.

„Radnici, seljaci.“ 2004. *Glas Javnosti*, 5.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/05/srpski/P04060407.shtml>.

„Referendum test za vladu.“ 2006. *Glas Javnosti*, 11.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/10/11/srpski/P06101003.shtml>.

„Rejting SRS-a stalno raste.“ 2003. *Glas Javnosti*, 15.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/15/srpski/P03121414.shtml>.

„Ren: Koštunica obećao Mladića.“ 2006. *Glas Javnosti*, 1.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/04/01/srpski/P06040103.shtml>.

„Rešenje za Kosmet ne može se postići do kraja godine.“ 2006. *Glas Javnosti*, 20.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/10/20/srpski/P06101904.shtml>.

„Rešenje za Kosmet u okviru Srbije.“ 2005. *Glas Javnosti*, 20.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/20/srpski/P05121902.shtml>.

„Rešenje za Kosovo je u kompromisu.“ 2005. *Glas Javnosti*, 2.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/02/srpski/P05030112.shtml>.

„Rešite problem Haga i na jesen imate sporazum.“ 2006. *Glas Javnosti*, 17.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/02/17/srpski/P06021605.shtml>.

Ristić, B. 2006a. „Brisel Koštunici (ne) veruje.“ *Glas Javnosti*, 18.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/07/18/srpski/P06071701.shtml>.

Ristić, B. 2006b. „Plan pisan Karlinom rukom.“ *Glas Javnosti*, 20.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/07/20/srpski/P06071903.shtml>.

Ristić, B. 2006c. „Plan pod najvećim velom tajne.“ *Glas Javnosti*, 21.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/07/21/srpski/P06072001.shtml>.

Ristić, B. 2006č. „Sastanci strogo čuvana tajna.“ *Glas Javnosti*, 20.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/04/20/srpski/P06042001.shtml>.

„SAD kažnjavaju srpski narod.“ 2004. *Glas Javnosti*, 16.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/01/16/srpski/P05011509.shtml>.

„SAD uskraćuju pomoć i povlače savetnike.“ 2005. *Glas Javnosti*, 15.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/01/15/srpski/P05011401.shtml>.

„Signal zapadu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 23.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/23/srpski/P04052211.shtml>.

„S Karlom samo u tajnosti.“ 2004. *Glas Javnosti*, 11.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/11/srpski/P04061004.shtml>.

„SPS ruši vladu ako je Lukić nasilno izručen.“ 2005. *Glas Javnosti*, 7.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/07/srpski/P05040606.shtml>.

„Srbija ne odustaje od dva entiteta.“ 2005. *Glas Javnosti*, 20.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/20/srpski/P05121905.shtml>.

„Srbija sposobna da preuzme suđenja.“ 2005. *Glas Javnosti*, 7.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/02/07/srpski/P05020603.shtml>.

„Srbiji treba stabilna Vlada.“ 2005. *Glas Javnosti*, 13.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/06/13/srpski/P05061207.shtml>.

„SRS ruši vladu SPS se još dvoumi.“ 2005. *Glas Javnosti*, 6.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/06/srpski/P05040501.shtml>.

Staletović, Ljiljana. 2004. „Svi su za jačanje lokalne vlasti.“ *Glas Javnosti*, 8.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/08/srpski/P04060701.shtml>.

Staletović, Ljiljana. 2005. „Pohvalila nas i Karla del Ponte.“ *Glas Javnosti*, 15.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/15/srpski/P05031402.shtml>.

„Stevanović: Nudili su mi mito.“ 2006. *Glas Javnosti*, 29.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/03/29/srpski/P06032801.shtml>.

„Stiže sve više zahteva i za odlazak premijera.“ 2006. *Glas Javnosti*, 4.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/05/04/srpski/P06050305.shtml>.

„Stojković: Izručenje generala ugrozilo bi nacionalne interese.“ 2004. *Glas Javnosti*, 4.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/10/04/srpski/P04100304.shtml>.

„Studija izvodljivosti prvi je korak saradnje.“ 2005. *Glas Javnosti*, 22.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/22/srpski/P05032103.shtml>.

„Sudbina vlade zavisi od Haga.“ 2004. *Glas Javnosti*, 24.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/24/srpski/P04022303.shtml>.

„Svakim danom dobit sve manja.“ 2006. *Glas Javnosti*, 26.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/08/26/srpski/P06082501.shtml>.

„Svet će me prihvatiti.“ 2004. *Glas Javnosti*, 21.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/21/srpski/P04062003.shtml>.

„Svet očekuje jasnu poruku Srbije.“ 2004. *Glas Javnosti*, 24.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/24/srpski/P04062309.shtml>.

„Svi putevi vode u Hag.“ 2004. *Glas Javnosti*, 5.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/05/srpski/T04060402.shtml>.

„Svi smo složni kad je reč o Kosovu.“ 2005. *Glas Javnosti*, 27.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/05/27/srpski/P05052605.shtml>.

„Šešelj brani Srbiju u Hagu.“ 2006. *Glas Javnosti*, 25.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/02/25/srpski/P06022402.shtml>.

„Šta je Koštunica obećao radikalima.“ 2005. *Glas Javnosti*, 12.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/05/12/srpski/P05051103.shtml>.

„Šutanovac: Bezobrazluk vladajuće većine.“ 2005. *Glas Javnosti*, 25.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/06/25/srpski/P05062403.shtml>.

„Šutanovac: Ne znamo gde se krije Ratko Mladić.“ 2006. *Glas Javnosti*, 14.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/10/14/srpski/P06101303.shtml>.

Tadić, Boris i Demokratska stranka. n.d.. „Budućnost odmah! Program za bolji život i evropsku Srbiju.“

„Tadić: Buduća vlada biće demokratska.“ 2006. *Blic*, 14.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.blic.rs/vesti/politika/tadic-buduca-vlada-bice-demokratska/eqclzw0>.

„Tadić igra na srpsku, Toma na evropsku kartu.“ 2004. *Blic*, 9.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/09/srpski/P04050801.shtml>.

„Tadić ipak overio budžet.“ 2005. *Blic*, 3.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/12/03/srpski/P05120202.shtml>.

„Tadić i Vuk ruše vladu.“ 2005. *Glas Javnosti*, 6.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/10/06/srpski/P05100501.shtml>.

„Tadić: Izručenje za nekoliko dana.“ 2004. *Blic*, 1.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/10/01/srpski/P04093001.shtml>.

„Tadić: Kad Koštunica ode, Srbija može da napreduje.“ 2005. *Glas Javnosti*, 18.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/03/18/srpski/P05031703.shtml>.

„Tadić: Kosmet nije predmet za prodaju.“ 2005. *Glas Javnosti*, 18.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/18/srpski/P05111706.shtml>.

- „Tadić: Kosovo regionalni problem.“ 2005. *Glas Javnosti*, 9.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/02/09/srpski/P05020810.shtml>.
- „Tadić: Legitimno je da Srbija brani svoja prava.“ 2006. *Glas Javnosti*, 23.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/10/23/srpski/P06102204.shtml>.
- „Tadić: Mladić sudbinsko pitanje Srbije.“ 2005. *Glas Javnosti*, 15.7. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/07/15/srpski/P05071407.shtml>.
- „Tadić nije obavešten o otkazivanju posete.“ 2005. *Glas Javnosti*, 21.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/01/21/srpski/P05012011.shtml>.
- „Tadić u SAD predstavlja državnu politiku o Kosmetu.“ 2006. *Glas Javnosti*, 6.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/09/06/srpski/P06090503.shtml>.
- „Tribunal ne veruje srpskom ministru.“ 2004. *Glas Javnosti*, 11.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/11/srpski/P04051001.shtml>.
- „U bitku za Kosovo bez plana, tima i jedinstva.“ 2005. *Glas Javnosti*, 22.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/22/srpski/P05112101.shtml>.
- „U DS ne govore istim jezikom.“ 2005. *Glas Javnosti*, 25.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/25/srpski/P05112402.shtml>.
- „U januaru naučni skup o Tribunalu.“ 2004. *Glas Javnosti*, 20.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/12/20/srpski/P04121907.shtml>.
- „Ulaganje u privredu.“ 2003. *Glas Javnosti*, 17.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/17/srpski/P03121613.shtml>.
- Urošević, Tanja. 2006. „Ko o čemu - Srbija o Mladiću i Hagu.“ *Glas Javnosti*, 23.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/10/23/srpski/P06102201.shtml>.
- Urošević, Tanja. 2007. „Nećemo podržati tuđu manjinsku vladu.“ *Glas Javnosti*, 11.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/05/11/srpski/T07051001.shtml>.
- „Usporavanje.“ 2004. *Glas Javnosti*, 6.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/06/srpski/P04030508.shtml>.
- „Vade se na Kosmet, Koštunicu, Tadića...“ 2007. *Glas Javnosti*, 24.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/02/24/srpski/P07022301.shtml>.

„Vanredno stanje u parlamentu.“ 2005. *Glas Javnosti*, 24.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/24/srpski/P05112303.shtml>.

„Vlada ipak (ne) zna gde je Mladić.“ 2006. *Glas Javnosti*, 15.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/04/15/srpski/P06041505.shtml>.

„Vojislav Koštunica: Činimo sve što možemo.“ 2006. *Glas Javnosti*, 25.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/02/25/srpski/P06022405.shtml>.

„Vučić: Teška godina za Srbe.“ 2006. *Glas Javnosti*, 9.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/01/09/srpski/P06010805.shtml>.

„Vučić: Vuk zaslužio uvrede.“ 2005. *Glas Javnosti*, 31.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/10/31/srpski/P05103005.shtml>.

Vukčević, B. 2006. „Nikiforov: Mladić prioritet.“ *Glas Javnosti*, 24.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/04/24/srpski/P06042304.shtml>.

„Zašto da ne s G17 plus i DS.“ 2003. *Glas Javnosti*, 13.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/13/srpski/P03121209.shtml>.

„Za ulazak u EU nećemo čekati 15 godina.“ 2004. *Glas Javnosti*, 18.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/11/18/srpski/P04111707.shtml>.

Poglavlje 7. Pozicioniranje najvažnijih stranaka tokom druge Koštuničine vlade

„Beograd pozvao Ameriku na uzdržanost.“ 2007. *Glas Javnosti*, 9.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-09-08-2007/beograd-pozvao-ameriku-na-uzdrzanost>.

Bilbija, Đuro. 2008a. „'Bondstilu' nema mesta u Srbiji“ *Glas Javnosti*, 26.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-26-04-2008/bondstilu-nema-mesta-u-srbiji>.

Bilbija, Đuro. 2008b. „Nikome nećemo pokloniti najdragoceniji deo otadžbine!“ *Glas Javnosti*, 14.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-14-02-2008/nikome-necemo-pokloniti-najdragoceniji-deo-otadzbine>.

„Članstvo u Evropskoj uniji naš nacionalni ideal.“ 2007. *Glas Javnosti*, 15.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-15-10-2007/clanstvo-u-evropskoj-uniji-nas-nacionalni-ideal>.

Dedeić, S. 2007. „Jeremić kao DSS i SRS.“ *Glas Javnosti*, 28.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/06/28/srpski/P07062704.shtml>.

Dedeić, Siniša. 2007. „Sa tribina kude, a samar na se ne daju.“ *Glas Javnosti*, 25.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-25-08-2007/sa-tribina-kude-samar-na-se-ne-daju>.

„Dogodine i Šengen i kandidatura za Uniju.“ 2007. *Glas Javnosti*, 16.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-16-10-2007/dogodine-i-sengen-i-kandidatura-za-uniju>.

„Dok je mene, nema rata!“ 2007. *Glas Javnosti*, 2.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-02-12-2007/dok-je-mene-nema-rata>.

„Do rešenja dijalogom, a ne ratom i nasiljem.“ 2007. *Glas Javnosti*, 28.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-28-09-2007/do-resenja-dijalogom-ne-ratom-i-nasiljem>.

„Džaba kreće bez Moskve.“ 2007. *Glas Javnosti*, 26.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/06/26/srpski/P07062501.shtml>.

„Đelić: Poziv EU Tadiću i Koštunici.“ 2007. *Glas Javnosti*, 21.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/06/21/srpski/P07062004.shtml>.

„EU strateški prioritet.“ 2007. *Glas Javnosti*, 28.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-28-08-2007/eu-strateski-prioritet>.

„Evropo, Kosmet ostaje naš.“ 2007. *Glas Javnosti*, 23.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/06/23/srpski/P07062201.shtml>.

„Išinger 'pobrkao lončiče'.“ 2007. *Glas Javnosti*, 15.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-15-08-2007/isinger-pobrkao-loncice>.

„Jeremić: Kosovo i EU odvojeni procesi.“ 2008. *Glas Javnosti*, 8.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-08-02-2008/jeremic-kosovo-i-eu-odvojeni-procesi>.

„Jeremić: Ne dolazi u obzir trgovina.“ 2007. *Glas Javnosti*, 15.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-15-12-2007/jeremic-ne-dolazi-u-obzir-trgovina>.

„Jeremić: Plan je odbačen.“ 2007. *Glas Javnosti*, 12.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-12-08-2007/jeremic-plan-je-odbacen>.

„Jeremić: Status kandidata celom regionu.“ 2007. *Glas Javnosti*, 16.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-16-11-2007/jeremic-status-kandidata-celom-regionu>.

Jevremović, Jelena. 2007a. „Beograd na potezu.“ *Glas Javnosti*, 8.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-08-11-2007/beograd-na-potezu>.

Jevremović, Jelena. 2007b. „Ili Mladić ili dobra volja Karle.“ *Glas Javnosti*, 9.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-09-11-2007/ili-mladic-ili-dobra-volja-karle>.

Jevremović, Jelena. 2007c. „Krnji ili celi u EU, pitanje je sad.“ *Glas Javnosti*, 25.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-25-12-2007/krnji-ili-celi-u-eu-pitanje-je-sad>.

Jevremović, Jelena. 2007č. „Nezavisno Kosovo - nikad!“ *Glas Javnosti*, 27.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-27-12-2007/nezavisno-kosovo-nikad>.

Jevremović, Jelena. 2008a. „Nikolić ante portas.“ *Glas Javnosti*, 6.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-06-03-2008/nikolic-ante-portas>.

Jevremović, Jelena. 2008b. „Otrova nema samo između Voje i Tome.“ *Glas Javnosti*, 12.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-12-03-2008/otrova-nema-samo-izmedju-voje-i-tome>.

Jevremović, Jelena. 2008c. „Samardžić: Nema sporazuma sa EU bez posebne odluke vlade.“ *Glas Javnosti*, 27.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-27-01-2008/samardzic-nema-sporazuma-sa-eu-bez-posebne-odluke-vlade>.

Jevremović, Jelena i T. Nikolić. 2008a. „Borba i za Kosovo i za Evropu.“ *Glas Javnosti*, 16.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-16-02-2008/borba-i-za-kosovo-i-za-evropu>.

Jevremović, Jelena i T. Nikolić. 2008b. „Pada vlada, slede izbori 11. maja?“ *Glas Javnosti*, 6.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-06-02-2008/pada-vlada-slede-izbori-11-maja>.

„Jočić: Neka EU odustane.“ 2008. *Glas Javnosti*, 10.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-10-01-2008/jocic-neka-eu-odustane>.

„Jočić: Neka se SAD odreknu Ahtisarija.“ 2007. *Glas Javnosti*, 12.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-12-08-2007/jocic-neka-se-sad-odreknu-ahtisarija>.

„Jočić: Vojna neutralnost nije izolacija države.“ 2007. *Glas Javnosti*, 7.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-07-10-2007/jocic-vojna-neutralnost-nije-izolacija-drzave>.

„Klaus i Tadić protiv jednostrane nezavisnosti.“ 2007. *Glas Javnosti*, 18.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-18-09-2007/klaus-i-tadic-protiv-jednostrane-nezavisnosti>.

„Kosovo i susedi ostali bez reči.“ 2008. *Glas Javnosti*, 29.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-29-02-2008/kosovo-i-susedi-ostali-bez-reci>.

„Koštunica: Neka Brisel odustane.“ 2008. *Glas Javnosti*, 13.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-13-01-2008/kostunica-neka-brisel-odustane>.

„Koštunica: Ne zaključcima Brisela.“ 2008. *Glas Javnosti*, 6.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-06-03-2008/kostunica-ne-zakljuccima-brisela>.

„Koštunica: Pregovorima do kompromisa.“ 2007. *Glas Javnosti*, 7.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-07-08-2007/kostunica-pregovorima-do-kompromisa>.

Koštunica, Vojislav. 2005. „Obraćanje predsednika Vlade Srbije Narodnoj skupštini Srbije povodom usvajanja Rezolucije o Kosovu i Metohiji.“ Pristupljeno 2.9.2015. <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>.

Krsmanović, Igor. 2008. „Potpis nezavisnosti.“ *Glas Javnosti*, 4.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-04-05-2008/potpis-nezavisnosti>.

„Lončar: EU da ne šalje misiju.“ 2008. *Glas Javnosti*, 12.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-12-01-2008/loncar-eu-da-ne-salje-misiju>.

Mihailović, Nenad. 2016. „Vladimir Đukanović na 'vrućoj stolici' emisije 'Lični stav'.“ Pristupljeno 2.9.2015. <https://www.youtube.com/watch?v=UiGyqmpmCc>.

Mihailović, Nenad. 2016. „Lični stav - Vojislav Šešelj.“ Pristupljeno 2.9.2015. <https://www.youtube.com/watch?v=ZjUwsDIRL3c>.

„Mi i dalje kreativni, Albanci nepopustljivi.“ 2007. *Glas Javnosti*, 28.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-28-11-2007/mi-i-dalje-kreativni-albanci-nepopustljivi>.

Mijailović, Milan. 2007. „Naredio bih upotrebu vojske na Kosmetu.“ *Glas Javnosti*, 31.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-31-12-2007/naredio-bih-upotrebu-vojske-na-kosmetu>.

Milošević, Diana. 2007a. „Berlin kaže pregovori, a misli na nezavisnost.“ *Glas Javnosti*, 27.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-27-10-2007/berlin-kaze-pregovori-misli-na-nezavisnost>.

Milošević, Diana. 2007b. „Moskva pretnjama Amerike ne veruje.“ *Glas Javnosti*, 11.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-11-10-2007/moskva-pretnjama-amerike-ne-veruje>.

Milošević, Diana. 2007c. „SRS širi defetizam dok se lome pregovori.“ *Glas Javnosti*, 26.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-26-10-2007/srs-siri-defetizam-dok-se-lome-pregovori>.

Milošević, Diana. 2007č. „Status ili još nešto?“ *Glas Javnosti*, 27.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-27-09-2007/status-ili-jos-nesto>.

Milošević, Diana. 2007ć. „Suočavanje Države i Pokrajine.“ *Glas Javnosti*, 29.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-29-08-2007/suocavanje-drzave-i-pokrajine>.

Milošević, Diana. 2008. „Mačka (E)u džaku.“ *Glas Javnosti*, 29.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-29-04-2008/macka-e-u-dzaku>.

„NATO stvara svoju državu na Kosmetu.“ 2007. *Glas Javnosti*, 10.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-10-08-2007/nato-stvara-svoju-drzavu-na-kosmetu>.

„Neka Šiptari počnu da pregovaraju.“ 2007. *Glas Javnosti*, 27.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-27-09-2007/neka-siptari-pocnu-da-pregovaraju>.

„Nema udaljavanja ni od Kosmeta ni od EU.“ 2008. *Glas Javnosti*, 17.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-17-01-2008/nema-udaljavanja-ni-od-kosmeta-ni-od-eu>.

„Neprestana diplomatska ofanziva “ 2007. *Glas Javnosti*, 3.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-03-10-2007/neprestana-diplomatska-ofanziva>.

„Ne strahujte od radikala.“ 2008. *Glas Javnosti*, 3.5. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-03-05-2008/ne-strahujte-od-radikala>.

„Nikolić soli pamet pregovaračima.“ 2007. *Glas Javnosti*, 24.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-24-08-2007/nikolic-soli-pamet-pregovaracima>.

Nikolić, T. 2008. „Nova većina za novu vladu?“ *Glas Javnosti*, 5.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-05-03-2008/nova-vecina-za-novu-vladu>.

„Opasna nezavisnost.“ 2007. *Glas Javnosti*, 29.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-29-08-2007/opasna-nezavisnost>.

„Opasnost od jednostrane nezavisnosti još postoji.“ 2007. *Glas Javnosti*, 8.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-08-10-2007/opasnost-od-jednostrane-nezavisnosti-jos-postoji>.

„Oprezni optimizam.“ 2007. *Glas Javnosti*, 25.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-25-08-2007/oprezni-optimizam>.

„Popović: Evropa mora da izabere.“ 2008. *Glas Javnosti*, 9.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-09-01-2008/popovic-evropa-mora-da-izabere>.

Popović, A. 2008. „Tadić, ipak, može da potpiše Sporazum?“ *Glas Javnosti*, 8.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-08-03-2008/tadic-ipak-moze-da-potpise-sporazum>.

Popović, A. i Jelena Jevremović. 2008. „Ko je stopirao tužbe za Kosovo i Metohiju.“ *Glas Javnosti*, 16.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-16-03-2008/ko-je-stopirao-tuzbe-za-kosovo-i-metohiju>.

„Potpis 7. februara u Briselu.“ 2008. *Glas Javnosti*, 3.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-03-02-2008/potpis-7-februara-u-briselu>.

„Prijatelji ne otimaju.“ 2007. *Večernje Novosti Online*, 28.6. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:199833-Prijatelji-ne-otimaju>.

„Referendum o ulasku u Uniju nije potreban.“ 2008. *Glas Javnosti*, 13.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-13-04-2008/referendum-o-ulasku-u-uniju-nije-potreban>.

Ristić, Brankica. 2007. „Ahtisari je propao i tu više nema razgovora“ *Glas Javnosti*, 2.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-02-08-2007/ahtisari-je-propao-i-tu-vise-nema-razgovora>.

„Samardžić: Misija EU - kršenje sporazuma.“ 2007. *Glas Javnosti*, 29.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-29-12-2008/samardzic-misija-eu-krsenje-sporazuma>.

„Sporazum sa EU pojačava Srbiju.“ 2008. *Glas Javnosti*, 13.1. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-13-01-2008/sporazum-sa-eu-pojacava-srbiju>.

„Sporazum sa EU u funkciji odbrane Kosmeta.“ 2007. *Glas Javnosti*, 30.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-30-12-2007/sporazum-sa-eu-u-funkciji-odbrane-kosmeta>.

„Spremni i na prekid odnosa sa Amerikom?“ 2007. *Glas Javnosti*, 10.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-10-09-2007/spremni-i-na-prekid-odnosa-sa-amerikom>.

„Srbija je dobrodošla u EU.“ 2007. *Glas Javnosti*, 13.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-13-09-2007/srbija-je-dobrodosla-u-eu>.

„Srbija ulazi u EU na Vidovdan 2014. zahvaljujući Gavrilu Principu!“ 2007. *Glas Javnosti*, 6.8. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-06-08-2007/srbija-ulazi-u-eu-na-vidovdan-2014-zahvaljujuci-gavrilu-principu>.

„Srbiji milijarda evra iz budžeta EU do 2011.“ 2007. *Glas Javnosti*, 30.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-30-11-2007/srbiji-milijarda-evra-iz-budzeta-eu-do-2011>.

„Stabilisation and Association Agreement: between the European Communities and their Member States of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part.“ 2008. *Official Journal of the European Union OJ L 278* (18.10.2013): 16–473.

„Tadić: Izručićemo sve optužene!“ 2007. *Glas Javnosti*, 17.10. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-17-10-2007/tadic-izrucicemo-sve-optuzene>.

„Tadić najavio kandidaturu.“ 2007. *Glas Javnosti*, 2.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-02-09-2007/tadic-najavio-kandidaturu>.

„Tadić: Za evropsku Srbiju i Kosmet.“ 2008. *Glas Javnosti*, 5.4. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-05-04-2008/tadic-za-evropsku-srbiju-i-kosmet>.

„Uvreda za dostojanstvo Srbije.“ 2007. *Glas Javnosti*, 12.12. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-12-12-2007/uvreda-za-dostojanstvo-srbije>.

Velinović, Jelena. 2007. „Prvo da vidimo taj predlog.“ *Glas Javnosti*, 7.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-07-09-2007/prvo-da-vidimo-taj-predlog>.

Velinović, Jelena. 2008a. „Evropske integracije gurnute pod tepih.“ *Glas Javnosti*, 25.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-25-02-2008/evropske-integracije-gurnute-pod-tepih>.

Velinović, Jelena. 2008b. „I 'Kipar' da brani granice Srbije.“ *Glas Javnosti*, 7.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-07-03-2008/prvo-kosmet-pa-evropa>.

Velinović, Jelena. 2008c. „Koštica je predugo u hladovini.“ *Glas Javnosti*, 21.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-21-02-2008/kostunica-je-predugo-u-hladovini>.

Velinović, Jelena. 2008č. „Prvo Kosmet, pa Evropa.“ *Glas Javnosti*, 7.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-07-03-2008/prvo-kosmet-pa-evropa>.

„Volfgang Išinger mi obećao nezavisnost.“ 2007. *Glas Javnosti*, 26.9. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-26-09-2007/volfgang-isinger-mi-obecao-nezavisnost>.

„Vraćićemo Kosovo!“ 2008. *Glas Javnosti*, 18.2. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-18-02-2008/vraticemo-kosovo>.

Vučić, Jasna. 2007. „Legitimno, ali opasno.“ *Glas Javnosti*, 8.11. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-08-11-2007/legitimno-ali-opasno>.

„Vuk Jeremić: Udarac Srbiji i regionu.“ 2008. *Glas Javnosti*, 21.3. Pristupljeno 2.9.2015. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-21-03-2008/vuk-jeremic-udarac-srbiji-i-regionu>.

Poglavlje 8. Pozicioniranje stranaka u vreme vlade Mirka Cvetkovića

„Ako ne bude pritisaka, sud presuđuje Kosovu.“ 2009. *Glas Javnosti*, 22.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-22-02-2009/ako-ne-bude-pritisaka-sud-presudjuje-kosovu>.

„Beograd i Priština očekuju zatvaranje nekih pitanja.“ 2011. *Glas Javnosti*, 18.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-18-05-2011/beograd-i-pristina-ocekuju-zatvaranje-nekih-pitanja>.

„Beograd pokazao rešenost i dobru volju.“ 2010. *Glas Javnosti*, 15.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-15-09-2010/beograd-pokazao-resenost-i-dobru-volju>.

Beta. 2010a. „Balkan mora prećicom u EU.“ *Glas Javnosti*, 28.3. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-28-03-2010/balkan-mora-precicom-u-eu>.

Beta. 2010b. „Jeremić: Sada je na potezu Evropska unija.“ *Glas Javnosti*, 3.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-03-06-2010/jeremic-sada-je-na-potezu-evropska-unija>.

Beta. 2010c. „Moguće promene sadržaja rezolucije o Kosovu.“ *Glas Javnosti*, 28.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-28-08-2010/moguće-promene-sadržaja-rezolucije-o-kosovu>.

Beta. 2010č. „SNS: Vlada Srbije usporava put ka EU.“ *Glas Javnosti*, 14.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-14-06-2010/sns-vlada-srbije-usporava-put-ka-eu>.

Beta. 2010ć. „Tadić: Pristajemo na svaki kompromis, sem priznanja.“ *Glas Javnosti*, 1.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-01-09-2010/tadic-pristajemo-na-svaki-kompromis-sem-priznanja>.

Beta. 2010d. „Tadić: Srbija spremna za dijalog.“ *Glas Javnosti*, 26.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-26-09-2010/tadic-srbija-spremna-za-dijalog>.

Beta. 2011a. „Država nije promenila politiku prema Kosovu.“ *Kurir*, 23.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.kurir.rs/drzava-nije-promenila-politiku-prema-kosovu-clanak-89960>.

Beta. 2011c. „Đelić očekuje još pritisaka na Srbiju.“ *Glas Javnosti*, 7.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-07-12-2011/delic-ocekuje-jos-pritisaka-na-srbiju>.

Beta. 2011c. „Đelić: Proleće ključnih reformi.“ *Glas Javnosti*, 6.4. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-06-04-2011/delic-prolece-kljucnih-reformi>.

Beta. 2011č. „Jeremić: Sa Prištinom prvo o severu Kosova.“ *Glas Javnosti*, 8.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-08-11-2011/jeremic-sa-pristinom-prvo-o-severu-kosova>.

Beta. 2011ć. „Kacin: Lažna dilema Kosovo ili EU.“ *Kurir*, 21.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.kurir.rs/kacin-lazna-dilema-kosovo-ili-eu-clanak-106364>.

Beta. 2011d. „Naprednjaci: Pobićemo na izborima.“ *Glas Javnosti*, 30.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-30-10-2011/naprednjaci-pobedicemo-na-izborima>.

Beta. 2011dž. „Naprednjaci: Politika srpske vlade jalova.“ *Glas Javnosti*, 31.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-31-12-2011/naprednjaci-politika-srpske-vlade-jalova>.

Beta. 2011d. „Srbija nikad neće priznati nezavisnost Kosova.“ *Glas Javnosti*, 15.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-15-06-2011/srbija-nikad-neze-priznati-nezavisnost-kosova>.

Beta. 2011e. „Stefanović: Nismo priznali Kosovo.“ *Glas Javnosti*, 5.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-05-12-2011/stefanovic-nismo-priznali-kosovo>.

Beta. 2011f. „Stefanović: Sredinom aprila nova runda pregovora.“ *Glas Javnosti*, 2.4. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-02-04-2011/stefanovic-sredinom-aprila-nova-runda-pregovora>.

Beta. 2011g. „Tadić: Ako stanemo, udavićemo se u blatu.“ *Glas Javnosti*, 26.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-26-11-2011/tadic-ako-stanemo-udavicemo-se-u-blatu>.

Beta. 2011h. „Vučić: Skandalozno pitanje Stefanovića o barikadama.“ *Glas Javnosti*, 27.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-27-10-2011/vucic-skandalozno-pitanje-stefanovica-o-barikadama>.

Beta. 2011i. „Vučić: Tadić pokušava da zaplaši građane.“ *Glas Javnosti*, 4.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-04-12-2011/vucic-tadic-pokusava-da-zaplasi-gradjane>.

Beta. 2012. „Tadić: I Evropa i Kosovo!“ *Glas Javnosti*, 24.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-24-02-2012/tadic-i-evropa-i-kosovo>.

„Bramercov izveštaj biće pozitivan.“ 2010. *Glas Javnosti*, 8.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-08-06-2010/bramercov-izvestaj-bice-pozitivan>.

Doderović, M. 2009. „Dinkić bira ekonomske atašee.“ *Glas Javnosti*, 19.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-01-2009/dinkic-bira-ekonomske-atasee>.

„DS potpisala zapisnik pa zatražila novo glasanje.“ 2009. *Glas Javnosti*, 9.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-09-06-2009/ds-potpisala-zapisnik-pa-zatrazila-novo-glasanje>.

„Delić: Deo brzih integracija.“ 2010. *Glas Javnosti*, 1.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-01-02-2010/delic-deo-brzih-integracija>.

„Delić: S Prištinom i o carinskom pečatu.“ 2011. *Glas Javnosti*, 25.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-25-02-2011/delic-s-pristinom-i-o-carinskom-pecatu>.

„Đelić: Srbija dogodne aplicira za kandidata.“ 2008. *Glas Javnosti*, 19.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-12-2008/delic-srbija-dogodne-aplicira-za-kandidata>.

„Đurić: Glasanje u UN presudno za Srbiju.“ 2010. *Glas Javnosti*, 9.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-09-08-2010/duric-glasanje-u-un-presudno-za-srbiju>.

„EU i SAD dele tapiju na Kosovo.“ 2008. *Glas Javnosti*, 16.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-16-10-2008/eu-i-sad-dele-tapiju-na-kosovo>.

„EU i Kosmet prioriteti Srbije.“ 2011. *Glas Javnosti*, 6.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-06-01-2011/eu-i-kosmet-prioriteti-srbije>.

„Euleks ima da bude statusno neutralan.“ 2008. *Glas Javnosti*, 22.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-22-10-2008/euleks-ima-da-bude-statusno-neutralan>.

Evropska komisija. 2010. „Serbia 2010 Progress Report.“ SEC(2010) 1330. Brussels.

Evropski parlament. 2009. „European Parliament resolution of 5 February 2009 on Kosovo and the role of the EU.“ P6_TA(2009)0052. Strasbourg.

FoNet. 2010a. „Cvetković: Odgovorićemo na upitnik u januaru.“ *Glas Javnosti*, 25.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-25-11-2010/cvetkovic-odgovoricemo-na-upitnik-u-januaru>.

FoNet. 2010b. „Jeremić: Nećemo ratovati, ali ni popustiti.“ *Glas Javnosti*, 18.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-18-02-2010/jeremic-necemo-ratovati-ali-ni-popustiti>.

FoNet. 2010c. „Jeremić: Podrška nezavisnosti jenjava.“ *Glas Javnosti*, 14.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-14-02-2010/jeremic-podrska-nezavisnosti-jenjava>.

FoNet. 2010č. „Kosovo je naš Jerusalim.“ *Glas Javnosti*, 31.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-31-05-2010/kosovo-je-nas-jerusalim>.

FoNet. 2010ć. „Srbija traži isti tretman koji važi za sve zemlje sveta.“ *Glas Javnosti*, 2.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-02-09-2010/srbija-trazi-isti-tretman-koji-vazi-za-sve-zemlje-sveta>.

FoNet. 2010d. „Tadić: Članstvo u EU cilj Srbije.“ *Glas Javnosti*, 19.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-02-2010/tadic-clanstvo-u-eu-cilj-srbije>.

FoNet. 2010dž. „Vuk Jeremić: Evropski konsenzus za Kosovo.“ *Glas Javnosti*, 22.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-22-06-2010/vuk-jeremic-evropski-konsenzus-za-kosovo>.

Fonet. 2011a. „Kosovo je srpski Jerusalim.“ *Glas Javnosti*, 18.3. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-18-03-2011/kosovo-je-srpski-jerusalim>.

Fonet. 2011b. „Pečat nema nijedan element državnosti Kosova.“ *Glas Javnosti*, 4.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-04-09-2011/pecat-nema-nijedan-element-drzavnosti-kosova>.

General Assembly. 2010. „Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law.“ 64/298. 9. septembar.

Gujaničić, S. 2008. „Rok se primakao, amandmani pritisli.“ *Glas Javnosti*, 25.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-25-12-2008/rok-se-primakao-amandmani-pritisli>.

Gujaničić, S. 2009a. „Mladi u diplomatiju.“ *Glas Javnosti*, 13.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-13-01-2009/mladji-u-diplomatiju>.

Gujaničić, S. 2009b. „Prva granata je već bačena.“ *Glas Javnosti*, 24.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-24-01-2009/prva-granata-je-vec-bacena>.

Gujaničić, S. 2009c. „U Beograd kad odobri Priština.“ *Glas Javnosti*, 3.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-03-02-2009/u-beograd-kad-odobri-pristina>.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. 2009. „The Protocol: EULEX, MUP, and Kosovo.“ Report No. 9. Beograd.

„I slanje misije Evropske unije protivno pravu.“ 2008. *Glas Javnosti*, 8.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-08-06-2008/i-slanje-misije-evropske-unije-protivno-pravu>.

„Jeremić: Centralizacija BiH i secesija Kosova neodrživi.“ 2010. *Glas Javnosti*, 26.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-26-02-2010/jeremic-centralizacija-bih-i-secesija-kosova-neodrzivi>.

„Jeremić: Dijalog i kompromis jedini put za Kosovo.“ 2011. *Glas Javnosti*, 27.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-27-05-2011/jeremic-dijalog-i-kompromis-jedini-put-za-kosovo>.

„Jeremić: Imidž Srbije u svetu popravljen.“ 2010. *Glas Javnosti*, 18.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-18-01-2010/jeremic-imidz-srbije-u-svetu-popravljen>.

„Jeremić: Ne samo jednoglasnom proglašenju otcepljenja.“ 2010. *Glas Javnosti*, 9.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-09-08-2010/jeremic-ne-samo-jednoglasnom-proglasenju-otcepljenja>.

„Jeremić: Novi uslovi oko Prištine greška.“ 2011. *Kurir*, 13.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.kurir.rs/jeremic-novi-uslovi-oko-pristine-greska-clanak-93692>.

„Jeremić pozvao na jedinstvo oko evrointegracija.“ 2011. *Glas Javnosti*, 25.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-25-01-2011/jeremic-pozvao-na-jedinstvo-oko-evrointegracija>.

„Jeremić: Rezolucija Srbije jasno protiv secesije.“ 2010. *Glas Javnosti*, 31.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-31-07-2010/jeremic-rezolucija-srbije-jasno-protiv-secesije>.

„Jeremić: Tri cilja Srbije.“ 2010. *Glas Javnosti*, 4.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-04-01-2010/jeremic-tri-cilja-srbije>.

„Jeremić: Zbog krize EU se sporije širi.“ 2011. *Glas Javnosti*, 12.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-12-06-2011/jeremic-zbog-krize-eu-se-sporije-siri>.

Jevremović, Jelena. 2008a. „Manter: Jeremić nam obećao Euleks.“ *Glas Javnosti*, 5.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-05-10-2008/manter-jeremic-nam-obecao-euleks>.

Jevremović, Jelena. 2008b. „Vučić piše statut stranke.“ *Glas Javnosti*, 20.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-20-09-2008/vucic-pise-statut-stranke>.

Jevremović, Jelena i T. Nikolić. 2008. „Vlada sa „Đelićem“ u fioci?“ *Glas Javnosti*, 27.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-27-05-2008/vlada-sa-delicem-u-fioci>.

Jovanović, J. 2009. „Tadić je izgubio živce.“ *Glas Javnosti*, 10.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-10-10-2009/tadic-je-izgubio-zivce>.

„Kad je gusto - tu je Nikolić.“ 2008. *Glas Javnosti*, 20.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-20-10-2008/kad-je-gusto-tu-je-nikolic>.

„Ključan je odnos između Srbije i EU.“ 2008. *Glas Javnosti*, 29.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-29-12-2008/kljucan-je-odnos-izmedju-srbije-i-eu>.

„Koalicija za podupiranje.“ 2009. *Glas Javnosti*, 12.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-12-01-2009/koalicija-za-podupiranje-0>.

„Korak za kandidaturu.“ 2008. *Glas Javnosti*, 17.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-17-10-2008/korak-za-kandidaturu>.

„Liberalizacija nadohvat ruke.“ 2009. *Glas Javnosti*, 12.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-12-06-2009/liberalizacija-nadohvat-ruke>.

Milenković, Ljiljana. 2008a. „Amandman SRS miri vladu i opoziciju.“ *Glas Javnosti*, 5.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-05-09-2008/amandman-srs-miri-vladu-i-opoziciju>.

Milenković, Ljiljana. 2008b. „A sad malo i o belom Šengenu.“ *Glas Javnosti*, 4.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-04-10-2008/sad-malo-i-o-belom-sengenu>.

Milenković, Ljiljana. 2008c. „Nisu glasali ni Vojini ni Tomini radikali.“ *Glas Javnosti*, 10.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-10-09-2008/nisu-glasali-ni-vojini-ni-tomini-radikali>.

Milenković, Ljiljana. 2008č. „Skupština je crna tačka Srbije.“ *Glas Javnosti*, 23.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-23-10-2008/skupstina-je-crna-tacka-srbije>.

Milošević, Diana. 2008. „Drugi put protiv plana Ahtisarija.“ *Glas Javnosti*, 14.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-14-06-2008/drugi-put-protiv-plana-ahtisarija>.

Milošević. 2008a. „Pred Kušnerom ne smemo da kleknemo.“ *Glas Javnosti*, 24.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-24-07-2008/pred-kusnerom-ne-smemo-da-kleknemo>.

Milošević. 2008b. „Srpske sredine sa srpskom vlašću.“ *Glas Javnosti*, 4.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-04-12-2008/srpske-sredine-sa-srpskom-vlascu>.

Milošević. 2008c. „Vukov vreli led.“ *Glas Javnosti*, 5.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-05-12-2008/vukov-vreli-led>.

„Misija i integracije u EU – odvojeni.“ 2008. *Glas Javnosti*, 21.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-21-10-2008/misija-i-integracije-u-eu-odvojeni>.

Mojić, D. 2008. „Sedenje na dve stolice.“ *Glas Javnosti*, 12.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-12-07-2008/sedenje-na-dve-stolice>.

„Najvažnija veza sa Rusijom!“ 2008. *Glas Javnosti*, 15.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-15-12-2008/najvaznija-veza-sa-rusijom>.

„Napredni’ neverni Toma.“ 2008. *Glas Javnosti*, 25.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-25-09-2008/napredni-neverni-toma>.

„Nastavak dijaloga s Prištinom krajem marta.“ 2011. *Glas Javnosti*, 15.3. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-15-03-2011/nastavak-dijaloga-s-pristinom-krajem-marta>.

„Nećemo da trpimo ucene SRS.“ 2009. *Glas Javnosti*, 24.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-24-01-2009/necemo-da-trpimo-ucene-srs>.

„Neka 2012. bude istorijska.“ 2011. *Glas Javnosti*, 13.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-13-06-2011/neka-2012-bude-istorijska>.

„Nema prelaska srpske crvene linije.“ 2008. *Glas Javnosti*, 19.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-06-2008/nema-prelaska-srpske-crvene-linije>.

„Nema ujedinjene Evrope bez zapadnog Balkana.“ 2009. *Glas Javnosti*, 8.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-08-11-2009/nema-ujedinjene-evrope-bez-zapadnog-balkana>.

„Nema veze sa statusom, a deluje po Ahtisariju!“ 2008. *Glas Javnosti*, 18.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-08-11-2008/nema-veze-sa-statusom-deluje-po-ahtisariju>.

„Ne’ Uniji ako traži priznanje Kosmeta!“ 2008. *Glas Javnosti*, 20.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-20-07-2008/ne-uniji-ako-trazi-priznanje-kosmeta>.

„Nikad sa DS.“ 2008. *Glas Javnosti*, 28.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-28-09-2008/nikad-sa-ds>.

„Nikolić: EU nije postavila ultimatum Srbiji.“ 2011. *Glas Javnosti*, 17.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-17-06-2011/nikolic-eu-nije-postavila-ultimatum-srbiji>.

„Nikolić: Interesna zona Moskve.“ 2007. *Glas Javnosti*, 30.3. Pristupljeno 2.9.2016. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/03/30/srpski/P07032901.shtml>.

„Nikolić: Nisam džoker DS.“ 2008. *Glas Javnosti*, 16.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-16-12-2008/nikolic-nisam-dzoker-ds>.

„Nikolić poziva Tadića da sazove sastanak o Kosmetu.“ 2010. *Glas Javnosti*, 22.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-22-07-2010/nikolic-poziva-tadica-da-sazove-sastanak-o-kosmetu>.

„Novi iskorak na putu ka EU.“ 2010. *Glas Javnosti*, 2.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-02-02-2010/novi-iskorak-na-putu-ka-eu>.

Perišić, D. 2009. „Potvrđena Đinđićeva vizija.“ *Glas Javnosti*, 23.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-23-12-2009/potvrdjena-dindjiceva-vizija>.

„Prioritet šengen zona“ 2009. *Glas Javnosti*, 13.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-13-09-2009/prioritet-sengen-zona>.

„Priština ugrožava mir.“ 2010. *Glas Javnosti*, 23.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-23-01-2010/pristina-ugrozava-mir>.

„Pomažu Prištini da definiše Euleks.“ 2009. *Glas Javnosti*, 27.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-27-01-2009/pomazu-pristini-da-definise-euleks>.

Popović, A i Jelena Velinović. 2008. „Toma odabrao svoj put.“ *Glas Javnosti*, 9.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-09-09-2008/toma-odabrao-svoj-put>.

Raković, Gordana. 2009. „Ferhagen preneo poruku Srbima.“ *Glas Javnosti*, 17.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-17-12-2009/ferhagen-preneo-poruku-srbima>.

Raković, Gordana i J. Jovanović. 2009. „Kandidatura pa šta bude.“ *Glas Javnosti*, 19.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-12-2009/kandidatura-pa-sta-bude>.

„SNS neće saradivati sa DSS.“ 2010. *Glas Javnosti*, 24.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-24-09-2010/sns-nece-saradivati-sa-dss>.

„SNS: Preuzeti odgovornost.“ 2010. *Glas Javnosti*, 26.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-26-07-2010/sns-preuzeti-odgovornost>.

„SNS: Vlada ugrozila i odbranu Kosova i evropske integracije.“ 2010. *Glas Javnosti*, 2.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-02-08-2010/sns-vlada-ugrozila-i-odbranu-kosova-i-evropske-integracije>.

„SNS: Vlasti znale gde je Mladić.“ 2011. *Glas Javnosti*, 28.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-28-05-2011/sns-vlasti-znale-gde-je-mladic>.

„Srbija 2020: Koncept razvoja Republike Srbije do 2020. godine.“ 2010.

„Srbija neće preći svoje crvene linije radi EU.“ 2011. *Glas Javnosti*, 7.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-07-06-2011/srbija-nece-prec-svoje-crvene-linije-radi-eu>.

„Srbija više ne sme propustiti nijednu priliku.“ 2011. *Glas Javnosti*, 4.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-04-01-2011/srbija-vise-ne-sme-propustiti-nijednu-priliku>.

„Srpska rezolucija stigla u UN.“ 2010. *RTS*, 28.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/743742/Srpska+rezolucija+stigla+u+UN#ls>.

„SSP pravno nevažeći i nepostojeći.“ 2008. *Glas Javnosti*, 5.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-05-06-2008/ssp-pravno-nevazeci-i-nepostojeci>.

Stajić, Saša. 2009. „Tadić neće priznati poraz.“ *Glas Javnosti*, 27.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-27-11-2009/tadic-nece-priznati-poraz>.

„Stefanović: Bez potpisivanja sporazuma sa Prištinom.“ 2011. *Glas Javnosti*, 26.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-26-05-2011/stefanovic-bez-potpisivanja-sporazuma-sa-pristinom>.

„Stefanović: Poseta Kosovu nije bila marketinški trik.“ 2011. *Glas Javnosti*, 16.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-16-05-2011/stefanovic-poseta-kosovu-nije-bila-marketinski-trik>.

„Šengen u praznom dzepu.“ 2009. *Glas Javnosti*, 13.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-13-11-2009/sengen-u-praznom-dzepu>.

„Tadić i Josipović krstarili kraj Opatije.“ 2010. *Glas Javnosti*, 25.3. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-25-03-2010/tadic-i-josipovic-krstarili-kraj-opatije>.

Tadić: Ne dovoditi u vezu EU i Kosovo. 2011. *Glas Javnosti*, 27.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-27-10-2011/tadic-ne-dovoditi-u-vezu-eu-i-kosovo>.

„Tadić: Ne želimo da nam gledaju kroz prste.“ 2010. *Glas Javnosti*, 27.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-27-01-2010/tadic-ne-zelimo-da-nam-gledaju-kroz-prste>.

„Tadić: Odluka teška za Srbiju.“ 2010. *Glas Javnosti*, 23.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-23-07-2010-g/tadic-odluka-teska-za-srbiju>.

„Tadić: Razgovori dve strane, a ne dve države.“ 2010. *Glas Javnosti*, 3.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-03-10-2010/tadic-razgovori-dve-strane-ne-dve-drzave>.

„Tadić: Srbija ne prihvata priznavanje Kosova kao uslov za EU.“ 2010. *Glas Javnosti*, 21.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-21-05-2010/tadic-srbija-ne-prihvata-priznavanje-kosova-kao-uslov-za-eu>.

Tanjug. 2009. „Sprečićemo nova priznanja nezavisnosti Kosova.“ *Glas Javnosti*, 30.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-30-08-2009/sprecicemo-nova-priznanja-nezavisnosti-kosova>.

Tanjug. 2010a. „Đelić: Važno da budemo 'uvažena članica EU'.“ *Glas Javnosti*, 17.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-17-02-2010/delic-vazno-da-budemo-uvazena-clanica-eu>.

Tanjug. 2010b. „Fijasko državne politike.“ *Glas Javnosti*, 10.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-10-09-2010/fijasko-drzavne-politike>.

Tanjug. 2010c. „I Evropska unija i Kosovo.“ *Glas Javnosti*, 7.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-07-05-2010/i-evropska-unija-i-kosovo>.

Tanjug. 2010č. „Jeremić i Hejg o ukidanju britanskih viza.“ *Glas Javnosti*, 20.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-20-11-2010/jeremic-i-hejg-o-ukidanju-britanskih-viza>.

Tanjug. 2010ć. „Jeremić ne da Kosovo, Jovanović izbegao odgovor.“ *Glas Javnosti*, 9.3. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-09-03-2010/jeremic-ne-da-kosovo-jovanovic-izbegao-odgovor>.

Tanjug. 2010d. „Jeremić: Postoje oni koji ne žele da vide Srbiju u EU.“ *Blic*, 4.2. Pristupljeno 2.9.2016. <https://www.blic.rs/vesti/politika/jeremic-postoje-oni-koji-ne-zele-da-vide-srbiju-u-eu/fx3my9t>.

Tanjug. 2010dž. „Jeremić: Važno da pokažemo jedinstvo pred svetom.“ *Glas Javnosti*, 26.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-26-07-2010/jeremic-vazno-da-pokazemo-jedinstvo-pred-svetom>.

Tanjug. 2010đ. „Nikolić: Naprednjaci žele da Srbije bude članica EU.“ *Glas Javnosti*, 3.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-03-11-2010/nikolic-naprednjaci-zele-da-srbije-bude-clanica-eu>.

Tanjug. 2010e. „Nikolić: Stranački programi slični, razlika u primeni.“ *Glas Javnosti*, 19.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-11-2010/nikolic-stranacki-programi-slicni-razlika-u-primeni>.

Tanjug. 2010f. „Šansa za Kosovo u Briselu, a ne u Njujorku.“ *Glas Javnosti*, 27.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-27-08-2010/sansa-za-kosovo-u-briselu-ne-u-njujorku>.

Tanjug. 2010g. „Tadić: Ja sam prosrpski predsednik.“ *Glas Javnosti*, 24.11. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-24-11-2010/tadic-ja-sam-prosrpski-predsednik>.

Tanjug. 2011a. „Đelić: Evropa uočava napore Srbije.“ *Glas Javnosti*, 21.5. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-21-05-2011/delic-evropa-uocava-napore-srbije>.

Tanjug. 2011b. „Đelić: Kosovo ne priznajemo, potrebno drugo rešenje.“ *Kurir*, 20.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.kurir.rs/delic-kosovo-ne-priznajemo-potrebno-drugo-reshenje-clanak-106254>.

Tanjug. 2011c. „EU ne traži priznanje Kosova.“ *Glas Javnosti*, 18.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-18-06-2011/eu-ne-trazi-priznanje-kosova>.

Tanjug. 2011ć. „Jeremić: Nema odustajanja ni od Kosova ni od EU.“ *Glas Javnosti*, 25.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-25-12-2011/jeremic-nema-odustajanja-ni-od-kosova-ni-od-eu>.

Tanjug. 2011ć. „Nikolić: Dogodine SNS na vlasti.“ *Glas Javnosti*, 28.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-28-12-2011/nikolic-dogodine-sns-na-vlasti>.

Tanjug. 2011d. „Ove nedelje detalji o pregovorima Beograda i Prištine.“ *Glas Javnosti*, 1.3. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-01-03-2011/ove-nedelje-detalji-o-pregovorima-beograda-i-pristine>.

Tanjug. 2011dž. „Status kandidata zavisi od izveštaja Bramerca.“ *Glas Javnosti*, 5.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-05-02-2011/status-kandidata-zavisi-od-izvestaja-bramerca>.

Tanjug. 2011đ. „Stefanović: Situacija u pat poziciji, dijalog rešenje.“ *Glas Javnosti*, 23.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-23-09-2011/stefanovic-situacija-u-pat-poziciji-dijalog-resenje>.

Tanjug. 2011e. „Tadić: Bez EU potonućemo u mrak nacionalizma.“ *Glas Javnosti*, 9.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-09-12-2011/tadic-bez-eu-potonucemo-u-mrak-nacionalizma>.

Tanjug. 2011f. „Tadić: Ispunili smo sve uslove.“ *Glas Javnosti*, 7.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-07-12-2011/tadic-ispunili-smo-sve-uslove>.

Tanjug. 2011g. „U petoj rundi o matičnim knjigama i katastrima.“ *Glas Javnosti*, 3.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-03-07-2011/u-petoj-rundi-o-maticnim-knjigama-i-katastrima>.

„Tomina moderna desnica.“ 2008. *Glas Javnosti*, 21.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-21-09-2008/tomina-moderna-desnica>.

„Ubeđivaćemo Ameriku.“ 2008. *Glas Javnosti*, 4.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-04-09-2008/ubedjivacemo-ameriku>.

„U Evropskoj uniji svesni snage SNS.“ 2009. *Glas Javnosti*, 4.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-04-07-2009/u-evropskoj-uniji-svesni-snage-sns>.

„Uspešna godina za Srbiju.“ 2010. *Glas Javnosti*, 9.2. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-09-02-2010/uspesna-godina-za-srbiju>.

Velinović, Jelena. 2008. „Šešelji kući, Toma iz kuće?“ *Glas Javnosti*, 14.7. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-14-07-2008/seselj-kuci-toma-iz-kuce>.

„Vladajuća većina je stabilna.“ 2009. *Glas Javnosti*, 12.1. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-12-01-2009/vladajuca-vecina-je-stabilna>.

„Vučić: Saradnja SNS i DSS moguća.“ 2010. *Glas Javnosti*, 2.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-02-08-2010/vucic-saradnja-sns-i-dss-moguca>.

„Vučić: Srbiji potreban napredak i približavanje EU.“ 2011. *Glas Javnosti*, 19.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-09-2011/vucic-srbiji-potreban-napredak-i-priblizavanje-eu>.

„Zahtev za prijem u EU 22. decembra.“ 2009. *Glas Javnosti*, 20.12. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-20-12-2009/zahtev-za-prijem-u-eu-22-decembra>.

„Zajednička rezolucija ne priznaje nezavisno o Kosovo.“ 2010. *Glas Javnosti*, 9.9. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-09-09-2010/zajednicka-rezolucija-ne-priznaje-nezavisno-o-kosovo>.

„Zajedno sa Briselom napisati rezoluciju o Kosovu.“ 2010. *Glas Javnosti*, 30.8. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-30-08-2010/zajedno-sa-briselom-napisati-rezoluciju-o-kosovu>.

„Za nekoliko nedelja proevropska vlada.“ 2008. *Glas Javnosti*, 1.6. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-01-06-2008/za-nekoliko-nedelja-proevropska-vlada>.

„Žbogar: Trenutak za kandidaturu Srbije Evropskoj komisiji.“ 2010. *Glas Javnosti*, 21.10. Pristupljeno 2.9.2016. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-21-10-2010/zbogar-trenutak-za-kandidaturu-srbije-evropskoj-komisiji>.

Poglavlje 9. Briselski sporazum i pozicioniranje stranaka

Anočić, Ivana. 2011. „Iza kulisa: Vlast može da spoji Nikolića i Koštunicu.“ *Politika*, 23.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Vlast-moze-da-spoji-Nikolica-i-Kostunicu.lt.html>.

Bohnet, Henri. 2012. „Can Serbia Let Go of Kosovo? The Key Question for Balkan Stability.“ *KAS International Reports* 6: 24–37.

„Brisel: Parafiran sporazum.“ 2013. *Novosti*, 19.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:430190-Brisel-Parafiran-sporazum>.

„Dačić: Očekujemo da EU ispuní obećanja.“ 2013. *RTS*, 16.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1343976/Da%C4%8Di%C4%87%3A+O%C4%8Dekujemo+da+EU+ispuni+obe%C4%87anja.html>.

„Commissioner Olli Rehn to visit Belgrade and Podgorica.“ 2005. *Press releases database*, 15.4. Pristupljeno 2.9.2014. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-05-432_en.htm.

Commission of the European Communities. 2005a. *Communication from the Commission on the preparedness of Serbia and Montenegro to negotiate a Stabilisation and Association Agreement with the European Union*, COM(2005) 476 final. Brussels.

Commission of the European Communities. 2005b. *Proposal for a Council Decision: On the Principles, Priorities and Conditions contained in the European Partnership with Serbia and Montenegro including Kosovo as defined by the United Nations Security Council Resolution 1244 of 10 June 1999 (Presented by the Commission)*, COM(2005) 558 final. Brussels.

Commission of the European Communities. 2006a. *Recommendation from the Commission to the Council to amend the Negotiating Directives for a Stabilisation and Association Agreement with Serbia and Montenegro in order to continue negotiations with the Republic of Serbia*, SEC(2006) 885 final. Brussels.

Commission of the European Communities. 2006b. *Commission staff working document: Serbia 2006 Progress Report*, SEC(2006) 1389. Brussels.

Commission of the European Communities. 2006c. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Enlargement Strategy and Main Challenges 2006 – 2007 Including Annexed special report on the EU's capacity to integrate new members*, COM(2006) 649 final. Brussels.

Commission of the European Communities. 2009. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Enlargement Strategy and Main Challenges 2009-2010*, COM(2009) 533, Brussels.

Commission staff working paper. 2005. *Annex to the Communication from the Commission on the preparedness of Serbia and Montenegro to negotiate a Stabilisation and Association Agreement with the European Union {COM(2005)476 final}*, SEC/2005/0478. Pristupljeno 2.9.2014. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1412027562053&uri=CELEX:52005SC0478>.

Council of the European Union. 2006. „Council Decision of 30 January 2006: on the principles, priorities and conditions contained in the European Partnership with Serbia and Montenegro including Kosovo as defined by the United Nations Security Council Resolution 1244 of 10 June 1999 and repealing Decision 2004/520/EC,“ 2006/56/EC. *Official Journal of the European Union* OJ L 35(7.2.2006.): 32–56.

Council of the European Union. 2008. *Brussels European Council 14 December 2007: Presidency conclusions*, 16166/1/07 REV 1. Brussels.

Čekerevac, M. 2013. „Dačić: U sporazumu nema ni reči o nezavisnosti Kosova.“ *Politika*, 26.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.politika.rs/rubrike/dogadjajidana/256072.lt.html>.

„Dačić: prilika da razumno branimo interese.“ 2013. *RTS*, 26.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/1313206/%D0%94%D0%B0%D1%87%D0%B8%D1%9B%3A+%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0+%D0%B4%D0%B0+%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%BC+%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%BE+%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5.html>.

„Dačić: Nismo priznali nezavisnot, sprečili smo egzodus.“ 2013. *Blic*, 26.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/379790/Dacic-Nismo-priznali-nezavisnot-sprecili-smo-egzodus>.

„Dačić: Očekujemo da EU ispuni obećanja.“ 2013. *RTS*, 16.6. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1343976/Da%C4%8Di%C4%87%3A+O%C4%8Dekujemo+da+EU+ispuni+obe%C4%87anja.html>.

Demokratska stranka Srbije. 2012. *Integralni tekst sporazuma predsednika DSS Vojislava Koštunice i predsednika SNS Tomislava Nikolića o podršci u drugom krugu predsedničkih izbora*. Pristupljeno 27.2.2014. <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>.

„Đurić: Od Srbije se ne može tražiti da prizna Kosovo kada to ne čine ni sve članice EU.“ 2013. *Blic*, 23.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/379145/Djuric-Od-Srbije-se-ne-moze-traziti-da-prizna-Kosovo-kada-to-ne-cine-ni-sve-clanice-EU>.

„Đurić: Trajno sprečen ulazak Kosova u UN.“ 2013. *Blic*, 21.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/378867/Djuric-Trajno-sprečen-ulazak-Kosova-u-UN>.

„EU i Kosovo - kao dva sina.“ 2011. *RTV*, 4.8. Pristupljeno 2.9.2014. http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/eu-i-kosovo-kao-dva-sina_266744.html.

„EU offers Serbia deal on Kosovo.“ 2007. *BBC*, 14.12. Pristupljeno 2.9.2014. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7143817.stm>.

European Commission. 2005. *Serbia and Montenegro: 2005 Progress Report*, SEC(2005) 1428. Brussels.

European Commission. 2011. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Commission Opinion on Serbia's application for membership of the European Union*, COM(2011) 668 final, Brussels.

European Commission. 2012. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*, COM(2012) 600 final. Brussels.

European Commission. 2012. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on a Feasibility Study for a Stabilisation and Association Agreement between the European Union and Kosovo*, COM(2012) 602 final. Brussels.

European Commission. 2013. *EU Starts the Stabilisation and Association Agreement Negotiations with Kosovo*, MEMO/13/938. Brussels.

European Council in Copenhagen. 1993. *Conclusions of the Presidency*, SN 180/1/93 REV 1. Copenhagen.

European Parliament. 2005. „European Parliament resolution on the state of regional integration in the western Balkans: Regional integration in the western Balkans,“ P6_TA(2005)0131. *Official Journal of the European Union* OJ C 33E(9.2.2006.): 565–73.

European Parliament. 2010. *Kosovo: European Parliament resolution of 8 July 2010 on the European integration process of Kosovo*, P7_TA(2010)0281. Strazbur.

„EU Suspends Talks on Closer Ties With Serbia.“ 2006. *Deutsche Welle*, 3.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.dw.de/eu-suspends-talks-on-closer-ties-with-serbia/a-1991697>.

„Germany's Angela Merkel ties Serbian EU hopes to Kosovo.“ 2011. *BBC*, 23.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.bbc.com/news/world-europe-14631297>.

Gojgić, Ljubica. 2009. „Spoljna politika Nemačke ostaje ista.“ *B92*, 2.10. Pristupljeno 2.9.2014. http://www.b92.net/info/intervju/index.php?nav_id=384510.

„Izveštaj o dijalogu Beograd Priština.“ 2013. *Vreme*, 25.4. Pristupljeno 18.9.2014. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1112364>.

„Koštunica i Nikolić: Tačka na sukobe.“ 2011. *Novosti*, 5.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:325702-Kostunica-i-Nikolic-Tacka-na-sukobe>

„Koštuničino pismo Nikoliću: Da podrži neutralnost.“ 2012. *Kurir*, 9.5. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.kurir.rs/kostunicino-pismo-nikolicu-da-podrzi-neutralnost-clanak-218170>.

Marić, Milomir. 2014a. „Ćirilica“, *TV Happy*, 29.9.

Marić, Milomir. 2014b. „Ćirilica“, *TV Happy*, 17.2.

Mastilović Jasnić, Ivana 2011. „Situacija je loša, pred Srbijom su teške odluke.“ *Blic*, 24.8. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/273026/Situacija-je-losa-pred-Srbijom-su-teske-odluke>.

„Merkel confirms Serbia’s EU prospects.“ 2007. *B92*, 2.6. Pristupljeno 2.9.2014. http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2007&mm=06&dd=02&nav_id=41541.

„Nikolić: Ideal - dva politička bloka koji se smenjuju na vlasti.“ 2008. *RTV*, 22.11. Pristupljeno 2.9.2014. http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/nikolic-ideal-dva-politicka-bloka-koji-se-smenjuju-na-vlasti_94716.html.

Otvoreni parlament. 2013. Druga posebna sednica Narodne skupštine. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.otvoreniparlament.rs/2013/04/26/470918/page/2/>

Petrović, Ivica. 2012. „Tadićev plan za Kosovo u četiri tačke.“ *Deutsche Welle*, 24.1. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.dw.de/tadi%C4%87ev-plan-za-kosovo-u-%C4%8Detiri-ta%C4%8Dke/a-15686478>.

„Reakcije na potpisivanje sporazuma Beograda i Prištine.“ 2013. *Novosti*, 19. 4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:430258-Reakcije-na-potpisivanje-sporazuma-Beograda-i-Pristine>

Rehn, Olli. 2005. „Progress in the Western Balkans.“ Pristupljeno 2.9.2014. http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-05-220_en.htm.

Ristic, Marija. 2012. „North Kosovo Serbs Dismiss Tadic Plan.“ *Eurasia Review*, 26.1. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.eurasiareview.com/26012012-north-kosovo-serbs-dismiss-tadic-plan/>.

„Ružić (SPS): Sporazum je istorijski iskorak.“ 2013. *Blic*, 26.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/379845/Ruzic-SPS-Sporazum-je-istorijski-iskorak>.

„Serbia and Kosovo reach landmark deal.“ 2013. *European Union External Action*, 19.4. Pristupljeno 2.9.2014. http://eeas.europa.eu/top_stories/2013/190413__eu-facilitated_dialogue_en.htm.

Shevardnadze, Sophie. 2010. „Dialogue can bring solution – Serbian president.“ *RT*, 22.11. Pristupljeno 2.9.2014. <http://rt.com/shows/interview/president-serbia-kosovo-independence/>.

Socijalistička partija Srbije. 2010. *Program Socijalističke partije Srbije*. Beograd.

„Sonja Liht: Pritisak na Srbiju neće biti pojačan.“ 2011. *Blic*, 24.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/267842/Sonja-Liht-Pritisak-na-Srbiju-nece-biti-pojacan>.

Srpska napredna stranka. 2008. *O nama*. Pristupljeno 25.2.2014. <http://www.sns.org.rs/o-nama>.

Srpska napredna stranka. 2011. *Bela knjiga „programom do promena“*.

Srpska napredna stranka. 2012. „Tekst Sporazuma o zajedničkim političkim ciljevima.“ *Studio B*, 10.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.studiob.rs/info/vest.php?id=78492>.

„Stabilisation and Association Agreement: between the European Communities and their Member States of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part.“ 2008. *Official Journal of the European Union* OJ L 278 (18.10.2013): 16–473.

Stanojević, Zoran. 2013a. „Intervju RTS-a: Aleksandar Vučić.“ *RTS*, 21.4.

Stanojević, Zoran. 2013b. „Intervju RTS-a: Ivica Dačić.“ *RTS*, 22.4.

Stojanovic, Dusan. 2006. „EU Suspends Talks With Serbia Over Mladic.“ *The Washington Post*, 3.5. Pristupljeno 2.9.2014. http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/05/03/AR2006050300697_pf.html.

„U Briselu nema pobednika.“ 2013. *Novosti*, 20.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:430429-U-Briselu-nema-pobednika>.

Vasiljević, P. 2012. „Sanda Rašković Ivić: Blizu smena vlasti.“ *Novosti*, 17.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.316.html:375869-Sanda-Raskovic-Ivic-Blizu-smena-vlasti>.

„Vestervele i Hejg: Poštovati teritorijalni integritet Kosova.“ 2011. *Politika*, 28.7. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.politika.rs/rubrike/dogadjaji-dana/185901.sr.html>.

„Vučić: Bila bi katastrofa za EU ako nam ne daju datum.“ 2013. *Blic*, 21. 4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/378920/Vucic-Bila-bi-katastrofa-za-EU-ako-nam-ne-daju-datum>.

„Vučić: Nismo priznali Kosovo, postignut je maksimum.“ 2013. *Novosti*, 19.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:430265-Vucic-Nismo-priznali-Kosovo-postignut-je-maksimum>.

„Vučiću prete smrću.“ 2013. *Novosti*, 20.4. Pristupljeno 2.9.2014. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:430381-Vucicu-prete-smreu>.

Poglavlje 10. Zaključak i diskusija

Didanović, Vera. 2004. „Svi Tadićeви ljudi.“ *Vreme*, 26.2. Pristupljeno 2.9.2017. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=369507>.

Đurić, Tamara. 2012. „Naš gost.“ *GEM RTV*, 4.12.

European Commission. 2011. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Commission Opinion on Serbia's application for membership of the European Union*, COM(2011) 668 final, Brussels.

Lazukić, Boro. 2014. „Nema (bez) veze.“ *Kanal 9*, 10.6. Novi Sad.

„Lomova i rascepa u stranci neće biti.“ 2004. *Pančevac*, 13.2. Pristupljeno 2.9.2017.
<https://www.pancevac-online.rs/arhiva/arhiva/!4023/04politika.htm>

Lukić, Svetlana. 2006. „Prpic veliki i mali.“ *Peščanik*, 19.5. Pristupljeno 2.9.2017.
<http://pescanik.net/prpic-veliki-i-mali/>.

Marić, Milomir. 2014. „Ćirilica.“ *Happy TV*, 28.5.

Stefanović, Nenad Lj. 2003. „Nisam ničiji talac.“ *Vreme*, 29.5. Pristupljeno 2.9.2017.
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=341690>.

Biografija kandidata

Nikola Mladenović je rođen 2. septembra 1981. godine u Nišu. U Nišu je završio osnovnu školu i gimnaziju. Završio je Fakultet političkih nauka u Beogradu sa prosečnom ocenom 9,57. Odbranio je diplomski rad sa temom „Efekti stranih direktnih investicija na zemlje domaćine“, pod mentorstvom prof. dr Svetlane Adamović, čime je stekao zvanje diplomiranog politikologa. Zvanje diplomirani politikolog–master je stekao takođe na Fakultetu političkih nauka, sa prosečnom ocenom u toku studija 10. Pohađao je smer Politička teorija, politička sociologija i institucije i odbranio je završni rad pod mentorstvom prof. dr Jovana Teokarevića, sa nazivom „Uporedna analiza tranzicije: Slučajevi Srbije i Hrvatske“. Doktorske studije je upisao na Fakultetu političkih nauka – smer Studije politikologije – u februaru 2011. godine. Kandidat je položio sve ispite, postigavši prosečnu ocenu 10. Kandidat govori tečno engleski jezik (TOEFL IBT 111/120). Tokom dosadašnjih studija kandidat je učestvovao u stručnim skupovima, projektima, praktikantskim aktivnostima stručnog usavršavanja i radu nevladinog sektora.

Kandidat je do sada objavio sledeće naučne radove:

- Mladenović, Nikola. 2015. „Pozicioniranje stranaka u Srbiji u svetlu prostornog pristupa politici.“ *Srpska politička misao* (posebno izdanje): 121–42.
- Mladenović, Nikola. 2014. „Srpska kosovska politika: Model igre i mešovite strategije.“ *Godišnjak Fakulteta političkih nauka VIII(12)*: 41–58.
- Mladenović, Nikola. 2013. „Stranke kao uniformni akteri: Odbrana iz perspektive teorije racionalnog izbora.“ *Političke Perspektive* 9(3): 29–40.
- Mladenović, Nikola. 2013. „Uloga religije u programima političkih partija u Srbiji.“ *Politička revija* 35(1): 233–54.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Никола Младеновић

број индекса 395/2010

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Позиционирање странака у Србији у контексту теорије рационалног избора“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 9. Јул 2018.

Никола Младеновић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора	Никола Младеновић
Број индекса	395/2010
Студијски програм	Студије политикологије
Наслов рада	„Позиционирање странака у Србији у контексту теорије рационалног избора“
Ментор	проф. др Душан Павловић

Потписани/а Никола Младеновић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 9. Јул 2018.

Никола Младеновић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Позиционирање странака у Србији у контексту теорије рационалног избора“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

① Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 9. Јул 2018.

Никола Младеновић

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.